

beykozakademi

DERGİSİ

CİLT 12 - SAYI 02
YIL 2024

BEYKOZ
ÜNİVERSİTESİ

E-ISSN 2651-5393

Cilt: 12 Sayı: 02 Yıl: 2024
E-ISSN: 2651-5393

Derginin Sahibi : Prof. Dr. Burak KÜNTAY
Sorumlu Müdür : Serpil SÜER
Yönetim Yeri : Beykoz Üniversitesi, Beykoz, İSTANBUL
Yayının Türü : Akademik Hakemli Dergi – Altı ayda bir, Haziran ve Aralık aylarında yayınlanır.
Yayının Türü : Beykoz Akademi Dergisi'nde Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Baki AKSU (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bengisu BAYRAK SHAHMIRI (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Lawrence A. HOWARD (Sunny Maritime College, ABD)
Prof. Dr. Mehmet TANYAŞ (Maltepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan TUNA (Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Selahattin KURU (Beykoz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ezgi UZEL AYDINOCAK (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Dicle YURDAKUL (Altınbaş Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim Taylan DÖRTYOL (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Olgun KİTAPCI (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Üyesi Nevzat Evrim ÖNAL (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Üyesi Tutku EKER İŞÇİOĞLU (Piri Reis Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Üyesi Ayşen COŞKUN (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Üyesi Erkan YILDIZ (Başkent Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Nejla KARABULUT (Hanze University, Hollanda)
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan BEKAROĞLU (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)

Editör : Özgür Burçak GÜRSOY

Editör Yardımcısı : Serhan KARADENİZ

Redaksiyon : Sezgin YILMAZ

Dizgi ve Mizanpaj: Sude Gügercinoğlu

Yazışma Adresi : Beykoz Üniversitesi
Vatan Cad. No:69 Kavacık, Beykoz, İstanbul

İletişim : beykozakademi@beykoz.edu.tr - 0216 912 22 52

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımında sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden yayınlanamaz.

Beykoz Akademi Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un öngördüğü Uluslararası Standartlar dikkate alınmaktadır.

Ulakbim TR Dizin'de indekslenmektedir.
© Tüm hakları saklıdır.

ASOS
indeks

Editör Kurulu

Prof. Dr. Bengisu BAYRAK
Prof. Dr. Mansur BEYAZYÜREK
Prof. Dr. Muammer Mustafa ERDOĞDU
Dr. Öğr. Üyesi Behiye BEĞENDİK
Dr. Öğr. Üyesi Emre ERGÜVEN
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan BALCI VAROL
Dr. Öğr. Üyesi Özgül AKINCI

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Ercan GEGEZ
Prof. Dr. Akın MAŞRAP
Prof. Dr. Ali ASKER
Prof. Dr. Ali DEVECİ
Prof. Dr. Ali GÖRENER
Prof. Dr. Ali Ata YİĞİT
Prof. Dr. Ali Karun NEMLIOĞLU
Prof. Dr. A. Zafer ACAR
Prof. Dr. Ayfer AYDINER BOYLU
Prof. Dr. Baki AKSU
Prof. Dr. Banu DURUKAN
Prof. Dr. Bengisu BAYRAK
Prof. Dr. Bilge Leyli DEMİREL
Prof. Dr. Birdoğan BAKI
Prof. Dr. Birsen Talay KELEŞOĞLU
Prof. Dr. Cavide UYARGİL
Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN
Prof. Dr. Çiğdem AYTEKİN
Prof. Dr. Dilek TEKER
Prof. Dr. Ebru İÇİGEN
Prof. Dr. Emine KOYUNCU
Prof. Dr. Emine Zeynep SUDA
Prof. Dr. Engin Deniz ERİŞ
Prof. Dr. Ercan EYÜBOĞLU
Prof. Dr. Ercan SARIDOĞAN
Prof. Dr. Ercan SEYHAN
Prof. Dr. Erkan SAĞLIK
Prof. Dr. Evren AYRANCI
Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ
Prof. Dr. Göksel ATAMAN
Prof. Dr. Hasan Fehmi BAKLACI
Prof. Dr. Himmet KARADAL
Prof. Dr. İbrahim PINAR
Prof. Dr. Kaan Evren BOLGÜN
Prof. Dr. Kadir DABBAOĞLU
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER
Prof. Dr. Mehmet BAŞ
Prof. Dr. Mehmet DALAR
Prof. Dr. Mehmet TANYAŞ

Prof. Dr. Meltem ÖZTURAN
Prof. Dr. Metehan TOLON
Prof. Dr. Mihalis KUYUCU
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Müge ARSLAN
Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR
Prof. Dr. Nail Özgür ÖZPEYNİRCİ
Prof. Dr. Necmi Emel DİLMEN
Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK
Prof. Dr. Nüket GÜZ
Prof. Dr. Okan TUNA
Prof. Dr. Olcay Taner YILDIZ
Prof. Dr. Oylum ALTUNA
Prof. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU
Prof. Dr. Ömür Yaşar SAATÇİOĞLU
Prof. Dr. Pınar Seden MERAL
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER
Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ
Prof. Dr. Selçuk NAS
Prof. Dr. Selda BAŞARAN ALAGÖZ
Prof. Dr. Selim İNANÇLI
Prof. Dr. Selim ZAIM
Prof. Dr. Serap İNCAZ
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Prof. Dr. Serkan ALTUNTAŞ
Prof. Dr. Sibel ERKAL
Prof. Dr. Soner ESMER
Prof. Dr. Taşkın DİRSEHAN
Prof. Dr. Uğur SADIOĞLU
Prof. Dr. Uğur YOZGAT
Prof. Dr. Umut Rifat TUZKAYA
Prof. Dr. Vural ÇAĞLIYAN
Prof. Dr. Yaşar Birol SAYGI
Doç. Dr. Adnan Veysel ERTEMEL
Doç. Dr. Ahmet DOLUNAY
Doç. Dr. Ahmet GÜVEN
Doç. Dr. Ahmet KAMACI
Doç. Dr. Akansel YALÇINKAYA
Doç. Dr. Ali Özgür KARAGÜLLE
Doç. Dr. Ali Serdar TAŞAN
Doç. Dr. Ali SOMEL
Doç. Dr. Arif SALDANLI
Doç. Dr. Atif Ahmet EVREN
Doç. Dr. Arzum BÜYÜKKEKLİK
Doç. Dr. Ayberk ŞEKER
Doç. Dr. Aylin ÇALIŞKAN
Doç. Dr. Ayşe DURGUN
Doç. Dr. Başak ERDEM
Doç. Dr. Begüm ERDİL ŞAHİN
Doç. Dr. Betül ÖNAY DOĞAN

Doç. Dr. Bilge ÖZTÜRK GÖKTUNA
Doç. Dr. Burcu ŞENTÜRK YILDIZ
Doç. Dr. Bülent HOCA
Doç. Dr. Bülent İLHAN
Doç. Dr. Ceren ALTUNTAŞ VURAL
Doç. Dr. Cuma SUNGUR
Doç. Dr. Çağatay BENSÜR
Doç. Dr. Dicle YURDAKUL
Doç. Dr. Ebru Beyza BAYARÇELİK
Doç. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY
Doç. Dr. Efe DUYAN
Doç. Dr. Emine Eser GEGEZ
Doç. Dr. Emre OZAN
Doç. Dr. Emre Ahmet SEÇMEN
Doç. Dr. Ergün DEMİREL
Doç. Dr. Erkan YILDIZ
Doç. Dr. Ersin KANAT
Doç. Dr. Esra ÇIKMAZ
Doç. Dr. Fatma Özlem GÜZEL
Doç. Dr. Fatma Nur YORGANCILAR ATATOPRAK
Doç. Dr. Feyyaz ZEREN
Doç. Dr. Fulya TAŞEL
Doç. Dr. Funda KILIÇ
Doç. Dr. Gaye İLHAN DEMİRYOL
Doç. Dr. Gül COŞKUN DEĞİRMEN
Doç. Dr. Gül DENKTAŞ ŞAKAR
Doç. Dr. Gül Dilek TÜRK
Doç. Dr. Gülçin GÜREŞÇİ
Doç. Dr. Hakan AYTEKİN
Doç. Dr. Hamza KANDEMİR
Doç. Dr. Hatice Yaprak CİVELEK
Doç. Dr. Hatice YAZGAN
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Doç. Dr. Hüseyin Naci BAYRAÇ
Doç. Dr. İlhan ARAS
Doç. Dr. İlknur BİLGİN
Doç. Dr. İrfan ÖZET
Doç. Dr. Kasım KİRACI
Doç. Dr. Kenan DUMAN
Doç. Dr. Levent DALYANCI
Doç. Dr. Levent YILMAZOK
Doç. Dr. Mehmet ERTAN
Doç. Dr. Mehmet YEŞİLYAPRAK
Doç. Dr. Melih YEŞİLBAG
Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN
Doç. Dr. Murat AKKAYA
Doç. Dr. Murat KARATAŞ
Doç. Dr. Mustafa Emre CİVELEK
Doç. Dr. Müge İRFANOĞLU
Doç. Dr. Nevin KARABİYİK YERDEN

Doç. Dr. Nevzat Evrim ÖNAL
Doç. Dr. Nigar Çağla MUTLUCAN
Doç. Dr. Nilgün Güler BAYAZIT
Doç. Dr. Nuray Hilal TUĞAN
Doç. Dr. Nurettin Ozan BAKIR
Doç. Dr. Nurhan YEL
Doç. Dr. Onur OĞUZ
Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK
Doç. Dr. Osman SAVAŞKAN
Doç. Dr. Osman Nuri ÖZALP
Doç. Dr. Ömür Dünya ÇAKMAKLI AKÇA
Doç. Dr. Özge MEHTAP
Doç. Dr. Özgür KILINÇ
Doç. Dr. Özlem AKKAYA
Doç. Dr. Özlem DENLİ
Doç. Dr. Pelin ÖNDER EROL
Doç. Dr. Pelin VARDARLIER
Doç. Dr. Pınar ACAR
Doç. Dr. Pınar SAYAN
Doç. Dr. Sait Sinan ATILGAN
Doç. Dr. Salim YILMAZ
Doç. Dr. Samet AYDIN
Doç. Dr. Serdar SÜDOR
Doç. Dr. Serpil GERDAN
Doç. Dr. Sevinç ARI
Doç. Dr. Simge ÖZER PINARBAŞI
Doç. Dr. Sinan APAK
Doç. Dr. Şafak GÜNDÜZ
Doç. Dr. Tarık GEDİK
Doç. Dr. Tuğçe BORAN
Doç. Dr. Tutku EKER İŞÇİOĞLU
Doç. Dr. Ufuk ALKAN
Doç. Dr. Umut AKDUĞAN
Doç. Dr. Ümit Deniz İLHAN
Doç. Dr. Volkan YILMAZ
Doç. Dr. Yağmur ÖZYER AKSOY
Doç. Dr. Zeynep KOÇER
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BAŞÇI
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ERKASAP
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Murat GÜNAL
Dr. Öğr. Üyesi Ahu SAMAV UĞURSOY
Dr. Öğr. Üyesi Aksoy YAVAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Alev ÖZER TORGALÖZ
Dr. Öğr. Üyesi Ali KUZU
Dr. Öğr. Üyesi Alican UMUT
Dr. Öğr. Üyesi Alpkan BİRELMA
Dr. Öğr. Üyesi Anıl SAYAN
Dr. Öğr. Üyesi Arda Umut SAYGIN
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan BEKAROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Atiye TÜMENBATUR
Dr. Öğr. Üyesi Aynur ACER
Dr. Öğr. Üyesi Aysun VARAN
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül Nuriye BAYRAKTAR
Dr. Öğr. Üyesi Bahadır UYSAL
Dr. Öğr. Üyesi Başak DEĞERLİ
Dr. Öğr. Üyesi Başak DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Behiye BEĞENDİK
Dr. Öğr. Üyesi Beste Gökçe PARSEHYAN
Dr. Öğr. Üyesi Biray KOÇAK
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÇAKALOZ
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÇEBER
Dr. Öğr. Üyesi Burak LEBLEBİCİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Burak Nedim AKTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Burcu GÜVEN BERENGA
Dr. Öğr. Üyesi Burcu Şefika DOĞRUL
Dr. Öğr. Üyesi Canan TİFTİK
Dr. Öğr. Üyesi Celil DURDAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Cihan TINAZTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Cumhuriyet TAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Deniz ARZUK
Dr. Öğr. Üyesi Diren BULUT
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem ÇELİKİZ
Dr. Öğr. Üyesi Elvin DİNLER KISAÇTUTAN
Dr. Öğr. Üyesi Emin HÜSEYİNOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇAKMAK
Dr. Öğr. Üyesi Emre ERGÜVEN
Dr. Öğr. Üyesi Emre SAYGIN
Dr. Öğr. Üyesi Eray POLAT
Dr. Öğr. Üyesi Erdal AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Erol SAĞLAM
Dr. Öğr. Üyesi Esra SERDAR TEKELİ
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi Merdin UYGUR
Dr. Öğr. Üyesi Fatma DEMİRCAN KESKİN
Dr. Öğr. Üyesi Filiz DAŞKIRAN
Dr. Öğr. Üyesi Filiz MIZRAK
Dr. Öğr. Üyesi Fuat YALMAN
Dr. Öğr. Üyesi Füsun Deniz ÖZDEN
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ZENGİN
Dr. Öğr. Üyesi Göksel BASMACI
Dr. Öğr. Üyesi Göksel KARAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Göktürk KALKAN
Dr. Öğr. Üyesi Gözde SEZEN GÜLTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Gülen SÖNMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah TAŞÇI
Dr. Öğr. Üyesi Gülşen KIRPIK
Dr. Öğr. Üyesi Güray TEZER
Dr. Öğr. Üyesi Hakan SİPAHİ
Dr. Öğr. Üyesi Hakkı BAŞGÜNEY
Dr. Öğr. Üyesi Hami AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Handan NOYAN
Dr. Öğr. Üyesi Hande Begüm BUMİN DOYDUK
Dr. Öğr. Üyesi Hazar DÖRDÜNCÜ
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAZAN
Dr. Öğr. Üyesi Hüsnüye FIRAT
Dr. Öğr. Üyesi İmren BORSUK
Dr. Öğr. Üyesi İrfan AKYÜZ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Erim GÜLAÇTI
Dr. Öğr. Üyesi Kaan KOÇALI
Dr. Öğr. Üyesi Kenan İLARSLAN
Dr. Öğr. Üyesi Lokman KANTAR
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Suat DELİBALTA
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali AKYURT
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet NUHOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Baskın YENİCİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Melis KAYTAZ YİĞİT
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÖZTIRAK
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÇAVUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Fatih ERTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat DÜZGÜN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YAĞIMLI
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit Haydar ŞİŞLİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Nagehan UCA
Dr. Öğr. Üyesi Narman KUZUCU
Dr. Öğr. Üyesi Necla DALBAY
Dr. Öğr. Üyesi Nejla KARABULUT
Dr. Öğr. Üyesi Nermin Ceren TÜRKMEN
Dr. Öğr. Üyesi Nesli ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Neslişah BAŞARAN
Dr. Öğr. Üyesi Nihan AKDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Nilnur TANDAÇGÜNEŞ KAHRAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇETİN
Dr. Öğr. Üyesi Onur SESİGÜR
Dr. Öğr. Üyesi Onur Hasan ÖZGÜN
Dr. Öğr. Üyesi Önder EBREN
Dr. Öğr. Üyesi Özge SİĞİRCİ
Dr. Öğr. Üyesi Özgül AKINCI
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ATAN TARLACI
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI
Dr. Öğr. Üyesi Pervin ERSOY ATAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Petek AKMAN ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Pınar DENİZ
Dr. Öğr. Üyesi Pınar SAYAN
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKTAŞ ŞENKARDEŞLER
Dr. Öğr. Üyesi Reyhan BAHAR
Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Selin UYSAL AFACAN
Dr. Öğr. Üyesi Saadet ÇETİNKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Seda GÖKDEMİR EKİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Seda GÜVEN
Dr. Öğr. Üyesi Seher ŞEN

Dr. Öğr. Üyesi Serim PAKER
Dr. Öğr. Üyesi Serpil KUZUCU
Dr. Öğr. Üyesi Seval ÜNLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç GÖKTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BİLKAY
Dr. Öğr. Üyesi Simin GERÇEK
Dr. Öğr. Üyesi Sündüz DAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Şafak Ümit DENİZ
Dr. Öğr. Üyesi Şahika Burçin EMİROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Tolga BARIŞIK
Dr. Öğr. Üyesi Tuba DEMİRCİ
Dr. Öğr. Üyesi Ulaş KARAKOÇ
Dr. Öğr. Üyesi Ü. Ceren ÜNLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Yunus KAYMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜVEN AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KUNT
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Feride OLCAY
Dr. Öğr. Üyesi Zülküf NARLIKAYA
Öğr. Gör. Dr. Bilge VİLLİ
Arş. Gör. Dr. Cihan DURMUŞKAYA
Arş. Gör. Dr. Elif ARSLAN DİNÇ
Arş. Gör. Dr. Mehmet MARANGOZ
Arş. Gör. Dr. Onur İZMİR

içindekiler

01

KÜRESEL EKONOMİ POLİTİKA BELİRSİZLİĞİNİN G7 ÜLKELERİ ENFLASYON DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE NEDENSELİĞİ

THE EFFECT AND CAUSALITY OF GLOBAL ECONOMIC POLICY UNCERTAINTY ON INFLATION BEHAVIORS OF G7 COUNTRIES

Güliden KADOOĞLU AYDIN, Turgay MÜNYAS

(Araştırma Makalesi)

32

TEKNOLOJİ AÇIĞI VE ÜRÜN YAŞAM SEYRİNİN YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME ÜZERİNE ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF TECHNOLOGY GAP AND PRODUCT LIFE CYCLE ON NEW PRODUCT DEVELOPMENT: THE CHINESE EXAMPLE

Selim AYKAÇ

(Araştırma Makalesi)

51

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMİN İLK YILLARINDA KADIN SİYASETÇİ OLMAK: MÜFİDE İLHAN ÖRNEĞİ

BEING A FEMALE POLITICIAN IN THE EARLY YEARS OF MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY: THE CASE OF MÜFİDE İLHAN

Nesli ÖZKAY DİKKAYA, Fahriye DİNÇER

(Araştırma Makalesi)

79

ÖRGÜTSEL MUHALEFETİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL DISSENT ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A FIELD STUDY

Nurdan AKBULUT, Şükran SİRKINTIOĞLU YILDIRIM

(Araştırma Makalesi)

102

TÜRKİYE'DE TÜKETİCİ ENFLASYONUNUN BELİRLEYİCİLERİ: ARDL SINIR TESTİNDEN KANITLAR

DETERMINANTS OF CONSUMER INFLATION IN TURKEY: EVIDENCE FROM ARDL BOUNDS TEST

Nuri USLU, Özer ÖZÇELİK

(Araştırma Makalesi)

133

EMPIRICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRICE AND TRADE BALANCE

PETROL FİYATLARI İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Ahmet KÂHİLOĞULLARI

(Araştırma Makalesi)

beykozakademi

147

SOSYAL MEDYA'DA SESSİZ İSTİFA ALGISI: EKŞİSÖZLÜK İNCELEMESİ

PERCEPTION OF QUIET QUITTING IN SOCIAL MEDIA: EKŞİSÖZLÜK REVIEW

Safa ACAR

(Araştırma Makalesi)

173

YAPAY ZEKÂ VE DİJİTAL OKURYAZARLIK: AKADEMİK ÇABADA YENİ DİNAMİKLER

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL LITERACY: NEW DYNAMICS IN ACADEMIC EFFORT

Metin IŞIK, Ömer ÇAMUR

(Araştırma Makalesi)

198

TÜRKÇE İÇİN BİÇİMBİRİM TEMELLİ BİR BİLEŞEN GRAMERİ YAKLAŞIMI

MORPHEME-BASED CONSTITUENCY GRAMMAR FOR TURKISH

Berke ÖZENÇ, Ercan SOLAK

(Araştırma Makalesi)

223

YABANCILAŞMA KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ VE MARKA TOPLULUKLARININ YABANCILAŞMA KARŞISINDAKİ DURUŞU ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

A GENERAL OVERVIEW OF THE CONCEPT OF ALIENATION AND A CONCEPTUAL EVALUATION ON THE STANCE OF BRAND COMMUNITIES TOWARDS ALIENATION

Saliha UYAK ÇELİK

(İnceleme Makalesi)

250

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GREEN ENTREPRENEURSHIP

YEŞİL GİRİŞİMCİLİK: BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Cem DURAN

(Araştırma Makalesi)

283

FİLM ELEŞTİRİSİ DERSİNİ ALAN ÖĞRENCİLERİN ELEŞTİRİ YAZIM KAZANIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE CRITICAL WRITING ACQUISITIONS OF STUDENTS TAKING THE FILM CRITICISM COURSE

Burhan KILIÇ

(Araştırma Makalesi)

beykozakademi

300

AZERBAIJAN HUKUKUNDA YENİ ANAYASA ŞİKÂYETİ MODELİ

NEW CONSTITUTIONAL COMPLAINT MODEL IN AZERBAIJAN LAW

Royal MAHARRAMOV

(Araştırma Makalesi)

317

DIFFERENCES IN SAFETY CULTURE AND SAFETY MOTIVATION AMONG DIFFERENT OCCUPATIONAL GROUPS

FARKLI MESLEK GRUPLARI ARASINDA GÜVENLİK KÜLTÜRÜ VE GÜVENLİK MOTİVASYONU FARKLILIKLARI

Sertaç TEMUR, Ahmet Ebrar SAKALLI, Hamdi Emre BAĞIRAN, Zeynep Feride OLCAY, Mehmet Ali BADEM

(Araştırma Makalesi)

341

GÜMRÜK İŞLEMLERİNDE BLOKZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN ROLÜ

THE ROLE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN CUSTOMS PROCEDURES

Esat YILMAZ, Sezin AÇIK TAŞAR

(Araştırma Makalesi)

366

REKLAMCILIKTA YAPAY ZEKÂ: HEDEFLERİME VE KİŞİSELLEŞTİRMEYE YÖNELİK BİBLİYOMETRİK ANALİZ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ADVERTISING: BIBLIOMETRIC ANALYSIS FOR TARGETING AND PERSONALIZATION

Bekir BULUT, Ali Erkam YARAR

(Araştırma Makalesi)

395

THE RELATIONSHIP OF ADDICTIVE-LIKE EATING, RELATIONSHIP QUALITY, BODY SATISFACTION, PERSONALITY TENDENCIES, AND HEDONISTIC EATING

BAĞIMLILIK BENZERİ YEMENİN, İLİŞKİ KALİTESİ, BEDEN MEMNUNİYETİ, KİŞİLİK EĞİLİMLERİ, HEDONİSTİK YEMEYLE İLİŞKİSİ

Sena KAYA, Filiz KUMOVA

(Araştırma Makalesi)

421

BELGESEL FİLMLERDE KARAKTERLERİN ANLATIYA ETKİSİ: HAYAT BAZEN BELGESEL ÖRNEĞİ

THE INFLUENCE OF CHARACTERS ON NARRATIVE IN DOCUMENTARY FILMS: A CASE STUDY OF LIFE SOMETIMES

Cem HAKVERDİ

(Araştırma Makalesi)

KÜRESEL EKONOMİ POLİTİKA BELİRSİZLİĞİNİN G7 ÜLKELERİ ENFLASYON DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE NEDENSELLİĞİ

Güliden KADOOĞLU AYDIN¹, Turgay MÜNYAS²

Öz

Salgın döneminden sonra yaşanan tüketimdeki artışlar, küresel boyutta tedarik zincirinde meydana gelen bozulmalar ve son olarak da Rusya-Ukrayna işgali ile birlikte enflasyon tüm dünyada artış göstermiştir. Bununla beraber belirsizliğin de yaşandığı piyasalarda hem ekonomik hem de finansal açıdan toplum oldukça etkilenmiştir. Bu çalışmanın amacı küresel ekonomi politika belirsizliğinin, G7 ülkeleri enflasyon davranışları üzerinde oluşturduğu etkiyi araştırmaktır. Araştırmanın amacına yönelik olarak uygulanan panel birim kök testleri ve yatay kesit bağımlılık testlerinin sonuçları, bu ülkelerin enflasyon değerlerinin zaman içindeki dalgalanmalara rağmen genel olarak ortalamaya dönme eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, G7 ülkeleri arasında enflasyon düzeyleri açısından bir yakınsama sürecinin varlığını göstererek, ekonomik entegrasyonun ve benzer politika yaklaşımlarının etkilerini yansıtmaktadır. İkinci olarak, panel regresyon modeli kullanılarak yapılan tahminler, küresel ekonomi politika belirsizliği endeksinde yaşanan artışların enflasyon üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, ekonomik ortamda politika belirsizliğinin enflasyonist baskılar yarattığını ve ekonomik istikrarı olumsuz etkilediğini göstermektedir. Son olarak, panel nedensellik testi ile küresel ekonomi politika belirsizliği ile gelişmiş ülkelerin enflasyon rakamları arasındaki bilgi akışının yönü belirlenmiştir. Bu testler, küresel ekonomi politika belirsizliğinin gelişmiş ülkelerin enflasyonunu etkileyebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği, Enflasyon, G7 Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

Jel Kodu: C33, E31, P16

THE EFFECT AND CAUSALITY OF GLOBAL ECONOMIC POLICY UNCERTAINTY ON INFLATION BEHAVIORS OF G7 COUNTRIES

Abstract

Following the pandemic, increases in consumption, disruptions in global supply chains, and the Russia-Ukraine conflict have collectively led to a rise in inflation worldwide. Additionally, markets experiencing uncertainty have had a significant impact on both economic and financial aspects of society. The aim of this study is to investigate the effects of global economic policy uncertainty on inflation behavior in G7 countries. The panel unit root tests and cross-sectional dependence tests conducted for this purpose reveal that despite fluctuations in inflation values over time, there is a general tendency for these values to revert to the mean. This finding indicates a convergence process among G7 countries in terms of inflation levels, reflecting the effects of economic integration and similar policy approaches. Secondly, predictions made using the panel regression model demonstrate that increases in the global economic policy uncertainty index have adverse effects on inflation. This suggests that policy uncertainty in the economic environment creates inflationary pressures and negatively impacts economic stability. Finally, panel causality tests have determined the direction of the information flow between global economic policy uncertainty and inflation figures in advanced economies. These tests indicate that global economic policy uncertainty can influence the inflation rates in developed countries.

Key Words: Global Economic Policy Uncertainty, Inflation, G7 Countries, Panel Data Analysis.

Jel Kods: C33, E31, P16

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, guldenka@harran.edu.tr, ORCID: [0000-0003-4214-5673](https://orcid.org/0000-0003-4214-5673)

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, turgay.munyas@okan.edu.tr, ORCID: [0000-0002-8558-2032](https://orcid.org/0000-0002-8558-2032)

1. Giriş

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesinde devamlı ve hızlı artışlar olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifade ile enflasyon, parasal gelirdeki fiili büyümenin, üretimdeki fiili büyümeden daha yüksek olması durumudur (Akdış, 2011).

“Çeşitli mal ve hizmet fiyatlarının, aile bütçelerinde yer alan kullanım ağırlıklarına dâhil edildiği bir sepetin aylar itibarıyla değerindeki değişim ölçülür. Ölçümün yapıldığı bu sepete endeks denir. Endeksin genel düzeyinin sürekli olarak artmasına da enflasyon denir. Bir başka tanıma göre paranın satın alma gücünün belirli bir dönemde düşmesine enflasyon denir”(Eğilmez, 2024).

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde enflasyonun nedenleri iki başlıkta toplanmaktadır. Bunlar, talep yönlü nedenler ve arz yönlü nedenlerdir. Talep yönlü nedenler talep enflasyonu olarak ifade edilen enflasyon türüdür. Talep enflasyonu, cari dönemde üretilen toplam mal ve hizmetlerin talebi karşılayamaması durumunda ortaya çıkan enflasyon türüdür (Buyrukoğlu ve Canbolat, 2023). Arz enflasyonu ise üretim sürecinde kullanılan faktör ve girdilerin fiyatlarındaki artışlarla oluşan enflasyon türüdür (Eğilmez, 2024). Arz enflasyonu, maliyet enflasyonu olarak da tanımlanmaktadır. Fiyatlar genel seviyesindeki devamlı olarak gerçekleşen ve önemli orandaki artış olan enflasyon; politik, ekonomik ve sosyal açıdan etkilerini olumsuz hissettiren bir yapıdır.

Enflasyona neden olan faktörlere bakıldığında talep çekişli ve/veya maliyet itişli nedenlerden enflasyonun beslendiği görülmektedir. Ekonomi genelinde, talepteki artış hızı arzdeki artış hızını geçtiği zaman fiyatlar genel düzeyindeki fark da bir o kadar artmaktadır. Bu bağlamda, küresel ekonomik politika yönünden bakıldığında para arzındaki artışların reel üretimden daha fazla olması enflasyona sebep olan faktörlerin başında gelmektedir (Oktar ve Dalyancı, 2011).

Enflasyonun yüksek olması, gelir dağılımında eşitsizliğe, yoksulluğa, ödemeler dengesinde açıklığın artışına ve hatta ekonomik olmayan işsizlik, istifçilik ve kaçakçılık gibi sosyal sorunlara neden olmaktadır. Enflasyon hem piyasa mekanizması için çok önemli bir role sahip olan fiyat mekanizmasının düzgünlüğünün bozulmasına etki etmekte hem de kaynakların verimli kullanılmasına olumsuz etki yaratmaktadır. Aynı zamanda enflasyon oranındaki artış zamanla daha yüksek fiyat oynaklığına neden olmaktadır. Enflasyon oranındaki oynaklık, gelecekte ekonomik planlama, proje değerlendirmesi ile kaynakların verimli bir şekilde kullanılabilmesi için engel oluşturmaktadır. Enflasyon ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta ve aynı zamanda ekonomiyi zarar vermektedir. (Erdemli ve Direkçi, 2021).

Küresel piyasalarda yaşanan hareketlilik ve değişimler gün geçtikçe daha da hız kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1980 yılından sonra finansal liberalleşmenin hızlı artışıyla birlikte, ekonomik açıdan kalkınmaya çalışan gelişmekte olan ülkeler daha kırılgan bir yapıya sahip olmuşlardır. Söz konusu iktisadi dengesizliklere; belirsizliğin hakim olduğu yerli piyasalarda döviz kurundaki hareketlilik, enflasyon baskısı, finansal şoklar gibi makro değişkenlerde yaşanan oynaklıklar neden olmaktadır (Gürsoy, 2021).

Yukarıda belirtildiği üzere birçok nedeni bulunan enflasyon olgusu iktisat biliminin önemli inceleme konu başlıklarından biridir. Bunun temel nedeni ise enflasyon olgusunun ekonomilere yüklediği maliyetler ve ortaya çıkarmış olduğu belirsizlik sorunudur. Enflasyon olgusuyla beraber piyasalarda hem fiyatlar işlevini yitirmekte hem de piyasalar etkinliğini kaybetmektedir. Bu durum da piyasaların istikrarsızlaşmasına neden olmaktadır. Enflasyon olgusunun piyasalarda yaratmış olduğu istikrarsızlık hem gelir dağılımını bozmakta hem de risk ve belirsizliği arttırarak yatırımcı davranışı üzerinde etkili olmaktadır. İstikrarlı ekonomilerde belirsizlik azaldığı için geleceğe yönelik beklentiler iyileşmekte ve yatırımcının karar alma süreci kolaylaşmaktadır. İstikrarsız ekonomilerde ise belirsizlik arttığı için geleceğe yönelik beklentiler bozulmakta ve yatırımcının karar alma süreci zorlaşmaktadır.

Belirsizlik kavramı, finans birimlerinin karar verme aşamalarında önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Keynes (1936), belirsizliği ekonomik karar vericilerin eğilimlerini, beklentilerini ve tercihlerini etkileyen bir kavram olarak tanımlamıştır. Belirsizliği etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin en önemlileri arasında; politik ve ekonomik dışa açıklık, küreselleşme sürecinde yaşanan şoklara karşı kırılganlık ve ulusal-küresel ekonomik değişkenler yer almaktadır. Bu etkenler, ekonomik belirsizlikleri doğrudan etkilemektedir.

Küresel ekonomi politika olarak bilinen politikayla ilgili ekonomik belirsizlik genel ekonomik temeller üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Ekonomi politika belirsizliği, özellikle yüksek faizli mortgage krizi sırasında tespit edilen genel ekonomik belirsizlikte ve sonrasında ekonomik toparlanma ve büyümede önemli bir rol oynamıştır. Ekonomik belirsizlik düzeyi yüksek olduğu dönemlerde, şirketlerin yatırım projelerini erteleme olasılığı daha da artmaktadır. Akabinde, ekonomide daha yüksek politika belirsizliği, enflasyonun dalgalanmasına ve artmasına neden olmaktadır. Hem yatırımcıların (örneğin, üretim ve yatırım kararları) hem de hane halkının (örneğin, tasarruf ve tüketim kararları) tereddütleri, azalan yatırım oranları ile sonuçlanmaktadır (Athari vd., 2022).

Baker vd. (2013) tarafından ilk olarak gerçekleştirilen ekonomi politika belirsizliği endeksi günümüzde çokça kullanılan belirsizlik ölçütlerinden biridir. Öncelikle Baker vd. (2013) ABD, Almanya, Berzilya, Fransa, Hindistan, Güney Kore, Kanada, Meksika, İngiltere, İtalya ve Rusya için ekonomi politika belirsizliği endeksi geliştirmiştir. Bu ülkelerin yanı sıra; Çin (Baker vd., 2013), Hollanda (Kroese, Kok, ve Parlevliet, 2015), Şili (Cerda, Silva, ve Valente, 2016), Singapur (Davis, 2016), İrlanda (Zalla, 2017), Japonya (Arbatli, Davis, Ito, ve Miake, 2017), İsveç (Armeliu, 2017) Kolombiya (Gil ve Silva, 2018), Yunanistan (Hardouvelis, Karalas, Karanastasis, ve Samartzis, 2018) ve İspanya (Ghirelli, Perez, ve Urtasun, 2019) diğer ulusal ekonomi politika belirsizliği endeksi oluşturan ülkeler ve çalışmalar olarak literatürde yer almaktadır.

Baker vd. (2013), ekonomi politika belirsizliği ile ilgili gazete haberlerindeki anahtar kelimelerin sıklıkla yayınlanması üzerine yeni bir Ekonomi Politika Belirsizliği – EPB (Economic Policy Uncertainty-EPU) endeksi oluşturmuşlardır. Ekonomik politika belirsizliği, belirsizlik kaynaklarını daha kapsamlı olarak ele alarak, belirsizliğin etkilerinin iyi bir şekilde analiz edilmesine katkı sağlamaktadır. Bu belirsizlik ile hangi ekonomi politika eylemlerinin ne zaman gerçekleşeceği, küresel ekonomi politika kararlarını kimin alacağı ve ekonomik olmayan politikaların iktisadi sonuçları ile ilgili belirsizliklerin öngörülmesi amaçlanmaktadır. Ekonomi politika belirsizliği endeksi geliştirilirken elde edilen analiz sonuçlarına göre belirsizlik şoklarının ekonomik açıdan olumsuz etkilerini vurgulayan teori ile tutarlı olduğu tespit edilmiştir. ABD ve Avrupa’da son zamanlarda artış gösteren politika belirsizliğinin makroekonomik performansa zarar verdiği bulgular arasında görülmüştür (Baker vd., 2016).

Baker vd.’nin (2016) oluşturduğu ekonomi politika belirsizliği endeksinin varlığından günümüze kadar, ekonomi politika belirsizliğinin çeşitli finansal piyasalar ve ekonomik göstergeler üzerindeki etkisi akademisyenler ve politika uygulayıcıları tarafında hem merak hem de araştırma konusu olmuştur. Ekonomi politika belirsizliği teorik olarak varlık fiyatlarını farklı yollardan etkileyebilmektedir. Bu yollardan ilkinde göre; ekonomi politika belirsizliği, kamu otoritelerince piyasalar için ön görülen koruyucu tedbirlerin potansiyel değerini düşürerek finansal piyasalarda yaşanan riskleri artırabilmektedir. Söz konusu belirsizlik firma ve diğer ekonomik birimler tarafından yapılan yatırım, tasarruf ve tüketim kararlarını etkileyebilmektedir. Ayrıca; ekonomi politika belirsizliği arz ve talebi de etkileyerek yatırım yapma oranlarının düşmesine, üretim ve finansman maliyetlerinin artmasına ve ekonomik daralmaya sebep olabilmektedir. Bunun dışında ekonomi politika belirsizliği; faiz oranlarını, beklenen risk primlerini ve enflasyonu da etkileyebilmektedir (Batabyall ve Killins, 2021).

Latin Amerika'da 1970'lerde küreselleşmeyle beraber uygulanan neoliberal politikalar; fiyat serbestleşmesi, devalüasyon, kamu mallarının fiyatlarında artış, sıkı para ve maliye politikaları, ücretleri baskı altında tutma, kamu istihdamında düşüş, özelleştirilen işletmeler ve faiz oranlarında serbestleştirilme meydana gelmiştir. Söz konusu politik uygulamalar ekonomik durgunluğun, işsizliğin, bütçe dengesizliklerinin ve enflasyonun artmasına yol açmıştır. Bununla beraber, dışa açılan ülkeler, ulusal ve uluslararası siyasi ve ekonomik belirsizliklere duyarlı hale gelmişlerdir.

2000'li yıllardan beri küresel ekonomi, önemli politik, jeopolitik ve ekonomik gelişmelere tanıklık etmektedir. Söz konusu gelişmeler küresel ekonominin ileri zamanlardaki durumunda belirsizliğe neden olmakta ve bu belirsizlikler ise iktisadi karar birimlerinde geleceğe dair beklentilerin değişmesine neden olmaktadır. Büyük ölçekli ekonomilerin içsel dinamikleri sonucunda oluşan şoklarının diğer ekonomilere yansımaları, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde önemli etkiler oluşturmaktadır (Daştan ve Karabulut, 2022).

Küresel ekonomi politika belirsizlik değişkeni (GEPÜ) olarak Baker vd. (2016) ile Davis (2016) tarafından hazırlanan (GEPÜ) endeks dikkate alınarak yapılan bu çalışmada, enflasyonla mücadele etmekte olan G7 ülkelerinin küresel ekonomi politikası belirsizliğinin enflasyon üzerindeki etkisi araştırılmaktadır.

Küresel ekonomi politika belirsizliği ile enflasyon arasındaki ilişki, merkez bankalarının para politikası araçlarının etkinliğini değerlendirmelerine ve ekonomik istikrarın sağlanması için gereken politika önlemlerinin belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Ekonomi politika belirsizliğinin yüksek olduğu ortamlarda, para politikasının enflasyon üzerindeki etkileri sınırlı veya beklenenden farklı olabilmektedir. Bu nedenle, ekonomi politika belirsizliği ile enflasyon arasındaki ilişkinin anlaşılması merkez bankalarının para politikası kararlarını daha etkin bir şekilde formüle etmelerine ve ekonomik istikrarı sağlamalarına yardımcı olacaktır.

Küresel ekonomi politika belirsizliği ile enflasyon arasındaki ilişkinin bu öneminden dolayı çalışma sonucunda elde edilecek olan bulguların literatüre ve piyasa yapıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür

Literatürde ekonomi politika belirsizliğinin döviz kuru, enflasyon, hisse senetleri getirileri gibi makroekonomik ve finansal değişkenler üzerindeki etkilerini analiz eden çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak, literatürde farklı ülkelerde ve zaman dilimlerinde ekonomi politika

belirsizliği ile enflasyon arasındaki ilişkilerin farklılık gösterdiğini inceleyen çalışmaların sayısı sınırlıdır ve konuyu kapsamlı bir şekilde ele alan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu sebeple çalışmanın konuyu kapsamlı bir şekilde ele almış olması literatüre katkı sağlayacaktır. Ekonomi politika belirsizliği ile borsa getirileri, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalardan elde edilen sonuçlar literatür kapsamında açıklanmaktadır.

Sum (2012) yapmış olduğu çalışmada ABD'nin ekonomi politika belirsizliğinin hisse senedi getiriler üzerinde etkisinin olup olmadığını analiz etmeyi amaçlamıştır. Yapılan çalışma sonucunda, ekonomi politika belirsizliği endeksinin hisse senedi getirileri üzerinde negatif yönlü etkileri olduğu bulgularına ulaşmıştır.

Jones ve Olsaon (2013) çalışmasında ABD'nin 1985-2011 dönemlerindeki makroekonomik belirsizlik ve enflasyon verileri arasındaki etkileşimi analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda, 1980 yılına kadar makroekonomik belirsizlik ile enflasyon arasındaki ilişkin negatif yönlü olduğunu, 1990'ların sonu 2000'li yılların başında ise beklenmedik bir halde pozitif döndüğünü ifade etmiştir.

Karnizova ve Li (2014) çalışmasında ekonomi politika belirsizliğinin ENEWS'in ABD'deki resesyonlar ile etkileşimini araştırmayı amaçlamıştır. Araştırma sonucunda, ekonomi politika belirsizliğinin gelecekteki durgunlukları tahmin etmede kullanılabileceğini ve resesyonları tahmin edebildiğini sergilemiştir.

Leduc ve Liu (2016) yapmış olduğu çalışmada, ABD'nin ekonomi politika belirsizliği, faiz oranı, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Yapılan analiz sonucunda, ekonomi politika belirsizliğinin enflasyon üzerinde negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Kido (2016) çalışmasında ABD ekonomi politika belirsizliğinin reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Analiz sonucunda, ekonomi politika belirsizliği ile ABD Doları ve Euro üzerinde negatif yönlü ilişki bulunurken, Japon Yen'i ile arasında ise pozitif yönlü ilişki tespit etmiştir.

Juhro ve Phan (2018) yapmış olduğu çalışmada, 10 Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ülkesinin küresel ekonomik politika belirsizliğinin döviz kuru ile kurlardaki oynaklığın tahmin edilmesindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Küresel ekonomi politika belirsizliğindeki artışın seçili ülkelere 6 tane ülke para biriminin değer kaybetmesine neden olduğunu ve ekonomi politika belirsizlikteki artışın döviz kuru oynaklığını da arttırdığı bulgularına ulaşmıştır.

Lee (2018) çalışmasında, ABD'deki ekonomi politika belirsizliğin Güney Kore Wonu ve ABD Dolar döviz kuru üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. ABD'deki ekonomi politika belirsizliğin Kore'nin kur riski üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Lee söz konusu etkinin, Kore'nin kendi kur riskinden daha fazla olduğunu da çalışmada vurgulamıştır.

Yu vd. (2018) yapmış olduğu çalışmada, Shanghai Composite Endeksi ve küresel politika belirsizliği arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır. Yapılan araştırma sonucunda Yu vd., küresel ekonomi politika belirsizliğinde meydana gelen herhangi bir artışın Çin Shanghai Composite Endeksi'nde işlem gören firmaların hisse senedi getirilerinde volatilitenin arttığını göstermektedir.

Guo vd. (2018) çalışmasında, BRIC ülkeleri ile G7 ülkelerinin ekonomi politika belirsizliğinin borsa getirileri arasındaki etkileşimi incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada İngiltere ve Fransa dışındaki ülkelere, hisse senedi piyasa getirilerini küresel ekonomi politika belirsizliğinin azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda ekonomi politika belirsizliğinin Fransa ve İngiltere borsaları arasında da herhangi bir bağımlılığa rastlanmadığını belirtmiştir.

Özkan (2019) yapmış olduğu çalışmasında Türkiye ile ABD'nin hem ekonomi politika hem de ticari politika belirsizliği endeksinin Dolar / TL kuru arasında bir ilişkinin olup olmadığını analiz etmiştir. Analiz sonucunda ABD ekonomi politika endeksi ve ticari politika endeksinin Türkiye'de Dolar/TL üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir.

Bahmani-Oskooee ve Maki-Nayeri (2019) çalışmasında, G7 ülkelerinin yerli yatırımlar üzerinde ekonomi politika belirsizliğinin etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Araştırma sonucunda ekonomi politika belirsizliğinin Almanya, ABD, Japonya, Kanada ve İtalya'daki yerel yatırımları üzerinde kısa süreli etkilerinin olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, Birleşik Krallık haricindeki diğer ülkelere politika belirsizliğinin önemli ama kısa vadeli etkileri olduğunu da belirtmiştir.

Bartsch (2019) yapmış olduğu çalışmada, İngiltere ve ABD'deki ekonomi politika belirsizliğinin Pound ve Dolar kuru üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda İngiltere'deki ekonomi politika belirsizliğinin kurdaki oynaklığı arttırdığını tespit etmiştir. Aynı zamanda ABD'deki ekonomi politika belirsizliğinin ise kurdaki oynaklık üzerine bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Chen vd. (2020) çalışmasında, ekonomi politika belirsizliğinin Çin'in döviz kuru oynaklığına etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda Avrupa, ABD ve Japonya'daki ekonomi

politika belirsizliğinin Dolar/Yuan kurundaki oynaklığı etkilediğini, Hong Kong'daki ekonomi politika belirsizliğinin ise kur oynaklığı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı bulgularına ulaşmıştır.

Irani vd. (2021) çalışmasında, Türkiye'deki siyasi ve ekonomik risklerin küresel ekonomi politika belirsizliğinin Türk turizm firmalarının hisse senetlerinin fiyatı üzerindeki makroekonomik faktörlere etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma sonucunda, uzun vadede hisse senedi fiyatlarının düşmesine karşılık gelen siyasi ve ekonomik risklerin, küresel ekonomi politika belirsizliğinin ve reel döviz kurunun artmasının altını çizmektedir. Ayrıca çalışma buğularında, kısa vadeli sonuçlar, reel döviz kuru ve küresel ekonomi politika belirsizliğinin hisse senedi fiyatlarını olumsuz etkilediğini, ancak hisse senedi fiyatlarının siyasi risk artışına olumlu tepki verdiğini de vurgulamıştır.

Athari vd. (2022) yapmış olduğu çalışmada, Japonya'daki ekonomi politika belirsizliğin enflasyon üzerindeki etkisini ölçmeyi araştırmıştır. Çalışma sonucunda ekonomi politika belirsizliğinin önemli bir tahmin edici olduğunu, Japonya'daki enflasyon ve ekonomi politika belirsizliği, farklı seviyelerde enflasyona yol açtığını tespit etmiştir.

Gürsoy'un (2021) çalışması, küresel ekonomi politika belirsizliğinin (GEPU) Türkiye'deki döviz kuru, enflasyon ve borsa üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmacı, Türkiye'nin ekonomik göstergeleri olan döviz kuru, enflasyon ve borsa performansı ile küresel ekonomi politika belirsizliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda, küresel ekonomi politika belirsizliğinin Türkiye'deki döviz kuru, enflasyon ve borsa üzerinde etkili olduğu bulunmuştur.

Huang ve Liu'nun (2022) çalışması, ekonomi politika belirsizliğinin hisse senedi getirileri üzerindeki asimetric etkilerini farklı piyasa koşullarında incelemeyi amaçlamaktadır. G7 ülkelerinin hisse senedi piyasalarını analiz ederek, araştırmacılar farklı piyasa koşullarında ekonomi politika belirsizliğinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, ekonomi politika belirsizliğinin hisse senedi getirileri üzerinde asimetric etkiler gösterdiği ve bu etkilerin farklı piyasa koşullarında değişiklik gösterdiği belirlenmiştir.

Kılıç vd. (2023) çalışması, BRIC ülkelerinde Bitcoin ile ekonomi politika belirsizliği endeksi, enflasyon ve geniş para arzı (M3) arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmacılar, Bitcoin'in BRIC ülkelerindeki ekonomi politika belirsizliği, enflasyon ve geniş para arzı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda, Bitcoin ile ekonomi

politika belirsizliği endeksi, enflasyon ve geniş para arzı arasında önemli ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.

Sánchez-Gabarré ve Castellanos-García'nın (2023) çalışması, İspanya örneğinde ekonomi politika belirsizliğinin borsa piyasaları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmacılar, İspanya'da ekonomi politika belirsizliğinin borsa piyasaları üzerindeki etkilerini empirik olarak analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları, ekonomi politika belirsizliğinin İspanya'daki borsa piyasaları üzerinde belirgin etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Zhang vd. (2023), ekonomi politika belirsizliğinin hisse senedi likiditesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada, 2004-2017 dönemine ait Çin Ekonomi Politika Belirsizliği (EPU) endeksi ile Shenzhen ve Shanghai borsalarında işlem gören A grubu Çin merkezli hisse senedi likidite verilerini kullanmıştır. En küçük kareler regresyon modelini kullanarak gerçekleştirilen araştırmada, ekonomi politika belirsizliğinin yüksek olduğu durumlarda hisse senedi likiditesinin azaldığı belirtilmiştir.

3. Metodoloji

3.1. Panel Veri Analizi

Panel veri setini oluşturan değişkenlerin yatay kesitler bazında değişkenlik göstermesi, bu değişkenler arasındaki bağlantıyı ya da ilişki meselesini önemli hale getirmektedir. Yatay kesitleri meydana getiren birimler yahut grupların arasındaki bağımlılık olarak nitelendirilen yatay kesit bağımlılığı, zaman serilerinde karşılaşılan seri korelasyonun bir karşılığı olarak tanımlanabilmektedir. Bu bağımlılık, bireyler arasındaki davranışsal etkileşimlerde, bir topluluğun tüketicilerinde ya da aynı sektörde faaliyet halinde olan şirketlerde olabileceği gibi, gözlenemeyen ortak faktörlerden ya da ülke ekonomilerinde yaygın olan ortak şoklardan da kaynaklanabilmektedir. Bu problemle hem değişkenlerde hem de modellerde karşılaşılabilmektedir. Zaman serisi literatürünün bir sorun olarak nitelendirdiği korelasyon gibi, kesit bağımlılık da en küçük kareler (EKK) tahmincisinin verimliliğini azaltmakta ve böylelikle standart varyans-kovaryans tahmincilerini kullanan klasik t ve F testlerinin geçersiz olmasına yol açabilmektedir. Değişkenlerin arasında da gözlenebileceği ifade edilen yatay kesit bağımlılık sorunu, birim kök ve durağanlık sınamaları esnasında önemli hale gelmektedir. Yatay kesit bağımlılığın tespit edilmesi halinde, bu problemi varsayımları arasında bulunduran durağanlık ve birim kök analizlerine başvurulması oldukça önem arz etmektedir. Çünkü yatay kesit bağımlılığı sorunu, temelde birim kök ve durağanlık testlerinin gücünü azaltmaktadır (Güloğlu vd., 2012). Bu sebeple, birim kök ve durağanlık sınamalarından evvel yatay kesit

bağımlılık varlığını araştırmak anlamlı olacaktır (Baltagi vd., 2011; Güloğlu ve İspir, 2011; Yerdelen Tatoğlu, 2017).

3.1.1. Breusch ve Pagan (1980) LM Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Panel veri analizi literatürü, çeşitli birim ve zaman kombinasyonlarında yatay kesit bağımlılığını sınavan çokça testi içermektedir. N sabit (fixed) ve $T \rightarrow \infty$ (inf.) özellikli panellerde Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilmiş olan LM tabanlı yatay kesit bağımlılık testinden faydalanılabilmektedir. Breusch ve Pagan LM yatay kesit bağımlılık testinin temel hipotezinde her bir yatay kesitten çekilen artıkların arasında korelasyon olmadığı ifade edilmektedir. Teste ait test istatistiği:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır. Burada, ρ_{ij} kalıntıların korelasyon katsayısına karşılık gelmekte ve $\hat{\rho}_{ij} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it}e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2}(\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}}$ şeklinde elde edilmektedir (Baltagi, Feng ve Kao, 2012).

3.1.2. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) Sapması Düzeltilmiş LM Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Sapması düzeltilmiş LM (LM_{adj.}) testi Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından önerilmiş ve tabanda Breusch ve Pagan (1980)'in LM testine, N ve T boyutuna ilişkin bir düzeltme getirilmiştir. Yapılan ilk düzeltmeler, bu testin N büyük ve T küçükken güç kaybına maruz kaldığı tespit edilmiş³ ve sonuç olarak Eşitlik (2)'de yer verilen test istatistiği üretilmiştir. Bu testin temel hipotezinde de tıpkı LM testinde olduğu gibi her bir yatay kesitten elde edilen artıkların arasında korelasyon olmadığı belirtilmektedir. Test istatistiği (Pesaran vd., 2008):

$$LM_{adj.} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N ((T-K)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij})} \quad (2)$$

³ LM ve LM_{adj.} testlerinin T'nin N'den büyük olduğu durumlarda kullanılması gerekmektedir. Diğer testlerde ise N'nin T'den büyük olduğu durumlarda kullanılması durumu vardır (Pesaran vd., 2008).

şeklinde hesaplanmaktadır. Yatay kesit sayısı olan N 'deki artışlar testin gücünü azaltmamakla beraber test istatistiğinin varyansının ise küçük örnek ortalamasına sahip olduğu ifade edilmektedir (Pesaran vd., 2008, Pesaran, 2015).

3.2. Panel Birim Kök Testleri

Uygulamalı panel veri analizinde, yatay kesit bağımlılığı olmadığı varsayımı katı bir kısıt olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle ki varsayımları içerisinde yatay kesit bağımlılığına izin veren ikinci nesil panel birim kök testleri geliştirilmiş ve bu varsayımı buldurmeyen testler birinci nesil olarak literatürde yerini almıştır. İkinci nesil testler, yatay kesit bağımlılık sorununu üç farklı yaklaşımla test sürecine yansıtılmaktadır. Bu yöntemler, panel veri setini meydana getiren kesitlerin bireysel serilerinin yatay kesit ortalamalarının, bütün serilerden hesaplanan ortalamalarından çıkarılması; SUR tipi yatay kesit bağımlılığın dikkate alınması ve yatay kesit bağımlılığının ortak faktörlerle test sürecine dahil edilmesi şeklinde sıralanabilmektedir (Pesaran, 2007; Taylor ve Sarno, 1998). Bu çalışmada ikinci nesil testlerden Pesaran (2007) CIPS ve Resse ve Westerlund (2016) PANIC panel birim kök testlerine, birinci nesil testlerden ise Im vd. (2003) IPS ve Levin vd. (2002) LLC panel birim kök testlerine başvurularak birim kök sınamaları gerçekleştirilmiştir.

3.2.1. Pesaran CIPS (2007) Panel Birim Kök Testi

Pesaran (2007)'nin önerdiği CIPS (Cross-section Im, Pesaran ve Shin) panel birim kök testi yatay kesit bağımlılık sorununu faktörlerle modelleme mantığını temel almaktadır. Bu testte, yatay kesitleri oluşturan tekil serilerin zamana göre kesit ortalamaları, modele gözlenemeyen faktörlerin temsili amacıyla birer araç değişken gibi kullanılmakta ve bu yöntemle kesit bağımlılık elimine edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2017). Testte, bireysel serilerin hem yatay kesit ortalamaları hem de gecikmeli değerleri ile ADF denklemleri genişletilir ve bu denklemlerin birinci farkı alınarak yatay kesit bağımlılık ortadan kaldırılır. Genişletilmiş ADF (CADF) denklemleri ile elde edilen CADF istatistiğinin ortalamasını belirten CIPS test istatistiği Eşitlik (3)'te gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır:

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{t=1}^N t_i(N, T) \quad (3)$$

Pesaran (2007) tarafından ifade edildiği üzere, CIPS panel birim kök testi küçük örneklerde oldukça iyi performansa sahiptir (Pesaran, 2007).

3.2.2. PANICCA Reese ve Westerlund (2016) Panel Birim Kök Testi

İkinci nesil panel birim kök testleri arasında yer alan ve çoğu panel birim kök testine nazaran daha yeni PANICCA panel birim kök testi Reese ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilmiştir. Esasen Reese ve Westerlund (2016), Pesaran (2007, 2013) ve Bai ve Ng (2004, 2010) tarafından daha önce geliştirilmiş olan tek ve çok faktörlü testler ve kalıntı ve faktörlerin ayrı ayrı durağanlığını test eden PC temelli testleri bir araya getirerek PANICCA testini önermişlerdir. Testte ortak faktörlerin ve kalıntıların durağanlığı farklı süreçlerde sınanmaktadır ve P_a ; P_b ve PMSB istatistikleri kalıntıların durağanlığını test ederken ADF istatistiği ise ortak faktörlerin durağanlığını test etmektedir. Testin temel hipotezinde birim kök yokluğu belirtilmektedir Ayrıca test, değişkenlerin yalnızca seviyede durağan olup olmadıklarını göstermekte, farklarında birim kök içerip içermediklerine dair bir bilgiye yer vermemektedir (Reese ve Westerlund 2016).

3.2.3. Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002) Panel Birim Kök Testi

Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından geliştirilmiş panel birim kök testinde, yatay kesitlerin arasındaki artıkların varyansına ve yüksek dereceden korelasyonun serbestçe değişmesine izin verme esnekliği bulunmaktadır. LLC panel birim kök testinde Augmented Dickey-Fuller (ADF) temelli bir yardımcı regresyon temel alınmaktadır ve Eşitlik (4)'te gösterilmektedir (Levin vd., 2002):

$$\Delta y_{it} = \rho y_{it-1} + \sum_{k=1}^{p_i} \beta_{ik} \Delta y_{it-k} + z_{it} + u_{it}, \quad i = 1, 2, \dots, N \text{ ve } t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

Eşitlik (4)'te, ρ otokorelasyon katsayısına, N yatay kesitlere, T zaman boyutuna, zit sabit etkilere ve u_{it} de modelin artıklarına karşılık gelmektedir. Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testi üç farklı spesifikasyonda (sabit terimsiz ve trendsiz; sabit terimli ve sabit terimli ve trendli) birim kök varlığını belirten hipotezi test etmektedir. Test ayrıca dengesiz panel veri setlerine de uygulanabilme esnekliğindedir ve H_0 varsayımı altında ρ 'nun HEKK tahmincisinin standart normal dağılıma uygunluk gösterdiği varsayılmaktadır (Levin, Lin ve Chu, 2002; Yerdelen Tatoğlu, 2017).

3.2.4.Im, Pesaran ve Shin (IPS) (2003) Panel Birim Kök Testi

Im, Pesaran ve Shin (2003) tarafından geliştirilmiş olan IPS panel birim kök testinde, otoregresif parametre kesitlere göre heterojen olma esnekliğine sahiptir. Bu esneklik, panelin her bir biriminin farklı bir dinamik süreç sergilemesine izin vermektedir. Teste ait temel hipotezde her bir serinin birim kök içerdiği; alternatif hipotezde ise bazı serilerin birim kök içerdiği ifade edilmektedir. IPS panel birim kök testinde, T zaman boyutu boyunca gözlenmekte olan N birim ya da yatay kesit boyutunu belirtmek üzere birinci dereceden otoregresif sürece dayalı olan bu yaklaşım (5) numaralı eşitlikte gösterilmektedir (Im vd. 2003):

$$\Delta y_{it} = a_i + \rho_i y_{it-1} + \sum_{z=1}^{pi} \beta_{iz} \Delta y_{it-z} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Bu testte her bir birim için bireysel ADF denklemleri tahminlenmekte ve ardından bu istatistiklerin ortalaması alınarak t istatistiği elde edilmektedir. Testin kritik değerlerinin üretilmesi için t istatistiği standardizasyon işlemine tabi tutulması gerekmektedir.

3.3.Panel Regresyon Modelleri

Panel regresyon modelinin tahminlenme aşamasına geçilmeden evvel panel birim kök testi seçme aşamasında olduğu gibi, birtakım kavramların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Panel veri analizinde, eğim parametresinin birimlere (yatay kesitlere yahut gruplara) göre değişmediği modeller için homojen (homojen eğimli) model nitelendirmesi yapılmaktadır. Panel regresyon modellerinin tahmininde, homojen eğimler varsayımına sahip olan ve sıklıkla tercih edilen sabit ve tesadüfi etkiler modelleridir. Genel olarak örnek (örneklem grubu), birim sayısı büyük olan bir anakütleden tesadüfi bir çekim sürecinde tabiyse tesadüfi etkiler; belli özellikler dikkate alınarak gerçekleştirilen çekim süreci var ise sabit etkileri düşünmek mantıklı olabilmektedir (Baltagi, 2008; Tatoğlu, 2017).

Sabit etkiler modelinde, açıklayıcı değişkenler ile birim etkilerin arasındaki korelasyonun sıfırdan farklı olmasına hususunda bir esneklik bulunmaktadır. Fakat, hata terimleri ile açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon sıfır kabul edilmektedir. Sabit etkiler modeli temel olarak:

$$y_{it} = \beta_{0i} + \sum_{k=1}^K \beta_k x_{kit} + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (6)$$

Eşitlik (3.12)'de gösterildiği şekildedir ve eğitim parametresi β_k tüm yatay kesitler (gruplar) için aynı iken ($\beta_k = \beta$) sabit parametrenin (β_{0i}) birim etkileri ihtiva etmesi nedeniyle yatay kesitten yatay kesite farklılık göstermektedir (Tatoğlu, 2017).

4. Panel Granger Nedensellik Analizi

Granger (1969)'ın geliştirmiş olduğu nedensellik analizi, bir değişkenin gelecekteki değerinin tahmin edilmesinde, ilgili değişken haricindeki değişkenlerin yararlı bilgi sağlayıp sağlamadığını belirleyebilmektedir (Bozuklu ve Yılandı, 2013). Panel veri çerçevesinde Granger nedensellik analizi uygulanmasının önemli sebeplerinden biri de panel veri modellerinin yapısından mütevellit sahip olduğu avantajlardan yararlanabilme arzusudur. Panel veri aslında, birimlerin davranışını modellemede geleneksel zaman serisi uygulamalarına nazaran daha esnektir. Ayrıca, bireysel bir zaman serisine nazaran gözlem sayısı daha fazla olduğundan bilhassa kısa zaman dönemlerinde geleneksel Granger testinden daha etkin sonuçlar üretmeye olanak vermektedir (Hood vd., 2008).

Makroekonomik değişkenler arasında bir değişkenden diğerine tek yönlü yahut iki yönlü (karşılıklı) nedensellik ilişkisi gözlemlenebilmektedir. Durağan değişkenlerde, nedensellik testleri vasıtasıyla nedensellik varlığı ve eğer nedensellik mevcutsa da bu nedenselliğin yönünü belirlemek mümkün olabilmektedir.

Panel Granger nedensellik testinde sabit katsayının heterojen, lakin eğitim katsayısının homojen varsayıldığı modellerin üzerinden gerçekleştirilen Granger nedensellik testinin bir versiyonudur. Sabit etkiler varsayımı altında tahminlenen denklem Eşitlik (6)'da gösterildiği şekilde yazılabilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_k y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_k x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (7)$$

Teste ait temel hipotezde, X değişkeninin, Y değişkeninin Granger nedeni olmadığı belirtilmektedir. Bu modelde gecikme uzunluğu bütün kesitler için aynı ve panelin dengeli olduğu varsayımı bulunmaktadır (Hurlin ve Dumitrescu, 2012).

5. Araştırmanın Ampirik Bulguları

Bu bölümde, küresel ekonomi politika belirsizliğinin, araştırmaya konu olan G7 ülkelerinin enflasyon oranları üzerindeki etkilerini araştırmaya olanak tanıyan modellerin kapalı ve açık formdaki yazımları aşağıda sıralı olarak gösterilmektedir:

$$CPI_{it} = f(KPBE_{it}) \quad (1)$$

şeklindedir ve ilgili modelinin açık formda yazılışı ise:

$$CPI_{it} = \delta_{1i} + \delta_2 KPBE_{it} + u_{it} \quad (2)$$

şeklindedir. (2) numaralı eşitlikte yer alan δ_{1i} , δ_2 parametreleri tahminlenen sabite ve eğim katsayısına, u_{it} ise artıklar serisine karşılık gelmektedir.

Tablo 1. Kısaltma, Birim ve Veri Tabanı Bilgileri

Değişkenler	Kısaltma	Birim	Dönüşüm	Veri Frekansı
Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği Endeksi	KPBE	Endeks	Logaritmik	Aylık
Enflasyon Oranları	EO	Endeks	Yüzde	Aylık

Tablo 1, bu araştırmada ele alınan değişkenlere ilişkin kısaltmaları, birim, veri dönüşümlerini ve veri tabanı bilgilerini sunmaktadır. Çalışmanın veri setini oluşturan 2010-01 ve 2023-03 periyodu arasında, G7 ülkelerinin enflasyon ve küresel ekonomi politika belirsizliği verileri <https://www.theglobaleconomy.com/> ve <https://www.policyuncertainty.com/index.html> bağlantı adreslerinden tedarik edilmiştir.

Tablo 2. Özet İstatistikler

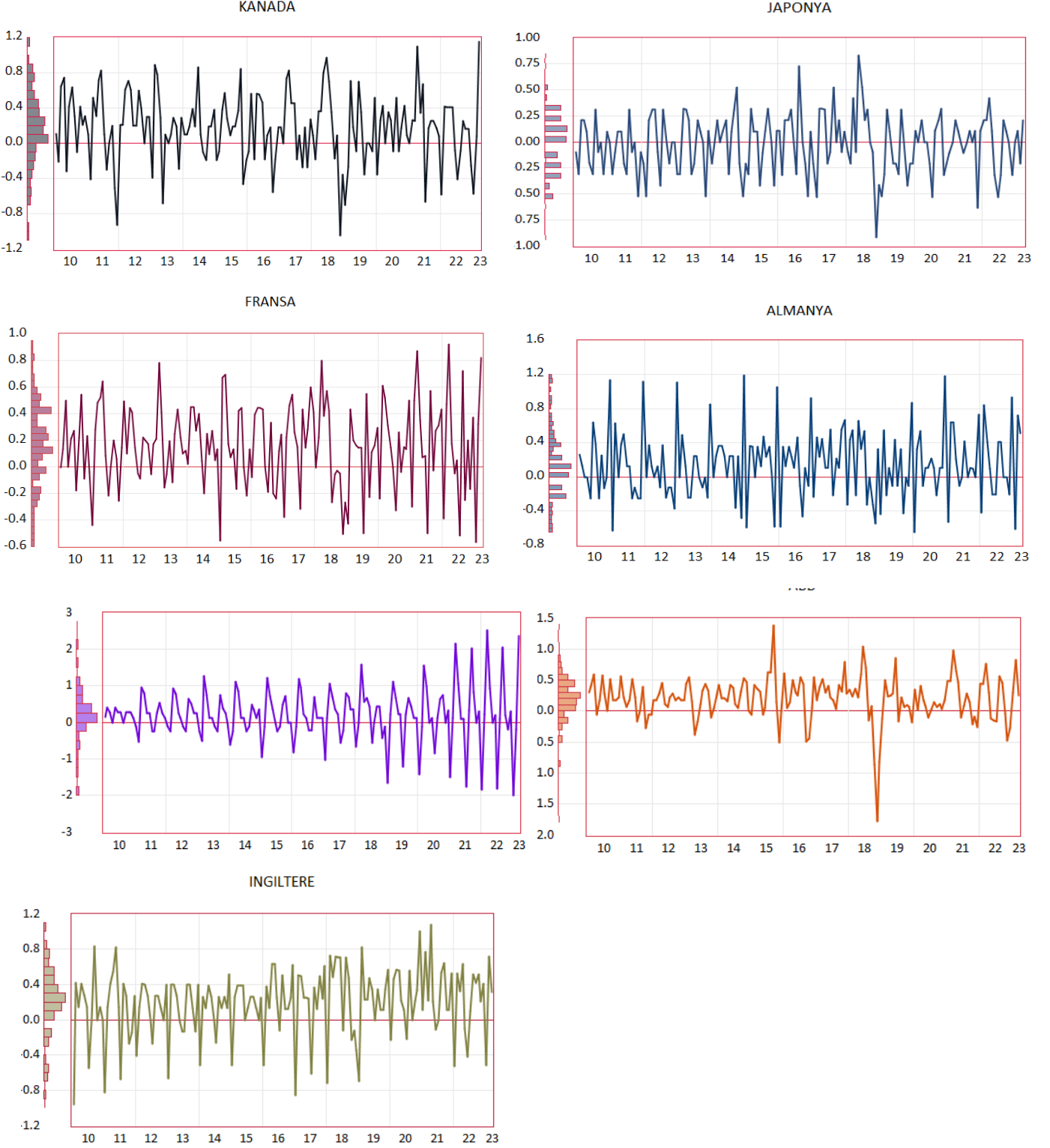
Değişkenler	Gözlem (N×T)	Ortalama	Medyan	St. Sapma	En Büyük Değer	En Küçük Değer
EO	1.953 (7×279)	0.160906	0.15	0.501024	3.81	-2.49
KPBE	1.953 (7×279)	144.2918	122.4723	75.27557	430.3493	48.87515

Not: Özet istatistikler ham veriler üzerinden hesaplanmıştır.

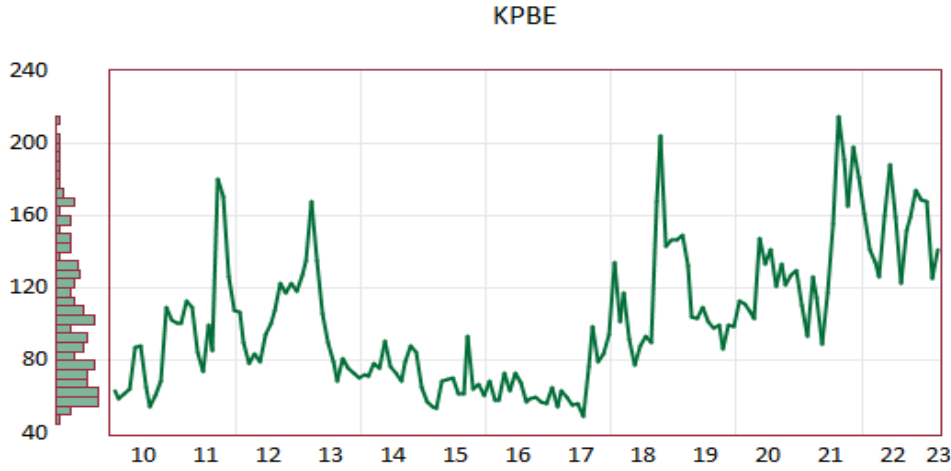
Tablo 2, 2000-01 ve 2023-03 periyodu arasında G7 ülkelerinin enflasyonuna ve küresel ekonomi politika belirsizliğine ilişkin özet istatistikleri göstermektedir. Panel veri setinin T>N (zaman boyutu birim boyutundan büyüktür) özellikli ve dengeli (ilgili dönem aralığında ve ülkelere göre eksik gözlem olmayan) bir yapıda olduğu da görülmektedir. Değişkenlerin özet istatistiklerine değindikten sonra, incelenen zaman boyunca G7 ülkelerinin enflasyon oranları ve KPBE endeksine ilişkin grafikler paylaşılmış ve özet istatistiklerle birlikte daha tamamlayıcı

bir tablo oluşturmak amaçlanmıştır. Şekil 1’de G7 ülkelerinin enflasyon rakamları ve Şekil 2’de KPBE endeksinin grafiği yer almaktadır.

Şekil 1: G7 Ülkelerinin Enflasyon Rakamları Grafiği

Şekil 2: Küresel Politik Belirsizlik Endeksi Grafiği

Şekil 1'deki grafikler incelendiğinde G7 ülkelerinin enflasyon oranları +/- 1.5 arasında değer alırken yalnızca İtalya'nın enflasyon oranı +/- 3 arasında en yüksek ve en düşük değer aldığı ve bu değerlerin sürekli ortalama etrafında döndüğü görülmektedir.

Tablo 3: Korelasyon Tablosu

Değişken	EO	KPBE
EO	1	
KPBE	0.0439* (0.0524)	1

Not: *, 0.10 önem seviyelerini ifade etmektedir

Korelasyon analizi, küresel ekonomi politika belirsizliği ile bağımlı değişken olan enflasyon arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. İlk aşamada sağlanan bu bulgu, küresel ekonomi politika belirsizliği ile enflasyon arasında bir ilişki bulunduğu hipotezimizi desteklemekte ve regresyon modelinden elde edilecek katsayı tahminlerine ilişkin pozitif yönlü beklentilere işaret etmektedir.

Panel veri analizinin önemli bir kısmını ön analizler oluşturmakta ve bu analizlerden sağlanan sonuçlar doğrultusunda Eşitlik (1)'de tanımlanan regresyon modelini tahminleme sürecinde aşama kaydedilmektedir. İlk olarak, sahte regresyon sorunundan kaçınmak için değişkenlerin birim kök ve durağanlık yapılarına ilişkin bilgi sahibi olunması gerekmektedir (Kartal vd. 2023, Çiğdem ve Altaylar, 2021). Ancak panel birim kök testleri birinci nesil ve ikinci nesil olarak ikiye ayrılmakta ve bu ayırım yatay kesit bağımlılık meselesine göre belirlenmektedir. Dolayısıyla, birim kök ve durağanlık araştırmaları için öncelikli olarak değişkenlerde yatay kesit bağımlılık sorunu olup olmadığı araştırılmalı ve eğer varsa bu durumu dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testleri ile sınamalar gerçekleştirilmelidir (O' Connel, 1998; Pesaran,

2007; Barbieri, 2007; Yerdelen Tatoğlu, 2017; Çiğdem ve Altaylar, 2020). Paneli meydana getiren yatay kesitler (G7 ülkelerinin enflasyonları) arasında bir bağımlılık olup olmadığını sınamak amacıyla, panel veri setinin $T > N$ karakterli yapısını dikkate alarak Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM testi (LMadj. testi) kullanılmıştır.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Testlerinin Sonuçları

Değişken	LM Test İstatistiği	Olasılık	LM _{adj.} İstatistiği	Olasılık
EO	84.11042***	0.0000	9.7160***	0.000

Not: *, ** ve *** sırasıyla, 0.10, 0.05 ve 0.01 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 4, EO değişkeninin yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarını sunmaktadır. Teste ait temel hipotezde ilgili değişkende yatay kesit bağımlılık sorunun yokluğu ifade edilmektedir. Her iki testin sonuçlarına göre de temel hipotez reddedilmekte ve EO değişkeninde yatay kesit bağımlılık sorunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, EO değişkeninin birim kök ve durağanlık araştırmaları için ikinci nesil panel birim kök testlerine başvurmak gerekmektedir. Araştırmada, zaman boyutu T 'nin uzunluğu da dikkate alınarak ikinci nesil panel birim kök testleri arasından Pesaran (2007) CIPS panel birim kök testi ve Reese ve Westerlund (2016) PANIC panel birim kök testlerinden faydalanılmıştır.

Tablo 5: CIPS Panel Birim Kök Testinin Sonuçları

Değişken (Düzye Değerler- Level)	t bar İstatistiği Sabitli	t bar İstatistiği Sabitli ve Trendli
EO	-6.190*** (0.0000)	-6.420*** (0.0000)

Not: i. *, ** ve *** sırasıyla, 0.10, 0.05 ve 0.01 önem seviyelerini ifade etmektedir.

ii. Parantez içinde yer alan değerler test istatistiklerine ait olasılık (prob. ya da p-value) değerlerini belirtmektedir.

Tablo 5'te CIPS panel birim kök testinin sonuçları gösterilmektedir. Bu testin temel hipotezinde incelenen değişkenin birim kök içerdiği belirtilmektedir. Test istatistikleri incelendiğinde birim kök temel hipotezinin reddedildiği görülmekte ve EO değişkeninin durağan olduğu ($I(0)$ süreci) sonucuna ulaşılmaktadır. PANIC panel birim kök testlerinin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 6'da ise PANIC panel birim kök testinin sonuçları gösterilmektedir. Bu test ortak faktörleri ve artıkları ayrı ayrı test etme prensibine dayanmaktadır. P_a ; P_b ve PMSB test istatistikleri kalıntıların durağanlığını test ederken ADF istatistiği de ortak faktörlerin durağanlığını test etmektedir. Testin iki temel hipotezinde ise kalıntıların durağan olmadığı ve ortak faktörlerin durağan olmadığı ifade edilmektedir. P_a ; P_b ve PMSB istatistikleri incelendiğinde kalıntıların durağan olmadığını iddia eden temel hipotezin reddedildiği; ADF

istatistiği incelendiğinde ise ortak faktörlerin durağan olmadığını belirten temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla EO değişkeni hem ortak faktörlere hem de kalıntılara göre durağan bir diğer ifadeyle $I(0)$ süreci izlemektedir.

Tablo 6: PANIC Panel Birim Kök Testinin Sonuçları

Değişken (Düzyey Değerler- Level)	P_a İstatistiği Sabitli	P_b İstatistiği Sabitli	PMSB İstatistiği Sabitli	ADF İstatistiği Sabitli
EO	-116.664*** (0.0000)	-12.618*** (0.0000)	-1.376* (0.0845)	-12.1877*** (0.0001)
Değişken (Düzyey Değerler- Level)	P_a İstatistiği Sabitli ve Trendli	P_b İstatistiği Sabitli ve Trendli	PMSB İstatistiği Sabitli ve Trendli	ADF İstatistiği Sabitli ve Trendli
EO	-131.551*** (0.0000)	-19.441*** (0.0000)	-2.063** (0.0169)	-12.2366*** (0.0001)

Not:i. *, ** ve *** sırasıyla,0.10, 0.05 ve 0.01 önem seviyelerini ifade etmektedir.

ii. Parantez içinde yer alan değerler test istatistiklerine ait olasılık (prob. ya da p-value) değerlerini belirtmektedir.

Tablo 5 ve Tablo 6’da sunulan bulgular birlikte değerlendirildiğinde, EO değişkeninin düzeyde durağan bir diğer ifadeyle $I(0)$ süreci olduğuna dair güçlü kanıtlar elde edilmiştir.

G7 ülkelerinin incelenen dönemdeki enflasyonlarını ifade eden EO değişkeninin yatay kesitler arasında değişiklik göstermesi, yatay kesit bağımlılık sorununu gündeme getirmektedir. Ancak, küresel ekonomi politika belirsizliği tüm ülkeler için aynı endeksi ifade ettiğinden, G7 ülkelerinde de ilgili zaman diliminde aynı değerleri almaktadır. Dolayısıyla KPBE değişkeninin esasen yatay kesitlere göre korelasyonu “1” olacak ve ikinci nesil panel birim kök testleriyle incelenmesi olanaksız hale gelecektir. Bu bağlamda literatürde bu kategorideki değişkenlerin iki şekilde birim kök araştırmalarının yapıldığı görülmektedir. İlk yöntemde bu değişken klasik bir zaman serisi formatında analiz edilmekte, ikinci yöntemde ise birimler arası korelasyon olmadığı varsayımı yapılarak birinci nesil panel birim kök testlerinden faydalanılmaktadır (Güloğlu ve Bayar, 2016; Güloğlu vd., 2020). Bu araştırmada da KPBE değişkeni için birinci nesil panel birim kök testlerinden yararlanma seçeneği değerlendirilmiştir.

Tablo 7: IPS Panel Birim Kök Testi ve LLC Panel Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişken (Düzyey Değerler)	IPS Panel Birim Kök Testi			
	W-t-bar İstatistiği Sabitli	W-t-bar İstatistiği Sabitli ve Trendli		
KPBE	-3.1700*** (0.0000)	-8.1517*** (0.0000)		
Değişken (Düzyey Değerler)	LLC Panel Birim Kök Testi			
	t İstatistiği Sabitli	Düzeltilmiş t İstatistiği Sabitli	t İstatistiği Sabitli ve Trendli	Düzeltilmiş t İstatistiği Sabitli veTrendli
KPBE	-6.8212***	-3.9613*** (0.0000)	-12.1940***	-10.7475*** (0.0000)

Not:*, ** ve *** sırasıyla,0.10, 0.05 ve 0.01 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 7’te, Pesaran vd. (2003) IPS ve Levin vd. (2002) LLC panel birim kök testlerinden elde edilen sonuçları gösterilmektedir. Her iki teste göre de, birim kök varlığını ifade eden temel hipotezler reddedilmekte ve KPBE değişkeninin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu aşamada araştırmadaki değişkenlerin düzeyde durağan (ya da $I(0)$ süreci) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’den elde edilen bulgular:

- G7 ülkelerinin enflasyon rakamları incelenen dönem aralığında 0.16 ortalamaya sahiptir (bkz. Tablo 1). Durağanlık bulgusu ise bu değer minimum ve maksimum değerler arasında hareket etmesine rağmen ortalamaya dönme eğiliminde olduğunu bir diğer ifadeyle enflasyon yakınsamasının söz konusu olduğunu göstermektedir.
- KPBE’nin incelenen 10 yıl içerisinde durağan olduğunu göstermiş bu durum ise küresel ekonomi politika belirsizliği endeksinin aldığı değerlerin esasen ortalamaya geri dönme eğiliminde olan ve kestirilebilir (yakınsak) bir seri olduğunu göstermektedir.

Değişkenlerin durağanlığına dair güçlü kanıtlar elde edilmiş ve böylelikle sahte regresyon sorunuyla karşılaşılma ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Eşitlik (1)’de tanıtılan modelin tahmin aşamasına geçmeden evvel modelin olası eğim heterojenliği araştırılmalı ve bu duruma uygun panel regresyon tahmincilerinin seçimi gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2017). Eğim homojenliğinin test edilmesinde Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta testi ve Westerlund ve Blomquist (2013) tarafından geliştirilen ve delta testinin heteroskedastisite varlığında çalışan bir versiyonu olarak değerlendirilebilen delta testinden faydalanılmıştır. Bu sayede eğim homojenliği ya da heterojenliğine karşı robust sonuçlar elde etmek amaçlanmaktadır.

Tablo 8: Eğim Homojenliği Testlerinin Sonuçlarının

Westerlund ve Blomquist (2013) Delta Eğim Homojenliği Testi			
Δ İstatistiği	Olasılık	Δ adj. İstatistiği	Olasılık
-1.145	0.252	-1.152	0.249
Pesaran ve Yamagata (2008) Delta Eğim Homojenliği Testi			
Δ İstatistiği	Olasılık	Δ adj. İstatistiği	Olasılık
-1.038	0.299	-1.044	0.297

Not: *, ** ve *** sırasıyla, 0.10, 0.05 ve 0.01 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 8’de, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta eğim homojenliği testi ile Westerlund ve Blomquist (2013) tarafından geliştirilen eğim homojenliği testinin sonuçları

sunulmaktadır. Her iki test de modelin eğim katsayılarının homojen olduğu temel hipotezini ifade etmektedir. İncelenen dört test istatistiği dikkate alındığında, temel hipotezin reddedilemediği ve modelin homojen eğimlere sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu durum, G7 ülkelerinin incelenen değişkenleri arasındaki ilişkilerin zaman içinde istikrarlı olduğunu ve ülkeden ülkeye istatistiki derecede önemli bir değişim sergilemediğini göstermektedir. Dolayısıyla, panel regresyon modeli tahmincisi seçiminde homojen eğimler varsayımı altında çalışan panel regresyon tahmincileri arasından seçim yapılabilir. Bu aşamadaysa öncelikli olarak örnek seçim süreciyle ve çıkarımla alakalı olan panel veri modeline karar verilmekte akabinde panel veri modellerine has olan gözlenemeyen (*unobserved*) birim ve/veya zaman (bireysel etkiler olarak da yer alabilmektedir) etkilerin varlığının araştırılması gerekmektedir. Bu sayede regresyon modelinin tek yönlü ya da iki yönlü olduğu belirlenmektedir.

Birim ve zaman boyunca gözlenemeyen etkileri dikkate alan modeller iki yönlü hata bileşeni modelleri, sadece birim ya da sadece zaman boyutunu dikkate alan modeller ise tek yönlü hata bileşeni modelleri olarak adlandırılmaktadır (Balestra ve Nerlove 1966, Baltagi, 2005; Özer ve Çiftçi, 2009, Yerdelen Tatoğlu, 2017). Genellikle örneklem grubu (ülke, birey vb.), birim sayısı büyük olan bir anakütleden tesadüfice (*rassal*) çekilmiş ise tesadüfi etkileri; spesifik özellikler göz önüne alınarak yapılan bir çekim süreci varsa da sabit etkileri düşünmek mantıklıdır (Baltagi, 2008). Örnek olarak bir grup (N sayıda birim) OECD ülkesi ya da bölge, eyalet olabilir ve bu şartlar altında çıkarım, gözlemlenen belirli N ülke, bölge ya da eyalete bağlı olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, çıkarım araştırılan grubun davranışlarıyla sınırlı hale gelmektedir. Bu durumda sabit etkiler modelinden faydalanılarak uygun bir belirtim yapabilmek mümkün olmaktadır (Baltagi, 2008; Tatoğlu, 2017). Bu çalışmada da G7 ülkeleri araştırmalara konu edilmiş ve çıkarımlar da G7 ülkelerini temsil edici niteliktedir. Bu nedenle sabit etkiler modelinden yararlanılmıştır. Ancak, sabit etkiler modelinin tek yönlü mü yahut iki yönlü mü olduğunu tespit edebilmek için temelde bir Chow testine tekabül eden F testinden faydalanılabilmektedir (Baltagi, 2008). Bu test aynı zamanda ANOVA F testi olarak da yer edinmiş olup Moulton ve Randolph (1989) tarafından önerilmiştir (Baltagi, 2008, Baltagi vd. 1992, Baltagi ve Chang, 1996). Tablo 9'da gözlenemeyen etkilerin (birim, zaman ya da hem birim hem zaman etkileri) varlığını tespit etmek için uygulanan F testinin sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 9: Gözlenemeyen Etkiler İçin F Testinin Sonuçları

Birim ve Zaman Etkilerinin Testi	F İstatistiği	Olasılık	Sonuç
	4.00***	0.0000	H₀ Reddedilir. Birim, zaman ya da hem birim hem zaman etkileri mevcuttur.
Birim Etkilerin Testi	F İstatistiği	Olasılık	Sonuç
	6.25***	0.0000	H₀ Reddedilir. Birim etkiler mevcuttur.
Zaman Etkilerinin Testi	F İstatistiği	Olasılık	Sonuç
	3.96***	0.0000	H₀ Reddedilir. Zaman etkileri mevcuttur.

Not:*, ** ve *** sırasıyla,0.10, 0.05 ve 0.01 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 9’da gözlenemeyen etkilerin araştırılması amacıyla başvuru F testinin sonuçları gösterilmektedir. F istatistikleri incelendiğinde, birim ve zaman etkilerinden en az birinin ya da her ikisinin birden bulunmadığını belirten temel hipotez reddedilmektedir. Bu durumda, birim ve zaman etkilerinden biri yahut hem birim hem zaman etkileri mevcuttur. Bunun için birim ve zaman etkilerini ayrı ayrı test eden F testine başvurulmuş ve sonuçlara göre de birim etkilerinin olmadığını ifade eden temel hipotez de zaman etkilerinin olmadığını gösteren temel hipotez de reddedilmiştir. Dolayısıyla, sabit etkiler modelinin hem birim hem de zaman etkilerinin birlikte var olduğu iki yönlü bir model olduğu sonucu elde edilmiştir. Aslında F testiyle, birim ve/veya zaman etkilerinin bulunmadığı klasik havuzlanmış en küçük kareler (HEKK) modeli, birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu sabit etkiler modeline (esasen bir panel veri modeline) karşı sınımlanmaktadır (Arı ve Zeren, 2011). Sonuç olarak Eşitlik (1), iki yönlü sabit etkiler modeli özelliği sergilemektedir ve birim ve zaman etkilerinin varlığının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Bir sonraki aşamada, iki yönlü (hem zaman hem birim etki varlığı tespit edilmiştir) sabit etkiler modelini tahminleyebilmek için hangi regresyon tahmincisinin daha uygun olduğunu belirleyebilmek için Hausman testine başvurulmuştur.

Tablo 10: Hausman Testi Sonuçları

χ^2 İstatistiği	Olasılık
121.32***	0.0000

Not:*, ** ve *** sırasıyla,0.10, 0.05 ve 0.01 önem seviyelerini ifade etmektedir

Tablo 10’da Hausman testinden elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Testin temel hipotezinde, katsayılar arasındaki farkın sistematik olmadığını belirtilmektedir ve ki-kare (χ^2) istatistiğine göre bu hipotez reddedilmektedir. Böyle bir durumda ise tesadüfi etkiler tahmincisi tutarsız ve sabit etkiler tahmincisiyse etkin olmaktadır (Arı ve Zeren, 2011).

Tablo 9 ve Tablo 10’da gösterilen sonuçların birlikte değerlendirilmesiyle, Eşitlik (1)’de tanımlanan modelin katsayı tahminlerini, sabit etkiler tahmincisini kullanarak iki yönlü sabit

etkiler modeli üzerinden tahminlemek mümkündür. Fakat ilk aşamada elde edilen sabit etkiler modelinin katsayı tahminlerinin güvenilirliği yönünden değişken varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık sorunlarının var olup olmadığını araştırmak gerekmektedir. Panel veri analizi uygulamalarında, bahsedilen üç problemle de bu araştırmada olduğu gibi (bkz. Tablo 11 tanı testleri bölümü), çoğunlukla karşılaşıldığı bilinmektedir. Böyle bir durumda, sabit etkiler modelinde, değişken varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık sorunu varlığında dirençli standart hatalar üreten Driscoll-Kraay tahmincisi bir alternatiftir (Driscoll ve Kraay, 1998; Dücan ve Atay Polat, 2017). Bu tahminci, bahsedilen sorunların var olması durumunda sağlam ve güvenilir sonuçlar üretmektedir (Driscoll ve Kraay 1998; Jalil 2014; Sarkodie ve Strezov 2019).

Tablo 11’de Driscoll-Kraay tahmincisiyle tahminlenen sabit etkiler modelinin sonuçları paylaşılmaktadır.

Tablo 11: İki Yönlü Sabit Etkiler Modelinin Tahmin Sonuçları (Driscoll-Kraay Tahmincisi)

Bağımlı Değişken: EO					
Bağımsız Değişken	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hatalar	Dirençli	t İstatistiği	Olasılık
KPBE	0.0240***	0.00002		16.0000	0.0000
Sabit Terim	-0.1364***	0.00008		-17.0001	0.0000
Model Bilgileri					
F İst.	112.54***				
Olasılık (F İst.)	0.0000				
R ²	0.40				
Temel Sabit Etkiler Modelinde Tanı Testleri					
Heteroskedastisite Testi			İstatistik	Olasılık	
Değiştirilmiş Wald Testi / Ki-Kare İstatistiği			305.37***	0.0000	
Birimler Arası Korelasyon Testi			İstatistik	Olasılık	
Breusch ve Pagan LM Testi / LM İst.			842.245***	0.0000	
Otokorelasyon Testi			İstatistik		
Mod. Bhargava vd. Testi			1.77		
Baltagi-Wu Testi			1.78		

Not:*, ** ve *** sırasıyla,0.10, 0.05 ve 0.01 önem seviyelerini ifade etmektedir

ii. Sabit etkiler modellerinde değişken varyans ın tespiti için Değiştirilmiş Wald testi, yatay kesit bağımlılık için Breusch ve Pagan testi ve otokorelasyonun belirlenmesi için ise Mod.Bhargava vd. testi ile Baltagi-Wu testinden faydalanılabilmektedir. Değiştirilmiş Wald testinin temel hipotezinde değişken varyans sorunu olmadığı; Bresuch ve Pagan testinin temel hipotezinde ise modelde yatay kesit bağımlılık olmadığı ifade edilmektedir. Olasılık değerleri bahsi geçen temel hipotezlerin reddini belirtmekte olup birimler arası korelasyon ve değişken varyans sorununun varlığını belirtmektedir. Mod.Bhargava testi ve Baltagi-Wu testlerinin istatistiklerinin “2”den küçük olması modelde otokorelasyonun varlığına işaret etmektedir. Değişken varyans , otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık sorunları sebebiyle, bu sorunların varlığında dirençli standart hatalar üretebilen Driscoll-Kraay tahmincisinden faydalanılmıştır.

Tablo 11'den elde edilen bulgulara göre:

- F istatistiği tahminlenen regresyon modelinin genelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir,
- Sonuçları Tablo 3'te sunulan korelasyon analizinden sağlanan bulgular bu aşamada desteklenmektedir. KPBE değişkeni istatistiki anlamlılığa sahip olmakla birlikte katsayı yönünün pozitif olduğu görülmektedir. Bu durum KPBE artışlarının EO üzerinde arttırıcı bir etkisi olduğuna işaret etmektedir,
- Küresel ekonomi politika belirsizliği endeksi, G7 ülkelerinin enflasyonlarını açıklamada istatistiksel bir güce sahiptir. Bu bağlamda, söz konusu endeks %1 arttığında ilgili ülkelerin enflasyonlarında yaklaşık olarak 0.02 birim bir artış yaşanmaktadır.

Tablo 12: Panel Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	Olasılık	Sonuç
KPBE → EO	5.6947***	0.0035	Temel hipotez <i>reddedilmektedir</i> . KPBE'den EO'ya doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	Olasılık	Sonuç
EO → KPBE	5.3568***	0.0048	Temel hipotez <i>reddedilmektedir</i> . EO'dan KPBE'ye doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Not: i.*, **ve *** sırası ile 0.10, 0.05 ve 0.01 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

ii. Gecikme uzunluğu default olarak "2" alınmıştır.

Tablo 12'de panel Granger nedensellik testinin sonuçları gösterilmektedir. Teste ait temel hipotezde dışlanan değişkenin bağımlı değişkenin nedeni olmadığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar sırasıyla:

- KPBE'den EO'ya doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten temel hipotez reddedilmektedir. Bu durumda KPBE'den EO'ya doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.
- EO'dan KPBE'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Böylece EO'dan da KPBE'ye doğru bir bilgi akışının olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, KPBE ve EO arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu regresyon modelinin tasarımını bilgi akışının yönü açısından doğrulamakla birlikte, sonuçları Tablo 3'te sunulan korelasyon analizinin bulgularını da desteklemektedir.

6. Sonuç

Enflasyonun yüksek olması ülkede işsizlik, yoksulluk, cari açık gibi önemli problemlere ve ayrıca stokçuluk, kaçakçılık gibi sosyal problemlere de sebep olmaktadır. Aynı zamanda fiyat mekanizması için büyük öneme sahip olan piyasa mekanizmasının bozulmasına da sebep olmaktadır. Ayrıca enflasyon, fiyat oynaklığını da arttırmakta ve kaynakların verimsiz kullanımına da sebebiyet vermektedir.

Yüksek küresel ekonomi politika belirsizliği, işletmelerin ve yatırımcıların geleceğe yönelik planlar yapmalarını zorlaştırmaktadır. Bu da yatırımcıların yatırım kararlarını ertelemelerine veya risk almaktan kaçınmalarına neden olmaktadır. Aynı zamanda tüketicilerin harcamalarını kısıtlamasına ve tasarruflarını arttırmasına, işletmelerin işe alım kararlarını ertelemelerine veya istihdamı azaltmalarına, finansal piyasalarda ise belirsizlik ve volatilité artışına yol açmaktadır. Bu sonuçlar, ekonomi politika belirsizliğinin ekonomik büyüme, istihdam, finansal piyasalar ve fiyat istikrarı gibi temel makroekonomik göstergeler üzerindeki olumsuz etkilerini göstermektedir.

Küresel ekonomi politika belirsizliği ile enflasyon arasındaki ilişkinin anlaşılması ise, ekonomi politika yapıcıları için önem arz etmektedir. Çünkü bu ilişkinin doğru bir şekilde anlaşılması, enflasyon hedeflemesi gibi para politikası stratejilerinin belirlenmesine ve enflasyonla mücadelede etkili politika önlemlerinin alınmasına yardımcı olmaktadır.

Küresel ekonomi politika belirsizliği ile enflasyon arasındaki ilişkinin analizi; merkez bankalarının para politikası araçlarının etkinliğini değerlendirmelerine, ekonomik istikrarın sağlanması için gereken politika önlemlerinin belirlenmesine, yatırımcıların ve tüketicilerin davranışlarını anlamalarına, politika yapıcıların uygun politika önlemlerini belirlemelerine yardımcı olmaktadır. Belirsizlik, enflasyon beklentilerini ve dolayısıyla fiyat istikrarını etkilemektedir. Bu da ekonomik istikrarın sürdürülmesini zorlaştırmaktadır.

Ekonomiye büyük etkileri olan enflasyon istikrarlı bir ekonomik büyümeyi de engellemektedir. Tüm bu olumsuzluklar çerçevesinde meydana gelen finansal piyasalardaki karar birimlerinin davranış ve beklentilerine etki eden belirsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Çalışmada yapılan panel veri analizi araştırmalarının akabinde üç önemli bulguya ulaşılmıştır. Pesaran (2007)'in CIPS ve Reese ve Westerlund (2016)'nın PANICCA panel birim kök testleri ve Breusch ve Pagan (1980) LM ve Pesaran vd. (2008) sapması düzeltilmiş LM yatay kesit

bağımlılık testlerinden sağlanan bu bulgular, G7 ülkelerinde incelenen dönem aralığında enflasyon yakınsaması olduğunu ve bu ülkelerin enflasyon değerleri dönem dönem yüksek seviyeleri görse dahi ortalamaya dönme eğilimine girdiğini göstermektedir. Ayrıca, mevzu bahis ülkelerin enflasyon değerleri birbirinden istatistiksel olarak bir farklılaşma sergilememekte bir diğer ifadeyle bu ülkeler arasında benzer enflasyon eğilimlerinin olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İkinci bulgu ise, sabit etkiler modeli Driscoll-Kraay tahmincisine başvurularak panel regresyon modelinin tahminlenmesiyle elde edilmiş ve küresel ekonomi politika belirsizliği endeksinde yaşanan artışların enflasyon üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Bu da gösteriyor ki, küresel ekonomik istikrar ve politika açıklığı, enflasyonu etkileyen önemli faktörlerdir. Son aşamada da Granger panel nedensellik testine başvurularak küresel ekonomi politika belirsizliği ve gelişmiş ülkelerin enflasyon rakamları arasındaki çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yani, küresel politika belirsizliği gelişmiş ülkelerin enflasyonunu etkilerken, aynı zamanda bu ülkelerin enflasyon rakamları da küresel ekonomi politika belirsizliğinden etkilenmektedir. Bu bulgu, küresel ekonomi politika belirsizliği ve enflasyon arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve karşılıklı bağımlılığını gösteren önemli bir bulgudur.

Bulgular, küresel ekonomi politika belirsizliğinin enflasyon üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Küresel ekonomi politika belirsizliğinde yaşanan artışların enflasyonist baskılar yarattığı ve ekonomik istikrarı olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Jones ve Olson (2013) ile Leduc ve Liu (2016) yıllarında yaptıkları çalışmalarla paralellik göstermekte ve küresel ekonomi politika belirsizliğinin enflasyon üzerindeki olumsuz etkilerini desteklemektedir.

Politika yapıcılar, küresel ekonomi politika belirsizliğinin enflasyon üzerindeki etkisini anlamak ve ekonomik istikrarı desteklemek için uygun politika önlemleri (mali teşvikler, yapısal reformlar ve diğer ekonomik destekler) almak durumundadırlar. Bunun için ekonomik ve siyasi koşulları dikkate almalı ve çeşitli politika araçlarını dengeli bir şekilde kullanmalıdırlar.

Genel olarak G7 ülkelerindeki enflasyon davranışlarını stabilize etmek ve küresel ekonomi politika belirsizliklerin etkilerini azaltmak için; merkez bankaları ve hükümetler, ekonomi politikalarındaki değişiklikler hakkında açık ve düzenli iletişim kurmalı, ekonomi belirsizlikler karşısında esnek politika yaklaşımları benimsenmeli, belirsizliklerin yönetilmesi için risk yönetim stratejileri geliştirilmeli, merkez bankaları, enflasyon hedeflemesi gibi stratejiler benimsemeli ve IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği, global ekonomik

sorunlara ortak çözümler geliştirilmesi önerilmektedir. Son olarak belirsizliklerin etkilerini daha iyi anlamak ve yönetmek için ekonomik verilerin detaylı ve sürekli analiz edilmesi de önem arz etmektedir.

Bu çalışma, küresel ekonomi politika belirsizliğinin enflasyon üzerindeki etkilerini G7 ülkeleri üzerinde detaylı bir şekilde inceleyerek, bu alandaki literatüre önemli katkılar sağlamaktadır.

Kaynakça

- Arı, A. ve Zeren, F. (2011). CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 37-47.
- Akdiş, M., (2011), Para teorisi ve politikası, Gazi Kitabevi, Ankara, 2. Baskı, s. 328.
- Athari, S. A., Kırıkkaleli, D., Yousaf, I., and Ali, S. (2022). Time and frequency co-movement between economic policy uncertainty and inflation: Evidence from Japan. *Journal of Public Affairs*, 22, e2779. <https://doi.org/10.1002/pa.2779>
- Aytaç, D., and Saraç, T. B. (2022). Economic policy uncertainty, interest rates and inflation: evidence from selected Latin American Emerging Markets. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 578-590.
- Bahmani-Oskooee, M., and Nayeri, M. M. (2020). Policy uncertainty and consumption in G7 countries: An asymmetry analysis. *International Economics*, 163, 101-113.
- Baker, S.R., Bloom, N. and Davis, S.J and Wang, X. (2013). A measure of economic policy uncertainty for China. Chicago: University of Chicago.
- Baker, S.R., Bloom, N. and Davis, S.J and Wang, X. (2016). A measure of economic policy uncertainty for China. Chicago: University of Chicago.
- Balestra, P. ve M. Nerlove. (1966). Pooling cross-section and time-series data in the estimation of a dynamic model: the demand of natural gas," *Econometrica* 34, 585-612. <https://doi.org/10.2307/1909771>
- Baltagi, B. H., and Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data* (Vol. 4). Chichester: Wiley.
- Baltagi, B. H., Chang, Y. J., and Li, Q. (1992). Monte Carlo results on several new and existing tests for the error component model. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 95-120. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90101-V](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90101-V)
- Baltagi, B. H., Feng, Q., and Kao, C. (2012). A Lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics*, 170(1), 164-177.
- Baltagi, B. H., and Chang, Y. J. (1996). Testing for random individual effects using recursive residuals. *Econometric Reviews*, 15(3), 331-338. <https://doi.org/10.1080/07474939608800358>
- Bartsch, Z. (2019). Economic policy uncertainty and dollar-pound exchange rate return volatility. *Journal of International Money and Finance*, 98, 102067. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2019.102067>

- Batabyal, S., and Killins, R. (2021). Economic policy uncertainty and stock market returns: Evidence from Canada. *The Journal of Economic Asymmetries*.
- Blomquist, J., and Westerlund, J. (2013). Testing slope homogeneity in large panels with serial correlation. *Economics Letters*, 121(3), 374-378. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.09.012>
- Bozoklu, Ş. ve Yılcıncı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Gelişmekte olan ekonomiler için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Breusch T.S. and Pagan, A.R.. (1980). A Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47 (1), ss. 239- 253.
- Buyrukoğlu, S., ve Canbolat, N. (2023). Türkiye'deki kamu dış borç stokunun enflasyon üzerine etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 251-267. <https://doi.org/10.54831/vanyyuiibfd.1376632>
- Chen, L., Du, Z., and Hu, Z. (2020). Impact of economic policy uncertainty on exchange rate Volatility of China. *Finance Research Letters*, 32, 101266. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.014>
- Çiğdem, G., and Altaylar, M. (2020). Cointegration evidences from the new fragile five. *Journal of Life Economics*, 7(3), 269-282. <https://doi.org/10.15637/jlecon.7.020>
- Çiğdem, G., and Altaylar, M. (2021). Nonlinear relationship between economic growth and tax revenue in Turkey: Hidden cointegration approach. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(1), 21-38.
- Daştan, M., and Karabulut, K. (2022). Effects of global economic policy uncertainty on macroeconomic activity: The case of Turkey. *Trends in Business and Economics*, 36(1), 133-142.
- Daştan, M., ve Karabulut, K. (2022). Küresel ekonomik politika belirsizliklerinin makroekonomik aktivite üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Ataturk University Journal of Economics ve Administrative Sciences*, 36(1).
- Davis, S., (2016). An index of global economic policy uncertainty, NBER Working Papers 22740, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Dumitrescu, E. I. and Hurlin, C., (2012). Testing for Granger noncausality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Dücan, E., ve Polat, M. A. (2017). Kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 155-170.
- Erdemli, M., ve Direkçi, T. B. (2021). G7 ülkelerinde dışa açıklık enflasyon ilişkisi. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 213-236.
- Eğilmez, M. (2024), Enflasyon Rehberi, <https://www.mahfiegilmez.com/2024/01/enflasyon-rehberi.html>
- Granger, C. W. J., (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438. <https://doi.org/10.2307/1912791>

- Guloglu, B., and Bayar, G. (2016). Sectoral exports dynamics of Turkey: Evidence from panel data estimators. *The Journal of International Trade ve Economic Development*, 25(7), 959-977.
- Guloglu, B., and Bayar, G. (2016). Sectoral exports dynamics of Turkey: Evidence from panel data estimators. *The Journal of International Trade ve Economic Development*, 25(7), 959-977. <https://doi.org/10.1080/09638199.2016.1157886>
- Guo, P., Zhu, H., and You, W. (2018). Asymmetric dependence between economic policy uncertainty and stock market returns in G7 and BRIC: A quantile regression approach. *Finance Research Letters*, 25, 251-258. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.11.001>
- Güloğlu, B., Bayar, G., and Tokpunar, S. (2020). Effect of foreign trade on industrial employment: the case of Turkey. *Applied Economics*, 52(55), 6075-6089. <https://doi.org/10.1080/00036846.2020.1784384>
- Güloğlu, B., ve İspir, M. S. (2011). Doğal işsizlik oranı mı? İşsizlik histerisi mi? Türkiye için sektörel panel birim kök sınaması analizi. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205-215.
- Guloglu, B., Tekin, R. B., and Sarıdoğan, E. (2012). Economic determinants of technological progress in G7 countries. A re-examination. *Economics Letters*, 116(3), 604-608.
- Gürsoy, s. (2021). Küresel ekonomik politik belirsizliğin (gepu) döviz kuru, enflasyon ve borsa etkisi: Türkiye'den kanıtlar. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 120-131. <https://doi.org/10.46236/jovosst.877608>
- Holtz-Eakin, D., Newey, W. and Rosen, S. (1988). Estimating vector autoregression with panel data. *Econometrica*, 56, 1371-1395. <https://doi.org/10.2307/1913103>
- Hood, M.V., Kidd, Q. and Morris, I.L., (2008). Two sides of the same coin: Employing Granger causality tests in a time series cross-section framework. *Political Analysis*, 161, 324-344. <https://doi.org/10.1093/pan/mpn002>
- Hsiao, C. (1986). *Analysis of panel data*, Cambridge University Press.
- Huang, W. Q., and Liu, P. (2022). Asymmetric effects of economic policy uncertainty on stock returns under different market conditions: evidence from G7 stock markets. *Applied Economics Letters*, 29(9), 780-784.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., and Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Irani, F., Athari, S. A., and Hadood, A. (2022). The impacts of country risk, global economic policy uncertainty, and macroeconomic factors on the Turkish tourism industry. *International Journal of Hospitality ve Tourism Administration*, 23(6), 1242-1265. <https://doi.org/10.1080/15256480.2021.1935393>
- Jalil, A. (2014). Energy-growth conundrum in energy exporting and importing countries: Evidence from heterogeneous panel methods robust to cross-sectional dependence. *Energy Economics*, 44, 314-324. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.04.015>
- Jones, P. M., and Olson, E. (2013). The time-varying correlation between uncertainty, output, and inflation: Evidence from a DCC-GARCH model. *Economics Letters*, 118(1), 33-37.

- Juhro, S. M. and Phan, D. H. B. (2018). Can economic policy uncertainty predict exchange rate and its volatility? Evidence from ASEAN countries. *Buletin Ekonomi Moneter dan Perbankan*, 21(2), 251-268. <https://doi.org/10.21098/bemp.v21i2.974>
- Karnizova, L., and Li, J. C. (2014). Economic policy uncertainty, financial markets and probability of US recessions. *Economics Letters*, 125(2), 261-265. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2014.09.018>
- Kartal, M. T., Ayhan, F., and Altaylar, M. (2023). The impacts of financial and macroeconomic factors on financial stability in emerging countries: evidence from Turkey's nonperforming loans. *Journal of Risk*, 25(3).
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. London: Macmillan, 133-136.
- Kılıç, M., Gürbüz, A., ve Bekereci, N. E. (2023). BRIC ülkelerinde bitcoin ile ekonomik politika belirsizlik endeksi, enflasyon ve geniş para arzı (m3) arasındaki ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (59), 1-17.
- Kido, Y. (2016). On the Link between the US economic policy uncertainty and exchange rates. *Economics Letters*, 144, 49-52. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2016.04.022>
- Korkmaz, Ö., ve Güngör, S. (2018). Küresel ekonomi politika belirsizliğinin borsa istanbul'da işlem gören seçilmiş endeks getirileri üzerindeki etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS'18), 211-219. <https://doi.org/10.18506/anemon.452749>
- Leduc, S., and Liu, Z. (2016). Uncertainty shocks are aggregate demand shocks. *Journal of Monetary Economics*, 82, 20-35. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2016.07.002>
- Lee, S. (2018). Economic policy uncertainty in the US: Does it matter for Korea?. *East Asian Economic Review*, 22(1), 29-54. Neal, C.B. (1996). Doi: 10.11644/kiep.eaer.2018.22.1.337
- Levin, A., Lin, C.F. and Chu C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties." *Journal of econometrics*. Vol.108, No.1 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Li, Q., and Ullah, A. (1998). Estimating partially linear panel data models with one-way error components. *Econometric reviews*, 17(2), 145-166. <https://doi.org/10.1080/07474939808800409>
- Moulton, B. R., and Randolph, W. C. (1989). Alternative tests of the error components model. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 685-693. <https://doi.org/10.2307/1911059>
- Oktar, S., ve Dalyancı, L. (2011). Türkiye ekonomisinde para politikası ve enflasyon arasındaki ilişkinin analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(2), 1-20.
- Özer, M., ve Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi.
- Özkan, A. (2019). ABD'nin ekonomik politika ve ticaret politikası belirsizlikleri ile dolar-TL kuru arasındaki nedensellik ilişkisi.
- Pesaran, M. H. (2003). Estimation and inference in large heterogenous panels with cross section dependence. Available at SSRN 385123.

- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H., and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Reese, S. and Westerlund, J. (2016). Panizza: Panic on cross-section averages. *Journal of Applied Econometrics*, 31 (6), pp. 961-981. <https://doi.org/10.1002/jae.2487>
- Sánchez-Gabarré, M. E., and Castellanos-García, P. (2023). Incertidumbre de política económica y mercados bursátiles: evidencia empírica para el caso de España. *Cuadernos de Economía*, 46(131), 19-29.
- Saka Ilgın, K. (2022). Ulusal ekonomik politika belirsizliği ile borsa endeksleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Seçilmiş Avrupa ülkeleri için ampirik bir analiz. *Journal of Economic Policy Researches*, 9(2), 455-474. <https://doi.org/10.26650/JEPR1074582>
- Sarkodie, S. A., and Strezov, V. (2019). A review on environmental Kuznets curve hypothesis using bibliometric and meta-analysis. *Science of the total environment*, 649, 128-145. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.08.276>
- Sum, V. (2012). The impulse response function of economic policy uncertainty and stock market returns: a look at the Eurozone. *Journal of International Finance Studies*, 12(3), 100-105.
- Tatoğlu, F. Y. (2017). Panel zaman serileri analizi. İstanbul: Beta Yayınları, (s 237).
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). Panel zaman serileri analizi stata uygulamalı (3. Baskı 2020).
- Yu, H., Fang, L., and Sun, W. (2018). “forecasting performance of global economic policy uncertainty for volatility of Chinese stock market”[^], *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 505, 931- 940. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2018.03.083>
- Zhang, L., Chen, W., and Hu, N. (2023). Economic policy uncertainty and stock liquidity: evidence from China. *International Journal of Emerging Markets*, 18(1), 22-44. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-06-2020-0625>

TEKNOLOJİ AÇIĞI VE ÜRÜN YAŞAM SEYRİNİN YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME ÜZERİNE ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ

Selim AYKAÇ¹

Öz

Bu çalışmada temel amaç, teknolojiye meydana gelen değişimlerin, yeni ürün geliştirme süreci üzerinde oluşturduğu olumlu gelişmeleri incelemektir. Araştırmada yıllara göre teknolojik gelişmeleri sembolize eden; dijital gelişim verileri ve teknoloji ihracatı verileri kullanılmıştır. Bu veriler yıllık patent sayıları ile karşılaştırılarak doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analizler Eviews isimli program kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, Çin'in teknoloji açığının kapanmasının, yeni ürün geliştirme süreci üzerine etkisi incelenmiştir. Kullanılan veriler Çin'in internet kullanım oranı, bant genişliği, teknoloji ihracatı ve toplam patent sayılarından oluşmaktadır. Özetle bu çalışmada; taklitçi ülke konumundan yeni ürün geliştiren ülke konumuna gelen Çin incelenmiştir. Teknoloji ihracatının yükselmesi ve ar-ge yatırımları ile patent sayılarının yükselmesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Açığı, Ürün Yaşam Seyri, Patent Sayıları, Yeni Ürün Geliştirme
Jel Kodları: O11, O40, Q55

THE EFFECT OF TECHNOLOGY GAP AND PRODUCT LIFE CYCLE ON NEW PRODUCT DEVELOPMENT: THE CHINESE EXAMPLE

Abstract

The main purpose of this study is to examine the positive developments that the changes in technology have created on the new product development process. Symbolizing technological developments over the years in the research; digital development data and technology export data were used. By comparing these data with annual patent numbers, linear regression analysis was performed. Analyzes were carried out using a program called Eviews. In this context, the effect of closing the technology gap in China on the new product development process has been examined. The data used consists of China's internet usage rate, bandwidth, technology exports and total number of patents. In summary, in this study; China, which has become a new product developing country from an imitative country, has been examined. A significant relationship was found between the increase in technology exports, ar-ge and the increase in the number of patents.

Keywords: Technology Gap, Product Lifecycle, Number of Patents, New Product Development
Jel Codes: O11, O40, Q55

¹ Öğr. Gör, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Hava Lojistiği Programı, saykac@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1156-5907

1. Giriş

Uluslararası ticaretin hacmi her geçen gün yükselmeye devam etmektedir ve artan talebi karşılayabilmek için yeni ürünler piyasaya çıkarılmaktadır. Yeni ürün geliştirme aşamasında teknolojik açıdan gelişmiş olan ülkelerin öncü rol üstlendiği gözlemlenmektedir. Teknoloji ve var olan bilginin kullanımıyla yeni ürünler geliştirilirken, üretim imkanları bakımından ucuz işçilik kullanan ülkelerin pazarda söz sahibi olmaya başladığı görülmektedir. Hatta ürünlerin parçaları farklı ülkelerde bir araya getirilerek birleştirilmektedir. Maliyet üstünlüğünü de ele geçirmiş olan taklitçi ülkeler ürünü daha çok üretmeye başlar ve gelişmiş ülkeler de artık bu ürünü ithal etmeye başlar (Kotabe & Swan, 1984, s. 72-78).

Yeni ürün geliştirme süreci oldukça zor ve maliyetli bir süreçtir. Bu süreçte teknolojik gelişmelerin yanı sıra, şirket çalışanları ve müşterilerle birlikte koordineli bir sürecin izlenmesi gerekmektedir. Bununla beraber, yeni ürün geliştirme sürecinde içsel ve dışsal birçok faktör bulunmaktadır. Tüm içsel ve dışsal faktörler göz önünde bulundurularak, risk en aza indirilerek yeni ürün geliştirme çalışmasının yapılması tavsiye edilebilmektedir (Cengiz, Ayyıldız, & Kırkbir, 2005, s. 135). Yeni ürün geliştirilme sürecini etkileyen birçok faktörün bulunmasının yanı sıra bu çalışmada daha çok teknolojik değişimler, bilgi ve bilgiye ulaşma kavramları ele alınmaktadır.

Bu çalışmada dijital gelişim oranını yansıtmak amacıyla internet kullanım oranını ve bant genişliğini gösteren veriler kullanılmıştır. Bu verilerin bilgi yayılma sürecinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Ayrıca teknoloji ihracatı verilerin de kullanılmış ve bu verilerin birbirleri ile olan ilişkisi incelenmiştir. Teknoloji ihracatı ve patent sayıları Eviews programının yardımıyla kıyaslanmıştır. İlgili analizler teknoloji açığının azaltılması ve patent sayılarının artışı arasındaki bağlantıyı göstermektedir. Bu bağlamda; taklitçi ülkelerin zorluk çektiği konulardan biri olan “yeni ürün geliştirme” sürecinin nasıl pozitif yönlü ivme alacağı da izlenmektedir. Çalışmanın gerçekçiliği açısından, yeni ürün geliştirme sürecinde atılım yapan Çin ele alınmaktadır.

2. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji açığı teorisi 1961 yılında M. V. Posner tarafından ortaya atılmıştır. Bu teori temel olarak Heckscher-Ohlin teorisinin teknoloji varsayımına karşı çıkmaktadır. Heckscher-Ohlin teorisinde tüm üreticilerin teknolojik üretim imkanlarına ulaşabileceği varsayılmaktadır. Fakat teorisinin bu kısmında açık bulunmaktadır, zira firmalar üretim imkanları, patent vb. bilgilerini

gizli tutmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla farklı ülkelerin ve üreticilerin bu teknolojiye ulaşması zaman almaktadır. Teknik bilginin her ülke tarafından anında ulaşılabilir olmadığı varsayılmaktadır. Bu bağlamda, bir ülkede geliştirilen ürün veya hizmetin farklı ülkelere yayılma süresini ifade eden “Yeniliğin yayılma süresi” adı verilen terim oluşmaktadır (Dura, 2000, s. 7).

Bu teoriye göre, eğitim düzeyi ve teknolojik gelişmelerde meydana gelebilecek önemli değişimler ancak ekonomik, teknolojik ve sosyal yapılarda yapılacak köklü değişimlerle mümkün olabilmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme ile teknolojik gelişmişlik arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki şu şekilde özetlenebilir (Dura, 2000, s. 7-8; Fagerberg, 1987, s. 88-89):

1. Ülkelerin ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeyleri arasında yakın bir ilişki bulunur.
2. Bir ülkenin ekonomik büyüme hızı ile teknolojik büyüme hızı arasında karşılıklı ve olumlu yönde bir ilişki bulunmaktadır.
3. Teknoloji açığı bulunan ülkelerin taklit yoluyla “yenilik” düzeyinde olan bir ülkenin ekonomik büyümesini yakalaması mümkündür (Fagerberg, 1987, s. 88-89).
4. Teknoloji açığının sunmuş olduğu faydaları yakalayabilmek; kurumsal, sosyal ve ekonomik yapılara yatırım yapmak için kaynakları seferber edebilmektir (Fagerberg, 1987, s. 88-89).

Buradan hareketle teknolojik büyüme hızı yüksek olan ülkelerin, ekonomik büyümelerinin daha hızlı olabileceği ancak taklitçiliği hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştiren ülkelerin bu büyüme hızını yakalayabileceği görülmektedir. Durumla ilgili olarak radyo örneği vermek mümkündür (Dura, 2000, s. 7-8):

- ABD 1945 yılına kadar radyo piyasasında hakim güç konumundayken, Japonya bu teknolojiyi taklit etti ve ucuz işgücü sayesinde piyasa gücünü ele geçirdi.
- Daha sonra ABD transistör tekniğini kullanarak radyo üretmeye başladı ancak Japonya aynı şekilde taklit yöntemiyle piyasa gücünü tekrar ele geçirdi.
- ABD daha sonra basılı devre teknolojisiyle ürettiği radyoları piyasaya sürdü, Japonya’yla bu alanda başa baş noktasına gelebildi.

Örneklerde de görüldüğü üzere yeni ürün geliştirme süreci için gerekli Ar-Ge yatırımlarına ve nitelikli işgücüne sahip olmayan ülkeler, ucuz işgücü ve hızlı taklit süreciyle piyasa gücünü ele geçirebilmektedir (Dura, 2000, s. 7-8).

2.1. Dijital Gelişim

Teknoloji gelişmeleri ölçmek için kullanılan önemli ölçütlerden biri de dijital bölünmedir. Dijital bölünme, teknolojik derinleşmenin bir yansıması olarak, ülkeler arasında teknolojiye erişim imkanındaki farklılaşma olarak tanımlanabilmektedir. Dijital bölünme temel olarak 3 farklı durumu yansıtmaktadır. Küresel bölünme, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasında oluşan internete erişim imkanını ifade etmektedir. Sosyal bölünme, toplumdaki bilgi yoksulluğu ve bilgi zenginliği olan bireyler arasındaki farkı tanımlamak için kullanılır. Demokratik bölünme ise çevrimiçi kamu hizmetine ulaşabilen ve ulaşamayan bireylerin dijital kaynak kullanım farklılıklarını göstermektedir (Aykaç & Civelek, 2019, s. 125).

ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) verilerine göre Çin’de ortalama internet hızı ve internet kullanım oranı her geçen yıl yükselmektedir. Dijital gelişmişliği ifade eden bu verilerde, Çin’in Dünya ortalamasına göre hızlı yükseldiği görülmektedir. Şöyle ki; 2007 yılında Çin’in ortalama bant genişliği 368.927 mbit/s iken, 2019 yılının sonunda kayıtlara geçen ortalama bant genişliği 31.771.852 mbit/s seviyesine ulaşmıştır. Tüm bu faktörler bilgiye ulaşım hızını da etkilemektedir (ITU, 2020).

Dijital bölünmenin ölçülmesinde kullanılan farklı yöntemler bulunmaktadır. Ancak, dijital bölünme toplumsal olarak teknolojik yetersizliğin getirdiği farklılaşmayı ölçmenin yanı sıra bilgi eksikliğini de ölçmektedir. Bu sebeple, uluslararası kuruluşlar dijital bölünmeyi ölçmek için daha fazla metod geliştirmeye çalışmaktadır (Kalaycı, 2013, s. 147-148).

Ülkelerin dijital anlamda ne kadar gelişmiş olduğunu ölçmenin temel yollarından biri internet kullanım oranıdır. Bu bağlamda, internet kullanım oranları nüfusun yüzde kaçının internete erişebildiğini göstermektedir. Fakat bazı ülkelerde internet kullanım oranı yüksek olmasına rağmen internet hızı düşüktür. İnternet hızının düşük olması bilgiye erişim süresinin uzaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, internet hızının değerlendirilmesi açısından “bant genişliği” kavramının incelenmesi de oldukça önemlidir. Özetle, ülkelerin dijital gelişmişlik düzeylerini incelerken, internet kullanım oranını ve bant genişliğini birlikte ele almak gerekmektedir (Chinn & Fairlie, 2010). Tablo 1’de Çin’in 2007-2019 yılları arasındaki internet kullanım oranları ve bant genişliği oranları gösterilmektedir. Bu süreçte Çin’in internet kullanım oranı

%381 oranında yükselmiştir. Dünya'nın genelinde güçlü bir yükseliş olmasına rağmen, Çin'in Dünya ortalamasının oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Bant genişliği verileri incelendiğinde 2007-2019 yılları arasında Çin'in %8610'luk yükselişi görülmektedir. Bu bağlamda, bant genişliğinin yükselişi açısından Çin, Dünya'nın neredeyse üç katı oranında büyümüştür (ITU, 2020).

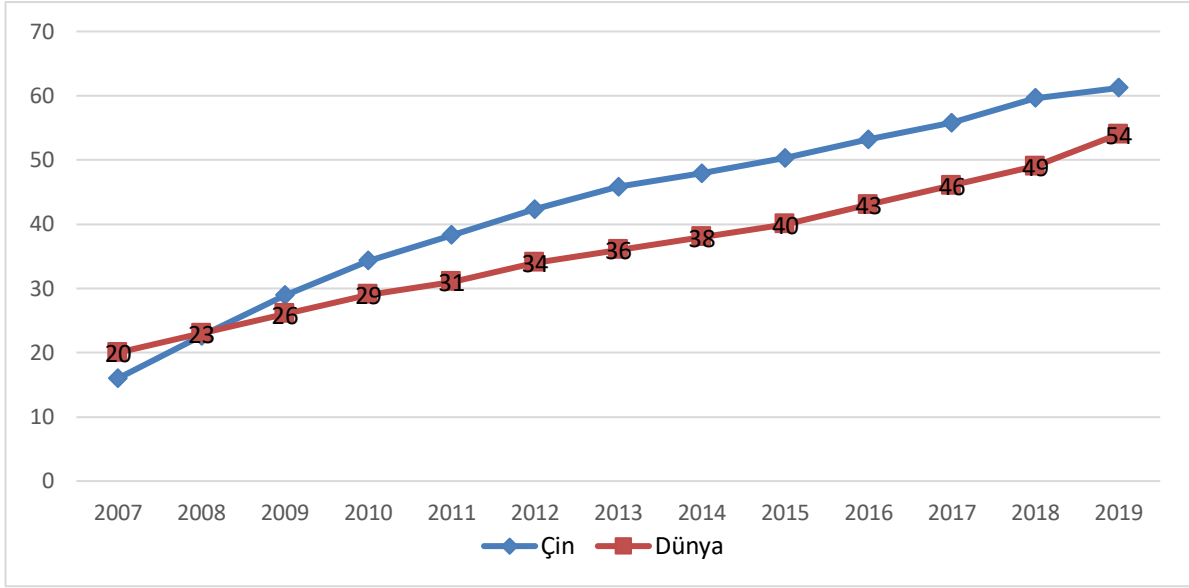
Tablo 1: Çin ve Dünya'nın Dijital Değişim Oranları

Ülke/Değer Türü	İnternet Kullanım Oranı			Bant Genişliği mbit/s			
	Yıl	2007	2019	Değişim	2007	2019	Değişim
Çin		16	61	%381	368.927	31.771.852	%8610
Dünya		17	51	%300	102.878	3.123.329	%3000

Kaynak: (ITU, 2020)

Çin'in 2007-2019 yılları arasındaki dijital gelişimi sadece ilgili yıllarda gerçekleşen hızlı bir yükseliş değildir. Aksine 2007 yılından 2019 yılına kadar düzenli bir şekilde büyüme kaydetmiştir. Şekil 1'de Çin'in yıllara göre bireysel internet kullanım oranı gösterilmektedir. 2007 yılında Çin'de bireysel internet kullanım oranının %16 olduğu görülmektedir. İnternet kullanım oranının hızla yükseldiği görülen Çin'de, 2019 yılına gelindiğinde %61'lik bireysel internet kullanım oranı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Çin'in internet kullanım oranı her yıl düzenli bir şekilde yükselmiştir (CNNIC, 2020). 2009 yılına gelene kadar Çin'in internet kullanım oranı Dünya ortalamasının altında seyretmiştir. Fakat, 2009 yılından sonra Dünya ortalamasının üzerine çıkmış ve artış hacmini korumuştur.

Grafik 1: Yıllara Göre Çin'in Bireysel İnternet Kullanım Oranları

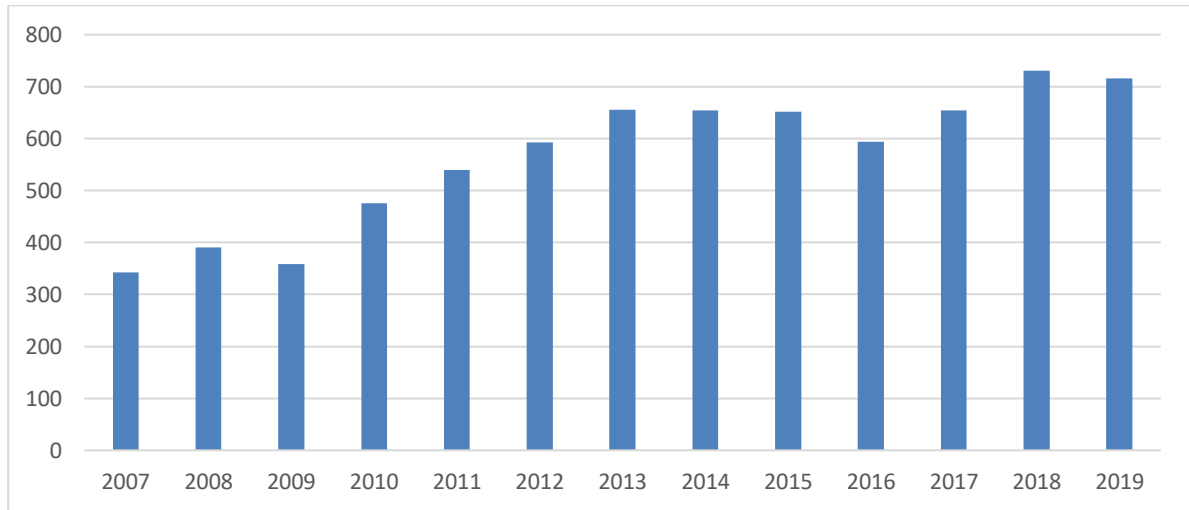

Kaynak: (CNNIC, 2020)

2.2. Teknoloji İhracatı

Yüksek teknoloji ihracatı kavramı, bilgisayar, ilaç, bilimsel aletler gibi ürünlerin ihracat sürecini kapsamaktadır. Bu alanda sınıflandırma yapılırken, yüksek, orta-yüksek, orta düşük ve düşük teknoloji kavramları kullanılmaktadır. Yüksek teknoloji ürünlerinin üretimi Ar-Ge harcamalarıyla yakından ilişkilidir. Şekil 2’de Çin’in 2007 ve 2019 yılları arasında gerçekleştirdiği yüksek teknoloji ihracatı gösterilmektedir (World Bank, 2020).

Grafik 2: Yıllara Göre Çin’in Yüksek Teknoloji İhracatı

Kaynak: (World Bank, 2020)

Çin’de gerçekleşen Ar-Ge harcamalarının da Dünya ortalamasına göre çok daha hızlı yükseldiği de görülmektedir. Tablo 2’de Çin ve Dünya’nın 2007-2018 yılları arasında Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı verilmiştir. Tabloya göre geçen 11 yılda Çin’in Ar-Ge harcamalarında %59’luk bir artış gözlemlenirken, Dünya’nın Ar-Ge harcamalarında %17’lik bir artış gözlemlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Çin’in GSYH içindeki Ar-Ge harcamalarına ayırdığı yüzdelik artış oranı Dünya ortalamasından oldukça fazladır (UNESCO, 2021).

Tablo 2: Çin ve Dünya’da Ar-Ge Harcamalarının GSYH İçindeki Payı

Bölge/Değer Türü	Ar-Ge Harcamaları (%)		
	2007	2018	Artış Oranı
Yıl	2007	2018	Artış Oranı
Çin	1,37	2,18	%59
Dünya	1,94	2,27	%17

Kaynak: (UNESCO, 2021)

3. Ürün Yaşam Seyri Teorisi

Ürün yaşam seyri teorisi, teknoloji açığı teorisinin genelleştirilmiş halidir ve Heckscher-Ohlin teorisinin teknolojiye uyarlanmış şekli olarak ifade edilmektedir. Bu teoride ürün olarak “eski mallar” ve “yeni mallar” kavramları, ülke olarak ise “yenilikçi ülkeler” ve “taklitçi ülkeler” kavramları bulunmaktadır. Yenilikçi ülkeler teknolojik olarak ileri seviyede olan ülkeleri ifade ederken, taklitçi ülkeler gelişmekte olan ülkeleri ifade etmektedir (Kotler, 2004, s. 50-55).

Ürün yaşam seyri teorisinin belirli bir süreci takip eden aşamaları bulunmaktadır. Birinci aşamada kavram geliştirme ile başlanılmaktadır ve bu aşamada üretilecek ürün ile ilgili temel çerçeve belirlenmiş olur. İkinci aşamada taslak belirleme ve geliştirme süreçleri yapılmaktadır. İkinci aşamada aynı zamanda üretim öncesi; tedarikçi seçimi, planlama, imha süreci vb. önemli kararlar alınmaktadır. Üçüncü aşamada ürün fiziki olarak üretilmeye başlanmaktadır. Dördüncü aşamada üretilmiş olan çıktıların montajlanması sürecine geçilir. Beşinci aşamada bakım, güncelleme, sabitleme ya da takviye gibi süreçler işletilmektedir ve genellikle en uzun aşamayı oluşturur. Altıncı ve son aşamada ise ürünün faydalı ömrünü tamamlaması ve elden çıkarılma sürecini ifade etmektedir (Hoffart & Kamps, 2010, s. 3-5). Teknolojide yaşanan hızlı değişimlerle beraber ürün yaşam seyri de giderek kısalmaktadır. Bu durumda firmalar, küresel rekabete yenilmemek adına sürekli olarak yenilik yapmaya devam etmek ve bu süreci içselleştirmek zorunda kalmaktadır (Altuntaş & Akgül, 2019).

Şekil 1: Ürün Yaşam Seyri Aşamaları

Kaynak: (Hoffart & Kamps, 2010)

Taklit, yasal olan veya yasal olmayan yollarla ürünlerin benzer şekilde üretilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Taklitçilik zaman zaman yenilikçilik kadar önemli olabilmektedir. Burada önemli olan nokta, taklit süresinin olabildiğince kısa olmasıdır. Taklit süresini kısa tutan ülkeler ilgili ürünleri daha kısa sürede üreterek pazara sunmaktadır. Öyle ki, günümüz teknolojilerinin hızlı gelişimi sayesinde bilgi çok daha hızlı yayılmakta, bu durum taklit edilecek olan ürünün bilgilerine daha hızlı ulaşmayı sağlamaktadır. Ek olarak, taklit için ürün bilgileri tek başına yeterli olmamakta, aynı zamanda güçlü bir teknolojik altyapı olması gerekmektedir (Erdost, 1982, s. 45-47).

Bir mal teknolojik açıdan gelişmiş bir ülkede doğar ve eski mala dönüştüğü süreçte bu malın coğrafi konumu da değiştiği görülmektedir. Teknolojik açıdan oldukça gelişmiş olan ABD yenilikçi ülke örneği olarak gösterilebilmektedir (Dura, 2000, s. 8).

Geçmişte yenilikçilik seviyesi ile gelişmişlik seviyesi arasında paralellik olduğu savunulmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, öncü ülkeler ekonomik açıdan daha hızlı gelişirken, taklitçi ülkeler daha gerilerde yer almaktaydı (Barro & Sala-i-Martin, 1997, s. 4-8). Geçmiş için doğru olan bu tez günümüzde tam olarak doğru kabul edilmemektedir. Asya Kaplanları olarak tanımlanan; Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore gibi ülkeler ürünleri çok hızlı bir şekilde taklit ederek piyasaya sürebilmektedir. Bu durum yenilikçi ülkelerin pazar payının daralarak Asya Kaplanlarına ve Çin gibi ülkelere kaymasına yol açmaktadır. Fakat taklitçilik sürecine her ülke aynı oranda dahil olamamaktadır. Afrika ülkelerini ele aldığımızda yenilikçiliğin olmadığı gibi, taklitçiliğin de olmadığı görülmektedir. Bu durumun en temel sebebi teknolojik altyapı eksikliğidir (Demir, Üzümcü, & Duran, 2006, s. 34-35).

Ürünün yeni mal durumundan eski mal durumuna geçişi 5 temel aşamada gruplandırılmaktadır. İlk aşamada yenilikçi ülke ürünü iç pazarın ihtiyaçlarını karşılamak için üretmeye başlar. İkinci aşamada, artan talep üzerine ürün artık dış pazara da ihraç edilmeye başlanmaktadır. Üçüncü aşamada yenilikçi ülke, lisansı satmaya başlar ve düşük işçilik maliyetlerine sahip taklitçi ülkeler de bu malın üretimini yapmaya başlar. Dördüncü aşamada, yenilikçi ülkenin ilgili üründe ihracatı azalırken, taklitçi ülkenin ihracatının artmaya başladığı görülür. Beşinci

aşamada ise, yenilikçi ülke ilgili ürünü taklitçi ülkeden daha uygun fiyata satın almaya başlar. Böylece yenilikçi ülke artık ilgili üründe ithalatçı konumuna geçer. Fakat yenilikçi ülkeler bu aşamalarda yenilik peşinde koşmaya devam ettikleri için başka bir yeni mal genellikle pazara sunulmaya hazırlanılır (Dura, 2000, s. 9).

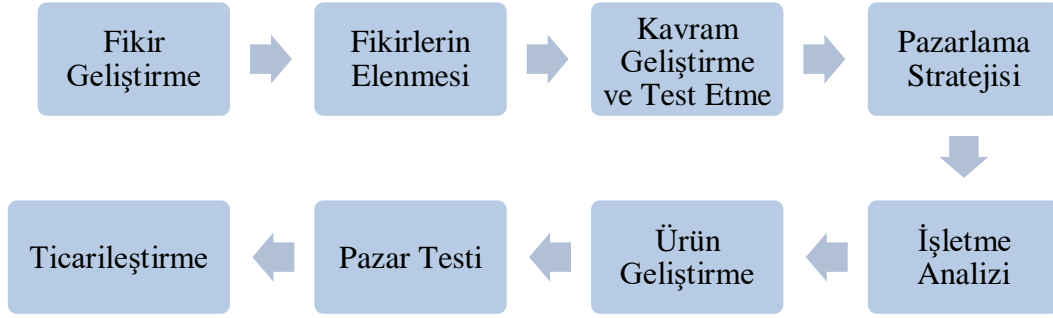
4. Yeni Ürün Geliştirme

Yeni ürün geliştirme süreci birçok araştırmacı tarafından analiz edilmiş, birbirine benzer varsayımlar ortaya atılmıştır. Temelde birbirine benzeyen bu varsayımlar arasında aşamalar arasında küçük farklar bulunmaktadır. Cooper ve Kleinschmidt (1986)'e göre ilk gözlem, ön pazar hazırlığı, ön değerlendirme teknik hazırlığı, detaylı pazar araştırması, finansal analiz, ürün geliştirme süreci, ürünün firma içi testleri, müşteri ürün testi, yerel pazarlarda satış testi, ilk örnek ve fikri ticarileştirme olarak sıralanmaktadır (Cooper & Kleinschmidt, 1986, s. 72-74).

Yeni ürün geliştirme süreci, daha önce pazara sunulmamış mal ve hizmetleri pazara sunmaya hazır hale getirme işlemi olarak ifade edilmektedir. Yeni ürün geliştirme süreci ancak etkin bir şekilde kullanılan süreç yönetimi ve lansman başarısı ile doğrudan ilişkilidir. Bu sürece dahil olabilmenin, “dorudan satın almalar” ve “şirket içi geliştirmeler” olmak üzere iki ana yöntemi bulunmaktadır. Mevcut ürün hatlarına ekleme yapma ve yeni ürün geliştirme süreci incelendiğinde; pazardaki ürünlerin %50 oranında mevcut ürünlere eklemeler, %10 oranında ise yeni ürün geliştirmeleri olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Aynı zamanda bir ürünün pazar için yeni olmasının yanı sıra şirket içi yeni olması durumu da bulunmaktadır. Pazar için yeni olan “icat”, şirket için yeni olan “yeni ürün” olarak adlandırılır (Bekoğlu & Ergen, 2016, s. 924).

Cooper(1990)'a göre yeni ürün geliştirme süreci fikrin geliştirilmesi ile başlayan, ürünü test etme ve pazara sunma yolunu takip eden bir süreçtir (Cooper, 1990, s. 45). Şekil 4'te daha detaylı olarak incelendiğinde, fikirlerin elenmesi, analiz ve fikrin ticarileştirilmesi süreci görülmektedir (Bekoğlu & Ergen, 2016, s. 924).

Şekil 2: Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde İzlenen Yol

Kaynak: (Karafakıoğlu, 2005)

Yeni ürün geliştirme süreci çok karlı bir süreç gibi gözükse de içinde ciddi riskler barındırmaktadır. Bu süreçte denemesi yapılan birçok projenin başarısızlıkla sonuçlandığı, hatta 1980’li yıllarda sonra bu başarısızlık oranlarının yükseldiği görülmektedir. Bunun temel sebepleri arasında teknolojinin hızla değişmesi ve ürün yaşam seyri sürecinin hızlanmasından kaynaklanmaktadır. Yine de, stratejik bir bakış açısı ve etkin süreç yönetimi başarılı olma ihtimalini artıracak kavramlardır (Cengiz, Ayyıldız, & Kırkbir, 2006, s. 438-440)

4.1. Patent Uygulamaları

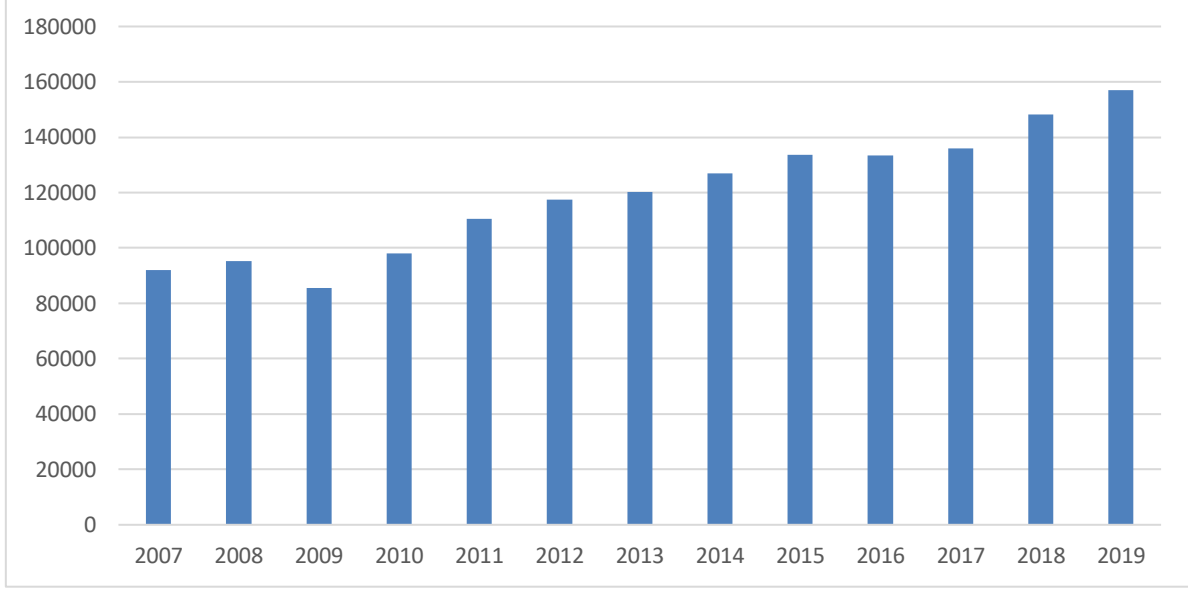
Patent, bir buluşun haklarını korumayı sağlayan ve genellikle 20 yıl süreyle geçerli olan bir uygulamadır. Ulusal bir bölgede patent başvurusu yapılabilirken tüm Dünya’da geçerliliği bulunmaktadır (WIPO, 2020). Ancak buluş niteliği taşımayan çalışmalara patent verilememektedir. Özetle, bir çalışmanın patentlenebilmesi için; yeni bir buluş olması, buluş basamağı içermesi ve sanayide uygulanabilir olma şartları aranmaktadır (Altuntaş & Yılmaz, 2017, s. 99).

Patent verileri Dünya genelinde geçerliliği olan veriler olduğu için ülkelerin teknolojik gelişmişliği ve Ar-Ge yatırımlarıyla ilgili önemli bilgiler de sunabilmektedir. Patent verileri aynı zamanda ülkelerin teknolojik eğilimlerinin hangi yöne doğru olduğunu gösteren önemli bilgiler de sağlayabilmektedir. Bununla beraber, patent verileri ilgili patentin uygulama alanı, söz sahibi kuruluş, icadın içeriği vb. konularda bilgi edinilmesine yardımcı olmaktadır (Bozkurt, 2014).

Çin’in teknolojik ve Ar-Ge harcamalarındaki artışa paralel olarak patent sayılarındaki hızlı yükseliş de gözlemlenebilmektedir. Şöyle ki; 2007 yılında 92.101 adet yıllık patent uygulama

sayısına sahip olan Çin, 2019 yılında bu sayıyı 157.093'e yükseltmiştir. Şekil 5'te Çin'in 2007 ve 2019 yılları arasındaki patent sayıları incelenmektedir (WIPO, 2020).

Grafik 3: Çin'in Yıllara Göre Patent Sayıları

Kaynak: (WIPO, 2020)

Patent verilerinin kullanımı; teknoloji, bilimsel, Ar-Ge yatırımları, ekonomik performans göstergeleriyle bağlantılı olarak kullanılmaktadır (Bozkurt, 2014). Çin'in bu alanlarda güçlü atılımları birçok araştırmada göze çarpmaktadır. Dünya genelinde patent sayılarının yükseldiği, fakat Çin'de bu durumun çok daha hızlı gerçekleştiği görülmektedir. Patent verileri ise yeni ürün geliştirme sürecinin en önemli kanıtı olarak görülmektedir (Bekoğlu & Ergen, 2016).

5. Bulgular ve Yorum

Bu çalışmada çoklu doğrusal regresyon analiz yöntemi kullanılmıştır. Çoklu doğrusal regresyon analizi, belirlenmek istenen değişkenden daha kolay saptanabilen değişkenleri kullanarak, belirlenmek istenen değişkenin tahmin edildiği bir analiz yöntemidir. Hamilton depresyon puanı örneğinde olduğu gibi, hastaların depresyon düzeyi ölçülmekte, yaşları, kan değerleri, vücut kitle endeksi vb. konularda bilgi edinilebilmektedir (Kılıç, 2013, s. 91).

Çoklu doğrusal regresyonda değişkenler arasındaki ilişki pozitif olmak zorunda değildir. Yani bir değişken başka bir değişkeni negatif yönde de etkileyebilmektedir. Bu durumda iki değişken arasında yine de etkileşim olduğu söylenilebilir. Değişkenler arasındaki ilişki -1 ile 1 arasında konumlanmaktadır ve değişkenler arasında ilişki bulunması modeli açıklamakta tek başına yeterli kabul edilmemektedir (Kılıç, 2013, s. 92). Değişkenler arasında R-Kare değerleri, F-

istatistik değerleri kontrol edilmelidir. Dağılımın normal olup olmadığı kontrol edilmeli, düzeltilebiliyorsa düzeltme terimleri eklenmelidir. Yine bulunmuş olan veriler; sayı, oran, aralık vb. farklı şekillerde olabildiği durumlarda verilerin logaritmasını alınarak çalışmanın sürdürülmesi daha olumlu sonuçlar vermektedir (De Leeuw & Kreft, 1986, s. 60-62).

Çoklu doğrusal regresyon, birden çok bağımsız değişkenin olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Aşağıda çoklu doğrusal regresyonun formülü verilmiştir:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_p X_{ip} + \varepsilon_i \quad (1)$$

Burada X_i 'ler bağımsız değişken değerini, Y_i ise bağımlı değişken değerini göstermektedir. Formülde β regresyon katsayısını gösterirken, p bağımsız değişken sayısını, ε ise hata terimini ifade etmektedir (Kılıç, 2013, s. 92).

Araştırmada Çin'in 2000 ve 2020 yılları arasındaki teknoloji ihracatı, internet kullanım oranı, bant genişliği, patent sayıları kullanılmıştır. Yine bu verilerden, teknoloji ihracatı, ar-ge harcamaları ve patent sayısı analiz edilerek anlamlılık düzeyleri test edilmiştir. Veriler, WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) ve Dünya Bankası'nın çevrimiçi data merkezleri vasıtasıyla elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler logaritmik olarak Tablo 3'te sunulmuştur. Patent değerleri sayılabilir miktarı ifade ederken, yüksek teknoloji ihracatı ve ar-ge harcamaları toplam para karşılığını ifade etmektedir. Haliyle çalışmada ilgili değerlerin logaritmaları alınmıştır. Logaritmik değerler Eviews isimli paket program yardımıyla analiz edilmiştir.

Tablo 3: Çin'in Patent, Orta ve Yüksek Teknoloji İhracatı ve Ar-Ge Harcamalarının Yıllara Göre Logaritmik Değerleri

Yıl/ Log. Değişken	LOGPATENT	LOGYUKTEK	LOGARGE
2000	4,42	1,66	4,60
2001	4,52	1,68	4,66
2002	4,61	1,70	4,75
2003	4,69	1,73	4,81
2004	4,81	1,76	4,89
2005	4,90	1,76	4,97
2006	4,95	1,76	5,04
2007	4,96	1,77	5,10
2008	4,98	1,76	5,16
2009	4,93	1,78	5,26
2010	4,99	1,78	5,32
2011	5,04	1,77	5,37
2012	5,07	1,77	5,44
2013	5,08	1,77	5,49

2014	5,10	1,76	5,53
2015	5,13	1,77	5,56
2016	5,13	1,77	5,60
2017	5,13	1,78	5,63
2018	5,17	1,78	5,67
2019	5,20	1,78	5,67
2020	5,18	1,79	5,75

Araştırmada kullanılan patent verileri, Çin’de yıllık alınan toplam patent sayılarını vermektedir. Yüksek teknoloji içeren ürün ihracatı, toplam ihracat içerisinde yer alan yüzdeliği göstermektedir. Ar-Ge verileri ise hükümet harcamalarında Ar-Ge’ye ayrılan yüzdeliği göstermektedir. Veriler ölçüm açısından farklı olduğundan logaritmik şekilde analize dahil edilmiştir. Serinin yapısında sabit terim bulunmaktadır. Dolayısıyla serinin durağanlık sınaması yapılırken hem Philips-Perron hem de Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF-Augmented Dickey Fuller) testi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Hem Phillips-Perron hem de ADF testlerinde test istatistiğinin kritik değerlerden en az birinden küçük olması beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle test istatistiği kritik değerlerin tamamından büyük olursa serinin durağan olmadığı sonucuna varılmaktadır (Aydın, 2022). Analize dahil edilen serilerin tamamında ölçümler düzey değerlerinde ve sabit terim dahil edilerek ölçüm gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle Çin’in patent sayıları için birim kök testleri uygulanmış ve Tablo 4’te çıktılar sunulmuştur.

Tablo 4: Çin’in 2000-2020 Arası Logaritmik Patent Sayılarının Birim Kök Testi

Seviye	Phillips-Perron		ADF	
	t-İstatistiği = -4,85	Olasılık	t-İstatistiği = -5,03	Olasılık
%1	-3.81	0,001	-3,81	0,000
%5	-3.02		-3,02	
%10	-2.65		-2,65	

Tablo 4’e göre patent sayılarının test istatistiği değerleri her iki testte de kritik değerlerin tamamından küçük olduğu, dolayısıyla serinin %1’e göre durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 5’te Çin’in orta ve yüksek teknoloji içeren ürünleri için birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar paylaşılmıştır.

Tablo 5: Çin'in 2000-2020 Arası Logaritmik Orta ve Yüksek Teknoloji İhracatı Verilerinin Birim Kök Testi

Seviye	Phillips-Perron		ADF	
	t-İstatistiği = -5,67	Olasılık	t-İstatistiği = -4,19	Olasılık
% 1	-3,81	0,000	-3,81	0,004
% 5	-3,02		-3,02	
% 10	-2,65		-2,65	

Tablo 5'e göre Philips-Perron ve ADF testlerinin test istatistik değerinin kritik değerlerin tamamından küçük olduğu, buna bağlı olarak %1'e göre durağan olduğu görülmüştür.

Son olarak Tablo 6'da Çin'in ar-ge harcamaları birim kök testlerine tabi tutulmuş ve sonuçlar paylaşılmıştır.

Tablo 6: Çin'in 2000-2020 Arası Logaritmik Ar-Ge Harcamalarının Birim Kök Testi

Seviye	Phillips-Perron		ADF	
	t-İstatistiği = -3,77	Olasılık	t-İstatistiği = -3,67	Olasılık
% 1	-3.81	0,011	-3,81	0,014
% 5	-3.02		-3,02	
% 10	-2.65		-2,65	

Tablo 6'ya göre Philips-Perron ve ADF testlerinin test istatistiklerinin %10 ve %5'inden küçük olduğu fakat %1 düzeyinden büyük olduğu görülmüştür. Dolayısıyla seri %5 düzeyine göre durağandır.

Birim kök testlerinin yapılmasının ardından bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri etkileme gücü ölçülmüş ve Tablo 7'de sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 7: Bağımsız Değişkenin Bağımlı Değişkeni Açıklama Gücü

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık
C	--1.7894	0.570	-3.1370	0.0057
LOGYUKTEK	2.7369	0.416	6.5795	0.0000
LOGARGE	0.1603	0.176	9.1204	0.0000

Tablo 7 incelendiğinde olasılık katsayısının yüzde 1'in altında olduğu, yüksek teknoloji ihracatının ve ar-ge harcamalarının pozitif yönlü olduğu dolayısıyla anlamlılığı görülmektedir. Aynı zamanda yüksek teknoloji ihracatında meydana gelecek olan 1 birimlik değişimin patent sayılarında 2,7'lik artış oluşturduğu, yine ar-ge'de oluşacak 1 birimlik artışın patent satışında 0,16'lık artış oluşturduğu katsayılar kısmında gösterilmektedir.

Tablo 8: R-Kare ve F-İstatistik Değerleri

R-Kare	Düzeltilmiş R-kare	F-istatistik	Olasılık(F-istatistik)
0.885881	0.970927	334.9571	0.000000

Tablo 8 incelendiğinde r-kare değerleri ve f-istatistik değerlerinin anlamlı oranda olduğu görülmektedir.

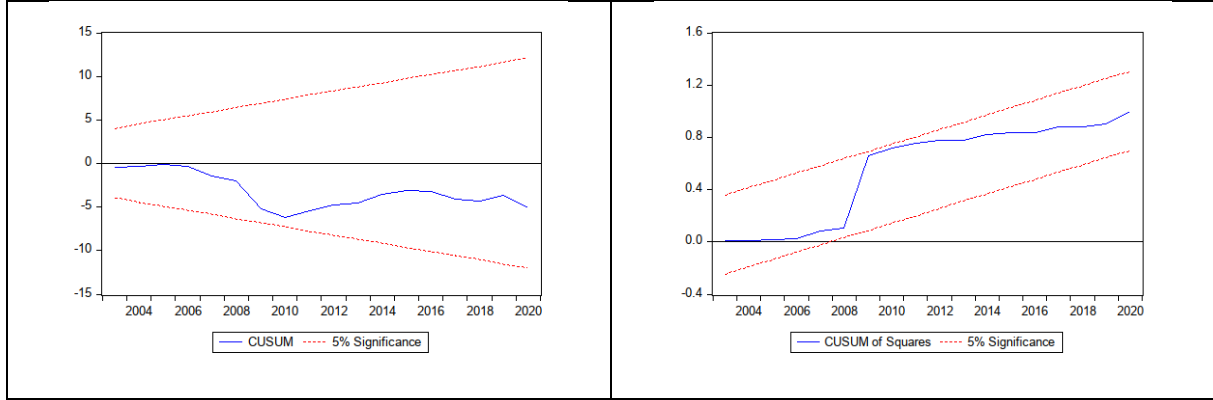
Modelin geçerliliğini kabul edebilmek adına çoklu doğrusal bağlantı problemi test edilmiş ve Merkez VIF değeri 2.99 çıkmıştır. Dolayısıyla modelde çoklu doğrusal bağlantı problemi bulunmamaktadır. Ardından modelin geçerliliğini test edebilmek adına otokorelasyon testi yapılmıştır.

Tablo 9: Otokorelasyon Testi (1. Derece)

F-istatistiği	2.477456137940047	Olasılık F(1,17)	0.1339144064091593
Obs*R-kareler	2.671117754201929	Olasılık Ki-Kare(1)	0.102184235736743

12. dereceye kadar otokorelasyon testi yapılmış ve otokorelasyon problemi olmadığı görülmüştür. Daha sonra ise verilerin dağılımı incelenmiş ve normal bir dağılım olduğu görülmüştür. Son olarak sapma olup olmadığını anlamak için CUSUM testi yapılmış ve test sonuçları Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3 CUSUM Testleri

Daha sonra bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkileme şekli ve yönünü belirlemek için hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Yüksek teknoloji ihracatı, patent sayılarını olumlu yönde etkilemektedir.

H2: Ar-Ge yatırımları, patent sayılarını olumlu yönde etkilemektedir.

6. Sonuç

Çin'in yüksek teknoloji ihracatı, internet kullanım oranı, internet hızı oranları Dünya ortalamasına göre oldukça hızlı geliştiği görülmektedir. Öyle ki; teknoloji ihracatı ve patent sayılarının yükseliş oranları arasında da bir paralellik durumu gözlemlenmektedir. Çin'in bu süreçte Ar-Ge harcamalarına ciddi kaynak ayırdığı, buna bağlı olarak yüksek teknoloji ihracatının yükseldiği görülmektedir. Yüksek teknoloji ihracatının ve ar-ge harcamalarının yukarı yönlü hareketinin yeni ürün geliştirme sürecine olumlu yönde etkisi, patent sayılarındaki artış ile gösterilmektedir.

Araştırmadan hareketle, GSYH içindeki Ar-Ge harcamaları oranının artırılması ile yüksek teknoloji ürünleri üretilebilir ve ihraç edilebilir hale gelecektir. Dolayısıyla, teknoloji açığının kapatılması beraberinde yeni ürün geliştirme sürecini getirecektir.

Çin örneğinden yola çıkarak, taklitçi ülke konumunda olan bir ülke, harcamalarını teknolojiye yaptığı takdirde yeni ürünler geliştirerek statü değiştirecek ve yenilikçi ülke konumuna gelecektir. Bu aşamada yatırım harcamalarının doğru yönde yapılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda; devlet ve hükümetler bünyesinde yapılacak olan yatırım harcamaları yenilikçi ülke konumuna uzanan bir gereç olabilecektir. Gerek önde gelen araştırma kuruluşlarının veri setleri, gerekse araştırma içerisinde bu verilerin test edilmesi ileri araştırmalara katkı sağlayacaktır.

Araştırmada ortaya çıkan en önemli bulgulardan biri taklitçiliğin avantajları olarak gözlemlenmektedir. Öyle ki, Çin geçmiş yıllarda tamamen taklitçi bir ülke olarak tanımlansa da, geçen süre de Ar-Ge yatırımlarını teknolojik ürünlere yönlendirmiştir. Bununla beraber daha fazla yüksek teknoloji ürünü satmaya başlamıştır. Sonuç olarak, yüksek teknoloji içeren ürünlerin daha fazla üretilmesi ve Ar-Ge yatırımlarının artırılması Çin'in yeni ürün geliştirme sürecini hızlandırmıştır. Bununla beraber, ucuz işgücü avantajının da yardımıyla ürün yaşam seyrini kendi lehine çevirmiş ve yüksek teknolojiyi en çok satan ülkelerden biri haline gelmiştir. Özetle, taklitçi konumda olan bir ülkenin rekabet avantajı yakalayabileceği Çin örneğiyle gözlemlenmektedir.

Türkiye açısından da benzer değerlendirmeleri yapmak mümkün olabilmektedir. Zira Türkiye görece ucuz işgücü avantajını kullanarak, aynı zamanda yüksek teknoloji ürünlere doğru yatırımları yaparak yeni ürün geliştirme sürecini hızlandırabilir. Bununla beraber, daha hızlı ve kalıcı ekonomik büyüme yakalayabilecektir. Bu kapsamda Türkiye'de TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi) tarafından geliştirilen projelerden bir tanesi "İnoSuit Programı" olup, proje kapsamında ana amaçlar şu şekilde ifade edilmektedir (TİM, 2024):

1. Şirketlerde bütünsel, odaklı ve sistematik inovasyon süreci oluşturulması,
2. Organizasyonel, stratejik, kültürel ve bilgi altyapısının oluşturulması,
3. Pazarlama faaliyetlerinde inovasyonun harekete geçirilmesi,
4. Etkin yatırım, sistemli işleyiş ve takip edilebilirlik,
5. İhracat performansının yükseltilmesi
6. Üniversiteler ve özel sektör arasında iş birliğinin sağlanması,
7. İnovasyon yönetimi kapsamında üniversitelerin bilgi, araştırma ve uygulama tecrübesinin artırılması amaçlanmaktadır.

Özetle İnoSuit programı kapsamında etkin ve verimli bir şekilde firma büyüme sürecinin elde edilmesiyle beraber, yapılan inovasyon çalışmalarıyla yeni ürün geliştirme sürecinin hızlandırılması amaçlanmaktadır.

Sonuç olarak, bir ülkenin yüksek teknoloji içeren ürünlere yaptığı yatırımları artırması yeni ürün geliştirme sürecini hızlandırmaktadır. Bununla beraber, Ar-Ge yatırımlarına yapılan yatırımlar gelişmekte olan ülkeler için zorlayıcı konumda olmasına rağmen, ürün geliştirme sürecini hızlandırmaktadır. Bu noktada, Ar-Ge yatırımı kısıtlı olan ve işgücü görece ucuz olan

ülkelerin taklitçiliği etkin ve verimli kullanarak hızlı büyümeyi yakalayabileceği görülmektedir. Yine Çin örneğinden yola çıkarak, teknolojiyi hızlı taklit eden ülkelerin piyasa gücünü ele geçirebileceği ve yine yüksek teknoloji içeren ürünlere yatırım yaparak yenilikçi seviyesine çıkabileceği gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Altuntaş, F., & Akgül, A. K. (2019). Veri Madenciliği ile Teknolojilerin Değerlendirilmesi: RFID Teknolojileri Üzerine Bir Uygulama. *Verimlilik Dergisi*(4), 65-86.
- Altuntaş, F., & Yılmaz, M. K. (2017). Patent Analizi İle Teknoloji Ağlarının Oluşturulması. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 6(2), 97-129.
- Aydın, A. (2022). Türkiye'de Buğday Üretim Sektörünün Yapısı ve Arıma Modeli İle Üretim Tahmini. *İşletme Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18.
- Aykaç, S., & Civelek, M. E. (2019). The Effect Of Mobile Phone Subscription Rate On Export-Import Cavorage Ratio. *Eurasian Academy of Sciences*(19), 123-133.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1997). Technological Diffusion, Convergence and Growth. *Journal of Economic Growth*, 1-26.
- Bekoğlu, F. B., & Ergen, A. (2016). Yeni Ürün Geliştirme ve Lansman Stratejileri. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 923-938.
- Bozkurt, K. (2014). Patent Verileri ve Teknolojik Sınıflama Sistemleri. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 65-80.
- Cengiz, E., Ayyıldız, H., & Kırkbir, F. (2005). Yeni Ürün Geliştirme Sürecinin Başarısında Etkili Olan Faktörler. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(24), 133-147.
- Cengiz, E., Ayyıldız, H., & Kırkbir, F. (2006). Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Aşama-Eşiği Yöntemiyle Süreç Performans Değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 435-452.
- Chinn, M. D., & Fairlie, R. W. (2010). ICT Use in the Developing World: An Analysis of Differences in Computer and Internet Penetration. *Review of International Economics*, 153-167.
- CNNIC. (2020, 12 01). Statistical Report on İnternet. China İnternet Network Information Center.
- Cooper, R. (1990). Stage Gate Systems: A New Tool for Managing New Products. *Businnes Horizons*, 44-53.
- Cooper, R., & Kleinschmidt, E. J. (1986). An Investigation into the New Product Process: Steps, Deficiencies, and Impact. *Journal of Product Innovation Management*, 3(33), 71-85.
- De Leeuw, J., & Kreft, I. (1986). Random Coefficient Models For Multilevel Analysis. *Journal of Educational Statistics*, 57-85.
- Demir, O., Üzümcü, A., & Duran, S. (2006). İçsel Büyümede İçselleşme Süreçleri: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 27-47.

- Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 1-16.
- Erdost, C. (1982). Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi. Ankara: Savaş Yayınları.
- Fagerberg, J. (1987). A technology gap approach to why growth rates differ. Research Policy, 3(16), 87-99.
- Hoffart, C., & Kamps, K. (2010). Life Cycle Costing As A Strategy – Sustainable Operations Of Signalling Systems In The Railway İnfrastructure. Toward Sustainable Manufacturing, 1-15.
- ITU. (2020). Statistics. İsviçre: International Telecommunication Union.
- Kılıç, S. (2013). Doğrusal Regresyon Analizi. Journal of Mood Disorders, 90-92.
- Kalaycı, C. (2013). Dijital Bölünme, Dijital Yoksulluk ve Uluslararası Ticaret. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(27), 145-162.
- Karafakıoğlu, M. (2005). Pazarlama İlkeleri. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kotabe, M., & Swan, K. S. (1984). Offshore Sourcing: Reaction, Maturation, and Consolidation of US Multinationals. Journal of International Business Studies, 0(25), 72-89.
- Kotler, P. (2004). Marketing Management. New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- TİM. (2024, Ağustos). TİM İnoSuit Programı. Türkiye İhracatçılar Meclisi: <https://tim.org.tr/tr/tim-inosuit-programi-1> adresinden alındı
- UNESCO. (2021). Research and Development Expenditure (% of GDP). World Bank.
- WIPO. (2020). Patent Applications. World Bank.
- World Bank. (2020). High Technology Exports - China. World Bank Data.

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMİN İLK YILLARINDA KADIN SİYASETÇİ OLMAK: MÜFİDE İLHAN ÖRNEĞİ*

Nesli ÖZKAY DİKKAYA¹, Fahriye DİNÇER²

Öz

Türkiye’nin 1945 yılında çok partili hayata geçmesi ve 1950 yılında iktidarın el değiştirmesi Türkiye siyaseti için bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu yeni dönemin ilk yerel seçimlerinde, Demokrat Parti’nin (DP) Mersin’deki (İçel) galibiyeti ile birlikte Müfide İlhan Belediye Meclisi tarafından başkanlığa seçilmiş ve 8 Eylül 1950 tarihinde Türkiye’nin ilk kadın il belediye başkanı olmuştur. İlhan, başkan olduğu süre boyunca aktif bir siyasi faaliyet yürütmüştür, ancak Belediye Meclisi ile yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle 12 Aralık 1951’de bu görevinden alınmıştır. 1954 yılına kadar Mersin Belediye Meclis üyeliğine devam etmesine rağmen DP yönetimi ve il teşkilatı ile yaşadığı bazı sorunlar neticesinde partiden de istifa etmiştir. İstifasının ardından yine siyaset içinde kalmış, 1954’te *Mücadele* isimli bir gazete çıkarmış ve DP’den ayrılan bazı isimlerle Müstakilleri Destekleme Cemiyeti’ni kurmuştur. Bu çalışmada Müfide İlhan’ın bir kadın siyasetçi olarak başkanlığı nasıl deneyimlediği, görev süresince ve sonrasında ne gibi sorunlarla karşılaştığı, dönemin siyasi çevrelerinden ve basından ne gibi tepkiler aldığı ve bu tepkiler ve problemler karşısında kendisini nasıl ifade ettiği aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle bu çalışma için İlhan’ın Mersin’de aktif olarak siyaset içinde olduğu döneme ilişkin çeşitli haber ve köşe yazılarının bulunduğu süreli yayınlara en temel kaynaklar olmuştur. Bu amaçla, 1946-1954 yılları arasında *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Vatan*, *Yeni Adana*, *Yeni İstanbul*, *Yeni Mersin* ve *Zafer* gazeteleri taranmıştır. İkinci olarak, İlhan’ın DP’den ayrılış sürecini ve Müstakilleri Destekleme Cemiyeti’nin kuruluş ve gelişim süreçlerini ortaya çıkarmak için Müfide İlhan’ın çıkardığı *Mücadele* gazetesinin tüm sayıları incelenmiştir. Ayrıca İlhan’ın Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi’nde bulunan kişisel arşivinden faydalanılmış ve kızı Simla İlhan ile bir sözlü tarih görüşmesi yapılmıştır (19 Kasım 2022, Bodrum). Ek olarak çeşitli ikincil kaynaklar da süreli yayınlardan ve görüşmelerden elde edilen bilgileri karşılaştırarak değerlendirme açısından faydalı olmuştur. İlhan’ın deneyimleri, dönemin siyasi ikliminde kadın siyasetçilerin hangi tür zorluklarla karşılaştıklarına, gazetelerde nasıl değerlendirildiklerine ve temsil edildiklerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Müfide İlhan, kadın belediye başkanı, Demokrat Parti, kadın temsiliyeti, *Mücadele* gazetesi, Müstakilleri Destekleme Cemiyeti.

Jel Sınıflaması: D72, K16, Z00

BEING A FEMALE POLITICIAN IN THE EARLY YEARS OF MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY: THE CASE OF MÜFİDE İLHAN

Abstract

After Turkey’s multi-party regime in 1945, the change of power in 1950 is considered a turning point in Turkish politics. In the first local elections of this new period, with Democratic Party’s (DP) victory in Mersin (İçel), Müfide İlhan was elected as the mayor by the Municipal Council and became Turkey’s first female mayor of a province on September 8, 1950. During her period as a mayor, İlhan was very active in political life. However, due to some disagreements with the Municipal Council, she was removed from her post on December 12, 1951. Despite her ongoing position as a member of the Mersin Municipal Council until 1954, she resigned from the DP due to some troubles she had with the party administration and local organization. After her resignation in 1954, she started to publish a newspaper named *Mücadele* (The Struggle) and participated in the foundation of the

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Programı çerçevesinde devam etmekte olan “Türkiye’nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı Müfide İlhan’ın Yaşam Öyküsü (1911-1996)” başlıklı doktora tezimin Müfide İlhan’ın Mersin’deki siyasi hayatını ele alan bölümü esas alınarak hazırlanmıştır. Bu araştırma bağlamında Müfide İlhan’ın kızı Simla İlhan ile yapılan sözlü tarih görüşmesi için Akademik Etik Kurul başvurusu yapılmış Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’nun 01.12.2021 tarihli ve 2022.12 numaralı Etik Kurul Toplantı Kararı ile başvuru kabul edilmiştir. Çalışma herhangi bir projeye bağlı olmadığı gibi yararlanılan bir fon da bulunmamaktadır ve 2018 yılından itibaren devam etmekte olan doktora tez araştırması sonucunda toplanmış verilerden oluşmaktadır.

¹ Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, nesli.ozkay@std.yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8785-6810

² Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, fahriyek@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0148-8349

Müstakilleri Destekleme Cemiyeti (Association for Supporting the Independents) together with some individuals who had left the DP. The study attempts to shed light on what kind of experiences İlhan had as a female politician, the challenges she faced during and after her term, the reactions she received from the political circles and the press of the time, and how she expressed herself in response to these reactions and problems.

Primarily, news and articles in the periodicals of the time when İlhan was actively involved in politics in Mersin have served as primary sources for this study. For this purpose, the newspapers *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Vatan*, *Yeni Adana*, *Yeni İstanbul*, *Yeni Mersin* and *Zafer* were researched between 1946 and 1954. Secondly, all the issues of *Mücadele* newspaper, which was founded and directed by Müfide İlhan, were researched in order to reveal the process of İlhan's departure from the DP and the establishment and development of Müstakilleri Destekleme Cemiyeti. In addition, the personal archive of İlhan in Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı (The Women's Library and Information Centre Foundation) was used and an oral history interview was conducted with Müfide İlhan's daughter Simla İlhan (November 19, 2022, Bodrum). Various secondary sources were also used to compare and evaluate the information obtained from periodicals and interviews. Müfide İlhan's experiences provide significant clues about what kind of challenges female politicians faced in the political climate of the time and how they were regarded and represented in newspapers.

Keywords: Müfide İlhan, female mayor, Democratic Party, female representation, *Mücadele* newspaper, Association for Supporting the Independents.

Jel Classification: D72, K16, Z00

1. Giriş

19. ve 20. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nde toplumsal hayatta köklü değişimlerin meydana geldiği dönemlerdir. Bu dönemlerde siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda yaşanan sorunlara çözüm üretebilmek için Batı'ya yönelik başlamış, fikri alanda Batı ile birçok etkileşim gerçekleşmiş ve bu etkileşimler neticesinde Osmanlı'da kadınların konumu tartışmaya açılmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kadınlar öncelikle eğitim konusunda bazı kazanımlar elde ederken, Osmanlı Devleti'nin 1911 yılında başlayan ve Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele ile geçen yaklaşık on yıllık kesintisiz savaşlar döneminde kadınlar, kendilerini toplumsal seferberlik içerisinde bulmuşlar, ardından sosyal yaşamda ve iş hayatında görünür hale gelmişlerdir. Çıkardıkları gazete ve dergilerde haklarını savunmuşlardır (Çakır, 2013: 59). Kadınlar genç Cumhuriyet döneminde çeşitli siyasal haklar elde etse de Yeşim Arat'ın belirttiği gibi, bu süreç içerisinde Cumhuriyet'in kurucularının toplumun çıkarlarını en iyi kendilerinin bildiği ve bu çıkarların da kadınların çıkarlarına denk düştüğü, kadınların istediklerinin ne olduğunun üzerinde ise durulmadığı söylenebilir (Arat, 2014: 100-102).

Kadınların istediklerinin gündeme alınmadığı görüşünü destekleyen en önemli örneklerden biri Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulma çabalarına ilişkindir. Cumhuriyet'e çok yaklaşılacak bir dönemde, 16 Haziran 1923 tarihinde dönemin önemli kadın hakları savunucularından Nezihe Muhiddin'in öncülük ettiği Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulduğu ilan edilmiştir. Ancak kadınlar, henüz siyasi haklara sahip olmadıkları gerekçesi ile parti kuramayacakları cevabını almışlardır. Böylece, kadınların siyasi parti kurma girişimleri Cumhuriyet'in kurulmasından

hemen birkaç ay önce engellenirken siyasi haklar elde etme süreçleri de Cumhuriyet'in ilk yıllarında olmamıştır. Fırka kurma girişimlerinin sonuçsuz kalmasının ardından Muhiddin ve arkadaşları tüzük değişikliğine gitmiş ve 7 Şubat 1924'te Türk Kadınlar Birliği'ni (TKB) kurmuşlardır. TKB'nin nizamnamesinde özellikle vurgulanan konu birliğin siyasetle ilgisinin olmadığı ve bir yardım cemiyeti özelliğinde kurulmuş olduğudur. Nitekim bir yılın sonunda TKB, beş yüz yetime elbise, ayakkabı, çorap, iki yüz dul kadına yardım parası ve iki yüz genç kıza ayakkabı dağıttığını, on beş yetimi çeşitli kuruluşlara yerleştirdiğini, yirmi kadına iş bulduğunu, dul ve fakir kadınlara iş verdiğini, İstanbul'un tüm mahallelerinde fakir ve yetim çocukların istatistiğini yaptığını ve bir de dikiş evi kurduklarını açıklamıştır (Özkay, 2017: 35).

Birlik bir yardım kuruluşu olarak hareket etme özelliğini 1927'de Muhiddin'in kadınların siyasi haklarını elde etmesi için çalışacağı ile alakalı maddenin nizamnameye eklenmesini isteyene kadar korumuştur. Muhiddin'in 25 Mart 1927 tarihinde TKB kongresinde dile getirdiği bu istek, birlikten ihraç edilmesine kadar giden olaylara sahne olmuş, Muhiddin yolsuzlukla suçlanmış, bu suçlama kanıtlanamasa da Muhiddin'in birlik ile ilişkisi kesilmiştir. Bu tarihten sonra TKB, kadınların siyasi haklarının kazanılması konusunda geri planda durmuştur. 18-24 Nisan 1935 tarihinde İstanbul'da toplanan 12. Uluslararası Kadın Birliği Kongresi'nin sona ermesinin ardından, "artık tüm demokratik haklarını elde etmiş olan Türk kadınının herhangi bir birliğe ihtiyacı olmadığı gerekçesiyle" TKB 10 Mayıs 1935'te kendini feshetmiş ve birliğin yeniden açılması 1949 yılında gerçekleşmiştir (Zihnioglu, 2013: 244).³ Dolayısıyla kadınlar siyasi partilerin ve devlet kurumlarının yönetimlerinden uzak tutulmuşlar ve onların istedikleri işler dışında etkin olabilecekleri bir ortam yakalayamamışlardır (Sancar, 2020: 193). Serpil Çakır hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet döneminde amaçlanan yeni toplumun yeni insan projelerine kadın ve erkeklerin eklemlenmesinin farklı olduğunu, "kadınların haklar, ama önce görevler bağlamında ele alınarak tasarlandığı"nı ifade etmektedir (Çakır, 2011: 511). Bu bağlamda, kadınların ne yapacaklarının, hangi alanlarda nasıl görevler üstleneceklerinin zaten erkek egemen siyasi partiler ve devlet kurumları tarafından belirlenmiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.⁴

³ Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulmasına izin verilmeme süreci ile ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda Muhiddin'in kurmaya çalıştığı bu fırkanın aslında siyasi nitelikte olmadığı görüşü yer alırken bazılarında ise Cumhuriyet Halk Fırkası'nın daha resmî olarak kurulmadığı ve isim olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın adına bu kadar benzeyen bir fırkanın kurulmasına o dönemde izin verilemeyeceği fikri savunulmaktadır. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Zihnioglu, Y. (2013). *Kadınsız İnkılap – Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.; Toprak, Z. (2014). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.; Özkay, N. (2017). Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Yolu Dergisi. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü] İstanbul.

⁴ Konu ile ilgili olarak Yeşim Arat'ın aktardıkları bu görüş ile bağlantılıdır: "Öncü meslek sahibi kadınlardan Hamide Topçuoğlu anılarını şöyle aktarıyordu: "Meslek sahibi olmayı başka türlü yorumluyorduk. Bu "hayatını kazanmak" için değildi sanki! Bu bir işe yarama, bir hizmet görme, bir başarı gösterme içindi... Biz, karnımızı doyuran olsa da çalışacağız! Zira

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki fiili duruma dönersek, kadınlar belediye seçimlerine katılma hakkını elde etmek için 1930⁵ yılını, milletvekili seçme ve seçilme hakkı için ise 1934 yılını beklemek zorunda kalmışlardır. 8 Şubat 1935 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) V. dönem seçimlerinde ilk defa 18 kadın milletvekili meclise girmiştir. Ancak Meclis'e giren isimlere bakıldığında Osmanlı son döneminin ve Cumhuriyet ilk döneminin önemli isimlerinden olan Nezihe Muhiddin ve Halide Edip Adıvar gibi kadınların haklarını yüksek sesle savunan kadınlar, TBMM'de ve dönemin tek siyasi partisi olan CHP'de kendilerine yer bulamamışlardır.⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlara beklentileri gerektiği, olgunlaştıklarında ve zamanı geldiğinde yeterince özgürlük elde edecekleri ifade edilirken bir taraftan da sürekli olarak anneliğe ve aile içi görevlerine çağrılmaları sürdürülmüştür (Sancar, 2020: 159). 1935 yılından itibaren ise kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları ve onlarla aynı tarzda siyasete katılmaları görüşleri ile kadınların bu haklara sahip olmalarının aile sorumluluklarını ihmal etmelerine yol açacağı görüşleri çatışmıştır. Ağır basan görüş ise kadınlara verilen bu hakların kullanımında aşırılıkların önlenmesi için birtakım sınırların çizilmesi ve anneliklerinin ve ailelerine karşı sorumluluklarının unutturulmaması gerektiği olmuştur (Sancar, 2020: 176-177). Kadınların yerel yönetimlere seçilme hakkı konusundaki tartışmalara bakıldığında da durum bu görüşlere paralel ilerlemiştir. Ayşegül Yaraman, bu hakkın siyasi yaşamlarını ev içi rollerin uzantısı bağlamında değerlendiren "edilgen ve siyasal iktidara bağımlı" kadınlara seçilme olanağı sağladığını ve kadın mücadelesinden gelen isimlerin belediye meclislerinin dışında bırakıldığını savunmaktadır (Yaraman, 2015: 68). Bu çalışmada belediye meclisine girişi ve başkanlığa seçilişi konusu ele alınırken anlaşılacağı üzere, Müfide İlhan da belediye başkanlığını ev içi rollerle bağlantılı olarak değerlendiren ve -siyasi iktidara bağımlı olarak ifade edilemeyecek olsa da- iktidardaki DP ile başlangıçta arası iyi olan bir siyasi kadın figürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de bir kadının il belediye başkanı seçilebilmesi 1950 yılında gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın tarihsel çerçevesini oluşturan 1950-1954 seneleri arası Türkiye'nin siyasal olarak bir kabuk değiştirme dönemidir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 17 Kasım 1924-3 Haziran

kişiliğimizi ancak görebildiğimiz "iş"le ispatlayacağız... Atatürk kadını görevde kılmak yoluyla kurtarmıştı..." (Arat, 2014: 103)

⁵ 1930 yılında Türkiye'nin ilk kadın belde belediye başkanı Sadiye Ardahan, Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı Kılıçkaya beldesinde seçilmiştir (Şengün, 2018: 161).

⁶ Ayşegül Yaraman seçilecek milletvekili adedinin %5'inin kadın azadan oluşacağını seçimlerden yaklaşık bir buçuk ay önce belirlediğini ve üstü örtük bir kota uygulandığını, bunun da kontrol dışı kalabilecek kadınların Meclis'e girmelerini engellemek amacını taşıdığını savunmaktadır (Yaraman, 2015: 72).

1925 tarihleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve 12 Ağustos 1930-17 Kasım 1930 tarihleri arasında Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile çok partili hayata geçiş denemelerinin çeşitli nedenlerle başarısız olmasının ardından, 9 Eylül 1923 tarihinde kurulmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) uzun bir süre tek parti olarak ülkeyi yönetmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938'de vefat etmesinden sonra CHP'nin başına geçen İsmet İnönü (1884-1973) de bu süreci devam ettirmiştir. 1946'da CHP'den ayrılan Celal Bayar (1883-1986), Adnan Menderes (1899-1961), Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966) ve Refik Koraltan'ın (1889-1974) kurduğu DP, 1950 seçimleriyle CHP'den yönetimi devralmış ve Türkiye siyasetinde yeni bir sayfa açılmıştır.

1939-1945 yılları arasında devam eden İkinci Dünya Savaşı, son ana kadar savaşa fiilen katılmamış olsa da Türkiye siyasetinde ve ekonomisinde önemli etkilere ve sonuçlara neden olmuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte CHP'nin seçim mağlubiyetinin sebepleri bir bakıma DP'nin galibiyetinin sebepleri olarak okunabilmektedir. DP seçim çalışmalarında savaş esnasında CHP'ye karşı oluşan olumsuz tepkileri kendi avantajına çevirmeyi başarmıştır. Siyasi ve ekonomik konular ile ilgili karar almadan dini meselelere, köylerde vergi toplamadan karne ile girilen ekmek kuyruklarına kadar hayatın her alanında CHP artık halk arasında bir baskı mekanizması olarak görülmekteydi. DP ise bunun farkında olarak seçim çalışmalarında CHP'nin o dönemki olumsuz imajının üzerine gitmiştir. Bu yüzden de "Yeter! Söz milletindir!" sloganıyla yola çıkarak ekonomik ve siyasi konularda belli bir yumuşamayı hedeflemiştir (Varel, 2019: 214-215). DP'nin bu seçim sloganı ve hedeflediği yumuşama politikası halkta ve -çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi- Müfide İlhan'da karşılık bulmayı başarmıştır. Mayıs 1950 seçimlerinde halkın desteğini arkasına alan DP'nin iktidarı, aynı yıl yapılan yerel seçimlerde artırdığı oy oranı ile pekişmiştir. 1954 seçimlerini de başarıyla atlatan DP, Meclis'te etkili bir muhalefete imkân vermeyecek şekilde hakimiyet kurmaya yönelmiş, bu tutum partinin kendi içerisinde de bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur. DP yönetimi parti içindeki bu muhalefeti önlemek için bazı tedbirler almıştır. Partiden ayrılanların altı ay boyunca radyolarda siyasi propaganda yapmalarının veya aday olmalarının yasaklanması buna örnektir (Findley, 2014: 306-307). Bununla birlikte DP'nin 1954 seçimlerinden sonra sıkıntılar yaşamaya başlamasının başlıca nedenleri büyüyen ekonomik bunalım ve DP'yi destekleyen kesimlerin partinin otoriterleşen politikalarından dolayı DP'den uzaklaşmalarıdır (Zürcher, 2013: 326). Bu dönemde DP'den uzaklaşan bir isim de Müfide İlhan olacaktır.

1950'li yıllarda kadınların çalışma hayatında yer almaları sıklıkla tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu dönemde savaş sona erdiği için kadınların evlerine dönmesi gerektiği, erkek

işsizliği gibi konular bahane edilerek kadınların çalışmaması gerektiği söylemlerinin tartışıldığı görülmektedir. Kadınların çalışmasının toplum ahlakı ve düzeni için sakıncalı olduğu, çocukların ilgisiz kaldığı ve kadınların temel görevi olan anneliği ihmal etmemeleri gerektiği yazılıp çizilmiştir (Sarıtaş & Şahin, 2019: 645). Müfide İlhan'ın da Mersin'deki siyasi hayatı boyunca bu tarz söylemlerle karşı karşıya kaldığı göz önünde bulundurulduğunda 50'li yıllarda kadınlara dair sürdürülen bu vurgular, kadınların yerinin hala "ev" olduğu görüşünün toplumda hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte 1950'li yıllar artık -çok partili hayata geçişin de etkisi ile- "CHP'nin kadınların varlığına yeterince sahip çıkmamasına" dair hayal kırıklıklarını yüksek sesle dile getirebildikleri bir dönemdir (Sarıtaş & Şahin, 2019: 656). Müfide İlhan da bu konudaki hayal kırıklıklarını ve CHP yönetiminin uygulamalarına karşı hoşnutsuzluklarını dile getirerek bunların DP'ye katılma kararı almasında etkili olduğunu ifade etmiştir.

Altı yüzyılı aşan bir süre varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'nun, uzun süren savaşlar silsilesinin başladığı bir dönemde dünyaya gelen, çocukluğunu bu dönem içerisinde yaşayan ve devletin çalkantılı halinden kişisel olarak da etkilenen Müfide İlhan, DP'nin iktidara geldiği ilk yılda tarihe adını Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanı olarak yazdırmıştır. İlhan, 19 Şubat 1911 tarihinde Emine ve Mehmet Nazif çiftinin ilk çocuğu olarak Balıkesir/Edremit'te doğmuştur ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın (1876-1950) yeğenidir.⁷ Babasının 1915 yılında Çanakkale Savaşlarında şehit düşmesinin ardından amcası Fevzi Çakmak'ın himayesinde yetişmiş, Mustafa Kemal Atatürk'ü tanımış ve onun ilkeleri ile büyümüştür. 1928 yılında ilkökul öğretmenlik diplomasını alan İlhan, mesleğe İstanbul'da başlamıştır. Aynı yıl Fevzi Çakmak'ın yaveri Nuri Çetinkaya ile evlilik yapmış, eşinin tayinleri dolayısıyla çeşitli illerde ve Almanya'da öğretmenlik mesleğini sürdürmüştür. 1937 yılında Nuri Çetinkaya'dan ayrılmasından iki yıl sonra Afganistan'da doktorluk yapmakta olan Faruk İlhan ile hayatını birleştirmiş, eğitimcilik yapmaya orada da devam etmiştir. 1946'da Faruk İlhan'ın tayini nedeniyle Mersin'e taşınan Müfide İlhan, eğitimciliğe ara vererek eşinin memleketi Mersin'de DP saflarından siyasete girmiştir.

Müfide İlhan, Türkiye'de çok partili döneme geçilmesine rağmen erkeklerin hâkimiyetinde devam eden siyasi hayatta var olabilmek için kayda değer bir çaba sarf etmiştir. On beş ay

⁷ Müfide İlhan'ın doğum yeri bazı kaynaklarda Mersin, bazı kaynaklar da ise İstanbul olarak belirtilir. İlhan'ın kızları Simla İlhan, Ayla Börekçi ve torunu Doruk Börekçi'den Müfide İlhan'ın doğum yerinin Balıkesir/Edremit olduğu netleştirilmiştir. Ayrıca bu bilgi Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde bulunan Müfide İlhan Arşivi'nden de teyit edilmiştir. Bkz. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. (1969, 22 Aralık). *Müfide İlhan tarafından yazılmış özgeçmiş*. (Belge No. 10005-001-020). Müfide İlhan Arşivi, İstanbul.

devam ettirebildiği belediye başkanlığı görevinin ardından DP ile yollarını ayırarak -ancak CHP üyeliğine geçmeksizin- Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış ve partilerden bağımsız bir şekilde siyasi mücadelesini sürdürmüştür. İlhan'ın Mersin'deki siyasi hayatı 1946 yılında başlamış ve 1954 yazında sona ermiştir. Daha sonra 1991 yılına kadar aralıklarla siyasi hayata dönmeyi denese de başarılı olamamış ve hayatının geri kalanında hem Türkiye'de hem de Almanya'da eğitimcilik faaliyetlerine devam etmiştir. Müfide İlhan, 1996 yılında pankreas kanserine yakalanmış ve Bodrum'da vefat etmiştir (*Milliyet*, 03.02.1996; Dündar, *Milliyet*, 04.02.1996; Ünal, 2013: 69-70).

Çalışmamızın birinci bölümünde Müfide İlhan'ın belediye başkanlığına seçilişi, başkanlık dönemindeki faaliyetleri, başkanlıktan ve DP'den ayrılış süreci dönemin süreli yayınlarından faydalanılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Müfide İlhan'ın çıkardığı *Mücadele* gazetesinin genel özellikleri üzerinde durulmuş ve Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin kuruluş ve gelişme süreçleri *Mücadele* gazetesi esas alınarak incelenmiştir. Son bölümde ise süreli yayınlarda yapılan araştırmalardan elde edilen köşe yazıları ve haberler ışığında Müfide İlhan'ın basındaki temsiliyeti ele alınmıştır. Müfide İlhan'ın deneyimleri, dönemin kabuk değiştiren siyasi ikliminde kadın siyasetçilerin hangi tür zorluklarla karşılaştıklarına, gazetelerde nasıl değerlendirildiklerine ve temsil edildiklerine dair kayda değer ipuçları sunmaktadır.

Bir kadın siyasetçi olarak Müfide İlhan örneği, ilgili tarihsel dönemi daha net anlamamıza yardımcı olmaktadır. İlhan'ın siyaset içerisindeki tecrübeleri bize hem o dönemin kadınlar için sunulan şartlarını anlama imkânı vermekte hem de kadınlara yasalarla verilen haklar ile bu yasaların uygulanması arasındaki farklılıkları kavramamıza yardımcı olmaktadır. Joan W. Scott'ın ifadesiyle “*tarih zamansız olma iddiasındaki düşünceleri sorgulamamızı sağlayan ve böylece değişim hakkında düşünme imkânının yolunu açan disiplindir*” (Scott, 2013: 16). Bu çalışmada da İlhan'a yönelik kişisel veya siyasi olarak değerlendirilmiş olan olayların daha geniş bir bağlamda ilgili dönemde -mevcut kadın haklarına rağmen- kadınlar ve iktidar ilişkisi bağlamında içselleştirilen tutumları daha derin düşünmemize katkı sağlaması amaçlanmıştır.

2. Müfide İlhan'ın Belediye Başkanlığı Dönemi

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan DP, vakit kaybetmeden tüm yurttaki teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır. DP Mersin Teşkilatı, Müteşebbis Heyet tarafından 18 Şubat 1946'da kurulmuştur. Kuruluşun tamamlanması ile Müfide İlhan, DP'lilerin teklifi üzerine İl İdare Kurulu Üyesi olarak teşkilata katılmıştır (Pınar, 2018: 429-430).

1950 senesinde genel seçimleri kazanarak iktidara gelen DP, yerel seçim tarihinin yaklaşması nedeniyle harekete geçmiştir. DP'nin büyük seçim çalışması yaptığı yerlerden birisi Mersin olmuş ve 3 Eylül 1950 tarihinde yapılan yerel seçimlerde DP, Mersin'de seçimi kazanmıştır. Belediye Başkanlığına en uygun aday olarak görülen Müfide İlhan, Belediye Meclisi üyeleri tarafından başkan seçilerek Türkiye tarihinin ilk kadın il belediye başkanı olmuştur.⁸ Müfide İlhan'ın belediye başkanlığına seçilmesi dönemin basını tarafından ilgi ile karşılanmıştır (*Akşam*, 08.09.1950; *Cumhuriyet*, 08.09.1950; *Yeni İstanbul*, 09.09.1950; *Yeni Mersin*, 09.09.1950).

Bu noktada Müfide İlhan'ın neden CHP'den siyasete atılmadığına bakmak yerinde olacaktır. Atatürk'e ve onun ilkelerine bağlı olduğunu her fırsatta dile getiren İlhan⁹, CHP'nin uzun yıllar iktidarda kalmakla birlikte icraatlarının Atatürk'ün kurduğu devleti ileri götürmediğini düşünüyordu (C. DüNDAR'ın M. İlhan ile yaptığı Aralık 1995 tarihli kişisel görüşme¹⁰). Dolayısıyla CHP'den siyasete atılmamasının ilk nedeninin CHP'nin yürüttüğü politikayı beğenmemesi olduğu söylenebilir. Bir diğer neden ise, CHP'nin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü ile İlhan'ın amcası Fevzi Çakmak arasındaki kişisel çekişmeler ve kırgınlıklar olabilir. İddialara göre, İsmet İnönü Fevzi Çakmak'ı zamanından önce emekli etmek ya da CHP'den milletvekili yapmak istemiş; bunlar olmayınca da İnönü Çakmak ile görüşmeyi kesmiş ve hatta onu unutturmaya çalışmıştır. Müfide İlhan'ın erkek kardeşi Adnan Çakmak'a göre, Fevzi Çakmak için düzenlenen askeri cenaze töreni bile “umulduğu” gibi olmamış ve “alelacele” bir tören ile Çakmak'ın cenazesi Eyüp'teki aile kabristanına götürülmüştü (Sertoğlu, 2016: 25-26).

⁸ Dönemin Belediye Kanunu'na göre, belediye başkanı meclis üyeleri arasından seçiliyordu.

Reis intihabı: Madde 89 — “Belediye reisleri meclisten veya bu kanuna göre intihap olunmak hakkını haiz olmak üzere hemşeriler içinden veya hariçten dört sene için gizli rey ile aza adedi mürettebinin ekseriyeti ile meclis tarafından intihap olunur.” (*Resmî Gazete*, Belediye Kanunu, 14 Nisan 1930).

1963 yılında Belediye Kanunu'nda değişiklik yapılmış ve belediye başkanlarının tek dereceli seçim sistemi ile doğrudan halk tarafından seçilmesi kabul edilmiştir. (*Resmî Gazete*, Belediye Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair Kanun, 27 Temmuz 1963.).

⁹ Müfide İlhan'ın Atatürk'e olan sevgisini ve bağlılığını dile getirdiği birçok yazı mevcuttur. Bu yazılara Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın Müfide İlhan Koleksiyonu'ndan ulaşılabilmektedir.

¹⁰ Günün tam olarak bilinmemekle birlikte Aralık 1995'te Gazeteci Can DüNDAR'ın Müfide İlhan ile yaptığı bu kişisel görüşmenin MP3 formatındaki kaydına Müfide İlhan'ın kızı Simla İlhan aracılığı ile ulaşılmış ve transkripsiyonu yapılmıştır. Bu görüşme herhangi bir basın yayın organında yayımlanmamıştır ve İlhan ailesinin kişisel arşivinden tarafıma ulaştırılmıştır. Makalenin devamında bu görüşme (DüNDAR-İlhan, Aralık 1995) olarak gösterilecektir.

Bu iddialara bakıldığında Müfide İlhan'ın İsmet İnönü'ye karşı kişisel bir kırgınlığı olduğu ve CHP'ye bu nedenle girmek istemediği de düşünülebilir. Bununla birlikte İlhan'ın yazılarında ve röportajlarında İnönü'ye yönelik olumsuz bir ifadeye rastlanmamışsa da hayatı boyunca CHP'nin karşı saflarında ya da bağımsız olarak siyaset yapmaya çalışması dikkat çekicidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, CHP tarafından Müfide İlhan'a yapılan herhangi bir teklif olup olmadığı da tespit edilememiştir.

“40 yaşında ve 7 çocuk annesi bir kadın olarak Cumhuriyet'in kalkınmasına faydalı olacağına inandığı için” siyasete atıldığını ifade eden İlhan, DP'ye giriş nedeninin partinin “Söz milletin!” sloganı olduğunu söylemiştir (Dündar-İlhan, Aralık 1995). Müfide İlhan'ın DP'ye katılmasında Celal Bayar'ı ve Fuat Köprülü'yü yakından tanınması da önemli bir etken olmuştur. İlhan, onları tanımamış olsa DP'ye girmeyeceğini, bu iki ismin DP'nin kurucuları arasında bulunması nedeniyle partinin davasının samimiyetine inandığını, böylece onlarla aynı safta yer aldığını ifade etmiştir (*Mücadele*, 23.02.1945).

Belediye Meclisi'nin onayıyla başkanlık koltuğuna oturan İlhan, bir kadın olarak belediye başkanlığını ev idare etmeye benzetmiştir. Ona göre, bir şehir orada yaşayanların ortak evi idi, bundan dolayı şehir meclisinde kadınların da bulunması gerekiyordu. Şehirde yaşayanların huzurunu ve sağlığını bir “anne titizliği” ile ele alabilecek olanlar kadınlardı. Yuvayı yapanın “dişi kuş” olduğuna inanan İlhan, Mersin'i cazip bir yuva haline getirecek ve bütçesini en iyi şekilde yönetecek olanın da bir kadın olacağını dile getirmiştir (*Akşam*, 08.09.1950; *Cumhuriyet*, 11.09.1950). Yani İlhan, dönemin geleneksel kadın rollerini siyasi yaşamına entegre ediyor, belediyecilik anlayışındaki farklılığını bu şekilde ortaya koyuyor ve “kadın elinin değmesinin” şehre önemli bir farklılık sağlayacağına inanıyordu. İlhan'ın bu söylemi aslında onun kadınlara biçilen geleneksel rolleri kamusal yaşamlarına entegre ettiğinin bir göstergesidir. Bu tarz bir söylemi Nezihe Muhiddin'in TKB'den ihraç edilmesinin ardından birlik başkanlığına gelen Latife Bekir'in bir ifadesinde de görmekteyiz. Bekir “Belediyecilik her şeyden evvel büyütülmüş bir ev idaresi demektir” açıklamasında bulunarak kadınların belediye seçimlerine katılması kazanımını -Müfide İlhan'a benzer şekilde- kadının geleneksel rollerinin uzantısı olarak değerlendirmiştir (Yaraman, 2015: 67).

İlhan her fırsatta Mersin'in şehirde yaşayan tüm vatandaşların ortak evi olduğunu ve temiz tutulması, herkesin kurallara uyması gerektiğini hatırlatmış ve uymayanlara Belediye Meclisi'nin belirlediği cezaları uygulamaktan geri durmamıştır. Göreve gelince yaptığı ilk işlerden biri esnaf ve seyyar satıcılar konusunda birtakım kararlar almak olmuştur. Çünkü şehirde bu konu hakkında bazı rahatsızlıklar mevcuttur ve daha önceki belediye yönetimlerinin

aldığı önlemler yeterli olmamıştır (*Yeni Mersin*, 14.09.1950). Yeni yönetimin uyguladığı cezalar ve aldığı önlemler eleştirilere yol açınca Müfide İlhan bir açıklama yapma ihtiyacı duymuş, bu cezaların belediyeye gelir sağlamak için değil şehrin temizliği ve kent sakinlerinin sağlığı için uygulandığının altını çizmiştir. Bu açıklamada umumi sağlığı korumak için herkesin her yerde temizliğe dikkat etmesinin mecburi olduğu belirtilmiş ve dikkat etmeyenlere 10 liradan 250 liraya kadar ceza kesileceği vurgulanmıştır; örneğin sokağa tükürmenin cezası 10 lira, esnafın dükkânlarda sattıkları ürünlere fiyat etiketi koymamalarının cezası 25 lira, kapasitesinden fazla yolcu alan toplu taşıma araçlarının cezası ise 50 elli lira olarak belirtilmiştir (*Yeni Mersin*, 07.01.1951). Mersin’de belediyenin uyguladığı bu cezalardan şikâyetçi olanlar varsa bile belediyenin temizlik çalışmalarını yeterli bulmayanlar da olmuştur. 12 Nisan 1951 tarihli *Yeni Mersin* gazetesinde şehrin kirli olduğu ve belediyenin temizlik için yeterince mesai harcamadığı öne sürülerek, eğer belediyede işlerin sistemli bir şekilde işlemesi sağlanırsa belediye başkanının “zabıta memurunun vazifesini paylaşmasına, çöpçülük yapmasına lüzum kalmayacağı” eleştirisi yöneltilmiştir. Oysa *Yeni Mersin* gazetesi (08.09.1950) yerel seçimler sırasında İlhan’ı belediye başkanlığı için en uygun aday olarak gösterirken “belediye odasında sadece evrak işleri ile meşgul olmayacak biri” olduğu için seçilmesi gerektiğini yazmıştır. Ancak İlhan, bu beklentileri uygulamaya koyduğunda bir takdirle değil aksine hoşnutsuzluk ve eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.

İlhan’ın sabah erken saatlerde başlayan, denetlemelerle geçen ve Mersin’i temiz bir kent haline getirme çalışmaları, 28 Mayıs 1951 tarihli *Akşam* gazetesine İlhan’ın belediyeye geç geldiği ve esnafa fazla ceza kestiği yönünde yansımıştır. Habere göre, İlhan vazifesinde çok ciddidir, fırsatçılara meydan vermemiştir ve onun bu duruşu hem esnafta hem de bazı meclis üyelerinde rahatsızlığa neden olmuştur. Gazetenin bu ifadeleri çelişkili gibi gözükse de alt metinde İlhan’a yönelik bir eleştiri olarak da okunabilir. Müfide İlhan’ın belediyecilik anlayışına göre, bir başkan şehrin temizliğinden birinci derece sorumlu olan kişidir ve başkanlık süresince de şehrin temizlik denetimlerini bizzat kendisi yapıp kurallara uymayanları cezalandırmaktan geri durmamıştır. İlhan’ın basındaki temsiliyeti kısmında da değinileceği üzere, *Akşam* gazetesinin İlhan’a yaklaşımı genel olarak olumsuzdur. Gazetenin şehrin temizliği ile ilgili yaptığı haberdeki bu ifadeler, onun işini ciddiye almasının yanı sıra kendisinden belediyeye tam mesai saatinde gelen bir başkan olmasının beklendiği, bazı fırsatçılık yapanlar olsa dahi bunu görmezden gelebileceği, aksini yapmasının ise Belediye Meclisi içerisinde kendisine bir muhalefet oluşturduğunu göz önünde bulundurması gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

Müfide İlhan başkanlığa gelir gelmez CHP yönetiminde iken şehirde belediyecilikle ilgili bir çalışma yapılmadığını öne sürerek kentin yollarını genişletme ve asfaltlama sorunlarıyla ilgilenmiş, önceki belediye yönetiminin borçlarının ödenmesini sağlamış, belediye işlerini kolaylaştırmak için İngiltere ve Almanya'dan yangın arazöz makinası satın almıştır (Pınar, 2018: 526). Ayrıca İlhan, görevinin ilk ayında Kraliçe Elizabeth'in daveti üzerine Londra'ya gitmiş ve bir ay orada kalarak İngiltere'nin belediyecilik anlayışı üzerine gözlemler yapmıştır. Mersin'den uzak kaldığı bu dönemde meclis içerisinde bir muhalefet oluşmuş ve İlhan Londra dönüşü ağır eleştirilere uğramıştır. Belediye Meclis üyeleri, İlhan'ın yirmi günlük olan izin süresini aşarak uzun bir zaman İngiltere'de kaldığını ve bunun meclisi hiçe saymak ve meclis üyelerine karşı bir saygısızlık olduğunu gündeme taşımıştır. Bu meclis toplantısında Müfide İlhan, Londra'da bazı tesisleri görebilmek için izin süresini uzatmaya çalıştığını ancak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının izin verme sürecinin geciktiğini, daha erken bir tarihte Türkiye'ye dönmek istediğinde uçak bileti bulamadığını, bu mazeretlerini zaten Mersin Valiliğini arayarak bildirdiğini ifade etmiş ve meclisin kendisini mazur görmesini istediğini söylemiştir (*Yeni Mersin*, 05.02.1951). Fakat, Londra seyahatinden sonra karşılaştığı muhalefet ve eleştiriler artarak devam etmiştir. Bu süreçte Belediye Meclisi'nin hazırladığı raporda İlhan'a kendisine verilen bütçeyi iyi kullanmadığı, imar işlerinde başarısız olduğu, arazöz makinelerinin Türkiye'ye yüksek fiyattan getirildiği, Temizlik İşleri Memurluğunu encümen kararı olmadan Kolluk Müdürlüğüne bağladığı ve çok sayıda işçiyi işten çıkarttığı eleştirileri yöneltilmiştir (Pınar, 2018: 527). Tamamen şeffaf bir başkanlık yaptığına inanan İlhan ise belediye başkanlığının ilk yılını doldururken, kendisi hakkında yapılan eleştiriler karşısında bir davet ilanı vermiş, bu davette Mersin için düşündüğü birçok işi yapamadığının farkında olduğunu ancak imkânlar dâhilinde elinden gelen hizmetleri yaptığını, tüm bu hizmetleri bir yıllık rapor ile açıklayacağını söylemiş ve akıllardaki soru işaretlerini gidermek için tüm Mersinlileri bu raporu dinlemeye çağırmıştır (*Yeni Mersin*, 03.10.1951). 4 Ekim'de toplanan Belediye Meclisi'nde İlhan, bir yıllık faaliyet raporunu açıklamış ancak birçok eleştiriyle karşılaşarak meclis üyelerinden beklediği güvenoyunu alamamıştır (*Yeni Mersin*, 04.10.1951). Bunun ardından Belediye Meclis üyeleri, 12 Aralık 1951'de yeniden bir toplantı yaparak Müfide İlhan'ın görevden düşürülme kararını alıp onaylamış ve yeni bir başkan seçmeyi kararlaştırmıştır (*Yeni Mersin*, 11.12.1951). Başkanlıktan alınmasından sonra belediye meclis üyeliğini "kötülüklerle meydan vermemek" adına devam ettiren İlhan (*Cumhuriyet*, 21.12.1951), 1954 yılına gelindiğinde DP ile birtakım anlaşmazlıklar yaşayarak Parti'den ve meclis üyeliğinden ayrılmıştır. Onunla birlikte bazı DP İçel milletvekilleri ve İçel teşkilatı kurucuları partiden istifa etmişlerdir (*Mücadele*, 19.02.1954).

DP'den ayrılan kişiler hazırladıkları bir beyanname ile istifalarını ve gerekçelerini halka açıklamışlardır. Beynamede tek partili siyasi hayattan çok partili döneme geçildiği zaman Türkiye'de demokrasinin tam anlamıyla uygulanması için DP saflarında yer aldıklarını ve bu partide bunun için çalıştıklarını vurgulamışlar, DP'nin bölgede hileli kongrelere başvurduğunu iddia etmişler ve genel idare kuruluna bu durumun haber verilmesine rağmen herhangi bir müdahalede bulunulmadığını öne sürmüşlerdir. Hiçbir partiye katılmayacaklarını, seçimlerde siyasal partilerin karşısına bağımsızlardan oluşan güçlü bir aday listesi çıkaracaklarını ve bu listeyi destekleyeceklerini duyurmuşlardır (*Yeni Adana*, 08.02.1954; *Cumhuriyet*, 08.02.1954). İstifaların ardından DP, vakit kaybetmeden “istifa edenlerin doğru yoldan şaştığı”, kongrelerde yolsuzluk yapıldığı iddialarının “gizli emellerini maskeleyen için uydurdukları birer yalan” olduğu, bu kişilerin DP'den aday gösterilmeyeceklerini anladıkları için “siyasi bir hırsla” partiden ayrılarak “DP'yi arkasından bıçakladıkları” ve Mersin halkının bu kişilere itimat etmemeleri gerektiği açıklamasını yapmıştır (*Yeni Mersin*, 09.02.1954). DP İl İdare Kurul Başkanı Fahri Merzeci¹¹ de konu ile ilgili bir beyanat vererek istifa edenleri “mebus olmak ihtirası ile yanan kişiler” olarak tanımlamış ve İçel kalesini yıkmak isteyenlerin bunu başaramayacaklarını, DP'nin hala ayakta olduğunu söylemiştir (*Yeni Mersin*, 09.02.1954). 8 Şubat 1954 tarihli *Akşam* gazetesi bu istifaları “Mersin'de DP'den mühim istifalar” başlığı ile sayfasına taşımıştır. Bu habere göre, DP'den yapılan istifaların genel sebepleri kongrelerin sağlıklı bir şekilde yapılamaması ve parti merkezine yapılan şikâyetler neticesinde bölgeye gelen müfettişlerin taraflı davranmasıdır. İstifaları duyuran *Yeni Mersin* gazetesi ise (10.02.1954) DP'den taraf olduklarını açıkça söyleyerek bağımsız milletvekili olmak niyetiyle yola çıkanları “iftiracı, hırs ve heveslerine kurban olmuş kişiler” olarak tanımlamış, bu kişilerin çok geçmeden kendi aralarında da bir ihtilafa düşeceklerine inandıklarını; cemiyetin ömrünün kısa olacağını ve “bir sabun köpüğü gibi” eriyeceğini tahmin edildiğini yazmıştır (*Yeni Mersin*, 19.02.1954).

Müfide İlhan yıllar sonra DP'den ayrılışını ve Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin kuruluşunu şu şekilde anlatmıştır:

Bizim oradaki arkadaşların bir kısmı Arap Hristiyanlarla dış ticaret yapıyorlardı. Lüzumsuz ithaller, lüzumsuz ihraçlar... Biz bunu Ankara'ya yazdık. Hakem göndermelerini istedik. Aldırmadılar... 47-50 kişiydik, hemen istifa ettik ve Müstakilleri Destekleme Cemiyeti diye ilk siyasi derneği kurduk. Bunu duyunca Adnan Menderes telefona sarıldı. “Hanımefendi, teşrif edin Ankara'ya, anlaşalım.” dedi. Ben de dedim ki “Biz bu istifamızla çevredeki

¹¹ Fahri Merzeci, Müfide İlhan'ın ardından belediye başkanı olmuş ve bu görevini 1951-1954 yılları arasında sürdürmüştür.

şerefimizi kurtardık. Size teklif edecek hiçbir pazarlık mevzumuz yok. Çağırdık, hakem olmadınız. Gelip de ne yapacağız?” “Hanımefendi, siz yerden göğe kadar haklısınız. Fakat onları da kuvvetli zannediyorduk.” der demez, “Aman Adnan Bey, hükümetin sebep-i vücudu nedir? Kuvvete hakkı ezmek fırsatını vermemektir. Biz böyle şeye göz yumamayız. Olacak iş değil” dedim (Dündar-İlhan, Aralık 1995).

Müfide İlhan, Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin Tarsus'ta açılan şubesinde yaptığı bir konuşmaya “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” sözleri ile başlamış ve DP'den ayrılışı ile ilgili şu cümleleri söylemiştir:

1946'dan beri bu sözleri tekrarlayanların kalpleriyle değil, dudaklarıyla tekrarladıklarını zaman bize göstermiştir. Bu gibiler mücadele zamanı, idealistleri siper alırken mevki zamanı sıyrılıp ileri geçmişler, verdiğimiz sözleri yerine getirmeyerek bizi milletin önünde mahcup bırakmışlardır... Biz mevki düşkün olsaydık bu davaya atılmazdık. Zira mevki vaat eden mektuplar dosyamda saklıdır (*Mücadele*, 26.02.1954).

Genel olarak bakıldığında, İlhan'ın CHP'yi tercih etmemesi kişisel kırgınlıklarının yanı sıra bu partinin uzun bir süre boyunca iktidarda kalması neticesinde izlediği politikaların Atatürk'ün ilkelerine ve devrimlerine uymadığını düşünmesinden kaynaklanmıştır. Bununla birlikte DP yepyeni bir söylemle meydana çıkan ve İlhan'ın güvendiği isimlerin de yer aldığı bir partidir. Bu nedenlerle İlhan, Türkiye siyasetine bu söylem ve kişilere güvenerek girmiştir. Ancak Mersin teşkilatında yaşanan gerginlikler, İlhan'ın Londra seyahatinin uzun sürmesi ve meclis içerisinde oluşan muhalefet nedeniyle Müfide İlhan, DP ile de yollarını ayırmış ve kendi ilkeleri doğrultusunda hareket etme kararı almıştır.

3. *Mücadele* Gazetesi ve Müstakilleri Destekleme Cemiyeti

Müfide İlhan girdiği bu yeni yolda kendisinin ve arkadaşlarının sesini kamuoyuna duyurabilmek için öncelikle bir basın aracına sahip olmak gerekliliğini görmüştür. Günlük siyasi ve içtimai gazete olan *Mücadele* gazetesi 19 Şubat 1954 tarihinde “iyi için, güzel için, doğru için” sloganıyla Mersin'de yayın hayatına başlamış ve 34 sayı olarak okuyucularıyla buluşmuştur. Müfide İlhan *Mücadele* gazetesinin ilk sayısında gazetenin çıkarılma amacını “yalan ve hilenin bir zekâ eseri telakki edilerek öteden beri insanlarda meziyet sayılan iyilik, doğruluk vasıflarının kaybolmaması için karınca kaderince mücadeleye girişmiş bulunuyoruz” şeklinde açıklamıştır. Başlangıçta gazetenin sahipleri Müfide İlhan ve Ayten Erdem¹² iken, 13.

¹² Yapılan araştırmalar sonucunda Ayten Erdem'in kim olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi elde edilememiştir. *Mücadele* gazetesinde Ayten Erdem'in ayrılığı konusunda da herhangi bir açıklama mevcut değildir.

sayıdan itibaren gazetenin tek sahibi Müfide İlhan'dır. Gazetenin içeriğine bakıldığında Müstakilleri Destekleme Cemiyeti ile ilgili haberlerin ve siyasi içerikli yazıların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ayrıca çok az da olsa yerel, ulusal ve uluslararası haberler ve spor haberlerine de yer verilmiştir. İlhan, gazetede on sekiz köşe yazısı ve üç şiir yayımlamıştır. Bu yazı ve şiirlerin on yedisi siyasi muhtevalı iken, dördü kadınlar ve sosyal meseleler ile alakalıdır.

Gazetede Avukat İbrahim Hacıoğlu, Fethi Erdem, Avukat Turhan Özgüner (1928-2011), Avukat Hayrünnisa Talay, Berrin Özgen, Avukat Necdet Levent, Avukat Mustafa Boro, Ulviye Sönmez, Mehmet Güner, Emin Erensoy, Besime Kabaş¹³ isimli kişilerin yazıları bulunmakla birlikte Suvari, Afaracı ve Mücadeleci mahlaslarını kullanan üç kişi de zaman zaman yazmışlardır. Yazar kadrosunun yazıları Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin kurulma nedenleri, DP'ye karşı eleştiriler ve Mersin siyaseti üzerinedir. DP tarafında olduğunu açıkça dile getiren *Yeni Mersin* gazetesi, bu gazeteyi Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin "dedikodularını sığırdıkları" bir yayın olarak tanımlamıştır (*Yeni Mersin*, 25.02.1954).

Mücadele gazetesi -öyle ifade edilmese de- Cemiyet'in resmi yayın organı gibi hareket etmiştir. Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin faaliyetleri ile ilgili hemen hemen tüm haberleri *Mücadele* gazetesinden elde etmekteyiz. Dolayısıyla gazete ve Cemiyet'i birbirinden ayrı olarak incelemek mümkün değildir. Bu nedenle Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin faaliyetleri *Mücadele* gazetesinin yayınlarına göre ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

DP'den istifaların açıklanmasının ardından, Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'nin kurulması için çalışmalara derhal başlanmış; Cemiyet'in nizamnamesi Valiliğe gönderildikten sonra yapılan toplantıda, Genel Başkanlığa Hamdi Ongun, başkan yardımcılıklarına Avukat Fethi Elgün ve Avukat Turhan Özgüner seçilmiştir (*Mücadele*, 19.02.1954.). Bu cemiyetin üyesi olabilmek için gerekli şartlar şu şekilde açıklanmıştır:

"Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, milletvekili seçilebilecek yaşta, herhangi bir siyasi partiye üyeliği bulunmayan, şeref ve haysiyet kırıcı bir suçtan mahkûm olmamış, Türk istiklal ve bütünlüğünü parçalama gayesinde bulunmayan, komünist olarak tanınmamış, Milli Mücadele'ye ve inkılap prensiplerine aykırı hareketi görülmeyen, medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip herkes bu tüzükteki şartlar dahilinde cemiyete aza olabilir" (Müstakilleri Destekleme Cemiyeti Ana Nizamnamesi, Madde: 1- 2).

¹³ Adı geçen kişilerin hayat hikayeleri, doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili bilgi edinilememiştir.

Müfide İlhan, *Mücadele* gazetesinde “Müstakiller” başlığıyla yazdığı köşe yazısında bağımsız olarak çalışmak isteyenlerin özgür bir şekilde eleştirilerini yapabileceklerini, bunun Türkiye için yararlı olacağını ve eğer bağımsızlar TBMM’de yer alırlarsa partilerin de milletin huzuruna daha seçkin listelerle çıkmak mecburiyetinde kalacaklarını, parti listesine girmeyi başaran ve herkes tarafından tanınan kimselerin yerine bağımsızlardan bazılarını geçirmenin mümkün olacağını ifade etmiştir (*Mücadele*, 24.02.1954). İlhan’a göre, Müstakilleri Destekleme Cemiyeti’nin destekleyeceği ve aday göstereceği bağımsızların amacı “Türkiye’de demokrasinin işleyebilmesi için” partilere karşı bir fren görevi görmektir.

Kuruluşunun tamamlanması ile birlikte bazı yerlerde Cemiyet’in şubeleri açılmaya başlanmıştır. İlk şube Tarsus’ta açılmış ve ardından ilçenin çeşitli semtlerinde Cemiyetin üç ocağı daha açılmıştır. Ocakların açılışında yaptığı konuşmada Müfide İlhan şu ifadelere yer vermiştir:

Demokrat Parti iktidara geçtikten sonra, daha dört sene geçmedi ki, dejenere oluverdi. Çünkü bu davaya samimi olarak katılmayanlar ve her şeyden evvel midelerini düşünenler maalesef bu partide dahi az değildir... Demokrasi mücadelesi; bir efendiyi değiştirip yerine bir başkasını getirmek değildir, mücadele prensip mücadelesi ve dava, prensip davasıdır (*Mücadele*, 03.03.1954).

Ardından Diyarbakır, Mardin, Bursa ve İstanbul’dan Cemiyeti destekleyenler bu şehirlerde şube açmak niyetiyle Cemiyetin nizamnamesinin yollanmasını istemiştir (*Yeni Adana*, 25.03.1954); Niğde, Ağrı ve Urfa’dan da aynı talepler Cemiyete iletilmiştir (*Mücadele*, 23-26.02.1954). Urfa’da Cemiyetin bir şubesinin açıldığı tespit edilmiş (*Mücadele*, 2-5-15.04.1954) ancak diğer yerlerde şubelerin açılıp açılmadığına dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Cemiyet, 2 Mayıs 1954’te yapılacak olan genel seçimler için Mart ayında çalışmalarına başlamıştır. *Mücadele* gazetesinde yer alan ilanda, bağımsız olarak adaylığını koymak ve seçimlerde Müstakilleri Destekleme Cemiyeti’nin desteğini almak isteyenlerin 5 Nisan 1954 akşamına kadar Cemiyetin genel merkezine başvuru yapmaları gerektiği duyurulmuştur (*Mücadele*, 25.03.1954). Yapılan başvuruların incelenmesinin ardından 14 Nisan 1954 günü *Mücadele* gazetesinde desteklenecek adayların listesi yayımlanmıştır. Listeye göre Cemiyetin İçel bağımsız milletvekili adayları Müstakilleri Destekleme Cemiyeti Genel Başkanı Hamdi Ongun, Müfide İlhan, İçel Milletvekilleri Halil Atalay, Şahap Tol, Salih İnankur, Avukat Mustafa Boro ve Fethi Elgün, Yüksek Mühendis Mustafa K. Tanrıkulu’dur.

Müfide İlhan, *Mücadele* gazetesinde adaylığına dair yayımladığı yazısında İçel’de siyasi partiler listesinde bir kadın bulunmadığını görerek adaylığını koyduğunu ifade etmiş ve amaçlarını şu şekilde sıralamıştır:

1. Genç neslin yetişmesinde karşılaşılan engelleri yok etmek,
2. Köylü ve işçinin hayat seviyesini yükseltecek tedbirler almak,
3. Türk milletinin münevver evlatları memurlarımızı partizanların tazyikinden korumak,
4. İyi, güzel, doğru için yılmadan mücadele etmek, hak ve hakikatten ayrılmamak,
5. Daima vicdanımın sesine kulak vererek vatan ve millet hayrına çalışmak, asla şahsi menfaat peşinde koşmamak,
6. Demokrasi yolunda yürüyen siyasi partilerin muvaffakiyeti için elimden gelen gayreti sarf etmek gayelerimin esasıdır (*Mücadele*, 03.04.1954¹⁴).

Adaylığını açıklamasından sonra *Yeni Mersin* gazetesi 07.04.1954 tarihinde “Müfide İlhan D.P. saflarında kazandığı şöhreti şimdi şahsi menfaati için istismar ediyor” başlıklı imzasız bir haber yayımlamış, İlhan’ın DP saflarında kazandığı şöhreti kendi şahsi menfaati için kullanarak bu yola çıktığını, beyannamesinde Mersin’e “layık olduğu derecede hizmet edemediği için” Belediye Meclisi tarafından başkanlıktan alındığından bahsetmediğini yazmıştır. Bu habere göre, Müfide İlhan’ı memlekete tanıtan “şahsi kudret ve kabiliyetleri” değil, DP’den siyasete atılmış olmasıydı. Ayrıca yayımladığı beyannamenin maddeleri “zaten DP’nin yaptığı ve yapmakta olduğu” hizmetlerden ibaretti. Hatta İlhan, bu beyanname ile “DP’yi desteklemeyi taahhüt ediyor gibi” görünmekteydi.

Müstakilleri Destekleme Cemiyeti’nin desteklediği adayların 1954 Genel Seçimleri için hazırladığı ortak beyanname *Mücadele* gazetesinin son sayısında yayımlanmıştır. Beynamede bağımsızlar demokrasi için gerekli gördükleri ikinci bir meclisin kurulmasını, nüfus artışının hesaplanıp her 80.000 kişi için milletvekili seçilmesini, seçim çevrelerinin birer mebusluk çevreleri haline getirilmesini, Anayasa Mahkemesinin kurulmasını, hâkimlik mesleğinin iyileştirilmesini, cumhurbaşkanının halk tarafından tek dereceli seçim sistemi ile seçilmesini ve geniş haklarla donatılmasını, partilerin memurlar üzerinde uyguladığını iddia ettikleri baskının ortadan kaldırılmasını, hâkim ve memurların yerlerinin değiştirilmesi usullerinin düzeltilmesini, halk eğitimine önem verilmesini, ihracatçı ve ithalatçının korunmasını, gelir vergisinde iyileştirme yapılmasını, Çukurova’da pamuk üretiminin artırılmasını, devlet bankalarının kredi sisteminin adil bir şekilde işlenmesini, Türk işçisi ve

¹⁴ “Aziz İçelliler ve sevgili seçmen kardeşlerim” başlığı ile yayımlanan bu yazı Müfide İlhan tarafından kamuoyuna yapılan bir açıklama özelliği taşımakta olup bir makale ya da röportaj değildir.

işvereni ile ilgili adil düzenlemelerin gerçekleştirilmesini vadetmişlerdir (*Mücadele*, 24.04.1954).

Vatan gazetesinin 12 Nisan 1954 tarihli haberine göre, Cemiyet, DP'nin hâkim konumda bulunduğu yerlerde bir miktar taraftar toplamış ve DP içinde bir çatlak oluşturmuştur. Haberde, bu çatlağın İçel'de CHP'ye karşı üstün durumda olan DP'nin sarsılmasına neden olduğu görüşü dile getirilmiş; ancak bu durumun DP'nin kazancını azaltsa da bağımsızlara yararlı olmaktan daha çok CHP'nin işine yarayacağı görüşünün ağır bastığı yazılmıştır. Seçimler yaklaşırken DP, 18 Nisan 1954 tarihli *Yeni Mersin* gazetesinde İçel halkına seslenerek “gecekondu” olarak adlandırdıkları Müstakilleri destekleyeceklerine inanmadıklarına dair bir yazı yayımlamıştır.

1954 Genel Seçim sonuçları, DP için bir zafer olurken Müstakilleri Destekleme Cemiyeti için bir kaybediş olmuştur. Seçim neticesinde DP, İçel'i TBMM'nde temsil etme hakkını kazanmış ve sekiz DP'li X. Dönem TBMM'de İçel milletvekili olmuştur. Yüksek Seçim Kurulu (YSK) verilerine göre, İçel'de DP yüzde 53,5 oy oranı ile 73 bin 792 oy alırken; bağımsız adaylar 11 bin 485 oy alarak, yüzde 8,3 oranında destek görmüşlerdir ve Cemiyetin desteklediği hiçbir aday Meclis'e girmeyi başaramamıştır.¹⁵ Kesin seçim sonuçlarının belli olması ile birlikte DP İçel Teşkilatı yayımladığı bildiriye “Karşımızdaki belli başlı muhalefeti temsil eden CHP'nin bütün ümidi Müstakiller adını taşıyan zümrenin partimizi hırpalayarak yaralı aslanı takatsiz düşürebilmek vehim ve hayaline istinat ediyordu. Sizlerin kudretli reyleriniz onları susturmuş ve Demokrat Parti'yi muzaffer kılmıştır” diyerek Mersin halkına teşekkür etmiştir (*Yeni Mersin*, 05.05.1954).

Müstakilleri Destekleme Cemiyeti mensupları mitinglerdeki kalabalıklar ve gördükleri desteklerle DP'yi Mersin'de geriye düşüreceğine ve adaylarının Meclis'e gireceğine inanmış olsa da seçim sonuçlarına bakıldığında Cemiyetin başarısızlığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Cemiyet üyelerinin *Mücadele* gazetesinde yazdıklarının Türkiye'de büyük yankı uyandırdıkları iddialarının aksine ulusal basında kendilerinden oldukça nadir olarak bahsedilmiştir. Bu nedenle Müstakilleri Destekleme Cemiyeti ele alınırken, *Mücadele* gazetesinde çıkan haber ve yazılar göz önünde bulundurulmuştur. Müstakillerden bahseden bir diğer gazete *Yeni Adana*, “Mersin DP Teşkilatında buhran-DP'den istifa edenler bir beyanname neşretti” (07.04.1954) başlığıyla Cemiyetin kuruluşunu duyurmuştur. DP yanlısı *Yeni Mersin* gazetesinin Cemiyete karşı suçlayıcı tarzda haberler yayımladığı görülmüştür. Gazetenin “Müstakiller Boykot

¹⁵ İllere göre Mayıs 1954 seçim sonuçları hakkında detaylı inceleme için bkz. <https://www.ysk.gov.tr/tr/02-mayis-1954-x-donem-milletvekili-genel-secimi/80062>; <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>.

Ediliyor” (20.03.1954) haberinde, *Mücadele* gazetesinin DP hakkında yalan haberler yaptığı ve halkın buna tepkili olduğu ve Müstakilleri boykot ettiği ileri sürülmüştür. “Müstakiller Buz Gibi Oldu” (26.03.1954) başlıklı haberde ise, Müfide İlhan’ın Köylü Partisi’nden aday olduğu iddiası ortaya atılmış ve Cemiyet içerisinde bir ayrılık çıkarmak amaçlanmıştır. Zira İlhan’ın böyle bir adaylığı söz konusu olmamıştır. 7 Nisan 1954 tarihli haberde ise, *Yeni Mersin* gazetesi bu kez seçimlerde bağımsız adaylığını açıklayan İlhan’ı “Müfide İlhan D.P. saflarında kazandığı şöhreti şimdi şahsi menfaati için istismar ediyor” başlığıyla sayfasına taşımıştır.

Ulusal basına bakıldığında *Cumhuriyet* gazetesinin Müstakilleri Destekleme Cemiyeti’ne “Muhalefetin iş birliği teşebbüsünde zorluklar” (16.03.1954) başlığı ile yer vererek bağımsız aday olacakların tahmine dayalı bir listesini yayımladığı görülmektedir. Ayrıca *Vatan* gazetesi “İçel, DP teşkilatı bir tahmin yaptı” (12.04.1954) başlığı ile Müstakillerin İçel’de DP’ye karşı bir çatlak oluşturduklarını ancak bunun DP’yi değil CHP’yi zora sokacağını yazmıştır. Gazetenin Cemiyet ile ilgili bir diğer haberi ise “Partiler-İçel’de” (13.04.1954) başlığı ile bağımsız adayların listesini yayımladığı bir haberdir.

Bu noktada DP’nin basın ile olan ilişkisine bakmak yerinde olacaktır. Demokratlar seçim çalışmaları sırasında basına özgürlük vaadi vererek 14 Mayıs genel seçimini kazandıktan sonra 15 Temmuz 1950’de yeni bir basın kanunu çıkarmış, partinin iktidarının ilk yılları basınla iyi ilişkiler yaşadıkları bir dönem olmuştur. Ancak zamanla basınla DP arasındaki bu ilişki bozulmuştur (Şenol-Cantek, 2019: 423). DP ile basın arasındaki ilişki, ilk olarak 1953 yılında, daha sonra ise DP’nin 1954’te çıkardığı kanun tasarısı ile bozulmaya başlamıştır. 1954’te DP, “Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun tasarısı” ile basına 1946 yılından itibaren ortaya koyduğu “geniş özgürlükler” vaadini yıkmaya başlamıştır. Basını tamamen kendi kontrolü altına almayı amaçlayan bu kanun nedeniyle DP ile basın arasındaki ipler de kopmaya yüz tutmuştur. 1954 seçimlerinden güçlenerek çıkan DP, basına karşı zorlayıcı yasalar çıkardığı, sansür uygulamalarını ve yasakları yoğunlaştırdığı bir dönemi başlatmıştır (Bulunmaz, 2012: 203-214). Çünkü DP, iktidarı süresince basından yararlanarak kamuoyunun desteğini sağlamaya çalışmış ancak ekonomik ve toplumsal vaatlerini gerçekleştirmeye çalışırken yükselen toplumsal sıkıntılar basının muhalefetini artmıştır (Çakır & Yavalar, 2017: 268). DP’nin basına karşı zamanla değişen bu tutumunun Müstakilleri Destekleme Cemiyeti’nin ve *Mücadele* gazetesinde DP’ye karşı yer alan eleştirilerin ulusal basında yer almaması ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Müstakillerin iddiaları DP’nin zamanla otoriterleşen, yerelde yaşanan sorunları göz ardı eden, hatta İlhan’a göre yapılan yolsuzluklara dahi ses çıkarmayan bir yapıya büründüğü, 1950’de

iktidara gelirken verdiği sözleri unuttuğu yönündedir. Bu da iddiaların ve eleştirilerin ulusal basında DP'nin 1954'te uygulamaya başladığı sansür ve yasaklar nedeniyle yer almama nedeni olarak gösterilebilir.

Müfide İlhan, seçim sürecinde ve sonrasında DP'ye karşı yürüttüğü muhalefeti nedeniyle 1954 seçim sonuçları açıklanınca Mersin'de artık yaşayamaz hale gelmiştir. O dönemde İlhanların yaşadığı sıkıntıların doğrudan tanığı olan en büyük kızları Gül Önür, *Hürriyet* gazetesine verdiği bir röportajda, Müfide İlhan'ın tehdit mektupları aldığını anlatmıştır.¹⁶ 19 Kasım 2022 tarihinde yapılan sözlü tarih görüşmesinde bu konu Simla İlhan'a da sorulmuştur. Simla İlhan tehdit mektuplarını hatırlamadığını söylemiş ancak "Bizi Mersin'den kovdular. Babamı İzmit'e sürdüler" demiştir. Kızlarının bahsettiği üzere İlhan ailesi ya tehdit mektupları ile korkutulmaya çalışılarak ya da tayin yoluyla Mersin'den bir an evvel gönderilmek istenmiştir. Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından Müfide İlhan Mersin'den ayrılarak İzmit'e tayin olan eşinin yanına gitmiştir. *Mücadele* gazetesi seçimlerden bir hafta önce yayınlarına son vermiş ve seçimlerin ardından da yayınlarını sürdürmemiştir. Müstakilleri Destekleme Cemiyetinin de genel seçimlerin ardından herhangi bir çalışmasına rastlanmamıştır. Böylelikle *Mücadele* gazetesinin ve Müstakilleri Destekleme Cemiyetinin faaliyetleri ile birlikte Müfide İlhan'ın Mersin'deki siyasi yaşamı da sona ermiştir.

4. Müfide İlhan'ın Basındaki Temsiliyeti

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kadınların konumunda yeterince ilerleme kaydedilememiş ve 1950'li yıllara gelindiğinde bile kadınlara geleneksel kadın rollerinin dayatılmasına devam edilmiştir. Bu noktada Müfide İlhan örneğine baktığımızda, 1946'da siyasete atılan, 1950'de belediye başkanı seçilen ve Mersin'de Belediye Meclisi'ndeki tek kadın olan İlhan, bazı gazetelerde övgülerle anılsa bile çoğu kez çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır ve bu eleştirilerin önemli bir kısmı onun cinsiyetine referansla dile getirilmiştir. Çünkü bu dönemde kadınlar açısından eğitim, çalışma hayatı gibi kamusal alanlarda en azından niceliksel olarak bir artış saptanabilse de siyaset hala belirgin bir şekilde erkek egemenliğinin sürdüğü bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Yaraman, 2015: 55).

Köyleri kasabaları dolaşıp seçim çalışmaları yapan, mitinglerde kalabalık kitlelere hitap eden "demokrat bir kadın" Türkiye için yeni bir portreydi. Dönemin süreli yayınları incelendiğinde,

¹⁶ İmzasız röportaj. *Hürriyet*. (2004, 11 03). Türkiye'nin ilk kadın belediye başkanının öyküsü. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-ilk-kadin-belediye-baskaninin-oykusu-208835> [Erişim tarihi: 01.11.2020]. Gül Önür'ün röportajında bahsettiği tehdit mektuplarına ulaşamamıştır.

Müfide İlhan'a DP'ye girişi ve yaptığı mitingler nedeniyle başlangıçta olumlu bir yaklaşım olduğu görülmektedir. *Cumhuriyet* gazetesi (07.04.1950), İlhan'ın seçim çalışmalarından bahsederken onu "erkeklerle taş çıkaracak kudrette bir kadın" olarak tanımlamıştır. Erkek egemenliğinin sürdüğü Türkiye siyaseti hem çok partili hayata geçişle bir kabuk değiştiriyordu hem de siyasete atılmış bir kadının sesi Mersin'den yükseliyor ve başkentten işitiliyordu. İlhan'ın çalışmaları takdir görüyor ve değişen Türkiye siyaseti için olumlu bir imaj çiziyordu. Fakat çok geçmeden kendisine "anne" ve "eş" olduğunu hatırlatan eleştiriler yöneltmeye başlamıştır. Bu tarz eleştiriler ilk olarak CHP saflarından gelmiştir. Mersin'deki CHP kanadı bu eleştiride İlhan'ın yedi çocuk annesi olduğunu kendisine hatırlatmış ve "evinin hatun kişisi, çocuklarının anası" olarak yaşamını sürdürmesi gerektiğini söylemiştir. Buna göre, İlhan "birçok yeri gezip görmüş, bilgili bir kadın olabilirdi" fakat siyaset "adamı" hırpalayan bir işti ve çocuklu bir kadının işi olamazdı (Dündar-İlhan, Aralık 1995). Anlaşıldığı üzere, siyaset hala yalnızca "adam" yani erkek işi olarak düşünülmekteydi. Müfide İlhan birçok yeri gezip görmüş, okumuş ve bilgili biri olsa da siyaset arenası halen bir erkek alanı olarak görülmekteydi. Bu nedenle kadın kimliği üzerinden İlhan'a geleneksel yerinin hatırlatıldığı bir söylem hâkimiyet kazanabiliyordu.

1950 yılındaki belediye başkanlığı seçimleri sırasında basında İlhan'a olumlu bir yaklaşım olduğu görülmektedir. *Yeni Mersin* gazetesi (08.09.1950) onu başkanlığa en uygun aday olarak işaret etmiştir. Habere göre, diğer adayların başka meslekleri vardı, İlhan ise başka bir iş yapmadığı için sadece şehrin işleri ile rahatlıkla ilgilenebilirdi. Ayrıca İlhan "fevkalade enerjik" idi ve "belediye dairesindeki koltuğuna yaslanarak akşama kadar kâğıt havalesi ile vakit kaybedecek" biri değildi. Şehrin her tarafını karış karış gezecek ve ihtiyaçları tespit edecek birinin başkan olması gerekiyordu. Belediye Meclisi'nde bu kriterlere en uygun kişi de "dünyanın muhtelif şehir ve kasabalarını gezmiş görmüş" olması sebebiyle şehirlerin ihtiyaçları ve imar işleri hakkında bilgisi olan Müfide İlhan'dı. Haberdeki dikkat çekici nokta İlhan'ın bir kadın, bir anne veya eş olmasından söz edilmemesidir. Yani bu haberde Müfide İlhan diğer erkek adaylarla yalnızca meslek icrası açısından karşılaştırılmıştır. Ayrıca haberde Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanının Mersin'den çıkmasının şehir için bir gurur kaynağı ve Türkiye için bir zihniyet dönüşümünün de kanıtı olacağı yazılmıştır. Ancak İlhan'ın DP'den ayrılması ve kendine yeni bir siyasi yol çizme çabasına girişmesi ile birlikte, *Yeni Mersin* gazetesi bu cümlelerini unutmuş ve İlhan'a karşı saldırgan bir tavır takınmıştır. Bununla birlikte Mersin'deki siyasi hayatında yaşadıklarına bakıldığında İlhan'ın belediye başkanı olmasının Türkiye'de bir zihniyet dönüşümüne neden olduğunu söylemek güç gözükmektedir. Hatta

belediye başkanlığından sonra deneyimledikleri 1950’lerde kadınların siyasi hayattaki varlıklarını devam ettirmelerinin ve kendilerine bu arenada bir yer bulabilmelerinin zorluğunu ortaya koymaktadır.

Basının Müfide İlhan’a yönelik eleştirel tutumu İlhan’ın Londra ziyaretinin ardından başlamıştır. Başlangıçta bu ziyaret olumlu karşılanmış, İlhan’ın İngiltere’ye gitmesi ve yurda dönüşü gazetelerde önemli bir yer tutmuştur.¹⁷ İlhan’dan Londra dönüşü röportaj alan ve orada edindiği tecrübeleri öğrenmek isteyen *Akşam* gazetesi¹⁸, 28 Mayıs 1950 tarihli sayısında bu kez İlhan’ı “işlerini ağlayarak çözen bir kadın” olarak sayfalarına taşımıştır. Habere göre, İlhan’ın karşılaştığı ilk zorluk Türkiye’ye gelişinin hemen ardından meclis üyelerinden gelen sert eleştirilerdi ve İlhan meclis üyelerini ağlayarak mağlup etmişti. Ardından bu söylemlere *Cumhuriyet* gazetesi de katılmıştır. Bu gazeteler İlhan’ın sorunlarını çözmek için ağladığını, gözyaşlarını erkekler karşısında bir silah olarak kullandığını yazıyordu. İlhan’ın gözyaşları “kadının yegâne silahı” olarak tasvir ediliyor ve erkeklerin karşısında zor durumda kalan “her kadın gibi” Müfide İlhan’ın da bu silahını kullandığı gazete sayfalarına taşınıyordu. İlhan, Belediye Meclisi’nde yapılan eleştiriler karşısında ağlamaya başlıyor, erkekler de bu durumda eleştirilerine son vermek zorunda kalıyor ve sonunda gözyaşları sayesinde Belediye Meclisi üyelerini susturmuş oluyordu. *Cumhuriyet* gazetesinde ayrıca İlhan’ın belediye başkanlığına uygun olmadığı da yazılmıştır. Gazetede yer alan bir yazıya göre, İlhan Türkiye’nin ilk kadın il belediye başkanı olmakla gurur duyuyor olsa da buna pişman olacaktı. Çünkü Türkiye’de belediye başkanlığı “ateşten bir gömlek” ve epey zor bir işti. Belediye başkanlarına haklı haksız türlü eleştiriler yöneltilirdi ve bunlara dayanmak için “çelik gibi sağlam sinirli yahut da taş gibi duygusuz, vurdumduymaz bir adam” olmak gerekirdi (*Cumhuriyet*, 21.05.1951).

1950’lerin Türkiye’sinde ağlama eylemine yüklenen cinsiyetçi bir anlam olduğu açıktır. “Kadının en güçlü silahı gözyaşlarıdır” diyerek -İlhan özelinde- aslında tüm kadınların zayıflığına ve beceriksizliğine gönderme yapıldığını söylemek mümkündür. İlhan için yapılan bu haberlerin alt metninde, onun bir kadın olarak zayıf olduğu, işlerini ancak gözyaşları ile çözebildiği ve dolayısıyla zayıf bir kadın olarak Müfide İlhan’ın başarılı bir belediye başkanı

¹⁷ *Zafer*. (1950, 10 11). Londra Belediyecilik kongresi Türk delegesi. s. 2.; *Milliyet*. (1950, 12 11). Kadın Belediye Reisimiz Londra’ya gitti. s. 2.; *Milliyet*. (1950, 25 11). Müfide İlhan’ın radyo konuşması. s. 3.; *Yeni Mersin*. (1950, 28 11). Belediye Başkanımız B.B.C den dün hemşehrilerine hitap etti. s. 1-2.; *Yeni İstanbul*. (1950, 11 11). Türkiye’nin ilk kadın belediye başkanı İstanbul’da. s. 3.; *Akşam*. (1950, 14 12). Mersin Belediye Başkanı Londra’dan döndü. s. 5; *Zafer*. (1950, 15 12). Mersin Belediye Başkanı İngiltere’den yurda döndü. s. 4.; *Yeni Mersin*. (1950, 21 12). Belediye Başkanımız Müfide İlhan dün şehrimize geldi. s. 2.

¹⁸ *Akşam* gazetesinin 14.12.1950 tarihinde “Mersin Belediye Başkanı Müfide İlhan Londra’dan Döndü” başlıklı haberinde Müfide İlhan ile röportaj yapan muhabirin ismi belirtilmemiş ve röportajı yapan kişi, “Müfide İlhan ile görüşen arkadaşımız” olarak ifade edilmiştir.

olmasının beklenmemesi gerektiği okunabilmektedir. Bu noktada kadınların siyasal katılımını engelleyen gerekçelerden en kabul görenlerinin başında da siyaset yapmak için gerekli becerilerden yoksun oldukları iddiasının olduğu söylenebilir. Erkekler siyasal yaşamda ataerkil rollerini devam ettirirken kadınlar bununla başa çıkmak için birtakım yollar bulmuş ve toplumsal ilişkilerine duygusal nitelik katmışlardır. Bunu erkekler “entrika” olarak değerlendirirken ayrıcalıkların, kaynakların ve hatta sorumlulukların erkeklerle eşit olmadığı bir düzende, kadınların aslında yapmak istedikleri karşı karşıya kaldıkları durumları ve kişileri idare etmek olmuştur (Yaraman, 2015: 23, 30).

DP saflarından siyasete atılan Müfide İlhan’ın seçilmesi için onu öven, birçok ülke ve şehir dolaştığı için bir şehrin nasıl idare edileceğini bildiğini ve bundan dolayı da belediye başkanlığı için kendisinin en uygun aday olduğunu yazan *Yeni Mersin* gazetesinin tavrı, İlhan Müstakilleri Destekleme Cemiyetinden bağımsız milletvekili adayı olunca değişmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, *Yeni Mersin*’in söylemleri aslında kendi içinde çelişiyordu. Bu söylem kabiliyetleri nedeniyle belediye başkanı olmasını istedikleri İlhan’ı daha sonra kabiliyetsiz ve DP’den siyasete atılmasa şöhret kazanamayacak biri olarak lanse etmektedir.

Türkiye tarihinde 19. yüzyılda başlayan modernleşme süreci içinde kadınlar eğitimden kamusal yaşamlarına, giyim yasaklarından evliliklerine ve daha sonra da siyasal haklarına kadar mücadele vermek zorunda kalmış, çeşitli haklara sahip olduklarında bile onları kullanabilmek için birçok engelle başa çıkmaları gerekmiştir. Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra Nezihe Muhiddin ve Halide Edip Adıvar gibi isimlerin suskunluğa itilmeleri (Sancar, 2020: 157) bu engeller nedeniyle olmuştur. Bu noktada İlhan’ın öncelikle CHP tarafından aldığı eleştiriyi yeniden hatırlanmalıdır. İlhan’a yedi çocuk annesi olduğunu hatırlatan ve siyasetin çocuklu bir kadın işi değil “adam” işi olduğunu vurgulayan CHP tarafıdır. Ardından belediye başkanlığı döneminde basın tarafından da bu tarz cinsiyetçi eleştiriler kendisine yöneltilmiş ve DP’den ayrılışı ile de artık “kabiliyetsiz” bir kadın olduğu söylenmeye başlanmıştır. Onu beceriksizlikle suçlayan taraf ise bu kez DP olmuştur. Aslında bu tarihsel süreç içerisinde kadınlar birçok kez aynı tarz tutumlara maruz kalmışlardır. Çünkü -yukarıda İlhan özelinde de bahsettiğimiz üzere- cinsiyetçi kodlarla kadın ve erkek davranışlarına birtakım değerler atfedilmektedir. Bu bağlamda güç, kuvvet, dayanıklılık gibi özellikler erkeklere özgü olarak değerlendirilirken, kadınlarla bu nitelikler pek de özdeşleştirilmemektedir. Bu durum da iktidarın temel belirleyicilerinden biri olmayı sürdürmektedir (Yaraman, 2015: 30-31). Dolayısıyla İlhan’a yöneltilen tüm bu eleştiriler ilk ya da son olmamakla birlikte, İlhan’ın tecrübeleri siyasi hayatta var olma mücadelelerinde kadınların karşılaştıkları zorluklara dair önemli ipuçları sunmaktadır.

5. Sonuç

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesiyle birlikte değişim sürecine giren siyaset arenasında, Müfide İlhan adını tarihe Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanı olarak yazdırmıştır. Bu çalışmada İlhan'ın Mersin'de siyasi hayat içerisinde olduğu dönemdeki faaliyetlerine yer verilmiş, 1951'de İlhan'ın belediye başkanlığına seçilmesi ve başkanlık döneminde yaşadıkları dönemin basınından izlenmeye çalışılmış, bazı noktalarda ise İlhan'ın kızı Simla İlhan ile yapılmış sözlü tarih görüşmesine başvurulmuştur.

Uzun yıllar süren CHP iktidarının karşısına sözü millete verme vaadiyle çıkan, halkın desteğini arkasına alarak yönetimi devralan DP'nin Mersin'de teşkilatlanma çalışmalarında rol üstlenen İlhan, yerel yönetimde de görev almayı kabul etmiştir. Belediye başkanlığına yeni başladığı dönemde gerçekleştirdiği Londra seyahati ise İlhan'ın karşısında bir muhalefet oluşmasına sebep olmuştur. Kısa bir süre başkanlık koltuğunda oturan İlhan, görevinin büyük bir bölümünü Belediye Meclisi ile yaşadığı tartışmalarla geçirmiştir. Bu tartışmalar esnasında ağlaması ise ulusal ve yerel basında haberlere konu olmuş ve hem şehri yönetmeye hem de muhalefet ile uğraşmaya çalışırken aynı zamanda basından gelen eleştirilerin baskısı altında başkanlık yapmaya çalışmıştır. DP'nin Mersin teşkilatı ile ayrı düşmesi ve Genel Merkezden de bir destek görememesi İlhan'ın güvenerek girdiği parti ile yollarını ayırmasına neden olmuştur. Bu noktada İlhan ne CHP ile ne de DP ile siyasi düşüncelerinin uyuştuğuna inanarak bağımsız bir şekilde siyaset yapmaya çalışmıştır. Bundan dolayı bağımsız adayların Türkiye'de demokrasinin işleme için gerekliliğine ve siyasi partilere karşı bir fren görevi göreceğine inanan kişilerle birlikte Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'ni kurmuş, kendisi de bu Cemiyet içerisinde bağımsız milletvekili adaylığı olmuş ve kamuoyuna Cemiyetin sesini duyurabilmek amacıyla önce Ayten Erdem ile birlikte, sonradan tek başına *Mücadele* gazetesini çıkarmıştır. Cemiyet de gazete de Mersin siyaseti ve basını için o dönemde önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmasına rağmen ulusal çapta beklenen ilgiyi görememişlerdir. Seçimlerdeki başarısızlığın ardından her ikisinin faaliyetleri de sona ermiştir.

DP'den ayrılışı ile birlikte Mersin'in yerel basını İlhan'a karşı tavrını değiştirmiştir. İlhan'ın aslında bir şehri yönetmeye kabiliyeti olmayan, DP sayesinde üne kavuşmuş bir kadın olarak başarısız olacağına dair tavırlar üretilmiştir. Bir başka deyişle hem DP içerisinde hem de DP karşısında bulunduğu dönemlerde İlhan'ın basından gördüğü eleştirilerin "başarısız ve beceriksiz kadın" söylemi çerçevesinde çizilmiş olduğu görülmektedir. Ulusal basında ise İlhan'a karşı eleştiriler Mersin basınından önce başlamış, İlhan için önce bir gurur kaynağı

olarak bahseden gazeteler sonrasında İlhan'ı bir kadın olduğu için siyasette başarılı olamayacak bir kişi olarak lanse etmiştir.

Müfide İlhan kendisine çizilen toplumsal sınırlar içinde kalmamayı tercih etmiş ve bu tercihini hayata geçirirken de dönemin erkek hakimiyeti altındaki siyaset içerisinde belediye başkanı olarak var olabilmiş bir kadın isim olarak tarihe adını yazdırmıştır. 1946 yılından itibaren yerelde yaptığı çalışmalar, yürüttüğü seçim kampanyaları ve bağımsız olarak gerçekleştirmeye çalıştığı hedefleriyle İlhan, 1950'lerin siyasi atmosferi içerisinde kendisine bir yer açabilmiş ve bu yeri kendi ilkeleri doğrultusunda doldurmak için ciddi çaba göstermiş bir isimdir. Onun yaşadıkları ve gösterdiği çaba bizi bir kadının Türkiye siyasetinde var olma mücadelesine şahit ederken siyasette erkek egemen söylemin devam ettiğini de ortaya koymaktadır. Haklarını elde etmek için uğraş veren ve uzun süre beklemek zorunda kalan kadınlar, bu haklara kavuştuktan sonra hakların varlığının yeterli olmadığını, çünkü bu hakların kullanımının erkekler tarafından sınırlandırılmaya çalışıldığını deneyimlemişlerdir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı açısından ve Türkiye'de kadınların hak kazanımı mücadelesi çerçevesinden 1950'li yılların Türkiye'sine bakıldığında İlhan'ın deneyimleri bize önemli ipuçları vermektedir. Siyasi hayat içerisinde -ister yerel ister merkezi olsun- kadınlar ve erkekler için -yasal çerçevede öyle olmasa da- eşit imkanlar tanınmadığını anlayabilmekteyiz. Bununla birlikte kadınların kazandıkları hakları kullanma konusunda çizilen sınırlar içerisinde kadınların hala anne-eş olarak tanımlanmaya devam ettiklerini ve kadınların toplumsal kurallar içerisinde şekillendirilmeye çalışıldığını İlhan'ın hayatına bakarak görmekteyiz. Cumhuriyet'in kurulması kadınların kazanımlar elde etmesi için önemli bir adım olmuşsa da modernleşme yolundaki genç Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlara sınırlar çizilmeye devam edilmiş, annelikleri ve ailelerine karşı sorumlulukları hem kadınlara hem de topluma unutturulmamaya çalışılmıştır. Türkiye demokraside tecrübe kazandıkça ve yeni atılımlar yaptıkça bu durumun değişebileceği kadınlar tarafından umut edilse bile çok partili hayata geçiş sonrasında da aynı söylemler ve tutumlar devam etmiş, kadınlar kendilerine erkekler tarafından çizilen birtakım sınırlar içerisinde kalmaya zorlanmışlardır.

Kaynakça

- Akşam*. (1950, 08 09). İlk kadın belediye reisimiz.
- Akşam*. (1950, 14 12). İmzasız röportaj. Mersin Belediye Başkanı Londra'dan döndü.
- Akşam*. (1951, 28 05). Mersin Belediye reisi ilk defa ağlamıyor!
- Akşam*. (1954, 8 02). Mersin'de DP'den mühim istifalar.
- Arat, Y. (2014). Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. Bozboğan, S. ve Kasaba, R. (Ed.) *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (ss. 96-114). İstanbul: Traih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bulunmaz, B. (2012). Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları. *Öneri*, 10(37), 203-214.
- Can Dünder'in Müfide İlhan ile görüşmesi. Aralık 1995. Bodrum. MP3 ses kaydı. İlhan Ailesi Arşivi.
- Cumhuriyet*. (1950, 07 05). Hatay'da muhalefet.
- Cumhuriyet*. (1950, 08 09). Türkiye'nin ilk kadın Belediye Başkanı.
- Cumhuriyet*. (1950, 11 09). İlk Kadın Belediye Reisi ile Mülakat.
- Cumhuriyet*. (1951, 21 05). Bayan Müfide İlhan'ın gözyaşları.
- Cumhuriyet*. (1954, 08 02). Mersin'de D.P den çekilenler istifa sebebini açıklıyor.
- Çakır, H. & Yavalar, D. (2017). Demokrat Parti İktidarı ve Basın. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 257-270.
- Çakır, S. (2011). Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası. S. Sancar (Ed.) *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Giderken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* (ss. 505-533). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2013). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Findley, C.V. (2014). *Modern Türkiye Tarihi – İslam, Milliyetçilik, Modernlik 1789-2007*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Hürriyet*. (2004, 11 03). İmzasız röportaj. Türkiye'nin ilk kadın belediye başkanının öyküsü. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-ilk-kadin-belediye-baskaninin-oykusu-208835> [Erişim tarihi: 01.11.2020]
- Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. (1969, 22 Aralık). *Müfide İlhan tarafından yazılmış özgeçmiş*. (Belge No. 10005-001-020). Müfide İlhan Arşivi, İstanbul.
- Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. 1996, 4 Şubat). *Can Dünder tarafından yazılan "Elveda Müfide Hanım" başlıklı Milliyet gazetesinde yayımlanan köşe yazısı kopyası*. (Belge No. 10005-007-653). Müfide İlhan Arşivi, İstanbul.
- Milliyet*. (1950, 12 11). Kadın Belediye Reisimiz Londra'ya gitti.
- Milliyet*. (1950, 25 11). Müfide İlhan'ın radyo konuşması.
- Milliyet*. (1996, 3 02). Ata'nın manevi kızı öldü.

- Mücadele.* (1954, 26 02). Müstakilleri Destekleme Cemiyeti Tarsus'ta kuruldu-Konuşan Hatiplerden özetler veriyoruz-Müfide İlhan'ın konuşması.
- Mücadele.* (1954, 19 02). İlhan, M. 'Mücadele', s. 1-3.
- Mücadele.* (1954, 19 02). Demokrat Parti'den istifa edenler siyasi bir cemiyet kurdular.
- Mücadele.* (1954, 23 02). Diyarbakırlılar Müstakilleri Destekleme Cemiyetinin şubelerini açmak istiyorlar.
- Mücadele.* (1954, 26 02). Diyarbakır'dan sonra Niğde.
- Mücadele.* (1954, 24 02). İlhan, M. 'Müstakiller', s. 1-2.
- Mücadele.* (1954, 03 03). Müstakilleri D.C. Tarsus ocaklarının açılış merasimlerine ait konuşmaları neşrediyoruz - Müfide İlhan'ın konuşması.
- Mücadele.* (1954, 25 03). Müstakilleri Destekleme Cemiyeti Genel Başkanlığından.
- Mücadele.* (1954, 2 03). Müstakilleri Destekleme Cemiyetinin Urfa şubesi kuruldu.
- Mücadele.* (1954, 03 04). İlhan, M. 'Aziz İçelliler ve sevgili seçmen kardeşlerim', s. 2.
- Mücadele.* (1954, 05 04). Müstakilleri Destekleme Cemiyetinin Urfa Teşkilatı İl İdare Heyeti Üyesi Y. Kimya Mühendisi Mikdat Açıanal şehrimizde.
- Mücadele.* (1954, 15 04). Müstakilleri Destekleme Cemiyetinin Urfa İl İdare Kurulu Başkan Vekili Necdet Açıanal'ın Menderes'e telgrafı.
- Mücadele.* (1954, 24 04). Müstakilleri Destekleme Cemiyetinin desteklediği adayların beyannamesi.
- Mücadele.* (1954, 28 04). Sayın İçel Halkına.
- Özkay, N. (2017). Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Yolu Dergisi. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü] İstanbul.
- Pınar, M. (2018). *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950)*. İstanbul: Hiper Yayın.
- Sancar, S. (2020). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti – Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıtaş, E. & Şahin, Y. (2019). Ellili Yıllarda Kadın Hareketi. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 50'li Yılları* (ss. 627-665). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Simla İlhan ile Sözlü Tarih Görüşmesi. 19 Kasım 2022. Bodrum. M4A ses kaydı.
- Scott, J. W. (2013). Feminist Tarihin Peşinde, Çev. A. Günaydın, A. Sönmez, F. Dinçer, Ö. Tümer, Ö. Aslan, İstanbul: Bgst Yayınları.
- Sertoğlu, M. (Ed.) (2016). *Mareşal Fevzi Çakmak Açıkıyor – Mustafa Kemal Paşa'yı Kurşuna Dizilmekten Nasıl Kurtardım?* İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları.
- Şenol-Cantek, F. (2019). Ellili Yıllar Türkiye'sinde Basın. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 50'li Yılları* (ss. 423-450). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şengün, H. (2018). Artvin’de İki Kadın Kahraman: Çiçek Nene (İrişti) ve Saide Hanım (Ardahan). Wolff, R.A., Yılmaz, S., Mamur Işıkcı, Y., Bülbül, H. Ve Mamur Yılmaz içinde, *Kadın Çalışmalarında Güncel Konular* (ss. 161-163). Konya: Eğitim Yayınevi.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete. (1930, 14 Nisan). (Yayın No: 1471). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf> [Erişim tarihi: 09.04.2023]

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, (1963, 27 Temmuz). (Yayın No: 11465). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11465.pdf> [Erişim tarihi: 09.04.2023]

Ünal, K. (2013). Müfide İlhan Türkiye’nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı - Eylül 1950. Tarsus: Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları.

Varel, A. (2019). Elli Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanması. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 50'li Yılları* (ss. 203-234). İstanbul: İletişim Yayınları.

Vatan. (1954, 12 04). İçel, DP teşkilatı bir tahmin yaptı.

Vatan. (1954, 13 04). Partiler-İçel’de.

Yaraman, A. (2015). *Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili – Dışılık Siyaset*. Ankara: Bağlam Yayınları.

Yüksek Seçim Kurulu (YSK). 1950 - 1977 Yılları Arası Seçim Çevrelerine Göre Seçim Sonuçları, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> [Erişim tarihi: 01.02.2023].

Yüksek Seçim Kurulu (YSK). 2 Mayıs 1954 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları. <https://www.ysk.gov.tr/tr/02-mayis-1954-x-donem-milletvekili-genel-secimi/80062>, 28.08.2023 [Erişim tarihi: 01.02.2023].

Yeni Adana. (1954, 8 02). DP’den istifa edenler bir beyanname neşretti.

Yeni Adana. (1954, 25 03). Müstakiller Cemiyeti inkişaf kaydetmektedir.

Yeni İstanbul. (1950, 09 09). Adana, Mersin, Tarsus ve Ceyhan’da Belediye Başkanları seçimi yapıldı.

Yeni İstanbul. (1950, 11 11). Türkiye’nin ilk kadın belediye başkanı İstanbul’da.

Yeni İstanbul. (1950, 13 12). İlk kadın belediye reisi.

Yeni Mersin. (1950, 08 09). Mersin Belediye Başkanlığına Bn. Müfide İlhan’ın seçileceğini umarız.

Yeni Mersin. (1950, 09 09). Müfide İlhan ittifakla Belediye Başkanı seçildi.

Yeni Mersin. (1950, 14 09). Yollar ve Seyyar Satıcılar.

Yeni Mersin. (1950, 02 11). Belediye Başkanımız İngiltere’ye gidiyor.

Yeni Mersin. (1950, 28 11). Belediye Başkanımız B.B.C den dün hemşehrilerine hitap etti.

Yeni Mersin. (1950, 21 12). Belediye Başkanımız Müfide İlhan dün şehrimize geldi.

Yeni Mersin. (1951, 07 01). Aziz hemşerilerim.

Yeni Mersin. (1951, 02 02). Belediye Meclisi dün ilk toplantısını yaptı.

- Yeni Mersin.* (1951, 12 04). Gökçel, Şeref. 'Belediyemiz', s. 1-2.
- Yeni Mersin.* (1951, 03 10). Davet.
- Yeni Mersin.* (1951, 04 10). Belediye Başkanı itimad oyu alamadı.
- Yeni Mersin.* (1951, 11 12). Belediye Başkanı Müfide İlhan'ın iskat kararı tastik edildi.
- Yeni Mersin.* (1954, 09 02). Sayın İçel Halkına ve D.P. mensuplarına.
- Yeni Mersin.* (1954, 09 02). Demokrat Parti ayaktadır.
- Yeni Mersin.* (1954, 10 02). Vatandaşlara emniyetle arz edebiliriz ki...
- Yeni Mersin.* (1954, 19 02). Müstakilleri Destekleme Cemiyeti.
- Yeni Mersin.* (1954, 25 02). İmzasız haber. Kırkların fikir ve zikri.
- Yeni Mersin.* (1954, 07 04). İmzasız haber. Müfide İlhan D.P. saflarında kazandığı şöhreti şimdi şahsi menfaati için istismar ediyor.
- Yeni Mersin.* (1954, 08 04). Müstakillerin mebus adayları belli oldu.
- Yeni Mersin.* (1954, 05 05). Demokrat Parti İçel Vilayet İdare Heyeti Başkanlığı asil İçel halkına şükran ve minnetlerini bildirir.
- Zafer.* (1950, 10 11). Londra Belediyecilik kongresi Türk delegesi.
- Zafer.* (1950. 15 12). Mersin Belediye Başkanı İngiltere'den yurda döndü.
- Zürcher, E. J. (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zihnioğlu, Y. (2013). *Kadınsız İnkılap – Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.

ÖRGÜTSEL MUHALEFETİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI*

Nurdan AKBULUT¹, Şükran SİRKINTIOĞLU YILDIRIM²

Öz

Araştırmanın amacı sosyal değişim teorisi, örgütsel adalet teorisi ve psikolojik sözleşme teorisi bağlamında, örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Bu çalışmada öncelikle kavramlar ele alınarak bir yazın taraması yapılmış ve veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini Kastamonu ilindeki kamu çalışanları oluşturmaktadır. Kolayda örneklem yöntemi ile 408 çalışandan anket verisi elde edilmiştir. Hipotezlerin test edilmesi amacıyla açıklayıcı faktör analizi ve korelasyon analizi yapılmış ayrıca yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Analiz sonucunda örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet arasında ilişki olduğu, örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde etkili olduğu ve bu etkinin pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca örgütsel muhalefetin alt boyutlarından yapıcı muhalefetin örgütsel bağlılığı pozitif yönde, sorgulayıcı ve yer değiştirmiş-yatay muhalefetin ise örgütsel bağlılığı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Muhalefet, Yapısal Eşitlik Modellemesi
Jel Sınıflaması: M00, M10

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL DISSENT ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A FIELD STUDY

Abstract

The aim of this research is to examine the impact of organizational dissent on organizational commitment within the contexts of social exchange theory, organizational justice theory, and psychological contract theory. Another objective of the study is to explain the relationship between organizational commitment and organizational dissent. In this study, the concepts are first addressed through a literature review, and a survey method is used as the data collection tool. The population of the study consists of public employees in the province of Kastamonu. Survey data were obtained from 408 employees using the convenience sampling method. To test the hypotheses, explanatory factor analysis and correlation analysis were conducted, and the structural equation model was applied. The analysis results revealed that there is a relationship between organizational commitment and organizational dissent, that organizational dissent has an impact on organizational commitment, and that this impact is positive. Additionally, it was concluded that constructive dissent, as a sub-dimension of organizational dissent, positively affects organizational commitment, while questioning and displaced-lateral dissent negatively affect organizational commitment.

Keywords: Organizational Commitment, Organizational Dissent, Structural Equation Modeling
JEL Classification: M00, M10

*Bu makale, Doç. Dr. Şükran SİRKINTIOĞLU YILDIRIM'ın danışmanlığında, Nurdan AKBULUT'un Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki: Bir Alan Çalışması" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Mezunu, nurdanakbulut@windowslive.com, ORCID: 0009-0006-4923-5320

² Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İİBF, ssirkintioğlu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3578-4074

1. Giriş

Modern çağda çalışanların psikolojisi, davranışları ve örgüt içindeki ilişkileri, örgütler üzerinde domino etkisi yaratmaktadır. Örgütler, insan faktörünü verimli kullanarak yüksek performans sağlayabilirler. Bu bağlamda, iş ilişkisinde insan psikolojisinin, davranışlarının, fikir, görüş ve önerilerinin ön planda tutulması, örgütlerin başarısı için kritik öneme sahiptir. İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır ve iyi bir yaşam sürmek için çalışmalı, üretmeli, iletişim kurmalı ve kendini geliştirmelidir. Bu süreçte insanlar aslında örgütlü bir yaşam sürdürmektedirler. Bu durumun farkında olan insan planlı olarak bilgi, beceri, güç, kuvvet, zaman ve kabiliyetlerini iş birliği içinde kullanarak ihtiyaçlarını karşılar veya belirledikleri amaca ulaşırlar (Ertekin, 2017).

Günümüz çalışma şartlarında, örgüt ile çalışan arasındaki ilişkiler büyük önem taşımaktadır ve modern işletmelerde bu hassasiyet giderek artmaktadır. Çalışan ile örgüt arasındaki ilişki, bağlılığın dinamiğini oluşturmaktadır. Örgütlerin günümüzde önem verdikleri konulardan biri de örgütsel bağlılıktır. Örgütsel bağlılık, çalışanın işyerine karşı hissettiği bağlıdır (Yıldız, 2013). Başarılı, kazançlı, daha az maliyetli, verimli ve etkili bir örgüt için çalışanın örgüte sadakat, aidiyet ve güven duygusuyla bağlı olması gerekmektedir. Örgütsel bağlılık, çalışanın örgütle bütünleşmesi, örgütü benimsemesi, değerlerini, kazancını ve başarısını kendi değerleri, kazancı ve başarısı olarak görmesidir. Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışan örgütü geliştirir, etkili bir performans gösterir, fedakârlık ve dürüstlük gibi değerlerle çalışır ve aynı zamanda artan rekabet koşullarında örgüte duygusal anlamda bağlılığının yüksek olması nedeniyle diğer iş imkânlarını arka planda bırakır. Yani kısacası bu durumda çalışan örgütle bütünleşmiş olur.

Örgütsel bağlılığın örgütlerde bir takım etki alanları vardır. Bu alanlardan biri de örgütsel muhalefettir. Örgütsel muhalefet, çalışanların davranışları, rol çatışması, etkin olmayan kararlar, çalışanların performansları, adaletsizlik, etik olmayan uygulamalar, taciz gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bu kavram, örgütler için kutuplaşma, ayrımcılık, çatışmalar ve örgütten ayrılma gibi olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Ancak yöneticiler tarafından dikkate alındığında ve çözüm yoluna gidildiğinde örgütsel muhalefetin örgütsel adaleti, iş tatminini, performansı ve örgütsel bağlılığı artırdığı yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Gorden ve Infante (1991)'ye göre örgüt içinde sesinin duyulduğunu, fikirlerinin önemsendiğini düşünen çalışan için yönetim birimleri, örgüt liderleri çalışanlarına değer veren, çalışanlarının hak ve hukukunu koruyan, gözetilen örgüt içi kararlarda çalışanlarını bu durumun bir parçası gibi gören bir unsurlardır. Dolayısıyla, bu durum çalışan memnuniyetini artırmakta ve örgütsel bağlılığın gittikçe artan bir seyir izlemesine sebep olmaktadır.

Machieavelli (1532) bir çalışmasında her değişimin daima başka değişimlere ihtiyaç duyacağını ifade etmiştir. Günümüz koşullarında iş hayatının yükü, temposu, çalışma süreleri gibi durumlar değişim göstermektedir. Bu değişimlere ayak uyduramayan örgütlerde bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet, örgütsel davranış literatüründe önemli konular olarak yer almaktadır. Örgütsel bağlılık, çalışanların örgüte duygusal, normatif ve devam bağlılığı şeklinde olan bağlılıklarını ifade ederken, örgütsel muhalefet, çalışanların örgütün politikalarına, uygulamalarına veya liderlik tarzına karşı gösterdikleri direnç veya itirazlarını tanımlar. Bu iki kavram arasındaki ilişki, örgütlerin sürdürülebilir başarıları ve çalışan memnuniyeti açısından kritik öneme sahiptir. Çalışmanın teorik çerçevesi sosyal değişim teorisi, örgütsel adalet teorisi ve psikolojik sözleşme teorisi üzerine kurulmuştur. Bu doğrultuda, bu makalenin amacı; çalışanın örgüte yönelik koşulları, ortamı ve işleyişi yadırgaması sonucunda ses çıkarması olan örgütsel muhalefetin çalışanın örgütü benimsemesi olan örgütsel bağlılığı etkileme düzeyinin kamu sektöründe ortaya konulması ve örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Genel olarak her alan çalışmasında var olan sınırlılıklar, bu çalışmada da mevcuttur. Çalışmanın anket yöntemiyle değerlendirilmesi, çalışmada kullanılan anket soruları ve anketin kamu sektörü çalışanlarına uygulanmış olması, ölçeklerinin örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet değişkenlerine ait olması, araştırmanın örnekleme bağlı kalması ve ayrıca sonuçlara ulaşmak için kullanılan istatistiksel yöntemler de araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Bu çalışma, örgütlerdeki sorun, sıkıntı ve şikâyetlerden kaynaklı örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerine günümüz şartlarında ışık tutmaktadır. Yapılan detaylı literatür taraması sonucunda bu iki kavramı birlikte ele alan ve kamu sektörü üzerinde inceleme yapan çalışma sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın özellikle kamu sektörü çalışanları üzerinde yapılmasından dolayı literatüre önemli bir katkı sağlayacağı ve bundan sonra yapılacak çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Makale dört temel bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü olan kavramsal çerçevede kavramlara ilişkin literatür incelemelerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, literatür ışığında edinilen bilgiler ve çalışmada toplanan veri uygun analiz yöntemleri kullanılarak sunulmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde bulgular değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Daha sonrada çalışmanın sonucuna yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1 Örgütsel Bağlılık

Toplumbilimi, insanı diğer canlılardan ayırarak kültür yaratan, yaşadığı toplum içerisinde kurallar koyan ve bu kurallarla toplumda uyum içinde yaşayan sosyal bir varlık olarak tanımlar (Alıç, 1995). İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır ve bu özelliği nedeniyle örgütlü bir yaşam sürdürmektedir. Çünkü örgüt, “insanların veya birimlerin bir araya gelerek bir amaç doğrultusunda gruplaşması” olarak tanımlanır (Etzioni, 1969:3; Ergün ve Çelik, 2019). Bu bağlamda, insanlar örgütlü yaşam sürecinde birtakım davranışlar sergilemektedir. Hanaysha (2016)’ya göre örgütsel davranış alanının en popüler kavramlarından birisi örgütsel bağlılık kavramıdır.

Örgütsel bağlılıkla ilgili tanımlar, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli açılardan ele alınmıştır. Davis ve Newstrom (1989), örgütsel bağlılığı çalışanın örgütün faaliyetlerine ilişkin özümseme durumu ve örgütte var olmanın sürekliliğine duyulan istek olarak tanımlamıştır. Swailes (2002) örgüt çalışanın örgütte çalışma isteğinden yola çıkarak örgütsel bağlılığı, bireyin kurum üyeliğini devam ettirme arzusuyla kurumsal amaç ve değerleri kabul ederek bu amaçlara ulaşma çabası olarak açıklamıştır. Çöl (2004), iş görenin çalıştığı kurumla bütünleşerek gerek yargılarını özümsemek gerekse sağlanan faydaları artırmak adına emek vererek kurumda devam etme isteğinin bir değerlemesi olarak tanımlamıştır. Koç (2009) ise çalışanların örgütsel amaçları özümsemesi ve bu amaçlar için özveride bulunması ile çalışılan işe devam etme yönünde yoğun istek duyması olarak örgütsel bağlılığı açıklamıştır. Bu tanımlamalarda ortak vurgu, çalışanların işe devam konusundaki istekliliğidir.

Dale ve Fox (2008), çalışanın sağlam, güçlü ve içten bağlılık duygusuyla hareket edeceğini düşünerek örgütsel bağlılığı; örgütsel amaçları ve görevleri benimseyerek sadakat hissiyle hareket etmeyi gerektiren bir kavram olarak tanımlanmıştır. Porter ve arkadaşları (1974), örgütsel bağlılığı, bireyin katıldığı belirli bir organizasyonda başkalarıyla özdeşleşmesinin görece gücü olarak tanımlanmıştır. Leong ve arkadaşları (1996) ve Porter vd., (1974) paralel olarak kişinin ilgili kurum ile kurduğu birlik, bağlılık ve bütünleşmenin sonucunda oluşan güç olarak açıklamıştır. Çetin (2004) ise çalışma ortamında davranış sergileyen bireyin örgüte yönelik ilgi ve alakasını daha sağlam sezgilerle kuvvetlendirerek çalıştığı yer ile bağ kurması şeklinde tanımlamıştır. En genel ve en geniş kapsamlı tanımı ise Meyer ve Herscovitch (2001:301) yapmıştır. Onlara göre örgütsel bağlılık; örgüt çalışanını bir veya birden fazla hedefe ulaşmak için bir eylem planına bağlayan güçtür.

Kanter (1968), örgütsel bağlılığı, bireyin örgüte yönelik amaçlara ulaşma yolunda gösterdiği gayret olarak tanımlamış ve bu bağlamda kontrol, uyum ve devama yönelik bağlılıktan bahsetmiştir. Örgüte güçlü bir bağ ile bağlı olan birey, örgütle özdeş duruma gelerek kendini örgütün bir parçası sayar ve bundan haz duyar. Mowday ve arkadaşları (1979) ise örgütsel bağlılığı davranışsal ve tutumsal bağlılık olarak sınıflandırmaktadır. Tutumsal yaklaşım çalışanın kendi benliğinin kurumla bağlantılı olduğu düşüncesini savunur. Davranışsal bağlılıkta ise birey, geçmiş tecrübelerine ve örgüte uyumuna göre bağlılık göstermektedir. Allen ve Meyer (1990), örgütsel bağlılığı üç boyut ile açıklamaktadır: duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılık. Duygusal bağlılığa sahip bireyler, kendilerine adil davranıldığını, örgüte sağladığı katkının değerli olduğunu ve başarılı olduklarını hissettiklerinde örgütte kalma isteğine sahiptirler. Devamlılık bağlılığına sahip bireyler, örgütün faydalı bir üyesi olduklarını düşünerek sürekli olarak işte bulunmaları gerektiğine inanırlar. Normatif bağlılığa sahip bireyler ise kendilerinin bu işte çalışmasının işyeri için zaruri bir durum olduğuna inanırlar.

Northcraft ve Neale (1990)'e göre çalışan psikolojisinin karşılaştığı tutum ve davranışlara tepki olarak ortaya koyduğu örgütsel bağlılık kavramını etkileyen bir takım faktörler mevcuttur. Bu faktörlerin ilki çevresel faktörlerdir. Bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal durumu çalışanların iş yerindeki başarısını etkiler. Aynı zamanda bir ülkenin sahip olduğu kültür de çalışanların iş yapış şekillerini etkiler (Hofstede vd., 1990; Khazanchi vd., 2007: 872). Olumlu bir yaşam tarzı iş ahlakını da etkileyecektir. Sorunsuz bir sosyal çevre, kişinin üzerinde olumlu etkiler oluşturacak ve bu durum örgüte bağlılığında etkili olacaktır (Varol, 2010; Yılmaz, 2022). İkinci faktör ise örgütsel faktörlerdir. Güney (2017) örgütsel faktörleri; örgütte açık bir şekilde çalışanların hangi işleri yapacağını belirtmesi, ast-üst ilişkisi, deneyim, ücret, performans, örgütsel adalet, güven duygusu, liderlik, örgüt kültürü, yönetim tarzı vb. olarak belirtmektedir. Üçüncü faktör olan bireysel faktörler ise Demirel (2022) tarafından yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, unvan, hiyerarşik pozisyon ve kıdem süresi olarak vurgulanmaktadır.

2.2 Örgütsel Muhalefet

Günümüz şartlarında sürekli değişen mevcut dünya koşulları toplumu belirsiz bir gelecekle baş başa bırakırken, örgütler içinde değişen koşulların algılanması açısından muhalefet kritik bir kavram haline gelmektedir. Örgütler, çalışanlarından sorumluluk sahibi olma ve risk alma, daha fazla odaklanma, kendini ifade etme, yoğun rekabet, değişen müşteri ihtiyaçlarına ve değişen dünyaya uyum sağlama gibi giderek artan beklentiler içine girmektedirler (Quinn ve Spreitzer,

1997). Örgüt liderlerinin ortak düşünceleri bu beklentilerle birlikte çalışanları kontrol etmektir. Ancak çalışanlar örgütlerde özerklik arzusu duymakta ve bu arzu modern örgütlerde kolay bir şekilde muhalefet kavramını ortaya çıkarmaktadır (Redding, 1985). Örgütler muhalefet faktörünü güçlü bir iletişim anlayışı olarak kullanabilirse bu durum hem yönetime hem de örgüt üyelerinin tamamına fayda sağlayabilir. Bununla birlikte yöneticiler bu konuda mekanizmalar tasarlayıp örgütsel ortam oluşturarak olumlu sonuçlar elde edebilir (Kassing, 2008).

Bu bağlamda, gelişmek isteyen örgütlerin önemsemesi gereken nokta, çalışanların açık bir şekilde fikirlerini ortaya koyduğu bir diyalog ortamı sağlamaktır. Bu durumun örgütler için ihtiyaç olması örgütsel muhalefetin değerini artırmaktadır. Örgütsel muhalefeti faydalı bir şekilde kullanmayı başaran örgütler, değişim ve gelişime adaptasyon sağlayarak rakiplerine göre avantajlı olabilirler (Ötken ve Cenkcı, 2013).

Garner (2009)'a göre, örgüt etkileşimin yoğun olduğu bir insan topluluğu olduğu için insanların değişen amaç ve beklentileri oluşur ve bu da uyumsuzlukları, anlaşmazlıkları doğurur. Muhalefet, bu uyumsuzlukların ve anlaşmazlıkların sonucudur. Aslında muhalefet, farklı hissetme durumudur ve illa ki bir çatışmaya sebep olmak zorunda değildir. Bu nedenle, muhalefet kavramı ele alınırken direkt çatışma kavramı akla gelmemelidir. Bu durum kişiye ve olaya göre değişir çünkü çalışan bu durumu yaşadığı anda seçer.

Her örgütün kendine özgü bir takım koşulları vardır, bu koşullarda oluşan uyuşmazlığın ses bulmasına muhalefet denir (Zhan ve Hample, 2016). Örgütsel muhalefet, örgüt dâhilinde veya örgütü ilgilendiren konularda genellikle bireysel bir davranış olarak gün yüzüne çıkan farklı fikir ve anlaşmazlıkların sözlü şekilde ortaya konulması olarak tanımlanabilir (Kassing, 1998; Ötken ve Cenkcı 2013). Kassing (1997), örgütsel muhalefeti, var olan gidişatta beklenilenin dışında bir gelişme olması durumunda ortaya çıkan ve bu durumu kapsamayan faktörlerin desteklenmesi olarak da değinmiştir. Ayrıca Kassing (2008), örgütsel muhalefeti, kendi kendine ve plansız bir şekilde ortaya çıkan üzerinde düşünülmesi, sezinlenmesi gereken, değişiklik doğuran etkileyici bir davranış olarak tanımlamıştır.

Yapılan araştırmalara bakıldığında, aynı araştırmacının bile zaman içerisinde kavram üzerinde değişen tanımlamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu durumda, farklı kaynaklarda örgütsel muhalefet kavramını incelemek gerekli olacaktır. Diğer kaynaklarda örgütsel muhalefet şu şekilde tanımlanmıştır; Kaya (2016)'ya göre örgütsel muhalefet, belirli olmayan stratejilerle örgüt dâhilinde ortaya çıkan karşıt düşünce ve anlaşmazlıkların ifade edilmesidir. Bu açıdan bakıldığında, çalışan eğer her türlü sorunu dile getirirse bu bir kazanıma dönüşür ve örgütsel

muhalefetin sahip olduğu asıl amaç gün yüzüne çıkar. Örgütsel muhalefet bir sorun değil, fayda sağlayan bir araçtır (Sadykova ve Tutar, 2014; Haydaroglu ve Besler, 2021).

Örgütsel muhalefet, kişisel bir süreçle başlayan, çalışanın benliğini bir bütün halinde etkileyen, çalışanı kendi iradesiyle liderlik gibi karmaşık girişimler içine sokan, karşıt mesajların sonunda oluşan bir durumdur (Sprague, 2018). Haydaroglu ve Besler (2020)'e göre, örgüt mensuplarının çalışma hayatları boyunca birçok alanda memnun kaldıkları durumlar olduğu gibi, şikâyet ettikleri durumlarda vardır. Şikâyetçi oldukları durumları ifade ettiklerinde örgütsel muhalefet ortaya çıkmaktadır. Sandıkçı (2022) ise örgütsel muhalefeti, esas itibariyle tüm çalışma çevresinde etkili olan, örgüt mensuplarının düşünce ve amaçlarının uyuşmama durumunun farklı açılardan dile getirilmesi olarak tanımlamaktadır. Aslında, örgütsel muhalefet söz konusu olduğunda her şeyden şikâyetçi olma durumu akla gelmemelidir. Farklı bir açıdan bakıldığında, örgütsel muhalefetin, örgüt üyelerinin örgütsel ağırlığı olan yöneticilere yol gösterici bir faktör olduğu da görülmektedir.

Örgütsel muhalefetin kuramsal temellerine bakıldığında ayrılma-dile getirme-sadakât (ADS) kuramı 1970'lerde Hirschman tarafından ortaya konulmuştur. Kuramın ortaya çıkışında çalışanların iş doyumсуuzluğu temel alınmış bu doyumсуuzluk sonucu çalışanda ortaya çıkan tepkiler incelenmiştir. Kuramda üç ana tepki üzerinde odaklanılmıştır. Bu tepkiler; ayrılma, sadakat ve dile getirmedir (Yılmaz, 2019). İlk olarak, ayrılma kuramı söz konusu olduğunda, örgüt mensupları memnuniyetsiz oldukları örgütten hep birlikte ayrılabilirler (çıkış). İkinci olarak, dile getirme (ses) kuramı gereği, çalışanlar örgütte kalmayı sürdürürler ancak koşulları iyileştirmek için aktif olarak çalışırlar, işlerin daha iyi olması için yeni yollar ararlar ve değişiklikleri savunurlar. Üçüncü olarak da, sadakat kuramı gereği çalışanlar koşulları kabul ederler, iyileştirmek için herhangi bir itirazda veya öneride bulunmazlar daha çok pasif davranışlarda bulunurlar ve kendilerini geri çekerler (Zhou ve George, 2001).

Japon ve Amerikan kültürleri ışığında verimi artırabilmek için örgüt çalışanlarının fikir, görüş ve önerilerini ifade edebilmesi olarak ortaya çıkan bağımsız düşünme kuramı ise Infante ve Gorden (1987) tarafından ortaya atılmıştır. Bağımsız düşünme özelliğinin insan tabiatına uygun ve örgütlerde istenilen bir durum olduğunu açıklamışlardır. Yazarlar, sözlü saldırganlık düzeyi ve tartışmaya açıklık kavramlarını da incelemişlerdir. Sözlü saldırganlık düzeyinin düşük, tartışmaya açıklığın da etkin olmasının yöneticileri samimi ve kibar gösterdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışanların bu unsurlara sahip işletmelerde kendilerini değerli hissedeceklerini belirtmişlerdir.

Modern örgütler çalışanın işlevlerine yatırım yapar ve çalışanların karşı çıktığı konu alanlarını, hangi çalışanların hangi konulara karşı çıktığını önemser (Kassing ve Avtgis, 1999). Kassing (1998) muhalefet kavramını çalışan davranışları yönünden açıklamak için açık, gizli ve dışsal olarak üç şekilde ele almıştır. Çalışanlar, fikirlerinin yanlış anlaşılacağı ve herhangi bir mobbinge maruz kalmayacaklarını düşündükleri bir ortamda bu davranışlarının kesin bir etkiye sahip, örgüt düzeni için etkili olacağına inandıkları yöneticilere, üstlerine veya yetkili olan kişilere ileterek bu muhalefeti ortaya koymuş olurlar. Açık (dikey) muhalefet türünde sorunlar direkt olarak yetkililere iletilir (Kassing, 1998; Sandıkçı, 2022).

Gizli (yatay) muhalefet türünde, çalışanlar karşı çıktıkları durumları yöneticileri yerine iş arkadaşlarına veya çeşitli kişilere bildirirler (Kassing, 1997). Bu koşullarda, seslerini duyuramamanın verdiği hayal kırıklığını yaşarlar ve ister istemez sorunlarını duymaları hiçbir anlam ifade etmeyecek, hiçbir çözüme ulaşamayacak kişilere anlatırlar (Kassing ve Avtgis, 1999; Sandıkçı, 2022).

Dışsal muhalefet ise çalışanın içinde yer aldığı örgütle ilgili herhangi bir şikâyete girişmeden, herhangi birini sorun olarak görüp durumunu ona bildirmeden örgüt mensuplarıyla zıt düşmesi sonucunda bu durumlardan kendisinin algıladığı sorunları örgüt içerisinde yer almayan kişilere bildirmesi, bu durumu dile getirmesidir (Kassing, 1998; Ökten ve Cencki, 2013).

Farklı açılardan bakıldığında, çevik örgüt yapısı, çalışanların fikirlerini açıkça ifade etmelerine izin veren bir kültüre sahip olacaktır. Örgütlerdeki çevik uygulamalar, örgütlerin değişen koşullara hızla uyuma sağlamalarına olanak tanıyacaktır (Rigby vd., 2018). Diğer yandan, örgütlerde psikolojik güvenlik kavramı da ortaya çıkmaktadır. Kavram, çalışanların düşüncelerini özgürce ifade edebilmeleri ve bu ifadelerinden dolayı herhangi bir cezalandırma ya da dışlanma korkusu yaşamamaları anlamına gelmektedir. Bu durum, muhalefetin yapıcı bir şekilde ortaya çıkmasını desteklemektedir (Edmondson, 2018).

2.3. Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Muhalefet Kavramlarının Birlikte Ele Alınması

Örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini açıklayabilmek için bazı teorilerden faydalanmak gerekmektedir. Teoriler, çalışanların örgüt içindeki davranışlarını, algılarını ve motivasyonlarını anlamak adına önemlidir. Örgütler, bu teorileri dikkate alarak, muhalefeti yönetme ve bağlılığı artırma stratejileri geliştirebilirler.

Sosyal değişim teorisine (Blau, 1964) göre, çalışanların örgütle olan ilişkilerini faydacı yaklaşımla açıklar göre açıklar. Eğer çalışan, örgütte kendisine adil davranıldığını düşünürse,

örgüte olan bağlılığı artır. Tam tersi durumda ise, çalışan kendisine adil davranılmadığını düşündüğünde muhalefet edecektir ve bu durum çalışan bağlılığını olumsuz yönde etkileyecektir. Sosyal değişim teorisinin bir parçası olan psikolojik sözleşme teorisine göre, işverenler ile çalışanlar arasındaki açıkça ifade edilmeyen anlaşmaların ihlali söz konusu olduğunda, çalışanların örgüte olan bağlılıkları azalabilir ve aynı zamanda örgütsel muhalefet daha belirgin hale gelebilir (Turnley vd., 2003).

Adams'ın Eşitlik Teorisine dayanan örgütsel adalet teorisine göre, çalışan örgüt içinde adil davranılmadığını hissettiğinde, örgüte olan bağlılığı etkilenmektedir. Örgütsel muhalefet ise, genellikle adalet algısının olumsuz olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır (Gelens vd., 2013).

Çalışma koşulları ne kadar iyi olursa olsun, çalışma ortamındaki memnuniyetsizliklerin tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Bunun temel nedeni, sınırsız beklentilerin sınırlı imkânlar dâhilinde olması, yani çalışanların beklentilerinin işverenlerce tam olarak karşılanmamasıdır. Memnuniyetsizliğin olduğu yerlerde muhalefet gün yüzüne çıkmaktadır ve bu memnuniyetsizliklerin giderilememesi, örgütsel bağlılığın değerinin düşmesine sebep olmaktadır. Örgütsel bağlılığın azalması örgütsel muhalefeti arttırmaktadır (Robbins ve Jugde, 2018; Özdemir, 2010; Yıldız, 2013).

Örgütsel muhalefetin önüne geçilemezse, bu durum hem örgüt hem de çalışanlar için olumsuz sonuçlar doğurur. Giderilmeyen sıkıntılar ve çözülmeyen problemler, çalışanların örgüt amaç ve hedeflerinden uzaklaşmasına, örgütten soğumasına, çalışanlar arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve çeşitli sorunların ortaya çıkmasına sebep olur. Sonuçta, bu durum örgütsel bağlılığı azaltır (Shahinpoor ve Matt, 2007).

Oysaki örgüt içinde sesinin duyulduğunu, fikirlerinin önemsendiğini düşünen çalışan için yönetim birimleri ve örgüt liderleri, çalışanlarına değer veren, onların hak ve hukukunu koruyan, gözeten ve örgüt içi kararlarda çalışanlarını bu sürecin bir parçası olarak gören unsurlar haline gelir. Bu durum, çalışan memnuniyetini artırır ve örgütsel bağlılığın gittikçe artmasına sebep olur (Gorden ve Infante, 1991; Öztürk, 2020).

Özdemir (2010), çalışanların muhalif oldukları unsurların önemsenmesinin ve bunları dile getirebilmelerinin verimi ve bağlılığı arttıracaklarını ifade etmiştir. Yıldız (2013), ilkökul öğretmenleri üzerinde yaptığı çalışmada örgütsel bağlılığın örgütsel muhalefet ile orta düzeyde negatif bir ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Öztürk (2020), insanın fikir ve düşüncelerini ifade etmeye ihtiyaç duyduğunu ve dolayısıyla ifade özgürlüğünün çalışanların en doğal hakkı olduğunu, örgütlerin bu durumu olumlu sonuçlara çevirebileceğini vurgulamıştır. Alınacak ve

Kelebek (2021) örgütsel muhalefet biçimlerinin örgütsel bağlılığın alt boyutu olan duygusal bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma sonucunda, hem açık hem de gizli muhalefetin duygusal bağlılığı olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Terlemez (2023) ise, spor sektöründe görev yapan beyaz yakalıları üzerinde yaptığı çalışmada, örgütsel muhalefet ve örgütsel bağlılık değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur.

Literatürde bu iki kavramı birlikte ele alan çalışma sayısı sınırlıdır. Örgütsel muhalefet ve örgütsel bağlılık kavramları, farklı kavramlarla çalışılmış fakat birlikte ele alan çalışma sayısı sınırlı kalmıştır. Bu çalışma, bu yönüyle literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı; örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılığı etkileme düzeyinin günümüz koşullarında ortaya konulması ve örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden, ilişkisel tarama modeli üzerinden yürütülmüştür. İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla uygun görülmüştür.

Çalışmada iki ana, dört alt olmak üzere toplam altı hipotez bulunmaktadır. Bu hipotezler;

H₁: Örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1a}: Örgütsel muhalefetin alt boyutu yapıcı açık muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1b}: Örgütsel muhalefetin alt boyutu sorgulayıcı açık muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1c}: Örgütsel muhalefetin alt boyutu gizli (yatay) muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1d}: Örgütsel muhalefetin alt boyutu yer değiştirmiş muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet arasında ilişki vardır.

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Çalışmanın evrenini Kastamonu ilinde bulunan kamu sektörü çalışanları oluşturmaktadır. İşkur 2022 İşgücü Piyasası Araştırma Raporunda (İşkur, 2022) verilen bilgiye göre Kastamonu'da çalışan toplam kamu personeli sayısı 12.555'dir. Araştırma evreninin büyüklüğü nedeniyle, %95 güven aralığında %5 hata payı ile 384 katılımcının örneklem büyüklüğü için yeterli olduğu belirtilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014). Ayrıca, Hair ve diğerlerinin (2014) çalışmasında belirttiği gibi ölçeklerde yer alan her bir ifade için en az on örneklem bulunması koşulu da çalışmada sağlanmaktadır. Yazarlar tarafından 40 ifade için 408 katılımcı yeterli görülmüştür.

Çalışma kapsamında 625 kamu çalışanına ulaşılmış fakat 424 çalışan çalışmaya katılım sağlamıştır. Yapılan incelemeler sonucunda anketlerden 16 tanesinin analize uygun olmadığı tespit edilmiş olup, analiz dışında bırakılmıştır. Bu çalışma, 10/05/2023 tarih ve 2023/35/05 sayılı Kastamonu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Onay Belgesi ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verisi, anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Anketler, katılımcılara Mayıs-Haziran 2023 tarih aralığında, basılı olarak ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaştırılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, medeni hali, yaş ve eğitim düzeyine ilişkin dört adet demografik soru yer almaktadır. İkinci bölümde, katılımcıların örgütsel bağlılıklarını ölçmeye yönelik 20 ifadeli bir ölçek bulunmaktadır. Örgütsel bağlılık ölçeği, Mowday ve arkadaşları (1979) tarafından geliştirilen Gonca Kılıç Aytaş tarafından Türkçeye uyarlanan "Kariyer yönetimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma" isimli çalışmada kullanılan anket sorularından oluşmaktadır. Ölçek iki alt boyuttan oluşmaktadır. Geçerlilik ve güvenirlik analizi yapılmış olup, tutumsal bağlılık alt boyutu güvenirlik kat sayısı 0,86, davranışsal bağlılık alt boyutunun ise güvenirlik kat sayısı 0,91 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Üçüncü bölümde ise örgütsel muhalefet ölçeğine ilişkin 20 ifadenin yer aldığı ölçek bulunmaktadır. Örgütsel muhalefet ölçeği, Kassing (1998) tarafından geliştirilen ve Begüm Ötken ve Ada Ceneci (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan "Beş faktörlü kişilik modeli ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir araştırma" adlı çalışmada kullanılan ölçekten

alınmıştır. Ölçek dört alt boyuttan oluşmaktadır. İlk alt boyut olan yapıcı açık muhalefet güvenilirlik kat sayısı 0,855; ikinci alt boyut olan dışsal muhalefet 0,793; üçüncü alt boyut olan sorgulayıcı açık muhalefet 0,773; son alt boyut olan gizli muhalefetin ise 0,708'dir. Bu değerlere göre ölçek güvenilirdir.

Ölçekler 5'li Likert tipi ölçekler olup 1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum şeklinde bulunmaktadır.

4. Bulgular

4.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcıların %53,9'u erkek, %46,1'i ise kadındır. Katılımcılardan 222'si evli, 164'ü bekâr ve 22'si boşanmış kişilerdir. Katılımcıların çoğunluğu 20-30 yaş aralığındaki çalışanlardan oluşmaktadır; en az katılımcı ise 51 yaş ve üzeri gruptandır. Eğitim durumuna göre, katılımcıların %41,7'si lisans mezunu, %23,3'ü lise mezunu ve %11,8'i ise lise mezunudur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde
Cinsiyetiniz	Kadın	188	46,1%
	Erkek	220	53,9%
Medeni Haliniz	Evli	222	54,4%
	Bekâr	164	40,2%
	Boşanmış	22	5,4%
Yaşınız	20-30 Yaş	153	37,5%
	31-40 Yaş	109	26,7%
	41-50 Yaş	89	21,8%
	51 Yaş ve üzeri	57	14%
Eğitim Düzeyiniz	İlköğretim	36	8,8%
	Ortaöğretim	25	6,1%
	Lise	95	23,3%
	Önlisans	48	11,8%
	Lisans	170	41,7%
	Lisansüstü	34	8,3%

4.2. Ölçeklere Yönelik Analizler

Boyutlara ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde basıklık ve çarpıklık değerlerinin ± 1 aralığında olduğu görülmektedir. Buna göre hesaplanan boyutlara

ilişkin verilerin Hair ve arkadaşlarının (2013) önerileri doğrultusunda uç değerler içermediği ve normal dağıldığı kabul edilerek analizlere devam edilmiştir.

Tablo 2. Ölçek Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Örgütsel Bağlılık	3,44	0,867	,869	,021
Örgütsel Muhalefet	3,22	0,458	,457	,914
Yapıcı Açık Muhalefet	3,5	0,833	,832	,663
Sorgulayıcı Açık Muhalefet	3,29	0,636	,635	,117
Yer Değiştirmiş-Yatay Muhalefet	2,93	0,797	,796	,019

Tablo 3’de örgütsel bağlılık ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçları yer almaktadır. KMO katsayısının (0,956) faktör analizi için elverişli olduğu, Barlett küresellik testi sonuçları ise (ki-kare=4405,347; p=0,000) anlamlı olarak belirlenmiştir. Örgütsel bağlılık ölçeği faktör yükleri 0,605-0,779 değerleri arasında tespit edilmiştir.

Tablo 3. Örgütsel Bağlılık Ölçeğine Ait Faktör Analizi

Faktör	Madde Sayısı	Faktör Yükleri Aralığı	Açıklanan Varyans (%)
Örgütsel Bağlılık	20	0,605-0,779	52,70

Kaiser-Meyer-Olkin(KMO):0,956
Barlett Testi: ki-kare=4405,347; df=10; p=0,000

Örgütsel bağlılık ölçeği için yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucuna göre tüm ifadeler tek faktör altında toplanmış ve faktör yükü 0,30’un altında kalan iki ifade analizden çıkarılmıştır. AFA sonucunda 18 maddeden oluşan örgütsel bağlılık ölçeğinin güvenilirlik düzeyi Cronbach $\alpha = 0,943$ olarak hesaplanmıştır. Bu düzey araştırmadaki ölçeğin bir hayli yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Streiner, 2003).

Tablo 4’de örgütsel muhalefet ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçları yer almaktadır. KMO katsayısının (0,833) faktör analizi için elverişli olduğu, Barlett küresellik testi sonuçları ise (ki-kare=2075,402; p=0,000) anlamlı olarak belirlenmiştir. Örgütsel muhalefet ölçeği faktör yükleri 0,413-0,802 değerleri arasında tespit edilmiştir.

Tablo 4. Örgütsel Muhalefet Ölçeğine Ait Faktör Analizi

Faktör	Madde Sayısı	Faktör Yükleri Aralığı	Açıklanan Varyans (%)
Örgütsel Muhalefet	20	0,413-0,802	51,57
Kaiser-Meyer-Olkin(KMO):0,833 Barlett Testi: ki-kare=2075,402; df=10; p=0,000			

Örgütsel muhalefet ölçeği için yapılan AFA sonucuna göre tüm ifadeler üç faktör altında toplanmış ve faktör yükü 0,30'un altında kalan üç ifade analizden çıkarılmıştır. 17 ifade ve üç alt boyuttan oluşan örgütsel muhafeler ölçeğinin alt boyutları; birinci faktör: yapıcı açık muhalefet, ikinci faktör: sorgulayıcı açık muhalefet, üçüncü faktör: yer değiştirmiş-yatay (gizli) muhalefet olarak isimlendirilmiştir. Orijinal ölçekte ayrı olan yer değiştirmiş (dışsal) muhalefet ile yatay (gizli) muhalefet boyutlarının AFA sonucunda birleştirilmesine karar verilmiştir ve yer değiştirmiş-yatay muhalefet olarak yeniden isimlendirilmiştir. Ölçeklere uygulanan AFA sonucunda elde edilen yeni faktörlere ilişkin güvenirlik katsayılarına Tablo 5'de yer verilmiştir.

Tablo 5. Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Analizi

Ölçek	Cronbach Alfa	Madde sayısı
Örgütsel Bağlılık	0.943	18
Örgütsel Muhalefet	0.817	17
Yapıcı Açık Muhalefet	0.827	5
Sorgulayıcı Açık Muhalefet	0.766	6
Yer Değiştirmiş-Yatay (Gizli) Muhalefet	0.764	6

4.3. Korelasyon Analizi

Boyutlar arasında yapılan Pearson Korelasyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların örgütsel bağlılığı ile örgütsel muhalefet arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ve orta şiddetli bir ilişki vardır ($r=0.337$ $p<0.01$). Yapılan korelasyon analizine göre H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet boyutunun alt boyutlarından olan yapıcı açık muhalefet arasında pozitif yönlü ve orta şiddetli ($r=0.585$ $p<0.01$) ilişki varken örgütsel bağlılık ile sorgulayıcı açık muhalefet boyutu arasında negatif yönlü ancak zayıf bir ilişki vardır ($r=-0.102$ $p<0.05$). Son olarak örgütsel bağlılık ile yer değiştirmiş-yatay muhalefet arasında pozitif yönlü ancak zayıf bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0.102$ $p<0.01$).

Tablo 6. Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

		1	2	3	4	5
Örgütsel Bağlılık (1)	r	1	.337**	.585**	-.102*	.121*
	p.		<.001	<.001	.039	.014
Örgütsel Muhalefet (2)	r		1	.782**	.355**	.664**
	p.			<.001	<.001	<.001
Yapıcı Açık Muhalefet (3)	r			1	.068	.347**
	p.				.173	<.001
Sorgulayıcı Açık Muhalefet (4)	r				1	-.278**
	p.					<.001
Yer Değiştirmiş-Yatay Muhalefet (5)	r					1
	p.					

** 99%güvenilirlikle anlamlı korelasyon katsayıları
* 95% güvenilirlikle anlamlı korelasyon katsayıları

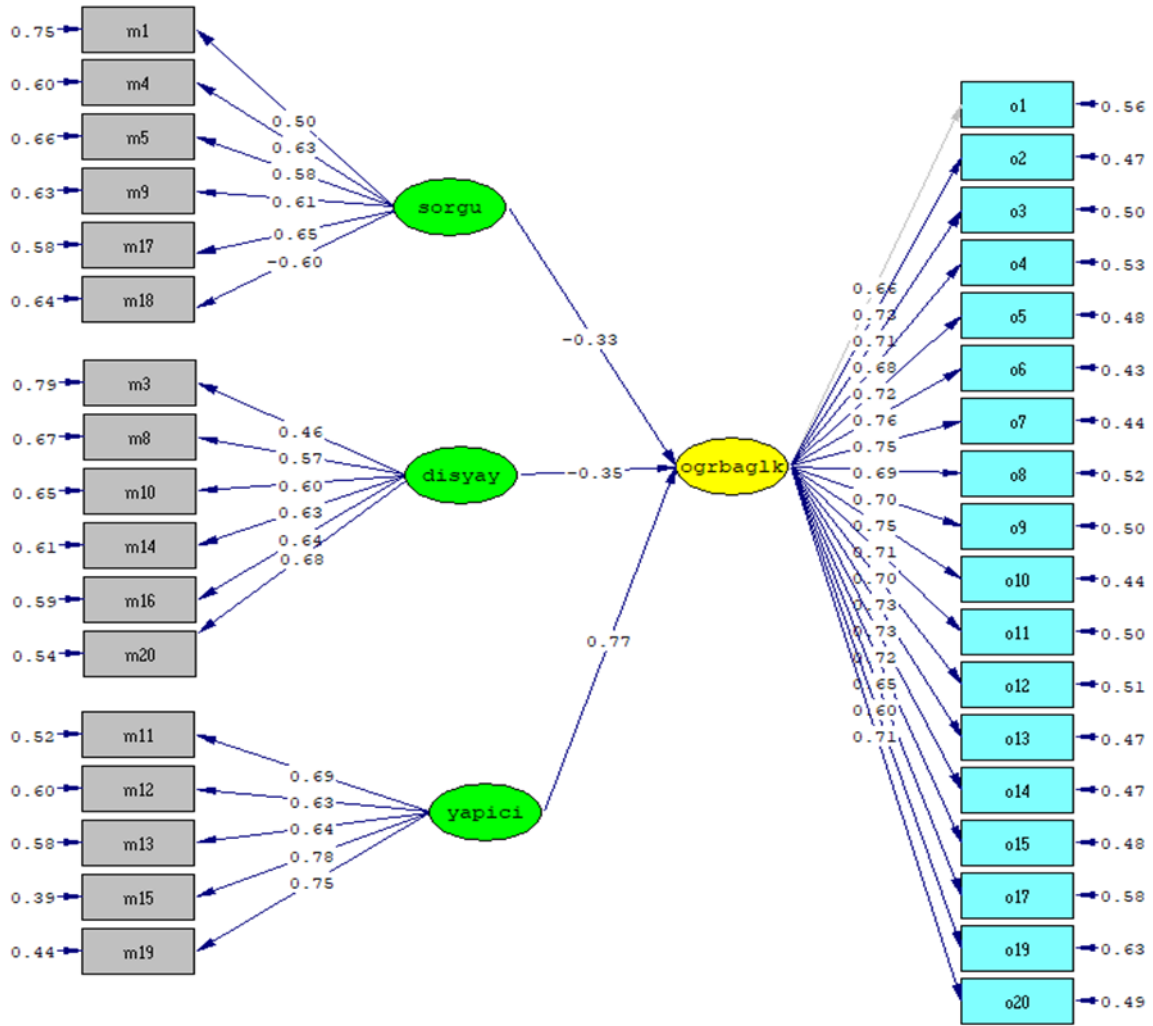
4.4. Yapısal Eşitlik Modeli

Hipotez testlerinin yapılabilmesi için Yapısal Eşitlik Modellemesinin (YEM) yol analizinden faydalanılmıştır. Bu aşamada AMOS 22 paket programı kullanılmıştır. Tablo 7’de yer alan DFA’ya ait uyum iyiliği değerleri: $\chi^2/df=2,797$; AGFI=0,97; CFI=0,99; RMSEA=0,06 SRMR=0,057; PGFI=0,86 ve GFI=0,98 şeklindedir. Bu durumda χ^2/df nin iyi uyum, RMSEA ve SRMR’nin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu değerler ile yapı geçerliliği sağlanmaktadır (Hu ve Bentler, 1998) ve yol analizi ile analizlere devam edilmektedir. Yol analizi, Şekil 1’de yer almaktadır.

Tablo 7. YEM Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İndeksi	İstatistik	Kabul Edilebilir Değerler	İyi Değerler
RMSEA	0.066	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$
$\chi^2/s.d.$	2.797	$2 \leq \chi^2/s.d \leq 5$	$0 \leq \chi^2/s.d < 2$
SRMR	0.057	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	$0 \leq SRMR \leq 0.05$
GFI	0.98	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$
AGFI	0.97	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$
PGFI	0.86	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$
CFI	0.99	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$

Serbestlik Derecesi=554
 $\chi^2 =1549.79$
P-Value for Test of Close Fit (RMSEA < 0.05) = 0.00

Chi-Square=1549.79, df=554, P-value=0.00000, RMSEA=0.066

Şekil 1. Yol Analizi

Elde edilen YEM eşitliği denklemi:

$$\text{oğrbaglk} = 0.77 \cdot \text{yapıcı} - 0.33 \cdot \text{sorgu} - 0.35 \cdot \text{disyay}, \text{Errorvar.} = 0.47$$

$$(0.024) \quad (0.024) \quad (0.032) \quad (0.020)$$

$$31.82 \quad -13.41 \quad -10.88 \quad 23.14$$

$$R^2 = 0.53$$

Denklem incelendiğinde yapıcı muhalefet boyutunun (yapıcı) örgütsel bağlılığı pozitif yönlü ve anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir ($\beta=0.77$ $p<0.05$). Sorgulayıcı muhalefet boyutunun örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ise negatif yönlü ve anlamlıdır ($\beta=-0.33$ $p<0.05$).

Son olarak yer değiştirmiş-yatay muhalefet boyutunun örgütsel bağlılık boyutu üzerine etkisi yine negatif yönlü ve anlamlıdır ($\beta=-0.35$ $p<0.05$). Belirlilik katsayısı olan R^2 incelendiğinde örgütsel muhalefet boyutlarının örgütsel bağlılığın varyansında meydana gelen değişimin %53'ünü açıklayabildiği görülmektedir ($R^2=0.53$). Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde etkili olduğu söylenebilmektedir. Yapıcı muhalefet örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilerken sorgulayıcı ve yer değiştirmiş-yatay muhalefet örgütsel bağlılığı negatif yönde etkilemektedir.

Tablo 8. Hipotez Sonuçları

Hipotez	Hipotez Sonucu
H ₁ : Örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul
H _{1a} : Yapıcı açık muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul
H _{1b} : Sorgulayıcı açık muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul
H _{1c} : Gizli(yatay) muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul
H _{1d} : Yer değiştirmiş muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul
H ₂ : Örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet arasında ilişki vardır.	Kabul

Yapılan hipotez testleri sonucunda H₁, H_{1a}, H_{1b}, H_{1c}, H_{1d} ve H₂ hipotezleri kabul edilmiştir.

Sonuç

Günümüzde yapılan çalışmalar incelendiğinde, iş koşullarının iyileştirilmesinin çalışan bağlılığını artırıp muhalefeti azalttığı gözlemlenmektedir. Ancak bazı çalışmalarda çalışanların farklı bakış açılarına sahip olmaları, çözölemeyen sorunlar ve fikirlerinin önemsenmemesi gibi olumsuz durumların muhalefeti arttırdığı ve örgütsel bağlılığı azalttığı görülmüştür. Sürekli değişim ve gelişim gösteren günümüz işletmelerinde, çalışma ortamlarında son derece önemli olan bu iki kavramın (bağlılık ve muhalefet) günümüz koşullarında çalışan bireylerin bakış açısıyla bu çalışmada analiz edilmek istenmiştir. İnsan yaşamı incelendiğinde, çalışma hayatında olan bir bireyin ömrünün büyük bir kısmını işyerinde veya çalışma ortamında geçirdiği görülmektedir. Çalışanlar, buldukları örgütle insan doğası gereği sınırsız tecrübe, duygu ve hissiyat paylaşmaktadır. Örneğin insan ilişkileri, iş yerindeki konumları ve çalışma koşulları bu duruma sebebiyet veren unsurlardan bazılarıdır.

Bu çalışmada, örgütsel muhalefet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki ve bağımsız değişken örgütsel muhalefetin bağımlı değişken olan örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Uygulama kısmında anket 408 katılımcıya yapılmış olup, ilk kısımda demografik özelliklere, ikinci kısımda örgütsel bağlılık ölçeğine, üçüncü kısımda ise örgütsel muhalefet ölçeğine yer verilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda örgütsel bağlılık için tek faktörlü, örgütsel muhalefet için ise üç faktörlü bir yapının ortaya çıktığı görülmüştür. Örgütsel bağlılık için ortaya çıkan faktör, iki farklı örgütsel bağlılık türünün birleşimi olarak, tutumsal ve davranışsal bağlılıktır. Tutumsal bağlılık, çalışma ortamını değerlendiren bir bireyin bağlılığıken, davranışsal bağlılık ise bireyin geçmiş tecrübeleri ve örgüte sağladığı uyum ile oluşan bağlılıktır. Örgütsel muhalefet için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, muhalefet türleri yapıcı açık, sorgulayıcı açık ve yer değiştirmiş gizli muhalefet olarak belirlenmiştir. Açık muhalefet, çalışanların düşüncelerini yönetici lider ve üstlerine açık bir şekilde dile getirmesiyle, gizli muhalefet, çalışanların düşüncelerini dile getirememesi ve sorunları çözülmedikçe agresif bir ruh haline bürünmesidir. Yer değiştirmiş muhalefet ise, çalışanların fikirlerini muhataplara değil, iş çevresinden etkisi olmayacak kişilere anlatmasıdır.

Verilere bakıldığında, korelasyon analizine göre örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet boyutları arasında pozitif yönlü, orta şiddetli bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum, bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayırır niteliktedir. Çünkü Yıldız (2013)'ün çalışmasına göre, örgütsel muhalefet arttıkça örgütsel bağlılık azalmaktadır. Örgütsel muhalefetin alt boyutlarına bakıldığında ise yapıcı açık muhalefetle pozitif yönlü, orta şiddetli; sorgulayıcı açık muhalefetle negatif yönlü, zayıf; yer değiştirmiş yatay muhalefet ile pozitif yönlü, zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Yapıcı açık muhalefetin örgütsel bağlılık ile orta şiddetli pozitif yönlü bir ilişki göstermesi, günümüz örgütlerinde şeffaf bir yapılanma olduğunu, örgüt mensuplarının sorunlarını üst düzey yöneticilere açık bir şekilde dile getirebildiklerini ve bu sorunların çözüme ulaştığını göstermektedir. Yapıcı açık muhalefet arttıkça örgütsel bağlılığın da arttığı sonucuna bu şekilde ulaşılmaktadır. Aynı şekilde, sorgulayıcı açık muhalefet ile örgütsel bağlılığın negatif yönlü ve zayıf bir ilişki göstermesini yorumlayacak olursak, bu durum örgüt mensuplarının gereken birimlere sorunlarını dile getirirken sorunların altında bir şeyler arayan, şüphelenen ve hesap soran tarzda iletişim kurduklarını ve geri dönüş alamamaları sonucunda örgütsel bağlılığın azaldığını göstermektedir. Yer değiştirmiş yatay muhalefetin örgütsel bağlılıkla olan zayıf ilişkisi, örgüt mensubunun içerisinde yer aldığı örgüt ile ilgili herhangi bir şikâyete girişmeden, herhangi bir durumu sorun olarak görüp bildirmeden, örgüt mensuplarıyla zıt düşüşünde bu sorunları örgüt dışındaki kişilere bildirmesi sonucunda muhalefetin artması

ve bağlılığın da aynı şekilde azalması yönünde yorumlanabilir. Birey, var olan öfkesini ve sorunlarını alakasız kişilere anlatarak rahatlıyor ve örgütsel sorunlarından bu şekilde uzaklaşıyor olabilir, bu da örgütüne bağlılığının bu yönde ilerlemesini sağlayabilir.

Örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini tespit edebilmek için Yapısal Eşitlik Modeli uygulanmıştır. Yapıcı muhalefette bir artış görüldüğünde örgütsel bağlılığın arttığı, azaldığında bağlılığın arttığı; sorgulayıcı muhalefet arttığında örgütsel bağlılığın azaldığı, azaldığında bağlılığın arttığı; yer değiştirmiş yatay muhalefetin artması örgütsel bağlılığı azalttığı, azalması ise bağlılığı artırdığı görülmüştür. Örgütsel muhalefetin örgütsel bağlılık üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Yapıcı muhalefet örgütsel bağlılığı pozitif yönlü etkilerken, sorgulayıcı ve yer değiştirmiş yatay muhalefet örgütsel bağlılığı negatif yönlü etkilemektedir. Örgüt içinde sesinin duyulduğunu ve fikirlerinin önemsendiğini düşünen çalışanlar için yönetim birimleri ve örgüt liderleri, çalışanlarına değer veren, onların hak ve hukukunu koruyan, gözeten ve örgüt içi kararlarda çalışanlarını bu sürecin bir parçası olarak gören bir unsurdur. Bu durum, çalışan memnuniyetini artırır ve örgütsel bağlılığın giderek artan bir seyir izlemesine sebep olur (Shahinpoor ve Matt 2007; Gorden ve Infante, 1991; Öztürk, 2020).

Çalışma, literatüre farklı sonuçlar kazandırmış ve ayrıca çalışmanın yapıldığı dönemde bulguların genel kabul görmüş bulgularla farklılaştığı görülmüştür. Amacı, çalışmanın yapıldığı dönem açısından örgütsel bağlılık ile örgütsel muhalefet ilişkisini açıklamak olan bu çalışma sonuçları itibariyle amacına ulaşmıştır.

Değişen ve gelişen çalışma hayatında, çalışanların psikolojileri, çalışma ortamlarının sağlığı, insan ilişkileri, işyeri imkânları ve benzeri birçok etkenin bir şekilde örgüt yapısını etkilediği ve örgüt kültüründen etkilendiği görülmektedir. Çalışanların zaman zaman kendi çıkarlarıyla örgütün çıkarlarının örtüştüğü, bazı çalışanlar için ise örgütün sadece maddi kazanç elde etmek için gidilip gelinen bir yer olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, bağlılığın belirli faktörler doğrultusunda değişebileceğini ortaya koymaktadır. Örgütsel muhalefet açısından bakıldığında, muhalefetin bağlılıkta olduğu gibi genellikle göreceli olduğu, koşullar, ortam ve insan ilişkilerinin etkisi altında olduğu görülmektedir.

Örgütsel bağlılık ve örgütsel muhalefet ilişkisi söz konusu olduğunda, çalışanın sorunlarını dile getirmesine imkân sağlanması ve çalışanların sorunlarını dile getirirken muhataplarını doğru seçebilmeleri için üstlerinin açık bir diyalog ortamı oluşturması önerilmektedir. Çünkü örgütsel muhalefeti örgüt yararına kullanan örgütler için örgütsel bağlılıkta artış görülmesi muhtemeldir.

Kaynakça

- Alıç, M. (1995). Örgütler. Eğitim Yönetimi Dergisi. 1, (1).
- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of occupational psychology*, 63(1), 1-18.
- Alniaçık, E., & Erbaş, E. (2021). The effect of organizational dissent on affective commitment and job satisfaction. *Journal of Economics and Research*, 2(1), 1-12.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*, New York: John Wiley.
- Çetin, M.Ö. (2004). Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Çöl, G. (2004). Örgütsel bağlılık kavramı ve benzer kavramlarla ilişkisi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 6(2).
- Dale, K., & Fox, M. L. (2008). Leadership style and organizational commitment: Mediating effect of role stress. *Journal of Managerial issues*, 109-130.
- Davis, K. & Newstrom, J.W. (1989). *Human behavior at work, organizational behavior*, Eight Edition, McGraw Hill Book Company, New York.
- Demirel, A. (2022). Mesleki tatmin düzeyinin mesleki ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi; mali hizmetler uzmanlığı kariyer mesleği üzerine bir araştırma. T.C. Necmettin Erbakan Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Edmondson, A. C. (2018). *The fearless organization: Creating psychological safety in the workplace for learning, innovation, and growth*. John Wiley & Sons.
- Ergün, H., & Çelik, K. (2019). Örgütsel bağlılık ölçeği Türkçe uyarlaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 113-121.
- Ertekin, İ. (2017). Classical organization theory. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 64-73.
- Etzioni, A. (1969). *Modern örgütler*. Güzel İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Garner, J. T. (2009). When things go wrong at work: An exploration of organizational dissent messages. *Communication Studies*, 60(2), 197-218.
- Gelens, J., Dries, N., Hofmans, J., & Pepermans, R. (2013). The role of perceived organizational justice in shaping the outcomes of talent management: A research agenda. *Human Resource Management Review*, 23(4), 341-353.
- Gorden, W. I., & Infante, D. A. (1991). Test of a communication model of organizational commitment. *Communication Quarterly*, 39(2), 144-155.
- Güney, S. (2017) *Örgütsel Davranış*, İstanbul, Nobel Yayıncılık.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*: Pearson Education Limited.
- Hanaysha, J. (2016). Examining the effects of employee empowerment, teamwork, and employee training on organizational commitment. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 229, 298-306.

- Haydaroğlu, S., & Besler, S. (2021). Beş faktör kişilik özelliklerinin örgütsel muhalefete etkisi ve lider-üye etkileşiminin düzenleyici rolü: Beyaz yakalı çalışanlar üzerinde bir araştırma. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 123-140.
- Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D. D., & Sanders, G. (1990). Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative science quarterly*, 286-316.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological methods*, 3(4), 424.
- Infante, D. A., & Gorden, W. I. (1987). Superior and subordinate communication profiles: Implications for independent-mindedness and upward effectiveness. *Communication Studies*, 38(2), 73-80.
- İşkur, (2022). <https://media.iskur.gov.tr/66902/kastamonu.pdf>. Erişim Tarihi: 22.10.2022.
- Kanter, R. M. (1968). Commitment and social organization: A study of commitment mechanisms in utopian communities. *American sociological review*, 499-517.
- Kassing, J. W., & Avtgis, T. A. (1999). Examining the relationship between organizational dissent and aggressive communication. *Management Communication Quarterly*, 13(1), 100-115.
- Kassing, J. W. (1997). Articulating, antagonizing, and displacing: A model of employee dissent. *Communication Studies*, 48(4), 311-332.
- Kassing, J. W. (1998). Development and validation of the organizational dissent scale. *Management Communication Quarterly*, 12(2), 183-229.
- Kassing, J. W. (2008). Consider this: A comparison of factors contributing to employees' expressions of dissent. *Communication Quarterly*, 56(3), 342-355.
- Kaya, Ç. (2016). Kontrol odağı ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 12(46), 81-96.
- Khazanchi, S., Lewis, M. W., & Boyer, K. K. (2007). Innovation-supportive culture: The impact of organizational values on process innovation. *Journal of operations management*, 25(4), 871-884.
- Koç, H. (2009). Örgütsel bağlılık ve sadakat ilişkisi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 200-211.
- Leong, C. S., Furnham, A., & Cooper, C. L. (1996). The moderating effect of organizational commitment on the occupational stress outcome relationship. *Human relations*, 49(10), 1345-1363.
- Meyer, J. P., & Herscovitch, L. (2001). Commitment in the workplace: Toward a general model. *Human Resource Management Review*, 11, 299-326.
- Mowday, R.T., Steers, R.M. & Porter, L.W., (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, (14)224-247.
- Northcraft, G.B. & Neale, M.A. (1990). *Organizational behavior, A management challenge*, The Dryden Press: USA.

- Ötken, A. B. & Cenkeci, T. (2013). Beş faktör kişilik modeli ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir araştırma, *Öneri*. (39) 41-51.
- Özdemir, M. (2010). Ankara ili kamu liselerinde görev yapan yönetici ve öğretmenlerin örgütsel muhalefete ilişkin görüşleri. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Öztürk, O. (2020). Öğretmenlerin örgütsel muhalefetin nedenlerine ilişkin görüşleri (Sakarya İli Örneği). [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of applied psychology*, 59(5), 603.
- Quinn, R. E., & Spreitzer, G. M. (1997). The road to empowerment: Seven questions every leader should consider. *Organizational dynamics*, 26(2), 37-49.
- Redding, W. C. (1985). Rocking boats, blowing whistles, and teaching speech communication. *Communication Education*, 34, 245-258.
- Rigby, D. K., Sutherland, J., & Noble, A. (2018). Agile at scale. *Harvard business review*, 96(3), 88-96.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2018). *Essentials of organizational behavior*. Pearson.
- Terlemez, M. (2023). Sporda beyaz yakalı çalışanların örgütsel sinizm, örgütsel adalet ve örgütsel muhalefet düzeylerinin örgütsel bağlılığa etkisi. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 197-212.
- Turnley, W. H., Bolino, M. C., Lester, S. W., & Bloodgood, J. M. (2003). The impact of psychological contract fulfillment on the performance of in-role and organizational citizenship behaviors. *Journal of management*, 29(2), 187-206.
- Tutar, H., & Sadykova, G. (2014). Örgütsel demokrasi ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 1-16.
- Sandıkçı, K. (2022). Yüksek-düşük bağlam iletişimin örgütsel muhalefet davranışı üzerindeki etkisi. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Shahinpoor, N., & Matt B. F. (2007). The power of one: dissent and organizational life. *Journal of Business Ethics*, (74)37-48.
- Sprague, R. F. (2018). *Exploring the relationship of organizational dissent and self-leadership*. Gonzaga University.
- Streiner, D. L. (2003). Starting at the beginning: an introduction to coefficient alpha and internal consistency. *Journal of personality assessment*, 80(1), 99-103.
- Swales, S. (2002). Organizational commitment: a critique of the construct and measures. *International journal of management reviews*, 4(2), 155-178.
- Varol, F., (2010) Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmininin İşten Ayrılma Niyetine Olan Etkisi: Konya İli İlaç Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Uygulama, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan S. (2014). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Detay Yayıncılık. Ankara.

- Yıldız, K. (2013). Örgütsel bağlılık ile örgütsel sinizm ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki. *Turkish Studies*. 8(6), 853-879.
- Yılmaz, O., (2022). Örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılıkla ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolü. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Yılmaz, T. (2019). İlköğretim ve ortaöğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel muhalefete ilişkin görüşleri (Hakkari İli Örneği). [Yüksek Lisans Tezi] Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Zhan, M.M. & Hample, D. (2016). Predicting employee dissent expression in organizations: A cost and benefit approach. *Management Communication Quarterly*, 30(4), 441–471.
- Zhou, J. & George J. M. (2001). When job dissatisfaction leads to creativity: encouraging the expression of voice. *Academy of Management Journal*, 44(4), 682-696.

TÜRKİYE'DE TÜKETİCİ ENFLASYONUNUN BELİRLEYİCİLERİ: ARDL SINIR TESTİNDEN KANITLAR

Nuri USLU¹, Özer ÖZÇELİK²

Öz

Ekonomik anlamda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel makroekonomik sorunların başında gelen enflasyon, iktisadi açıdan birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Genel anlamda ülkelerin ortak bir sorunu olarak nitelendirilen enflasyonun nedenleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bununla birlikte ele alınan dönem ve kullanılan yöntemle ilgili olarak yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar farklılık göstermektedir. Bu bağlamda enflasyon olgusu iktisat yazınında ilgi gören konulardan biri olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye Ekonomisi için 2009:Q1-2022:Q2 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak ARDL modeli ile tüketici enflasyonunun nedenleri araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, TÜFE bazlı enflasyon oranının artmasında ÜFE'de meydana gelecek artışların, diğer taraftan TÜFE bazlı enflasyon oranının azalmasında ise Sanayi Üretim Endeksi'nin artmasının önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Enflasyonu, Enflasyonun Belirleyicileri, ARDL Sınır Testi.

JEL Sınıflaması: E31, C22, E60.

DETERMINANTS OF CONSUMER INFLATION IN TURKIYE: EVIDENCE FROM ARDL BOUNDS TEST

Abstract

In economic terms, inflation, which is considered a primary macroeconomic issue for both developed and developing countries, has been studied by many economists. The causes of inflation, generally recognized as a common problem for countries, vary from country to country. Moreover, the results obtained from studies depend on the period examined and the method used. In this context, the phenomenon of inflation has been a topic of interest in the economics literature. In this study, the causes of consumer inflation in the Turkish economy for the period 2009:Q1-2022:Q2 were investigated using quarterly data and the ARDL model. The results indicate that increases in the Producer Price Index (PPI) contribute to the increase in the Consumer Price Index (CPI), while on the other hand, an increase in the Industrial Production Index (IPI) has a significant impact on reducing the CPI.

Keywords: Consumer Inflation, Determinants of Inflation, ARDL Bounds Test.

JEL Classification: E31, C22, E60.

¹ Öğr. Gör. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, nuri.uslu@dpu.edu.tr, ORCID: [0000-0003-3244-8726](https://orcid.org/0000-0003-3244-8726)

² Doç. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ozcer.ozcelik@dpu.edu.tr, ORCID: [0000-0001-9164-5020](https://orcid.org/0000-0001-9164-5020)

1. Giriş

Parasal bir olgu olan enflasyon (Kemmerer, 1942), tüm dünyada iktisatçıların büyük ölçüde ilgisini çeken bir kavramdır. Friedman'a (1963) göre enflasyon; mevzuatlar olmadan uygulanabilen vergilendirmedir. Genel olarak enflasyon; fiyatlar genel seviyesindeki sürekli ve kalıcı artış olarak tanımlanmaktadır. Bu fiyat artışları satın alma gücünün de düşmesine neden olmaktadır. Bu durum nihayetinde maliyetlerdeki (arz tarafındaki) değişiklikler veya talep tarafındaki etkilerle ortaya çıkan birkaç faktörün bir sonucu olabilir.

İktisatçılar arasındaki genel kabul görmüş görüşe göre enflasyon, para arzındaki artış veya mal arzındaki azalma tarafından tetiklenebilir. Temel olarak, sürünme enflasyonu, yürüme enflasyonu, koşma enflasyonu ve sıçrama veya hiper enflasyon olmak üzere dört tür enflasyon vardır. Sürünme (ılımlı) enflasyonunun ekonomi için tehlikeli olmayan düşük bir enflasyon oranı olduğunu ve ekonomik kalkınmanın önemli bir aracı olduğunu sonuçlandırır. Yürüme (düşük) enflasyonu, fiyatların hafifçe yükseldiği ve yıllık enflasyon oranının tek basamaklı olduğu bir durumdur. Koşma (yüksek) enflasyonu ise yıllık enflasyon oranının çift haneli olduğu ve hiper enflasyonun bir sinyali olarak kabul edildiği durumu ifade eder. Koşma (yüksek) enflasyona geçildiğinde, bu durum dezavantajlı ve orta sınıfları olumsuz etkilemektedir. Hiper enflasyon, fiyatların çok hızlı bir şekilde yükseldiği ve enflasyon oranının ölçülemez ve tamamen kontrol edilemez hale geldiği bir durumdur. Hiper enflasyon, uygulayan ülkenin acil para ihtiyacında olduğu durumlarda meydana gelir. Yüksek enflasyon ve fiyat dalgalanmaları, belirsizliğe ve maliyet itici şoklara neden olacağından istenmez, çünkü bu durum ekonominin istikrarını ve performansını etkiler. Bu nedenle, düşük enflasyon ve fiyat istikrarı, para politikasını tasarlarlarken politika yapıcıların temel hedeflerinden biri olmaya devam etmektedir (Lim ve Sek, 2015:678).

Enflasyonun nedenlerini açıklamak için birçok teori bulunmaktadır; ancak bunların çoğu, toplam talep (talep çekme) ve maliyet artışı (maliyet iten) teorilerine dayanarak formüle edilmiştir. Talep çekme teorisi, enflasyonun toplam talepteki bir artıştan kaynaklandığını belirtir. Bu nedenle, teori fiyat değişikliklerini bir pazar temizleme mekanizması olarak görür ve enflasyonu mal ve faktör piyasalarında aşırı talep sonucu olarak kabul eder. Bu çerçevede, talep çekme enflasyonunu etkileyen faktörler arasında para arzının artışı, hükümet harcamaları ve dünya genelinde fiyat seviyeleri bulunmaktadır. Öte yandan, maliyet artışı teorisine göre enflasyon, faktör fiyatlarının faktör verimliliklerinden daha hızlı artmasının bir sonucu olarak görülür. Temelde, maliyet itme enflasyonu, toplam arzın azalmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu, ücretlerin veya hammadde fiyatlarının artışından kaynaklanabilir. Bu artışlar, üretim

maliyetlerini yükselterek, bu nedenle “maliyet iten” enflasyonu terimi ortaya çıkar. Yüksek üretim maliyetleri, istihdam oranında azalmaya ve üretimde düşüşe neden olabilir (Greenidge ve DaCosta, 2009:376).

Arz yanlı veya “maliyet iten” görüş, enflasyonun ana sebebi olarak maliyet artışlarını görürken, “talep çeken” görüş ise fiyat artışlarının nedenini aşırı toplam talepte bulur. Arz ve talep eğrilerinin tamamen esnek olmaması durumunda, bazı fiyat artışlarının kaçınılmaz olduğu varsayılır. Bu bağlamda, arz ve talep esneklikleri, değişen talep veya arz koşullarıyla oluşabilecek enflasyon miktarını belirlemede kritik bir rol oynar (Coppin, 1993:68). Ayrıca, toplumsal gruplar arasındaki dağıtım çatışmalarının otoregresif bir mekanizma yoluyla devamlılık göstermesi, fiyatlar, ücretler ve kiralar üzerindeki endeksleme ve diğer sistematik revizyonlar gibi ekonomik yapıların oluşmasına neden olabilir. Bu durum, enflasyon eğilimlerine rastgele şok dalgalarının eklenmesine yol açar (Dwivedi, 2010).

Bazı iktisatçılar ve politika yapıcılar, enflasyonun talep yönlü faktörlerin (ekonomik faaliyetlerdeki artış) veya arz yönlü faktörlerin (üretim maliyetindeki artış) bir sonucu olarak ortaya çıkıp çıkmadığı konusunda farklı görüşlere sahiptir.

Talep çekme ve maliyet itme teorileri aracılığıyla, Keynesyen ve Monetarist düşünce okullarının takipçileri enflasyon sürecini anlamak için farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Keynesyenlere göre, enflasyon gelir bozulmaları ve ekonomiye şok etkiler (petrol fiyatlarının artışları), gibi nedenlerle ortaya çıkar. Monetaristler ise enflasyonun aşırı talep ve ekonomik durumlara uygun olmayan para politikalarının bir sonucu olduğuna inanmaktadırlar (Greenidge ve DaCosta, 2009:377).

Keynesyen Model şu şekilde temsil edilebilir: $\pi = f(l, w, u, o, p^e)$, burada π, l, w, u, o, p^e sırasıyla enflasyon oranı, işgücü talebindeki fazlalık, ücret oranı, işsizlik oranı, çıktı ve fiyat beklentilerini temsil etmektedir. Monetarist Model ise şu şekilde yapılandırılabilir: $\pi = f(y, m_s, i)$, burada y reel gelirdeki değişiklikleri, m_s para arzını ve i nakit tutma maliyetini temsil etmektedir (Greenidge ve DaCosta, 2009:377).

Keynesyen görüş, enflasyonun toplam talepteki artışın (talep enflasyonu) ve toplam arzdaki düşüşün (maliyet enflasyonu) bir sonucu olarak ortaya çıkabileceğini belirten Mankiw (2012) tarafından da desteklenmektedir. Mankiw (2012) tarafından tanımlanan diğer enflasyon faktörleri, parasal faktörleri (para arzındaki artış) ve yapısal faktörleri (para otoritelerinin bağımsızlık derecesi) içerir (Madito & Odhiambo, 2018: 213). Ayrıca, Friedman (1963), “Enflasyon her zaman ve her yerde bir para olayıdır.” diyerek, çıktıya göre para miktarındaki

büyümenin enflasyonun birincil faktörü olduğunu öne sürmektedir. Ball (1993), enflasyonun uzun vadede genellikle para arzı büyüklüğü tarafından belirlendiğini belirtir. Başka bir deyişle, eğer zaman içinde para arzı büyüklüğü, çıktı büyüklüğünü aşarsa, genel fiyat seviyesinde bir artışa neden olacaktır. Özellikle, enflasyonun piyasada aşırı para arzının bir sonucu olduğu uzun süre önce kabul edilmektedir. Eğer para arzı, insanların tutmak istediği miktarı aşarsa, aşırı para enflasyon üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturacaktır.

Bir başka teori ise satın alma gücü paritesi teorisidir. Bu teoriye göre, iki ülke arasındaki döviz kuru, her iki ülkede de aynı malın göreceli fiyatlarına bağlıdır. Tarife ve taşıma maliyetlerinin olmadığı durumlarda, bir malın fiyatı, fiyatlar ortak bir para biriminde ifade edildiğinde her iki ülkede de aynı olmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerdeki enflasyon oranı, gelişmiş ülkelerin enflasyon oranlarından etkilenmektedir (Krugman & Obstfeld, 2009: 382-384).

Enflasyonist eğilimlerin yapısal faktörlere dayandığı yaklaşım, öncelikle Paul Streeten, Julio H.O.Olivera ve William Baumol tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım; arz darboğazları, artan gıda kıtlıkları, enerji maliyetleri ve ithalat faturası gibi yapısal etkenleri enflasyonun önemli belirleyicileri olarak ele almaktadır. Rasyonel beklentiler teorisi, enflasyonun genel fiyat seviyesini belirlemede geçmiş ve mevcut ekonomik senaryoların önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Bunun yanı sıra, mevcut para politikaları, mali politikalar, makroekonomik koşullar, dünya fiyatları, siyasi istikrar ve politika etkisizliği gibi bir dizi faktörün, ülke içinde enflasyonu etkileyen önemli faktörler olarak kabul edildiği de söylenebilir (Dlamini, Dlamini ve Nxumalo, 2001:4; Alam ve Alam, 2016:545).

Fiyatlardaki sürekli bir artış, yaşam maliyetinin artmasına ve yatırımların değerinin düşmesine neden olduğundan, ekonomik refah üzerinde endişe verici bir etkiye sahiptir. Yaşam maliyetini yönetmek için enflasyon oranını minimumda tutmak önemlidir. Enflasyonu kontrol etme sürecindeki ilk adım, belirleyicilerini anlamaktır (Greenidge & DaCosta, 2009: 372). Enflasyon belirsizliği, ekonomik açıdan önemli etkilere sahiptir. Davranışsal faktörlerin, özellikle toplam çıktının fiyat seviyelerine duyarlılığı gibi parametrelerin boyutunu etkileyebilir. Aynı zamanda, nispi fiyat değişiklikleri ve optimal para talebi konusundaki yanlış anlamalara yol açarak doğrudan bir mikro ekonomik kayıp kaynağı olabilir. Bu nedenle, enflasyon belirsizliğinin kökenlerini anlamak oldukça önemlidir (Mitchell, 1981: 111).

Enflasyon belirleyicileri üzerine yapılan bu çalışma, enflasyon ile ekonomik faktörler arasındaki ilişki üzerine daha iyi bir anlayış sağlayacağından önemlidir. Bu nedenle, yüksek enflasyonu ve enflasyonun ekonomi üzerindeki negatif etkilerini önlemek için erken önlemler

alınabilir. Enflasyonun nedenlerini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır ve bulgular çok çeşitlidir. Bu çalışmada, Türkiye Ekonomisi için tüketici enflasyonunun belirleyicileri 2009:Q1-2022:Q2 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak ARDL sınır testi ile tahmin edilecektir. ARDL modeli, her faktörün enflasyon üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkisini ortaya çıkarmak için uygulanmıştır.

2. Türkiye’de Enflasyonun Görünümü

Türkiye’de ilk defa 1939’da hissedilemeye başlayan enflasyonun 1970’lerde yıkıcı etkileri ortaya çıkmıştır. 1970’li yıllarda küresel çapta petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar Türkiye Ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiş ve bu durum ülkede enflasyon oranlarının artmasına neden olmuştur. 1970-1980 Döneminde yaşanan yüksek enflasyonlu süreçten kurtulmak için 24 Ocak 1980 Kararları alınmıştır (Aydoğan, 2004: 91-92). Diğer taraftan Türkiye’de 1980’li yıllarda dışa açılma politikaları uygulanmaya başlanmış ve bu durum küresel anlamda yaşanan gelişmelerin ülke ekonomisi üzerindeki etkisini artırmıştır. Dolayısıyla uygulanan dışa açık ekonomi politikaları ülke ekonomisinin istikrarı üzerinde etkili olmaya başlamıştır (Karakış, 2019: 84). Ekonomik anlamda giderek artan istikrarsızlık sorunu 1990’lı yıllarda Türkiye Ekonomisinde krizler yaşanmasına sebep olmuştur. Her ne kadar IMF desteğiyle istikrar programları uygulamaya alınsa da çeyrek yüzyıldır süregelen enflasyon sorununa kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. 2000’li yılların başında enflasyonla mücadele için parasal hedefleme stratejisinden döviz kuru hedefleme stratejisine geçilmiştir. Fakat ülkede yaşanan Şubat 2001 krizi ile döviz kuruna dayalı bu strateji son bulmuştur. Başarılı sonuçların alınmadığı bu tür stratejilerden sonra Türkiye, diğer ülkelerde olumlu sonuçlar veren enflasyon hedeflemesini uygulamaya koymuştur (Akyazı ve Ekinci, 2010: 345-346). Bu hedeflerden ilki 2002 yılında örtük enflasyon hedeflemesi, ikincisi ise 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi olarak hayata geçirilmiştir. Açık enflasyon hedeflemesi uygulamasında ilk iki yılda istenen sonuçlar elde edilememiştir. Örtük enflasyon hedeflemesinin uygulamaya alındığı ilk yıllarda enflasyon oranlarında olumlu gelişmeler yaşanmış ve 2008 Küresel Krize rağmen 2009 yılında hedeflere ulaşmada bir sorun meydana gelmemiştir (Aras, 2010: 98). 2008 Küresel Mali Kriz sonrası dönemde, 2011 Avrupa Borç Krizi, 2013 Taksim Gezi Parkı Olayları, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ve 2019’da başlayan Covid-19 Pandemisi Türkiye Ekonomisinin enflasyonla mücadelesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ulusal ve küresel anlamda yaşanan bu olaylar Türkiye’de enflasyon oranlarında ciddi artışlara neden olmuştur (Özcan, 2022: 107). Ayrıca 2022 yılında başlayan Rusya - Ukrayna Savaşı özellikle tarımsal ürünlerin tedarikinden kaynaklı olumsuz durumlardan dolayı Türkiye’de enflasyonu artırıcı etki yapmıştır.

Türkiye Ekonomisi için bu çalışmada ele alınan 2009-2022 dönemine ilişkin Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) çeyreklik verileri Tablo 1’de yer almaktadır. Söz konusu veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden (EVDS) temin edilmiştir.

Tablo 1: 2009-2022 Dönemi Tüketici Fiyat Endeksi*

Tarih	TÜFE	Tarih	TÜFE	Tarih	TÜFE
2009-Q1	161,12	2013-Q3	222,85	2018-Q1	333,47
2009-Q2	162,90	2013-Q4	228,30	2018-Q2	349,52
2009-Q3	163,67	2014-Q1	235,09	2018-Q3	372,64
2009-Q4	169,60	2014-Q2	241,25	2018-Q4	396,88
2010-Q1	176,09	2014-Q3	243,44	2019-Q1	399,86
2010-Q2	177,92	2014-Q4	248,30	2019-Q2	412,26
2010-Q3	177,39	2015-Q1	252,64	2019-Q3	423,04
2010-Q4	182,20	2015-Q2	259,92	2019-Q4	437,78
2011-Q1	183,74	2015-Q3	261,21	2020-Q1	448,35
2011-Q2	188,40	2015-Q4	268,57	2020-Q2	460,30
2011-Q3	188,69	2016-Q1	274,36	2020-Q3	472,79
2011-Q4	198,95	2016-Q2	277,92	2020-Q4	496,92
2012-Q1	203,02	2016-Q3	282,20	2021-Q1	518,26
2012-Q2	206,14	2016-Q4	288,89	2021-Q2	538,95
2012-Q3	205,76	2017-Q1	302,38	2021-Q3	563,87
2012-Q4	212,42	2017-Q2	309,87	2021-Q4	625,37
2013-Q1	217,65	2017-Q3	311,99	2022-Q1	802,27
2013-Q2	220,52	2017-Q4	324,33	2022-Q2	938,15

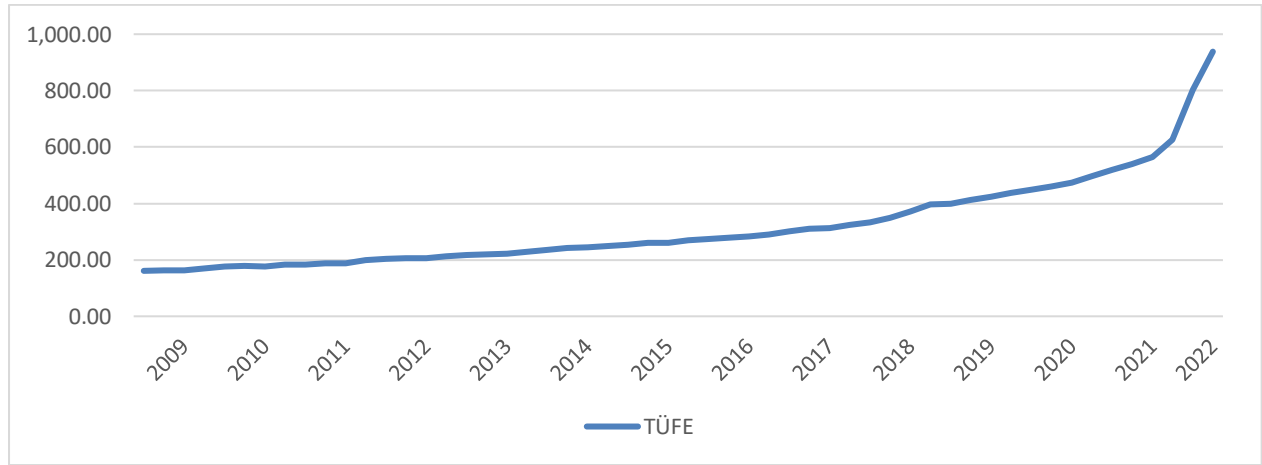
Kaynak: TCMB

*: 2003 Baz yılı Tüketici Fiyat Endeksi değeri 100 olarak alınmıştır.

Tablo 1’deki verilere göre 2009 yılının ilk çeyreğinde 161,12 olan TÜFE değeri küçük artışlarla yılın son çeyreğinde 169,60 olmuştur. Benzer artışın yaşandığı 2010 yılının ilk çeyreğinde 176,09 olan endeks değeri son çeyreğinde 182,20 olmuştur. Endeks değerlerinde artışların çok fazla olmadığı 2011 ve 2012 yıllarında sırasıyla ilk çeyrek değerleri 183,74 ve 203,02 olan TÜFE’nin son çeyrek değerleri sırasıyla 198,95 ve 212,42’dir. 2013, 2014 ve 2015 yıllarında da ciddi artışların yaşanmadığı TÜFE’nin sırasıyla ilk çeyrek değerleri 217,65 - 235,09 - 252,64 olup sırasıyla son çeyrek değerleri 228,30 - 248,30 - 268,57’dir. 2016 yılında 2017 yılına nispeten artış daha düşük olmuş ve 2016 ile 2017 yıllarında endeks değeri ilk çeyrekte sırasıyla 274,36 ve 302,38 olup son çeyrekte ise sırasıyla 288,89 ve 324,33’tür. Önceki yıllara nispeten 2017 yılının son çeyreğinde endeks değerinde daha fazla artış yaşanmış ve bu artış 2018 yılında daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2018 yılının ilk çeyreğinde 333,47 olan TÜFE değeri yılın

son çeyreğinde 396,88 olmuştur. Bir önceki yıla nispeten artışın yavaşladığı 2019 yılının ilk çeyreğinde endeks değeri 399,86 olup son çeyrekte 437,78'dir. 2019 yılına göre daha fazla artışın yaşandığı 2020 yılında ise endeksin ilk ve son çeyreklik değerleri sırasıyla 448,35 ve 496,92'dir. Endeks değerlerinde yaşanan artışların oldukça yüksek olduğu 2021 yılının ilk çeyreğinde 518,26 olan TÜFE değeri yılın son çeyreğinde 625,37 seviyesine çıkmıştır. 2022 yılının ilk çeyreğinde 802,27 olan endeks değeri yılın ikinci çeyreğinde 938,15 olmuş ve 2022 yılının ilk altı ayında yaşanan bu artış 2021 yılındaki artıştan daha fazladır. 2009 -2022 Döneminde Tüketici Fiyat Endeksi'nde yaşanan söz konusu artışları grafiksel olarak ele almak için Tablo 1'deki veriler kullanılarak hazırlanan görsel Grafik 1'de yer almaktadır.

Grafik 1: 2009-2022 Dönemi Tüketici Fiyat Endeksi

2009 - 2022 Dönemi için Türkiye Ekonomisinde enflasyonun seyrini ele almak amacıyla Tüketici Fiyat Endeksi verileri kullanılarak hazırlanan Grafik 1, TÜFE değerleri 2009 yılından 2017 yılına kadar artan bir seyir izlediğini göstermektedir. Devam eden süreç için elde edilen bu grafikte 2017 yılından itibaren 2021 yılına kadar söz konusu artışların daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu grafik 2021 ve 2022 yıllarına karşılık gelen kısımdaki eğiminin, önceki dönemlere nispeten oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Ele alınan dönem genel olarak değerlendirildiğinde, 2009 yılının ilk çeyreğinde 161,12 olan TÜFE değeri 2022 yılının ikinci çeyreğinde 938,15 seviyesine çıkmış olup, 2009-2022 döneminde endeks değerinde yaklaşık %482'lik bir artış meydana gelmiştir.

3. Literatür İncelemesi

Enflasyonun belirleyicileri, dünya çapında birçok araştırmacı ve ekonomistin dikkatini çeken bir konu olmuştur. Yapılan analizler genellikle belirli bir ülkeyi, ülke grubunu, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeleri, OECD ülkelerini veya Balkan Ülkeleri gibi grupları incelemektedir.

Ancak, bu çalışmaların tamamının enflasyonun belirleyicileri konusunda ortak bir sonuca ulaşamadıkları ve sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmada literatür Türkiye üzerine yapılan çalışmalar ve yabancı ülkeler için yapılan çalışmalar olarak ikiye ayrılmıştır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda genellikle döviz kuru, para arzı, faiz oranları, bütçe açığı, gıda fiyatı artışları gibi değişkenler kullanılmıştır. Türkiye verilerini kullanarak yapılan çalışmalardan birkaçı aşağıda verilmiştir.

Lim ve Papi (1997) , Türkiye'deki enflasyonun belirleyicilerini incelemek için 1970 - 1995 yılları arasında hem uzun vadeli hem de kısa vadeli dinamikleri içeren bir ECM modeli kullanmışlardır. Türkiye'deki enflasyonist süreçte parasal faktörlerin (döviz kuru, para arzı) önemli bir rol oynadığını, aynı zamanda kamu sektörü açığının enflasyon oranı üzerinde doğrudan etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sever ve Mızrak'ın (2007) çalışması, 1987:01-2006:06 dönemine ait Türkiye verileri üzerinden döviz kuru ve enflasyon oranları arasındaki ilişkileri VAR yöntemiyle incelemiştir. Bulgulara göre, değişkenler kendi değerlerinden ve diğer değişkenlerden kaynaklanan şoklardan etkilenmektedir. Döviz kuru, enflasyon ve faiz oranları arasında öne çıkan bir dışsal faktördür. Döviz kuru değişimlerinin enflasyon ve faiz oranları üzerindeki etkisi belirgindir, bu nedenle enflasyon ve faiz istikrarında döviz kuru istikrarının kritik bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Kamusal borçlanmaya bağlı olarak artan risk primi de faiz oranları üzerinde etkili olmaktadır.

Süreççi Yamaçlı ve Saatçi (2016) çalışmalarında, Türkiye'de, 2004:01-2015:07 dönemi için aylık verilerle, ARDL analizi kullanılarak, tüketici enflasyonunu etkileyen iktisadi unsurlar incelenmiştir. Literatüre katkı sağlamak amacıyla, çalışmada; TÜFE, HTÜFE ve ITÜFE bazlı enflasyona ait modeller oluşturulmuş, yurtiçi kredi hacmine kredi kartı harcamaları dâhil edilmiş, faiz oranı göstergesi olarak ağırlıklı ortalama borçlanma maliyeti kullanılmış, kapasite kullanım oranı ve üretici fiyatlarının enflasyonun üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, enflasyonun gecikmeli değerleri, kapasite kullanım oranı ve üretici enflasyonu tüketici enflasyonu açıklayan temel değişkenler olarak belirlenmiştir. Kapasite kullanım oranının tüketici enflasyon üzerindeki etkisinin üretim açığına göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Tüketici enflasyonu ile faiz oranı arasındaki ilişkinin, kısa ve uzun dönemde, zayıf olduğu görülmüştür. Son yıllarda enflasyondaki artışın, faiz oranının artmasına rağmen devam etmesi bu sonucu destekleyebilir. Bu anlamda, tüketici enflasyonun önlenmesi amacıyla, üretici enflasyonunu önleyici ve toplam talebi daraltıcı iktisadi politikaların etkili olacağı düşünülmektedir.

Taban ve Şengür (2016) çalışmalarında, Türkiye’de enflasyonun kaynağını belirlemek amacıyla 2003:2-2014:12 dönemi aylık nominal faiz, TÜFE ve ÜFE enflasyon oranlarını kullanarak VAR analizini ve Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Faiz oranları ile TÜFE arasında talep yönlü bir ilişki bulunmazken, ÜFE enflasyonu ile TÜFE enflasyonu arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Türkiye’deki enflasyonun maliyet odaklı olduğunu göstermektedir.

Yenisu (2019) çalışmasında 2010:1-2017:12 arasında Türkiye’deki enflasyonun belirleyicileri Toda-Yamamoto yöntemi ile tahmin edilmiştir. Para arzı, bütçe açığı, döviz kuru, faiz, dış borçlar, petrol fiyatları ve banka kredileri en etkili değişkenler olarak saptanmıştır. Analiz sonucunda, kısa dönemde Türkiye’de enflasyonun nedeninin özellikle para arzı ve petrol fiyatları olduğunu göstermiştir.

Alev (2019) araştırmasında, 2006:Q1-2018:Q2 dönemine ait çeyreklik verilerle Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri ARDL Sınır Testi ile incelenmiştir. Tüketici fiyat endeksi, para arzı, Dolar/TL döviz kuru, döviz kuru oynaklığı, kredi ve mevduat faiz oranı, GSYİH ve bütçe açığı kullanılmıştır. ARDL Sınır Testi sonuçları, değişkenler arasında uzun vadeli ilişkilerin varlığını gösterirken, uzun dönemde para arzı, bütçe açığı ve faiz oranının enflasyonla pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Kısa dönemde ise para arzı ve bütçe açığının enflasyonla pozitif ilişkili olduğu belirlenmiştir. Döviz kuru oynaklığının belirsizlik ölçütü olarak etkisi ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Özçelik ve Göksu (2020) çalışmalarında, Ocak 2010-Haziran 2019 dönemine ait aylık veriler kullanarak faiz oranlarının, enflasyon ve CDS primleri üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. ARDL yöntemi sonuçları, uzun dönemde faiz, enflasyon ve CDS primi arasında eş bütünleşme olduğunu ortaya koymaktadır. Enflasyonun uzun dönemde katsayısı istatistiksel olarak anlamsızken, kısa dönemde faiz oranı ile anlamlı ve pozitif ilişkisi tespit edilmiştir. Nedensellik testleri, enflasyon ve kredi risk primindeki değişimlerin faiz oranındaki değişimleri Granger nedeni olarak belirlemiştir. Ayrıca, CDS priminin enflasyon üzerinde etkili olduğu ve aralarında nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Çelik’in (2021) Türkiye’deki 2008:01-2019:12 dönemini inceleyen VECM analizi, uzun vadede en belirleyici faktörün ÜFE olduğunu göstermektedir. Para arzı ve kısa vadeli borçlar da önemli etkiler gösterirken, TÜFE ile petrol fiyatları ve yurtiçi kredi hacmi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, TÜFE’den para arzı ve politika faizine doğru tek

yönlü nedensellik bulunurken, ÜFE ve faizden TÜFE'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Kolcu'nun (2023); 2006-2021 dönemini analiz eden çalışması, döviz kuru, faiz oranı, reel para arzı, bütçe açığı ve cari açığın enflasyon üzerindeki etkilerini Adımsal Regresyon, VAR ve ARDL modelleriyle incelemiştir. Bulgulara göre, döviz kuru, kısa ve uzun dönemde enflasyonu olumlu etkiler. Reel para arzındaki değişim ise her iki dönemde enflasyonu olumsuz etkiler. Faiz oranı enflasyonu olumlu yönde etkiler, ancak etki marjinaldir. Bütçe açığı kısa dönemde etkili olabilirken, uzun dönemde belirleyici değildir. Cari açığın enflasyon üzerinde güçlü bir etkisi belirlenmemiştir. Sonuç olarak, döviz kuru değişimlerinin uzun dönemde Türkiye ekonomisinde enflasyon üzerinde en etkili faktör olduğu gözlemlenmiştir.

Ünlü ve Kabak'ın (2022) çalışması, Türkiye'de 1979:Q1-2019:Q4 dönemine ait çeyrek dönemlik verilerle ARDL modeli kullanarak enflasyonun belirleyen faktörleri analiz etmiştir. Sonuçlar, kısa dönemde faiz oranı, gelir düzeyi ve reel para balanslarının enflasyonu etkileyen önemli değişkenler olduğunu gösterirken, uzun dönemde reel gelir artışının enflasyonu %0.248, kısa dönem faiz oranı artışının ise %0.686 kadar artırdığını ortaya koymuştur.

Demir, Sever ve Bayram'ın (2023) çalışması, 2003:01-2022:02 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak ARDL yöntemi ile Türkiye'de ÜFE ve TÜFE değişkenlerini etkileyen faktörleri incelemiştir. Bulgular, döviz kuru, enerji ve gıda fiyatındaki artışların üretici fiyatlarını daha fazla etkilediğini ortaya koymaktadır.

Özçelik ve Uslu (2024) çalışmalarında; Türkiye ekonomisinde gıda enflasyonunun belirleyicilerini incelemişlerdir. 2016:M1-2022M8 dönemi için ARDL modelinden elde edilen sonuçlara göre, Gıda ve Alkolsüz İçecekler Tüketici Fiyat Endeksi, Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Üretici Fiyat Endeksi ile Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar Tüketici Fiyat Endeksi tarafından pozitif yönde etkilenirken, Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru tarafından negatif yönde etkilenmektedir. Kısa dönemdeki dengesizlikler uzun dönemde düzelmektedir.

Türkiye dışındaki ülkelere yönelik çalışmalara bakıldığında ise; enflasyonun belirleyicilerinin Türkiye ile benzer sebeplere dayandığı görülmektedir. Yabancı ülkelere yönelik yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda yer verilmiştir.

Moser (1994), Nijerya'daki enflasyonun nedenlerini belirlemek için hata düzeltme modelini (ECM) uygulayarak, Nijerya parasının değer kaybının enflasyon üzerinde hem mali hem de parasal faktörlerin büyük bir etkisi olduğunu bulmuştur.

Turner (1995) Kanada, Japonya ve ABD'de pozitif bir çıktı açığının genellikle negatif bir çıktı açığından dört kat daha fazla enflasyon yarattığını bulmuştur. Watanabe (1997) de Japonya için bu bulguyu desteklemektedir.

Ubide'nin (1997) Mozambik için 1990-1996 dönemini kapsayan VAR analizi, enflasyonun parasal genişleme, döviz kurundaki değişimler ve tarım kesimindeki mevsimsel olaylar tarafından etkilendiğini göstermektedir.

Claus (2000), Yeni Zelanda'da enflasyon oranlarını belirlemede çıktı açığının kullanışlılığını incelemiştir. Yazar, pozitif bir çıktı açığı ile enflasyonun gelecek çeyrekte artma olasılığının 2/3, gelecek yıl ise artma olasılığının 3/5 olduğunu bulmuştur. Bu durum çıktı açığının enflasyon baskılarını iyi bir şekilde tahmin eden bir gösterge olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Dabrowski, Paczynski ve Rawdanowicz (2002) tarafından yapılan Rusya üzerine 1996:01-2001:04 dönemini kapsayan VECM analizi, uzun vadede parasal genişlemeden enflasyona doğru bir geçişi göstermektedir. Kısa vadeli analizlerde parasal büyüklüklerle enflasyon arasında belirgin bir ilişki bulunmasa da, enflasyon ataleti, devalüasyon dönemleri, para politikası rejimindeki değişiklikler ve diğer makroekonomik politika alanlarıyla güçlü bir etkileşim gözlenmektedir. Döviz kuru, 1998 krizi öncesi örnekleme göre önemsizken, kriz sonrasında anlamlı bir faktör haline gelmiştir.

Akinboade, Siebrits ve Niedermeier (2004) araştırmalarında; enflasyon ile belirleyicileri arasındaki uzun vadeli ve kısa vadeli ilişkiyi belirlemek için 1970-Q1'den 2000-Q2'ye kadar olan dönem için VAR ve VECM tekniklerini uygulamışlardır. İç fiyatlar, para arzı, nominal döviz kuru ve ithalat fiyatları arasında istikrarlı bir ilişki bulunmuştur.

Kaseeram, Nicola, ve Mainardi (2004), talep artışı, işgücü maliyetleri, ithalat fiyatları, döviz kurları ve kısa vadeli faiz oranları arasındaki ilişkiyi 1978-Q1'den 2000-Q4'e kadar olan dönem için vektör otoregresyon (VAR) yaklaşımı ve VECM kullanarak tahmin etmişlerdir. Çalışmada, nominal döviz kurları, nominal etkili döviz kurları ve ithalat fiyat endeksinin fiyat seviyesi üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Belke ve Polleit (2006), İsveç ekonomisinde 1980-2005 yılları arasında enflasyon ile aşırı likidite arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Tek denklemlilikli P-Star modeli ve Yapısal VECM tahmin tekniklerini kullanarak, anlamlı bir ilişki bulunmuş ve aşırı para arzının gelecekteki fiyat hareketlerinde önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir.

Kandil ve Morsy (2009), Körfez İşbirliği Konseyi'nde (GCC) enflasyonun belirleyicilerini belirlemişlerdir. Önemli ticaret ortaklarında meydana gelen enflasyon, en önemli dış faktör gibi görünmektedir. Ayrıca petrol gelirleri, kredi büyümesi ve toplam harcamaların artışı yoluyla enflasyon baskılarını güçlendirmiştir. Kısa vadede, artan hükümet harcamaları nedeniyle bağlayıcı kapasite kısıtlamaları da daha yüksek enflasyonu açıklamaktadır. Bununla birlikte, arz tarafındaki engelleri hedefleyerek, hükümet harcamalarındaki artış kapasite kısıtlamalarını hafifletmekte ve fiyat enflasyonunu ılımlı hale getirmeye yardımcı olmaktadır.

Rahimov, Adigozalov ve Mammadov (2016) çalışmalarında, 2003-2015 yılları arasında Azerbaycan'daki enflasyonun ana belirleyicilerini değerlendirmektedir. Tüketici Fiyat Endeksi (CPI), ticaret ortağı CPI, nominal etkili döviz kuru (NEER), para arzı (M2), reel olmayan petrol dışı Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ve krediler üzerine üç aylık veriler kullanarak, çalışmayı yürütmek için vektör otoregresyon (VAR) analizi uygulanmıştır. İmpuls tepki ve varyans ayrıştırma analizleri, enflasyonun genellikle yabancı enflasyon, mali politika, döviz kuru ve kendi şokları tarafından açıklandığını öne sürmektedir. Diğer yandan, para politikası ve arz şoklarının enflasyonu açıklamada önemli bir rol oynamadığı görülmektedir. Bu değişkenler arasında enflasyon beklentileri, yabancı enflasyon ve para politikası (kredi değişkeni), yerel ana enflasyon üzerinde hızlı bir etkiye sahiptir, mali değişkenin etkisi ise nispeten daha yavaştır. Ayrıca, döviz kuru değer kazanımının yerel enflasyon üzerinde deflasyon etkisi olduğu bulunmaktadır.

Erdoğan, Yıldırım ve Gedikli (2020) çalışmalarında COVID-19 pandemisi etkisinin AB üyesi ve aday ülkelerdeki enflasyon belirleyicilerini mekânsal panel veri analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Sonuçlar, döviz kuru ve para arzındaki değişimlerin enflasyondaki artışın ana nedenleri olduğunu göstermektedir.

Çaklovica ve Efendic (2020) çalışmasında, geçiş grubu ülkelere ait 28 Avrupa ekonomisinin enflasyon belirleyicilerini 2000-2015 arası dönemde inceleyerek dinamik panel metodolojisi kullanmaktadır. Ekonomik açıklık, işsizlik, reel ücretler, kurumsal etkiler, gıda ve petrol fiyatları gibi faktörler, kısa vadeli enflasyon dinamiklerini belirlemektedir. Modeldeki AB ve geçiş ülkeleri ayrımının farklı sonuçlara yol açmaması dikkat çekicidir.

Durguti vd. (2021) çalışmalarında, Batı Balkanlar'daki enflasyon üzerindeki etkileri inceleyerek ekonomik büyüme, işçi dövizleri, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırım gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Panel veri analizi, sabit etkiler ve Arellano-Bover/Blundell-Bond tahminleri kullanılarak gerçekleştirilmiş, 2003-2019 yıllarına ait Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu verileri kullanılmıştır. Yabancı doğrudan yatırımın kısa vadeli etkisinin anlamsız olduğu belirlenmiş, ancak diğer değişkenlerin enflasyon oranını etkilediği görülmüştür. Arellano-Bover/Blundell-Bond tahminleri, GDP büyümesi, ithalat ve yabancı doğrudan yatırımın enflasyonu olumlu etkilediğini, işçi dövizleri ve ihracatın ise olumsuz etki yarattığını göstermiştir.

Ujkani ve Gara'nın (2023) çalışmaları, enflasyon oranını etkileyen makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Araştırmada, para arzı büyümesinin, ekonomik büyümenin, ithalat seviyesinin ve ihracat seviyesinin enflasyon oranı üzerindeki etkisini incelenmiştir. Çalışmaya 2012 ile 2023 yıllarını içermekte seçme 40 ülke üzerine yapılan panel veri analizidir. Çalışmanın bulguları, para arzını artıran ülkelerin enflasyon oranında artışla karşılaşacaklarını göstermektedir, bu nedenle para arzının enflasyon oranı üzerindeki etkisi pozitiftir.

Kinlaw vd. (2023) çalışmalarında ABD'de Ocak 1960'tan Şubat 2022'ye kadar olan enflasyon verilerini kullanarak Gizli Markov Modeli ile enflasyon rejimlerini tanımlamıştır. Dört farklı rejim belirlenmiştir: İstikrarlı, Yükselen İstikrarlı, Yükselen Volatil, ve Deflasyon. Ekonomik değişkenlerin bu rejimler üzerindeki etkisini ölçmek için Mahalanobis mesafesi kullanılmıştır. Sonuçlar, federal hükümetin harcamalarının son dönemdeki enflasyon artışının en önemli belirleyicisi olduğunu göstermiştir.

Asfuroğlu (2021) Enflasyonun belirleyicilerine yönelik ampirik çalışmaları inceleyerek ve bu konuda ileriye yönelik araştırmacılar ve politika yapıcılar için sonuçları derlemiştir. Mevcut literatürden çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir. İlk olarak, çalışma yapılan tüm ülkelerde enflasyon genellikle doğrudan veya dolaylı olarak fenomen olup, enflasyonun etkisinin önemi incelenen ülkelere ve dönemlere bağlıdır. İkinci olarak, enflasyonun açıklanmasında enflasyonun kalıcılığı önemli bir belirleyici olup, bu da bu ülkelerde enflasyon dinamiklerinde geriye dönük bir davranışı önermektedir. Son olarak, enflasyonu anlamının önemli bir kısmı yerel belirleyicilerden dışsal belirleyicilere kaymıştır, bu da 2000'li yıllar ile birlikte küresel belirleyicilerin daha büyük bir rol oynadığını göstermektedir.

Literatürün dikkatli bir şekilde incelenmesi, gelişmekte olan ülkelerde enflasyon sürecinden sorumlu olan değişkenlerin çoğunlukla şunlar olduğunu ortaya koymaktadır: ithalat fiyatları, ücret oranları, faiz oranları, döviz kurları, aşırı para arzı, işsizlik oranı, üretkenlik. Bu değişkenlerin hepsi önemlidir, ancak bu grup içinde ithalat fiyatlarının en önemli olduğu görülmektedir. Daha gelişmiş ülkelere yapılan çalışmalar, çıktı açığı ve aşırı likidite ölçüleri üzerinde vurgu yapar ve bu da talep baskılarının enflasyon oranlarını önemli ölçüde etkilediğini gösterir.

4. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada Türkiye Ekonomisi için tüketici enflasyonunun belirleyicilerini tespit etmek amacıyla 2009:Q1-2022:Q2 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılmıştır. 2009 yılından başlamasının sebebi mortgage krizinden sonra ki süreçte olası enflasyonist etkileri belirlemektir. 2022 yılı verilere ulaşılabilen son dönemdir. Analizde yer alan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFE) ve Sanayi Üretim Endeksi (SUE) serilerine ilişkin değerler yıllık yüzde değişim oranından, Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) serisi TÜFE bazlı düzey değerlerinden ve İşsizlik Oranı (ISZ) serisi mevsim etkisinden arındırılmış yüzde değerlerinden oluşmaktadır. İşsizlik Oranı'na ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK), diğer değişkenlere ilişkin veriler ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan (TCMB) temin edilmiştir. Söz konusu verilere ilişkin temel bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Kısaltma	Değişken	Açıklama	Kaynak
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi	Yıllık yüzde değişim oranı (2003=100)	TCMB
UFE	Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi	Yıllık yüzde değişim oranı (2003=100)	TCMB
RDK	Reel Efektif Döviz Kuru	TÜFE bazlı, düzey değeri (2003=100)	TCMB
SUE	Sanayi Üretim Endeksi	Yıllık yüzde değişim oranı (2015=100)	TCMB
ISZ	İşsizlik Oranı	Mevsim etkisinden arındırılmış, yüzde değeri	TÜİK

Zaman serisi analizinde öncelikli olarak yapılması gereken durumlardan birisi serilerin durağanlığının araştırılmasıdır. Yani zaman serilerinin birim kök içerip içermediğinin incelenmesidir (Gujarati, 2003). Çünkü durağan olmayan serilerle yapılacak zaman serisi analizlerinde sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu sahte regresyon

durumu elde edilen yüksek R^2 değerlerine rağmen t ve f testi değerlerinin geçerliliğini kaybetmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla durağan olmayan zaman serileri ile yapılan analizden elde edilen sonuçlar gerçeği yansıtmamaktadır (Granger ve Newbold, 1974). Uygulamada zaman serilerinin durağanlığını test etmek için birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada serilerin durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri kullanılarak incelenecektir.

Dickey ve Fuller (1979) (DF) birim kök testi serilerin durağanlığını araştırmada üç temel denklemi kullanmaktadır:

Sabit terimsiz ve trendsiz;
$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \mu_t$$

Sabit terimli ve trendsiz;
$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \mu_t$$

Sabit terimli ve trendli;
$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \mu_t$$

Serilerin durağanlığının test edilmesinde Dickey ve Fuller'in (1979) (DF) kullandığı bu denklemlere Dickey ve Fuller (1981) tarafından bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklenerek söz konusu denklemler genişletilmiştir. Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testinde kullanılan temel denklemler aşağıdaki gibidir (Gujarati, 2003):

Sabit terimsiz ve trendsiz;
$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Sabit terimli ve trendsiz;
$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Sabit terimli ve trendli;
$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Bu denklemlerde Y_t serileri, Δ serinin birinci farkını, t zaman periyodunu, m serinin gecikme uzunluğunu ve ε_t hata terimini göstermektedir. ADF birim kök testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$H_0: \delta=0$; seri durağan değildir, yani seri birim kök içermektedir.

$H_1: \delta \neq 0$; seri durağandır, yani seri birim kök içermemektedir.

Yukarıdaki modeller kullanılarak serilere ADF birim kök testinin uygulanmasıyla elde edilen test istatistik değeri MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılarak serilerin birim kök içerip içermediği değerlendirilmektedir. Eğer bulunan test istatistik değerinin mutlak değeri çeşitli

anamlılık düzeylerine göre MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçükse H_0 hipotezi reddedilemez, yani serinin durağan olmadığına karar verilir. Fakat bulunan test istatistik değerinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden büyükse H_0 hipotezi reddedilir ve H_1 hipotezi kabul edilir, yani serinin durağan olduğuna karar verilir (Gujarati, 2003).

Serilerin durağanlığını tespit etmede sıklıkla kullanılan bir diğer birim kök testi Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron (PP) birim kök testidir. PP testi, DF ve ADF testlerinin hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayımını genişletmiştir. PP testinde hata terimlerinin zayıf bağımlı olduğu ve heterojen dağıldığı kabul edilmiştir. PP birim kök testine ilişkin hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Seri birim kök içermektedir, yani seri durağan değildir.

H_1 : Seri birim kök içermemektedir, yani seri durağandır.

ADF birim kök testinde olduğu gibi, PP birim kök testinde de elde edilen test istatistik değeri MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılarak serilerin durağanlığı hakkında değerlendirme yapılmaktadır. ADF testinde H_0 hipotezinin ret veya kabul durumları PP testi için de geçerlidir (Tarı, 2014).

Çalışmada kullanılan Tüketici Fiyat Endeksi (TUFİ), Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFE), Sanayi Üretim Endeksi (SUE), Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) ve İşsizlik Oranı (İSZ) serilerine ilişkin ADF birim kök test sonuçları Tablo 3'te ve PP birim kök test sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Sonuçları

		Düzyer Değerleri				
		TUFİ	UFE	SUE	RDK	İSZ
Sabitli	t-İstatistiği	-2.4514	-1.4580	-4.1025	0.8538	-1.8585
	Olasılık Değeri	0.1331	0.5469	0.0022	0.9940	0.3486
Sabitli Trendli	t-İstatistiği	-3.2350	-2.3080	-4.0585	-3.4318	-2.8594
	Olasılık Değeri	0.0888	0.4224	0.0128	0.0579	0.1844
Sabitli Trendsiz	t-İstatistiği	1.5553	1.5820	-1.8312	-1.3321	-0.3227
	Olasılık Değeri	0.9690	0.9707	0.0642	0.1671	0.5639

		Birinci Fark Değerleri				
		Δ TUFE	Δ UFE	Δ SUE	Δ RDK	Δ ISZ
Sabitli	t-İstatistiği	-5.2970	-6.9142	-4.9369	-8.1090	-2.4653
	Olasılık Değeri	0.0001 ***	0.0000 ***	0.0002 ***	0.0000 ***	0.1302
Sabitli Trendli	t-İstatistiği	-5.6472	-7.2530	-5.1038	-5.2594	-2.2955
	Olasılık Değeri	0.0001 ***	0.0000 ***	0.0007 ***	0.0004 ***	0.4282
Sabitsiz Trendsiz	t-İstatistiği	-5.1597	-6.7449	-5.0002	-7.8208	-2.4928
	Olasılık Değeri	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0137 **

Not: *** işareti %1, ** işareti %5, *işareti %10 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezinin reddedildiğini sembolize eder. Δ işareti birinci derece fark işlemcisini temsil etmektedir.

	TUFE	UFE	SUE	RDK	ISZ
Bütünleşme Derecesi	I(0)	I(1)	I(0)	I(0)	I(1)

Tablo 3'teki ADF birim kök testi sonuçlarına göre, SUE serisinin düzey değerleri üç modelde de farklı anlamlılık düzeylerinde birim kök içermemektedir, yani SUE serisi durağandır. TUFE ve RDK serilerinin düzey değerleri Sabitli-Trendli modelde %10 anlamlılık düzeyinde durağandır. Fakat UFE ve ISZ serilerinin düzey değerleri üç modelde de durağan değildir. Düzey değerleri durağan olmayan UFE serisinin birinci farkı alındığında elde edilen Δ UFE serisi üç modelde de %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiştir. Düzeyde durağan olmayan ISZ serisinin birinci farkı alındığında elde edilen Δ ISZ serisi Sabitsiz-Trendsiz modelde %5 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiştir. Serilerin bütünleşme dereceleri I(0) veya I(1) olup, bütünleşme derecesi I(2) olan seri bulunmamaktadır.

Tablo 4: PP Birim Kök Test Sonuçları

		Düzey Değerleri				
		TUFE	UFE	SUE	RDK	ISZ
Sabitli	t-İstatistiği	-2.3172	-1.2051	-20.7252	0.1580	-1.8422
	Olasılık Değeri	0.1705	0.6658	0.0001 ***	0.9672	0.3566
Sabitli Trendli	t-İstatistiği	-3.1757	-2.1822	-22.4970	-3.4318	-2.2777
	Olasılık Değeri	0.1004	0.4893	0.0001 ***	0.0579 *	0.4383
Sabitsiz Trendsiz	t-İstatistiği	-1.0963	-0.5815	-11.7882	-1.4170	-0.6973
	Olasılık Değeri	0.2441	0.4608	0.0000 ***	0.1441	0.4101

		Birinci Fark Değerleri				
		Δ TUFE	Δ UFE	Δ SUE	Δ RDK	Δ ISZ
Sabitli	t-İstatistiği	-9.0966	-8.0888	-52.8427	-8.4020	-4.1272
	Olasılık Değeri	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0001 ***	0.0000 ***	0.0020 ***
Sabitli Trendli	t-İstatistiği	-9.4271	-8.4567	-51.3525	-9.5611	-4.1895
	Olasılık Değeri	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0001 ***	0.0000 ***	0.0089 ***
Sabitli Trendsiz	t-İstatistiği	-8.9871	-8.0248	-53.3282	-7.8224	-4.1163
	Olasılık Değeri	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0000 ***	0.0001 ***

Not: *** işareti %1, ** işareti %5, *işareti %10 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezinin reddedildiğini sembolize eder. Δ işareti birinci derece fark işlemcisini temsil etmektedir.

	TUFE	UFE	SUE	RDK	ISZ
Bütünleşme Derecesi	I(1)	I(1)	I(0)	I(0)	I(1)

Tablo 4'teki PP birim kök testi sonuçlarına göre, SUE serisinin düzey değerleri üç modelde de %10 anlamlılık düzeyinde birim kök içermemektedir, yani SUE serisi durağandır. RDK serisinin düzey değerleri Sabitli-Trendli modelde %10 anlamlılık düzeyinde durağandır. Fakat TUFE, UFE ve ISZ serilerinin düzey değerleri üç modelde de durağan değildir. Düzeyde durağan olmayan TUFE, UFE ve ISZ serilerinin birinci farkları alınarak elde edilen Δ TUFE, Δ UFE ve Δ ISZ serileri üç modelde de %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiştir. Serilerin bütünleşme dereceleri I(0) veya I(1) olup, bütünleşme derecesi I(2) olan seri bulunmamaktadır.

Zaman serisi analizlerinde değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılan yöntemlerden birisi eş bütünleşme testleridir. Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi ve Johansen Eş Bütünleşme Testi gibi yöntemlerde modelde yer alan serilerin aynı dereceden durağan olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla modelde yer alan değişkenler aynı dereceden durağan değilse Engle-Granger ve Johansen gibi eş bütünleşme testleri kullanılamamaktadır (Tarı, 2014). Zaman serisi analizlerinde durağanlık dereceleri farklı olan değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için Pesaran, Shin, ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli kullanılmaktadır. Modelde yer alan bazı serilerin düzey değerlerinde durağan olması (I(0)), bazı serilerin birinci farkta durağan hale gelmesi (I(1)) ve hiçbir serinin durağanlık derecesinin I(2) olmaması durumunda ARDL modeli değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmektedir. Çalışmada Tüketici Fiyat Endeksi (TUFE), Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFE), Sanayi Üretim Endeksi (SUE), Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) ve İşsizlik

Oranı (ISZ) değişkenleri arasındaki ilişki ARDL modeli kullanılarak incelenecektir. Söz konusu bu değişkenler ile oluşturulan temel ARDL (p, q1, q2, q3,q4) modeli aşağıdaki gibidir:

$$TUF E_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \delta_i(TUF E)_{t-i} + \sum_{i=0}^{q1} \beta_{1i}(UFE)_{t-i} + \sum_{i=0}^{q2} \beta_{2i}(SUE)_{t-i} + \sum_{i=0}^{q3} \beta_{3i}(RDK)_{t-i} + \sum_{i=0}^{q4} \beta_{4i}(ISZ)_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

1. Denklemden; α sabiti; p bağımlı değişkenin optimal gecikme uzunluğunu; q1, q2, q3, q4 ise bağımsız değişkenlerin optimal gecikme uzunluklarını; ε_t ise hata terimlerinin vektörünü göstermektedir. Modelde yer alan p, q1, q2, q3 ve q4 optimal gecikme uzunluklarının bulunması için modelin maksimum gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. ARDL modeli için kullanılacak maksimum gecikme uzunluğu Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-691.5538	NA	2768228.	29.02307	29.21799	29.09673
1	-540.8783	263.6821	14820.73	23.78660	24.95610*	24.22855
2	-512.9796	43.01052	13600.50	23.66582	25.80990	24.47607
3	-455.0495	77.24005	3777.237	22.29373	25.41240	23.47228
4	-413.9917	46.19002	2325.334	21.62466	25.71791	23.17150
5	-379.3645	31.74163	2170.218	21.22352	26.29136	23.13866
6	-319.0195	42.74440*	883.8309*	19.75081*	25.79323	22.03425*

*: Kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir

LR: Sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (her test %5 düzeyinde)

FPE: Son Tahmin Hatası

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 5'teki sonuçlara göre LR, FPE, AIC ve HQ kriterleri gecikme uzunluğunun 6 olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla en uygun ARDL modelinin belirlenmesi için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin maksimum gecikme uzunluğu 6 olarak alınmıştır. Modelde yer alan değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisini incelemek için uyarlanan temel ARDL (3, 6, 5, 3, 6) modeli aşağıdaki gibidir:

$$TUF E_t = \alpha + \sum_{i=1}^3 \delta_i(TUF E)_{t-i} + \sum_{i=0}^6 \beta_{1i}(UFE)_{t-i} + \sum_{i=0}^5 \beta_{2i}(SUE)_{t-i} + \sum_{i=0}^3 \beta_{3i}(RDK)_{t-i} + \sum_{i=0}^6 \beta_{4i}(ISZ)_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

ARDL testinin varsayımlarını sağlayıp sağlamadığının incelenmesi amacıyla ARDL (3, 6, 5, 3, 6) modeline ilişkin uygulanan tanısal (diagnostik) test sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

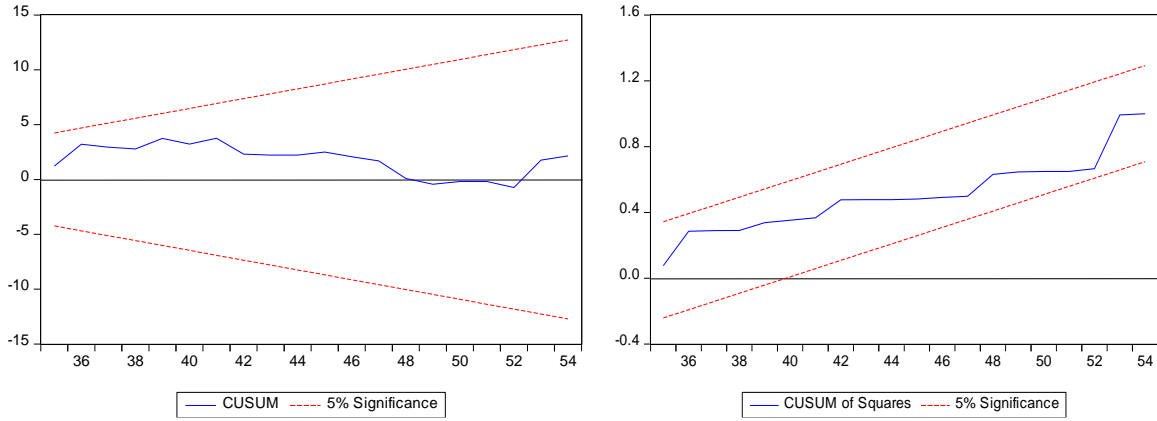
Tablo 6: ARDL (3, 6, 5, 3, 6) Modeli Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	İstatistik	Olasılık	Sıfır Hipotezi (H ₀)	Sonuç
Breusch-Godfrey LM	0.599014	0.726800	Otokorelasyon yoktur.	H ₀ Kabul
Breusch-Pagan-Godfrey	0.552519	0.924800	Değişen varyans yoktur.	H ₀ Kabul
Jarque-Bera	0.049261	0.975671	Hatalar normal dağılmaktadır.	H ₀ Kabul
Remsey Reset	1.626199	0.216200	Model kurma hatası yoktur.	H ₀ Kabul
F Test İstatistiği	98.58665	0.000000		
R ²	0.992542			
Düzeltilmiş R ²	0.982475			

Tablo 6'daki tanısal test sonuçlarına göre, Breusch-Godfrey LM, Breusch-Pagan-Godfrey, Jarque-Bera ve Remsey Reset testlerinin olasılık değerleri 0,05'ten büyük olduğu için H₀ hipotezleri reddedilememiştir. Dolayısıyla modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmayıp, kalıntılar normal dağılıma sahiptir. Ayrıca model kurma hatası da (model spesifikasyonu) bulunmamaktadır. ARDL (3, 6, 5, 3, 6) modelinin R² ve Düzeltilmiş R² değerleri oldukça yüksek olup, modelin F Test İstatistiği olasılık değeri 0,05'ten küçüktür.

Belirlenen ARDL (3, 6, 5, 3, 6) modelinin parametre tahmini istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığını incelemek için uygulanan CUSUM ve CUSUM of Squares test sonuçları Grafik 1'de yer almaktadır.

Grafik 2: CUSUM ve CUSUM of Squares Test Sonuçları

Grafik 2'ye göre hem CUSUM Test hem de CUSUM of Squares Test grafiğinde modelin hata terimine ait kalıntıların grafiği kırmızı sınır çizgileri içerisinde (%95 güven aralığında) yer almaktadır. Dolayısıyla model parametre tahmini istikrar koşulunu sağlamakta olup, modelde yapısal kırılma bulunmamaktadır.

Tanısal testlerin varsayımlarını ve parametre tahmini istikrar koşulunu sağlayan ARDL (3, 6, 5, 3, 6) modeli kullanılarak değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla çalışmaya uyarlanan ARDL Sınır Testi modeli aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta TUF E_t &= \alpha + \delta_1(TUF E)_{t-1} + \delta_2(UFE)_{t-1} + \delta_3(SUE)_{t-1} + \delta_4(RDK)_{t-1} + \delta_5(ISZ)_{t-1} \\ &+ \sum_{i=1}^2 \beta_{1i} \Delta(TUF E)_{t-i} + \sum_{i=0}^5 \beta_{2i} \Delta(UFE)_{t-i} + \sum_{i=0}^4 \beta_{3i} \Delta(SUE)_{t-i} \\ &+ \sum_{i=0}^2 \beta_{4i} \Delta(RDK)_{t-i} + \sum_{i=0}^5 \beta_{5i} \Delta(ISZ)_{t-i} \\ &+ \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3)$$

3. Denklemde Δ işareti, birinci derece fark işlemcisini temsil etmektedir. Eş bütünleşme ilişkisinin incelemesi için uygulanan ARDL Sınır Testi hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = \delta_5 = 0 \text{ (Eş bütünleşme yoktur)}$$

$$H_1 : \delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4 \text{ ve } \delta_5 \text{ 'lerden en az biri sıfırdan farklıdır. (Eş bütünleşme vardır)}$$

Bu hipotezleri test etmek için Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından kritik değerler hesaplanmıştır. Bu kritik değerler alt sınır ve üst sınır olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Alt sınır değerleri modelde yer alan tüm değişkenlerin I(0), üst sınır değerleri ise modelde yer alan tüm değişkenlerin I(1) olması varsayımına dayanmaktadır. Eğer sınır testi uygulanan modelin F istatistik değeri Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından hesaplanan üst kritik

değerden büyükse H_0 hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılır. Diğer taraftan eğer F istatistik değeri alt kritik değerden küçükse H_0 hipotezi kabul edilerek değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı kabul edilir. Belirlen ARDL (3, 6, 5, 3, 6) modeline ilişkin sınır testi ve uzun dönem katsayıları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: ARDL Sınır Testi ve Uzun Dönem Katsayıları

F – Sınır Test İstatistiği				
F İstatistik Değeri	Önem Seviyesi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	
17.36496	%10	2.614	3.746	
	%5	3.136	4.416	
	%1	4.306	5.874	
Uzun Dönem Katsayıları				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t-İstatistiği	Olasılık
UFE	0.820475	0.102938	7.970607	0.0000***
SUE	-0.249950	0.099193	-2.519827	0.0204**
RDK	0.036016	0.015804	2.278946	0.0338**
ISZ	-0.042708	0.088481	-0.482684	0.6346
Not: *** işareti %1 ve ** işareti %5 önem seviyesinde, katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade eder.				

Tablo 7’deki sonuçlara göre, modelin F istatistik değeri (17.36496) %1, %5 ve %10 önem seviyelerinde, Pesaran, Shin, ve Smith (2001) tarafından hesaplanan üst kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmekte ve uzun dönemde modelde yer alan değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Tablo 7’ye göre ARDL (3, 6, 5, 3, 6) modelinden elde edilen uzun dönem eşitliği aşağıdaki gibidir:

$$TUFE_t = 0.820475*UFE_t - 0.249950*SUE_t + 0.036016*RDK_t - 0.042708*ISZ_t$$

(0.0000)*** (0.0204)** (0.0338)** (0.6346)

Modeldeki uzun dönem katsayı tahmin sonuçları UFE, SUE ve RDK katsayılarının sırasıyla %1, %5 ve %5 önem seviyesinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında uzun dönemde Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFE) ve Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) Tüketici Fiyat Endeksi (TUFE) üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, Sanayi Üretim Endeksi (SUE) ise Tüketici Fiyat Endeksi (TUFE) üzerinde negatif bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca UFE'nin TUFE üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu gösteren katsayı tahminine göre, UFE'deki %1'lik artış TUFE'de yaklaşık %0,82'lik artışa sebep olmaktadır. Diğer taraftan SUE'deki %1'lik artış TUFE'de yaklaşık %0,25'lik azalışa neden olmaktadır. RDK'daki bir birimlik artış ise TUFE'de yaklaşık %0,03'lük bir artış meydana getirmektedir. Son olarak Tablo 7'deki sonuçlara bakıldığında modelde yer alan İşsizlik Oranı'nın (ISZ) Tüketici Fiyat Endeksi (TUFE) üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu, ancak bu etkinin istatistiki açıdan anlamlı olmadığı görülmektedir.

Modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra, söz konusu bu uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri kullanılarak serilerin birinci fark değerleri ile değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi tahminlenmektedir. Bu amaçla hata düzeltme modeline dayanan ARDL yöntemi ile kısa dönemde meydana gelen bir dengesizliğin uzun dönemde düzelişip düzelmeyeceği incelenmektedir. Çalışmaya uyarlanan hata düzeltme modeline ilişkin eşitlik aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta TUFE_t = & \alpha + \sum_{i=1}^2 \beta_{1i} \Delta(TUFE)_{t-i} + \sum_{i=0}^5 \beta_{2i} \Delta(UFE)_{t-i} + \sum_{i=0}^4 \beta_{3i} \Delta(SUE)_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^2 \beta_{4i} \Delta(RDK)_{t-i} + \sum_{i=0}^5 \beta_{5i} \Delta(ISZ)_{t-i} + \lambda(HDT)_{t-1} \\ & + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (4)$$

4. Denklemden, Δ işareti birinci derece fark işlemcisini, HDT hata düzeltme terimini ve λ hata düzeltme katsayısını temsil etmektedir. Modelde yer alan hata düzeltme katsayısının (λ) negatif işaretli ve istatistiki açıdan anlamlı olması, kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliğin uzun dönemde düzeleceği anlamına gelmektedir. Ayrıca söz konusu hata düzeltme katsayısının istatistiki açıdan anlamlı olması gerekmekte ve bu durum katsayının t istatistik değerine sınır testi uygulanarak teyit edilmektedir. Eğer hesaplanan t istatistik değerinin mutlakı sınır testinin üst kritik değerlerinin mutlakından büyükse, değişkenler arasında kısa dönemde de eş bütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Değişkenler arasındaki kısa dönem dinamikleri incelemek amacıyla uygulanan ARDL Hata Düzeltme Modeli'ne ilişkin tahmin sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: ARDL Hata Düzeltme Modeli

ARDL Hata Düzeltme Modeli				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t-İstatistiği	Olasılık
C	-3.386488	0.354270	-9.559059	0.0000
$\Delta TUF E_{t-1}$	0.236593	0.110548	2.140181	0.0448
$\Delta TUF E_{t-2}$	0.242836	0.086227	2.816255	0.0107
ΔUFE_t	0.708813	0.030831	22.99046	0.0000
ΔUFE_{t-1}	-0.358433	0.097188	-3.688055	0.0015
ΔUFE_{t-2}	-0.546539	0.076627	-7.132440	0.0000
ΔUFE_{t-3}	-0.307292	0.049625	-6.192279	0.0000
ΔUFE_{t-4}	-0.252467	0.041949	-6.018503	0.0000
ΔUFE_{t-5}	-0.182605	0.046196	-3.952835	0.0008
ΔSUE_t	0.021706	0.016149	1.344101	0.1940
ΔSUE_{t-1}	0.344272	0.042859	8.032628	0.0000
ΔSUE_{t-2}	0.231542	0.036106	6.412864	0.0000
ΔSUE_{t-3}	0.134411	0.029503	4.555831	0.0002
ΔSUE_{t-4}	0.030113	0.017006	1.770726	0.0918
ΔRDK_t	0.232354	0.023358	9.947543	0.0000
ΔRDK_{t-1}	0.055757	0.031167	1.788962	0.0888
ΔRDK_{t-2}	-0.122102	0.031538	-3.871573	0.0009
ΔISZ_t	-0.129457	0.341169	-0.379451	0.7084
ΔISZ_{t-1}	0.886148	0.359958	2.461810	0.0230
ΔISZ_{t-2}	-1.760818	0.319679	-5.508084	0.0000
ΔISZ_{t-3}	0.810232	0.325390	2.490033	0.0217
ΔISZ_{t-4}	0.102612	0.379647	0.270282	0.7897
ΔISZ_{t-5}	0.753975	0.302275	2.494338	0.0215
HDT_{t-1}	-1.570919	0.153901	-10.20734	0.0000***

Not: Δ işareti birinci derece fark işlemcisini temsil etmektedir.

HDT ile gösterilen değişken hata düzeltme terimidir.

*** işareti %1 önem seviyesinde, HDT_{t-1} katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

t – Sınır Test İstatistiği			
t - İstatistik Değeri	Önem Seviyesi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
-10.20734	%10	-2.57	-3.66
	%5	-2.86	-3.99
	%1	-3.43	-4.60

Tablo 8'deki sonuçlara göre, hata düzeltme teriminin (HDT) bir gecikmeli değerinin katsayısı (-1.570919) negatif işaretli olup, bu katsayı %1 önem seviyesinde (olasılık değeri 0,01'den küçük olduğu için) istatistiki açıdan anlamlıdır. Ayrıca söz konusu katsayıya ait t istatistik değerine uygulanan sınır testi sonucu istatistiki olarak bu anlamlılığı teyit etmektedir. Tablo 8'deki sınır testi sonucuna göre, HDT değişkenin t istatistik değeri -10.20734 olup mutlak değerce (%10, %5 ve %1 önem seviyelerinde) sınır testinin üst kritik değerlerinden büyüktür. Bu sonuçlar kısa dönemde meydana gelen bir sapmanın uzun dönemde düzeleceğini göstermektedir.

5. Sonuç

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, sahip olduğu koşullar çerçevesinde temel makroekonomik göstergelerin istikrarlı bir yapıda olmasını istemektedir ve hükümetler politikalarını bu doğrultuda şekillendirmeye çalışmaktadır. Söz konusu politikaları etkileyen en önemli makroekonomik göstergelerden biri enflasyondur. Fiyat istikrarsızlığına neden olan enflasyon ekonomik birimlerin faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Covid-19 pandemisinden sonra gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin en önemli gündem maddelerinden biri enflasyonla mücadele programlarıdır. Ülkelerin ortak bir sorunu gibi görünen enflasyon olgusunun nedenleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. İktisat yazınında enflasyon konusunda yapılan çalışmalar bu durumu desteklemektedir. Hatta çalışmalardan elde edilen ampirik bulgular incelenen döneme ve kullanılan yönteme göre farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Dolayısıyla iktisat literatüründe enflasyonun nedenleri oldukça ilgi gören konulardan biri olmuştur.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için 2009:Q1-2022:Q2 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak ARDL modeli ile tüketici enflasyonunun nedenleri araştırılmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak Tüketici Fiyat Endeksi (TUFİ) kullanılmış olup, modelin bağımsız değişkenleri Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFE), Sanayi Üretim Endeksi (SUE), Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) ve İşsizlik Oranı'ndan (ISZ) oluşmaktadır. İşsizlik Oranı'na ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK), diğer değişkenlere ilişkin veriler ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan (TCMB) temin edilmiştir. Modelde yer alan değişkenlere ait serilerin durağanlık dereceleri Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile incelenmiştir. Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar serilerin durağanlık seviyelerinin I(0) veya I(1) olduğunu göstermiştir. Yani serilerin bütünleşme derecelerinin farklı olduğu ve hiçbirinin durağanlık seviyesinin I(2) olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bütünleşme dereceleri farklı olan bu seriler kullanılarak oluşturulan temel ARDL Modeli için

uygun gecikme uzunluğu 6 olarak seçilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin maksimum gecikme uzunluğu 6 olacak şekilde belirlenen temel ARDL (3, 6, 5, 3, 6) modelinin varsayımları sağlayıp sağlamadığını incelemek için tanısal (diagnostik) testler uygulanmıştır. Söz konusu tanısal testlerle, modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı, kalıntıların normal dağılıma sahip olduğu ve model kurma hatasının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca modelin parametre tahmini istikrar koşulunu sağladığı tespit edilmiştir. Varsayımları sağlayan modele ARDL Sınır Testi uygulanmış ve modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bu ilişki bağlamında modelde yer alan değişkenlerden Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi ve Reel Efektif Döviz Kuru'nun Tüketici Fiyat Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, Sanayi Üretim Endeksi'nin ise Tüketici Fiyat Endeksi'ni negatif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar iktisadi açıdan teorik beklentilerle uygunluk göstermektedir. Ayrıca UFE'deki %1'lik artışın TUFEE'de yaklaşık %0,82'lik artışa sebep olduğunu gösteren katsayı tahmini ile Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi'nin Tüketici Fiyat Endeksi üzerinde pozitif yönde büyük bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan SUE'deki %1'lik artışın TUFEE'de yaklaşık %0,25'lik azalışa, RDK'daki bir birimlik artışın ise TUFEE'de yaklaşık %0,03'lük bir artışa neden olduğu sonucuna varılmıştır. Modelde yer alan İşsizlik Oranı'nın Tüketici Fiyat Endeksi'ni negatif yönde etkilemesi iktisadi açıdan Phillips Eğrisi ile uygunluk gösterse de, bu etkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Son olarak modelde yer alan değişkenler arasındaki kısa dönem dinamikleri incelemek amacıyla uygulanan ARDL Hata Düzeltme Modeli ile kısa dönemde meydana gelen bir sapmanın uzun dönemde düzeleceği tespit edilmiştir.

Çalışmada, Türkiye'de tüketici enflasyonunun belirleyicileri ARDL sınır testi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFE) ve Reel Efektif Döviz Kuru'nun (RDK) Tüketici Fiyat Endeksi (TUFEE) üzerinde pozitif etkileri bulunmuştur. Ayrıca, Sanayi Üretim Endeksi'nin (SUE) TUFEE üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, mevcut literatürle uyumlu sonuçlar sunmaktadır. Lim ve Papi (1997), Türkiye'deki enflasyonun belirleyicilerini inceledikleri çalışmalarında, parasal faktörlerin (döviz kuru ve para arzı) enflasyon üzerinde önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Sever ve Mızrak (2007), döviz kuru değişimlerinin enflasyon ve faiz oranları üzerindeki belirgin etkisini vurgulamışlardır. Çalışmamızda da RDK'nın TUFEE üzerinde pozitif etkisi bulunması, bu literatürle paralellik göstermektedir.

UFE'nin TUFEE üzerindeki etkisi konusunda ise Taban ve Şengür (2016), Türkiye'de UFE ve TUFEE enflasyonu arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Çalışmamızda da UFE'nin TUFÉ üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılması, bu literatürle tutarlıdır. Alev (2019) ise ARDL sınır testi kullanarak Türkiye'de enflasyonun belirleyicilerini incelediği çalışmasında, para arzı ve bütçe açığının enflasyon üzerinde pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu da çalışmamızda UFE ve RDK'nın TUFÉ üzerindeki pozitif etkilerini desteklemektedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, TUFÉ bazlı enflasyon oranında yaşanacak bir artışın en önemli kaynağının UFE'de meydana gelecek artışlar olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu sonuçlar TUFÉ bazlı enflasyon oranının azalmasında Sanayi Üretim Endeksi'nin artmasının önemli bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Bulgular ışığında, Türkiye'de uygulanacak ekonomi politikalarının Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi'ni azaltıcı ve Sanayi Üretim Endeksi'ni artırıcı yönde olması enflasyonla mücadelede uygun bir yöntem olacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'deki enflasyonun dinamiklerini anlamaya yönelik literatüre katkı sağlayarak, parasal ve reel faktörlerin enflasyon üzerindeki etkilerini ortaya koymakta ve literatürdeki mevcut bulgularla uyumlu sonuçlar sunmaktadır. Bu bulgular, politika yapıcılar için önemli çıkarımlar sunmakta ve enflasyonun kontrol altına alınmasına yönelik stratejiler geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akinboade, O. A., Siebrits F. K., & Niedermeier, E. W. (2004). The determinants of inflation in South Africa: An econometric analysis. *African economic research consortium*. Research Paper No 143.
- Akyazı, H., & Ekinci, A. (2009). Türkiye’de 2000 sonrası uygulanan para politikası stratejilerinin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 345-362.
- Alam, M. Q. & Alam, M. S. (2016). The determinants of inflation in India: The bounds test analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6 (2), 544-550.
- Alev, N. (2019). Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri: Ardl sınır testi yaklaşımı (2006:q1-2018:q2 dönemi). *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3 (1), 1-18.
- Aras, O. N. (2010). Son ekonomik krizin Türkiye’de enflasyon hedeflemesine etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 97-104.
- Asfuroğlu, D. (2021). The determinants of inflation in emerging markets and developing countries: A literature review. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 483-504.
- Aydoğan, E. (2004). 1980’den günümüze Türkiye’de enflasyon serüveni. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 91-110.
- Ball, L. (1993). What causes inflation?”, *Business Review*, Federal Reserve Bank of Philadelphia, March, 3-12.
- Belke, A. & Polleit, T. (2006). Money and Swedish inflation. *Journal of Policy Modeling*, 28 (8), 931-942.
- Čaklovica, L. & Efendic, A.S. (2020). Determinants of inflation in Europe: A dynamic panel analysis, *Financial Internet Quarterly*, 16 (3), 51-79. <https://doi.org/10.2478/fiqf-2020-0018>
- Claus, I. (2000). Is the output gap a useful indicator of inflation. *Reserve Bank of New Zealand Discussion Paper*, No.DP2000/05.
- Coppin, A. (1993). Recent evidence on the determinants of inflation in a tourism-oriented economy: Barbados. *Social and Economic Studies*, 42 (2/3): 65-80.
- Çelik, A. (2021). Türkiye’de enflasyonun belirleyicilerinin var yöntemi ile analizi (2008-2019). *İzmir İktisat Dergisi*. 36 (1), 135-153. doi: 10.24988/ije.202136110
- Dabrowski, M., Paczynski, W. & Rawdanowicz, L. (2002). Inflation and monetary policy in Russia: Transition experience and future recommendations. *Center for Social and Economic Research*, 241.
- Demir, M., Sever, E. & Bayram, Z. (2023). Enflasyonun belirleyicileri: Türkiye üzerine bir uygulama, *Vergi Raporu*, 288, 7-31.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.

- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dlamini, A., Dlamini, A., & Nxumalo, T. (2001). A Co-integration analysis of the determinants of inflation in Swaziland. *Central Bank of Swaziland Working Paper*.
- Durguti, E., Tmava, Q., Demiri-Kunoviku, F. & Krasniqi E. (2021) Panel estimating effects of macroeconomic determinants on inflation: Evidence of Western Balkan, *Cogent Economics & Finance*, 9 (1), 1942601, DOI: 10.1080/23322039.2021.1942601
- Dwivedi, D. N. (2010). *Macroeconomics: Theory and policy*. Fourth Edition, Tata Mc Graw Hill.
- Erdoğan, S., Yıldırım, D. Ç., & Gedikli, A. (2020). Dynamics and determinants of inflation during the covid-19 pandemic period in European countries: A spatial panel data analysis. *Duzce Medical Journal*, 22 (Special Issue), 61-67. <https://doi.org/10.18678/dtfd.794107>
- Friedman, M. (1963). *Inflation: Causes and Consequences*, New York: Asia Publishing House.
- Granger, C. W., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of econometrics*, 2(2), 111-120.
- Greenidge K. & DaCosta D. (2009). Determinants of Inflation in Selected Caribbean Countries. *Business, Finance & Economics in Emerging Economies*, 4 (2): 371-397.
- Greenidge, K. & DaCosta, D. (2009). Determinants of inflation in selected Caribbean countries. *Business, Finance & Economics in Emerging Economies*, 4 (2), 371-396.
- Gujarati D. N. (2003). *Basic Econometrics Fifth Edition*. McGraw-Hill.
- Kandil, M. & Morsy, H. (2009), Determinants of inflation in GCC. *IMF Working Paper*, WP/09/82.
- Karakış, L. (2019). Türkiye’de döviz kuru ile enflasyon oranı arasındaki ilişki (2000-2018). *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 83-93.
- Kaseeram, I., Nicola, T., & Mainardi, S. (2004). South African inflationary dynamics and the pass-through effect from depreciation to unit labour costs. *South African Journal of Economics*, 72 (1), 85–107.
- Kemmerer, E. W. (1942). *The ABC of Inflation*, New York: McGraw-Hill.
- Kolcu, F. (2023). Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 31-56. doi: 10.17218/hititsbd.1207652
- Kinlaw, W., Kritzman, M., Metcalfe, & M. Turkingto, D. (2023). The determinants of inflation. *Journal of Investment Management*, 21 (3), 29-41.
- Krugman, P. R. & Obstfeld, M. (2009). *International economics: theory & policy*, Eighth Edition, Pearson Education Inc., Boston.
- Lim, Y. C. & Sek, S. K. (2015). An examination on the eeterminants of inflation. *Journal of Economics, Business and Management*, 3 (7), 678-682.
- Madito, O., & Odhiambo, N. M. (2018). The Main Determinants of Inflation in South Africa: an Empirical Investigation. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 9 (2): 212-232. <https://doi.org/10.15388/omee.2018.10.00011>

- Mitchell, D. W. (1981). Determinants of Inflation Uncertainty. *Eastern Economic Journal*, 7 (2) : 111-117.
- Özcan, M. (2022). Türkiye’de enflasyon yapışkanlığının asimetrik yöntemler ile incelenmesi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı), 106-122.
- Özçelik, Ö., & Göksu, S. (2020). Cds primleri ve enflasyon oranının, faiz oranlarına etkisi: Türkiye örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 69-78.
- Özçelik, Ö., & Uslu, N. (2024). Gıda enflasyonunun belirleyicileri üzerine bir analiz: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (79), 289-309.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rahimov, V., Adigozalov, S. & Mammadov, F. (2016). Determinants of inflation in Azerbaijan. *Central Bank of the Republic of Azerbaijan, Working Paper Series No.07/2016*.
- Sever, E. & Mızrak, Z. (2007). Döviz kuru, enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiler: Türkiye uygulaması. *SÜ İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7 (13), 264-283.
- Sürekcı Yamaçlı, D. & Saatçi, M. (2016). Türkiye’de tüketici enflasyonunun iktisadi belirleyicileri: Ardl analizi. *Business and Economics Research Journal*, 7 (3): 53-71
DOI: 10.20409/berj.2016321808
- Taban, S., & Şengür, M. (2016). Türkiye’de enflasyonun kaynağının belirlenmesine yönelik ekonometrik bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47, 47-64.
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. 9. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- TCMB. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. Erişim Adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
- Turner, D. (1995). Speed limit and asymmetric inflation effects from the output gap in the major seven economies. *OECD Economic Studies*, 24, 57-87.
- TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistikler. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108>
- Ubide, A.J. (1997). Determinants of inflation in Mozambique. *IMF Working Paper*, WP/97/145.
- Ujkani, X. & Gara, A. (2023). Determinants of the inflation rate: evidence from panel data. *Economics - Innovative and Economics Research Journal*, 11(2), 169-182. doi: 10.2478/eoik-2023-0054
- Ünlü, A. & Kabak, S. (2022). Türkiye’de enflasyonu etkileyen faktörlerin belirlenmesi: ekonometrik bir uygulama. *Ekonomi-tek*, 11 (3), 177-199.
- Watanabe, T. (1997). Output gap and inflation: the case of Japan, Monetary Policy and the Inflation Process, *BIS Conference Papers*, Basle.

Yenisu, E. (2019). Türkiye’de enflasyonun makroekonomik belirleyicileri: Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 43-58.

EMPIRICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRICE AND TRADE BALANCE

Ahmet KÂHİLOĞULLARI¹

Abstract

The impact of the oil shocks in the 1970s and the acceleration of globalization since the 1980s have led to the emergence of a vast literature investigating the relationship between the growth in world trade volume and various macroeconomic variables related to oil prices. Due to its significance as a commodity in economic activities, oil prices have remained a closely monitored indicator to this day. The aim of this study is to analyze the relationship between oil prices and trade balance. The study is conducted for a panel consisting of 8 countries (Bangladesh, Brazil, Colombia, India, Mauritius, Pakistan, Turkey, and South Africa) covering the period from 2006 to 2021. The relationships between variables are analyzed using the Fixed Effects Model and the Driscoll-Kraay estimator. The results of the study indicate the presence of weak relationships between oil prices and trade balance in terms of the Fixed Effects Model, while strong relationships are observed when analyzed with the Driscoll-Kraay Estimator. The study also demonstrates strong relationships between GDP, exchange rates, and trade balance in both prediction models.

Key Words: Oil Prices, Trade Balance, Fixed Effect Model, Driscoll-Kraay Estimator
Jel Classifications: C33, F14, F19

PETROL FİYATLARI İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Öz

1970'li yıllarda yaşanan petrol şoklarının etkisi ve 1980'lerden itibaren küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte dünya ticaret hacmindeki büyüme petrol fiyatlarının çeşitli makro ekonomik değişkenler ile ilişkisinin araştırıldığı geniş bir literatürün oluşmasına yol açmıştır. Günümüzde de ekonomik faaliyetler bakımından önemli bir emtia olması dolayısıyla petrol fiyatları sürekli takip edilen bir gösterge olmuştur. Bu çalışmanın amacı petrol fiyatları ile ticaret dengesi arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Çalışma 8 ülkeden (Bangladeş, Brezilya, Kolombiya, Hindistan, Mauritius, Pakistan, Türkiye ve Güney Afrika) oluşan panel için yapılmış olup 2006-2021 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada değişkenler arası ilişkiler Sabit Etkiler Modeli ve Driscoll-Kraay tahmincisi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları Sabit Etkiler Modeli bakımından petrol fiyatları ile ticaret dengesi arasında zayıf ilişkilerin varlığını, Driscoll-Kraay Tahmincisi ile analiz edildiğinde güçlü ilişkilerin varlığını göstermektedir. Çalışma diğer değişkenler açısından da her iki tahmin modeli çerçevesinde GSYH ve döviz kurlarının dış ticaret dengesi ile güçlü ilişkilere sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Fiyatları, Dış Ticaret Dengesi, Sabit Etkiler Modeli, Driscoll-Kraay Tahmincisi
Jel Sınıflandırması: C33, F14, F19

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada Meslek Yüksekokulu, e-posta: ahmetkahil@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5419-2429

1. Introduction

The last quarter of the 20th century witnessed numerous developments leading to oil shocks. Foremost among these developments was the Arab-Israeli war that commenced in 1973. Shortly after this event, the Iranian Islamic Revolution led to a reduction in oil production by the new regime, causing panic in the world oil market and resulting in a second shock. Given that oil is a key input for many sectors and a significant commodity in terms of final consumption, fluctuations in oil prices have influenced indicators such as countries' gross domestic product (GDP), exports, and imports. However, the impact varies depending on whether a country is a net oil exporter or importer (Wang et al., 2013: 1220-1239; Baek, 2023: 188-200). Indeed, for an oil-exporting country, an increase in oil prices can stimulate export increases, boost oil revenues, and improve the trade balance in favor of the exporting country. Conversely, for an oil-importing country, an increase in oil prices can lead to cost increases, production declines, unemployment, and inflation (Kousar, 2022: 188-197). The oil shocks and their effects on national economies have attracted researchers' attention. In this context, pioneering studies have mainly focused on the general macroeconomic effects of oil prices. These include the works of Sargent (1976), Arndt (1979), Lienert (1981), Islam (1981), and Ysander (1981). In subsequent years, studies by Svenson (1984), Arab and Metwally (1987), and Salvatore and Winczewski (1990) began to directly focus on the effects of oil prices on international trade. In recent years, a significant number of studies related to the topic discussed in the empirical literature section have been conducted.

The aim of this study is to empirically analyze the relationship between oil prices and the trade balance for a panel consisting of 8 countries (Bangladesh, Brazil, Colombia, India, Mauritius, Pakistan, Turkey, and South Africa). The sample of the study consists of data covering the period 2006-2021. The study was conducted under certain constraints. One of these constraints is the inability to include more countries in the study due to the absence of variables and/or the mismatch in the length of the period for existing variables. Another constraint is that although oil prices fluctuate continuously within a year, only one price data point for each year was taken based on statistics from the International Energy Agency. Furthermore, despite the presence of numerous petroleum products in the data, the study primarily focuses on gasoline pump prices, which is another limitation.

The common characteristic of the countries included in the analysis is that they belong to the low and middle-income country group according to the World Bank (n.d.) classification. Although Mauritius appears to be a small country compared to the others, it has been included

in the panel forming the sample of the study for two main reasons. The first reason is that Mauritius has transformed from a low-income economy based on a single agricultural product such as sugarcane in the late 1960s to a middle-income country based on investment and tourism today (World Bank, 2024). The second main reason is that despite its small land area, Mauritius has significant potential due to its large exclusive economic zone². The countries forming the panel exhibit similarities to Turkey in various aspects. These similarities include efforts to integrate into the existing capitalist system since the last quarter of the 20th century, the similarities in policies aimed at attracting not only direct foreign investments but also portfolio investments, and the predominant adoption of export-oriented growth strategies.

Following the introduction in line with the study's objective, the empirical literature consisting of relevant studies on the topic is presented. Subsequently, in the Data Set, Model, and Method section, the introduction of the variables under analysis and explanations regarding the model constructed with these variables are provided. Within the scope of the study's methodology, tests were initially conducted for model selection, and the presence of heteroskedasticity, autocorrelation, and inter-unit correlation was investigated in the selected fixed effects model. Subsequently, the analysis of relationships between variables and a comparison with the fixed effects model were reported using the Driscoll-Kraay estimator. Finally, the study concludes with an evaluation of the findings obtained earlier.

2. Literature

It can be said that studies investigating the relationship between oil prices and trade balance began to emerge in the literature predominantly after the oil crisis of 1973. However, it is also noticeable that empirical studies have significantly increased in quantity in the 2000s, coinciding with easier access to data and the development of new analytical techniques. In this section, some empirical studies related to the topic will be presented chronologically from the most recent to the earliest.

One of the empirical studies in the literature, conducted by Ogbonna and Ichoku (2023), examined the impact of changes in oil prices on the trade balance of Nigeria's trading partners (Belgium, China, the United Kingdom, and the United States). The study revealed that the United Kingdom and the United States were affected asymmetrically in the long term, and

² Exclusive Economic Zone Concept' is a term that relates not only to economics but also to the field of international relations; therefore, it has not been elaborated on to avoid deviating from the focus of the study.

Belgium and the United States were affected asymmetrically in the short term. The study employed the NARDL method and covered the period from 1991Q1 to 2019Q4.

Eleyan et al. (2022) conducted a study for the Southeast Asian Nations (ASEAN) member countries, revealing that shocks in oil prices had varying effects on the trade balance due to different characteristics in the petroleum market from country to country. According to the study, the effects of oil prices on the trade balance become more pronounced during global and economic events.

Forson et al. (2022) used Pooled Mean Group (PMG) and Common Correlated Effect Pooled Mean Group (CCEPMG) estimators to examine the adverse effect of crude oil price volatility on the trade balance of 34 Sub-Saharan African countries from January 2004 to December 2017.

Nanovsky (2022) highlighted that a change in oil prices had an impact contrary to traditional theory for Kazakhstan and Russia from 2000Q1 to 2020Q2, suggesting that a decrease in prices negatively affected the trade balance by reducing exports.

Ran and Baek (2021) analyzed the effects of oil shocks on South Korea's trade balance with its three largest trading partners, categorizing them into oil demand shocks, oil supply shocks, and shocks in oil-specific demand. They found that demand shocks had the most significant impact on South Korea's trade balance, while supply shocks had negligible effects.

Ahad and Anwer (2020) examined the relationship between oil prices and the trade balance for BRICS countries from 1992 to 2015, showing positive and significant asymmetric relationships between oil prices and the trade balance for Brazil, India, China, and South Africa.

Alkhateeb and Mahmood (2020) studied the asymmetric effects of oil prices on the trade balance in Gulf Cooperation Council countries, showing positive effects on trade balances in Oman, Saudi Arabia, and the UAE, and negative effects in Kuwait. They also found that decreases in oil prices positively affected the trade balances of Bahrain, Oman, Qatar, and the UAE, while Saudi Arabia exhibited symmetric effects.

Baek (2020) investigated the effects of oil prices on the bilateral trade balance using the NARDL method for South Korea and its top 14 trading partners, revealing asymmetrical short and long-term effects for some trading partners.

Baek and Choi (2020) explored the impact of oil prices on the trade balance between South Korea and four ASEAN countries using linear ARDL, finding significant effects in both the short and long term, and asymmetric effects using the nonlinear ARDL method.

Faheem et al. (2020) investigated the effects of fluctuations in oil prices on the trade balance for Saudi Arabia, Kuwait, and the United Arab Emirates from 1980 to 2017 using both linear and nonlinear ARDL methods, concluding that the effects were asymmetric.

Baek et al. (2019) stated that changes in oil prices did not cause short-term asymmetrical effects on the trade balance of OPEC member countries (Iran, Nigeria, Saudi Arabia, and Venezuela), but did lead to long-term asymmetrical effects. They also found that changes in oil prices affected the non-oil trade balance asymmetrically in both the short and long term.

Olayungbo (2019) found no Granger causality between oil prices and the trade balance for Nigeria from 1986Q4 to 2018Q1.

Nasir et al. (2018) used the time-varying structural vector autoregressive (TV-SVA) model to examine the reactions of BRICS countries to oil shocks from 1987Q2 to 2017Q2, showing that the responses were different and asymmetric across the countries and deepened according to whether the countries were net oil exporters or importers.

Açıkalmın and Uğurlu (2014) demonstrated the negative impact of oil price shocks on Turkey's trade balance from September 2009 to June 2014, which diminished in less than 10 months.

Tiwari et al. (2014) analyzed the relationship between oil prices and the trade balance for India using the Breitung and Candelon approach and VAR-based Granger causality analysis for the periods of January 1980 to December 2011 and August 1994 to December 2011. They found bidirectional causal relationships between oil prices and the trade balance and identified the trade balance as a leading indicator of oil prices for India.

Wu et al. (2013) analyzed the effects of fundamental indicators such as oil prices, income, and exchange rates on China's trade balances with G7 countries from 1975 to 2010 using a panel smooth transition regression (PSTR) model. The empirical results showed that the relationship between fundamental indicators and trade balances was largely nonlinear, time-varying, and varied according to countries' regimes. Additionally, they found that China's bilateral trade balances responded significantly to changes in income, exchange rates, and oil prices.

Svensson (1984) stated that temporary increases in oil prices disrupted the trade balance of a small oil-importing country, while the effects of permanent increases were uncertain.

3. Data Set, Method, and Analysis

In this study, the relationship between oil prices and trade balance was investigated for 8 countries (Bangladesh, Brazil, Colombia, India, Mauritius, Pakistan, Turkey, and South Africa) from 2006 to 2021. In the existing literature, studies such as Baek (2020), Alkhateeb and Mahmoud (2020), and Forson et al. (2022) used trade balance as the dependent variable. However, GDP was used as the dependent variable in studies by Eleyan et al. (2022), Ogbonna and Ichoku (2023), and Faheem et al. (2020); exchange rates were used in studies by Ogbonna and Ichoku (2023) and Forson et al. (2022); and gasoline prices were used as independent variables in studies by Ahad and Anwer (2020), Wu et al. (2013), and Alkhateeb and Mahmoud (2020). Based on the literature, in this study, the dependent variable was determined as the export-to-import ratio, and the independent variables were GDP (gross domestic product), exchange rates, and gasoline prices. The data sources for the export-to-import ratio, GDP, and exchange rates were the World Bank database, while the data source for gasoline prices was the International Energy Agency. Descriptive statistics for the variables used in the study are presented in Table 1.

Table 1: Descriptive Statistics for Variables

Variables	Number of Observations	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
eximp	128	0.841	0.151	0.451	1.247
lngdp	128	26.522	1.568	22.673	28.779
lnexc	128	3.567	2.121	0.264	8.228
lnop	128	0.155	0.280	-0.462	0.920

The variable 'eximp' in Table 1 represents the ratio of exports to imports, while 'lngdp', 'lnexc', and 'lnop' represent GDP, exchange rates, and oil prices, respectively.

Given that the sample of the study consists of multiple units (8 countries) and observations over multiple time periods (16 years), panel data analysis is employed. In this context, observations for variables X and Y are represented as in equation (1) (Stock and Watson, 2011: 352):

$$(X_{it}, Y_{it}), i = 1, \dots, n \text{ ve } t = 1, \dots, T \quad (1)$$

In equation 1, the subscript i represents the observed units, while the subscript t represents the time of observation. In panel data analysis, relationships between variables can be modeled in three ways: fixed effects, random effects, and pooled least squares. The selection of the method depends on various tests. Major tests for model selection include the F-test, the Hausman test, and the Breusch Pagan LM test. Hypotheses for these tests are formulated as shown in equations (2), (3), and (4):

For the F (Chow) test:

$$\begin{aligned} H_0: & \text{Pooled least squares model is valid.} \\ H_1: & \text{Fixed effects model is valid} \end{aligned} \quad (2)$$

For the Hausman Test:

$$\begin{aligned} H_0: & \text{Random effects model is valid.} \\ H_1: & \text{Fixed effects model is valid} \end{aligned} \quad (3)$$

For the Breusch Pagan LM test,;

$$\begin{aligned} H_0: & \text{Pooled least squares model is valid.} \\ H_1: & \text{Random effects model is valid} \end{aligned} \quad (4)$$

The results of the tests conducted for model selection are presented in Table 2.

Table 2: Tests for Model Selection

Test Name	Test Statistic	Test Statistic Value	Probability Value	Model Preference
F	F	36.53***	0.0000	Fixed effects
Hausman	chi2	12.72***	0.0000	Fixed effects
Breusch Pagan LM	chibar2	312.03***	0.0000	Random effects

The “***” symbol indicates significance at the %1 level.

When examining Table 2, the statistics values for the F test, Hausman test, and Breusch Pagan LM test are found to be 36.53, 12.72, and 312.03, respectively, at the 1% significance level. The results of the F test and the Hausman test reject the null hypotheses specified for these tests, indicating the validity of the fixed effects model. However, the Breusch Pagan LM test rejects the null hypothesis associated with this test, indicating the validity of the random effects model. Since two of the tests suggest the fixed effects model while one suggests the random effects model, the analysis proceeds with the fixed effects model.

The fixed effects model assumes the absence of heteroscedasticity (varying variance) and autocorrelation (Tatoğlu, 2021:137). Accordingly, the presence of heteroscedasticity is tested using the Modified Wald test, while the presence of autocorrelation is examined using the Durbin Watson test by Bhargava et al. (1982), the Local Best Invariant by Baltagi and Wu (1999), and the Feasible Generalized Least Squares by Baltagi and Wu (1999). The results of the heteroscedasticity test are presented in Table 3.

Table 3: Heteroscedasticity Test for Fixed Effects Model

Test Name	Test Statistic	Test Statistic Value	Probability Value
Modified Wald Test	Chi2	44.27***	0.0000

The “***” symbol indicates significance at the %1 level.

According to Table 3, the test statistic value of 44.27 at the 1% significance level indicates the presence of heteroscedasticity in the model.

When evaluating the results of autocorrelation tests, the statistic values are compared with 2, and if these values are calculated to be less than 2, autocorrelation is accepted to be present.

The results of the autocorrelation tests are shown in Table 4.

Table 4: Autocorrelation Tests for Fixed Effects Model

Test Name	Autocorrelation Coefficient
Bhargava, Franzini, and Narendranathan's Durbin-Watson Test	0.7200
Baltagi-Wu's Local Best Invariant Test	0.9148
Feasible Generalized Least Squares Autocorrelation Test (BFN)	0.7471

The autocorrelation test results, with statistics values of 0.7200, 0.9148, and 0.7471 for each of the three tests, indicate the presence of autocorrelation.

Panel data models assume no correlation between explanatory variables and conditional errors for a given unit. However, simultaneous correlation among errors across units is often encountered in practice. Therefore, it is necessary to investigate whether there is correlation among units (Stock and Watson, 2011:367; Tatoğlu, 2021:257). Table 5 shows the correlation relationship among the countries included in the analysis.

Table 5: Inter-Unit Correlation Matrix

Countries	Banglades h	Brazil	Colombia	India	Mauritius	Pakistan	Turkiye	South Africa
Bangladesh	1.0000							
Brazil	0.1523	1.0000						
Colombia	-0.4255	-0.2366	1.0000					
India	0.4968	-0.1112	-0.8076	1.0000				
Mauritius	0.6772	-0.0645	-0.5636	0.5811	1.0000			
Pakistan	-0.1285	-0.0087	0.5154	-0.3517	-0.1645	1.0000		
Turkiye	0.1313	-0.0951	-0.4806	0.2163	0.2770	-0.5888	1.0000	
South Africa	0.0014	0.1878	-0.3516	0.2837	-0.2950	-0.1986	0.0584	1.0000

Table 5 reveals that the highest correlation, with a positive direction, is 67.72% between Mauritius and Bangladesh. In terms of negative correlation, the highest correlation is 80.76% between India and Colombia. Another notable observation in the table is the nearly negligible correlation of 0.14% between South Africa and Bangladesh.

While inconsistency may not occur in large samples due to heteroskedasticity, autocorrelation, and correlation between units, efficiency may still be adversely affected. In such cases, when at least one of heteroskedasticity, autocorrelation, and inter-unit correlation exist, two main approaches can be adopted. The first is to correct standard errors without affecting parameter estimates, using robust standard errors. The second approach involves making estimates using appropriate methods (Tatoğlu, 2021: 327). One of these methods was developed by Driscoll-Kraay (1998). This estimator adjusts for cross-sectional averages and ensures that standard error estimates are consistent independently of the cross-sectional dimension (N) (Tatoğlu, 2021:

359). Table 6 presents the results of both modeling with fixed effects and predictions made using the Driscoll-Kraay method for the variables included in the study.

Table 6: Results of Fixed Effects Model and Driscoll-Kraay Estimator Test

Variable	Coefficient	Fixed Effects Model Estimator			Driscoll-Kraay Estimator		
		Standard Error	t-Statistic Value	Probability Value	Standard Error	t-Statistic Value	Probability Value
lngdp	-.0086	0.026	-3.27***	0.001	0.019	-4.53***	0.000
logexc	0.093	0.035	2.69***	0.008	0.023	4.10***	0.001
lnop	0.110	0.057	1.93*	0.056	0.037	2.99***	0.009
Intercept term	2.774	0.642	4.32***	0.000	0.436	6.36***	0.000
R^2		0.097			0.097		
F-Statistic Value		4.20***			11.11***		
F-Statistic Probability Value		0.007			0.000		

The symbols “***” and “*” represent the significance levels of 1% and 10%, respectively.

When examining Table 6, it can be observed that while the fixed effects model estimator and the Driscoll-Kraay estimator predict the coefficients and R^2 value exactly the same, the standard errors of the estimates differ between models, with the Driscoll-Kraay estimator yielding lower standard errors. Specifically, the standard errors for the relationships between the variables lngdp, logexc, lnop, and the constant term with the eximp variable in the fixed effects model are calculated as 0.026, 0.035, 0.057, and 0.642, respectively. However, for the Driscoll-Kraay estimator, the standard errors for the same variables are calculated as 0.019, 0.023, 0.037, and 0.436.

Regarding the relationships between variables, it can be seen from Table 6 that in the panel forming the study sample, the lngdp variable is inversely related to the eximp variable, while the logexc and lnop variables are positively related to the eximp variable. According to the fixed effects model, these relationships are significant at the 1% level for lngdp and logexc, and at the 10% level for the lnop variable. However, according to the Driscoll-Kraay estimator, it is found that all independent variables significantly affect the dependent variable eximp at the 1% level.

When evaluating the parameter coefficients of the Driscoll-Kraay estimator, it can be said that a 1% increase (decrease) in the lngdp variable leads to a 0.0086 unit decrease (increase) in the eximp variable; a 1% change in the logexc variable leads to a 0.093 unit change in the same

direction in the eximp variable. Additionally, it is observed in Table 6 that a 1% change in the lnop variable leads to a 0.110 unit change in the same direction in the eximp variable.

4. Conclusion and Discussion

This study empirically investigates the relationship between the trade balance and oil prices, which hold significant importance in global trade due to their extensive use in both final consumption and production. Despite the frequent fluctuations in prices, the analysis adopts a single price for each year due to limitations such as unavailability of data for some countries. The primary methods used in the study are fixed effects model and Driscoll-Kraay estimators.

The preference for the fixed effects model in the study is based on the results of the Breusch Pagan LM test, which directs the model choice towards random effects, although the F (Chow) test and Hausman tests indicate that the fixed effects model should be preferred.

Following the preference for the fixed effects model, the study reveals some findings regarding the presence of heteroskedasticity, autocorrelation, and cross-sectional correlation. In this context, heteroskedasticity is examined using the Modified Wald test, while autocorrelation is explored through the Durbin-Watson test by Bhargava, Franzini, and Narendranathan, the Baltagi-Wu's Local Best Invariant Test, and the Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent (HAC) tests. These tests confirm the presence of both heteroskedasticity and autocorrelation in the fixed effects model. Cross-sectional correlation tests, on the other hand, show varying levels of both negative and positive correlations among countries.

Since the presence of heteroskedasticity, autocorrelation, and cross-sectional correlation violates the assumptions of the fixed effects model, the Driscoll-Kraay estimator, which takes these into account, is employed. The estimations reveal a significant relationship between the trade balance represented by the ratio of exports to imports and the petrol pump prices, although the significance level is weak at 10%. However, the Driscoll-Kraay estimator indicates a stronger relationship with a significance level of 1%. Regarding other relationships between variables, both GDP and exchange rates are found to have a strong relationship with the trade balance at a 1% significance level according to both estimators.

These results, while supporting the findings of Ahad and Anwer (2020), contradict the conclusion of Svensson (1984), which suggests that temporary increases in oil prices disrupt the trade balance. However, it should be noted that Svensson's (1984) study focused on a small oil-importing country, whereas this study is conducted on a panel of countries of various sizes.

In addition to the fact that oil prices significantly affect the trade balance of countries, the rapid increase in the shift towards alternative energy sources in recent years, the development of environmental awareness, and the greater emphasis on energy efficiency in production, transportation, and final consumption may lead to a decrease in this effect, especially in the medium to long term. In this context, it can be said that empirical studies that include factors replacing oil in terms of their effects on the trade balance will contribute to the literature and enable the development of appropriate policies.

References

- Açıklım, S., & Uğurlu, E. (2014). Oil price fluctuations and trade balance of turkey. *Journal of Applied Economic Sciences*, 9(4), 571-579.
- Ahad, M., & Anwer, Z. (2020). Asymmetric impact of oil price on trade balance in BRICS countries: Multiplier dynamic analysis. *International Journal of Finance & Economics*.26(2), 2177-2197 <https://doi.org/10.1002/ijfe.1900>
- Alkhateeb, T. T. Y. , & Mahmood, H.. (2020). The oil price and trade nexus in the gulf co-operation council countries. *Resources*, 9(12), 1-19. <https://doi.org/10.3390/resources9120139>
- Arab, A. T., & Metwally, M. M. (1987). Price elasticity of demand for oil and the terms of trade of the OPEC countries. *Energy Journal*, 8(1), 53-68. <https://doi.org/10.5547/ISSN0195-6574-EJ-Vol8-No1-4>
- Arndt, H.W. (1979). Indonesia and the price of oil: the macroeconomic policy issues. *Indonesia Circle. School of Oriental & African Studies. Newsletter*, 7, 4–10.
- Baek, J. (2020). An asymmetric approach to the oil prices-trade balance nexus: New evidence from bilateral trade between Korea and her 14 trading partners. *Economic Analysis and Policy*, 68, 199–209. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.09.013>
- Baek, J. (2023). Oil Prices, World Trade Policy Uncertainty, and the Trade Balance: The Case of Korea. *Commodities*, 2(3), 188–200. <https://doi.org/10.3390/commodities2030012>
- Baek, J., and Y. J. Choi. 2020. Do oil price changes really matter to the trade balance? Evidence from Korea-ASEAN commodity trade data. *Australian Economic Papers* 59 (3):250–278.
- Baek, J., Ikponmwoşa, M. J., & Choi, Y. J. (2019). Crude oil prices and the balance of trade: Asymmetric evidence from selected OPEC member countries. *Journal of International Trade & Economic Development*, 28(5), 533–547. <https://doi.org/10.1080/09638199.2019.1574310>
- Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR (1) disturbances. *Econometric theory*, 15(6), 814-823.
- Bhargava, A., Franzini, L., & Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The review of economic studies*, 49(4), 533-549.

- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of economics and statistics*, 80(4), 549-560.
- Eleyan, A. M. I., Nazif Ç. A., & Ballı, E. (2022). Do the time-varying effects of oil prices affect the trade balances of ASEAN-5 countries? *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 17(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/15567249.2022.2053898>
- Faheem, M., Azali, M., Chin, L., & Mazlan, N. S. (2020). Asymmetric effect of oil price changes on trade balance in Saudi Arabia, Kuwait and United Arab Emirates. *Pakistan Journal of Commerce and Social Science*, 14(3), 685-714.
- Forson, P., Dramani, J. B., Frimpong, P. B., Arthur, E., & Mahawiya, S. (2022). Effect of oil price volatility on the trade balance in sub-Saharan Africa. *OPEC Energy Review*, 46(3), 340-361. <https://doi.org/10.1111/opec.12231>
- International Energy Agency (2023, 15 September) Access address: <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tools/end-use-prices-data-explorer?tab=Yearly+prices>
- Islam, R. (1981). Some Macroeconomic Implications of Higher Oil Prices for Bangladesh. *The Bangladesh Development Studies*, 9(2), 1–20.
- Kousar, S., Khalid, I., Ahmed, F., & Ramos-Requena, J. P. (2022). Asymmetric Effect of Oil Prices on Export Performance: The Role of Export Financing Schemes in Pakistan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(2), 188–197. <https://doi.org/10.32479/ijeep.12746>
- Lienert, I. (1981). The Macroeconomic Effects of the 1979/80 Oil Price Rise on Four Nordic Economies. *The Scandinavian Journal of Economics*, 83(2), 201–219. <https://doi.org/10.2307/3439896>
- Nanovsky, S. (2022). Oil Prices, Exchange Rates, and the Trade Balance: Evidence from Kazakhstan and Russia. *Global Economy Journal*, 22(4), 1–20. <https://doi.org/10.1142/S2194565923500148>
- Nasir, M. A., Naidoo, L., Shahbaz, M., & Amoo, N. (2018). Implications of oil prices shocks for the major emerging economies: A comparative analysis of BRICS. *Energy Economics*, 76, 76–88. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.09.023>
- Ogbonna, O. E., & Ichoku, H. E. (2023). Symmetric or asymmetric: how is Nigeria's bilateral trade balance responding to oil price and exchange rate changes? *Journal of Economic Studies*, 50(3), 464-479. <https://doi.org/10.1108/JES-10-2021-0537>
- Olayungbo, D.O. (2019). Effects of Global Oil Price on Exchange Rate, Trade Balance, and Reserves in Nigeria: A Frequency Domain Causality Approach. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(1) 43.
- Salvatore, D. and Winczewski, G. (1990). World oil prices and O.E.C.D. trade balance. *Open Economies Review*, 1, 89–106.
- Sargent, J. R. (1976). The Macroeconomic Effects of the Higher Oil Price. In *Resource Allocation and Economic Policy*, 121-135. London: Palgrave Macmillan UK.
- Stock J.H. and Watson (2011) *Ekonometriye Giriş, Çev.: Bedriye Saraçoğlu Efil Yayıncılık 1. Basım Ankara*
- Svensson, L. E. O. (1984). Oil prices, welfare, and the trade balance. *Quarterly Journal of Economics*, 99(4), 649-672. <https://doi.org/10.2307/1883119>

- Tatoğlu, F.Y. (2021) Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı Beta Basım Yayım 6. Baskı İstanbul
- Tiwari, A. K., Arouri, M., & Teulon, F. (2014). Oil prices and trade balance: A frequency domain analysis for India. *Economics Bulletin*, 34(2), 663-680.
- Wang, Y., Wu, C., & Yang, L. (2013). Oil price shocks and stock market activities: Evidence from oil-importing and oil-exporting countries. *Journal of Comparative Economics*, 41(4), 1220-1239. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2012.12.004>
- World Bank. (n.d.). Low & middle income countries. Retrieved July 13, 2024, from <https://data.worldbank.org/income-level/low-and-middle-income?view=chart>
- World Bank Group (2023, 30 June) Access address: <https://data.worldbank.org/>
- World Bank (2024), Macro Poverty Outlook for Mauritius : April 2024 (English). Macro Poverty Outlook (MPO) Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/0995444404052425545/IDU1be4927161168a1470a185c81706843f473f9>
- Wu, P.-C., Liu, S.-Y., & Pan, S.-C. (2013). Nonlinear bilateral trade balance-fundamentals nexus: A panel smooth transition regression approach. *International Review of Economics and Finance*, 27, 318–329. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2012.10.010>
- Ysander, B.C. (1981). Oil Prices and Economic Stability: The Macroeconomic Impact of Oil Price Shocks on the Swedish Economy. Working Paper Series.

SOSYAL MEDYA'DA SESSİZ İSTİFA ALGISI: EKŞİSÖZLÜK İNCELEMESİ

Safa ACAR¹

Öz

Sessiz istifa, bireylerin işlerinden resmi olarak ayrılmadan duygusal ve zihinsel olarak çekilmeleri anlamına gelir ve genellikle motivasyon kaybı, tükenmişlik veya iş tatminsizliği gibi nedenlerle ortaya çıkar. Bu çalışma, sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifayı nasıl algıladığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Ekşi Sözlük platformunda "sessiz istifa" ve "Quiet Quitting" kavramlarına yönelik bir inceleme yapılmıştır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmış olup, veriler 26 Ekim 2023 tarihinde toplanmıştır. Sessiz istifa ile ilgili ilk yorum 4 Mayıs 2022 tarihinde yapılmış ve bu tarihten analizin yapıldığı tarihe kadar yazılmış olan 112 yorum analize dâhil edilmiştir. Verilerin analizi MAXQDA 2020 nitel veri analiz programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yorumlar, sessiz istifanın tanımı, nedenleri ve çözüm önerileri yönleriyle içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda, sessiz istifanın iş performansını bilinçli olarak azaltma, pasif tutum sergileme ve motivasyon düşüklüğü gibi farklı biçimlerde tanımlandığı tespit edilmiş ve genç çalışanların karşılaştığı zorluklar, iletişim eksiklikleri ve memnuniyetsizlikler vurgulanmıştır. Sosyal medya kullanıcıları, uzaktan çalışma ve esnek çalışma saatleri gibi teknoloji temelli uygulamaların sessiz istifayı önlemede etkili olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, çalışan memnuniyetini artırmaya yönelik politikalar ve teknolojik iyileştirmelerin sessiz istifayı azaltmada önemli bir rol oynayabileceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Tükenmişlik, Büyük İstifa, İş-yaşam Dengesi

JEL Sınıflaması: O15, J44, J53

PERCEPTION OF QUIET QUITTING IN SOCIAL MEDIA: EKŞİSÖZLÜK REVIEW

Abstract

Quiet quitting refers to the emotional and mental withdrawal of individuals from their jobs without officially leaving them, and it usually occurs for reasons such as loss of motivation, burnout or job dissatisfaction. This study was conducted to determine how social media users perceive Quiet quitting. For this purpose, an examination of the concepts of "silent resignation" and "Quiet Quitting" on the Ekşi Sözlük platform was conducted. Content analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study and the data were collected on 26 October 2023. The first comment about silent resignation was made on 4 May 2022 and 112 comments written between this date and the date of the analysis were included in the analysis. The data were analysed using MAXQDA 2020 qualitative data analysis software. The comments were subjected to content analysis in terms of the definition of quiet quitting, reasons and solution suggestions. As a result of the analysis, it was found that silent resignation was defined in different ways such as deliberately reducing work performance, passive attitude and low motivation, and the difficulties, communication deficiencies and dissatisfaction faced by young employees were emphasised. Social media users stated that technology-based practices such as teleworking and flexible working hours are effective in preventing quiet quitting. As a result, it is emphasised that policies to increase employee satisfaction and technological improvements can play an important role in reducing quiet quitting.

Keywords: Quiet Quitting, Burnout, Great Resignation, Work-life Balance

JEL Classification: O15, J44, J53

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Kurtalan MYO Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, safa.acar@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9578-0198

1. Giriş

Günümüz iş dünyası, teknolojik ilerlemeler ve küresel olayların etkisiyle hızla değişmektedir. Özellikle dijital dönüşüm ve Endüstri 4.0, çalışma biçimlerini yeniden tanımlarken, iş süreçlerinde köklü değişikliklere yol açmaktadır. Dijital dönüşüm, otomasyon, yapay zekâ ve veri analitiği gibi teknolojilerin entegrasyonu ile iş yerlerinin daha verimli ve esnek hale gelmesini sağlamaktadır. İşletmeler, dijital teknolojileri kullanarak operasyonel verimliliklerini artırmakta, karar alma süreçlerini hızlandırmakta ve müşteri deneyimini iyileştirmektedir. Bu dönüşüm, çalışanların görev ve sorumluluklarını da yeniden şekillendirmekte, uzaktan çalışma ve esnek çalışma saatleri gibi yeni çalışma modellerini gündeme getirmektedir.

Son dönemde, iş dünyasında ve sosyal sistemlerde insanların rolü giderek artmakta ve salgın dönemi gibi etkileyici olaylar bu rolün daha da belirginleşmesine neden olmaktadır. Salgın süreci, endüstri 4.0 gibi teknolojik gelişmelerden daha büyük bir etki oluşturmuştur. Salgın, çalışma hayatında önemli değişimlere yol açmış, özellikle çalışma saatleri ve ortamlarında belirgin dönüşümlere neden olmuştur (Baumann & Sander, 2021, s. 1). Ulaşım kısıtlamaları nedeniyle evden ve uzaktan çalışma modelleri yaygınlaşmış, bu da çalışanların iş-yaşam dengesi üzerinde etkili olmuştur. Pandemi sonrası işe dönüş ve çalışma koşullarının eski haline getirilme isteği, çalışanları ikileme bırakmıştır. Bu süreç, hem yönetim kademesinin hem de çalışanların işe bakış açılarını değiştirmiştir. Çalışma hayatındaki beklentilerin değişmesiyle birlikte bağlılık duyguları sorgulanmaktadır. Çalışanların sadece iş tanımlarında belirtilen görevleri yapmaya odaklanmaları ve diğer özverili davranışlardan kaçınmaları, "sessiz istifa" olarak adlandırılan bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu, pandemi döneminde iş dünyasını etkileyen "büyük istifa" döneminin bir devamı olarak kabul edilmektedir. Büyük istifa döneminde, işe dönmek zorunda olan bireyler farklı iş alanlarına yönelirken, sessiz istifa durumunda çalışanlar mevcut işlerine devam etmekte ve sadece iş tanımlarında yer alan görevleri yerine getirmektedirler.

Sessiz istifa ile ilgili literatür incelendiğinde konunun temelleri çok eski yönetici-çalışan ilişkilerine kadar dayandırılabilir dahi kavramsal olarak çok yeni (Arar, 2023, s. 348) olduğu söylenebilir. Kavramsal yönden bir trend olarak gelişim göstermesine rağmen etki alanı incelendiğinde küresel bir olgu olduğu düşünülmektedir (Formica & Sfodera, 2022, s. 900). Literatür incelendiğinde son bir iki yıl içerisinde konu ile ilgili bir literatür geliştiği görülmektedir. Literatürde sessiz istifayı tanımlama (Harter, 2022; Johnson, 2023; Mahand &

Caldwell, 2023), büyük istifa ve sessiz istifa ilişkisi (Formica & Sfodera, 2022; Marks, 2023), sessiz istifa ölçeği çalışmaları (Galanis, ve diğerleri, 2023), farklı sektörlere etkileri (Hamouche, Koritos, & Papastathopoulos, 2023) ve akademiye etkileri (Morrison-Beedy, 2022) gibi odak noktalarına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ulusal literatür incelendiğinde ise sessiz istifa kavramının tanımlaması (Yıldız & Özmenekşe, 2022; Arar, 2023), yönetici yönüyle değerlendirme (Atsan, 2023; Çimen & Yılmaz, 2023) ve ölçek geliştirme (Savaş & Turan, 2023) gibi çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir.

Bu araştırmada temel amaç, sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifa kavramı ile ilgili algılarının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda seçilen örneklem Ekşi Sözlük² platformunda "Sessiz İstifa" ve "Quiet Quitting" başlığına girilen girdiler olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda yer alan sorulara yanıtlar aranmıştır.

1. Sosyal medya kullanıcılarına göre sessiz istifanın tanımı ile ilgili görüşleri nelerdir?
2. Sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifanın nedenleri ile ilgili görüşleri nelerdir?
3. Sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifayı önleme ile ilgili önerileri nelerdir?

Çalışmanın ilk bölümünde sessiz istifa kavramının nedenleri ve çözüm önerileri üzerinde durulmuş, ardından yöntem bölümünde araştırmada kullanılan yöntem açıklanmıştır. Üçüncü bölümde elde edilen bulgular yorumlanarak sunulmuş, sonuç bölümünde ise sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifayı nasıl algıladığına dair bulgular ortaya konularak gelecek çalışmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Sessiz İstifa –Kavramsal Çerçeve

"Sessiz istifa" olarak adlandırılan, literatürde "Quiet Quitting" olarak ifade edilen kavram, pandemi döneminde ortaya çıkan iş dünyası trendlerinden biridir. Bu kavram, önceki dönemlerde hâkim olan koşuşturma kültürüne, sürekli yükselme baskısına ve aşırı iş yüküne tepki olarak ortaya çıkmıştır. Pandemi sürecinde çalışanlar, sessiz istifa yoluyla işlerinden ayrılarak, iş yerindeki zorlayıcı koşullara sessizce tepki göstermektedirler. Bu durum, iş dünyasında dengelenmiş ve daha sağlıklı bir çalışma ortamı arayışının bir yansıması olarak görülebilir. (Çimen & Yılmaz, 2023, s. 27). Sessiz istifa kavramı literatürde halen yeni olan ve gelişmeye ihtiyacı olan bir kavram olarak düşünülmektedir. Kavramın temelleri 2009 yılına kadar uzanmaktadır. 2009 yılında Mark Boldger A&M Economics Symposium'da ilk kez sessiz istifa kavramını dile getirilmiştir (Çalışkan, 2023, s. 192; Karaşin & Öztürk, 2023, s.

² <https://eksisozluk1923.com>

1445). Sessiz istifa kavramı 2021 yılında çalışma sürelerinin uzunluğuna karşı olarak Çin’de tepki olarak başlamıştır (Atsan, 2023, s. 138). Ancak en popüler kullanımına 2022 yılında TikTok adlı sosyal medya uygulamasında Zaid Khan adlı kullanıcının paylaşımının ardından ulaşmıştır (Arar, 2023, s. 348-349). Ziad Khan adında yazılımcı ve müzisyen olan bir genç tarafından hazırlanan videoda “sessiz istifa”yı; “işinizi doğrudan bırakmıyorsunuz, ama daha fazlasını yapma fikrini bırakıyorsunuz. Hala görevlerinizi yerine getiriyorsunuz ama artık işin hayatınız olması gerektiği yönündeki koşuşturma kültürü zihniyetini benimsemiyorsunuz. Gerçek şu ki bir insan olarak değerini emeğinizle tanımlanmıyor” şeklinde tanımlamıştır (Çimen & Yılmaz, 2023, s. 28; Yıldız D. , 2024, s. 1401). Sessiz istifa ile ilgili olarak özellikle 2022 yılının yaz döneminde Harvard Business Review, Forbes, World Economic Forum, Wall Street Journal ve Newyork Times gibi mecralarda çeşitli makaleler de yayınlanmıştır. Medyanın ilgisini ise yöne sosyal medyada oluşan popülerlik hızlandırmıştır (Aydın & Azizoğlu, 2022, s. 286). Kavram, çalışanların karşı karşıya kaldıkları yoğun iş tempoları ve zorluklar sebebiyle iş-yaşam dengelerini kurma konusunda yaşadıkları sıkıntıların sebep olduğu problemler ve tükenmişlik hissini etkilerini eleştirmek amacıyla kullanılmıştır (Çalışkan, 2023, s. 192). Bu yönüyle Sessiz istifa kavramı, çalışanların yoğun iş tempoları ve zorluklar sebebiyle iş-yaşam dengelerini kurma konusunda yaşadıkları sıkıntılara ve tükenmişlik hissine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kavram, özellikle iş dünyasında sağlıklı ve dengelenmiş çalışma ortamı arayışının bir yansıması olarak görülmektedir.

Sessiz istifa kavramının son dönemdeki gelişmesi incelendiğinde önemli bir düzeyde literatürde yer edindiği düşünülebilir. Bu duruma yönelik gelişen tartışmalara göre, bazı araştırmacılar sessiz istifa kavramının tembellik odaklı olduğunu vurgulayarak işverenlere karşı pasif bir saldırgan davranış olduğu ifade edilmektedir. Ancak diğer taraftan sessiz istifa kavramının çalışanların tükenmişlik sendromu ile başa çıkmak ve iş hayatı ile özel yaşamlarının arasındaki sınırı belirlemek gibi sebepler amacıyla gösterildiğini ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Sessiz istifanın gelişimine en önemli katkılar arasında, çalışanların hak ettikleri ücretleri alamamaları, sağlıksız ve kötü şartlarda çalışma sürdürülmesi, işverenlerin verimlilik odaklı yoğun baskıları ve pandeminin çalışanlar üzerindeki etkileri bulunmaktadır. Sessiz istifa süreci, çalışanın işinden istifa etmesine kadar giden bir sürecin oluşmasına yol açmaktadır. Bu sürecin başlangıcı olan sessiz istifanın hangi aşamalardan geçerek çalışanları işten ayrılma davranışına yönelttiği Şekil 1’de gösterilmektedir (Karavelioğlu, Baran, & Giderler, 2023, s. 5).

Şekil 1: İşten Ayrılma Süreci

Kaynak: (Karavelioğlu, Baran, & Giderler, 2023, s. 5)

Sessiz istifa davranışının aşamalarından birincisi olan duygusal aşama, sessiz istifa sürecinin ilk aşamasıdır ve bu aşamada çalışan kendisi ve arkadaşlarının sahip oldukları kabiliyetleri ve yeteneklerine yeterince değer verilmediğini düşünmektedir. Çalışanların için bu nokta kırılma noktasıdır. İkinci aşama olan zihinsel aşamada, çalışanlar her ne kadar aktif olarak çalışma sürecinde yer alsalar da zihinsel olarak işyerinde değildirler. Farklı bir anlatımla ruhen işyerinde olmamakla birlikte bedenen işe devam etmektedirler. Üçüncü aşama olan fizyolojik aşamada ise çalışan örgütsel sessizlik tutumunu da aşmakta ve işyerinde görmüş olduğu rahatsızlıkları dile getirmeye başlamaktadır. İşe gelmek ve çalışma konusundaki isteksizliğini dile getirmeye başladığı dönem de yine bu aşamadır. Bu aşamadaki çalışanlar başka yeni seçeneklere yönelik bir arayış içine girmektedirler (Karayaman, 2023, s. 517). Genel olarak sessiz istifa davranışının aşamaları, çalışanların yeteneklerinin yeterince değer görmediğini hissetmeleriyle başlayıp, zihinsel olarak işten kopmaları ve sonunda fizyolojik olarak rahatsızlıklarını dile getirip yeni iş arayışlarına yönelmeleri şeklinde ilerlemektedir.

Sessiz istifa ile ilgili farklı kaynaklarda farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Sessiz İstifa Tanımları

Sessiz İstifa İle İlgili Tanımlar	Kaynak
'Sessiz istifa', işyerinde görülen bir eğilimdir. İşletmede faaliyet gösterenler, hak ettikleri ekstra ücreti veya takdiri almadan, kendi refahlarını şirketlerinin refahının önüne koyarak, geç saatlere kadar çalışmak, çalışmadıkları dönemler olan geceleri ve hafta sonları e-postaları yanıtlamak ve ek projeler üstlenmek gibi kendilerine ödeme yapılmayan görevleri yapmayı bırakmaktadır.	(Egnow.com, 2022)
Sessiz istifa en genel haliyle "tanımlanan mesai saatleri içerisinde sadece tanımlanan işi yapmak" olarak ifade edilebilir. Bu kapsamda sessiz istifa, ücretle bağlantılı olarak davranış sergilemek, iş-yaşam dengesini bozmamak, kendine özel vakitler ayarlamak, yoğun iş temposuna uymamak, işten hariç anlamlı bir yaşam sürmek, işten kaçmak, sadece kendisine verilen görevleri yerine getirmek ve işten sonra bireysel konularla ilgilenen kişilerin koşuşturma kültürüne ve tükenmişliğe karşı bir tepkisidir.	(Kont, 2023)
Sessiz istifa, bireylerin işinde çalışmaya devam ederek, maddi ya da manevi herhangi bir tazminat almadıkları faaliyetlerin ötesinde herhangi bir iş yapmamasıdır.	(Mert, 2023)
Sessiz istifa, çalışanın işinin gerekliliği olan asgari şartları sunması ve kesinlikle gerekli olandan daha fazla zaman, çaba veya coşku göstermemesi anlamına gelir.	(Daugherty, Kelly, & Kvilhaug, 2023)
Sessiz istifa kavramı, çalışanların işlerini yapmaya devam etmeleri, fakat sadece kendilerine sunulan iş tanımlarında yer alan faaliyetleri yapmaları durumudur.	(Wheller, 2023)
Sessiz istifa, bir işin minimum beklenti veya sözleşmeli unsurlarından fazlasını yapmama olarak tanımlanabilir.	(Rogers, 2023)
Genel bir ifade ile sessiz istifa kavramı, işyerinde gerekeni kadar işi yapan daha fazlasını yapmayan çalışanları ifade eder.	(Nordgren & Björs, 2023)
Sessiz istifa kavramsal olarak, çalışanların işyerinde yaptıkları faaliyetleri kasıtlı bir biçimde kendilerine söylenen iş tanımlarıyla sınırladıkları, daha önceden tespit edilmiş beklentileri karşıladıkları fakat aşmadıkları, ek görevler için asla gönüllü olmadıkları ve tüm bunları sadece mevcut istihdam durumlarını korumak amacıyla devam ettirdikleri ve kendi refahlarını şirket hedeflerinin önüne koydukları bir zihniyettir.	(Serenko, 2023)

Kaynak: (Savaş & Turan, 2023, s. 442-443).

Sessiz istifa ile ilgili tanımlamalar farklılık gösterse de, bütün tanımlamaların ortak noktasına göre sessiz istifa, bireylerin kelimenin tam anlamıyla işlerini bırakmadığı, bunun yerine sadece doldurduğu pozisyonun karşılığı olarak beklenen işi yapmadığı, beklenenin üzerinde ve ötesinde bir performans sergilemediği durumdur (Scheyett, 2023, s. 5). Bunun yanında sessiz istifa ile koşuşturma kültürü arasında yakın bir ilişki olduğu da vurgulanabilmektedir. Dijitalleşme ve esnek çalışma modellerinin sunduğu imkânların etkisi ile ortaya çıkan yönetim modellerinin çalışanları üzerindeki yükü hem ruhsal hem de fiziksel olarak arttırması, bu kültürü etkin hale getirmekte ve sessiz istifa da koşuşturma kültürünün bir sonucu olarak düşünülebilmektedir. Bu yönüyle koşuşturma kültürü sebebiyle ortaya çıkan negatif düşünceler sessiz istifa gelişimini tetiklemektedir (Çakır Temel, 2022, s. 551). Bu yönüyle sessiz istifanın yaygınlaşması, iş yerlerinde daha sürdürülebilir ve dengeli çalışma koşullarının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

2.1. Sessiz İstifa Nedenleri

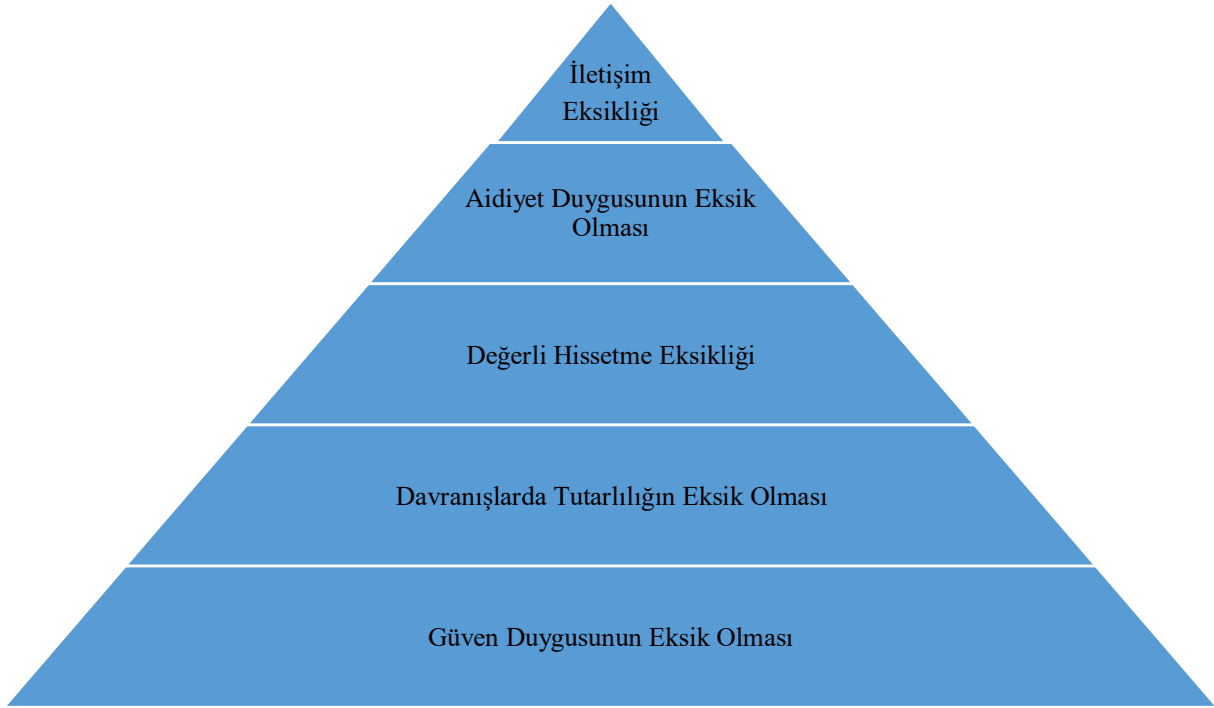
Sessiz istifanın nedenleri ile ilgili yapılan incelemede birden fazla sonuca ulaşılabilmektedir. Sessiz istifa kavramı, temelde eski düzene karşı bir başkaldırı olarak düşünülebilir. Bu başkaldırının birinci nedeni ise pandemi ve neden olduğu iş ortamıdır. Pandeminin etkisiyle, uzun yıllardır rutin bir iş-yaşam döngüsü içinde olan çalışanlar, mesai saatlerinin değişmesi, alışılmış iş yapma tarzlarının dönüşmesi ve benzeri değişimlerle karşılaştılar. Bu durum iş saatleri ile yaşam saatleri arasında belirsizliklerin artmasına ve çalışmanın anlamının yeniden değerlendirilmesine sebep olmuştur. Bu değişim süreci çalışanların hem fizyolojik hem de psikolojik olarak sıkıntılarla karşılaşmasına yol açmıştır. Özellikle istihdam oranlarında meydana gelen daralmalar mevcut çalışanların iş yükünü arttırarak bu çalışanlarda tükenmişlik duygusunun ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Pandeminin erken dönemlerinde evden çalışma modelleri olumlu karşılanmış olmasına rağmen, ilerleyen zamanlarda bu durumun iş-yaşam dengesini olumsuz etkilediği fikri yaygınlaşmıştır. Evde iş yaparken ev yaşamıyla sınırların belirsizleşmesi, çalışma saatlerinin netliğini kaybetmesine ve çalışanların işe adanmışlık hissiyle ev yaşamlarının iç içe geçmesine neden olmuştur. Bu durum, işin kişinin yaşamını kontrol ettiği algısını güçlendirerek iş-yaşam dengesinin tamamen bozulduğu bir noktaya varmıştır. Bu gelişme, iş dünyası ve toplumlar için sürdürülemez bir durum haline gelmiştir (Çalışkan, 2023, s. 193-194). Yönetim ve çalışma yönüyle çalışanların farklı problemlerinden dolayı meydana gelebilen sessiz istifa kavramının son dönemde sıklıkla tartışılması yine pandeminin getirmiş olduğu bir etkidir. Bireyler, çalıştıkları işlerde gerek fiziksel gerek duygusal olarak yeterince memnun olmadığında ve tükenmişlik gibi psikolojik hisler meydana geldiğinde sessiz istifa benzeri davranışlar gösterebilmektedir. Çalışanların tükenmişliğe yönelmesine de yol açabilen nedenlerin çoğundan dolayı sessiz istifa edilmesi söz konusudur. Sessiz istifanın bu bakış açısı ile nedenleri şu şekilde sıralanabilmektedir (Gözlü, 2023, s. 227);

- Yüksek düzeyde iş miktarı,
- Bekleneni karşılamayan ödeme,
- Bireyin kendine ayırdığı vaktin bölünmesi,
- İşletme yönetiminin gerekli desteği vermemesi,
- Beklentilerde değişme ve belirsizlik,
- İletişimin olmaması ya da düşük düzeyde olması,
- İşyerindeki bireylerin ruhsal sağlıklarının dikkate alınmaması,
- İşveren görüşünün çalışanların refahlarına yönelik olmadığı düşüncesi.

Belirtilen bu nedenlerin yanında Gallup araştırması (State of the Global Workplace: 2022 Report) kapsamında birçok çalışanın ifade ettiği sessiz istifa nedenleri şöyle ifade edilmiştir. Bir işin tatmin edici olabilmesi için işverenin çalışanların kişisel ve mesleki gelişimlerine önem vermesi gerekmektedir. Ancak, çoğu işveren bu imkânları sunmamaktadır, bu da çalışanların kendi işlerinin bir çıkmaz sokak olduğunu düşünmelerine neden olmaktadır. Çalışanlara karşı yöneticilerin uygulamalarında olan empati eksikliği ve çalışanlara değer vermeme durumu da sıkça rastlanan bir sorundur. Bu durum, çalışanların sistemik tacize ve istismarcı davranışlara maruz kalmalarına neden olur ve sonuç olarak işten ayrılmalarına yol açabilir. Ayrıca, çalışanların örgüte aidiyet duygusu hissetmeleri için bilgilendirilmeleri ve karar alma süreçlerine katılmaları önemlidir. Aksi takdirde, çalışanlar kendilerini ötekileştirilmiş ve izole hissederler, bu da stres, tükenmişlik ve depresyon gibi olumsuz duygusal durumlara neden olabilir. Özerklik, çalışanların işlerini nasıl yapacaklarına kendilerinin karar verebilmesi anlamına gelir. Ancak, gereksiz yönetici müdahaleleri, çalışanlarda olumsuz duygusal tepkilere yol açabilir ve iş tatminini azaltabilir. Güvenin azalması, çalışanların performansını olumsuz etkileyebilir ve liderlere olan güvenin azalması da işyerindeki bağlılığı etkileyebilir. Bu nedenle, sessiz istifayı önlemek için çalışmalar yapılmalıdır, aksi takdirde şirketler başarısız olabilir (Mahand & Caldwell, 2023, s. 10-12).

Sessiz istifanın nedenlerine ilişkin olarak sessiz istifa piramidi oluşturulmuştur. Bu piramitte çalışanların işyerlerine karşı duygusal kopukluk yaşamaları başlangıcından itibaren adım adım gösterilmektedir. Bu piramit ile sessiz istifa daha net bir biçimde anlaşılabilir. Bu piramit Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2: Sessiz İstifa Piramidi

Kaynak: (İstanbul Boğaziçi Enstitüsü, 2023).

Şekil 2’de yer alan piramide göre, çalışanlar farklı sebeplerle kuruma karşı güvensizlik duymaktadırlar. Bu güvensizlik duygusu zamanla istikrarsız ve tutarsız olmaya sebep olur. Çalışanın memnuniyetsizliğine sebep olan tutum ya da davranışlar devam ettiği sürece çalışanlar değersiz hissetmeye devam eder ve bir süre sonra da aidiyet duygusunu yitirmeye başlar. Bütün bu adımların sonrasında çalışan “sadece işini yapıp çıkan ve kimseyle iletişim kurmayan” biri olmaya başlayarak sessiz istifa duygusuna bürünüyor ve bu durum yapmış olduğu işe ve performansına olumsuz etkiler yapmaktadır (İstanbul Boğaziçi Enstitüsü, 2023). Çalışanların kuruma duydukları güvensizlik ve memnuniyetsizlik, aidiyet duygusunun yitirilmesine ve sadece işini yapıp çıkan, kimseyle iletişim kurmayan birine dönüşerek sessiz istifa davranışının ortaya çıkmasına ve performanslarının olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır.

Şirketler sessiz istifa konusunda bazı durumlarda tespit edebilme kabiliyetinden yoksun olabilmektedir. Özellikle çalışanın bazı özellikleri taşıması sessiz istifaya yöneldiğinin kanıtı olarak düşünülebilmektedir. Bu davranışlar 8 maddede toplanmıştır. Eğer çalışanlar bu 8 maddeye uygun davranıyorsa sessiz istifa süreci başlamış demektir. Bu maddeler (Kont, 2023);

1. Çalışan işini geliştirmek adına hiçbir şey yapmaz sadece verilen görevleri yapar,
2. Ücretini alacağını bilse bile fazla mesaiyi kabul etmez.

3. Çalışanlar konuşmamaya ve toplantılara katılmamaya başlarlar.
4. Ekip projelerine daha az katkıda bulunmaya başlar.
5. İş arkadaşları ile iletişim kopukluğu yaşamaya başlar.
6. Sosyal faaliyetlere katılmaz ya da zorlama sonucu katılır.
7. Çalışan yaptığı iş konusunda hevesli değildir.
8. Çıktı olan iş kalitesizdir.

Bu sayılan 8 madde sessiz istifaya neden olan durumların sonucunda meydana gelen ve çalışan üzerinde etkisi olan durumlardır. Eğer bir çalışan yukarıda sayılan maddelerde geçen özellikleri taşıyorsa sessiz istifa sürecine girmiştir ve bu durumu önlemek için bazı adımların atılması gerekmektedir. Bu adımlar ile ilgili açıklama çalışmanın devamında yer almaktadır.

2.2. Sessiz İstifayı Önleme Yöntemleri

Çalışanların iş ve özel hayatlarında karşılaştıkları engeller, sadece bireyin özel yaşamının mutluluğunu azaltmakla kalmayıp, psikolojik ve fizyolojik sorunlara da yol açabilir. Modern dönemde, çalışanların farkındalık düzeyi ve benlik algısı, mutluluk, huzur ve başarı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, sessiz istifayı önlemek için tek boyutlu çözümler yetersiz olabilir. Liderler ve yöneticiler, sadece çalışanları suçlamaktan ziyade, işyerinde enerji, yenilikçilik, zaman ve coşku kaybı yaşayan çalışanların motivasyonunu artırmak için çaba göstermelidir. Önemli olan, sessiz istifanın oluşmasını engellemek için işyerinde açık, kapsayıcı ve güvenli bir ortamın sağlanmasıdır. Bu şekilde, yöneticiler çalışanlarına takdirlerini gösterir, katkılarını takdir eder ve endişelerini dinlerlerse, sessiz istifanın önüne geçebilirler (Güler, 2023, s. 253). Bu sebeple liderler, sessiz istifayı önlemek için, çalışanların motivasyonunu artırmak adına iş yerinde açık, kapsayıcı ve güvenli bir ortam sağlayarak onların katkılarını takdir etmeleri ve endişelerini dinlemeleri gerekmektedir.

Bu bilgilere göre sessiz istifanın önlenmesinde yöneticilerin çok büyük bir önemi vardır. Yöneticiler sessiz istifayı önlemek için bazı önlemler alabilirler. Bu önlemler şu şekilde sıralanabilir (Atsan, 2023, s. 142-143);

- Yöneticilerin açık bir iletişim modelini tercih etmeleri gerekmektedir. Çalışanlara karşı kapıların sonuna kadar açık olması ve duvar örülmemesi önemlidir.

- Yöneticilerin yapmış oldukları geri bildirimler yıkıcı değil yapıcı, şeffaf ve adaletli olmalıdır. Yöneticinin çalışanın yapmış olduğu hatalara karşı suçlayıcı olması çalışan bağımlılığını azaltmaktadır.

● Çalışanların nelerden motive olacağını bilmesi gerekir. Bu konuda gerekli görüşmeler yapılarak yöneticinin çalışan hakkında daha fazla bilgi sahibi olması gerekmektedir.

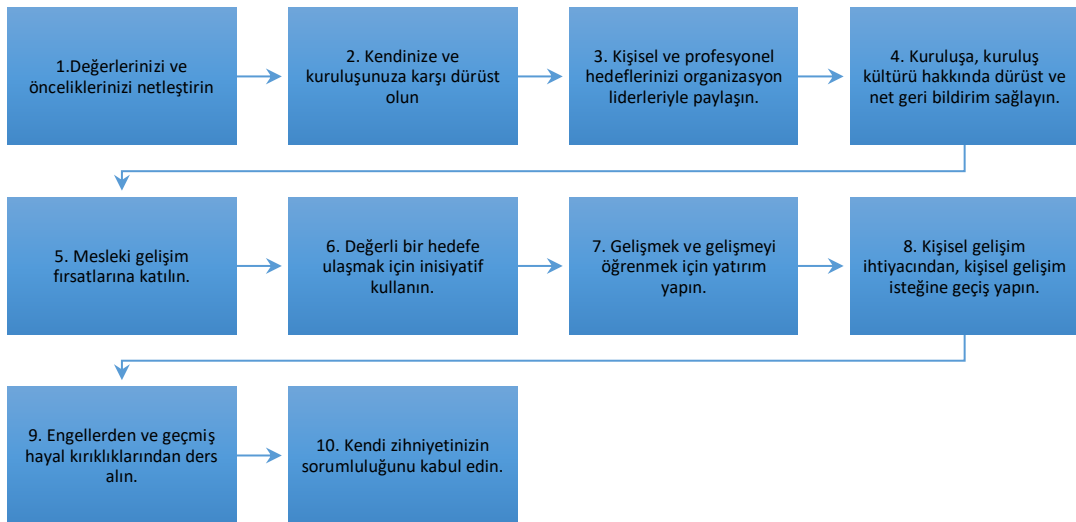
● Yapılan çalışmalarını ve yaptıkları işleri konusunda çalışanlara destek olmak gerekmektedir. Bu konuda daha iyi bir noktaya ulaşabilmek için gerektiği noktalarda beraber çalışmak da gerekebilir.

● Çalışılan şirketin tek amacının maddiyat olmadığı çalışanlara kanıtlanmalıdır. Özellikle Z kuşağı olarak tanımlanan yaş grubu sadece para odaklı olma mantığına sıcak bakmamaktadır. Farklılık, yenilik ve gelişim şarttır. Z kuşağı kendisine iş yaşamı sürecinde geri bildirimde bulunarak mentorluk yapan yöneticilerle çalışmak istemektedirler (Kızıldağ, 2019, s. 43).

● Kurumsal iklim muhakkak sağlanmalıdır. Çalışanların değerleri ve örgüt kültürü uyumlu olmalıdır. Bu tür bir ortamda çalışanlar kendilerini daha mutlu ve motive hissedeceklerdir.

Sessiz istifanın önüne geçmek adına çalışanların gelişimine yönelik olarak yöneticilerin bazı teşvik uygulamaları yapması gerekmektedir. İşletme ile çalışan arasında sadece maaş ilişkisinin olması sessiz istifanın artmasına yol açabilmektedir. Oluşan iş ilişkisi işlemsel değil de başarı odaklı olursa yapılan iş en yüksek potansiyeline ulaşabilmektedir (Ellera, Jamali, & Cldwell, 2023, s. 10). Bu kapsamda bir işletmede çalışanların gelişimine yönelik on adım Şekil 3’de yer almaktadır.

Şekil 3: Gelişmeyi Teşvik İçin 10 Çalışma Eylemi

Kaynak: (Ellera, Jamali, & Cldwell, 2023, s. 10)

Şekil 3’yer alan 10 madde, çalışanların sessiz istifa sürecinden ayrılıp sessiz başarı olarak tanımlanabilecek bir noktaya ulaşmasını sağlayabilmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma desenine sahip olup, nitel araştırma yöntemleri arasından içerik analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi, “belli bir metnin, kitabın, belgenin içeriğinde gizli kavram, ilke ve özellikleri anlama ve anlatma amacı ile yapılan bir taramadır.” (Karasar, 2016, s. 231). “İçerik analizi, mesaj değeri taşıyan her türlü verinin bir amaç doğrultusunda taranması, kategorilere ayrılması, özetlenmesi ve bulguların araştırma amacı doğrultusunda analiz edilerek, yorumlanmasını kapsayan, bilimsel bir araştırma yöntemidir” (Başfıncı, 2008, s. 53). Bu kapsamda içerik analizi, yazılı, görsel veya işitsel materyallerin sistematik ve nesnel bir şekilde incelenerek belirli temalar, kavramlar ve desenler doğrultusunda yorumlanmasını sağlar. Bu çalışma kapsamında, çevrimiçi bir sosyal medya aracı olan Ekşi Sözlük platformunda yer alan "sessiz istifa" ile ilgili kullanıcı yorumları içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu bölümde, araştırmanın kapsamı, verilerin toplanması, analizi ve geçerlik ve güvenilirlik süreçleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Analizlerin yapıldığı alan olan Ekşi Sözlük platformu bir katılımcı sözlük modelidir. Katılımcılar, sözlüğe olan katkılarından dolayı “yazar” olarak nitelendirilmektedir. Bu sözlüklerde konu sınırlaması yoktur, yazarlar farklı konularda yorumlar yaparlar. Ekşi Sözlük, 15 Şubat 1999'da Sedat Kapanoğlu tarafından kurulan bir katılımcı sözlüktür. Bu platform, çeşitli kelimeler ve kavramlar hakkında kayıtlı yazarların çeşitli yorumlarını içeren ve katılımcı özelliğe sahip bir web sitesidir (Porsuk & Cerit, 2021, s. 351).

3.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada temel amaç, sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifa kavramı ile ilgili algılarının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda sunulan soruların cevaplarına yönelik analizler yapılmıştır.

1. Sosyal medya kullanıcılarına göre sessiz istifanın tanımı ile ilgili görüşleri nelerdir?
2. Sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifanın nedenleri ile ilgili görüşleri nelerdir?
3. Sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifayı önleme ile ilgili önerileri nelerdir?

Çalışmada bu amaç doğrultusunda Ekşi Sözlük adlı katılımcı sözlükte yazarlar tarafından “sessiz istifa” ve “quiet quitting” kavramları ile ilişkili vermiş oldukları açıklamalar MAXQDA 2020 nitel veri analiz programı aracılığı ile incelenmiş ve içerik analizine tabi tutularak çalışma sorularına yanıt aranmıştır.

3.3. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırmanın kapsamı, Ekşi Sözlük platformunda yer alan kullanıcı yorumlarıdır. Araştırmanın evreni, Ekşi Sözlük platformunda sessiz istifa konusunda yorum yapmış olan katılımcıları içermektedir. Bu evrenden seçilen 112 katılımcı yorumu, çalışmanın örneklemini olarak belirlenmiştir. Bu örneklem, sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifaya yönelik görüşlerini ve deneyimlerini anlamak için temsil edici bir veri seti sağlamaktadır. 26/10/2023 tarihinde gerçekleştirilen analizde, ekşi sözlük sosyal medya platformunda yer alan sessiz istifa ile ilgili kullanıcı yorumları incelenmiştir. Bu çerçevede, analiz, Ekşi Sözlük platformunda sessiz istifa konusundaki kullanıcı katkılarının derinlemesine incelenmesine odaklanmaktadır.

3.4. Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinde, Ekşi Sözlük'te "sessiz istifa" ve "Quiet Quitting" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan aramalar sonucunda elde edilen tüm ilgili başlıklar ve bu başlıklara yazılan yorumlar toplanmıştır. Bu süreçte, veri toplama tarih aralığı olarak 04 Mayıs 2022 – 26 Ekim 2023 tarihleri arasındaki yorumlar dikkate alınmıştır. Bu tarih aralığı, konuyla ilgili güncel ve geçerli verilerin toplanması amacıyla belirlenmiştir. Toplanan veriler, nitel veri analizine uygun bir formatta organize edilmiştir. Her bir yorum, yazıldığı tarih, yazar bilgileri (anonim olarak) ve içeriği ile birlikte kaydedilmiştir. Verilerin toplanması sırasında, araştırma etiğine uygun olarak yazarların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve kişisel verilerin korunması prensibine özen gösterilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Veri analizi sürecinde, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada, içerik analizi süreci dört aşamada gerçekleştirilmiştir:

Veri Kodlama: Toplanan veriler, anlamlı parçalara ayrılarak kodlanmıştır. Kodlama sürecinde, verilerde tekrarlayan temalar, kavramlar ve ifadeler belirlenmiş ve bu temalara uygun kodlar atanmıştır. Kodlama işlemi, MAXQDA 2020 nitel veri analiz yazılımı kullanılarak yapılmıştır.

Tema Oluşturma: Kodlama işlemi tamamlandıktan sonra, benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Tema oluşturma sürecinde, verilerin bağlamı ve araştırma sorularına uygunlukları göz önünde bulundurulmuştur.

Verilerin Yorumlanması: Oluşturulan temalar doğrultusunda, veriler yorumlanmıştır. Bu aşamada, temalar arasındaki ilişkiler, verilerin bütünlüğü ve araştırma sorularına yanıt verme potansiyeli dikkate alınmıştır.

Sonuçların Raporlanması: Son aşamada, elde edilen bulgular sistematik bir şekilde raporlanmıştır. Bulgular, araştırma sorularına yanıt verecek şekilde organize edilmiş ve yorumlanmıştır. Bulguların raporlanmasında, verilerin örneklem düzeyinde temsil edici olmasına özen gösterilmiştir.

3.6. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Yapılan analiz geçerlilik ve güvenilirlik açısından değerlendirilmiş ve içerik analizi tekniği ilkelerine uygun bir yapı oluşturularak araştırmanın soruları odak noktası olarak belirlenerek sessiz istifanın tanımı, nedenleri ve sessiz istifanın önlenmesine yönelik öneriler şeklinde bir kodlama cetveli oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlama cetveline bağlı olarak konusunda uzman olan iki akademisyen tarafından veriler incelenerek kodlanmıştır. Elde edilen veriler içerik çözümlemesine tabi tutularak bulgulara ulaşılmıştır. Kodlayıcılar arasında güvenilirliğin belirlenmesinde Cohen's Kappa'nın güvenilirlik formülü kullanılmıştır. Bu formül;

$K=(F_0-F_c)/(N-F_c)$ olarak formüle edilmektedir. Formülde F_0 , kodlayıcıların aynı fikirde oldukları yargıların sayısını, F_c , ihtimale bağlı şekilde aynı fikirde oldukları düşüncelere yönelik değerlerin sayısını, N ise Kodlama yapılan değerlerin toplamının sayısını ifade etmektedir. Araştırmanın güvenilirliği için analizi gerçekleştiren iki araştırmacının elde ettiği veriler kullanılarak, yapılan puanlamalar arasında oluşan uyum yüzdesi hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalarda uyum yüzdesinin %82 olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3'te Cohen's Kappa indeksinin değerlendirmesi yer almaktadır.

Tablo 3: Cohen's Kappa Güvenilirlik İndeksinin Değerlendirilmesi

Kappa Değeri	Güvenilirlik Düzeyi
0'dan küçük	Anlaşma yok
0 ile 0,2 arası	Düzye Anlamsız
0,2 ile 0,4 arası	Düşük güvenilirlik düzeyi
0,4 ile 0,6 arası	İlmli bir güvenilirlik
0,6 ile 0,8 arası	İyi düzeyde güvenilirlik
0,8 ile 1 arası	Çok İyi güvenilirlik düzeyi

Kaynak: (Keskin & Çilingir, 2010, s. 60).

Tablo 3'te yer alan değerlendirmeye göre elde edilen %82'li değer çok iyi kategorisinde yer almaktadır. Bu veri kodlayıcılar arası güvenilirliğin oldukça yüksek olduğu düşüncesini desteklemektedir.

4. BULGULAR

Sessiz istifa algısına yönelik olarak yapılan inceleme kapsamında Ekşi Sözlük platformu üzerinden gerçekleştirilen içerik analizine ilişkin bulgular bu bölümde sunulmuştur. Bu kapsamda öncelikle sessiz istifa ile ilgili ekşi sözlük üzerinden genel bir değerlendirme sunulmuş, devamında ise araştırma sorularına yönelik elde edilen yanıtlara yer verilmiştir.

4.1. Ekşi Sözlük Sessiz İstifa Genel Değerlendirmesi

Ekşi Sözlükte “sessiz istifa” ve “quiet quitting” kavramlarına yönelik bir analiz yapılmıştır. Yapılan analiz, Ekşi Sözlük Gönderi Analizi³ web sayfasında kullanılabilir hale getirilerek MAXQDA 2020 nitel veri analiz programında görselleştirilmiştir. Ekşi Sözlükten elde edilen verilere ilişkin bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Verilerin Sayısı

İncelenen Kavram	Girilen Yorum Sayısı	İlk Girilen Yorum tarihi	Son Girilen Yorum Tarihi
Quiet Quitting	17	04/08/2022	19/09/2023
Sessiz İstifa	95	04/05/2022	26/10/2023
Toplam	112		

Ekşi Sözlük'te sessiz istifa ve Quiet Quitting kavramlarına ilişkin yapılan yorumların sayısı toplamda 112 olarak tespit edilmiştir. Yorumlar incelendiğinde ilk yorumun 04/05/2022 tarihinde son yorumun ise çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle 26/10/2023 tarihinde yapıldığı belirlenmiştir.

Ekşi sözlük verilerine göre sessiz istifa ve Quiet Quitting kavramlarına yönelik yorumların yıllara göre dağılımı dikkate alınarak yapılan incelemede Tablo 5'ye yer alan verilere ulaşılmıştır.

Tablo 5: Verilerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Sessiz İstifa	Quiet Quitting	Yıllara Göre Toplam
2022	69	13	82
2023	26	4	30

³ <https://app.eniser.info/eksi/>

İfadeye Göre Toplam	95	17	
Genel Toplam			112

Tablo 5’de yer alan verilere göre en fazla yorum 2022 (82) yılında yapılmış, kavramsal olarak yapılan yorumlara göre ise sessiz istifa (95) ile ilişkili yorum sayısı Quiet Quitting (17) ile ilişkili yorumlardan daha fazla yapılmıştır.

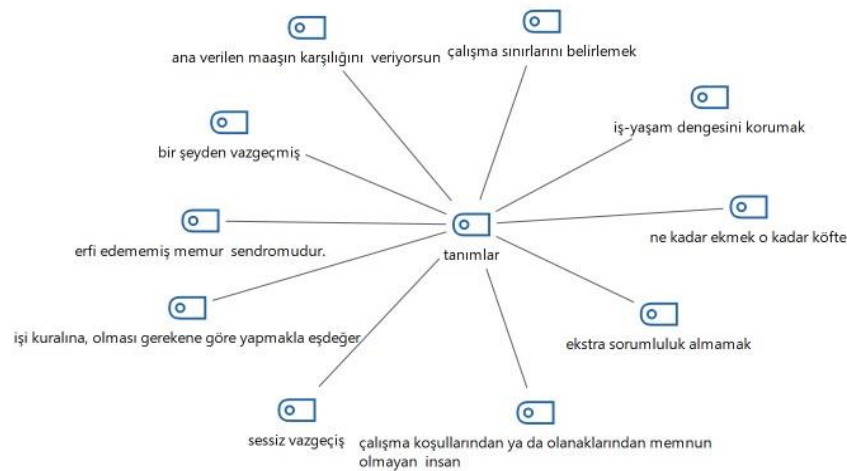
4.2. Araştırma Sorularına Yönelik Analizler

Sessiz istifa ile ilgili olarak yapılan içerik analizi kapsamında yer alan veriler araştırma soruları çerçevesinde değerlendirilmiş, bu kapsamda her sorunun cevabı ayrıntılı olarak kullanıcı yorumları temelinde incelenmiştir. Araştırma sorularına yönelik elde edilen veriler şu şekildedir;

Sosyal medya kullanıcılarına göre sessiz istifanın tanımı ile ilgili görüşleri nelerdir? Sorusuna yönelik olarak yapılan analizlerde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

MAXQDA 2020 nitel analiz programına eklenen kullanıcı yorumları bu soru kapsamında incelenmiş ve 73 katılımcının sessiz istifa kavramını bir çalışanın işyerindeki performansını ve katkısını bilinçli olarak azaltması tanımına uygun biçimde tarif etmektedir. Ancak 39 katılımcı ise sessiz istifa kavramını gerektiği kadar iş yapmak ve kendini geliştirmeyi bırakmak olarak tanımlamıştır. Sessiz istifa ile ilgili tanımlamalarda öne çıkan ifadeler MAXQDA 2020 aracılığıyla oluşturulmuş olup Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 4: Sessiz İstifanın Tanımına Yönelik Kod-Alt Kod Modeli

Şekil 4’te sunulan bilgilere göre sessiz istifa tanımları genel olarak çalışanlar yönüyle değerlendirilmiş ve ağırlıklı olarak olumsuz bir bakış açısı ile belirtilmiştir. Bu durumda sessiz

istifa bilinçli olarak yapılan bir eylemden ziyade çalışanların pasif bir durumda kalmaları olarak ifade edilmektedir. Sessiz istifanın tanımına yönelik olarak seçilmiş olan bazı kullanıcıların yorumları şu şekildedir;

“Sessiz istifa, gerektiği kadar iş yapıp, boşa düşünce yeni iş almamak, kendini geliştirmeyi bırakmak olarak tanımlanabilir. Sessiz istifa ederken, iş akdinizin aksi yönünde davranmayın. Aynı işyerinde kalmak istiyorsanız, işvereninizle/üstünüzle açık konuşun.” K19

“İstifa kelimesi ekonomik ve endüstriyel olarak gelişmiş ülkelerde patronları korkuturken insanların üç kuruş fazlası için çırpınıp aç kalmamak için çalıştığı coğrafyalarda çalışanları korkutur. Sessiz istifa gibi bir tabir ise ilk gruptaki ülkelerin insanları için gayet doğal durumları açıklarken herkesin bu tabirin gayet normal aksiyonları tanımlamasına şaşırıyor olması bu korkudan kaynaklanıyor. Yani orada insanlar ‘bana normal şartları sağlamazsan çeker giderim’ derken burada ise ‘bize bu şartlar sağlanmasa da istifa edemeyiz ki’ diyor.” K80

“LinkedIn’de sessiz istifa içerikleri görüyorum bolca, yok artık mesaiden sonra telefonlarımı açmayacağım, ek mesai yapmayacağım, hafta sonu iş düşünmeyeceğim, sosyal hayatıma önem vereceğim, işi ikinci plana atacağım. Zaten bunları sizden normalmiş gibi isteyen işverenlerden uzak durun. İş tanımınızın dışında da ekstra işi bedava...” K19

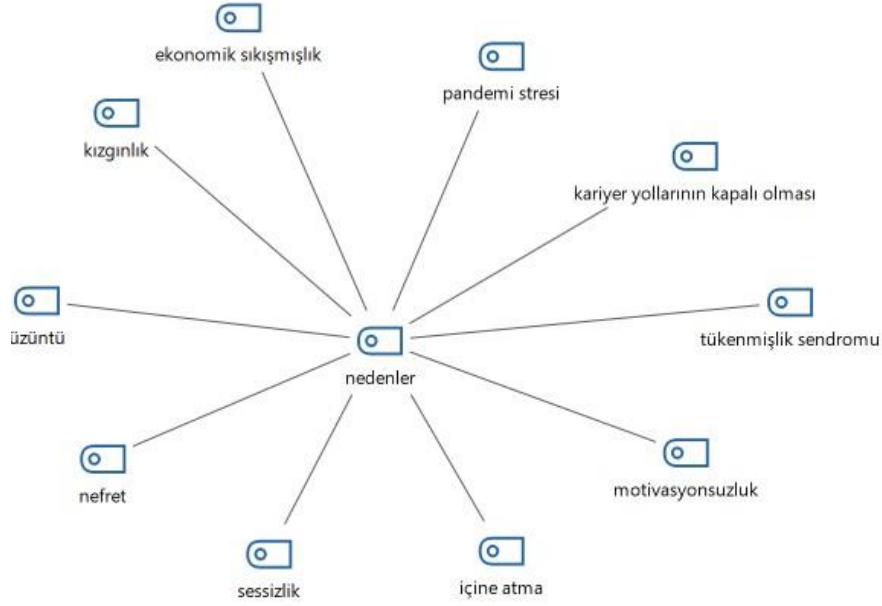
Bu yorumların ortak noktası; sessiz istifanın işyerinde memnuniyetsizlik hissedilmesine rağmen açıkça istifa etmeyi tercih etmemeyi seçmektir. Bu noktada işveren ile iletişim kurulmadan, iş performans düzeylerinde düşüş yaşandığı ve işe duyulan motivasyonda azalma meydana geldiği dile getirilmiştir. Yorum yapan katılımcılar kavramı sessiz istifa ya da İngilizce karşılığı olan Quiet Quitting olarak tanımlasa da yapılan yorumlardan bazılarında sessiz istifa kavramının “sessizce bırakma”, “ücretin kadar çalış”, “yeni nesil grev”, “görünür görünmez işsizlik” veya “emeğine sahip çık” gibi kavramlarla ifade edilmeye çalışıldığı da tespit edilmiştir.

Sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifanın nedenleri ile ilgili görüşleri nelerdir? Sorusuna yönelik olarak yapılan analizlerde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

MAXQDA 2020 nitel analiz programına eklenen kullanıcı yorumları bu soru kapsamında incelenmiş ve 80 katılımcı sessiz istifanın nedenleri arasında düşük maaşların, iş yerindeki

dengelessizliklerin, yetersiz motivasyon ve işyerindeki stres gibi nedenlerin olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak 32 katılımcı ise sessiz istifanın nedenlerini daha çok ekonomik ve endüstriyel faktörlere bağlamıştır. Bu katılımcıların yorumlarına göre sessiz istifanın arkasında kişisel nedenlerden çok daha büyük etkenler yatmaktadır. Sessiz istifanın nedenlerine ilişkin olarak MAXQDA 2020 programında hazırlanan kod-alt kod modeli Şekil 5 'te yer almaktadır.

Şekil 5: Sessiz İstifanın Nedenlerine Yönelik Kod-Alt Kod Modeli

Sessiz istifanın nedenlerine ilişkin olarak Şekil 5'te yer alan bilgilere göre bu davranışın kişisel ve genel sebepleri olabilmektedir. Sessiz istifanın tanımına yönelik olarak seçilmiş olan bazı kullanıcıların yorumları şu şekildedir;

"...youthall tarafından yapılan çalışma ise kariyer yollarının kapalı olması, iş-özel hayat dengesizliği, iş tanımının net olmaması ve düşük maaş nedeniyle türkiye'de gençlerin yüzde 24'ünün şu an sessiz istifa sürecinde; yüzde 46,7'sinin ise bu kavrama yatkın olduğunu ortaya koydu.50 yılı aşkın süredir çalışan bağlılığı araştırması yürüten gallup, bağlı çalışanların koşullardan bağımsız olarak diğer çalışanlardan daha iyi iş sonuçları ürettiğini bildiriyor. ancak dünya çapında çalışanların yalnızca %15'i ve abd'de %35'i bağlı (engaged) kategorisine giriyor. çalışanlara koçluk yaparak, değer yaratmalarını sağlayıp bunun farkına varmalarına yardımcı olarak, geri bildirim vererek, gelişimlerini destekleyerek, sorumluluk ve inisiyatif vererek, ihtiyaçları karşılayarak ve iyi bir iletişim ile bağlılıkları arttırılabilir." K23

“berbat bir durum ve giderek artıyor bu isteksizlik. nedeni gayet açık, 11 sene lise (eskiden öyleydi), 4 sene üniversite, 3 sene yüksek lisans, 4 sene doktora olmak üzere toplam 22 sene okudum ve bir araba alamıyorum, ev alamıyorum, bırakın almayı hayal edemiyorum, hadi hepsini geçtim, istanbul'da barınamıyorum bile.”K33

“insanlara düşük maaş verip zengin olabileceği sanısına kapılan işverenin tezahürüdür esasen. sakıp sabancı'nın bu konuda çok güzel bir sözü var, "ben servetimi doğru insanlara verdiğim yüksek maaşlara borçluyum" diye. şimdi sen kalk maaş adaletsizliği yarattığın, personel harici her türlü gidere göz yumup motivasyon toplantılarında biz aileyiz deyip üç kuruşu sakındığın personelden performans bekle.”K50

“bu konjonktürde birçok Türk insanının içine düştüğünü düşündüğüm durum. çünkü çalışmak kazandırmıyor, evet kazandırmıyor. kirayı faturayı ödeyebilmek ve paranın geri kalanını kredi kartına yatırmak yaşamak değil dostlarım. bu çıkmaz döngüde motivasyon namına hiçbir şey kalmıyor.” K86

Genel olarak katılımcıların sessiz istifanın nedenlerine yönelik olarak ifade ettikleri ortak noktalar değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır;

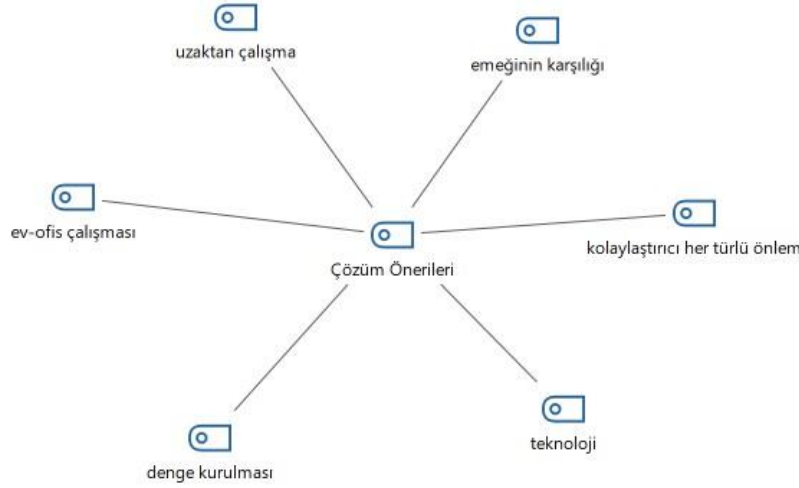
1. *Gençlerin iş hayatında karşılaştığı zorluklar:* Kariyer yollarının kapalı olması, iş-özel hayat dengesizliği, iş tanımının belirsizliği ve düşük maaşlar gibi sebepler sessiz istifanın oluşmasına neden olmaktadır.
2. *İşverenlerin sorumluluğu:* İşverenlerin düşük maaşlarla çalışanları motive etme çabalarının, aslında işverenin zenginleşme arzusundan kaynaklandığı vurgulanmaktadır.
3. *Motivasyon eksikliği ve çıkmaz döngü:* İşte yaşanan bu zorluklar ve maddi sıkıntılar, gençlerde motivasyon eksikliğine neden olmaktadır ve birçok insanın yaşamında bir çıkmaz döngü oluşturmaktadır.

Sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifayı önleme ile ilgili önerileri nelerdir? Sorusuna yönelik olarak yapılan analizlerde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

MAXQDA 2020 nitel analiz programına eklenen kullanıcı yorumları bu soru kapsamında incelenmiş ve Şekil 6'da yer alan sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak yapılan incelemede, katılımcı yorumlarının birçoğunda bu konu ile ilgili bir bilgi yer almadığı tespit edilmiştir. Yorumların

geneline bakıldığı zaman çoğunlukla çözüm önerilerinden uzak yorumların olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Şekil 6: Sessiz İstifanın Çözüm Önerileri Kod-Alt Kod Modeli

Şekil 6’ da çözüm önerileri olarak dengenin korunması, teknolojiden faydalanma ve ev –ofis tarzı uygulamalar önerilmektedir. Ancak yine de ayrıntılı bir çözüm yolu sunulmamıştır. Bu sebeple bu konuda net bir yorum yer almamakla birlikte şu yorumlar bu konuya bir miktar değinmektedir.

“...zorlaştırıcı değil, kolaylaştırıcı her türlü önlem ve motivasyon aracı teknolojinin de yardımıyla sessiz istifayı önlemek için kullanılabilir. pandemi günlerinde, uzaktan eğitim yaparak ev-ofis karmasında derslerin yürütülmesi bu konuda verilen güzel bir örneği oluşturmaktadır. “biz her zaman böyle yaptık”, “bizim zamanımızda hep böyle yapılırdı” anlayışı var olanı tekrarladığı, değişime ve yeniliğe pek de açık olamadığından artık geçerli olamaz.” K68

“şirketler için ciddi bir tehlike olmakla birlikte yeteri kadar ciddiye alındığını düşünmediğim kavram.kimse doğru iş koşullarının sağlandığı ortamlarda böyle bir eyleme yönelmez. daha verimli ve daha huzurlu iş ortamları hazırlayarak bu sessiz istifa dalgasından kaçmak çok da zor olmasa gerek.çalıştığım şirkette de son 1 yılda yaşanan saçmalıklar neticesinde ben dahil birçok arkadaşımın gerçekleştirdiği eylemdir.” K32

“çözümü kardan pay vermektir. kimseden size milyonlar kazandırıp üç kuruşa talim etmesini bekleyemezsiniz. herkese emeğinin karşılığını verin bakın nasıl özverili çalışıyorlar.” K41

Analiz kapsamına alınan 112 kullanıcı yorumunun genel durumu ağırlıklı olarak sessiz istifanın tanımlanmasına ve sebeplerine yöneliktir. Sessiz istifanın nasıl çözüme kavuşturulacağı ile ilgili çok kısıtlı yorum bulunduğu tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışma, sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifa kavramına ilişkin algılarını incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada sessiz istifanın tanımı, nedenleri ve çözüm önerilerine ilişkin bir inceleme yapılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, sessiz istifanın işyerlerinde önemli bir sorun olduğunu ve çeşitli nedenlerle yaygınlaştığını ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında sessiz istifanın tanımına ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde, sessiz istifa tanımlarının farklı şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Bir grup katılımcı, sessiz istifayı iş performansını bilinçli olarak azaltma ve pasif bir tutum sergileme olarak tanımlarken, diğerleri ise gerektiği kadar iş yapmayı bırakma ve motivasyonda düşüş olarak algılamaktadır. Ayrıca, sessiz istifanın çeşitli alternatif ifadelerle de tanımlanabileceği belirtilmektedir. Sessiz istifanın, işyerinde memnuniyetsizlik hissedilmesine rağmen açıkça istifa etmeme eğiliminin işyeri iletişim eksikliği ve memnuniyetsizlikleri dile getirmede zorlanma ile ilişkilendirilebileceği vurgulanmaktadır. Bu bulgular, işyeri ilişkileri ve çalışanların duygusal refahı üzerine yapılan araştırmalarda dikkate alınarak daha sağlıklı çalışma ortamlarının oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

Çalışma kapsamında sessiz istifanın nedenlerine ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde, gençlerin iş hayatında karşılaştığı zorluklar öne çıkmaktadır. Kariyer yollarının belirsizliği, iş-özel hayat dengesizliği, iş tanımının net olmaması ve düşük maaşlar gibi faktörler, sessiz istifaya yol açan temel sebepler olarak gösterilmektedir. Özellikle, düşük maaşlarla çalışanları motive etme çabalarının, aslında işverenin kendi zenginleşme arzusundan kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Bu durum, çalışanların işverene olan bağlılığını ve performansını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, maddi sıkıntılar ve yaşanan ekonomik zorluklar, gençlerde motivasyon eksikliğine neden olabilir ve işten memnuniyetsizlik ile finansal baskılar bir çıkmaz döngü oluşturabilir. Bu kapsamda, işverenlerin iş gücü yönetim stratejilerini gözden geçirmesi ve çalışanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayacak politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

İş-yaşam dengesi ve kariyer gelişimi gibi konulara odaklanarak çalışan memnuniyetini artırmak, işverenlerin uzun vadeli başarısı için kritik öneme sahiptir.

Araştırma kapsamında sosyal medya kullanıcılarının sessiz istifayı önleme konusundaki önerileri incelendiğinde, katılımcı yorumlarının çoğunun bu alanda net bir bilgi sunmadığı ve çözüm önerilerinden uzak olduğu görülmektedir. Ancak, bazı yorumlar bu konuya bir miktar değinmektedir. Örneğin, teknolojinin kullanımıyla sessiz istifayı engellemek için zorlaştırıcı olmayan, aksine kolaylaştırıcı önlemlerin ve motivasyon araçlarının devreye sokulması gerektiği belirtilmektedir. Pandemi döneminde, uzaktan eğitim ve ev-ofis gibi yenilikçi uygulamaların, iş sürekliliğini sağlayarak sessiz istifayı önlemede başarılı olduğu örnekler arasında gösterilmiştir. Diğer yandan, şirketler için sessiz istifanın ciddi bir tehdit oluşturmasına rağmen yeterince ciddiye alınmadığı da vurgulanan önemli noktalar arasında yer almaktadır. Doğru iş koşullarının sağlandığı ortamlarda sessiz istifaya yönelik eylemlerin azalacağı ve daha verimli, huzurlu iş ortamlarının oluşturularak bu tür istifaların önlenebileceği düşünülmektedir. Çalışan memnuniyetinin artırılması ve emeğin takdir edilmesi, sessiz istifayı önleme konusunda kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, bazı yorumlarda sessiz istifanın bir çözümü olarak şirketin çalışanlarına kardan pay vermesi gerektiği ifade edilmiştir. Çalışanların emeklerinin karşılığının verilmesi ve özverili çalışmalarının takdir edilmesi, sessiz istifayı önlemek için önemli bir adım olarak gösterilmektedir. Bu bulgular, sessiz istifayı önleme konusunda hem teknolojik hem de organizasyonel düzeyde yapılacak iyileştirmelerin önemine işaret etmektedir. Bu şekilde, çalışanların iş tatmini ve bağlılığının artırılmasıyla sessiz istifaların azaltılması hedefine ulaşılabilir.

Elde edilen bulgular kapsamında bu makale, sessiz istifanın işyerlerindeki yaygınlığını ve önemini vurgulamakta olup, elde edilen bulgular, sessiz istifanın farklı tanımlarının yanı sıra işyeri iletişim eksikliği ve memnuniyetsizliklerin dile getirilememesi ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. Sessiz istifanın nedenleri arasında, çalışanların iş hayatında karşılaştıkları zorluklar, düşük maaşlar, iş-yaşam dengesizliği ve kariyer belirsizliği yer almaktadır. Sessiz istifanın önüne geçebilmek için ise, teknolojinin kullanımıyla kolaylaştırıcı önlemlerin ve pandemi döneminde uygulanan uzaktan çalışma gibi yenilikçi yaklaşımların sessiz istifayı azaltmada etkili olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak, işverenlerin çalışan memnuniyetine odaklanması, maddi ve manevi ihtiyaçları karşılayacak politikalar geliştirmesi ve teknolojik ve organizasyonel düzeyde iyileştirmeler yapması, daha sağlıklı iş ortamlarının oluşturulmasına katkı sağlayabilir ve sessiz istifanın azaltılmasına yönelik önemli adımlar olarak öne çıkmaktadır.

6. Araştırmanın Kısıtları ve Geleceğe Yönelik Öneriler

Yapılan bu çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, çalışmanın sadece Ekşi Sözlük üzerinden gerçekleştirilmiş olması önemli bir kısıtlılıktır. Diğer sosyal medya platformlarının araştırma kapsamına alınmamış olması, araştırmanın genel geçerliliğini sınırlayabilir ve elde edilen bulguların sessiz istifa konusunda tam bir resim sunmasını engelleyebilir. Farklı sosyal medya organlarının kullanılması ile çeşitli bakış açılarını ve kullanıcı gruplarının farklı görüşlerini kapsayarak daha kapsamlı bir analiz sağlanabilir. Bunun yanında, analizlerin sadece kullanıcı yorumlarına dayalı içerik analizi yöntemiyle yapılması, görüşme tekniği ile desteklenememesi bir diğer kısıtlılıktır. Sosyal medya içeriklerindeki duygu ve düşünceler genellikle karmaşık bir yapıdadır ve belirli içerik analizi yöntemleri ile tam olarak belirlenmemektedir. Özellikle ironi, mizah veya argo gibi dil kullanımları, doğru şekilde yorumlanamadığında sonuçlar üzerinde etkileri olabilmektedir. Üçüncü bir kısıtlılık ise analize dâhil edilen örneklem grubunun tam temsil yeteneğini taşımamış olma ihtimalidir. Bu durum, elde edilen verilerin belirli bir sosyal gruba ya da demografik yapıya daha fazla odaklanmış olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, gelecekte benzer araştırmalar yapılırken birden fazla sosyal medya platformunun incelenmesi ve demografik dağılıma dikkat edilmesi gibi noktaların önemi göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında, gelecekteki araştırmalar, sessiz istifanın önlenmesi ve işyeri ilişkilerinin geliştirilmesi üzerine odaklanabilir. Bu bağlamda, farklı sosyal medya platformlarının sessiz istifayı nasıl ele aldığını karşılaştıran çalışmalar yapılabilir. Ayrıca, sessiz istifanın iş performansı üzerindeki etkisi ve çalışan memnuniyetini artırmaya yönelik stratejilerin etkinliği daha detaylı bir şekilde incelenebilir. Yeni iş modellerinin sessiz istifayı önlemedeki rolü de değerlendirilebilir. Bu tür araştırmalar, sessiz istifayı daha iyi anlamak ve işyeri ortamlarını iyileştirmek için önemli bir adım olabilir.

Kaynakça

- Arar, T. (2023). Çalışanları sessiz istifa davranışı sergilemeye yönelten unsurların incelenmesi. A. H. Kutlu içinde, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Gelişmeler (s. 348-377). Platanus Publishing.
- Atsan, M. (2023). Yöneticilerin Korkulu Rüyası: Sessiz İstifa. M. Seyhan içinde, Yönetim, Organizasyon ve Strateji Üzerine Araştırmalar (s. 137-145). Özgür Yayınları.
- Aydın, E., & Azizoğlu, Ö. (2022). A new term for an existing concept: Quiet quitting- a self-determinaton perspective. V.Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi (s. 285-295). ICCDSS 2022.
- Başfıncı, Ç. Ş. (2008). Bir pazarlama iletişim medyası olarak web ortamında içerik analizi yapmanın güçlükleri ve olası çözüm önerileri. Yönetim, 19(61), 52–71.
- Baumann, O., & Sander, E. J. (2021). Psychological Impacts of Remote Working Under Social Distancing Restrictions. D. Wheatley, I. Hardill, & S. Buglass içinde, Handbook of Research on Remote Work and Worker Well-Being in the Post-COVID-19 Era (s. 1-17). IGI Global.
- Çakır Temel, N. N. (2022). Dijital çalışma hayatında koşuşturma kültürü. B. Göktaş, & Ç. Demir içinde, Dijital insan kaynakları pazarlaması (s. 543-561). Efe Akademi.
- Çalışkan, K. (2023). Sessiz İstifa: Sonun Başlangıcı mı Yeniden Diriliş mi? Journal of Organizational Behavior Review, 5(2), 190-204.
- Çimen, İ. A., & Yılmaz, T. (2023). Sessiz istifa ne kadar sessiz. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi, 5(1), 27-33.
- Daugherty, G., Kelly, R., & Kvilhaug, S. (2023, 11 16). What Is Quiet Quitting—and Is It a Real Trend? Investopedia: <https://www.investopedia.com/what-is-quiet-quitting-6743910> adresinden alındı
- Egnow.com. (2022). Four Ways Companies Can Reduce “Quiet Quitting. Workforce Solutions, 1-3.
- Ellera, I., Jamali, D. R., & Cldwell, C. (2023). “Quiet Quitting” and “Quiet Thriving” – Flourishing in the Modern Organization. The Journal of Values-Based Leadership, 16(2), 1-22.
- Formica, S., & Sfodera, F. (2022). The Great Resignation and Quiet Quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. Journal of Hospitality Marketing & Management, 31(8), 899-907.
- Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraka, I., Konstantakopoulou, O., Moisoglou, I., Gallos, P., & Kaitelidou, D. (2023). Quiet quitting among employees: a proposed cut-off score for the “Quiet Quitting” Scale. 1-13. doi:<https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3076541/v1>
- Gözlü, K. (2023). Tükenmişlik bağlamında yeni bir kavram olarak sessiz istifa ve sağlık sektöründeki yeri. Meyad Akademi, 4(2), 213-241.
- Güler, M. (2023). Çalışma kültüründe yeni bir kavram: Sessiz istifa. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32(1), 247-261.

- Hamouche, S., Koritos, C., & Papastathopoulos, A. (2023). Quiet quitting: relationship with other concepts and implications for tourism and hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 1-16.
- Harter, J. (2022). Is quiet quitting real. Gallup.com.
- İstanbul Boğaziçi Enstitüsü. (2023, 11 17). İstanbul Boğaziçi Enstitüsü. <https://istanbulbogazicienstitu.com/sessiz-istifa-nedir> adresinden alındı
- Johnson, J. R. (2023). What's New About Quiet Quitting (and What's Not). *The Transdisciplinary Journal of Management*, 1-14.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi İle Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karaşın, Y., & Öztırak, M. (2023). Sessiz istifa tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1443-1460.
- Karavelioğlu, C., Baran, H., & Giderler, M. E. (2023). Sessiz istifa kavramına genel bir bakış. A. Kayabaşı içinde, *GÜncel işletmecilik araştırmaları-4* (s. 2-19). Eğitim Kitabevi.
- Karayaman, S. (2023). Sessiz İstifanın Kişi-Örgüt Uyumundaki Etkisi: İmalat İşletmesi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Ulakbilge*, 85, 515-526. doi:10.7816/ulakbilge-11-85-04
- Keskin, H., & Çilingir, Z. (2010). Web sitelerinin globalizasyonu üzerine büyük global Amerikan markalarına yönelik bir içerik analizi uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 51-66.
- Kızıldağ, D. (2019). Z kuşağı hangi beklentilerle iş yaşamına giriyor? Seçme ve yerleştirme sürecine ilişkin bir değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 32-46.
- Kont, B. (2023, 16 11). What Is Quiet Quitting? Reasons And Solutions for Companies. <https://www.ixtalent.com/>: <https://www.ixtalent.com/comprehensive-approach-what-does-quiet-quitting-mean-to-companies/> adresinden alındı
- Mahand, T., & Caldwell, C. (2023). Quiet Quitting – Causes and Opportunities. *Business and Management Research*, 12(1), 9-19.
- Marks, A. (2023). The Great Resignation in the UK–reality, fake news or something in between?. *Personnel Review*, 52(2), 408-414.
- Mert, E. (2023, 11 16). Turkey: Silent Steps Of The Quitting: How Companies Can Prevent Quiet Quitting? montag: <https://www.mondaq.com/turkey/corporate-and-company-law/1251998/silent-steps-of-the-quitting-how-companies-can-%20%20prevent-quiet-quitting> adresinden alındı
- Morrison-Beedy, D. (2022). Are We Addressing “Quiet Quitting” in Faculty, Staff, and Students in Academic Settings? *Building Healthy Academic Communities Journal*, 6(2), 7-8.
- Nordgren, H., & Björs, A. (2023). Quiet Quitting, Loud Consequences- The role of management in employee Engagement. Uppsala Universitet.
- Porsuk, A. Ö., & Cerit, Ç. (2021). Sosyal Medyada Covid-19 Aşısı Tartışmaları: Ekşi Sözlük Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(2), 347-360.

- Rogers, G. (2023, 11 16). When Will “Quiet Quitting” Impact Student Success? Edsights: <https://www.edsights.io/post/when-will-quiet-quitting-impact-student-success> adresinden alındı
- Savaş, B. Ç., & Turan, M. (2023). Sessiz İstifa Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 12(3), 442-453.
- Scheyett, A. (2023). Quiet Quitting. *National Association of Social Workers*, 68(1), 5-7.
- Serenko, A. (2023). The human capital management perspective on quiet quitting: recommendations for employees, managers, and national policymakers. *Journal of Knowledge Management*.
- Wheller, A. M. (2023, 11 16). Quiet Quitting: A Path to Work Engagement? *Psychology Today*: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/ethically-speaking/202209/quiet-quitting-path-work-engagement> adresinden alındı
- Yıldız, D. (2024). Z kuşağında tükenmişliğin ötesi: Sessiz istifa. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 9(52), 1400-1405.
- Yıldız, S., & Özmenekşe, Y. O. (2022). Kaçınılmaz son: Sessiz istifa. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 7(4), 14-25.

YAPAY ZEKÂ VE DİJİTAL OKURYAZARLIK: AKADEMİK ÇABADA YENİ DİNAMİKLER

Metin IŞIK¹, Ömer ÇAMUR²

Öz

Bu araştırmada, akademisyenlerin pozitif yapay zekâ (YZ) tutumlarının akademik çabaya etkisinde dijital okuryazarlığın aracı rolü incelenmiştir. Bu kapsamda, nedensel tarama modeli kullanılarak nicel veri analizi yapılmıştır. Araştırmanın evreni Bingöl Üniversitesi'nde görev yapan akademik personelden oluşmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen ve geçerli veri seti sağlayan 242 akademik personel araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Veriler, SPSS 25 ve AMOS 23 programları aracılığıyla istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Araştırmanın hipotez testlerinde, Proses Makro'da Model 4 modülü tercih edilmiştir. Analizler, pozitif yapay zekâ tutumunun akademik çabaya etkisinde dijital okuryazarlığın önemli bir aracı rol oynadığını göstermiştir. Akademisyenlerin yapay zekâya yönelik tutumları pozitif yönde arttıkça akademik çabaları da artmaktadır. Bu ilişki, dijital okuryazarlık düzeyi yüksek olan akademisyenler için daha güçlü bulunmuştur. Yani, dijital okuryazarlık, pozitif yapay zekâ tutumu ile akademik çaba arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkilemektedir. Bulgular, dijital okuryazarlığın, akademisyenlerin yapay zekâya yönelik olumlu tutumlarının akademik çabalarına olan etkisini güçlendirdiğini göstermektedir. Akademik personelin dijital becerilerini artırmak, yapay zekâya yönelik olumlu tutumlarını destekleyerek, akademik başarılarını olumlu yönde etkileyebilir. Bu bağlamda, üniversitelerin dijital okuryazarlığı geliştirmeye yönelik programlar ve eğitimler sunmaları önerilmektedir. Bu tür eğitimler, akademik personelin hem yapay zekâya olan tutumlarını hem de akademik çabalarını iyileştirebilir.

Anahtar kelimeler: Yapay Zekâ, Pozitif Yapay Zekâ Tutumu, Akademik Çaba, Dijital Okuryazarlık.

JEL Sınıflandırması: O32, O33, I23

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL LITERACY: NEW DYNAMICS IN ACADEMIC EFFORT

Abstract

This research examine the mediating role of digital literacy in the impact of academics' positive attitudes towards artificial intelligence (AI) on academic effort. A causal-comparative research design was employed, utilizing quantitative data analysis. The population of the study consists of academic staff working at Bingöl University. The sample of the study consists of 242 academic staff who provide a valid data set selected by simple random sampling method. The data were subjected to statistical analysis using SPSS 25 and AMOS 23 software. For hypothesis testing, Model 4 of Process Macro was utilized. The analyses showed that digital literacy plays an important mediating role in the effect of positive AI attitude on academic effort. As academics' attitudes towards artificial intelligence increase positively, their academic effort also increases. This relationship was found to be stronger for academics with higher levels of digital literacy. That is, digital literacy positively affects the relationship between positive AI attitude and academic effort. The findings suggest that digital literacy strengthens the effect of academics' positive attitudes towards AI on their academic effort. Increasing the digital skills of academic staff can positively affect their academic achievement by supporting their positive attitudes towards AI. In this context, it is suggested that universities should offer programs and trainings to improve digital literacy. Such trainings can improve both the attitudes of academic staff towards AI and their academic efforts.

Keywords: Artificial Intelligence, Positive AI Attitude, Academic Effort, Digital Literacy.

JEL Classification: O32, O33, I23

¹ Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, beu.metin@gmail.com, ORCID: 0000-0003- 4577-0095

² Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, omercamur44@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6447-1475

1. Giriş

21. yüzyıl, teknolojinin hayatın her alanında etkili olduğu bir çağdır. Günlük rutin işlerin gerçekleştirilmesinden çalışma hayatına kadar etkili olan teknoloji, sunduğu olanaklarla insan yaşamını oldukça kolaylaştırmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde insanların gerçekleştirmekte zorlandığı neredeyse bütün işlemler, artık teknolojik ürünler ile çok kısa bir sürede gerçekleştirilebilmektedir. Teknoloji, günümüzde özellikle bilginin edinilmesi, kullanılması ve ürüne dönüştürülmesi süreçlerinde oldukça etkili olmaktadır. Bu durum teknolojinin insan yaşamında daha fazla yer edinmesini beraberinde getirmektedir.

Gelişim süreci içerisinde farklı ürünler ile hayatımızda somutlaşan teknoloji, yapay zekâ ile karşımıza çıkmaktadır. Genel bir ifade ile insan davranışlarının makine tarafından gerçekleştirilmesini ifade eden yapay zekâ, otonom bir şekilde insan yerine düşünebilme, karar alma, faaliyete geçme gibi hususlarda oldukça başarılı işler ortaya çıkarmaktadır (Kılıç Kırılmaz ve Ateş, 2021, s. 39; Russel ve Norvig, 1995, s. 3). Günümüzde birçok alanda kullanılmaya başlanan yapay zekânın kullanıldığı alanlardan biri de eğitim ve araştırma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği üniversitelerdir. Akademik yaşamın daha başarılı bir şekilde inşa edilmesinde etkin bir role sahip olacağı düşünülen yapay zekâ, farklı uygulamaları ile eğitim ve araştırma faaliyetlerini etkilemektedir. Yapay zekâ, özellikle akademik çabanın artırılması hususunda oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır (Arslan, 2020; İşler ve Kılıç, 2021; Vural Yılmaz, 2023).

Akademik çaba, planlanan hedeflere ulaşmak için gerçekleştirilen tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Herhangi bir işin veya amacın gerçekleşmesi için ortaya konan gayreti ifade eden çaba, ilgi, azim ve devamlılık gibi kavramlar üzerine inşa edilmektedir. Akademik çaba, motivasyon ve performans açısından ayrıca önemli bir nitelik sergilemektedir. Akademik yaşam açısından motivasyonun sağlanması ve nihayetinde gerekli performansın elde edilmesi açısından temel bir gereklilik olan çaba, çıktının elde edilmesinde doğrudan etkilidir. Bu doğrultuda akademik çaba, akademisyenlerin çabaları sonucu ortaya koydukları çıktılara odaklanmaktadır. Akademisyenlerin ortaya koydukları ulusal ve uluslararası yayınlar, düzenlenen sempozyumlara ve kongrelere katılım oranı, araştırmalar, projeler vb. ürünlerin toplamından oluşan akademik performans, yapay zekâ kullanımı ile daha da artmaktadır (Aslantaş, 2020, s. 3; Erarslan, 2015, s. 41; Erbir, 2022, s. 218). Çünkü yapay zekâ, disipline özgü potansiyel konuların keşfedilmesi, proje fikirlerinin geliştirilmesi, derinlemesine literatür taramasının gerçekleştirilmesi, verilerin toplanması ve analiz edilmesi, hipotezlerin

oluşturulması vb. alanlarda etkili olabilmektedir. Bu durum akademisyenlerin performansları üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceği düşünülmektedir.

Yapay zekâ uygulamalarının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi dijital okuryazarlık oranı ile doğrudan ilişkilidir. Dijital okuryazarlık, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın bir şekilde kullanıldığı günümüzde, teknolojik araçları kullanabilme, teknolojik araçlar vasıtasıyla üretilen içerikleri okuyabilme, anlayabilme, eleştirebilme ve içerik üretebilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Yapay zekânın başarılı bir şekilde kullanılabilmesi dijital okuryazarlık becerisi ile ilişkilidir. Çünkü yapay zekâ tarafından üretilen içeriklere ulaşabilme, içerikleri okuyabilme, eleştirebilme vb. beceriler dijital okuryazarlık ile kazanılabilecek becerilerdir (Altun, 2023, s. 14). Dolayısıyla yapay zekâ uygulamalarının gittikçe yaygınlaştığı günümüzde dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Yapay zekâ kullanımının temel değişken olarak incelendiği bu çalışmada, öncelikle yapay zekâ, akademik çaba ve dijital okuryazarlık kavramları derinlemesine incelenmiştir. Literatürde yapay zekâ kullanımı ile akademik çaba ve dijital okuryazarlık ilişkisinin incelenmediği, yapay zekâ tutumu ya da kullanımının çok az nicel olarak ele alındığı görülmüştür. Bu kapsamda nicel araştırma deseninde gerçekleştirilen bu çalışmanın yapay zekâ kullanımına ilişkin literatürü zenginleştirmesi beklenmektedir. Ayrıca çalışmada, yapay zekâ kullanımının akademik çabaya olan etkisi, dijital okuryazarlık düzeyi ile yapay zekâ kullanımı ve dijital okuryazarlık düzeyi ile akademik çaba arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın devamında ise yapay zekâ kullanımının akademik çabaya olan etkisinde dijital okuryazarlığın aracı rolüne ilişkin geliştirilen hipotezler nicel veri analizine dayalı olarak sınanmıştır.

2. Teorik Çerçeve

2.1. Pozitif Yapay Zekâ Tutumu

Günümüzde baş döndürücü bir şekilde yaşanan teknolojik gelişmeler hayatın her alanını etkisi altına almış durumdadır. Günlük rutin işlemlerin yürütülmesinden çalışma hayatına kadar her alanda etkili olan teknoloji, farklı görünümleri ile karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte icat edilen teknik aletler ve cihazlar insan yaşamını kolaylaştırmıştır. Son yıllarda oldukça önemli olarak görülen ve insan yaşamını ve çalışma hayatını önemli oranda etkileyeceği düşünülen gelişmelerin başında yapay zekâ gelmektedir.

Dünyada yapay zekâ ile ilgili çalışmaların başlangıcı oldukça eski yıllara dayanmaktadır. Yapay zekânın kullanım tercihleri ise yıllar içerisinde giderek artmıştır (Oran, 2021, s. 5). İlk kez 1955 yılında John McCarthy tarafından kullanılan yapay zekâ kavramı, bir makinenin insan davranışları sergilemesi ve nihayetinde akıllı olarak ifade edilmesi amacıyla kullanılmıştır (McCarthy vd., 1955, s. 11). Yapay zekâ teknolojilerinin yaygınlık kazanması, bu alanda yaşanan önemli gelişmelerle gerçekleşmiştir. 1960'larda yapay zekâ ile ilgili çalışmaların hız kazanması sonucu programlama dili geliştirilmiştir. 1970'lerde bu alandaki çalışmalar ile uzman sistemler, dil işleme ve oyun programlama gibi önemli işlemler gerçekleştirilmiştir. 1980'lerde uzmanların bilgi ve deneyimlerini modellemek amacıyla kullanılan yapay zekâ, 1990'larda öğrenme ve sinir ağları üzerine odaklanmıştır. 2000'lerde derin öğrenme, büyük veri ve makine temelli öğrenim gibi teknolojik gelişmelerle birlikte yapay zekâ artan bir şekilde dikkatleri çekmeye başlamıştır. 2010'lardan sonra ise yapay zekâ alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiş sağlık, otomotiv, otomasyon, finans, yönetim ve daha birçok alanda artan bir şekilde yapay zekâ kullanılmaktadır (Köse vd., 2023, s. 4204).

Yapay zekâ, kavram olarak çeşitli açılardan değerlendirilen ve farklı şekillerde tanımlanan bir yapı sergilemektedir. Bu durum yapay zekânın kullanıldığı alana ve sektöre göre farklı açılardan değerlendirilmesi ve kullanıldığı alan özellikleri ile tanımlanmasının bir sonucudur. Literatürde Artificial Intelligence olarak ifade edilen yapay zekâ (Sarıoğlu ve Develi, 2022, s. 94), insanın düşünme şeklini taklit ederek bilgisayarların programlanması temelinde hayatın her alanında etkisi bulunan bir çalışma alanıdır (Russel ve Norvig, 2010, s. 3). Bilgisayarların kullanılarak insan zekâsını taklit etme bilimi olarak nitelendirilen yapay zekâ (Kılıç Kırılmaz ve Ateş, 2021, s. 39), “insan tarafından yapıldığında zeki olarak adlandırılan davranışların makine tarafından yapılmasıdır” (Pirim, 2006, s. 84). Yapay zekâ, yaşamı taklit etme üzerine kurulu analitik yaşam kümesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla yapay zekâ, insan beynini taklit ederek belirli görevleri gerçekleştiren ve bunun sonucunda tecrübe kazanarak kendisini sürekli geliştiren sistemler olarak ifade edilmektedir (İşler ve Kılıç, 2021, s. 2).

Yapay zekâ, iki farklı unsur üzerinde yükselmektedir. Bunlardan ilki anlama ve tasarlamadır. İkincisi ise araştırma ve problem çözümüne ilişkin bir algoritma geliştirmesidir (Kaçtıoğlu ve Kılağız, 2000, s. 358). İlk aşamada bilginin makineye öğretilme sürecini ifade eden yapay zekâ ikinci aşamada, edindiği bilgiler vasıtasıyla fikir üretme ve sorun çözme amacıyla kullanılmaktadır. Makinenin öğrenme süreci olarak ifade edilen yapay zekâ, belirli bir olgunluk seviyesinden sonra kullanım amacı doğrultusunda otonom bir şekilde faaliyet göstermektedir.

İnsan zekâsının taklit edilmesi sonucu otonom bir şekilde hareket etme kabiliyetine sahip bulunan yapay zekâ, henüz insan zekâsı kadar her alanda faaliyet gösteren bir yapıda değildir. Bilgisayar teknolojisinin gelişmesi ile yapay zekânın kullanım alanı genişlemekte ve yapay zekâ tekniklerinin kullanımı artmaktadır. Dolayısıyla yapay zekâ günümüzde belirli alanlarda etkili olmaktadır. Yapay zekânın etkili olduğu alanlarda insandan daha üstün bir performans ile çalıştığı görülmektedir (Altun, 2023, s. 14; İyigün, 2021, s. 676). Bu durum yapay zekânın faaliyet alanlarında başarılı işler çıkardığı ve süreç içerisinde farklı uygulamalar ile hayatın içinde kendisine daha fazla yer bulacağı anlamına gelmektedir.

Yapay zekâ uygulamalarının temel amacı makinelerin akıllı hale getirilmesi ve insanlar için daha faydalı olmalarının sağlanmasıdır (Kuşçu, 2015, s. 47). Dolayısıyla günümüzde yapay zekâ uygulamaları, farklı meslek gruplarında çalışmalarını destekleyici yapısı ile yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Karar alma faaliyetlerinden üretim ve pazarlamaya, eğitimden sağlığa kadar kurumsal yaşamda etkili olan yapay zekâ, sağladığı faydalardan dolayı çokça tercih edilmektedir. Personelin yeteneklerinin geliştirilmesi için bireysel öğrenme sağlanması, bireysel öğrenme haritaları çıkarması, çalışanların gelişim hedeflerini ve seviyelerini düzenlemesi, iş süreçlerinin hızlandırması, işlerin gerçekleştirilmesinde yardımcı bir rol üstlenmesi, hizmetlerin daha hızlı ve etkili bir şekilde sunulması, karar alma mekanizmasının hızlanması gibi farklı önemli görevleri gerçekleştiren yapay zekâ uygulamaları (Akça, 2023, s. 52; Akyol ve Özkan, 2023, 120; Toprak, Özel ve Çalışkan, 2022, s. 76), başarının desteklenmesinde öncü bir rol üstlenmektedir.

Yapay zekânın kullanım alanının giderek yaygınlaşması onun farklı şekillerde ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Akademik başarının artırılmasında yardımcı bir unsur olarak etkili olabileceği düşünülen yapay zekâ, akademik alana ilişkin uygulamaları ile hemen her gün yeni kolaylıklar sağlamaktadır. Bu durumun daha net bir şekilde ortaya konabilmesi için akademik çaba kavramının neyi ifade ettiğinin açıklanması önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın devamında akademik çaba kavramı açıklanacaktır.

2.2. Akademik Çaba

Küreselleşmenin zirveye ulaştığı, değişimin bir gerçeklik olduğu günümüz dünyasında rekabet edebilmek için örgütlerin insan kaynağına önem vermesi ve geleceğe yönelik istek ve beklentilerini karşılaması gerekmektedir. Nitelikli insan kaynağının yetiştirildiği temel kurumlar olan üniversitelerin küresel akademik performansının artırılması, işlerinde etkin ve

üretken olmaları ile sağlanmaktadır (Kaçay Damar, Eskiler ve Soyer 2021, s. 1060). Akademik çaba ile yakından ilişkili olan bu durum, akademik başarının sağlanmasına bağlıdır.

Kelime anlamı ile herhangi bir işi gerçekleştirmek için ortaya konan güç, gayret gibi anlamlara gelen çaba (TDK), eylemleri planlayan ve işleten, hedefe ulaşmayı destekleyen ve koruyan sistemli davranışı ifade etmektedir (Mann, Ridder ve Fujita, 2013, s. 488). Çaba, zaman içinde ısrarla belirli bir hedefe ulaşmaya yönelik bilinçli bir girişimdir (Meltzer, Katzir-Cohen, Miller ve Roditi, 2001, s. 86). Amaçlanan hedeflere ulaşma yolunda harcanan emeği ifade eden çaba, bir işin gerçekleştirilebilmesindeki temel gerekliliktir.

Her görev veya iş, belirli bir zaman ve enerji gerektirmektedir. Akademik başarının sağlanmasında doğrudan etkili olan çaba, genel olarak akademisyenlerin akademik görevlere harcadıkları zaman ve enerji miktarı ile kavramsallaştırılmaktadır (Rieger vd., 2022, s. 1-2). Akademik yaşamın gereklilikleri için yapılması gereken faaliyetler zaman ve enerji harcama ile gerçekleşmektedir. Bu durum akademik çaba olarak ifade edilmektedir.

Akademik çaba, farklı etkenlerin bir araya gelmesiyle somutlaşmaktadır. Bu etkenleri ilgi, azim, devamlılık ve başarı şeklinde sıralamak mümkündür (Stables, Murakami, McIntosh ve Martin, 2014, s. 630; Trautwein, Nagengast, Roberts ve Lüdtke, 2019, s. 360). İlgili etkenler akademik çabanın doğasını oluşturmaktadır. Herhangi bir etkenin bulunmadığı durumlarda çaba kavramı yetersiz kalmaktadır ve istenen sonuç elde edilememektedir. Zira akademik çalışmalar açısından değerlendirildiğinde çalışmalara yönelik ilgi, azim ve devamlılık, başarılı bir akademik hayatı beraberinde getirmektedir.

Akademik çaba, motivasyon ve performans açısından oldukça önemli görülen temel bir gerekliliktir. Motivasyon, günümüzde bireyin geleceğini şekillendiren kavramların başında yer almaktadır. Kavram olarak çalışanların işlerine karşı duydukları şevk ve istekle belirginleşen güdüler olarak tanımlanan motivasyon, hedeflere ulaşmadaki öncül güçtür (Ahmad, 2021, s. 104). Bireyin davranışlarını belirleyen içsel ve dışsal faktörlerin toplamını ifade eden motivasyon (Rotescu, Spinu ve Riza, 2022, s. 710), akademik çaba ile oldukça yakın bir ilişki içerisindedir. Akademik görevler için gerekli enerjinin üretilmesini sağlayan motivasyon (Bozanoğlu, 2004, s. 84), bir hedefe ulaşmak için gösterilen çabanın yoğunluğunu tanımlayan süreçtir. Motivasyonun temel faktörlerinden birini oluşturan çaba (Ferreira, Cardoso ve Abrantes, 2011, s. 1707), motivasyonun yoğunluğu ve devamlılığı için temel gerekliliktir (Abad-Mancheño, León-Mejía ve Sánchez-Cabrero, 2022, s. 1528). Herhangi bir işi gerçekleştirmek amacıyla belirlenen hedeflere ulaşmak için gösterilen çaba bireyin motive

olmasını sağlamaktadır (Ferreira vd., 2011, s. 1709). Bu doğrultuda çaba, motivasyonun sağlanması konusunda etkili olan bir olgudur.

Çabanın etkili olduğu ikinci önemli alan ise performanstır. Çaba, performansın önemli bir öncülü olduğundan (Kidwell, Bennett ve Valentine, 2010, s. 62), performansın içerisinde değerlendirilmektedir. Çünkü bir amacın gerçekleştirilmesi için gösterilen çabaların tümü performans kavramına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla çaba kavramı, literatürde performansın temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmiş ve büyük oranda performans ile ilişkilendirilmiştir (Ajzen, 2011; Brown ve Leigh, 1996; Katerberg ve Blau, 1983; Lunenburg, 2011; Oxholm, Kristensen ve Sutton, 2016; Vroom, 1964).

Çabanın performans üzerindeki etkisi, onun performans doğrultusunda incelenmesini ve çoğunlukla performans ile eşdeğer kabul edilmesini sonuç vermiştir. Bu doğrultuda Armstrong, performans kavramını çalışanın işinde gösterdiği zihinsel ve fiziksel çabanın ürünü olarak ifade etmiştir (2006, s. 7). Çaba ile somutlaşan performans, planlanan bir işin gerçekleştirilme düzeyini ifade etmektedir. Performans, bir bireyin ya da grubun bir işi yaparken göstermiş olduğu çabanın nitel ve nicel sonuçlarıdır (Uysal, 2015, s. 33). İş hayatı açısından belirli bir süre içerisinde üretilen mal veya hizmet miktarı olarak ifade edilen performans, kişinin motivasyonu ve yetenekleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı sonuçtur (Aslantaş, 2020, s. 3).

Teknolojinin oldukça hızlı bir şekilde ürün verdiği günümüzde üzerinde durulan temel hususlardan birini yapay zekâ oluşturmaktadır. Yapay zekâ uygulamaları farklı alanlarda kullanılmaktadır. Üniversitelerde yapılan akademik çalışmaların başarısı üzerinde etkili olacağı düşünülen yapay zekâ uygulamaları, akademik çabayı artırıcı bir etkiye sahip olabilir. Arslan (2020, s. 71), eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi açısından düşünüldüğünde yapay zekânın iki temel etkisinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki yapay zekâ uygulamalarının eğitimcilere bilginin yönetilmesi ve sunulmasında etkili olduğudur. İkincisi ise, öğrenme ve öğretme süreçlerinde yapay zekânın öğretici bir rol üstlenmesidir. Bu durum akademisyenler açısından düşünüldüğünde hem eğitim faaliyetlerinin hem de akademik çalışmaların başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesinde yapay zekânın etkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

2.3. Dijital Okuryazarlık

Günümüzde kitle iletişim araçları teknolojinin gelişmesine bağlı olarak farklılaşmıştır. Özellikle son yıllarda internet kullanımının artmasıyla birlikte dijital araçların günlük yaşamdan iş hayatına, eğitimden sağlığa ve eğlenceye kadar farklı alanlarda kullanılması sonucu insanlar, bilginin edinilmesi ve yayılması konusunda akıllı telefon, tablet ve bilgisayar

gibi farklı araçları yoğun bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla metinlere erişmek, algılamak ve anlamlandırmak konularında ekran yolu ile aktarım oldukça önem kazanmıştır (Duran ve Ertan Özen, 2018, s. 31; Terzi ve İşli, 2027, s. 50). Farklı iletişim araçlarının ve teknolojik unsurların yaygın bir şekilde kullanılması, gelinen seviyede geleneksel okuryazarlığın yetersiz kalmasını beraberinde getirmiştir (Kurt Demircan ve Katisöz, 2022, s. 225). Bu durum dijital okuryazarlığın önemli bir hale gelmesini sağlamıştır.

Genel bir ifade ile dijital ortam kullanıcılarının sahip olmaları gereken özellikleri ifade eden dijital okuryazarlık (Hamutoğlu, Canan Güngören, Kaya Uyanık ve Gür Erdoğan, 2017, s. 411), bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanabilmeleri ile ilgili bir kavramdır (Uyar, 2021, s. 200). Bireylerin doğru bilgiye hızlı, etkili ve kolay ulaşabilmeleri konusunda gerekli olan becerileri kapsayan dijital okuryazarlık (Kardeş, 2020, s. 827), interneti ve dijital teknolojileri kullanabilme, içeriklerine ulaşabilme, değerlendirme, paylaşma, eleştirme ve içerik oluşturabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Pamuk, 2024). Diğer bir tanıma göre dijital okuryazarlık, dijital kaynakları tanımlamak, sentezlemek, organize etmek, erişmek, analiz etmek amacıyla dijital teknolojilerin kullanılabilmesini ifade etmektedir (Dursun, 2023, s. 86).

Geniş kapsamlı bir kavram olan dijital okuryazarlık, farklı becerileri içermektedir. Dijital okuryazarlık ile ilgili tanımlar incelendiğinde dijital okuryazarlığın, dijital aletlere erişebilmek ve onları açabilmek, dijital aletlerin donanımlarını (klavye, fare kullanımı vb.) kullanabilmek, dijital kaynakları yönetebilmek, dijital kaynaklarla yeni bilgiler oluşturabilmek, dijital bilgileri okuyabilmek, anlayabilmek, değerlendirebilmek, eleştirebilmek, günlük yaşam aktivitelerini dijital kaynaklar vasıtasıyla gerçekleştirebilmek, iş süreçlerini dijital ortamda yürütebilmek, haberleşme ve bilgi/dosya gönderimi aktivitelerini gerçekleştirebilmek gibi birçok dijital aktiviteyi kapsadığı görülmektedir (Aydemir, Sakız ve Doğan, 2019, s. 619; Çelikkaya ve Köşker, 2023, s. 403; Demir Erbil ve Hazer, 2021, s. 272; Duran ve Ertan Özen, 2018, s. 31; Kaya, 2021, s. 34; Ogelman, 2022, s. 37; Terzi ve İşli, 2027, s. 51; Tombul ve Yirci, 2023, s. 842; Ünal ve Korkmaz, 2023, s. 37; Yılmaz, 2021, s. 18).

Teknolojinin hayatımızda gittikçe yaygınlaştığı bu yıllarda bireylerin hayatta kalabilmelerinin kolaylaşması ve yaşadıkları çevre ile uyumlu bir hayat sürdürebilmeleri teknolojiyi kullanabilmeleri ile yakından ilişkilidir. Farklı teknolojileri bir arada kullanabilme ve doğru bilgiye ulaşılabilme durumu yüksek düzeyde dijital okuryazarlığa sahip olmayı gerektirmektedir (Terzi ve İşli, 2027, s. 20). Çünkü dijital okuryazarlık, bir yandan teknolojinin beraberinde getirdiği olumlu veya olumsuz durumların üstesinden gelebilmeyi sağlarken diğer

yandan, insana sınırlarını fark ettiren ve o sınırları aşabilme imkanı sağlayan oldukça önemli bir beceridir (Irgatoğlu, Erken, Gürsel ve Denizli, 2024, s. 574).

Bireylerin kendilerini çağın gerekliliklerine uygun bir şekilde geliştirebilmelerinin en önemli şartını dijital okuryazarlık becerisi oluşturmaktadır. Irgatoğlu vd.'ne göre, 21. yüzyıl bireylerinin eğitim ve iş hayatlarında başarı elde edebilmeleri, yaratıcı, yansıtıcı ve eleştirel düşünebilmeyi gerektirmektedir. Ayrıca 21. yüzyıl bireylerinden ihtiyaç duydukları bilgiye nasıl ulaşabileceklerinin farkında olmaları beklenmektedir. Bununla birlikte insanların çevresinde bulunan diğer insanlarla iletişim kurabilme, sorumluluk bilincine sahip olma, risk alabilme, uyumlu ve esnek çalışabilme, yeniliklere açık olma, yüksek problem çözme becerisi, üretkenlik, liderlik ve işbirliği yeteneği gibi özelliklere sahip olmaları gerekmektedir (2024, s. 576). İlgili beceriler günümüzde dijitalleşen dünyanın karşımıza çıkardığı yeniliklerle bütünleşmiş durumdadır. Bireylerin hedeflerine ulaşabilmeleri konusunda sahip olmaları gereken özellikler ile dijital okuryazarlık becerisi birbirini tamamlamakta ve iş ve sosyal yaşamın daha kaliteli bir şekilde yaşanmasını sağlamaktadır.

Dijitalleşme sürecine hâkim olabilmenin en önemli şartı dijital okuryazarlık becerisidir (Erber, 2021, s. 337). Çünkü teknolojinin beraberinde getirdiği yeniliklerden faydalanabilmek ve onları kullanabilmek dijital okuryazarlık ile bağlantılıdır. Bu durum günümüzde gittikçe kendisine yer edinmeye başlayan yapay zekâ için de geçerlidir. Teknolojik bir yenilik olan yapay zekâyı kullanabilmek, onun sunduğu fırsatları değerlendirebilmek ve iş ve sosyal yaşamda yapay zekâ teknolojilerinin başarıdaki aracı rolünden faydalanabilmek dijital okuryazarlık becerisi ile ilişkilidir.

Teknoloji, tüm alanlarda olduğu gibi eğitim kurumlarını ve dolayısıyla üniversiteleri de etkilemektedir. Yeni bilginin oluşturulması ve yayımlanmasında temel belirleyici role sahip bulunan üniversiteler, günümüzde dijital teknolojilerin hâkim bulunduğu alanlar haline gelmiştir. Dijital okuryazarlık becerisinin bireylere kazandırılması öncelikli olarak akademisyenlerin dijital teknolojilerin kullanımına ilişkin olumlu beceri ve tutumlarına bağlıdır. Dijital okuryazarlığın artırılmasında rol model olarak akademisyenlerin, dijital çağın yenilikleri ile aktif öğrenmeyi barındıran stratejiler doğrultusunda kendilerini geliştirmeleri oldukça önemlidir (Berber, Taksi Deveciyan ve Alay, 2023, s. 2364).

3. Hipotez Geliştirme

Yapay zekâ kullanımının yaygınlaşması ile akademik çaba arasında pozitif bir ilişkinin varlığı ön görülmektedir. Literatürde yapay zekâ ile akademik çaba ilişkisini doğrudan inceleyen

çalışmalar oldukça kısıtlı olmasına rağmen eğitimde ve üniversitelerde yapay zekânın kullanımı ile ilgili çalışmalara rastlamak mümkündür. Yapılan çalışmalar incelendiğinde üniversitelerde ve diğer eğitim kurumlarında yapay zekâ kullanımının rutin işlemlerin gerçekleştirilmesinde ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin planlanmasında etkili olabileceği ifade edilmiştir. Yapılan çalışmalarda yapay zekânın kişiselleştirmeyi destekleyerek daha etkili araştırma, öğrenme ve öğretim teknikleri ortaya koyması ile akademik hayatın etkinlik ve verimlilik düzeyinin artmasına katkı sağlayacağı ön görülmektedir. Yapay zekâ kullanımı ile akıllı üniversitelerin inşa edilmesi ve hem öğrenciler hem de akademisyenler açısından birçok görevin yapa zekâyâ devredilmesinin üniversitelere olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Yapay zekâ sayesinde özellikle sanal gerçeklik ile akıllı sınıfların oluşturulması, robotik ve otomatik sistemler ile işlerin rutin hale getirilmesi ve veri yönetim sistemleri aracılığıyla verilerin saklanması, planlanması ve paylaşılması sonucu gerek üniversitedeki gerekse farklı diğer eğitim kurumlarındaki işler daha da kolay ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilebilecektir (Arslan, 2020; İşler ve Kılıç, 2021; Özer Taylan, 2020; Taşçı ve Çelebi, 2020; Vural Yılmaz, 2023).

Yapay zekânın akademik çalışmalara olabilecek olası katkıları oldukça fazladır. Öztemele'e göre yapay zekâ sürekli bir şekilde öğrenebilmekte, olgular arasında ilişki kurabilmekte, yorum yapabilmekte, problem çözebilmekte, metinleri okuyabilmekte ve kelimeleri anlayarak kelimelere göre işlem yapabilmektedir. Bu durum yapay zekânın belirli işlemleri tıpkı insanlar gibi yapabilmesini ifade etmektedir (2020, s. 103). Akademik yaşam açısından düşünüldüğünde yapay zekânın potansiyel araştırma konularını belirlenmesi, anahtar kelimeler aracılığıyla disipline özgü konuların keşfedilmesi, araştırma konularına göre proje fikirlerinin geliştirilmesi, daha derinlemesine literatür taramasının gerçekleştirilmesi, güvenilir bilgi kaynakları çerçevesinde araştırmaların yapılması, tam metin makalelerin analiz edilerek önemli kısımlar ile ilgili özet oluşturulması, benzerlik kontrolü, referansların eklenmesi, bilimsel araştırmalar için veri toplanması, verilerin analiz edilmesi ve hipotezlerin geliştirilmesi, çalışmanın daha rahat anlaşılması için bulguların tablo, şekil vb. araçlarla görselleştirilmesi, metin kalitesi ve yazım hatalarının belirlenmesi, etkili sunumların hazırlanması ve farklı sunum tasarımlarının gerçekleştirilmesi gibi oldukça geniş bir yelpazede faydalı olacağı düşünülmektedir (Rteusem, 2024). Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: Pozitif yapay zekâ tutumu akademik çabayı pozitif etkiler.

Yapay zekâ, günümüzde giderek daha fazla alanda etkili olabilecek teknolojilerle karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, yapay zekânın anlaşılmasını, kullanılmasını ve hangi alanlarda nasıl işler ortaya koyabileceğinin öğrenilmesini gerekli kılmaktadır. Yapay zekâ tarafından üretilen içeriklerin anlaşılması, yorumlanması ve doğru bir şekilde kullanılabilmesi dijital okuryazarlık becerilerini zorunlu hale getirmektedir. Yapay zekâya yönelik dijital okuryazarlık kavramı, günümüzde yapay zekâ okuryazarlığı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Çelebi ve diğerlerine göre (2023, s. 545), yapay zekâ okuryazarlığı dijital okuryazarlığın bir alt dalını oluşturmakla birlikte, önemi ve potansiyeli nedeniyle okuryazarlık türleri arasında daha da kritik bir konuma gelecektir. Dijital okuryazarlık, yapay zekânın yaygınlaşmasıyla birlikte daha da önemli hale gelen üst bir kavramdır ve bu kavram yapay zekâ okuryazarlığını da kapsamaktadır. Dolayısıyla, yapay zekâya yönelik okuma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için dijital okuryazarlık temel bir beceri olarak edinilmelidir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H2: Pozitif yapay zekâ tutumu dijital okuryazarlığı pozitif etkiler.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni dijital platformlar üzerinden üretilen içeriklerin okunabilmesi, anlaşılabilmesi, doğru yorumlanabilmesi ve eleştirel bir gözle değerlendirilebilmesi gibi önemli becerilerin bireylere kazandırılmasını amaçlayan dijital okuryazarlık, iş ve sosyal yaşam açısından vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Bu durum, dijital okuryazarlığın kapsadığı alanın genişlemesini de beraberinde getirmektedir. Günümüzde, dijital okuryazarlığın üniversiteler ve dolayısıyla akademik yaşam açısından büyük önem taşıdığı ifade edilebilir. Dijital okuryazarlığın akademik çaba üzerindeki etkisini doğrudan inceleyen çalışmalar literatürde sıkça yer almamakla birlikte, akademisyenlerin dijital okuryazarlığına ilişkin çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde, genellikle akademisyenlerin dijital okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve dijital okuryazarlığa ilişkin görüşlerinin ortaya konulmasını kapsadığı görülmektedir (Berber vd., 2023; Doğan, 2022; Günay ve Özden, 2022; Yeşiltaş, Çelikoğlu ve Dağdalan, 2022). Dijital okuryazarlık, akademik faaliyetlerin başarılı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Akademisyenlerin dijital okuryazarlıklarını güçlendirmeleri ve çağın gereklilikleri doğrultusunda kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Akademisyenlerin dijital dönüşüme ayak uydurmaları ve dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeleri, hem mesleki hem de kişisel gelişimleri açısından büyük önem taşımaktadır. Aksi bir durum, eğitim kalitesinin düşmesine ve akademisyenlerin başarısızlık hissi ile kariyer tatminsizliği yaşamalarına yol açacaktır (Berber vd., 2023, s. 2364; Yeşiltaş vd., 2022, s. 1891). Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H3: Dijital okuryazarlık akademik çabayı pozitif etkiler.

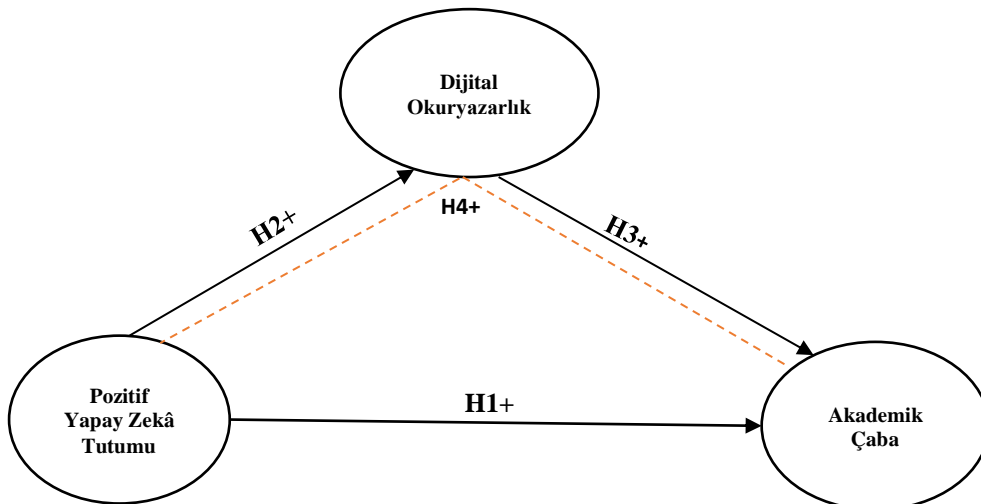
Dijital okuryazarlık, geniş kapsamlı yapısı ile çok taraflı etkileri bulunan bir kavramdır. Dijital dünyada bir yandan içerik üretimi, diğer yandan üretilen içeriklerin nasıl tüketileceği konusunda beceriler kazandırmayı amaçlayan dijital okuryazarlık, teknolojinin getirdiği imkânlardan doğru bir şekilde faydalanmayı sağlamaktadır. Yaşadığımız dijital çağda yapay zekâ uygulamaları hayatın farklı alanlarında yer edinmeye başlamıştır. Yapay zekânın etkin bir şekilde kullanılmasının akademik anlamda yapılacak çalışmalar üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Akademisyenlerin çabalarının artırılması amacıyla kullanılan yapay zekâ uygulamalarının kendisinden beklenen etkiyi gösterebilmesi, dijital okuryazarlık düzeyi ile ilişkili bir şekilde değerlendirilmelidir. Bu bilgiler çerçevesinde aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H4: Pozitif yapay zekâ tutumunun akademik çabaya etkisinde dijital okuryazarlık aracı etkiye sahiptir.

4. Araştırma Yöntemi ve Modeli

Araştırmanın amacı kapsamında nicel veri analizine dayalı nedensel tarama modeli benimsenmiştir. Bu çerçevede ilk olarak elde edilen veriler SPSS Paket 25 programına aktarılmıştır. Daha sonra AMOS 23 yazılımıyla ampirik araştırmalarda değişkenlerin istatistiki bakımdan bir bütün olarak anlamlılığının ölçülmesine olanak sağlayan yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılmıştır. Burada hipotez testinden önce ölçüm modeli oluşturularak ölçüm araçlarının anlamlılığı test edilmektedir. Araştırmada test edilmek istenen model ve hipotezler Şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

4.1. Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın örneklemini Bingöl Üniversitesindeki akademik personel oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde basit tesadüfi örneklem esas alınmıştır. Üniversitenin merkez yerleşkesinde yaklaşık 461 akademik personel bulunmaktadır. Bilgisayar ortamında kullanılan OpenEpi örneklem hesaplama programı ile $n = [DEFF * Np(1-p)] / [(d2/Z21-\alpha/2*(N-1)+p*(1-p)]$ formülasyonu ile %5 standart sapma ve %95 güç aralığında örneklem hesabı yapıldığında 210 olarak hesaplanmıştır. Veri toplamak amacıyla anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formunda katılımcıların demografik bilgileri ile üç ölçüm aracı ifadelerinde yer verilmiştir. Anket formundaki ölçüm araçları için 5'li likert skalası baz alınmıştır. Araştırmanın evreni içerisinde 242 kişiden geçerli veri elde edilmiştir.

Pozitif Yapay Zekâ Tutumu: Araştırmada katılımcıların yapay zekâ uygulamalarına ilişkin pozitif tutumlarını ölçmek için Kaya ve diğerleri (2024) tarafından geliştirilen 12 ifadeli ölçek kullanılmıştır. İlgili araştırmada ölçeğin güvenilirlik değeri $\alpha = .83$ 'tür.

Dijital Okuryazarlık: Katılımcıların dijital okuryazarlık algılarını ölçmek için Ustundag Gunes ve Bahçivan (2017) tarafından geliştirilen ölçüm aracından yararlanılmıştır. İlgili araştırmada dijital okuryazarlık ölçeği 10 ifadeden oluşmakta olup güvenilirlik değeri $\alpha = .86$ olarak belirlenmiştir.

Akademik Çaba: Katılımcıların akademik çaba-performansa yönelik algılarını ölçmek için Akyüz ve Durmuş (2022) araştırmasındaki 5 ifadeli ve güvenilirlik değeri $\alpha = .85$ olarak tespit edilen ölçek yardımıyla ölçülmüştür.

Araştırma kapsamında örneklemini oluşturan bireylerin demografik bilgilerine (cinsiyet, yaş, medeni durum ve unvan) ilişkin 4 adet ifade yer almaktadır. Araştırmaya katılan 242 akademisyenin %74.8'si (113 kişi) erkek, %25.2'si (38 kişi) kadındır. Katılımcıların %78.5'i (190 kişi) evli, %21.5'i (52 kişi) bekar, %6.6'sı (16 kişi) 20-30, %55.8'i (135 kişi) 31-40, %31'i (75 kişi) 41-50 ve %6.6'sı (16 kişi) 50-60 yaş aralığındadır. Unvan dağılımına bakıldığında; %2.5'i (6 kişi) Profesör, %24'ü (58 kişi) Doçent, %24.4'ü (59 kişi) Dr.Öğr.Üyesi, %19.8'i (48 kişi) Öğretim Görevlisi, %28.9'u (70 kişi) Araştırma Görevlisi statüsündedir.

4.2. Ölçüm Modeli

Ullman ve Bentler (2012) tarafından belirtilen hipotez testi ve analiz aşamaları araştırma verilerine uygulanmıştır. Tüm ölçüm modelinin genel uyumunu değerlendirmek ve ölçüm modeli parametrelerinin nihai tahmini tespit etmek için yapılan analizde model uygunluğuna

bakılmıştır. AMOS 23 yazılımıyla tasarlanan ölçüm modeline ilişkin önerilen modifikasyonlar yapıldıktan sonra CMIN=360.878; df=242: $\chi^2/df = 1.491$; RMSEA = 0.080; AGFI = 0.821; NFI = 0.876; TLI = 0.904; CFI = 0.915 gibi uyum değerlerinin istenilen sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür (Hu ve Bentler, 1999). Ölçüm modelinin önerdiği modifikasyonlara göre pozitif yapay zekâ tutumunun 12. (Rutin işlemler için, bir insan yerine yapay zekâlı bir sistemle etkileşime girmeyi tercih ederim), dijital okuryazarlığın 1. (Kullandığım teknolojilerle ilgili karşılaştığım teknik problemleri nasıl çözeceğimi bilirim) ve 10. (Üniversitedeki çalışmalarında, arkadaşlarımla internet üzerinden (ör. Skype, Facebook, Bloglar aracılığıyla) sıklıkla yardımlaşırım) ifadeleri çıkarılmıştır.

Tablo 1. DFA, Bileşik Güvenilirlik ve Ortalama Açıklanan Varyans

Ölçek	İfadeler	λ	Cr	Ave
Po ziti f Ya pa y Ze kâ Tu tu m u	1. Günlük hayatımda yapay zekâ sistemlerini kullanmak ilgimi çekiyor.	.77		
	2. Yapay zekânın birçok faydalı uygulaması vardır.	.94		
	3. Yapay zekâ heyecan vericidir.	.95		
	4. Yapay zekâ bu ülke için yeni ekonomik fırsatlar sağlayabilir.	.76		
	5. Yapay zekâyı kendi işimde kullanmak isterim.	.85		
	6. Yapay zekâyı sahip bir yazılım/robot, birçok rutin işi bir insandan daha iyi yapabilir.	.57	.96	.57
	7. Yapay zekânın yapabileceklerinden etkilendim.	.87		
	8. Yapay zekâ nın insanların iyi oluşları üzerinde olumlu etkileri olabilir.	.50		
	9. Yapay zekâlı sistemler insanların daha mutlu hissetmelerine yardımcı olabilir.	.60		
	10. Yapay zekâlı sistemler insanlardan daha iyi performans gösterebilir.	.64		
	11. Toplumun çoğu, yapay zekâ ile donatılmış bir gelecekte faydalanacaktır.	.67		
Dij ita l Ok ur ya za rlı k	2. Yeni teknolojileri kolayca öğrenebilirim.	.78		
	3. Önemli yeni teknolojileri takip ederim.	.74		
	4. Birçok farklı teknoloji hakkında bilgi sahibiyim.	.82		
	5. Bilgi ve iletişim teknolojilerini öğrenme amaçlı kullanma konusunda ve öğrendiklerimi sergileyebileceğim dijital öğretim materyallerini geliştirmek için gereken teknik becerilere sahibim.	.95		
	6. Bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda sahip olduğum beceriler yeterlidir.	.61	.91	.56
	7. İnternette bilgi edinmek için yaptığım arama ve değerlendirmelerde kendime güvenirim.	.80		
	8. Siber güvenlik, webde arama ve internette sahtecilik vb. internet etkinlikleri ile ilgili konulara aşinayım.	.62		
	9. Bilgi ve iletişim teknolojileri, bir projede çalışma ve diğer öğrenme etkinlikleri konusunda akranlarımla daha iyi işbirliği yapmamı sağlar.	.64		
	1. Alanım ile ilgili nitelikli araştırmalar yapmaya çalışırım	.92		
Ak ad em ik Ça ba	2. Akademik faaliyetlerim zamanımın çoğunu almaktadır.	.65		
	3. Karşılaştığım engeller beni akademik çalışmalarımın vazgeçiremez.	.66	.87	.57
	4. Akademik açıdan başarılı olabilmem için elimden gelenin en iyisini yaparım.	.77		
	5. Akademik çalışmalar yürütmekten zevk alan biriyim.	.77		

λ : Faktör yükleri: (Standardize Regresyon değerleri verilmiştir **CR**= Bileşik Güvenilirlik **AVE**= Ortalama Açıklanan Varyans.

Fornell ve Larcker'in (1981) önerdiği yöntem doğrultusunda ölçek tutarlılığının sağlanması için değişkenlere ilişkin ortalama açıklama varyansının (AVE) ≥ 0.50 ve bileşik güvenilirlik değerinin (CR) ≥ 0.70 olması gerekmektedir. Ölçüm modeline ilişkin yakınsak ve ıraksak değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre bütün ölçüm boyutlarında CR değerinin 0,70'ten ve AVE değerlerinin de 0,50'den büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca bütün CR değerleri AVE değerlerinden yüksek olup Cronbach Alpha değerlerinin de 0,70'den (Tablo 2) büyüktür. Tablo 1'e bakıldığında ölçeklerin güçlü uyum geçerliliğini sağladığı görülmektedir.

4.3. Korelasyon Analizi

Değişkenlerin birbirleriyle ilişkileri, ortalamalar ve standart hata değerleri Tablo 2' de verilmiştir. Korelasyon değerleri Amos 23 yazılımı ile yapılan ölçüm modeli çıktısından alınmıştır.

Tablo 2. Değişkenlerin Birbirleriyle İlişkisi

Değişkenler	STD	X	1	2	3
Pozitif Yapay Zekâ Tutumu	.858	3.86	$\alpha=.93$		
Dijital Okuryazarlık	.786	3.70	.49**	$\alpha=.89$	
Akademik Çaba	.776	3.99	.60**	.66**	$\alpha=.81$

** 0.01 düzeyinde anlamlılık. α : güvenilirlik değeri.

Birinci korelasyon değeri (.49), pozitif yapay zekâ tutumu ile dijital okuryazarlık düzeyi arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu gösterir. Yani, pozitif yapay zekâ tutumu arttıkça, dijital okuryazarlık seviyesi de artma eğilimindedir. Ancak, bu ilişki orta düzeydedir, yani dijital okuryazarlık düzeyindeki değişikliklerin pozitif yapay zekâ tutumundaki değişiklikleri kısmen açıkladığını söyleyebiliriz.

İkinci değer (.60), pozitif yapay zekâ tutumu ile akademik çaba arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu gösterir. Yani, pozitif yapay zekâ tutumu arttıkça, akademik çaba da artma eğilimindedir. Ancak, bu ilişki dijital okuryazarlık ile pozitif yapay zekâ tutumu arasındaki ilişkiden biraz daha güçlüdür.

Üçüncü korelasyon (.66), pozitif yapay zekâ tutumu ile akademik çaba arasındaki ilişkinin daha güçlü olduğunu gösterir. Yani, pozitif yapay zekâ tutumu ile akademik çaba ile arasında daha güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Genel olarak, bu korelasyonlar, hem dijital okuryazarlık hem de akademik çabanın pozitif yapay zekâ tutumu ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ancak, akademik çaba ile pozitif yapay zekâ tutumu arasındaki ilişkinin daha güçlü olduğu görülmektedir.

4.4. Aracılık Modeline İlişkin Bulgular

Araştırma hipotezlerimizi test etmek amacıyla A.F. Hayes'in geliştirmiş olduğu "Process Macro"su kullanılmıştır. Hayes'in 2012 yılında geliştirmiş olduğu Process Makro analiz yöntem kısmında belirtildiği gibi aracı değişkenin kullanıldığı model analizlerinde doğrudan ve dolaylı etkileri tespit edebilmektedir. Dolaylı etkilerde önyükleme (Bootstrap aralıkları LLCI ve ULCI) sayıları oluşturabilmektedir. Process'te anlamlılık analizi oranlar değiştirilmediği sürece %95 güven aralığında (CI) ve 5000 önyükleme üzerinden etkiler hesaplanmaktadır. Daha sonra CI'nin LLCI (alt sınır) ve ULCI (üst sınırı) değerleri arası 0 (sıfır) olmadıkça varsayılan ilişkiler anlamlı olarak kabul edilmektedir (Hayes, 2012, s. 17). Aşağıda Tablo 3' te aracı modele ilişkin Proses Makkro ile yapılan analizler sunulmuştur.

Tablo 3. Regresyon Bulguları

<i>Model 1</i>		Aracı Değişken: Dijital Okuryazarlık						
Pozitif Yapay Zekâ Tutumu	β	R^2	<i>b</i>	SE	<i>t</i>	P	LLCI	ULCI
	.49	.24	.45	.101	4.419	.000	.244	.647
<i>Model 2</i>		Bağımlı Değişken: Akademik Çaba						
Pozitif Yapay Zekâ Tutumu	β	R^2	<i>b</i>	SE	<i>t</i>	P	LLCI	ULCI
	.60	.36	.53	.089	5.933	.000	.350	.705
<i>Model 3</i>		Bağımlı Değişken: Akademik Çaba						
Pozitif Yapay Zekâ Tutumu	β	R^2	<i>b</i>	SE	<i>t</i>	P	LLCI	ULCI
	.36	.54	.32	.087	3.667	.000	.145	.492
Dijital Okuryazarlık	.49		.47	.095	4.943		.279	.658

Model 1'de bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki etkisi verilmiştir. Buna göre yapay zekâ tutumu dijital okuryazarlığı $\beta=.49$; $p<.01$ pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Yapay zekâ tutumunun dijital okuryazarlığa etkisinin yaklaşık ($R^2=.24$) %24'ünü açıklamaktadır. Bu sonuca istinaden Hipotez 2 kabul edilmiştir.

Model 2'de bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi verilmiştir. Yapay zekâ tutumunun akademik çabayı $\beta=.60$; $p<.01$ pozitif ve anlamlı etkilediği görülmektedir. Akademik çaba üzerindeki etkinin ($R^2=.60$) %60'ı yapay zekâ tutumu tarafından açıklanmaktadır. Bu doğrultuda Hipotez 1 kabul edilmiştir.

Model 3'te bağımsız değişken ve aracı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri sunulmuştur. Modele göre aracı değişken devreye girdiğinde bağımsız değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisi halen anlamlıdır. Etkilere bakıldığında; yapay zekâ tutumu akademik çabayı $\beta=.36$; $p<.01$ ve dijital okuryazarlık akademik çabayı $\beta=.49$; $p<.01$ pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Yapay zekâ tutumu ve dijital okuryazarlık akademik çaba üzerindeki etkinin ($R^2=.54$) %54'ünü açıklamaktadır. Bu sonuca göre Hipotez 3 kabul edilmiştir.

4.5. Aracı Etkiye İlişkin Doğrudan, Toplam ve Dolaylı Etkiler

Yapılan anlamlılık analizlerinden sonra ek olarak doğrudan ve toplam etkiler incelenmiştir. Pozitif yapay zekâ tutumunun akademik çaba üzerindeki doğrudan etkisi $b=.32$; $p<.01$ ve toplam etkisi ise $b=.53$; $p<.01$ değerlerinde pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Doğrudan etkilerin anlamlılık ve etki gücünün tespitinden sonra araştırmanın aracı değişkeninin bağımsız değişken olan yapay zekâ tutumunun bağımlı değişken olan akademik çabaya etkisini saptamak için aracı modellemenin uzantısı olan Model 4 analizi uygulanmıştır (Hayes, 2012, s. 7). Bunun yanında dijital okuryazarlığın aracı rolünün tespit edilmesi için dolaylı etki incelenmiş, ilgili değerler Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Doğrudan, Toplam ve Dolaylı Etkiler

PYPZ→AKÇ	Etki (β)	BootSE	BootLLCI	BootULCI	t	p
Toplam Etki	.53	,089	,350	,705	5,933	,000
Doğrudan Etki	.32	,087	,145	,492	3,667	,001
Dolaylı Etki	Etki (β)	BootSE	BootLLCI	BootULCI		
PYPZ→(DOY)→ AKÇ	.21	,075	,075	,368		

PYPZ: Pozitif Yapay Zekâ, **AKÇ:** Akademik Çaba, **DOY:** Dijital Okuryazarlık

β: Standardize katsayılarıdır

Hayes'e (2012) göre aracı etkinin olup olmadığını saptamak için dolaylı etkiye bakılmalıdır. Dolaylı etki değerlerine bakıldığında dijital okuryazarlık BootLLCI: .075 ile BootULCI: .368 değişkenlerinin bootstrap güven aralıklarının 0 içermemesi aracı etki olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu değişkenlerin modele dahil edilmesiyle bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin düşüş göstermesi (Model 3 $b=.21$; $p<.01$) kısmi aracı olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre; Hipotez 4 kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmada, akademisyenlerin yapay zekâ ile ilişkili pozitif tutumlarının akademik çaba üzerindeki etkisinde dijital okuryazarlığın aracı rolü incelenmiştir. Nicel veri analizine dayalı

olarak yürütülen bu çalışmada, ilk olarak bağımsız değişken olan pozitif yapay zekâ tutumunun akademik çaba üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın başlangıç bulgularına göre, akademisyenlerin yapay zekâyâ yönelik pozitif tutumlarının akademik çabalarını olumlu yönde etkilediğini ve akademik çabayı artırdığı görülmüştür. Bu durumu Türkçe alan yazında doğrulayan bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak, yabancı literatürde yapılan çalışmalardan Rodríguez-Alshater (2022), yapay zekâ uygulamalarının genel olarak akademik araştırmaları geliştirdiğini tespit etmiştir. Benzer şekilde, öğretmenlere yönelik yapılan bir çalışmada Ahmad vd. (2022), yapay zekâ uygulamalarının eğitime akademik ve idari açıdan yardımcı olduğunu ve etkililiğini artırdığını ifade etmiştir. Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmada da, yapay zeka tabanlı araç veya uygulamaların akademik performansı etkilediği görülmüştür (Pacheco-Mendoza vd., 2023). Dolayısıyla, araştırma bulgusu önceki araştırmalar tarafından desteklenmektedir.

Araştırma kapsamında ikinci olarak, pozitif yapay zekâ tutumunun dijital okuryazarlık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen analiz sonuçları, pozitif yapay zekâ tutumunun dijital okuryazarlığı olumlu yönde etkilediğini ve dijital okuryazarlığın pozitif anlamda artmasını sağladığını göstermektedir. Božić ve Poola (2023) tarafından yapılan çalışma, yapay zekâ uygulamalarının çalışanların dijital okuryazarlığını artırma konusunda önemli bir rol oynayabileceğini ve dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanma becerilerini geliştirebileceğini belirtmiştir. Yapay zekâ teknolojisinin ve uygulamalarının kullanılabilirliği ve kullanım kolaylığının en yaygın güçlü belirleyicisinin, yapay zekâ teknolojisini kullanma yeteneği olduğu görülmektedir. Bu bulgu, yapay zeka çağında çeşitli yapay zeka teknolojisi tabanlı araçları kullanma becerisinin önemli bir yeterlilik olduğunu ortaya koymaktadır (Hwang, Zhu ve Cui, 2023).

Araştırmanın üçüncü aşamasında, dijital okuryazarlığın akademik çaba-performans üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, dijital okuryazarlığın akademik çaba-performansı pozitif yönde artırdığını göstermektedir. Sart ve Sezgin (2023) tarafından yapılan çalışmada, akademisyenlerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarının iş performansını olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Vrana (2014), bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı ile öğrencilerin araştırmadaki akademik performansı arasında bir bağlantı olduğunu, Khan vd. (2022) ise dijital okuryazarlığın akademik performansı artırdığını belirtmişlerdir. Literatürde yapılan araştırmalar, dijital okuryazarlığın iletişim ve araştırma becerileri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Abbas, Hussain ve Rasool, 2019). Naz vd. (2022) tarafından

yürütülen bir başka araştırmada, dijital bilgi veya teknolojik becerilere sahip öğrencilerin, bu becerilere sahip olmayan öğrencilere göre daha iyi performans gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Son olarak, araştırmanın temel amacına yönelik olarak yapılan aracılık analizi, pozitif yapay zekâ tutumunun akademik çaba-performans ilişkisinde dijital okuryazarlığın aracı rolünü ortaya koymuştur. Buna göre, dijital okuryazarlık, pozitif yapay zekâ tutumu ile akademik çaba ilişkisini pozitif yönde güçlendirmektedir. Akademisyenlerin yapay zekâ uygulamalarını etkin bir şekilde kullanmalarının, hem çabalarını hem de dijital becerilerini geliştirebileceği söylenebilir. Araştırmanın bulguları, akademisyenlerin yapay zekâ uygulamalarını verimli bir şekilde kullanmaları durumunda daha etkili olabileceklerini göstermektedir. Öte yandan, yapay zekâ ile ilişkili pozitif tutumların bilgi iletişim teknolojilerini öğrenme ve kullanma becerilerini geliştirebileceğini işaret etmektedir.

Yapılan literatür taramasında Türkçe alan yazında yapay zekâ uygulamalarının akademik çaba-performans ilişki bağlamında incelenmediği görülmüştür. Bu nedenle, bu çalışmanın bu yönlüyle mevcut literatüre katkı sunması beklenmektedir. Ayrıca çalışmada yapay zekâ ve dijital okuryazarlık ilişkisinin ele alınmasının ilgili literatürü zenginleştirebileceği düşünülmektedir. Bu çalışma, yapay zeka ile ilişkili pozitif tutumların akademik çaba üzerindeki etkilerini incelerken genel bir bakış sağlamıştır. Gelecekte, yapay zekâ tutumunun alt boyutlarının (örneğin, yapay zekâ teknolojilerine güven, yapay zekâ kullanımıyla ilgili deneyimler vb.) daha derinlemesine incelenmesi faydalı olabilir. Diğer taraftan bu çalışmada dijital okuryazarlığın akademik çaba üzerindeki olumlu etkisi belirlenmiştir. Ancak, gelecekte dijital okuryazarlığın farklı boyutlarının (örneğin, bilgiye erişim, bilgiyi değerlendirme, bilgiyi kullanma becerileri) akademik performans üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde araştırılabilir. Araştırmanın odak noktasını akademisyenler oluşturduğundan bu yönüyle bir sınırlılık arz etmektedir. Gelecekte, öğrenciler, yöneticiler veya diğer gruplar üzerinde benzer bir çalışmanın yapılması, sonuçların genelleştirilebilirliğini artırabilir. Son olarak çalışma, belirli bir zaman diliminde yapılan bir kesitsel araştırmaya dayanmaktadır. Gelecekte, uzun süreli izleme çalışmaları yapılması, yapay zekâ tutumu ve dijital okuryazarlık becerilerinin zaman içinde nasıl değiştiğini ve akademik başarı üzerindeki uzun vadeli etkilerini daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayabilir.

Kaynakça

- Abad-Mancheño, A., León-Mejía, A. C. ve Sánchez-Cabrero, R. (2022). Relationship between emotional motivation and academic performance in second language learning. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 11(3), 1524-1533.
- Abbas, Q., Hussain, S. ve Rasool, S. (2019). Digital literacy effect on the academic performance of students at higher education level in Pakistan. *Global Social Sciences Review*, 4(1), 154-165.
- Ahmad, S. (2021). Motivation and performance: A psychological process. *International Journal of Business and Management Research*, 9(2), 104-112.
- Ahmad, S. F., Alam, M. M., Rahmat, M. K., Mubarik, M. S. ve Hyder, S. I. (2022). Academic and administrative role of artificial intelligence in education. *Sustainability*, 14(3), 1101.
- Ajzen, I. (2011). Job satisfaction, effort, and performance: A reasoned action perspective. *Contemporary Economics*, 5(4), 32-43.
- Akça, C. (2023). Yetenek yönetiminde yapay zekâ uygulamaları. *Ahi Evran Akademi*, 4(1), 49-63.
- Akyol, İ. T. ve Özkan, N. A. Ş. (2023). Yapay zekâ uygulamalarının yerel hizmet sunumuna etkisi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 120-134.
- Akyüz, A. M. ve Durmuş, İ. (2022). Akademisyenlerin akademik başarı çabalarında kuruma sadakat, kıskançlık ve imrenme davranışlarının etkisi: Pls-sem ile ölçek geliştirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(82), 695-717.
- Altun, M. (2023). Yapay zekâ okuryazarlığı. U. Tecir (Ed.), *Yapay zekâ uygulamaları öğretmen el kitabı* (ss. 14-37), Ankara.
- Armstrong, M. (2006). *Performance management: Key strategies and practical guidelines*. London: Kogan Page Limited.
- Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.
- Aslantaş, T. (2020). Performans yönetimi ve değerlendirmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Atılım Üniversitesi.
- Aydemir, Z., Sakız, G. ve Doğan, M. C. (2019). İlkokul düzeyinde dijital okuryazarlık becerileri rubriğinin geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(1), 617-638.
- Berber, Ş., Taksi Deveciyan, M. ve Alay, H. K. (2023). Akademisyenlerin dijital okuryazarlık düzeyi ve kariyer tatmini. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 2363-2387.
- Bozanoğlu, İ. (2004). Akademik güdülenme ölçeği: Geliştirmesi, geçerliği, güvenilirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 83-98.
- Božić, V. ve Poola, I. (2023). The role of artificial intelligence in increasing the digital literacy of healthcare workers and standardization of healthcare. <https://www.researchgate.net/profile/Indrasen-Poola>

- Brown, S.P. ve Leigh, T.W. (1996). A new look at psychological climate and its relationship to job involvement, effort and performance. *Journal of Applied Psychology*, (81), 358-368.
- Çelebi, C., Demir, U. ve Karakuş, F. (2023). Yapay zekâ okuryazarlığı konulu çalışmaların sistematik derleme yöntemiyle incelenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 535-560.
- Çelikkaya, T. ve Köşker, C. (2023). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık beceri düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 402-419.
- Demir Erbil, D. ve Hazer, O. (2021). Kuşaklararası dayanışma açısından yaşlıların dijital okuryazarlık deneyimleri üzerine nitel bir çalışma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 271-297.
- Doğan, D. (2022). Üniversite öğrencilerinin ve akademisyenlerin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Duran, E. ve Ertan Özen, N. (2018). Türkçe derslerinde dijital okuryazarlık. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(2), 31-46.
- Dursun, F. (2023). Dijital kaynak tasarımlarının tipografik özellikleri ve dijital okuryazarlık. *Erciyes Journal of Education*, 7(2), 79-104.
- Erarslan, İ. (2015). Üniversitelerin uluslararası görünürlüğü: Akademik performans ve üniversite marka değeri ilişkisi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 37-47.
- Erbir, M. (2022). Akademisyenlik mesleğinde lider-üye etkileşimi ile akademik performans arasındaki ilişki. *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53), 215-227.
- Ferreira, M., Cardoso, A. P. ve Abrantes, J. L. (2011). Motivation and relationship of the student with the school as factors involved in the perceived learning. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (29), 1707-1714.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Günay, G. ve Özden, M. (2022). Dijital okuryazarlık becerisi ve ana dili eğitimi çerçevesinde dijital okuryazarlığa ilişkin öğrenci ve akademisyen algıları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 162-182.
- Hamutoğlu, N. B., Canan Güngören, Ö., Kaya Uyanık, G. ve Gür Erdoğan, D. (2017). Dijital okuryazarlık ölçeği: Türkçe'ye uyarılma çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 408-429.
- Hayes, A. F. (2012). Process: a versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling. Erişim: <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Hwang, H. S., Zhu, L. C. ve Cui, Q. (2023). Development and validation of a digital literacy scale in the artificial intelligence era for college students. *KSII Transactions on Internet and Information Systems (TIIS)*, 17(8), 2241-2258.

- Irgatoğlu, A., Erken, V., Gürsel, G. B. ve Denizli, Ö. M. (2024). Okul idarecilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö14), 572-586.
- İşler, B. ve Kılıç, M. Y. (2021). Eğitimde yapay zekâ kullanımı ve gelişimi. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 5(1), 1-11.
- İyigün, N. Ö. (2021). Yapay zekâ ve stratejik yönetim. *TRT Akademi*, 6(13), 675-678.
- Kaçay, Z., Damar, A., Eskiler, E. ve Soyer, F. (2021). The investigation of the impact of organizational arrogance on global academic performance. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46), 1059-1071.
- Kaçtıoğlu, S. ve Kılağız, Y. (2010). Yapay zekâ bilgi işlem teknolojisi ve bileşenleri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 357-375.
- Kardeş, S. (2020). Erken çocukluk döneminde dijital okuryazarlık. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 827- 839
- Katerberg, R. ve Blau, G. (1983). An examination of level and direction of effort and job performance. *Academy of Management Journal*, (26), 249-257.
- Kaya, E. (2021). Toplumsal eşitsizlik ve dijital okuryazarlık: Lise öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 1-31.
- Kaya, F., Aydın, F., Schepman, A., Rodway, P., Yetişensoy, O. ve Demir Kaya, M. (2024). The roles of personality traits, AI anxiety, and demographic factors in attitudes toward artificial intelligence. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 40(2), 497-514.
- Kılıç Kırılmaz, S. ve Ateş, Ç. (2021). İşe alımlarda yapay zekâ kullanımı: Kavramsal bir değerlendirme. *Journal of Business and Trade*, 2(1), 37-48.
- Kidwell, R., Bennett, N. ve Valentine, S. (2010). The limits of effort in understanding performance: what employees do and what might be done about it. *IEEE Engineering Management Review*, 38(4), 62-75.
- Khan, N., Sarwar, A., Chen, T. B. ve Khan, S. (2022). Connecting digital literacy in higher education to the 21st century workforce. *Knowledge Management & E-Learning*, 14(1), 46-61.
- Köse, B., Radıf, H., Uyar, B., Baysal, İ. ve Demirci, N. (2023). Öğretmen görüşlerine göre eğitimde yapay zekânın önemi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(71), 4203-4209.
- Kurt Demircan, G. ve Katisöz, Y. (2022). Ön lisans programı öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 23(51), 225-248.
- Kuşçu, E. (2015). Çeviride yapay zekâ uygulamaları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 45-58.
- Lunenburg, F. C. (2011). Expectancy theory of motivation: Motivating by altering expectations. *International Journal of Management, Business, and Administration*, 15(1), 1-6.
- Mann, T., Ridder, D. ve Fujita, K. (2013). Self-Regulation of health behavior: Social psychological approaches to goal setting and goal striving. *Health Psychology*, 32(5), 487-498.

- McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N. ve Shannon, C. E. (1955). A proposal for the dartmouth summer research project on artificial intelligence. *AI Magazine*, 27(4), 1-13.
- Meltzer, L., Katzir-Cohen, T., Miller, L. ve Roditi, B. (2001). The impact of effort and strategy use on academic performance: Student and teacher perceptions. *Learning Disability Quarterly*, 24(2), 85-98.
- Naz, F. L., Raheem, A., Khan, F. U. ve Muhammad, W. (2022). An effect of digital literacy on the academic performance of university-level students. *Journal of Positive School Psychology*, 6(8), 10720-10732.
- Ogelman, G. H., Demirci, F. ve Güngör, H. (2022). Okul öncesi öğretmenlerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(1), 235-247.
- Oran, İ. B. (2021). Dünyada yapay zekâ ve robotik teknolojisi uygulamalarında bölgesel ve sektörel farklar. G. Çınarar (Ed.), *Yapay zekâ ve dijital teknoloji* (ss. 3-34), Ankara: İksad Yayınları.
- Oxholm, A. S., Kristensen, S. R. ve Sutton, M. (2018). Uncertainty about the effort-performance relationship in threshold-based payment schemes. *Journal of Health Economics*, (62), 69-83.
- Özer Taylan, G. (2020). Eğitim amaçlı internet kullanımı. Ş. Sağıroğlu, H. İ. Bülbül, A. Kılıç, M. Küçükali (Ed.), *Dijital okuryazarlık* (ss. 375-410), Ankara: Nobel Yayınları.
- Öztemel, E. (2020). Yapay zekâ ve insanlığın geleceği. M. Şeker, Y. Bulduklu, C. Korkut, M. Doğrul (Ed.), *Bilişim teknolojileri ve iletişim: Birey ve toplum güvenliği* (ss. 95-112), Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.
- Pacheco-Mendoza, S., Guevara, C., Mayorga-Albán, A. ve Fernández-Escobar, J. (2023). Artificial intelligence in higher education: A predictive model for academic performance. *Education Sciences*, 13(10), 990.
- Pamuk, Z. (2024). Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi (Master's thesis, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Pirim, H. (2006). Yapay zekâ. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1(1), 81-93.
- Rieger, S., Gollner, R., Spengler, M., Trautwein, U., Nagengast, B. ve Roberts, B. W. (2022). The persistence of students' academic effort: The unique and combined effects of conscientiousness and individual interest. *Learning and Instruction*, (80), 1-9.
- Rodríguez-Alshater, M. (2022). Exploring the role of artificial intelligence in enhancing academic performance: A case study of ChatGPT (Mart 26, 2023). Erişim: <https://ssrn.com/abstract=4312358>
- Rotescu, D. C., Spinu, C. S. ve Riza, I. (2022). The importance of motivation and performance management at the organizational level. "Ovidius" University Annals, *Economic Sciences Series*, 22(2), 709-715.
- Rteusem, (2024). Akademik araştırmalarda yapay zeka araçlarının kullanımı, <https://rteusem.erdogan.edu.tr/Files/ckFiles/rteusem-erdogan-edu-tr/Akademik%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalarda%20Yapay%20Zeka%20Ara%C3%A7lar%C4%B1%20Kullan%C4%B1m%C4%B1.pdf> Erişim Tarihi: 24.03.2024

- Russel, S. J. ve Norving, P. (2010). *Artificial intelligence: A modern approach* (3. bs). Pearson Education, Inc.
- Sarioğlu, B. ve Develi, İ. (2022). Pazarlamada kampanya yönetimi ve yapay zekâ kullanımı. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 91-124.
- Sart, G. ve Sezgin, F. H. (2023). The effect of academicians' attitudes towards digital technology on job performance. In *EDULEARN23 Proceedings* (pp. 3845-3850). IATED. 3-5 July, 2023, Palma, Spain.
- Stables, A., Murakami, K., McIntosh, S. ve Martin, S. (2014) Conceptions of effort among students, teachers and parents within an english secondary school. *Research Papers in Education*, 5(29) 626-648.
- Taşçı, G. ve Çelebi, M. (2020). Eğitimde yeni bir paradigma: “Yükseköğretimde yapay zekâ”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2346-2370.
- TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 24.03.2024
- Terzi, O. ve İşli, A. G. (2020). Dijitalleşen dünyada dijital okuryazarlık: Banka müşterileri üzerine bir araştırma. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 50-67.
- Tombul, A. ve Yirci, R. (2023). Öğretmenlerin dijital okuryazarlık becerileri ile sınıf yönetimi becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 841-853.
- Toprak, M., Özel, D. ve Çalışkan, S. (2022). Yapay zekâ kullanımı ve insan kaynakları yönetimi. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 2(2), 76-103.
- Trautwein, U., Nagengast, B., Roberts, B. ve Lüdtke, O. (2019). Predicting academic effort: The conscientiousness × interest compensation (CONIC) model. K. A. Renninger & S. E. Hidi (Eds.), *The Cambridge handbook of motivation and learning* (pp. 353–372). Cambridge University Press.
- Ullman, J. B. ve Bentler, P. M. (2012). Structural equation modeling. *Handbook of psychology: Research methods in psychology*, (2), 607–634). John Wiley & Sons, Inc.
- Ustundag, M. T., Gunes, E. ve Bahçivan, E. (2017). Turkish adaptation of digital literacy scale and investigating pre-service science teachers' digital literacy. *Journal of Education and Future*, 19-29.
- Uyar, A. (2021). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 198-211.
- Uysal, Ş. (2015). Performans yönetimi sisteminin tanımı, tarihçesi, amaç ve temel unsurlarına genel bir bakış. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 5(2), 32-39.
- Ünal, S. ve Korkmaz, Ö. (2023). Ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri dijital bağımlılık ve sanal ortam yalnızlık düzeyleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(37), 218-240.
- Vrana, R. (2014). Digital literacy as a prerequisite for achieving good academic performance. In *Information Literacy. Lifelong Learning and Digital Citizenship in the 21st Century: Second European Conference*, (pp. 160-169), ECIL 2014, Dubrovnik, Croatia, October 20-23, Proceedings 2, Springer International Publishing.

Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Vural Yılmaz, D. (2023). Yapay zekâ ve yükseköğretim. M. Aktaş (Ed.), *Yapay zekâ yönetim ve eğitim* (ss. 205-233), Ankara: Nobel Yayınları.

Yeşiltaş, M. H., Çelikoğlu, M., Dağdalan, G., Aydın, G. ve Çetinkaya, M. (2023). Akademisyenlerin dijital okuryazarlık hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *ODÜSOBİAD*, 13(2), 1885-1906,

Yılmaz, Ö. (2021). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık beceri düzeylerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(19), 17-27.

TÜRKÇE İÇİN BİÇİMBİRİM TEMELLİ BİR BİLEŞEN GRAMERİ YAKLAŞIMI

Berke ÖZENÇ¹, Ercan SOLAK²

Öz

Dilin modellenmesi, dil çalışmalarında önemli bir temel olarak yer alır. Farklı modelleme yöntemleri, farklı diller için uyarlanabilir olsa da bu uyarlamalar, hedef dil için her zaman yeterli olmayabilir. Bu durumdan en çok biçimbirimsel açıdan zengin diller etkilenir. Böyle bir dil için hazırlanacak model kurgulanırken dilin evrensel olarak ortak olan özelliklerinin yanı sıra, dilin kendine özgü özelliklerine odaklanılmalıdır. Bu makalede, bağımlı biçimbirim bakımından zengin bir görünüm sunan Türkçe ele alınarak uyarlanan gramer sunulmuştur. Çalışmada açıklanan gramer temelleri geleneksel üretici gramer yönteminden uyarlanmıştır. Bununla birlikte, sunulan gramer, biçimbirimleri söz dizimi elemanı olarak geleneksel söz dizimi elemanlarıyla birlikte, söz dizimine olan etkilerini ele almasıyla ve kullanılan özel bileşen kümesiyle geleneksel üretici gramer yöntemden ayrılır. Geleneksel yöntemden farklı olarak önerilen gramerde, tümce çözümlemesine sözcüklerden değil, biçimbirim elemanları olan sözcük gövdeleri, ekler, biçimbirimler ve bu gibi elemanların oluşturduğu gruplardan başlanır. Buna ek olarak Türkçenin söz dizimsel ve birimbirimsel özelliklerine göre kurgulanan bir bileşen kümesi de sunulmuştur. Sunulan bileşen kümesi, tümce, ad öbeği, eylem öbeği, belirteç öbeği gibi geleneksel sözdizimsel bileşenleri, öbek gövdesi olarak adlandırılan ara bir yapıyı ve çoğul eki, durum eki, zaman çekimi eki gibi, biçimbirimleri veya biçimbirim gruplarını temsil eden bileşenleri içerir.

Anahtar kelimeler: Türkçe, Gramer, Bileşen Grameri, Biçimbirim, Sözdizim

JEL Sınıflaması: C63, C89, Y90

MORPHEME-BASED CONSTITUENCY GRAMMAR FOR TURKISH

Abstract

Language modelling is an important foundation in linguistic studies. Although different modelling methods can be ported for different languages, these ports may not always be sufficient. Morphologically rich languages are affected the most by this issue. During the model construction, it is required to focus on the unique features of the language as well as the universally common feature. In this article, we presented a constituency grammar considering Turkish, a morpheme-rich language. The grammar model that we detailed is based on traditional constituency grammar. However, our grammar method differs from the traditional constituency grammar in that it handles morphemes as syntactic elements, together with traditional syntactic elements, their effects on syntax, and the specific set of components. Unlike the traditional method, we started sentence analysis from morphological elements such as word stems, morphemes, and similar elements. Additionally, we propose a set of constituents which is constructed considering the syntactic and morphological features of Turkish. The set of components we proposed includes traditional syntactic constituents such as a sentence, noun phrase, verb phrase, adverb phrase, an intermediate structure we call a phrase stem, and constituents that represent morphemes or morpheme groups, such as plural suffix, case suffix, tense suffix.

Keywords: Turkish, Grammar, Constituency Grammar, Morphology, Syntax

JEL Classification: C63, C89, Y90

¹ Öğr. Gör., Işık Üniversitesi, berke.ozenc@isikun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2008-243X

² Prof. Dr., Beykoz Üniversitesi, ercansolak@beykoz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8448-9987

1. Giriş

Söz dizimi bir dilin sözcüklerinin tümce içinde nasıl sıralandığını, dizilişlerine göre davranışlarını ve bunlarla ilgili kuralları inceleyen alandır. Söz diziminin ilgilendiği bu kuralların bütününe dil bilgisi (gramer) adı verilir. Aynı zamanda, söz dizimi modellemesi için kullanılan yöntemler de gramer olarak adlandırılır. Bileşen grameri, kullanılan birçok gramer yönteminden bir tanesidir, (Carnie, 2012; Chomsky, 1956).

Bileşen grameri tümceyi hiyerarşik bir yapıda inceler, (Jurafsky ve Martin 2009; Chomsky, 1995). Hiyerarşinin en altında bulunan sözcükler bir araya gelerek öbekleri ve öbekler de özyinelemeli bir biçimde bir araya gelerek daha büyük öbekleri oluştururlar. Bu süreç, hiyerarşinin en üstünde, tümcenin oluşması ile sona erer. Bu hiyerarşik yapıdaki elemanlara bileşen adı verilir ve hiyerarşik yapının kendisine de söz dizimi ağacı denir (Chomsky, 1957). Bileşenler bu kuramın iki temel unsurundan biridir. Diğer unsur ise bu bileşenlerin hangi durumda hangi sıra ile bir araya geldiğini belirleyen kurallardır. Bu çalışmadaki odağımız bileşen grameridir. Bu nedenle, yazının devamında gramer ve kuram sözcükleri, bileşen grameri anlamında kullanılmıştır.

Bileşen grameri dilin evrensel yapılarını ele alsada gelişimindeki ana vurgu İngilizce olmuştur. Bu nedenle gramer ile ilgili temel kavramlar İngilizceden yola çıkılarak oluşturulmuştur ve İngilizceye özgü problemler kuramın odak noktası olmuştur. Örneğin, genelde bileşenlerin en alt düzeyde sözcüklere karşılık geldiği varsayılmıştır. İngilizce, biçimbirim yönünden basit bir dildir ve ekler söz dizimi içinde etkin bir role sahip değildir. Bu nedenle, bu gramer kuramı, söz dizimini modellemeye sözcük düzeyinden başlar ve daha alt yapılara inmez. Türkçe gibi biçimbirimsel olarak zengin bir dil için bu düzey yetersiz kalır. Biçimbirimsel açıdan zengin diller, çok sayıda yapım ve çekim ekine sahiptirler. Bu ekler söz dizimde işlev sahibi olabilirler. Bu nedenle, sözcük altı grupların davranışlarını içermeyen bir gramer, bu özellikteki bir dil için yeterli olamaz (Göksel ve Kerslake 2005).

Klasik model, Türkçe gibi bir dilin morfolojik zenginliğini ve değişken öge dizilimi gibi özelliklerini açıklamak açısından yetersiz kalır. Uygun bir gramer elde etmek için yöntemin, dilin özelliklerine göre uyarlanması gereklidir. Türkçe gibi bir dile uyarlanan gramerde de biçimbirimlerin aktif rol oynaması ve ağaç yapılarında belirtilmesi gerekir (Koç, 1990; Underhill, 1985).

Diğer bir popüler gramer yöntemi de bağıllık grameridir (Tesnière, 2015; De Marneffe ve Nivre, 2019: 197). Bağıllık gramerinde tümcedeki tüm sözcükler ikili olarak bağıllık ilişkisinde yer alırlar. Bağıllık ilişkisinin ikilisinden baş olanı ikilinin esas ögesi, bağımlı olanı ise başı niteleyen yardımcı ögesidir. Türkçe ile ilgili doğal dil işleme alanındaki gramer çalışmaları incelendiğinde, çalışmaların odağının daha çok bağıllık grameri üzerine olduğu söylenebilir. Bağıllık grameri yöntemini Türkçe için kullanan birçok çalışma vardır (Eryiğit vd. 2008: 259; Türk vd. 2022: 259; Tuç 2020). Yine de öbeklerin yapılarına ve aldıkları eklere göre sınıflandırıldığı, bileşen bazlı bazı gramer çalışmaları vardır (Dönmez ve Adalı 2018: 552) ve biçimbirimsel bilginin ağaçlara eklendiği bazı bileşen ağaç bankası çalışmaları yapılmıştır (Yıldız vd. 2016: 339).

Yine doğal dil işleme alanında diğer gramer yöntemleri altında biçimbirim ve söz dizimini bir araya getiren çalışmalar da vardır. Türkçenin söz dizimini biçimbirimsel olarak odaklanarak modelleyen bazı söz işlevsel gramer çalışmaları bulunur (Çetinoğlu ve Oflazer 2018: 175). Ekleri ve eklerin kombinasyon davranışlarını içeren bir derlemin kullanıldığı bir kombinasyonlu kategori grameri çalışması da yapılmıştır (Bozşahin 2002: 145).

Dil bilimi odaklı ve Türkçe gramerini konu alan çalışmalar incelendiğinde Türkçe için biçimbirimlerin söz diziminde ayrı ve etkin elemanlar olarak ele alınması fikrinin zaten benimsendiğini ve uygulandığını görebiliriz. Koç'un (1990) kitabında, tümceyi oluşturan en küçük elamanın biçimbirimler olabileceğini belirtilmiştir. Biçimbirimin gramerdeki işlevselliğinin örneklerle açıklandığı bu kitapta, zaman, kip ve kişi gibi eylem çekimi eklerinin tümce yapısına eylem kökünden ayrı şekilde dahil olduğunu gösterilmiştir. Benzer şekilde, adların aldığı durum eklerinin de öbek yapısına ad köklerinden ayrı katıldıkları ve yapıyı ne şekilde etkiledikleri incelenmiştir. Koç'un kine benzer görüşleri paylaşan başka bir kitapta da (Uzun 2000), Türkçe evrensel dil bilgisi yönünden ele alınmıştır. Uzun'un bu çalışmasında, öbek yapı kurallarıyla eylem çekim eklerinin ve ad durum eklerinin tümce yapısına bağlı oldukları kökten ayrı şekilde katıldıkları açıklanmıştır. Bu makale kapsamında uyarlanan gramer, Koç'un ve Uzun'un çalışmalarındaki gramerden, eylem öbeğinin oluşumu, eylemi niteleyen öğelerin eylem yapısına katılışı, biçimbirimlerin gruplanması ve durum eki alan ad öbeklerinin edindikleri göreve farklı yapılara dönüşmesi yönünden farklılık gösterir.

Türkçe gramerinin İngilizce ile karşılaştırmalı olarak incelendiği Underhill'in (1985) çalışmasında, Türkçe tümce yapısı İngilizcedekine benzer şekilde ele alınmıştır. Çalışmada, Türkçe tümcelerin özne, yüklem ve yardımcı eylemden oluştuğu belirtiliyor ve İngilizcedekinin aksine Türkçe tümce yapısında yardımcı eyleme karşılık gelen kısmın bir sözcük değil ek ya da

ek grubu olduğu gösteriliyor. Eylem tümceleri için yüklem nesne, eylem kökü ve zaman çekiminin birleşmesiyle ve tümcenin de özne, yüklem ve kip, kişi ekleri grubunun birleşmesiyle oluştuğu gösteriliyor. Underhill'in Türkçe gramerine bu yaklaşımına kıyasla, bu çalışma için uyarlanan gramerde eylem öbeğini oluşturan eylem köktü, eylem niteleyicisi ve eylem çekimi gibi öğelerin birbiri ile bağlanma sırası farklıdır ve eyleme getirilen zaman, kip ve kişi ekleri bir grupta toplanmıştır.

Türkçe gramerindeki en küçük birimlerin sözcük altı yapılar olduğunu dil bilimi alanında yapılan başka birçok çalışmada da görülebilir. Eylem çekiminin tümce yapısına kökten ayrı katılması ve belirtme durum ekinin tek bir sözcükten ziyade daha karmaşık yapı ad öbeklerine de getirilebiliyor olması, yan cümlelerin ek alması bu duruma örnektir (Erkman-Akerson, 1994; Karabulut, 2009; Göksel ve Kerslake, 2005; Malkoç, 2011; Hankamer, 2004; Kornflit, 1996).

Bu çalışmada, morfolojisi zengin olan dillere uygun olarak tasarlanmış bir gramer sunulmuştur. Önerilen gramer, geleneksel üretici gramerden (Chomsky, 1956) uyarlanmıştır. Ancak, Türkçe için yapılan dil bilimi çalışmalarında da olduğu gibi gramerin en alt katmanını biçimbirimler ve sözcük gövdeleri oluşturur. Önerilen grameri oluşturan üretim kuralları ve bileşenleri, Türkçe biçimbirimlerine ve söz dizimine göre tasarlanmıştır. Bu gramer uyarlaması, biçimbirimlerin gramere dahil edilmesi konusunda diğer birçok çalışma ile benzer görüşü paylaşıyor da öbek yapılarının oluşumu, niteleyicilerin öbek yapılarına ekleniş şekli, biçimbirimlerin gruplanması ve biçimbirimin işlevine göre yapının uğradığı değişiklikler açısından diğer çalışmalardan farklılık gösterir. Bu makale içinde verilen örnekler de Türkçe üzerinden verilmiştir. Ancak yöntem, Türkçe ile benzer özellikleri taşıyan başka diller için de uyarlanabilir. Çalışmanın bu aşamasında, önerilen bileşen gramerinin sadece sözcüklere değil, biçimbirimi de içerecek şekilde kurgulanmasına odaklanılmıştır. Türkçenin görece değişken öge dizilimine değinilmemiştir. Makalenin devamında, önerilen gramerde kullanılan bileşenler ile ilgili detayları anlatılmıştır. Değişken öge diziliminin önerilen gramere uyarlanması ile ilgili basit bir öneri bölüm 1.4'te verilmiştir.

2. Önerilen Bileşen Grameri

Uyarlanan gramerin temelleri geleneksel üretici gramere (Chomsky, 1956) dayansa da gramerin odağını Türkçeye özgü kurgulanan bileşen kümesi oluşturur. En küçük bileşenlerin, kökleri ve ekleri göstermesinin yanı sıra, Türkçenin biçimbiriminin ve söz diziminin iç içe geçmiş yapısına uygun bir bileşen sınıflandırması uygulanmıştır. Bu bölümde önerilen gramerin temel yapısı, bileşen kümesi, örnekleriyle birlikte bileşenler ve gramer kuralları anlatılmıştır.

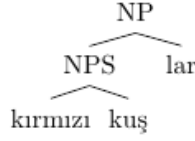
Geleneksel üretici gramer yönteminden uyarlanan gramer, aynı geleneksel üretici gramerde olduğu gibi tümceyi hiyerarşik bir yapıda inceler. Her bir tümceye ait geçerli söz dizimi ağacının en üstünde, tümceyi gösteren S (sentence, tümce) bileşeni, söz dizimi ağacının kökü olarak bulunur. Hiyerarşide aşağı doğru inildikçe, gramer kurallarına göre, bileşenler daha küçük bileşenlere bölünür. Geleneksel üretici gramer yönteminden farklı olarak ağaçlardaki en küçük bileşenler biçimbirimsel elemanlardır (Koç, 1990; Underhill, 1985). Önerilen biçimbirim odaklı gramerde her bir biçimbirim elemanı ile ilgili Leipzig (The Leipzig Glossing Rules 2015), etiketi biçimbirim ile ilişkilendirilmiş olarak ağaca eklenir. Bu etiketler, biçimbirim bilgisini taşıyan bir öge olarak biçimbirim elemanları ve bileşenler arasında yer alırlar. Gramerin bileşenleri, bağlam bazlı olarak gösterdikleri farklı birleşimlere göre alt kategorilere ayrılmıştır. Çekimli sözcükleri niteleyen öbekler doğrudan sözcük gövdesine bağlanır ve sözcüğe ait çekim ekleri nitelenmiş yapıya bağlanır. Önerilen gramerde noktalama işaretleri yer almaz. Bileşenlere ait etiketleri, (Oflazer, 2016; Çetinoğlu ve Oflazer, 2006) çalışmalarına benzer şekilde, bileşenlerin İngilizce isimleri temel alınarak oluşturulmuştur. Ayrıca bu gösterimi seçmemizin nedeni, morfoloji düzeyinde ekler ve kökleri kullanırken İngilizce kelime kısaltmalarıyla uyumlu olan Leipzig etiketlerinin kullanılmasıdır.

Bileşenlerin, örnekleriyle birlikte açıklanmasından önce, önerilen grameri geleneksel yöntemden ayıran iki unsuru açıklanmıştır.

Uyarlanan gramerin dayandığı temel ilkelerden biri, niteleyicilerin tüm sözcüğe değil, sözcük gövdesine bağlanmasıdır. Bu bağlanma sonucunda oluşan, gövdeyi ve niteleyicileri içeren bu yapıya öbek gövdesi denir. X türünden bir öbeğe ait öbek gövdesi bileşenini XPS (X phrase stem, X öbeği gövdesi) ile gösterilmiştir. Bu bileşen, öbeğin oluşumunda yer alan ara bir bileşendir. Sözcüğe ait yapım ve çekim ekleri, bu öbek gövdesine bağlanarak öbeğin oluşumunu tamamlarlar. Nitelenmemiş gövdeler içinde de aynı yapı bulunur. Gövdenin aldığı farklı bileşen gruplarına ait birden fazla ek varsa, morfolojik sıraya göre, bitleştirilmesi gereken ilk ek, gövde ile birleşerek öbek gövdesini oluşturur. Sonraki ekler sırayla öbek gövdesi ile birleşir. Son ek de öbek gövdesi ile birleştiğinde öbek tam olarak oluşmuş olur. Öbek gövdesine benzer bir yapı, Türkçedeki addan sıfat türeten bir yapım eki olan ‘ki’ ekinin davranışının açıklamasında kullanılmıştır, (Hankamer 2004).

Öbek gövdesinin yer aldığı bir yapı, Şekil 1’deki ağaç parçasında basitleştirilmiş olarak örneklendirilmiştir. Örnekte, nitelenmiş bir ad öbeği, NP (noun phrase, ad öbeği), verilmiştir. Burada, niteleyici ‘kırmızı’ sözcüğü, çekimli ‘kuşlar’ sözcüğünü değil, ‘kuş’ gövdesini nitelenmiştir.

Şekil 2.1. Nitelenmiş bir adın öbek yapısı

Tasarlanan gramer uyarlaması, söz dizimi ve biçimbirimi sentezleyerek oluşturulmuş bir gramerdir. Dolayısıyla, biçimbirimler bu gramerde önemli bir rol oynarlar (Uzun, 2000). Bu gramerden üretilen söz dizimi ağaçlarının yapraklarını, biçimbirim elemanları olan gövdeler, ekler veya ek grupları oluşturur. Geleneksel üretici gramer yönteminde, sözcükler ilk olarak konuşma parçası etiketleri ile eşleşir. Önerilen gramerde, konuşma parçası etiketleri yerine biçimbirimsel elemanlara karşılık gelen Leipzig etiketlerini kullanılmıştır. Makalenin geri kalanında verilen söz dizimi ağaçlarında, yaprakların bir üst düzeyindeki düğümler, Leipzig etiketlerinden oluşur. Ek gruplarının yaprak olduğu durumlarda da yaprakta bulunan eklerin Leipzig etiketlerini ‘-’ karakteri ile ayırarak aynı düğüm içinde belirtilmiştir. Standart bir Leipzig etiketine sahip olmayan ekler için ekin işlevine benzer işlevdeki İngilizce sözcük veya kısaltması etiket olarak kullanılmıştır.

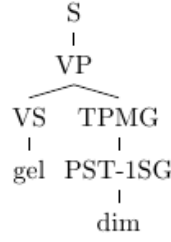
Bu bölümün devamında, önerilen gramerdeki bileşenler ve dahil oldukları yapılar açıklanmıştır. Öncelikle eylem bileşenlerinden başlanmıştır. Sonrasında ad ve belirteç yapılarını incelenmiştir. İlgili yapılara dahil başka türde bileşenleri ise bunlarla beraber açıklanmıştır.

2.1 Eylem Bileşenleri

Bir söz dizimi ağacında en tepede tümceyi gösteren S bileşeni bulunur. Eğer bu tümce bir eylem tümcesiye, S bileşeni sadece bir eylem öbeğinden oluşabilir. Eylem öbeğinde, eylem gövdesi, niteleyicileri ve eylem çekimi bulunur. Bunlardan, eylem gövdesi ve çekimi öbeği oluşturmak için yeterlidir. Eylemi niteleyen her bir öge seçimlidir. Eylem gövdesi VS (verb stem, eylem gövdesi), zaman, kişi ve sonrasında bulunan eylem çekimi ekleri de TPMG (tense, person morpheme group, zaman, kişi biçimbirim grubu) bileşeni ile gösterilmiştir. Asgari yapıda oluşturulmuş bir eylem tümcesi örneği (1)’de verilmiştir. Bu tümceye ait söz dizimi ağacı Şekil 2’de verilmiştir. Örnekte, ‘gel’ eylem gövdesi, geçmiş zaman ve birinci tekil şahıs ek grubu, ‘-dim’ ile birleşerek eylem öbeğini oluşturur.

(1) Geldim

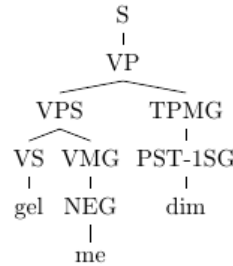
Şekil 2.2. (1)'deki tümceye ait söz dizimi ağacı

Eylem gövdesi ve çekimi arasında bulunan, Yön³, Yeti, Kutup ve Olasılık ekleri (Solak 2022), VMG (verbal morphemes group, eylem biçimbirimleri grubu) bileşeni ile gösterilmiştir. Bu bileşen doğrudan eylem gövdesine bağlanabilir. Bu birleşme sonucunda oluşan yapıyı eylem öbeği gövdesi denir. Eylem öbeği gövdesi, çekimi tamamlanmamış eylemi gösteren ara bir yapıdır. Eylem öbeği gövdesi VPS (verb phrase stem, eylem öbeği gövdesi) bileşeni ile gösterilmiştir. Bu bileşen eylem gövdesinin ve niteleyicilerinin birleşmesi sonucunda da oluşabilir. VMG ve VPS bileşenini içeren örnek tümce (2)'de ve bu tümceye ait söz dizim ağacı Şekil 3'te verilmiştir. (2)'de verilen tümcede 'gel' eylem gövdesi önce olumsuzluk eki '-me' (Leipzig etiketi NEG, negative, olumsuzluk) ile birleşerek eylem öbek gövdesi VPS'yi oluşturur.

(2) gelmedim

Şekil 2.3. (2)'deki tümceye ait söz dizimi ağacı

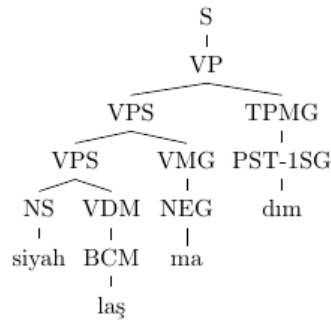
Eylem öbeği yapısında eylem gövdesi yerine türemiş bir eylem de bulunabilir. Eylem türeten yapım ekleri VDM (verb deriving morpheme, eylem türeten biçimbirim) bileşeni ile gösterilmiştir. Türemiş eylem içeren örnek bir tümce (3)'te verilmiştir. Örnek (3)'teki tümceye ait söz dizimi ağacı Şekil 4'te gösterilmiştir. Verilen örnekte, türemiş eylem, 'siyah' adından türemiştir. Bu nedenle, ilgili ağacın yapısında ad gövdelerini gösteren NS (nominal stem, ad gövdesi) bileşeni vardır. Ad bileşenleri ile ilgili detaylar Bölüm 2.2'de verilmiştir. Örnekte,

³ Makalede durum ekleri gibi biçimbirimlerin adlandırılmasında büyük harf ile başlanmıştır. Bunun nedeni teknik terimlerin anlatımda geçen diğer sözcüklerden daha kolay ayırt edilmesidir.

'siyah' adı 'laş' eylem türetme eki olarak eylem öbeği gövdesi VPS'yi oluşturur. Bu türeme ekine ait bir Leipzig etiketi bulunmadığından, ekin işlevine yakın anlamda olan İngilizce 'become' sözcüğünün kısaltması 'BCM'yi etiket olarak kullandık. VPS, olumsuzluk eki '-ma' ile birleşir ancak, olumsuzluk eki öbeği tamamlamadığı için tekrar eylem öbeği gövdesi VPS oluşur.

(3) siyahlaşmadım

Şekil 2.4. (3)'teki tümceye ait söz dizimi ağacı

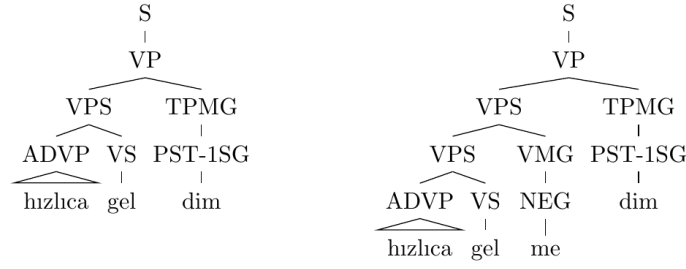

Eylem öbeği yapısının biraz daha karmaşık halinde, yapıya, eylemi niteleyen bir belirteç öbeği de eklenebilir. Belirteç türüne ait olan sözcükler ADV (adverb, belirteç) bileşeniyle gösterilmiştir. Bir veya birden fazla belirteç, bir araya gelerek, belirteç öbeği ADVP'yi (adverb phrase, belirteç öbeği) oluşturabilir. Belirteç öbeğini gösteren ADVP bileşeni ise eylem yapısına, diğer niteleyiciler gibi, eylem çekimlenmeden önce, doğrudan eylem gövdesine bağlanır. Örnek (1) ve (2)'de verilen tümcelerdeki eylemlerin aynı belirteç öbeği ile nitelenmiş halleri (4)'te verilmiştir. Örnek (4)'teki tümcelere ait söz dizimi ağaçları Şekil 5'te verilmiştir. Ağaç yapılarını daha basit tutmak için, bu örneklerde kullanılan belirteç öbekleri, bir addan türeyerek oluşmalarına rağmen, ADVP bileşeni ile gösterilmiştir. Belirteç öbekleri ile ilgili detaylar Bölüm 2.3'te verilmiştir.

(4) a. hızlıca geldim

b. hızlıca gelmedim

Şekil 2.5. (4)'teki tümcelere ait söz dizimi ağaçları

Eylemi niteleyen özne ve nesne gibi öğelerini de eylem öbeğine dahil edilmesinden önce, önerilen gramerde adların hangi bileşenlerle ve nasıl yapılarla gösterildiğini açıklamak gerekir.

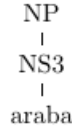
2.2 Ad Bileşenleri

Ad öbekleri NP (noun phrase, ad öbeği) bileşeni ile gösterilmiştir. NP yapısı içinde, ad gövdesini gösteren NS, sayı ve iyelik ekleri grubunu gösteren PLPMG (plural, possessive morphemes group, çoğul, iyelik biçimbirimleri grubu) ve sözcük sınırında bulunan alt kategorisi PLPMGB (plural, possessive morphemes group at the boundary, sınırdaki çoğul, iyelik biçimbirimleri grubu), belirtme, yönelme ve iye durumları dışındaki durum eklerini gösteren CMG (case morpheme group, durum biçimbirimi grubu) ve sözcük sınırında bulunan alt kategorisi CMGB (case morpheme group at the boundary, sınırdaki durum biçimbirim grubu), ad öbeği gövdesini gösteren NPS (noun phrase stem, ad öbeği gövdesi) bileşen olarak bulunur. NS bileşeni NS1, NS2 ve NS3, NPS bileşeni de NPS1, NPS2 ve NPS3 olmak üzere, davranışlarına göre üçer kategoriye ayrılmıştır. Bu bölümde ad bileşenleri ile ilgili detayları verilmiştir.

Ad gövdeleri, hiç ek almadıkları durumda, tek başlarına ad öbeği oluşturabilirler. Bu durumdaki sözcükleri NS3 bileşeni ile gösterilmiştir. İlgili yapıya ait örnek öbek (5)'te ve bu öbeğe ait söz dizimi ağacı parçası Şekil 6'da verilmiştir. Örnekteki 'araba' sözcüğü, çoğul ve iyelik eklerini almamıştır ve yalın durumdadır.

(4) araba

Şekil 2.6. (5)'teki öbeğe ait söz dizimi ağacı parçası

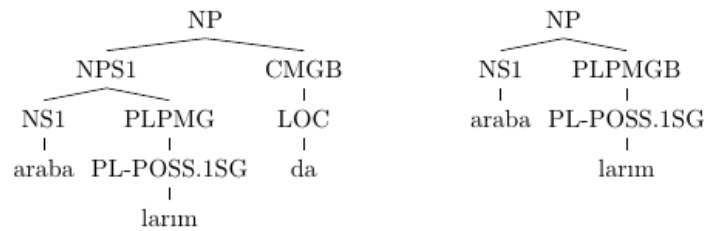

Ad gövdeleri sırasıyla sayı ve iyelik eki alabilirler. Bu ekler gruplanarak PLPMG bileşeni altında birleştirilmiştir. Bu eklerin tek bir bileşende gruplanmasının nedeni, tek başına çoğul ekinin, tek başına iyelik ekinin ya da ikisinin aynı davranışı göstermeleridir. PLPMG bileşeni, ad öbeğini tamamlamadığı durumlarda PLPMG ve ad öbeğini tamamladığı durumlarda ise PLPMGB ile gösterilmiştir. PLPMG, çoğul ve/veya iyelik eki almayı bekleyen ad gövdesi, NS1 ile birleşerek çoğul ve/veya iyelik eki almış ad öbeği gövdesi NPS1'i oluşturur. PLPMGB de yine NS1 ile birleştiğinde ad öbeği NP'yi oluşturur. İlgili bileşenlerin bulunduğu ad öbeği örnekleri (6)'da ve bu örneklere ait söz dizimi ağacı parçaları Şekil 7'de verilmiştir. Verilen ilk ağaç parçasında 'araba' sözcüğü, çoğul eki ve birinci tekil şahıs iyelik eklerini alarak NPS1 bileşenini oluşturur. Bu, öbeğin henüz tam oluşmadığı, sözcüğe bağlanacak başka eklerin olduğunu gösteren yapıdır. Örnekte, bulunma durumu eki '-da' NPS1 ile birleşerek ad öbeğini oluşturur. İkinci ağaçta ise yine 'araba' adı çoğul ve iyelik eklerini almış ancak bu kez ad öbeği bu ekler ile tamamlanmıştır.

(6) a. arabalarımda

b. Arabalarım

Şekil 2.7. (6)'daki ad öbeklerine ait söz dizimi ağacı parçaları

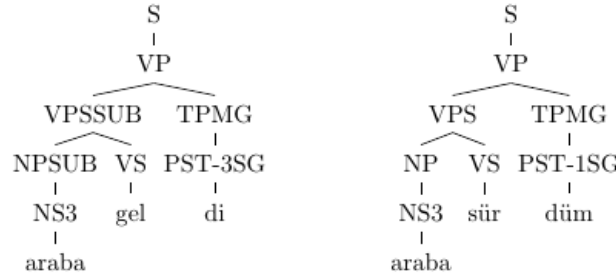
Ad çekiminde iyelik eklerinden sonra durum ekleri gelir. Adlar durumlarına göre tümce içinde farklı görevler alırlar. Yalın durumdaki bir ad tümce içinde özne ya da belirtisiz nesne işlevlerinde bulunabilir. Özne olan ad öbekleri NPSUB (nominal phrase as subject, özne işlevli ad öbeği), belirtisiz nesne olarak bulunanlar da NP bileşenleri ile gösterilmiştir. Bu iki bileşen ad yapısı olarak benzer yapıya sahip olmalarına rağmen özne, bağlı olduğu eylem gövdesinin davranışında kısıtlamalara neden olur. Örneğin, özne içeren eylem gövdesine mastar '-mAk' eki getirilemez. Bu kısıtlama eylem gövdesine sadece nesne bağlı olduğunda ise söz konusu değildir. Bu davranış farklılığı nedeniyle, yalın halde bulunan ad öbeklerini gösteren bileşenler

iki grupta özelleştirilmiştir. ‘araba’ ad öbeğinin özne görevinde bulunduğu örnek bir tümce (7-a)’da ve belirtisiz nesne olarak bulunduğu örnek bir tümce de (7-b)’de verilmiştir. İlgili örneklere ait söz dizimi ağaçları Şekil 8’de gösterilmiştir.

(7) a. araba geldi

b. araba sürdüm

Şekil 2.8. (7)’deki tümcelere ait söz dizimi ağaçları

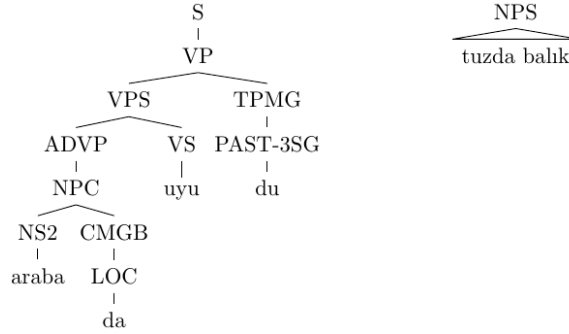
Bulunma, Ayrılma ve Araç durum eklerini almış ad öbekleri tümce içindeki görevleri ve davranışlar yönünden benzerlik gösterdikleri için CMG veya CMGB bileşenleri ile gösterilmiştir. Durum ekinin öbeği tamamladığı durumda CMGB, tamamlamadığı durumda CMG bileşeni kullanılmıştır. Yönelme, İye ve Belirtme durum ekleri farklı davranışlar gösterdikleri için bu ekler, CMG bileşeninin dışında tutulmuştur. Yönelme, İye ve Belirtme eklerinin her biri kendilerine özgü bileşenlerle gösterilmiştir.

Bulunma durumu eki bağlı olduğu öbeği ad niteleyicisi veya eylem niteleyicisi (belirteç) durumuna getirebilir. Belirteç öbeklerinin ADVP bileşeni ile gösterildiğini Bölüm 2.1’de belirtmiştik. Ad niteleyicisi öbekler de QP (qualifier phrase, niteleyici öbeği) bileşeni ile gösterilmiştir. (8)’de, bulunma durumu ekinin bulunduğu yapılar örnek tümceler verilmiştir. (8-a)’da verdiğimiz tümceye ait söz dizimi ağacı Şekil 9’da verilmiştir. Verdiğimiz örnekte, ‘araba’ adı önceki örneklerden farklı olarak NS2 bileşeni ile gösterilir. Bunun nedeni, ad gövdesinin çoğul ya da iyelik eki almadan durum eki almasıdır. Ad gövdesi ‘araba’, ‘-da’ bulunma durumu ekini alarak NPC (Case marked noun phrase, durum eki almış ad öbeği) bileşenini oluşturur. NPC bileşeni, CMG aracılığıyla durum eki almış ad öbeğini gösterir. Buradaki öbeğin görevi eylemi nitelemek olduğundan NPC bileşeni ADVP’ye dönüşür. Bulunma ekinin oluşturduğu ad niteleyiciler kalıplaşmış ifadelerde gözlemlenebilir. (8-b)’de verilen öbek, bulunma durumu eki içeren bir kalıplaşmış ifadeye örnektir. Bu kalıplaşmış ifadenin çözümlemesi de tüm kalıbı tek parça olarak kabul eden bir çözümleme olur.

(8) a. arabada uyudu

b. tuzda balık

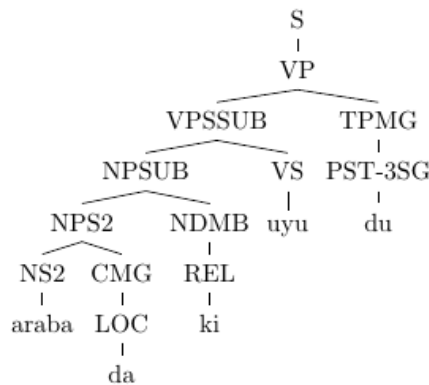
Şekil 2.9. Solda, (8-a)'daki tümceye ait söz dizimi ağacı, sağda, (8-b)'deki kalıplaşmış ifadeye ait söz dizimi ağacı parçası

CMG bileşeni ad öbeğini tamamlayabilir. Bu durumda sözcük durum ekinde sonra türeme eki alabilir. Durum ekinin ad öbeğini tamamlamadığı durumu gösteren örnek bir tümce (9)'da ve bu tümceye ait söz dizimi ağacı da Şekil 10'da verilmiştir. Örnekte, 'araba' ad gövdesi bulunma durumu eki almıştır. Ancak bu kez bulunma durumu eki, ad öbeğini tamamlamadığı için NPS2 bileşeni oluşur. NPS2 bileşeni CMG bileşeni aracılığıyla durum eki almış ad öbeği gövdesini gösterir. NPS2 bileşeni ad türeten bir yapım eki olan '-ki' ile birleşerek, tümcenin öznesi görevinde olan ad öbeğini oluşturur. Uyarlanan gramerde, ad türeten yapım ekleri NDMB (nominal deriving morpheme at the boudnary, sınırdaki ad türeten biçimbirim) bileşeni ile gösterilmiştir. Ad türeten yapım ekleri de ad öbeğini tamamlayabilir ve sözcük, türeme ekinde sonra başka bir ek alabilir. Bu durumdaki ad türeten yapım ekleri için NDM (nominal deriving morpheme, ad türeten biçimbirim) bileşeni kullanılmıştır.

(9) arabadaki uyudu

Şekil 2.10. (9)'daki tümceye ait söz dizimi ağacı

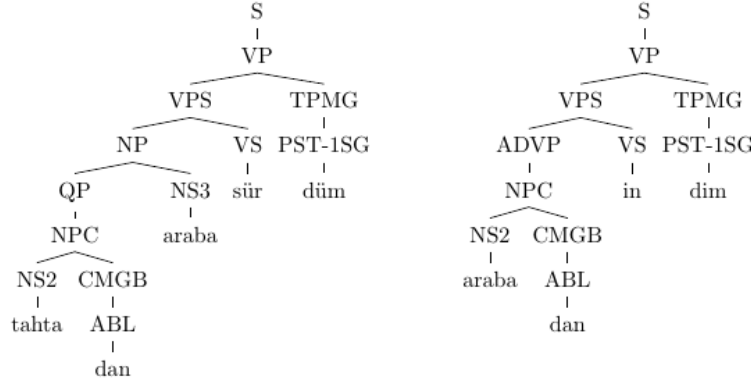
Ayrılma durum eki de bağlı olduğu öbeği ad veya eylem niteleyicisi durumuna getirebilir. Ayrılma ekinin bulunduğu örnek tümceler (10)'da ve bu tümcelere ait söz dizimi ağaçları da Şekil 11'de verilmiştir. İlk örnekte, 'tahta' adı '-dan' eki olarak NPC bileşenini oluşturur.

Buradaki durum eki almış ad öbeği ‘araba’ adının niteleyicisi olduğundan NPC bileşeni, QP’ye dönüşür. QP bileşeni, ‘araba’ adı ile birleşerek tümcenin belirtisiz nesnesi NP’yi oluşturur. İkinci örnekte, durum eki almış ad öbeği aynı yapıda oluşur. Ancak, buradaki NPC’nin görevi eylemi nitelemek olduğundan NPC, belirteç öbeği ADVP’ye dönüşür.

(10) a. tahtadan araba sürdüm

b. arabadan indim

Şekil 2.11. (10)’daki tümcelere ait söz dizimi ağaçları

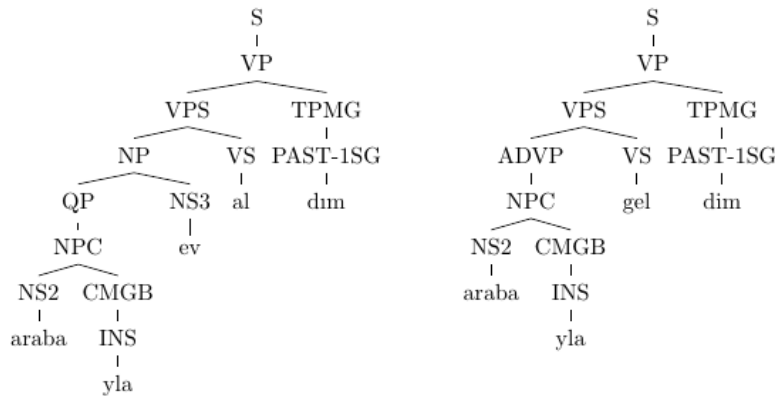

Araç durum eki de bağlı olduğu öbeği ad veya eylem niteleyicisi durumuna getirebilir. Bu ekin bulunduğu örnek tümceler (11)’de ve bu tümcelere ait söz dizimi ağaçları Şekil 12’de verilmiştir. Araç durum ekinin içinde bulunduğu yapılar ayrılma durumundakine benzer şekildedir.

(11) a. arabayla ev aldım

b. arabayla geldim

Şekil 2.12. (11)’deki tümcelere ait söz dizimi ağaçları

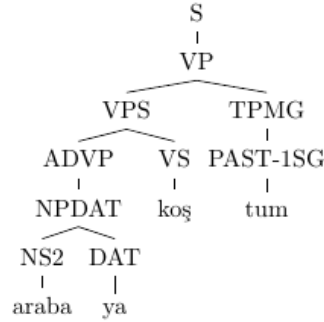

Yönelme durum eki bağlı olduğu öbeği eylem niteleyicisi durumuna getirebilir. Yönelme durum eki DAT (dative, yönelme biçimbirimi) bileşeni ile ve yönelme eki almış ad öbeği de NPDAT (dative marked nominal phrase, yönelme durumundaki ad öbeği) bileşeni ile

gösterilmiştir. Yönelme ekinin bulunduğu örnek tümce (12)'de ve bu tümceye ait söz dizim ağacı da Şekil 13'te verilmiştir. Örnekte, 'araba' adı, '-ya' yönelme durumu ekini alarak NP DAT bileşenini oluşturur. Durum eki almış ad öbeği, eylem niteleyicisi olduğundan NP DAT bileşeni ADVP bileşenine dönüşür.

(12) arabaya koştum

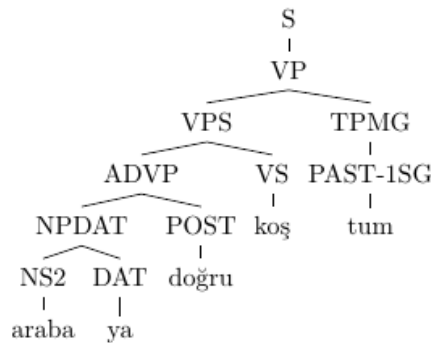
Şekil 2.13. (12)'deki tümceye ait söz dizimi ağacı

Yönelme eki almış bir ad öbeği tümce içinde ilgeçlerle beraber bulunabilir. İlgeçler POST (postposition, ilgeç) bileşeni ile gösterilmiştir. (12)'de verilen örnek tümcenin ilgeç eklenmiş hali (13)'te verilmiştir. (13)'te verilen tümceye ait söz dizimi ağacı Şekil 14'te gösterilmiştir. Şekil 14'teki söz dizimi ağacında, 'araba' adı, '-ya' yönelme ekini alarak NP DAT bileşenini oluşturur. (12)'deki örnek tümcedekinden farklı olarak buradaki NP DAT, 'doğru' ilgeci ile birleşerek belirteç öbeğini oluşturur.

(13) arabaya doğru koştum

Şekil 2.14. (13)'teki tümceye ait söz dizimi ağacı

İye durum eki sadece ad niteleyici öbekler oluşturabilir. Bu ekin bağlandığı sözcük nitelenen sözcüğün alabileceği iyelik ekini belirler. Nitelenen sözcük niteleyeninin şahıs durumuna uygun bir iyelik eki almak zorundadır. Bu davranış farklılığından dolayı iye durum eki CMG

bileşeninden ayrı olarak GEN (genitive, iye durumu biçimbirimi) bileşeni ile gösterilmiştir. İye durum eki almış ad öbeği de NPGEN (genitive marked nominal phrase, iye durumundaki ad öbeği) bileşeni ile gösterilmiştir. Niteleyen ve nitelenen sözcük arasında kişi-iyeye uyumunu sağlamak için iye durumundaki bir ad öbeğinin söz dizimi ağacında bulunabilen NS1, NS2, NPS3, NPGEN, PLPLMG ve PLPMGB bileşenleri birinci, ikinci, üçüncü tekil ve çoğul kişi durumlarına göre altı kategoriye ayrılmıştır. Bileşenlerin iye durum eki almış ad öbeği yapısı için kategorize edilmiş halleri Tablo 1’de verilmiştir.

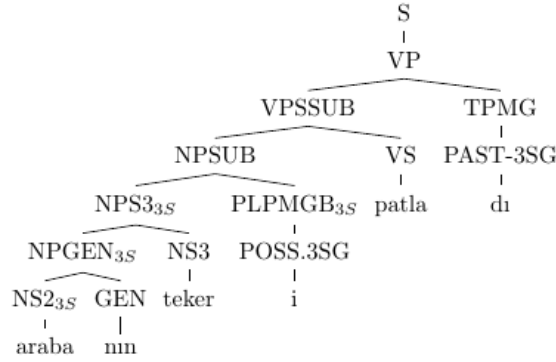
Tablo 2.1. NS1, NS2, NPS3, NPGEN, PLPLMG ve PLPMGB bileşenlerinin, İye Durum eki almış ad öbeği için kategorize edilmiş durumları

Kişi	Bileşenler					
1. Tekil	<i>NS1_{1S}</i>	<i>NS2_{1S}</i>	<i>NPS3_{1S}</i>	<i>NPGEN_{1S}</i>	<i>PLPMG_{1S}</i>	<i>PLPMGB_{1S}</i>
2. Tekil	<i>NS1_{2S}</i>	<i>NS2_{2S}</i>	<i>NPS3_{2S}</i>	<i>NPGEN_{2S}</i>	<i>PLPMG_{2S}</i>	<i>PLPMGB_{2S}</i>
3. Tekil	<i>NS1_{3S}</i>	<i>NS2_{3S}</i>	<i>NPS3_{3S}</i>	<i>NPGEN_{3S}</i>	<i>PLPMG_{3S}</i>	<i>PLPMGB_{3S}</i>
1. Çoğul	<i>NS1_{1P}</i>	<i>NS2_{1P}</i>	<i>NPS3_{1P}</i>	<i>NPGEN_{1P}</i>	<i>PLPMG_{1P}</i>	<i>PLPMGB_{1P}</i>
2. Çoğul	<i>NS1_{2P}</i>	<i>NS2_{2P}</i>	<i>NPS3_{2P}</i>	<i>NPGEN_{2P}</i>	<i>PLPMG_{2P}</i>	<i>PLPMGB_{2P}</i>
3. Çoğul	<i>NS1_{3P}</i>	<i>NS2_{3P}</i>	<i>NPS3_{3P}</i>	<i>NPGEN_{3P}</i>	<i>PLPMG_{3P}</i>	<i>PLPMGB_{3P}</i>

İye durumundaki ad öbeğinin bulunduğu örnek tümce (14)’te ve bu tümceye ait söz dizimi ağacı Şekil 15’te verilmiştir. Örnekte, çoğul ve iyelik eklerini almamış ‘araba’ adı üçüncü tekil bir ad gövdesi olduğundan *NS2_{3S}* bileşeni ile ilişkilendirilmiştir. İye durum eki ‘-nın’ ile birleşen ‘araba’ sözcüğü *NPGEN_{3S}* bileşenini oluşturur. *NPGEN_{3S}* bileşeni, öbeğin iye durum eki aldığı ve gövdenin üçüncü tekil bir ad olduğunu gösterir. *NPGEN_{3S}*, nitelediği ‘teker’ adı ile birleşerek *NPS3_{3S}* bileşenini oluşturur. NPS3 bileşeni, nitelenmiş ve ek almayı bekleyen bir ad öbeği gövdesini gösterir. *NPS3_{3S}* olarak kategorize edilen bileşen, oluşan yapının ek almayı bekleyen, iye durum eki içeren ve üçüncü tekil bir ad öbeği ile nitelendiğini gösterir. *NPS3_{3S}*, kendisi ile aynı kişi türünden iyelik ekini gösteren *PLPMGB_{3S}* bileşeni ile birleşir ve ad öbeği tamamlanmış olur. Verilen örnek tümcede, iye durumunu içeren ad öbeği tümcenin öznesi görevinde olduğundan, oluşan ad öbeğini NPSUB bileşeni ile gösterilmiştir.

(14) arabanın tekeri patladı

Şekil 2.15. (14)'teki tümceye ait söz dizimi ağacı

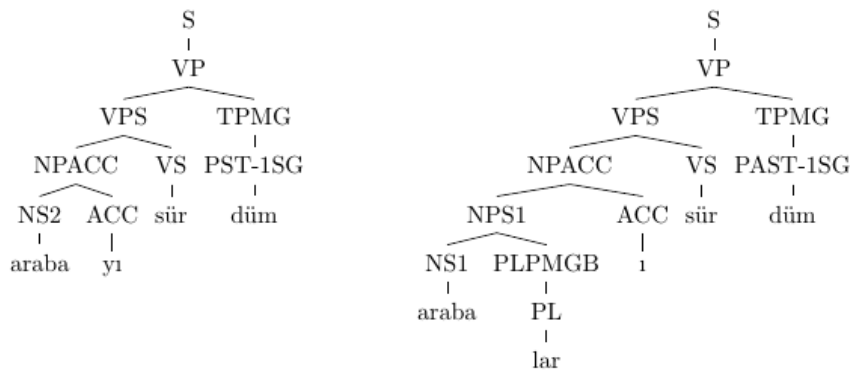

Belirtme durumu eki almış bir ad öbeği, sadece tümcenin belirtili nesnesi olarak bulunur. Bu nedenle, bu durum eki ACC (accusative, belirtme durumu biçimbirimi) ve bu durumdaki ad öbekleri NPACC (Accusative marked nominal phrase, belirtme durumundaki ad öbeği) bileşenleri ile gösterilmiştir. ACC bileşeni eklendiği yapıyı her durumda ad öbeği olarak tamamladığından başka bir kategorisi bulunmaz. Belirtme durumundaki ad öbeğinin bulunduğu tümce örnekleri (15)'te ve bu tümcelere ait söz dizimi ağaçları Şekil 16'da gösterilmiştir. Şekil 16'daki ilk söz dizimi ağacında, 'araba' adı, '-yı' belirtme durum ekini alarak belirtme eki almış ad öbeği NPACC'yi oluşturur. İkinci örnekteki yapı da ilki ile benzerdir. Farklı olarak belirtili nesne olacak ad öbeğinin gövdesi, önce çoğul eki alarak NPS1 bileşenini oluşturur. NPS1 bileşeni, çoğul veya iyelik eki almış ad öbeği gövdesini gösterir. NPS1'in ACC ile birleşmesi ve sonrası aynıdır.

(15) a. arabayı sürdüm

b. arabaları sürdüm

Şekil 2.16. (15)'teki tümcelere ait söz dizimi ağaçları

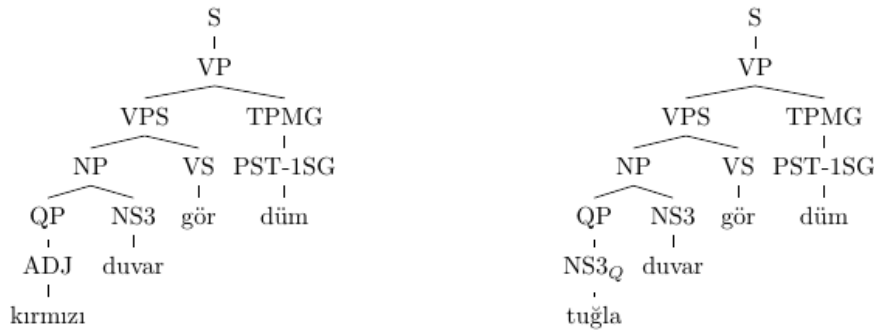
Durum eki alarak ad niteleyicisi olan öbeklerin yanı sıra sıfatlar ve niteleme özelliği taşıyan adlar da bulunur. Uyarlanan gramerde sıfatlar ADJ (adjective, sıfat) bileşeni ve niteleme özelliği taşıyan adlar da NS3_Q bileşeni ile gösterilmiştir. Sıfatlar ve niteleyici özellikteki adlar,

ad niteleyici öbeğini gösteren QP bileşenini oluşturabilir. Niteleyenmiş adların bulunduğu örnek tümceler (16)'da verilmiştir. (16)'da verilen tümcelere ait söz dizimi ağaçları Şekil 17'de gösterilmiştir. İlk örnekte, 'kırmızı' sıfatı 'duvar' adını niteler. ADJ bileşeni, QP bileşenine dönüşür ve 'duvar' adı ile birleşerek ad öbeği NP'yi oluşturur. İkinci örnekte, 'duvar' adı niteleyici özelliğe sahip 'tuğla' adı ile nitelenir. Niteleyici ad önce $NS3_Q$ sonra da QP bileşenine dönüşerek niteleyici öbeğini oluşturur. Niteleyici öbeği de 'duvar' adı ile birleşerek tümcenin belirtisiz nesnesi olan NP bileşenini oluşturur.

(16) a. kırmızı duvar gördüm

b. tuğla duvar gördüm

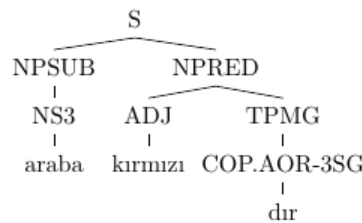
Şekil 2.17. (16)'daki tümcelere ait söz dizimi ağaçları

Adların birbirleri ile eşleşmesi bir ad tümcesi oluşturur. (17)'de verilen tümce bir ad tümcesine örnektir. (17)'deki tümceye ait söz dizimi ağacı Şekil 18'de gösterilmiştir. (17)'de bir sıfat, zaman çekimi alıp tümcenin yüklemine oluşturmuştur. Yüklem de başka bir ad öbeği ile eşleşerek tümceyi oluşturmuştur. Ad yüklemeleri NPRED (nominal predicate, ad yüklem) bileşeni ile gösterilmiştir.

(17) araba kırmızıdır

Şekil 2.18. (17)'deki tümceye ait söz dizimi ağacı

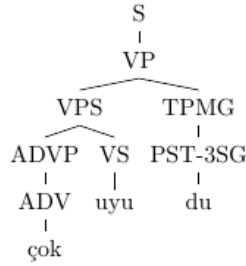
2.3 Belirteç Bileşenleri

Belirteçler tümce içinde eylem niteleyicisi olarak görev yapar. Belirteç türünde olan sözcüklerin yanı sıra belirteç türeten türeme ekleriyle ve ad öbeklerinin durum eki almasıyla da belirteç oluşabilir. Bu bölümde, uyarlanan gramerdeki belirteç yapıları ile ilgili detaylar açıklanmıştır.

En basit yapısıyla bir belirteç öbeği, belirteç türünde bir sözcükten oluşabilir. Böyle bir yapıda, belirteç sözcüğünü gösteren ADV bileşeni doğrudan belirteç öbeği ADVP'ye dönüşür. Belirteç türünden bir sözcük ile oluşmuş bir belirteç öbeğini içeren örnek bir tümce (18)'de ve bu tümceye ait söz dizimi ağacı Şekil 19'da verilmiştir. Örnek tümcede, 'çok' belirteci 'uyu' eylemini niteler. Bu belirteç öbeği 'uyu' eylem gövdesi ile birleşir ve eylem öbeği gövdesi VPS'yi oluşturur.

(18) çok uyudu

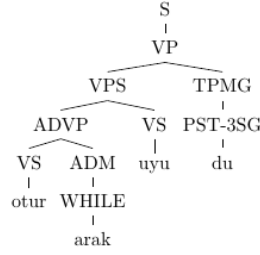
Şekil 2.19. (18)'deki tümceye ait söz dizimi ağacı

Durum eki almış bir adın, aldığı durum ekine bağlı olarak belirteç öbeği oluşturduğu, Bölüm 2.2'de, ad yapılarının incelenmesinde açıklanmıştı. Ayrıca, işlek durumdaki, belirteç türeten yapım ekleri de belirteç öbeği oluşturur. Belirteç türeten yapım ekleri ADM (adverb deriving morpheme, belirteç türeten biçimbirim) bileşeni ile gösterilmiştir. Eylem gövdesinden türemiş bir belirteç öbeğini içeren tümce örneği (19)'da verilmiştir. İlgili tümceye ait söz dizimi ağacı Şekil 20'de verilmiştir. Örnekte, 'otur' eylem gövdesi '-arak' belirteç türeten yapım ekini alarak belirteç öbeği ADVP'yi oluşturur. Eylemden belirteç türeten yapım eki '-arak' için bir Leipzig etiketi bulunmadığından, ekin işlevine yakın anlamda olan İngilizce 'while' sözcüğü etiket olarak kullanılmıştır.

(19) oturarak uyudu

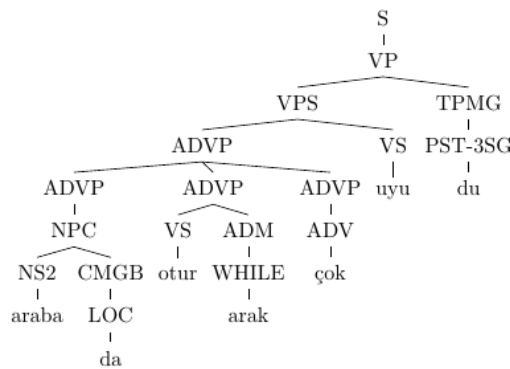
Şekil 2.20. (19)'daki tümceye ait söz dizimi ağacı

Birden fazla belirteç öbeği aynı eylemi niteleyebilir. Bu durumda belirteçlerin nasıl oluştuğuna bakılmaksızın birbiri ardına gelen belirteç öbekleri daha büyük bir belirteç öbeği altında birleştirilebilir. Birden fazla belirteç öbeğinden oluşmuş bir belirteç öbeğini içeren örnek bir tümce (20)'de ve bu tümcenin söz dizimi ağacı Şekil 21'de verilmiştir. Örnek tümcede, üç farklı şekilde oluşmuş belirteç öbekleri aynı eylemi niteler. Örnekteki ilk belirteç öbeği 'arabada', 'araba' adının bulunma durum eki almış halinden oluşmuştur. İkinci belirteç öbeği 'oturarak', eylem gövdesine belirteç türeten bir yapım ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Üçüncü belirteç öbeği ise doğrudan belirteç türünden bir sözcükten oluşmuştur. Bu üç belirteç öbeği birleşerek bir üst düzeyde yeni bir belirteç öbeği oluştururlar. Klasik üretici gramerdeki ağaç yapılarında dallanma tüm ağaçta ikilidir. Fakat bu kabulün evrensel geçerliliği farklı üretici gramer kuramlarında da sorgulanmıştır, (Culicover ve Jackendoff, 2005). Özellikle Türkçe gibi öge sıralamasının görelisi olarak serbest olduğu dillerde ikili dallanma çok kısıtlayıcı bir modeldir (Kiss 2008: 31; Uzun, 2000; Koç, 1990; Underhill, 1985)

(20) arabada oturarak çok uyudu

Şekil 2.21. (20)'daki tümceye ait söz dizimi ağacı

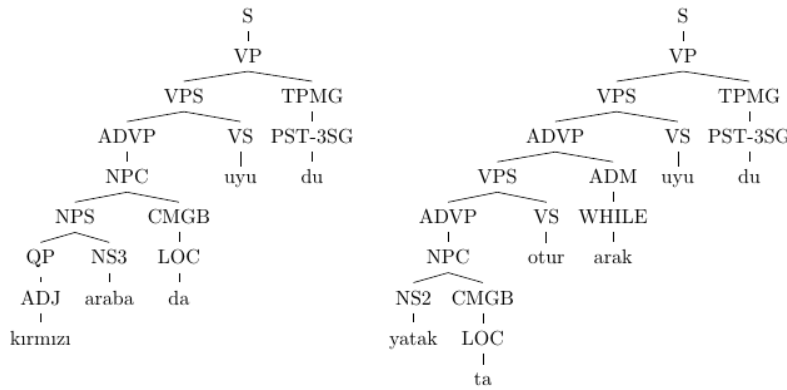
Türeme yolu ile belirteç oluşturabilen sözcük türleri belirtece dönüşmeden önce nitelenebilirler. Nitelenmiş ad ve nitelenmiş eylemden oluşan belirteç öbeklerini içeren örnek tümceler sırasıyla (21-a)'da ve (21-b)'de; bu tümcelerin söz dizimi ağaçları Şekil 22'de verilmiştir. İlk örnekte,

belirteç öbeği, bulunma durum eki içeren bir ad öbeğinden oluşur. Bu ad öbeğinin içinde, durum ekini alan bileşen ‘kırmızı’ sıfatı ile nitelenmiş ‘araba’ adının oluşturduğu ad öbeği gövdesidir. İkinci örnekte ise belirteç öbeği niteleme içeren bir eylem öbeği gövdesinin türemesi ile oluşur. Belirteç öbeğinin yapısı içinde, türeyen eylemin gövdesi ‘otur’ bulunma durumundaki ad öbeği ‘yatakta’ ile nitelenir.

(21) a. kırmızı arabada uyudu

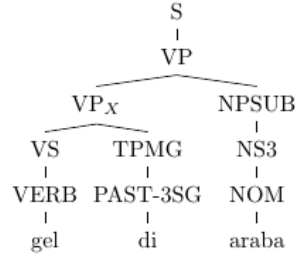
b. yatakta oturarak uyudu

Şekil 2.22. (21)’deki tümcelere ait söz dizimi ağaçları

Özne almış eylemlerden belirteç türeyebilir. Ancak, eylemden belirteç türeten eklerin hepsi özne almış bir eylem öbeği gövdesini belirtece dönüştüremez. (22-a)’da verilen örnek tümcedeki gibi, özne almış eylem belirtece dönüşemeyebilir. Bunun nedeni eyleme bağlanan yapım ekidir. Bu eylemin belirtece dönüşmesi için alacağı yapım ekinin (22-b)’deki gibi farklı bir ek olması gerekir. Özne ile uyum sağlayan yapım ekleri ADM_{SUB} (adverb deriving morpheme compatible with subject, özne ile uyumlu belirteç türeten biçimbirim) bileşeni ile gösterilmiştir. (22)’de verilen ilk örnek tümceye benzer ama geçerli bir tümce oluşturan yapılar da bulunabilir. Böyle bir tümceye örnek (22-c)’de verilmiştir. (22-c)’deki tümcenin geçerli olmasının nedeni öznenin aslında belirtece dönüşen eyleme değil, tümcenin eylemine bağlanmasıdır. Örnekteki geçerli tümcelere ait söz dizimi ağaçları Şekil 23’te gösterilmiştir. İlk ağaçta, ‘ben’ adı, ‘gel’ eyleminin öznesi görevindedir. Özne olan ad öbeği ve eylem gövdesi birleşerek öznesi olan eylem öbeği gövdesini gösteren VPSSUB bileşenini oluşturur. Bu bileşen özne ile uyumlu ve belirteç türeten bir yapım eki olan ‘-ince’ ile birleşip belirteç öbeğini oluşturur. Bu yapım ekinin bir Leipzig etiketi bulunmadığından ek ile benzer işlevdeki İngilizce ‘when’ sözcüğü etiket olarak kullanılmıştır. İkinci örnekte özne ile uyumlu olmayan bir belirteç türeten yapım eki bulunmasına rağmen tümcenin geçerli olmasının nedeni, özne olan ad öbeğinin ‘başar’ eyleminin öznesi olmasıdır. Bu örnekteki belirteç öbeği, ‘çalış’ eylem

Şekil 2.24. ‘geldi araba’ tümcesi için olası söz dizimi ağacı

3. Sonuç

Bu çalışmada, Türkçeye göre tasarlanmış ve Türkçe ile benzer özelliklere sahip diller için de kullanılabilir bir gramer uyarlaması sunulmuştur. Bu alımda anlatılan gramer, geleneksel üretici gramer yönteminin uyarlanarak tasarlanmıştır. Geleneksel yöntemden farklı olarak Türkçe için yapılmış diğer birçok gramer odaklı çalışma gibi bu gramer biçimbirimlere odaklanır ve hiyerarşik yapıdaki tümce çözümüne biçimbirimlerden başlar. Bu sayede söz diziminin ve biçimbirimin iç içe geçtiği diller için kullanılması daha uygun bir gramer elde edilmiştir.

Sunduğumuz yöntem, Türkçe için yapılan çalışmalarda daha popüler olan bağıllık grameri yöntemi ile kıyaslanabilir. Bağıllık grameri tümceyi sözcükler arasındaki ikili (baş-bağımlı) bağlar olarak yapılandırır. İki yöntemin de birbirine göre yetersiz kaldığı durumlar gözlemlenebilir.

Tümcenin ve tümce içindeki bileşenlerin hiyerarşik yapılandırılması yönünden bağıllık grameri yetersiz kalır, (Lombardo & Lesmo, 1996). Bu bakımdan, kullandığımız bileşen grameri yöntemi daha uygundur. Bağıllık grameri tümcenin öbeklerinin sınırlarının belirlenmesi konusunda yetersiz kalır, (De Marneffe & Nivre, 2019). Oysa, sunduğumuz gramer öbeklerin oluşma şekli ve öbek gövdesi yapısı önerileri ile daha uyumludur.

Öte yandan, hesaplama yükünden ve değişken öge diziliminden dolayı yöntemimiz bağıllık grameri yöntemine göre yetersizdir. Bütün bileşen grameri odaklı yöntemlerde olduğu gibi yöntemimiz de gerek kural çeşitliliğinden gerek de kurallardaki dallamanın değişkenliğinden dolayı ayrıştırma aşamasında, bağıllık gramerine nazaran daha fazla bir hesaplama yükü gelir. Bağıllık gramerini oluşturan kurallar, sözcüklerin tümce içindeki konumlarına ait bir bilgi içermezler. Bu nedenle, bağıllık grameri yaklaşımı değişken öge dizilimine sahip dilleri herhangi özel bir işlem gerektirmeden modelleyebilir. Fakat, bileşen grameri yaklaşımında ögelerin sıralaması önemlidir. Dolayısıyla, gramerin değişken öge dizilime göre genişletilmesi

gerekir. Önerdiğimiz yöntemde Türkçe'nin değişken öge dizilimini nasıl işleyeceğimizi Bölüm 2.4'te açıkladık. Bu iki gramer yöntemi arasında böyle farklılıklar olmasına rağmen, bağıllık grameri yapılarını bileşen grameri yapılarına, (Höfler, 2002), ve bileşen grameri yapılarını da bağıllık grameri yapılarına, (Johansson & Nugues, 2007), dönüştürmek mümkündür.

Bu çalışmada, Türkçenin biçimbirim elemanlarına ve bu elemanların söz dizimindeki görevlerine uygun olarak bir bileşen kümesi de önerdik. Sunduğumuz kümedeki bileşenler açıklamalarıyla beraber Tablo 2'de verilmiştir. Tabloyu sadeleştirmek için, makalede açıklanan bileşenlere ait her bir kategoriye ve Leipzig etiketleri kullanılan bileşenlere yer verilmemiştir.

Tablo 3.1. Önerilen bileşenler ve açıklamaları

Bileşen	Açıklama
S	Tümce
VS	Eylem gövdesi
VPS	Eylem öbeği gövdesi
VMG	Eylem biçimbirimleri grubu
VPSSUB	Özne almış eylem öbeği gövdesi
TPMG	Zaman, kişi biçimbirimleri grubu
NS1, NS2, NS3	Ad gövdesi
NPS1, NPS2, NPS3	Ad öbeği gövdesi
PLPMG, PLPMGB	Çoğul ve iyelik biçimbirimleri grubu
CMG, CMGB	Yönelme, iye ve belirtme durumları dışındaki durum biçimbirimleri grubu
DAT	Yönelme durumu biçimbirimi
ACC	Belirtme durumu biçimbirimi
GEN	İye durumu biçimbirimi
NP	Nesne görevindeki ad öbeği
NPSUB	Özne görevindeki ad öbeği
ADV	Belirteç
ADJ	Sıfat
QP	Niteleyici öbeği
ADM	Belirteç türeten biçimbirim
VDM	Eylem türeten biçimbirim
NDM, NDMB	Ad türeten biçimbirim

NPRED

Ad yüklem

Önerdiğimiz gramerin uygulanmasını, küçük bir tümce kümesini elle çözümleyerek Penn-Treebank formatında kaydettiğimiz örnekler üzerinden görülebilir, (MiniTreebank, 2024). Gramer şu anki hali ile uygulanabilirliği konusunda yeterli kanıt sunsa da gramere henüz dahil edilmeyen yapılar vardır. Şu aşamada sadece, gramerin sözcüklere değil biçimbirimi de içerecek şekilde kurgulanmasına odaklanılmıştır. Soru koşacı veya bağlaçlar gibi birçok detaylandırma gerektirecek karmaşık davranıştaki yapıların şu aşamada gramere dahil edilmesi tercih edilmemiştir.

Kaynakça

- Bozşahin, C. (2002). The combinatory morphemic lexicon. *Computational Linguistics*, 28(2) 145-186. <https://doi.org/10.1162/089120102760173634>
- Carnie, A. (2012). *Syntax: A Generative Introduction*. Wiley-Blackwell.
- Chomsky, N. (1956). Three models for the description of language. *IRE Transactions on information theory*, 2(3), 113-124. <https://doi.org/10.1109/TIT.1956.1056813>
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press.
- Culicover, P. W., & Jackendoff, R. (2005). *Simpler syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Çetinoğlu, Ö., & Oflazer, K. (2006). Altsözcüksel birimlerle Türkçe için sözcüksel işlevsel gramer geliştirilmesi. *Turkish Symposium on Artificial Intelligence and Neural Networks*, Akyaka, Muğla, Türkiye
- Çetinoğlu, Ö., & Oflazer, K. (2018). Deep Parsing of Turkish with Lexical-Functional Grammar. In: Oflazer, K., & Saraçlar, M. (eds) *Turkish Natural Language Processing* (s. 175-206). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90165-7_9
- De Marneffe, M.-C., & Nivre, J. (2019). Dependency grammar. *Annual Review of Linguistics*, 5(1), 197-218. <https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-011718-011842>
- Dönmez, İ., & Adalı, E. (2018). Context free grammar for Turkish. *Journal of Natural and Applied Sciences*, 22(2), 552-561.
- Erguvanlı, E. E., & Erguvanlı Taylan, E. (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. University of California Press.
- Erkman-Akerson, F. (1994). Ad tümcesindeki yalın tümlecin yönetici ad olma koşulları. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 5, 62-79.
- Eryiğit, G., Nivre, J., & Oflazer, K. (2008). Dependency parsing of Turkish. *Computational Linguistics*, 34(3), 259-307. <https://doi.org/10.1162/coli.2008.07-017-R1-06-83>
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge.

- Hankamer, J. (2004). Why there are two -ki's in Turkish. Eastern Mediterranean University.
- Höfler, S. (2002). Link2tree: A dependency-constituency converter. Zürich: Lizentiatsarbeit, Institute of Computational Linguistics, University of Zürich.
- Johansson, R., & Nugues, P. (2007). Extended constituent-to-dependency conversion for English. In J. Nivre, H.-J. Kalep, K. Muischnek, & M. Koit (Eds.), NODALIDA 2007 Proceedings (pp. 105-112). University of Tartu.
- Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2009). Speech and Language Processing . Boulder: Pearson Prentice Hall.
- Karabulut, F. (2009). Ad Öbeği Taşınımı ve Boşluk Kuramı Bağlamında. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK), 261-299.
- Kiss, K. E. (2008). The Structure of the Hungarian VP revisited. Approaches to Hungarian, 31-58.
- Koç, N. (1990). Yeni Dilbilgisi. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kornflit, J. (1996). On some infinitival wh-constructions in Turkish. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 7, 192-215.
- Lombardo, V., & Lesmo, L. (1996). An Earley-type recognizer for dependency grammar. The 16th International Conference on Computational Linguistics (COLING 96), (pp. 723-728). San Francisco.
- Malkoç, M. (2011). Direkt bileşenler analizi. Journal of Turkish Studies, 6(2), 645-656. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2204>
- MiniTreebank. (2024). Retrieved from github.com/MorphosyntacticConstituencyTreebank: <https://github.com/MorphosyntacticConstituencyTreebank/MiniTreebank>
- Oflazer, K. (2016). Türkçe ve Doğal Dil İşleme. Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi, 5(2).
- Solak, E. (2022). Türkçe ile Hesaplamalı Dil Bilimi. İstanbul: Beykoz Üniversitesi Yayınları.
- Tesnière, L. (2015). Elements of structural syntax. John Benjamins Publishing Company.
- The Leipzig Glossing Rules. (2015). Max Planck Institute Department of Linguistics: <https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>. adresinden alındı
- Tuç, S. (2020). Neural dependency parsing for Turkish. Ankara: MSc, Hacettepe University.
- Türk, U., Atmaca, F., Özateş, Ş. B., Berk, G., Bedir, S. T., Köksal, A., . . . Özgür, A. (2022). Resources for Turkish dependency parsing: Introducing the BOUN treebank and the BoAT annotation tool. Language Resources and Evaluation, 56(1), 259-307. <https://doi.org/10.1007/s10579-021-09558-0>
- Underhill, R. (1985). Turkish grammar. Cambridge: MIT Press.
- Uzun, N. E. (2000). Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe. İstanbul: Multilingual.
- Yıldız, O. T., Solak, E., Çandır, Ş., Ehsani, R., & Görgün, O. (2016). Constructing a Turkish constituency parse treebank. Information Sciences and Systems 2015: 30th International Symposium on Computer and Information Sciences, (s. 339-347). https://doi.org/10.1007/978-3-319-22635-4_31

YABANCILAŞMA KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ VE MARKA TOPLULUKLARININ YABANCILAŞMA KARŞISINDAKİ DURUŞU ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Saliha UYAK ÇELİK¹

Öz

Bu makalenin amacı, kendisini bağlı bulunduğu toplumdaki uzak görerek kendisine yabancılaşmış her bir tüketicinin markalar açısından nasıl kazanılabileceği ve markaların bu noktada tüketicilere nasıl destek olabileceğini literatüre dayandırarak irdelemeye çalışmaktır. Literatürde yabancılaşma kavramı, Antik Çağ, Orta Çağ, 17.-18.yy, 18.yy-19.yy, 19.yy-20.yy dönemleri ile toplumsal (Pandemi dönemi, depresyon, Modernizm, Postmodernizm) ve psikolojik açıdan incelenmiştir. Zorlu çalışma koşulları, şehir yaşamı, teknolojik gelişmeler, değişen tüketici davranışları gibi etkenler bireyin kendisine yabancılaşmasına ve aidiyet duygusunu yaşayamamasına sebep olmaktadır. Tüketim kültürü bireyi giderek yalnızlaştırarak bağlı olduğu topluma ve çevreye karşı yabancılaştırmaktadır. Aidiyet duygusundan yoksun kaldığı için bir topluluğun parçası olma isteği bireyleri bir araya sürüklemektedir. Marka topluluklarının temelinde ise bireyin sözü geçen bu aidiyet duygusunun giderilmesi yatar. Marka toplulukları, bireyi bağlı bulunmaktan mutluluk duyacağı bir topluluğa ait hissettirerek yabancılaşma duygusundan uzaklaştırabilir. Bu noktada tüketicilerin aidiyet duygusunu marka toplulukları üzerinden tekrardan kazanması hem marka hem de tüketici açısından olumlu bir katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada, Google Scholar ve Web of Science (WoS) üzerinden taratılan literatür kaynaklarından yararlanılmıştır. Geleneksel tarama yöntemlerinden olan kavramsal tarama yöntemi konuya ilişkin kavramsal bir çerçeveye çizme amacıyla kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Marka Toplulukları, Tüketim Kültürü, Aidiyet, Tüketici Davranışı.

Jel Sınıflaması: M10, M30, M31.

A GENERAL OVERVIEW OF THE CONCEPT OF ALIENATION AND A CONCEPTUAL EVALUATION ON THE STANCE OF BRAND COMMUNITIES TOWARDS ALIENATION

Abstract

The purpose of this article is to examine how each consumer, who feels estranged from their society, can be won over by brands and how brands can support consumers in this regard based on the literature. The concept of alienation in the literature has been examined from the perspectives of the Ancient Period, the Middle Ages, the 17th-18th centuries, the 18th-19th centuries, the 19th-20th centuries, as well as from social (such as the pandemic period, earthquakes, Modernism, Postmodernism) and psychological perspectives. Factors such as challenging working conditions, urban life, technological developments, and changing consumer behaviors lead individuals to feel estranged from themselves and unable to experience a sense of belonging. Consumer culture increasingly alienates individuals from the society and environment to which they belong, thereby making them increasingly lonely. The desire to be part of a community, deprived of a sense of belonging, drives individuals into a quest. At the core of brand communities lies the alleviation of this sense of belonging that individuals crave. Brand communities can distance individuals from the feeling of estrangement by making them feel part of a community where they would be happy to belong. At this point, consumers regaining a sense of belonging through brand communities will contribute positively to both the brand and the consumer. In this study, literature sources retrieved from Google Scholar and Web of Science (WoS) were utilized. The conceptual review method, which is one of the traditional review approaches, was employed with the aim of constructing a conceptual framework related to the topic.

Keywords: Alienation, Brand Community, Consumption Culture, Belonging, Consumer Behavior.

JEL Classification: M10, M30, M31.

¹ Öğr. Gör. Beykoz Üniversitesi, BLMYO, salihuyakcelik@beykoz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0220-7780

1.Giriş

Yabancılaşma kavramı literatürde farklı bakış açılarıyla ele alınmış bir kavramdır. Farklı bilim dalları temelinde farklı biçimlerde ifade edilmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Antik çağdan itibaren başlayarak Orta çağ dönemi, 17. ve 18. yy., 18. ve 19. yy., 19. ve 20.yy. dönemleri bazında çalışmalara konu olmuştur. Bu makalede yabancılaşma toplumsal boyut açısından modernleşme, postmodernizm, Covid-19 (Pandemi süreci) ve Türkiye’de yaşanan deprem dönemleri bazında irdelenmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak, psikolojik boyut açısından da literatüre dayandırılarak irdelene yapılımaya çalışılmıştır. Yabancılaşma ve Marka Toplulukları ise şu bağlamda birlikte incelenmiştir; Postmodern dönemde topluluklar tüketim temelli olmaya başlamışlardır. Tüketim odaklı olan toplulukları en iyi temsil eden türü, marka topluluklarıdır (Gülcan ve Ç. Ergin, 2020, s.36). İnsanlar çok eskilerden beri topluluk içerisinde yaşamaya alışmış ve aidiyet duygusu çevresinde birleşmişlerdir. Marka toplulukları gönüllü esasına dayalı olarak insanların oluşturduğu topluluklardır. Bu topluluklar temelinde bireyin aidiyet duygusunun giderilmesini barındırır. İnsanlar kendileriyle ortak değerleri taşıyan diğer insanlarla bir arada olmaktan keyif almaktadırlar (Doğaner, 2017, s.1-25).Marka topluluklarının diğer topluluk türlerinden farklılaşan yönü üyelerinin bir markanın ürünü ya da hizmeti merkezde tutarak onun etrafında bir araya gelmiş olmalarıdır.

Üyelerin sahip olduğu ortak bir kimlik, marka topluluğunu oluşturan temel özelliklerden birisidir. Bir topluluk olabilmenin üç önemli özelliği vardır. Bunlardan birincisi, üyelerin birbirine karşı hissettiği içsel bağlantı ve aidiyet bilincidir. İkincisi, bir topluluğun paylaştığı ortak ritüel ve geleneklerin varlığıdır. Üçüncü özellik ise, tamamen topluluğa ve onun üyelerine karşı üstlenilen zorunluluk ve görev hissini oluşturan ahlaki sorumluluk hissidir. (Muniz ve O’Guinn, 2001, s.412-413). Tüketim kültürü ise bireyi giderek yalnızlaştırmakta ve içerisinde olduğu topluma ve çevreye karşı yabancılaştırmaktadır. Bu noktada marka toplulukları bireyin aidiyet duygusunu gidererek onu bağlı bulunmaktan keyif alacağı bir topluluğa ait hissettirerek yabancılaşma duygusundan uzaklaştırabilir. Bir marka topluluğuna dolayısıyla bir markaya güçlü aidiyet duygusuyla bağlanan tüketiciler ileride ilgili markanın savunucusu haline gelme olasılıkları yüksek müşteriler olacaktır. Marka savunucusu haline gelen bir tüketici için marka bu aşamadan sonra yüksek ihtimalle marka bağlılığı yaratmış olacak ve marka sadakatini sağlamış olacaktır.

2.Kavramsal Çerçeve

2.1.Antik Çağ'da Yabancılaşma Kavramı

Literatürde yabancılaşma kavramına bakıldığında çok sayıda bilim insanı ve düşünürün bu kavram üzerine eğildiği görülmektedir. Yabancılaşma kavramını bu nedenle geniş bir dönem aralığında ve çeşitli alanlarda ele almak yerinde olacaktır. Literatürde yabancılaşma kavramı antik çağdan başlamaktadır. Antik dünyada yabancılaşmaya baktığımızda, Platon ve Platonculara göre, kendini bilinen dünyanın olasılıklarından ve dışsal gerçeklerden özgürleştiren ruh, İdeal'i veya İlahi olanı kavradıkça gündelik yaşama olumlu bir yabancılaşma durumu elde eder yaklaşımı ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik Roma toplumunda ise yabancılaşma teriminin üç anlamı vardı: (i) Dominion ad alium transferimus, değerli bir şeyin mülkiyetinin veya mülkiyetinin bir bireyden diğerine yasal olarak devredilmesi anlamına gelir. Bu hareketle eşya, başkasının mülkiyetine geçerek eski sahibine yabancılaşır. (ii) Kavrama psikolojik bir boyut ekleyen yabancılaşma, akıldan yoksun, konsantrasyondan yoksun veya akıl sağlığından yoksun olan, akıldan kopmuş, akıldan çıkmış veya 'deli' olan kişi anlamına gelir. (iii) Alienatio aynı zamanda iğrenme, hoşlanmama ve iyi niyet, dostluk veya sevgi duygularının geri çekilmesi anlamına da geliyordu; eğer birinin diğer önemli kişisi üçüncü bir kişi tarafından 'çalınırsa', bir sevgi yabancılaşması izler (TenHouten, 2017, s.37).

2.2.Orta Çağ ve Erken Modern Dönemde Yabancılaşma

Ortaçağ ve erken modern zamanlarda yabancılaşmada ise, St. Augustine karşımıza çıkar. Alienatio mentis a sensibus corporis terime göre, bu, yabancılaşmış ve kimsesiz bir zihne değil, duyuların ötesinde ruhsal bir yükselmeye işaret ediyordu; bu olumlu eylemin Tanrı ile birlik veya ilahi bir alemde evde olmayı oluşturduğuna inanılıyordu. Burada yabancılaşma, bireyin olağandışı, ruhsal bir gerçekliği deneyimledikten sonra olağan gerçeklikten ayrılması anlamına gelmekteydi. Hannah Arendt (1958, s.209-256) ortak dünyadan uzaklaşmayı, insan yapımı şeylere ve başkalarıyla deneyim paylaşımından uzaklaşmayı ifade etmek için “dünyaya yabancılaşma” kavramını geliştirdi. İlk Hristiyan geleneği böylece Orta Çağ'a iki farklı yabancılaşma kavramsallaştırması getirdi: Tanrı'ya yabancılaşma, tamamen kötü bir durum; ve asilerin ve Adem'in ve Havva'nın itaatsizliğinin zorunlu kıldığı, yetişkin bir ayrıcalık olarak kabul edilen dünyadan yabancılaşma. Howard (1974, s.59)'a göre, Ortaçağ ve sözde Rönesans sırasında, bu dünyaya yabancılaşma, yavaş yavaş ortaya çıkan seküler bir ruhun karanlık alt tonunu oluşturdu, çünkü kesinlikle ölüm korkusu yaşam sevgisiyle el ele gider. Reform, insan

ve Tanrı arasındaki rahip aracılığından vazgeçerek bireyler arasında eşitlik yarattı. Artık sıradan insanlar ve tapu sahibi dini görevliler İlahi Olan'a erişebiliyorlardı (TenHouten, 2017, s.41-47).

2.3. 17. ve 18. Yüzyıl'da Yabancılaşma

17. ve 18. yy'a baktığımızda ise, birkaç 17. yüzyıl bilginin, özellikle Grotius, Hobbes ve Locke, bireyler, vatandaşlar ve siyasi liderlik arasındaki ilişkiyi analiz etmek için yabancılaşma kavramını kullandıklarını görmekteyiz. Bireylerin, koruma ve sosyal düzen karşılığında egemen bir güce özgürlüklerini yabancılaştırdıkları bir sosyal sözleşme varsaymışlardır. 18. yüzyıl sosyal sözleşme teorisyenleri, özellikle Rousseau, böyle bir sosyal sözleşmeyi ve modern dünyadaki gündelik sosyal hayatın ek yabancılaştırıcı özelliklerini daha da geliştirmişlerdir (TenHouten, 2017, s.49).

2.4. 18. ve 19. Yüzyıl'da Yabancılaşma

18. ve 19. yüzyıl sosyal felsefesinde yabancılaşma ve etkisine bakıldığında, romantik yabancılaşma kavramları karşımıza çıkmaktadır. Faflak ve Sha (2014), Rousseau ve romantikler, yalnızca mutluluk, aşk, huşu ve gurur gibi olumlu "varlık duyguları"na odaklanmadılar; ayrıca melankoli, karamsarlık, karamsarlık, aşğılanma, umutsuzluk, umutsuzluk, keder ve yalnızlıkla da ilgilendiler. Belki de kısmen bu nedenle, yabancılaşma kavramını düzenli olarak ilk kullananlar romantikler olmuştur. Beiser (2003, s.30-31), romantikler, üç yabancılaşma düzeyi belirlemişlerdir: (i) Benliğin içinde, akıl ve hayal gücü - duyarlılık ve tek taraflılık arasında bir ayrım vardı; kısmen bu, mesleki uzmanlaşmadan ve sivil toplumdaki ayrıntılı işbölümünden kaynaklanmıştır. (ii) Atomizm, toplulukların, ailelerin ve loncaların parçalanmasından ve bunların yerini rekabetçi pazarın almasından kaynaklanmıştır; bu, rekabetçi bireyciliği ve bir tür acımasız anomiyi teşvik etti. ve (iii), benlik doğadan ayrıldı (TenHouten, 2017, s.66-67).

2.5. 19. ve 20. Yüzyıl'da Yabancılaşma

19. ve 20. yüzyıllarda yabancılaşma ve etkisine bakıldığında, Tönnies (1887), bireyci, rekabetçi Gesellschaft toplumunun ortaya çıkışının topluluk kaybını nasıl desteklediğine dair derin bir analiz geliştirirken, Simmel ve Weber 20. yüzyılda yabancılaşmanın tezahürlerini tanımlamıştır. Marx gibi Simmel de modern, sanayileşmiş ve kentleşmiş toplumlardaki bireylerin işlerine, çalışmalarlarıyla üretilen nesnelere, birbirlerinden ve kendilerinden yabancılaştıklarını savundu. Modern toplum ve kültür, bireyi ayrı, uzmanlaşmış roller kümesine "dağıtarak" veya "parçalara ayırarak" anonimliği teşvik eder ve öz kimliği bozar. Birbirine

bağımlı üç yabancılaşma düzeyi ortaya çıkar ve özne ile nesne, araçlar ile amaçlar ve duygu ile akıl arasındaki büyüyen ayrılıkta ifade edilir (TenHouten, 2017, s.111-118). Simmel, yabancılaşmanın para ekonomisi temelli modern kültürün gelişmesinin beklenen bir sonucu olduğunu vurgular. Bunu “kültürün trajedisi” olarak adlandırmaktadır (Çağlar, 2003, s.6-26). Koch (2006, s.9), Weber ise, özne ile nesnenin, zihin ile maddenin, duygu ile aklın ayrıldığı, yabancılaştırıcı bir dünya görüşü yarattığına inandığı 18. yüzyıl Aydınlanması'nı oldukça eleştiriyordu. Koch (2006, s.28-33), Weber, romantiklerin soğuk ve belirsiz kişisel bürokratik ve politik örgütlenmeye karşı duygu ve yaratıcı özgürlük belirleme taahhüdünü benimsedi Akılcılığın toplumsal dünyaya amansız genişlemesi, insan bireyselliğinin kendiliğinden, yaratıcı ve duygusal karakterini baltalayan baskıcı, bürokratik, düzenli bir toplum olarak tezahür etti; ontolojik bir zorunluluk olarak gördüğü özgürlüğü boğdu ve yabancılaşmayı kaçınılmaz kıldı (TenHouten, 2017, s.111-118).

Oldenquist ve Rosner (1991, s.4)'a göre, yabancılaşma konusunda ortaya konan teoriler literatürde nesnel ve öznel yaklaşımlar olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır. Nesnel yaklaşımlar, yabancılaşmayı politik ve ekonomik yapı temelinde açıklamaktadır. Öznel durum baz alınarak yapılan tanımlamaları reddeder. Marksist ve toplulukçu yaklaşımlar bu çatı altında değerlendirilebilir. Öznel yaklaşımlar ise, sosyo-psikolojik bakış açısına sahiptir. Yabancılaşmayı psikolojik durum sonucu oluşan davranışlarla değerlendirerek sonuçları ile ilgilenirler (Göktürk ve Günalan, 2006, s.128-129).

Marx'ın yabancılaşmayı nitelendirmesi de 1844 Elyazmalarından bu yana gelişmiştir. Yabancılaşmanın yeri de artık izole edilmiş nesne ya da ürünlerin ve araçların dağıtımını değil, bir bütün olarak "kişileştirilmiş üretim koşulları"dır. Bu koşullarda, göreceğimiz gibi, işçi yabancılaşmıştır: (1) üretilen nesnelere (2) üretim araçlarından (yani, üretimin gerçekleştirildiği araç ve gereçlerden) ve (3) nesnelleştirme sürecinin kendisinden, çünkü pratik yaşam etkinliğinin kendini gösterdiğini, kötüye kullandığını ve baltaladığını fark eder (Wendling, 2009, s.17). Marx'ın tam bir yabancılaşma açıklaması, birbiriyle örtüşen teolojik, politik, psikolojik, ekonomik ve teknolojik olmak üzere beş boyuta sahiptir. Her boyut için, insan özünün yabancılaşmasına karşılık gelen bir metafizik nesne vardır. Marx'a göre, bu nesnelere insanlar tarafından üretilir, ancak insanlar üzerinde hiçbir kontrolleri olmayan yabancı güçler olarak tahakküm kurmaya başlarlar. Bu nesnelere Tanrı (ve ilgili teolojik kurgular), devlet, yönetici sınıf ideolojisi ve son olarak meta ve endüstriyel makinedir. Kombine olarak, bu yapılar en genel anlamıyla yabancılaşmaya yol açar: bunlar aracılığıyla insanın hemcinslerinden yabancılaşması sağlanır (Wendling, 2009, s.37). Marx'a göre, temel

insanlığımızı, türsel varlığımızı ifade eden ve insanları diğer hayvanlardan farklı kılan emektir. Marx'ın yabancılaşmaya yaklaşımının özü, hem kişinin emek gücü (Cox, 1998) hem de emek süreci üzerindeki kontrolünün kaybı ve bunların insanlar ile emekleri (ve dolayısıyla onların türsel varlıkları) arasındaki ilişki üzerindeki ortak etkisi ile bağlantılıdır. Böylece Marx, 1844 Elyazmaları'nda özellikle yabancılaşmayla ilgili bölüme “Yabancılaşmış Emek” başlığını vermiştir. Marx, yabancılaşmış emeği, insan onurunu yok eden belirleyici olarak görür ve bunun bizim tür varlığımızın doğasından kaynaklandığını öne sürer. Sanayi devrimi sebebiyle seri üretimin ve iş bölümünün çalışanı makinelerin bir parçasına dönüştürdüğünü, rutin ve tekdüze bir çalışma ortamı sunduğunu belirtir. Çalışan, doğadan, zanaatçı teknik temelden ve çalışma arkadaşlarından uzaklaştırılmış olur. Bu, emeğin yabancılaşması anlamına gelir (Göktürk ve Günalan, 2006, s.129). Marx, kapitalizm altında emek gücünün, diğer herhangi bir öge gibi satın alınıp pazarda satılacak bir meta olduğunu söylediğinde bu perspektifi iletir. Ayrıca, Marx (1970b, s.108)'a göre, işçinin pazarın işleyiş şekli üzerinde hiçbir kontrolü yoktur; uzantısı olarak, emek gücü ya da emek gücü de dahil olmak üzere ürettiği metalar üzerinde gerçek bir denetimi yoktur. Bu, "emeğin ürettiği nesnenin, ürününün, yabancı bir şey olarak, üreticiden bağımsız bir şekilde ona karşı durduğu" anlamına gelir. Marx için, emek bir meta haline geldiğinde, türsel varlığımızın temel yönlerini baltalar (Healy ve Wilkowska, 2017, s.102). İnsanlar, nihayetinde ne yapıldığı üzerinde hiçbir kontrolleri olmadığı için, çalışmalarının ürünlerine yabancılaşır; meta üretimiyle bağlantılı kararlar ve öncelikler, işveren ve daha soyut düzeyde, çalışan tarafından değil, piyasa tarafından belirlenir. Yabancılaşmamış emek, insanlığımızı onaylayan ürünlerle sonuçlanırken, yabancılaşmış emek, insanlığımızı ve onurumuzu inkar eden eserler üretir.

Marx yabancılaşmayı; Üretim Faaliyetine Yabancılaşma, Emek Sonucu Ortaya Çıkan Ürününe Yabancılaşma, İnsanın İnsandan Yabancılaşması ve İnsanın Türsel Varlığından Yabancılaşması olarak bölümlendirir (Shajiei, 1983, s.55-60). Çağlar (2003, s.6-26) ise bu bölümlendirme için Marx'ın yabancılaşmış emeğe 4 ayırıcı özellik atfettiğini ifade eder. Bunlar insanın özüne yabancılaşması; kapitalizmin emeği, meta olarak konumlandırmasından dolayı işçiler arasında görülen yabancılaşma; işçinin ürününden yabancılaşması; son olarak da, işçinin üretim eyleminden yabancılaşması, bunun sonucunda işin tatmin sağlamaması sebebiyle anlamsızlaşmasıdır. Kapitalizmde üretken faaliyetlerin somutlaştırılması, insanı emeğine, ürünlerine, hemcinslerine ve öz varlığına yabancılaştırır. İnsanın ürünlere yabancılaşması, Marx için kapitalist sistemde, işçinin etkinliğinin artık kişisel yararı (kendini yaratması) tarafından değil, nesnel ürünün yararına yönelik fiziksel veya zihinsel eğilimleri tarafından

belirlendiğini ifade eder. Emek, insanın kendini gerçekleştirmesi olmak yerine, kendini yadsıma haline gelir. Kendisinin bir ifadesi olmak yerine, hayatta kalabilmek için üstlenmek zorunda kaldığı bir yük haline gelir. Marx'ın yabancılaşma teorisinde, kapitalizm, etkinlik ve güçler arasındaki ilişkiyi neredeyse tamamen tersine çevirir. Kapitalist emek, insanın güçlerinin doğasında var olan potansiyeli geliştirmek yerine, bu güçleri yerine koymadan tüketir, sanki bir yakıtmış gibi canını sıkır ve bireysel işçiyi çok daha yoksul bırakır (Shajiei, 1983, s.55-60). Marx'ın yabancılaştırmayı ayırdığı dört geniş ilişkiden ikincisi, bireyin ürünüyle ilişkisidir. Bu, Marx'ın (1964, s.3) sözleriyle, “işçinin, onun üzerinde güç uygulayan yabancı bir nesne olarak emeğin ürünüyle ilişkisidir”. Etkinlik ile ürün arasındaki bağlantı açık ve doğrudandır, ürününe yabancılaşmıştır, çünkü onu üreten etkinlik yabancılaşmıştır. Marx için işe yabancılaşma ve işçinin ürününe yabancılaşması aynı madalyonun iki yüzüdür (Shajiei, 1983, s.63-64). Metalaştırılmış emeğin yabancılaşmış ilişkiyle sonuçlanmasının üçüncü yolu, işçiler arasındaki ilişkiyle ilgilidir (Healy ve Wilkowska, 2017, s.106-107). Marx (1964, s.116)'a göre, emeğin ürünü işçiye ait değilse, işçinin karşısına yabancı bir güç olarak çıkıyorsa, bu ancak işçinin kendisiyle ilişkisi dışında bir başkasına ait olduğu için, onun için diğer insanlarla olan ilişkisi aracılığıyla nesnel ve gerçek olabilir (Shajiei, 1983, s.72). Marx'ın kapitalist toplumda insanın yabancılaşmasını yeniden inşa etmek için kullandığı dört geniş ilişkinin sonuncusu, birey ve onun türü arasındaki bağıdır. Marx (1964, s.113)'a göre, bir tür olarak insan, özgür, bilinçli yaşam etkinliğine, yani insana özgü olan ve insan yaşamının özü olan üretken etkinliklerle meşgul olur. Bir türün tüm karakteri - türsel karakteri - yaşam etkinliğinin karakterinde bulunur ve özgür, bilinçli etkinlik insanın türsel karakteridir. Bu nedenle türsel varlığı, insanı, diğer tüm canlılardan farklı kılan belirli zihinsel ve ruhsal niteliklere, özellikle sembolize etme yeteneğine sahip bir canlı olarak ifade eder. İnsanın üretken faaliyeti yabancılaştığında, yani insan, emeğinin ürününe ve ona düşman olan diğer insanlardan, üretme edimine yabancılaştığında, daha sonra doğaya, içinde bulunduğu fiziksel ve doğal çevreye ve kendisinden, kendi fiziksel bedenine ve maneviyatına yabancılaşacaktır (Shajiei, 1983, s.76-77). Marx (1970b, s.113) için emek, insan türünün yaşam etkinliğidir ve “üretken yaşam türsel yaşamdır. Yaşam üreten yaşamdır”. İnsanlar, emeklerinin ürünü üzerinde kontrol ve kullanımdan mahrum bırakıldıklarında, bu onlara yabancılaştığında ve üzerlerinde bir güce sahipmiş gibi görüldüğünde, fiilen kendi tür varlıklarına yabancılaşırlar - kendi insanlıklarına yabancılaşırlar (Healy ve Wilkowska, 2017, s.106-107).

Çeşitli toplumbilimciler açısından yabancılaşma teorisine baktığımızda, Hegel yabancılaşma kavramını teolojik açıdan alarak, felsefi bir boyut kazandıran kişidir. Yabancılaşmayı insan

temelinde incelemiştir. Hegel, yabancılaşmayı insanın bilgi açısından zenginleşmesini sağlayan geçici bir evre olarak tanımlamaktadır. Yaratıcılığıyla birlikte yabancılaşmadan kurtulur ve oluşan ürünler ile kendini benimser. Bu açıdan bakıldığında Hegel, yabancılaşmaya pozitif bir anlam yüklemektedir (Çağlar, 2003, s.6-26). Hegel, yabancılaşma kavramını “Mutlak Ruh”un üzerine inşa etmiştir. Bu bakış açısı, var oluş ve ruhsal varlık arasındaki mesafenin gittikçe açılmasının emeğin yabancılaşması anlamını taşıdığını ifade etmektedir.

Tolan vd. (1980, s.28) ve Bayhan vd. (1997, s.11)’ne göre, Durkheim, kuralsızlık (anomi) anlamında yabancılaşmadan ilk bahseden düşünürdür. Cemaat yapısının özelliği olan mekanik dayanışmadan cemiyet yapısının özelliği olan organik dayanışmaya geçişte iş bölümü olumsuzluklara sebep olabilmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde iflasın artması, birimlerin aşırı parçalanması ve uzmanlaşması kuralsızlığa sebep olan etkenlerdendir. Durkheim’e göre toplumdaki bu kuralsızlık ve yabancılaşma durumu intihara neden olmaktadır.

Tolan (1980, s.159-165)’a göre, yabancılaşma kavramının çağdaş yorumcularından olan Herbert Marcuse, ileri sanayi toplumunda, yabancılaşmanın toplumun bütün sınıfları için geçerli olduğu görüşünü savunur (Göktürk ve Günalan, 2006, s.128-130). Herbert Marcuse’e göre, birey toplum tarafından dayatılan yaşam biçimi konusunda bilinci kapanmaktadır. Modern sanayi ve tüketim toplumunun insana getirisi, gerçek ihtiyaçlarının yerini doğal olmayan ihtiyaçlar almış ve eleştirel yeteneğini kaybederek ona boyun eğmişlik, yabancılaşmış insan ve tek boyutlu insandır (Çağlar, 2003, s.6-26).

Fromm (1995, s.61)’a göre, yabancılaşma psikolojik bir çözümlenmeye dayanmaktadır. İnsan kendi hareketlerine ve davranışlarına boyun eğmektedir. Yabancılaşma çağdaş toplumda her yeri kaplamıştır. İnsan kendisini eliyle yarattığı nesnelere (robotların, otomatların) kölesi olarak görmektedir. Arabalar, buzdolabı, vs gibi nesnelere, sahiplerinin toplum içerisindeki üstün yerlerini belirler. Nesnelere somut bir ilişki kurmadan üretildiği gibi tüketilir (Göktürk ve Günalan, 2006, s.128-130).

Feuerbach, bilinçten bağımsız olarak var olan nesnelere, gerçek, doğal dünya ile insanın yüzleşmesinin yabancılaşma oluşturmadığını, daha çok insan varoluşunun doğal koşulu olduğunu ileri sürer. Feuerbach’a göre, zihnin bir bölümünün gerçek dünyaya, diğer bölümünün ise ruhsal mükemmelliğin yansıtılmalı ideal dünyasına yatırım yaptığı dini batıl inanç ve fetişizmi yabancılaşmanın kaynağı olarak görür. Hayali bir alemde yaşamayı seçenler, gerçekte var olan dünyaya yabancılaşırlar. İnsanlar kendilerini "Tanrı"dan aşağı gördüklerinde, insanlık için gerekli olan şeylerden vazgeçerler. Feuerbach'a göre din bu nedenle yabancılaşmanın

nedeniydi (TenHouten, 2017, s.91). Feuerbach yabancılaşmayı dine dayar. Ona göre, din, insanın temel istek ve güçlerinin bir yansımasıdır. İnsan, kendinden üstün bir yaratık olan Tanrı'yı yaratmıştır.

Thorstein Veblen, insanlar arasındaki farklılığın nedenini toplumsal üretim sürecindeki istihdam yerlerinin farklılığına bağlar. Bu, Veblen'de "sınıf farkları" anlamına gelmektedir (Çağlar, 2003, s.6-26).

Adam Smith'in ise yabancılaşma anlayışı dört noktada özetlenebilir:

- Piyasa toplumunun kendi çıkarını gözeten bireylere bölünmesi olarak yabancılaşma, başlı başına bir kötülük değildir; tam tersine, bu bakış açısından 'yabancılaşma' kişisel özgürlük ve bağımsızlığın bir koşulu olarak algılanır.
- Bununla birlikte, yabancılaşma bir sorundur, çünkü kamusal ruhlu öz-sevginin ortalamasını aşar.
- Böyle bir ihlal, toplumsal iş bölümü derinleştikçe daha sistematik olma eğilimindedir. Yani, yabancılaşma sadece işçi sınıflarını değil, ticari toplumun tüm üyelerini etkilediğinde ortaya çıkar. Yabancılaşma, yalnızca belirli bir sosyal sınıfın alçalmasının neden olduğu bir sorun olarak değil, aynı zamanda piyasa toplumunun tutarlılığıyla ilgili bir sorun olarak algılanır.
- Toplumsal çözülmeye yol açan eğilimleri dengeleyen güçler sivil toplumda yer alır, ancak bunların gerçekleşmesi 'akıllıca' ilgiyi ve kamu otoritesinin müdahalesini gerektirir (Drosos, 1996, s.327).

Seeman (1959, s.784-789) ise yabancılaşma kavramının 5 çeşidinden söz etmiştir. Bunlar; Güçsüzlük, Anlamsızlık, Kuralsızlık, Soyutlanma ve Kendine Yabancılaşma'dır. Bu kullanımlardan ilki, güçsüzlük anlamında yabancılaşmayı ifade eder. Bu, kapitalizmin egemen olduğu toplumdaki işçinin durumuna dair Marksist görüşte ortaya çıktığı şekliyle yabancılaşma kavramıdır: işçi, kararlarına yönetici işletmeciler tarafından el konulduğu ölçüde yabancılaşır. Yabancılaşma kavramının ikinci bir kullanımı anlamsızlık fikri altında özetlenebilir. Yabancılaşmanın bu çeşidi, Mannheim'ın "işlevsel rasyonelitenin" artışına ve buna eşlik eden "tözsel rasyonelitenin" gerileyişine ilişkin tanımında yer alır. Mannheim'a göre toplum, üyeleri amaçların en verimli şekilde gerçekleştirilmesine göre giderek daha fazla örgütledikçe (yani, işlevsel rasyonellik arttıkça), "kişinin olayların karşılıklı ilişkilerine ilişkin kendi içgörüsü temelinde belirli bir durumda akıllıca hareket etme kapasitesinde" paralel bir düşünüş olduğunu

öne sürer. Yabancılaşma temasının üçüncü çeşidi Durkheim'ın "anomi" tanımından türetilmiştir ve bir normsuzluk durumuna atıfta bulunur. Dördüncü yabancılaşma türü, soyutlanma anlamına gelir. Bu kullanım en çok entelektüel rolün tanımlarında yaygındır; burada yazarlar, Nettler'in dilinde, kendi toplumundan ve taşıdığı kültürden uzaklaşmış olan entelektüelin popüler kültürel standartlardan ayrılmasına atıfta bulunur. Seeman, bunun genelde aydınların durumunu betimlemede kullanıldığını, aydınların "popüler kültürel standartlardan kopukluğuna" işaret ettiğini belirtir. Literatürde nitelendirilen son değişken, kendine yabancılaşma anlamında yabancılaşmadır. Burada kastedilen, kişinin gelecekle ilgili hedeflerine aykırı davranmasını ifade eder.

2.6. Toplumsal boyut açısından Yabancılaşma

Yabancılaşma kavramı yukarıda da söz edildiği gibi birçok alana konu olmuş geniş çaplı bir kavramdır. Günümüz koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu kavramı bir de toplumsal ve psikolojik açıdan ele almak yerinde olacaktır. Bu çalışmada yabancılaşmanın toplumsal boyutu modernleşme, postmodernizm, Covid-19 (Pandemi süreci) ve 2023 yılı Gaziantep-Kahramanmaraş depremleri dönemleri bazında irdelenmiştir. İlk olarak yabancılaşma kavramını modernleşme çatısı altında inceleyecek olursak modernleşmenin nasıl ortaya çıktığından bahsetmemiz yerinde olacaktır.

2.6.1.Modernizm ve Yabancılaşma

Kumar (1999, s.88)'a göre, modernizm olgusunun temeli, 17. ve 18. yüzyıllarda atılarak, 20. yüzyılın ortalarına kadar hayatın farklı alanlarında kullanılmış, Latince kökenli Modo'dan türetilmiş modernus kelimesinden gelmektedir. Modernizm, aydınlanma düşüncesini temel almakta ve ilerleme vizyonu taşımaktadır (Batu ve Tos, 2017, s.993). Burke (2007, s.8)'ye göre, Rönesans ile birlikte, düşüncede serbest bir ortam doğmuştur. Rönesans'ın beraberinde getirdiği özgür bir düşünce ortamı modernizme atılan adımlardan biri olmuştur (Batu ve Tos, 2017, s.997). Alman düşünür Max Weber'in belirttiği gibi modernite, feodaliteyi izleyen aklın ve pozitivizmin önem kazandığı tarihsel dönemi ifade eder. Modernizm, ortaçağ sonrası Aydınlanma Projesi ile başlayan ve mutlak etkisini 1960'lara ve 1970'lere kadar sürdüren dönemin adıdır. Modern sözcüğünün bugünkü kavrama gelme süreci 1789 Fransız Devrimi ile başlamakta ve bu tarih başlangıç olarak alınarak 1. Dünya Savaşı sonuna kadar geçen zaman 'modern çağ' olarak kabul edilmektedir. Modern öncesi dönem tarıma ve feodal yapıya dayanırken, bunun yerini sanayileşmiş bir dünya almıştır ve bu yapısıyla da modern bir özellik taşır. Aklın ve bilimin egemen olduğu, sürekli ilerleme ve hızlı değişimi ifade eden ve kaderci

yaklaşımın terk edilmesini öngören modernizm, 'inanılan insan' yerine 'düşünen insan' kavramını, 'kulluk' yerine 'bireyi' oluşturmaya çalışır (Odabaşı, 2009, s.15). Modernizmle birlikte, farklılaşan tüketim kalıpları çeşitli şekillerde kendini göstermeye başlamıştır. Bocock (1997, s.100)'a göre, on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılına gelindiğinde; batı kapitalizminin büyük şehirlerinde çok katlı mağazalardan alışveriş etmek, orta sınıf kadını için evin dışında önemli bir etkinlik haline almış durumdadır. Günümüzde modernizmle birlikte bireylere dayatılan sadece üretmek ve tüketmek üzerine inşa edilmiş bir yapı söz konusudur. Modernizmin dayatmasıyla bireyler daha fazla kazanmak ve daha iyi bir statü için çabalamaktadır. Sezal (1981, s.66)'a göre, modernizmin amaçladığı insan tipi, homo economicusdur. Daha fazla kazanmak ve toplumda daha iyi bir yere sahip olmak için bireyler çarpınacaktır. Sözü geçen çaba, günümüz toplumunun bir dayatması ve gerekliliğidir. Bireyin çalışma ortamı, gelir seviyesi, gücü, aile yapısı ve kişisel kimliği modernizmin yaygın normlarıyla minimum seviyede eşleşmesine bağlıdır. Aksi bir durumda, "kaliteli bir yaşamdan" dışlanma gibi bir ihtimal vardır. Modernizmin öngördüğü formdaki gibi olamayanlara toplum, "yabancı" ya da "öteki" şeklinde bakmaktadır. Ergil (1994, s.130)'e göre, statü sistemlerinde olan hareketlilik, "sınırdaki insan bunalımı" denilen bir gerilim türünü doğurabilmektedir. Yeni bir statüye ulaşmak kolay olmamasının yanı sıra modern toplum bireylere yeni seçenekler sunar. Yukarıda sözü geçen "sınırdaki insan" adı verilen gerilim süreci, bireyde güven kaybına yol açmaktadır. Eski ve yeni değer çatışması yaşanmakta bu da anomî ve yabancılaşmaya yöneltmektedir (Göktürk ve Günalan, 2006, s.131-133). Durcan (2007, s.14)'a göre, kalabalık içerisinde bulunmasına rağmen kimseyle fikir ve duygu alışverişinde bulunamayan modern bireyler, yalnızlaşarak yabancılaşmayı üst boyutta yaşamaktadır. Bu bağlamda modern insanın hissettiği yabancılaşma, insana özgü özelliklerde kayıp, kendine, ait olduğu topluma, çevresine, hayata karşı ilgisiz kalması ya da aşırı tepki göstermesi hali şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Elma (2003, s.1)'ya göre, insanın anlam arayışı, hemen her alanda ortaya çıkmaktadır. Modernizmin sebep olduğu sonuçlar, kişileri ruhsal yönden etkilemesinin yanı sıra toplumsal, kültürel ve ekonomik anlamda da birey üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Birey olarak düşünüldüğünde insan, büyüdüğü aile, toplum, kültür, iş çevresi vb. alanlara da yayılabilecek bir uzaklaşma yaşamaktadır (Yakut, 2021, s.57-58). Horney (1994, s.167)'e göre, yabancılaşma gerçek özden vazgeçerek ortaya çıkmış kişiliksizleşme ve kimlik kaybı duygularıyla tanımlanabilir. Horney (1994, s.71-72), özün elverişsiz koşullar tarafından çarpıtılması insanı nevrotik yani yabancılaşmış bir yaşam şekline zorlamaktadır. Örneğin rekabetçi toplum tarafından dayatılan kendi amaçları için başkalarını kullanma eğilimi nevrotik çatışmanın yol açtığı davranış biçimlerinden birisidir. Horney (1993, s.50-55), üstün olma ve başarıya ulaşma

tutkusu insanı doyumsuz yapmakta, yapay haz ve duygularla bireyde yabancı bir yaşam benliğine hakim olmaktadır. Fromm (s.72), modern insan böylelikle yaşamını kör güçlerin yönettiği objesi haline gelerek yabancılaşmaktadır (Akyıldız, 1998).

2.6.2.Postmodernizm ve Yabancılaşma

Modernleşme ve yabancılaşma sonrasında yabancılaşmayı postmodernizm ile birlikte irdelediğimizde şunları belirtmek mümkündür; 1980 yılı sonrasında ekonomilerde yaşanan neo-liberal yaklaşımların yaygın hale gelmesiyle, özgürlükçü yaklaşımların dünya geneline yayılmasıyla ve sosyal medyanın yaygın kullanımıyla birlikte postmodernizm yaşam tarzı ve tüketim şeklinde bazı değişikliklere yol açmıştır. Tüketici istek ve beklentilerine yansıyan bu değişimler postmodernizm etkisiyle pazarlamada daha da hissedilir hale gelmiştir (Altunışık vd., 2014, s.529). Pazarlamada önemli değişimlere yol açan postmodernizm ile ilgili literatürü dayanak göstererek detaylı söz etmek gerekirse postmodernizm Lyotard (1984, s.53)'e göre "istikrarsızlık arayışı"dır. Luhmann modernizmin "rasyonel" olarak nitelendirdiği şeyi postmodernizm, normalin anormalin üzerine söylemini yüceltme girişimi olarak gördüğünü ifade etmiştir (Cooper ve Burrell, 1988, s.98-100). Lyotard'a göre, postmodernizm aynı zamanda üstanlatılara karşı güvensizliktir (Cummings, 1996, s.251). Jameson (1984, s.53)'a göre, postmodernizm bir geçiş dönemi, geçmişle bir tür "radikal kopuş"tur (Dear, 1986, s.373). Kale (2002, s.35)'e göre, postmodernizm şu şekilde özetlenebilir:

- “Genel geçerlik iddiasında olan önermelerin reddedilmesi,
- Dil oyunlarında, bilgi kaynaklarında, bilim adamı topluluklarında çoğulculuğun ve parçalanmanın kabul edilmesi,
- Farklılığın ve çeşitliliğin benimsenmesi esas alınması,
- Mutlak değerler anlayışındansa, yoruma açık seçeneklerle karşı karşıya gelmekten çekinmemek,
- Gerçeği olabildiğince (sonsuz) yorumlamak,
- Gerçekliği ait olduğu bütünlüğü içinde anlamaya çalışmak,
- Mutlak doğrunun hakimiyetine karşı çıkmak,
- Değerli olanın hakikatin ne olduğu değil nasıl kurulduğu sorusu olduğunun bilincinde olması,
- Her şey çağın gereklerine göre oluşur” (Odabaşı, 2009, s.25-26).

Yeygel (2006, s.199)'a göre, teknolojiye büyük gelişmelerin yaşandığı ve üretimin sınırsız olduğu ve beyin gücü, bilgisayar teknolojisinin hakimiyetinin baskın olduğu bir dönemi ifade

etmektedir (Hatıplı, 2017, s.35). Postmodernizm toplum ve kültür yapısına bakacak olursak Elbir (2006, s.208)'e göre, bütünlük ve birlik kavramları kabul edilmez. Heterojenlik, parçalılık meşru zemini oluşturur. Akım tekdüzeliğe son vererek, epistemolojiyi hoşgörülü ve açık olarak ifade etmeye çalışır. Sıradan olma durumu, kaçınılan ve korkulan değildir, hatta postmodernizmde bu kabul görür. Postmodernistler, dünyayı kalıplara sokmaya değil, onu tanıyıp kabullenmeye çalışırlar. Bu durumda postmodern düşünce, olanı değiştirmeye çalışmaktansa, onu yüceltir ve meşru hale getirir (Özsevgeç, 2017, s.138). Postmodern kültürün birçok belirtisi vardır. Soykan (1993, s.118)'a göre, belirsizlik, parçalanma, kurallığın bozumu, ironi, ben in yitimi, melezişme, katılma, karnavallaşma, metinsellik, geleceğe dönüş (Back to the future), her şey gider (anything goes) bunlardan bazılarıdır (Yıldız, 2005).

Postmodernizm kültürünü açıklarken 5 özellik ve koşuldan söz edilmektedir: Bunlar Parçalanmışlık, Üst Gerçeklik, Üretim ile Tüketimin Yer Değişimi, Öznenin Merkezleşmesi, Karşıtların Birlikteliği'dir (Odabaşı, 2009, s.44-61). West (1998, s.289)'e göre, postmodern dönem diğerlerinin reddedilmesine, farklılığın kendi kimliğimizin güvenliği adına değersizleştirilmiş bir ötekine indirgenmesine karşı çıkılan; söylemler, kültürler, mücadele ve sesler çokluğunun güvence altına alınmasının gerekliliğini vurgulayan bir dönem olarak belirir. Eagleton (2011, s.43)'a göre, postmodernizm yerelin, bölgeselin ve kendine özgü olanın gücünü açığa çıkarıp serbest bırakmış ve bunların homojenleşmesine yardımcı olmuştur. Dolayısıyla kimlik kavramı da postmodern dönemde farklılıklar ve benzerlikler üzerinden ele alınacak; modernitenin rasyonel olarak çizilmiş sınırlarının dışına çıkılarak kaygan bir zeminde gelişen toplumsal koşullar içerisinde heterojenlik ve farklılık çatısında biçimlenecektir (Möngü, 2013, s.34). Kahraman (2004, s.190)'a göre, postmodern dönemde kültür tamamen tüketime dayanır. Bocoock (2005, s.86-87)'a göre, postmodern tüketim kültüründe sosyal statü kavramı daha az önemli hale gelmiştir. Postmodern birey kendini sosyal bir hiyerarşi içinde düşünmez. Üst sosyal statü gruplarının hayat tarzını ve tüketim kalıplarını taklit etmekten vazgeçerek kendi tarzını oluşturmayı tercih etmektedir. Bu nedenle, toplumsal yaşamda sosyal statünün bir göstergesi olarak benimsenmiş olan tüketim kalıpları postmodern yaşamda göreceli olarak daha az belirleyici gösterge konumundadır. Postmodern toplumda bireylerin bölümlere ayrılması daha komplike ve ufak yapıdadır ve ağırlıkta bu işlemin psikolojik bazda yapılmasını gerektirmektedir. Solomon (2003, s.40)'a göre, tükettikleri ile farklılaşan postmodern bireyin kendine özgü unsurların bir araya gelmesinden oluşmuş özgün bir imgeler toplamı olduğunu ifade etmek mümkündür. Postmodern tüketimde kitlesel bireyselleştirme ve bire-bir pazarlama ön plana çıkmaktadır. Urry (1999, s.206-207); Uzkuurt (2007, s.69-70) 'a göre, müşterilerinin

üretim sürecine aktif katılımını sağlayan işletmeler, müşteri tatmini ve sadakati sağlayarak rekabet avantajı elde tutmaktadır. Bu durumda üreticilerin önceye kıyasla daha fazla tüketici odaklı olma mecburiyeti doğmaktadır (Altunışık ve Azizağaoğlu, 2012, s.37-38). Modernizm ve Postmodernizm ile birlikte kapitalizmin hayatımıza entegre olmasıyla değişen tüketim kalıpları akla yabancılaşmanın ne boyutlarda var olmaya devam edeceği sorusunu getirmektedir. Yabancılaşmanın geleceği, özellikle de emeğin yabancılaşması nedir sorusu akla gelmektedir. Yabancılaşmanın geleceği, emeğin yabancılaşmasının devam etmesinin pek olası olmadığı çeşitli şekillerde bulunacaktır. Yabancılaşmanın bileşenlerinden her birinin çağdaş yaşamda var olmasının sayısız yolu vardır. Kredi, sağlık, benliğin metalaşması ve şehirler arası rekabet gibi konuların her biri, gelecekte hem yakın hem de uzak, daha büyük baskı ve sömürü potansiyeli ile karşı karşıyadır. Bunlar, yabancılaşmanın yalnızca birkaç örneğidir, ancak hem yabancılaşmanın uygunluğunu hem de kapitalizmin aşırılıklarını yeterince açıklamaktadır. Kredi ve tüketimcilik, özellikle de kredi kartları ve diğer kredi türlerinde borç birikmesi, giderek daha problemleri görünmektedir (Padgett, 2007, s.145-146).

2.6.3.Covid-19 (Pandemi Süreci) ve Yabancılaşma

Yabancılaşmanın toplumsal boyutunu irdelerken 2020 yılında tüm dünyayı sosyolojik, ekonomik, psikolojik ve daha birçok açıdan etkilemiş olan Covid-19 (Pandemi süreci) koronovirüs hastalığından söz etmemiz gerekir. Yabancılaşmanın bu süreçte insanları nasıl etkilediği literatürde de vurgulanarak yer almaktadır. DiFiori, Green ve Meeuwisse (2021), Covid-19 salgınının, bir kişiden diğerine yayılabilen bir solunum yolu hastalığı olduğunu belirtmişlerdir. Antunes ve Frontini (2021); Güzel vd. (2020) ise, vakaların ortaya çıkmasıyla birlikte, birçok ülkede çeşitli önlemler alındığını belirtmişlerdir (Özsarı ve Çetin, 2022, s.30). Covid-19 en başta sağlık olmak üzere ekonomi, ulaşım, kültür, gıda, turizm, finans vb. birçok sektörde sarsıcı etkiler yaratmıştır (Alparlan, Polatçı ve Yastıoğlu, 2021, s.316). Cao vd. (2020), salgın ölüm riskinin yanı sıra ağır bir psikolojik baskıyı da beraberinde getirmiştir. Ahorsu vd. (2020)'ne göre, Covid-19'un ortaya çıkışı ve sonuçları, bireyler açısından endişe ve korkuya yol açmıştır. Covid-19 nedeniyle tüm dünya uzaktan çalışarak işlerini yürütmek zorunda kalmıştır. İnsanların birbirinden uzaklaşması sosyal olarak ihtiyaçların giderek artmasına ve giderilememesine yol açmaktadır. Eğitim gibi etkileşimden beslenen bir alan, oluşan mesafe ve etkileşim düzeyinin düşük olması sebebiyle yabancılaşma gibi önemli bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Virüsün viral etkisi sonucu oluşan korku hali, tedirginlik, izole olma durumu ve yüksek mesafe dünyada insanları birbirine ve işlerine yabancılaştırmıştır. Bu süre zarfında yüz yüze iletişimden uzak kalınması, sosyalleşmenin birey

üzerindeki motive edici etkisinin olmaması, sosyal izolasyon gibi etkenler birçok meslek grubunda olduğu gibi akademisyenleri de etkilemiştir (Alparslan, Polatçı ve Yastıoğlu, 2021, s.316-317). Okur (2021), bireyler Covid-19 sürecinde günlük yaşamlarında yabancılaşmayı yoğun olarak hissettiklerini ve bunun onları anlamsız bir hayatı yaşayan bireylere dönüştürdüğünü belirtmiştir. Bu nedenlerden dolayı kişi, çevresindekiler de dahil olmak üzere kendisine bile yabancılaşmıştır (Özsarı ve Çetin, 2022, s.30). Rajkumar (2020), Covid-19 salgınının neden olduğu dünyadaki mevcut durumun, yalnızca fiziksel sağlıkla değil, aynı zamanda psikolojik nitelikteki çok çeşitli fenomenlerle de ilişkili birçok sonucu olduğunu, Covid-19'un anksiyete ve depresyon semptomlarının yanı sıra stres ve benlik saygısı eksikliği gibi ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini doğrulayan çalışmalar yayınlandığını belirtmiştir. Li, Wang, Xue, Zhao, ve Zhu (2020); Rasskazova, Leontiev, ve Lebedeva (2020), insanların kaygı, depresyon ve kızgınlık gibi olumsuz duygularda ve sosyal risklere duyarlılıkta artış, yaşamdan memnuniyette azalma ve daha düşük düzeyde olumlu duygular deneyimlemişlerdir (Kozhina ve Vinokurov, 2020, s.107). Bu çalışmaları destekler nitelikte Cacioppo ve Patrick (2008), Psikolojik Bilimler Derneği'nin (APS) eski başkanı John T. Cacioppo'nun şunu öne sürmüştür "Doğamız gereği sosyal yaratıklarız, bireyler kendilerini izole etmeye zorlandıklarında sonuç olarak bir yabancılaşma duygusu uyanır (Zhu vd., 2021:132). Kniffin vd., (2021); Rudolph vd., (2020)'ne göre, Covid-19 salgını ile birçok çalışan, çalışma koşullarının aniden değiştiğini gördü. Örneğin, bazı çalışanların aile sorumluluklarını (örn. çocuk bakımı) yerine getirmek zorunda kalırken kendilerini izole etmeleri ve evden çalışmalarını istendi. Organizasyonlar belirsizlik ve karmaşıklıkla karşı karşıya olduğundan, diğer çalışanlar tehlikeli ortamlarda veya net olmayan talimatlarla çalışmak zorunda kaldı. Chiaburu vd. (2014); Fedi vd. (2016), genel olarak, çalışanların çalışma koşullarındaki bu değişiklik, işlerinden ayrılma duygusunun gelişmesine uygun bir bağlam yaratmış olabileceğinden söz etmektedir. (örneğin işe yabancılaşma). Bununla tutarlı olarak, Guo vd. (2021), yakın zamanda Covid-19 salgınının neden olduğu makro (ör. düşük iş hareketliliği) ve mikro (ör. kontrol eksikliği) işle ilgili değişikliklerin, çalışanlar arasında daha büyük bir işe yabancılaşma hissine dönüşeceğini öne sürmüştür (Lagios vd., 2022).

2.6.4. Deprem ve Yabancılaşma

Son olarak toplumsal boyut bazında depremlerin bireyi nasıl yabancılaşmaya doğru ittiği konusunda literatür şunları söylemektedir; İşçi (2008, s.978-982), depremin can, mal, iş kaybı haricinde arkadaş, komşu, akraba ve kişinin alıştığı mekanların da kaybı bireyde duygusal boşluklara yol açmaktadır. Deprem sonucunda depremden kendini sorumlu tutma, korku,

güvensizlik, öfke, kızgınlık, değerli olanın kaybedilmesi hissiyatı gibi psikolojik temelli rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Deprem toplumsal yapıyı ve düzeni bozarak yabancılaşmanın artmasına ve sonucunda güç çatışmalarına yol açmaktadır. Deprem sonrasında gündelik hayatta sosyal uyumsuzluk ve anomaliler ortaya çıkmaktadır. Kimlik, sahip olunan eşya, yaşama sevinci ağ-bağ ilişkilerle toplumsallık kazanmakta ve bilgi düzeyi arttıkça toplumsal yapı güçlenmektedir. Depremde insanlar kimliklerini kaybederek travma yaşamaktadırlar (Akkaş, 2023, s.25-26). Türkiye’de psikolojik rahatsızlıklara sebep olacak kadar büyük şiddette depremler yaşanmıştır. 1999 Gölcük depremi, 2010 Elazığ depremi, 2011 Ekim Van depremi, 2020 Elazığ depremi, 2023 Gaziantep-Kahramanmaraş depremleri bunlardan sadece birkaçıdır. Alkan ve Ergil (1980, s.214), yabancılaşma olgusu, genelde bir tutum olarak değerlendirilse de bunun yanı sıra çoğu zaman bir davranış şekli olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Basına yansıdığı kadarıyla, 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 deprem felaketlerini yaşayan bölge halkının bir kısmının son genel nüfus sayımına protesto anlamında katılmayışları, yabancılaşma olgusunun bir davranış şekli olarak ortaya çıkmasına güzel bir örnektir (Yavaş, 2001, s.124).

2.7. Psikolojik boyut açısından Yabancılaşma

Yabancılaşmanın toplumsal boyut bazında etkileri olduğu kadar birey üzerinde psikolojik olarak da etkileri vardır. Fromm (2006, s.116) belirttiği gibi yabancılaşma kavramı önceden akıl hastalarını tanımlamak için kullanılmaktaydı. Fransızca’daki aliene, İspanyolca’daki alienado sözcükleri eskiden psikoza, yani bütünüyle kendisinden kopmuş insanı tanımlıyordu (Kiraz, 2015, s.138). DePrince vd., (2011); Dong vd., (2002), yabancılaşmanın, kişinin kendisiyle ve başkalarıyla bağını kaybetmesi ve tipik olarak yalnızlık, kontrol edilemezlik, umutsuzluk ve benzeri duygular olarak sergilenen tesadüfi olumsuz duygular olarak tanımlarlar. Chiaburu vd., (2014), yabancılaşmanın korelasyonları üzerine bir meta-analiz, yabancılaşmanın kişinin tutumlarını ve sağlık semptomlarını etkilediğini göstermiştir. Ek olarak, Sprang ve Silman (2013) yabancılaşmanın kötü ruh sağlığı ve çeşitli travmayla ilgili sıkıntıları yüksek oranda tetiklediği ve Mitchell vd., (2020) yabancılaşma değerlendirmesinin en yaygın değerlendirme kategorileri arasında travmayla ilişkili sıkıntının en etkili tetikleyicisi olduğu ortaya çıkmıştır (Zhu vd., 2021, s.132). Tolan (s.200) ‘e göre, modern psikiyatri araştırmalarına dayanarak, bireyler eğer yaparak ya da yaratarak dışsallaşamıyorlarsa, kendilerini gerçekleştiriyorlarsa depresyona girmektedirler. Tolan (s.181-195); Bayat (s.82-93), güçsüzlük, süreci bütün olarak algılayamamak, yalnızlaşma, kendini özüne karşı yabancı hissetme gibi süreçler yabancılaşmanın bazı belirtileridir. Bayat (s.104-105), Coleman’ın intihar nedenleri arasında gösterdiği yaşamın anlamını yitirmesi ve umutsuzluk gibi durumlar

yabancılaşmanın anlamsızlık boyutuna işaret etmekte ve intiharın temel nedeninin yabancılaşma olduğu tezini kuvvetlendirmektedir. Özbek (1971, s.46)'a göre, yabancılaşmış bir yaşam biçimi bireyin iradesi dışında belirlenmiş bir robot haline getirmektedir ve bireyin öz eğilimleri ve hayat tarzının çelişmesiyle çeşitli psikolojik rahatsızlıklar yaşanmasına sebep olmaktadır (Akyıldız, 1998). Yabancılaşmanın psikolojik boyutu irdelenirken dikkat çeken başka bir nokta ise yabancılaşma ve psikolojik bir rahatsızlık olan nevroz ilişkisidir. Horney (1998, s.192-193), nevrozu “çatışan eğilimler için uzlaşmalı çözümler bulmaya yönelik girişimler tarafından yaratılan ruhsal bir hastalık” olarak tanımlamaktadır. Nevrozun temel özelliği bu durumda insanın kendi iç dünyasıyla çatışması temelli olmasıdır. İç dünyasıyla çatışan insan kendisini karşısına almasından dolayı kendine yabancılaşmış olduğu sonucuna varılır. Her nevroz yabancılaşmayı içerir. Kendine yabancılaşan insanın kendisi iç dünyasıyla çatışan eğilimleri onu güçsüz kılar. Horney (1998, s.199-208) nevrotik bireyi duyguları da eğilimleri tarafından baskı altına alınmış, kendini yaşamında etkili bir güç olarak görmeyen, kendi sorumluluğunu üstlenme konusunda yetersiz olduğunu belirtir (Kiraz, 2015, s.138-139).

2.8. Marka Toplulukları ve Yabancılaşma

Yabancılaşma kavramı yukarıdaki kısımda literatüre dayanarak ele alındıktan sonra toplumsal ve psikolojik açıdan da irdelenmeye çalışılmıştır. Bu kısımda ise kendisini bağlı bulunduğu toplumdan, çevreden, işinden uzak görerek kendisine yabancılaşmış her bir tüketicinin markalar açısından nasıl kazanılabileceği ve markaların bu noktada tüketicilere nasıl destek olabileceği irdelenmeye çalışılmıştır. Goffman (2009)'a göre, tüketim kültürü içerisinde görüntüye dönüşen birey, yaşadığı çevreye ait hissedebilmek, bağlı bulunduğu topluluğa yabancılaşmamak adına kendisine yabancılaşsa dahi benliğini de sunuma açabilmektedir. Bireyin giydiği kıyafetler, sosyal yaşam alışkanlıkları, davranış biçimleri kendisi için olabildiği gibi başkaları tarafından kabul görme çabasıyla eş değerdir. Bireyin benliği kişisel vitrine dönüşmektedir. Günümüzde bireyler, hem kendilerinin hem de başkalarının kişisel vitrinleri ilişkisi bağlamında belirleyici rolündedirler. Modern tüketim kültürü, bireyin hayatını rutin bir hale getirmektedir. Zorlu çalışma koşulları, şehir yaşamı, geleneksel aile modellerinin bozulması gibi etkenler bireyin kendisine yabancılaşmasına ve birey için temel bir ihtiyaç olan aidiyet duygusunu yaşayamamasına sebep olmaktadır. Bu nedenle bireyin yabancılaşma süreci ve yoksun olduğu aidiyet duygusu tüketim kültüründe bir karşılık bulmaktadır. Tüketim kültürü, yabancılaşmayı metaya dönüştürmektedir. Bireyin modern hayat içerisinde yaşadığı ruhsal yalnızlık, tüketimin ana unsurlarındandır (Yılmaz, 2013, s.41-42). Bununla birlikte Yeygel (2006, s.197)'e göre, postmodern pazarlama anlayışı imaj, sanal gerçeklik, ürünlerin

işlevsel yararlarının yanı sıra duygusal yararlarının ön plana çıktığı bir yapı sunmaktadır. Bireyin kendi öz değerleri ile bağ kurabildiği topluluklar postmodern pazarlama anlayışı çerçevesinde yeni bir yaklaşım olarak topluluk pazarlaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Ashforth ve Mael (1989)'e göre, topluluk (kabile) pazarlaması, Sosyal Tanımlama Teorisi'ne dayanmaktadır. Bu teoriye göre, bireyler kendilerini yaşadıkları toplum içerisinde öz tanımlama yapabilmek için kendilerini çeşitli sosyal kategorilere ayırma eğilimindedirler. Gwinner ve Swanson (2003) "birlik" veya "gruba ait olma hissi", sosyal prestij, benlik saygısının artmasına yol açabilir ve Zillman vd. (1989) dayanışma ve dostluk duygularını harekete geçirebilir (U. Divanoğlu, 2018, s.438-441). Gülcan (2018, s.32-38), Modernizm ve Postmodernizm'in etkisiyle topluluklar da dönüşüme uğramıştır. Önceleri beslenme, barınma, korunma gibi temel amaçlı olan topluluklar, modern dönemde işçi meslek grupları olarak kendisini göstermiş ve postmodern dönemde topluluklar tüketim odaklı olmaya başlamışlardır. Tüketim temelli olan toplulukları en iyi temsil eden, marka topluluklarıdır (Gülcan ve Ç. Ergin, 2020, s.36). İnsanlar uzun yıllardan beri bir topluluk içerisinde yaşamış ve aidiyet duygusu etrafında birleşmişlerdir. Marka toplulukları gönüllü olarak birleşmiş insanların oluşturduğu topluluklardır. Bu toplulukların temelinde bireyin aidiyet duygusunun giderilmesi yatar. Muniz ve O'Guinn (2001), marka topluluklarını bir marka etrafında odaklanan ve markanın sosyal yapısının inşasına katılan ticari sosyal topluluklar olarak tasavvur etmektedirler. Topluluğun odak noktası ticari yön değil, bağlıdır: marka, bağlayıcı bir köprü olarak işlev görür. (Gordillo-Rodríguez vd.,2023, s.5). Elliott ve Wattanasuwan (1998)'e göre, bireyler, farklı marka topluluklarına motive ve ihtiyaçlarına göre katılırlar. Kendi kimlikleri ve hangi grupların seviyelerini paylaştıkları gibi sorular, marka topluluklarında yanıt bulur; burada sosyal ve psikolojik ihtiyaçları karşılanır (C. Valmohammadi vd., 2023, s.76). Bu sözü geçen sosyal ve psikolojik ihtiyaçları giderme sürecinde Snyder ve Newman (2019)'ın belirttiği gibi yalnızlık hissi yaşayan tüketicilerin, marka topluluklarını sosyal bağlantılar kurmak için bir fırsat olarak görmesi örnek verilebilir (M. Haverila, 2024, s.94). İnsanlar kendileriyle ortak değerleri taşıyan diğer insanlarla bir arada olmaktan keyif almaktadırlar (Doğaner, 2017, s.1-25). Marka topluluğu, bir markanın destekçileri arasında yapılandırılmış, üyeleri arasında coğrafi yakınlık şartı barındırmayan ve sosyal ilişki temeline dayanan bir topluluk türüdür. Marka topluluklarının diğer topluluk türlerinden farklılaşan yönü üyelerinin bir markanın ürünü ya da hizmeti merkeze koyarak onun etrafında bir araya gelmiş olmalarıdır. Üyelerin sahip olduğu ortak bir kimlik, marka topluluğunu oluşturan temel özelliklerden birisidir. Bir topluluk olabilmenin üç önemli özelliği vardır. Bunlardan birincisi, üyelerin birbirine karşı hissettiği içsel bağlantı ve aidiyet bilincidir. İkincisi, bir topluluğun paylaştığı ortak ritüel ve geleneklerin

varlığıdır. Üçüncü özellik ise, bütün olarak topluluğa ve onun üyelerine karşı taşınan zorunluluk ve görev hissini oluşturan ahlaki sorumluluk hissidir. (Muniz ve O'Guinn, 2001, s.412-413). Tosun (2010, s.293)'a göre, paylaşılan tutumlar ve benzerliklerin fazla olması aidiyet bilincinin belirleyici unsurlarıdır. Ortak ritüel ve geleneklerin varlığı, belirli davranışsal kalıp ve değerleri kutlamak adına dizayn edilmiştir. Ahlaki sorumluluk anlayışı ise, kolektif bir bilince işaret eder. Bu sözü edilen marka topluluğu olmak için gerekli üç önemli kriter ile, üyeler arasında sadakate dayalı uzun süreli bir ilişkinin varlığından söz edilebilir (Elmasoğlu, 2016, s.227).

Ayrıca, Andersen (2005) belirttiği gibi bir marka topluluğu, üyelerin algılarını, davranışlarını ve sadakatlerini üzerinde önemli bir etkiye sahiptir; iş dünyasında ilişki pazarlaması aracılığıyla marka sadakatini oluşturmada önemli bir rol oynayabilir. Muniz ve O'Guinn (2001); McAlexander, Schouten ve Koenig, (2002); Kuo ve Feng (2013) markalar, marka topluluklarını kullanarak, markalı ürün ve hizmetler hakkında müşterilerin çeşitli görüşlerine önemli bir kaynak olarak erişim sağlamak ve bu sayede markalarını geliştirmektedirler (C. Valmohammadi vd., 2023, s.75). Pfortmüller (2018)'e göre, marka toplulukları, müşterileri etkileşimli bir şekilde dahil etmek ve katılımını sağlamak için etkili bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Bu, ürün ve marka geliştirme, dağıtılmış müşteri hizmetleri ve içerik üretimi, bilgi ve ürün deneyimi paylaşımı ile marka sadakati ve müşteri tutumunu artırma gibi çeşitli şirket faaliyetlerine katkı sağlamaktadır. Marka topluluklarında etkileşimleri artırmak için anahtar soru, müşterilerin bu topluluklara katılmalarını ve onlarla etkileşime girmelerini neyin motive ettiğidir. Vries vd. (2012); Dolan vd. (2015); Muntinga vd. (2011) çalışmalarında kullanılan motivasyonlar oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir ve bilgi, eğlence, ödüller ve ilişkiler gibi motive edici faktörleri içermektedir. Açıkça söylemek gerekirse, marka toplulukları bir markanın başarısı için çok önemlidir ve bunların iyi bir şekilde yönetilmesi gerekir. Müşterilere daha iyi hizmet verebilmek için, topluluğa katılan ve etkileşime giren kişilerin ihtiyaçlarını karşılamalı ve marka topluluğuyla daha yüksek düzeyde etkileşim teşvik edilmelidir (Haverila vd., 2021, s.2286-2289). Bu bağlamda, Kaur vd. (2020)'ne göre, marka toplulukları, tüketicilerin marka ve ürünleriyle aktif bir şekilde etkileşime girdiği bir alan yaratarak farkındalığın artmasına katkı sağlar. Paylaşılan deneyimler ve kullanıcı tarafından üretilen içerikler aracılığıyla marka toplulukları, markanın görünürlüğünü artırarak daha geniş bir kitleye ulaşır ve marka tanınırlığını teşvik eder. Bhandari vd. (2024), memnun ve katılımcı topluluk üyelerinin, topluluk içinde ve dışındaki diğer kişilere olumlu deneyimlerini, ürün incelemelerini ve tavsiyelerini paylaşma olasılıklarının daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır (Yunus, 2024, s.192).

3. Değerlendirme

Günümüzde küreselleşme, yaşanan teknolojik gelişmeler, değişen tüketici davranışları gibi etkenlerden dolayı bireyler özünde sahip olmak istediği ve ihtiyacı olan aidiyet duygusundan yoksun kalmıştır. Bir yandan ihtiyaç duyduğu aidiyet duygusu bir yandan kendi değerleriyle örtüşen ve ortak paydada bulunduğu bir topluluğun parçası olma isteği bireyleri bir arayışa sürüklemektedir. Tüketim kültürü bireyi giderek yalnızlaştırmakta ve içerisinde olduğu topluma ve çevreye karşı yabancılaştırmaktadır. Aynı zamanda pandemi süreci, deprem gibi toplumsal ve psikolojik etkenler de bireyin yabancılaşmasında önemli rol oynamaktadır. Covid-19 pandemi süreci insanların ihtiyaçlarının giderilememesine bunun sonucunda da endişe ve korku duygusuna yol açmıştır. Mesafe ve etkileşim düzeyi hemen hemen her alanda düşük olduğu için sosyal izolasyon durumu ortaya çıkmıştır. Birey bu noktada çevresine hatta kendisine yabancılaşmıştır. Bir diğer toplumsal etken olan deprem, arkadaş, akraba, mekan kaybı sonucunda bireylerde korku, değerli olanın kaybedilmesi hissiyatı ile birlikte duygusal boşluk yaratmaktadır. Bu durum da aynı salgın hastalıklar gibi bireyde kendi içine kapanma ve yabancılaşmayı doğurmaktadır. Başka bir perspektiften bakıldığında ise yabancılaşma kavramını psikoloji alanında da görmekteyiz. Travmalar, depresyon, nevrotik rahatsızlıklardan dolayı birey iç dünyasıyla benliğiyle çatışması halinde kendisine yabancılaşmaktadır. Bu noktada, marka toplulukları bireyin bu eksik tarafını gidermekte güçlü bir unsur olabilir; çünkü marka topluluğunun en temel unsuru, üyelerin sahip olduğu ortak bir kimliktir. Bu ortak kimliği taşıyabilmesi içinse üyelerin birbirine karşı hissettiği içsel bağlantı ve aidiyet bilinci önem taşımaktadır. Marka toplulukları özünde taşıdığı bu bilinç ile bireyin aidiyet duygusunu gidererek onu bağlı bulunmaktan keyif alacağı bir topluluğa ait hissettirerek yabancılaşma duygusundan uzaklaştırabilir. Bu nedenle markalara büyük bir iş düşmektedir. Markalar, müşteri yaşam boyu değerine odaklanırlarsa ve bunu artırmak için faaliyet gösterirlerse marka topluluklarının önemini giderek artacağı gerçeği kaçınılmaz olacaktır. Bir marka topluluğuna dolayısıyla bir markaya güçlü aidiyet duygusuyla bağlanan tüketiciler ileride ilgili markanın savunucusu haline gelme olasılıkları yüksek müşteriler olacaktır. Marka savunucusu haline gelen bir tüketici için marka bu aşamadan sonra yüksek ihtimalle marka bağlılığı yaratmış olacak ve marka sadakatini sağlamış olacaktır. Elia vd. (2020) marka topluluğunu etkin yönetmek, tüketicilerin yaşam tarzlarını gözlemlemek, yenilik yapmak ve şirketin operasyonlarını geliştirmek için markaya değerli bilgiler sunmaktadır (Haverila vd., 2024, s.1629). Bu bağlamda, marka toplulukları bir marka için oldukça önem teşkil etmektedir.

3.1. Sınırlılıklar ve Gelecek Çalışmalara Yönelik Öneriler

Bu kavramsal çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Bunlardan bir tanesi yapılan literatür taramasının belirli bir zaman aralığı diliminde yapılmış olmasıdır. Daha geniş zaman aralığı kullanılarak yapılması konuyla ilgili çalışmaları daha kapsamlı hale getirebilir. Bir diğer kısıt ise zaman kısıtı sebebiyle literatür taramasında geleneksel tarama yönteminin kullanılmasıdır. Bu yöntem yerine daha kategorize edilmiş ve sınırları çizilmiş olan sistematik analiz yöntemi kullanılabilir.

Kilambi vd. (2013), reklamın, kültürel anlamlar iletmesi nedeniyle söz konusu marka topluluklarının temellerini inşa etme ve şekillendirme yolunda temel bir unsur olduğunu sonucuna varmışlardır. Bu, şirket tarafından üretilen materyaller ile üyeler tarafından oluşturulan ticari içeriklerin değerini incelemeye yönelik bir yol açmaktadır (Gordillo-Rodríguez vd.,2023, s.6). Bu bağlamda, pazarlamada tutundurma faaliyetleri içerisinde yer alan reklam, markaların marka topluluklarını oluşturma sürecinde etkin kullanabilecekleri güçlü bir araç olabilir. Doğru hedef kitleye verilecek olan doğru iletişim mesajları ile marka toplulukları markanın istediği şekilde yaratılabilir. Markanın belirlediği doğru hedef kitesinden oluşan marka topluluğu ile bir süre sonra marka bağlılığı sağlanmış olacaktır. Bu nedenle markalar tutundurma faaliyetleri kapsamında reklamları dikkate almalı ve marka topluluğu inşasında önemli bir araç olduğunun bilinciyle aktif olarak kullanmalıdırlar. Konuyla ilgili sonraki çalışmalarda reklam ve marka topluluklarına ilişkin daha kapsamlı bir araştırma yapılarak literatüre kazandırılabilir.

Riley (2020), değer yaratımı ve içerik ko-kreatifliğinin müşterilerin deneyimlerini zenginleştirdiği sonucuna varmıştır (Gordillo-Rodríguez vd.,2023, s.6). Buna dayanarak, markalar marka topluluğu yaratma sürecinde, ürün/hizmet üretmenin yanı sıra ortaya bir değer koyma ve değer üretme kısmında da müşterilerini sürece dahil ederlerse şüphesiz daha başarılı bir strateji izlemiş olacaklardır. Marka ile birlikte sürece dahil olan ve ürün/hizmetle ilgili deneyim sahibi olarak değer yaratımında bulunan müşteri hem ortaya çıkan ürün/hizmete hem de markaya ve hatta o markaya ait topluluğa bağlılık duyacaktır. Markalar stratejilerini oluştururken bu noktalara dikkat etmelidirler. Değer yaratma sürecinde kendisi de bu sürece dahil olduğu için müşteride aidiyet duygusu güçlenecektir. Marka topluluğuna hissedilen bu aidiyet duygusu tüketicinin yabancılaşma hissini azaltmasına yardımcı olacaktır. Yapılacak sonraki araştırmalar marka topluluklarını değer yaratımı ve ko-kreatiflik konuları bazında detaylı olarak inceleyebilir.

Kaynakça

- Akkaş, H.H. (2023). Deprem Bilinci. M. Öztürk ve M.Kırca (Ed.), Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası İçin Akademik Öneriler (ss.23-35). Gaziantep: Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub99>.
- Akyıldız, H. (1998). Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma. Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1998 (3), 163-176.
- Alkan, T. ve Ergil, D. (1980). Siyaset Psikolojisi Siyasal Toplumsallaşma ve Yabancılaşma (1.Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Alparslan, A.M., Polatçı, S. ve Yastıoğlu, S. (2021). Covid-19 Pandemisinin ve Psikolojik Dayanıklılığın Akademisyenliğe Yabancılaşmaya Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 312-338.
- Andersen, P. H. (2005). Relationship marketing and brand involvement of professionals through web-enhanced brand communities: The case of Coloplast. *Industrial Marketing Management* 34 (3):285–297.
- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Ashforth, B. ve Mael, F. (1989), *Social Identity Theory And The Organisation*. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-30.
- Azizağaoğlu, A. ve Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, Sembolik Tüketim ve Marka. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 33-50.
- Batu, M. ve Tos, O. (2017). Tüketim Kültürü Odağında Modernizm ve Postmodernizmin Karşılaştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 84-94. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.296888>.
- Bayhan V. (1997). *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Beiser, F.C. (2003). *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bhandari, M. P., Bhattarai, C., ve Mulholland, G. (2024). Online brand community engagement and brand evangelism: The role of age, gender and membership number. *Journal of Product & Brand Management* 33(3), 301-313. doi.org/10.1108/JPBM-02-2023-4373.
- Bocock R. (1997). *Tüketim*, (Çev. İ. Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Burke, P. (2007). *Rönesans*. (Çev: Ö.Akpınar), İstanbul: Babil Yayınları.
- Cooper, R. ve Burrell, G. (1988). Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: An Introduction. *Organization Studies*. 9(1), 91-112.
- Cummings, S. (1996). Back To The Oracle: Post-modern Organization Theory as a Resurfacing of Pre-modern Wisdom. *Organization Articles*. 3(2), 249-266.
- Çağlar, A. (2003). *Yabancılaşma Teorileri Açısından Şener Şen Filmleri [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]*. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- de Vries, L., Gensler, S. ve Leeflang, P.S. (2012), Popularity of brand posts on brand fan pages: an investigation of the effects of social media marketing. *Journal of Interactive Marketing* 26 (2) 83-91.

- Dear, M. J. (1986). Postmodernism and planning. *Environment and Planning D; Society and Spoco*, 1986 (4), 367-384.
- Dolan, R., Conduit, J., Fahy, J. ve Goodman, S. (2015), Social media engagement behaviour: a uses and gratifications perspective. *Journal of Strategic Marketing* 24 (3-4) 261-277.
- Doğaner, M.C. (2017). Sanal Marka Topluluklarının Marka Sadakati Üzerine Etkisi: Nikon Marka Topluluğu Üyeleri Üzerine Bir Araştırma (Yayın no: 472191) [Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Drosos, D. G. (1996). Adam Smith and Karl Marx: Alienation in Market Society. *History of Economic Ideas*, 4(2), 325-351.
- Durcan, N.M. (2007). Yabancılaşmanın İnsan Kaynakları Açısından İncelenmesi (Yayın no: 207756) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Eagleton, T. (2011). *Postmodernizmin Yanılsamaları*. (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elbir, B. (2006). *Edebiyat ve Bilgi Kuramları*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Elia, G., Petruzzelli, A.M. ve Urbinati, A. (2020), Implementing open innovation through virtual brand communities: a case study analysis in the semiconductor industry. *Technological Forecasting and Social Change* 155 119994.
- Elliott, R. ve Wattanasuwan K. (1998). Brands as symbolic resources for the construction of identity. *International Journal of Advertising*. 17 (2):131-144. doi:10.1080/02650487.1998.11104712.
- Elma, C. (2003). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması (Ankara İli Örneği) (Yayın no: 205179) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Elmasoğlu, K. (2017). Sanal Marka Topluluklarının Markalama Çerçevesinde Kullanımı: PlayStation Türkiye Forumu Örneği. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 224-240.
- Ergil D. (1994). *Toplum ve İnsan*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erkal M., Baloğlu B. ve Baloğlu, F. (1997). *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*. Der Yayınları: İstanbul
- Faflak, J. ve Richard C. S. (2014). *Romanticism and the Emotions*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Fromm E. (1995). *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. (Çev. B.Güvenç, G.Yay). Ankara.
- Fromm, E. (2006). *Sağlıklı Toplum*. (Çev. Y. Salman ve Z. Tanrısever) İstanbul: Payel Yayınları.
- Gordillo-Rodríguez, M-T., Pineda, A. ve Gómez, JDF. (2023). Brand Community and Symbolic Interactionism: A Literature Review. *Review of Communication Research*, 11, 1-32. <https://doi.org/10.5680/RCR.V11.1>.
- Göktürk, İ. ve Günelan, M. (2006). Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006(2), 127-142.
- Gülcan, C. (2019). Sosyal Kimliğin Oluşumunda Marka Topluluklarının Etkisi (Yayın no: 557587) [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Gülcan, C. ve Ç. Ergin, T. (2020). Tüketim Kültürü Bağlamında Bireyin Sosyal Kimlik İnşası Üzerine Bir Araştırma: Marka Toplulukları. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 7 (1), 30-48.
- Gwmmner, K. ve Swanson, S. (2003). A Model Of Fan İdentification: Antecedents And Sponsorship Outcomes. Journal of Services Marketing, 17(3), 275-294.
- Hatipler, M. (2017). Postmodernizm, Tüketim, Popüler Kültür ve Medya. Bilgi (34), 32-50.
- Haverila, M., McLaughlin, C., Haverila K.C. ve Viskovics, J. (2021). Brand community motives and their impact on brand community engagement: variations between diverse audiences. Management Decision Vol. 59 (9) 2286-2308 DOI 10.1108/MD-06-2020-0683.
- Haverila, M., McLaughlin, C. ve Haverila K., Nader, N. (2024). Brand Community Motives and Engagement: The Impact of Gender. Journal of Internet Commerce, 23:1, 90-120, DOI: 10.1080/15332861.2023.2298582.
- Haverila, M., Haverila K.C., McLaughlin, C. ve Rangarajan, A. Currie, R. (2024). The role of perceived knowledge on key brand community constructs of trust, involvement and engagement. Management Research Review. 47 (10) 1626-1653. DOI 10.1108/MRR-04-2024-0281.
- Healy, M.ve Wilkowska, I. (2017). Marx, Alienation and the Denial of Dignity of Work. M. Kostera ve M. Pirson (Ed.), Dignity and the Organization.
- Horney, K. (1993). Ruhsal Çatışmalarımız. (Çev. S.Budak). Ankara.
- Horney, K. (1994). Çağımızın Nevrotik Kişiliği. (Çev. S.Budak). Ankara.
- Howard, D.R. (1974). The Darker Vision of the Renaissance: Beyond the Field of Reason. R. S. Kinsman (Ed.), Renaissance World-Alienation (ss.47-76). Los Angeles: Center for Medieval and Renaissance Studies, University of California, Los Angeles.
- İşçi, C. (2008). Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz?.Journal Of Yaşar University, 3(9), 959-983.
- Jameson, F. (1984). Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism. New Left Review, 146, 53-92.
- Kahraman, H. B. (2004). Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye (2. Baskı). İstanbul: Everest Yayınları.
- Kale, N. (2002). Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru. Doğu Batı, 5(19).
- Kaur, H., Paruthi, M., Islam, J., ve Hollebeek, L. D. (2020). The role of brand community identification and reward on consumer brand engagement and brand loyalty in virtual brand communities. Telematics and Informatics 46 101321. doi.org/10.1016/j.tele.2019.101321.
- Kilambi, A., Laroche, M. ve Richard, M. O. (2013). Constitutive marketing. Towards understanding brand community formation. International Journal of Advertising, 32(1), 45-64.
- Kiraz, S. (2015). Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma. Mavi Atlas, 2015(5) 126-147.

- Koch, A. M. (2006). *Romance and Reason: Ontological and Social Sources of Alienation in the Writings of Max Weber*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Kozhina, A.A.ve Vinokurov L.V. (2020). Work Alienation During COVID-19: Main Factors and Conditions (An Example of University Professors). *Psychology in Russia: State of the Art*, 13(4), 106–118. DOI: 10.11621/pir.2020.0407.
- Kuo, Y. F. ve Feng, L. H. (2013). Relationships among community interaction characteristics, perceived benefits, community commitment, and oppositional brand loyalty in online brand communities. *International Journal of Information Management* 33 (6): 948–962. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2013.08.005.
- Lagios, C., Lagios, N., Stinglhamber, F. ve Caesens, G. (2022). Predictors and Consequences of Work Alienation in Times of Crisis: Evidence from Two Longitudinal Studies During the COVID-19 Pandemic. *Current Psychology* (2023) 42:22866–22880. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03372-9>.
- Lyotard. J. F. (1984). *The postmodern condition: a report on knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- Marx, K. (1970b). *Marx. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. S. Moore and E. Aveling (Ed.), (3rd ed.). London: Lawrence and Wishart.
- McAlexander, J. H., Schouten, J. W. ve Koenig. H. F. (2002). Building brand community. *Journal of Marketing* 66 (1):38–54. doi:10.1509/jmkg.66.1.38.18451.
- Möngü, B. (2013). Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), 27-36.
- Muniz, A.M. ve O’Guinn, T.C. (2001). Brand Community. *Journal of Consumer Research*. 27(4), 412-432.
- Muntinga, D.G., Moorman, M. ve Smit, E.G. (2011), Introducing COBRAs Exploring motivations for brand-related social media use. *International Journal of Advertising* 30 (1) 13-46.
- Odabaşı, Y. (2009). *Postmodern Pazarlama*. İstanbul: MediaCat.
- Oldenquist A. ve Rosner M., (1991). The Search for De-Alienation Strategies. A. Oldenquist and M. Rosner (Ed.), *Alienation, Community and Work* (ss. 3-15). Greenwood Press.
- Özsarı, A. ve Çetin, M. Ç. (2022). Covid-19 Korkusu ve Sporda Yabancılaşma: Hokey Sporcuları Üzerine Bir Araştırma. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*. 2022, 17(1), 29-41.
- Özsevgeç, Y. (2017). Postmodernizm Üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434580>.
- Padgett, B. L. (2007). *Marx and Alienation in Contemporary Society*. The Continuum International Publishing: New York and London.
- Pfortmüller, F. (2018), What Value Do Brand Communities Create for the Organizations that Run Them? Together Institute. <https://medium.com/together-institute/what-are-brandcommunities-and-what-value-do-they-create-263fa5f6bd01>.
- Riley, J. (2020). Sustaining customer engagement through social media brand communities. *Journal of Global Scholars of Marketing Science* 40(4), 344–357.

- Seeman, M. (1959). On The Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, 24 (6), 783-791.
- Sezal İ. (1981). *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*. Ankara: Birlik Yayınları.
- Shajiei, S. (1983). A Marxist Approach to the Problem of Alienation [Doktora tezi, Kansas State University, Department of Sociology]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Snyder, D. G. ve Newman. K. P. (2019). Reducing consumer loneliness through brand communities. *Journal of Consumer Marketing* 36 (2):337-47. doi:10.1108/JCM-04-2018- 2657.
- Soykan, Ö.N. (1993). *Türkiye'den Felsefe Manzaraları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TenHouten, W. D. (2017). *Alienation and Affect*. Routledge: London and New York. Erişim adresi: British Library.
- Tolan, B. (1980). *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*. AİTİA Toplum Bilimleri Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Tosun, N. (2010). *İletişim Temelli Marka Yönetimi*. İstanbul: Beta.
- Tönnies, F. (1887). *Community & Society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*. (Çev. C. P. Loomis). New York: Harper and Row.
- U. Divanoğlu, S. (2018). Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım: Kabile (Topluluk) Pazarlaması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21(40).
- Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*. (Çev. R. G. Ögdül). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uzkurt, C. (2007). Tüketim Sürecindeki Pasiflikten Katılımcı Müşteriye. Ö. Torlak, R. Altunışık ve Ş. Özdemir, (Ed.), *Yeni Müşteri* (ss.67-92). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Wendling, A.E. (2009). *Karl Marx on Technology and Alienation*. Palgrave Macmillan: UK.
- West, D. (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. (Çev. A. Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Valmohammadi, C., Taraz, R. ve Mehdikhani, R. (2023). The Effects of Brand Community Identification on Consumer Behavior in Online Brand Communities. *Journal of Internet Commerce* 22 (1), 74-96. doi.org/10.1080/15332861.2021.2011597.
- Yakut, S. (2021). *Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık*. Ankara: İksad Publishing House.
- Yavaş, H. (2001). Doğal Afet Yönetimi ve Yerel Gündem 21 Çalışmaları Kapsamında İzmir'de Deprem Riski. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(3).
- Yeygel, S. (2006). Postmodern Toplumsal Yapının Pazarlamaya Getirdiği Yeni Boyut: Topluluk Pazarlaması (Tribal Marketing). *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(38), 197-228.
- Yıldız, H. (2005). Postmodernizm Nedir?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13).
- Yılmaz, S. (2013). Markaların yarattığı aura ve domino etkisi. *ABMYO Dergisi*. 31-2013(32), 33-50.

- Yunus, U., Rahayu, Y. ve Taurina, R.A.C. (2024). Building Brand Loyalty and Recommendation through the Establishment of Brand Communities. *Asian Journal for Public Opinion Research*.12 (3) 184-213. doi.org/10.15206/ajpor.2024.12.3.184.
- Zhu, Y., Zhang, L., Zhou, X., Li, C. ve Yang, D. (2021). The impact of social distancing during COVID-19: A conditional process model of negative emotions, alienation, affective disorders, and post-traumatic stress disorder. *Journal of Affective Disorders* 281 (2021) 131–137.
- Zillman, D., Byrant, J. ve Sapolsky, N. (1989). Enjoyment From Sports Spectatorship, *Sports. Games and Play*. 241-278.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GREEN ENTREPRENEURSHIP

Cem DURAN¹

Abstract

The implementation of environmentally friendly activities and sustainable business models can contribute to reducing environmental pollution in the world. Green entrepreneurs can contribute to the realization of such activities. The aim of this study is to analyze the scientific development of the concept of green entrepreneurship. In order to achieve this objective, the bibliometric analysis method was applied. To increase the consistency of the study, the articles in Web of Science were considered as the unit of analysis. As a result of the searches, 100 journals, 552 authors, 195 articles, and 626 keywords were reached, and these articles were analyzed through the package in the R program. VOSviewer program was used to visualize the relationships of keywords. The first article on green entrepreneurship was published in 2007. The concept of green entrepreneurship has focused on sustainability, innovation, and management. It was concluded that the concept of green entrepreneurship is in the growth stage, the number of articles on this concept has increased rapidly over the years, the journal with the highest number of publications on the subject is Sustainability, and the country with the highest number of publications is China, and articles are mostly qualitative studies.

Keywords: Green Entrepreneur, Bibliometric Analysis, R Package, Sustainability

Jel Classification: Q57, C89, C88, Q01

YEŞİL GİRİŞİMCİLİK: BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Öz

Çevre dostu faaliyetlerin, sürdürülebilir iş modellerin uygulanması, dünyadaki çevre kirliliğini azaltmasına katkıda bulunmaktadır. Yeşil girişimciler, bu tür faaliyetlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilmektedirler. Bu çalışmanın amacı, yeşil girişimcilik kavramının bilimsel olarak gelişimini analiz etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için bibliyometrik analiz yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın tutarlılığını arttırmak için Web of Science'te yer alan makaleler analiz birimi olarak değerlendirilmiştir. Taramalar sonucu, 100 dergiye, 552 yazara, 195 makaleye, 626 anahtar kelimeye ulaşılmış, bu makaleler R programında yer alan paket aracılığıyla analiz edilmiştir. Anahtar kelimelerin ilişkilerinin görselleştirilmesi için VOSviewer programı kullanılmıştır. Yeşil girişimciliğe ilişkin ilk makaleye 2007 yılında ulaşılmıştır. Yeşil girişimcilik kavramının sürdürülebilirlik, inovasyon, yönetim alanlarına yoğunlaşmıştır. Yeşil girişimcilik kavramının büyüme aşamasında olduğu, bu kavrama ilişkin makalelerin sayısında yıllara göre hızlı bir artışa geçildiği, konuya ilişkin en fazla yayın yapan derginin Sustainability olduğu, en fazla yayın yapan ülkenin Çin olduğu, makalelerin çoğunlukla nitel çalışmalardan oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Girişimci, Bibliyometrik Analiz, R paketi, Sürdürülebilirlik

Jel Sınıflaması: Q57, C89, C88, Q01

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, cemkaptan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5171-0270

1.Introduction

The problem of environmental conservation is gaining momentum along with requirements for sustainable development, and the burden on firms and their executives in the modern globalized business environment has greatly increased. The current business environment has demanded that not only firms but also individuals or entrepreneurs operate in such a way that it secures and conserves nature (Muo & Azeez, 2019). Increasing concerns for environmental wellbeing have introduced a new era of global trends and green entrepreneurship has been identified among them. The growing attention is on the part of consumers, investors, and policymakers motivated by having a sustainable business atmosphere (Yin et al., 2022).

The purpose of green entrepreneurship is to advocate the use of environmentally responsible agriculture and energy, thus saving costs for crops grown under organic farming. It is the process of using entrepreneurial principles to develop businesses that create growth, profitability & sustainability, and value for ecological communities and society at large (Ovharhe & Okolo, 2022). Sustainability is a key requirement for the continued survival of every living species, which makes this type of entrepreneurship even more essential in addressing global concerns like climate change and resource depletion (Misztal & Kowalska, 2023). Green entrepreneurs can leverage these transformations into businesses, technologies, and strategies that benefit both environmental and social progress at a wide scale (Soomro et al., 2020a; Sürücü et al., 2023).

Beyond business success, green entrepreneurship has a mission. It aims to ensure the sustainable development of local communities and the environment. These efforts are led by green entrepreneurs, who emphasize finding new forms that either reduce energy or contribute to sustainable practices (Drago & Gatto, 2022). They are involved in more and fairer economic systems with no harmful environmental impacts (Willemsen & van der Veen, 2014; Misztal & Kowalska, 2023).

Green entrepreneurship remains underrepresented in the mainstream, most likely due to several factors, including socioeconomic-cultural and intellectual biases. Green entrepreneurs often face difficulties in a business-as-usual environment, which is well entrenched with conventional entrepreneurial models (Demirel et al., 2019). Nevertheless, green entrepreneurship boosts the power of companies that identify and exploit unique opportunities while continuing to operate

sustainably by adding up all environmental activities towards enhancing their overall sustainability (Makhloufi et al., 2021).

This paper uses a Bibliometric Analysis research method to study the scientific progress of green entrepreneurship. The study attempts to provide an integrated vision of how the concept has developed over time in academic literature, delineating its intellectual evolution and underlining breakthroughs. Such an analysis is important because it identifies shortcomings in extant research and areas that deserve further examination. It also provides important implications for green entrepreneurship researchers and practitioners, such as how to construct a roadmap for future studies in this area.

This paper is valuable because it uses in-depth bibliometric analysis to depict the progress and directions of green entrepreneurship research. This delineates top publications, authors & keywords and offers an in-depth insight into the field. The paper also presents a schematic model of the literature, which can be differentiated into central themes such as conceptual basics, main causes, important attributes, and exercises subject to circular economy principles that effectually address these root drivers' challenges and bottlenecks' effects. In addition to contributing significantly to academic discussion, this comprehensive review has policy and practical implications for authorities - as well as businesspeople who aim at developing green entrepreneurship towards sustainable development.

2. Literature Review

2.1. Overview of Green Entrepreneurship

Green entrepreneurship is defined as business ventures that try to find solutions to environmental and social challenges by using new, sustainable ways of doing things. In simple words, it refers to the integration of environmental concerns into basic economic activity and a strategic management plan of a business that identifies profit along with ecological sustainability (Duran, 2024). This is an approach defining green entrepreneurs who prioritize reducing environmental impact and promoting sustainable development (Abdelwahed et al., 2023; Allen & Malin, 2008).

The ambit of green entrepreneurship consists of developing a very wide range—from the development of eco-friendly products to implementing sustainable business practices and green technologies. It is multi-disciplinary and intersects between environmental science, business management, and social entrepreneurship. Green entrepreneurs will, in all likelihood, express

such zeal for environmental conservation by developing businesses that create economic value accompanied by the well-being of the planet (Alvarez-Risco et al., 2021; Anghel & Anghel, 2022).

Another approach is proactive green entrepreneurship, where businesses act very efficiently and ensure less ecological impact. This consists of using renewable sources for energy, reducing wastage through recycling and upcycling, and using efficient resource management systems (Lotfi et al., 2018; Gevrenova, 2015). By adopting these practices, green entrepreneurs not only enhance their sustainability but also set standards for others to follow in practicing environmental stewardship.

In addition, green entrepreneurship is often energized by a strong ethical foundation, in which the reasons for starting and operating a business are rooted in profound responsibilities to be stewards of the environment and promoters of social justice. The element of such ethics differentiates green entrepreneurs from traditional entrepreneurs, as the former make most of their business decisions based on the principles of sustainability and community well-being, rather than profit maximization at any cost (Cooke, 2020; Demirel et al., 2019). It is this ethical orientation that becomes very important in consumer trust and credibility, given that these consumers are becoming more aware and demanding transparency and accountability from businesses that serve them.

Other than individual business practices, green entrepreneurship also plays a very significant role in influencing public policy and regulatory frameworks. Green entrepreneurs also, in many cases, lobby for environmental policies that will accommodate sustainable development and green business practices. Their active involvement in policy dialogues allows for the change of an atmosphere in which other companies operate toward more sustainable practices and enables the shifting of economies to greener paths (Alwakid et al., 2020; Alwakid et al., 2021).

Green entrepreneurship is not confined to startups or small businesses, but large conglomerates are also moving towards green entrepreneurship as part of their corporate strategy. It helps to be driven by the understanding that there could be long-term financial benefits in such sustainable practices as savings due to energy efficiency and benefits that accrue from a positive brand reputation and customer loyalty (Makhloufi et al., 2022; Polas et al., 2022). Therefore, green entrepreneurship could also be regarded as a contributor to the realization of the overall corporate sustainability initiatives.

Another very important aspect of green entrepreneurship is the scope for innovation it leaves. Green entrepreneurs are pioneers in formulating new technologies and business models to tackle environmental challenges. Such innovation ranges from breakthroughs in clean energy technologies to novel methods of waste reduction and sustainable agricultural practices (Drago & Gatto, 2022; Trapp & Kanbach, 2021). Last but certainly not least, innovation in creating new markets and economic opportunities that are conducive to goal achievement for sustainable development is yet another motivation for green entrepreneurship.

Lastly, green entrepreneurship is entirely linked with the concept of a circular economy, where there is a change in focus toward designing out waste and keeping products and materials in use for as long as possible. Green entrepreneurs are playing a significant part in embracing the principles of a circular economy through the development of products that are more durable, repairable, and recyclable (Reza-Gharehbagh et al., 2023; Makki et al., 2020). This, in effect, helps minimize environmental depletion while adding value to the respective business and consumers at large by resulting in improved longevity of product life cycles and lowering new raw materials.

2.2. Theoretical Foundations of Green Entrepreneurship

The theoretical bases of green entrepreneurship, then, are rooted in an approach in which environmental goals are integrated with entrepreneurial practices toward the creation of economic value through environmentally beneficial innovations and practices. This conceptual frame integrates entrepreneurship's innovative and risk-taking characteristics with a commitment to environmental stewardship as a response to an urgent call for sustainable development (Gibbs & O'Neill, 2014).

Green entrepreneurs can discover, and exploit market opportunities created by the increasing demand for sustainable products and services by using their environmental understanding and entrepreneurial skills to design solutions that meet ecological problems (Alwakid et al., 2020).

Green entrepreneurship is a part and parcel of the wider concepts of sustainability and environmentalism. Sustainability is being able to meet the needs of the present generation without jeopardizing the ability of future generations to meet their needs. It involves economic, social, and environmental dimensions. In its real essence, green entrepreneurship closely synchronizes with this definition and conjoins economic success with a positive impact on the environment. Environmentalism revolves around the advocacy of the protection and preservation of the environment. In this scenario, green entrepreneurs usually surface from an

established or strong environmental ethos driven by a desire to contribute to ecological well-being through business ventures themselves (Allen & Malin, 2008). The two goals are encapsulated in the relationship between green entrepreneurship and the achievement of business success on one hand and fostering environmental sustainability on the other.

The study of green entrepreneurship is built on several theoretical models and approaches that provide unique insights into the harmonization of environmental and entrepreneurial objectives. It generally suggests that a firm's competitive advantage derives from its unique resources and capabilities. This translates to resources that supply green entrepreneurs with environmental knowledge, sustainable technologies, and eco-friendly processes to innovate and differentiate products and services.

Ecological Modernization Theory postulates that it is possible to combine economic development with environmental protection. It argues that sustainable industrial practice is increased by technological innovation and institutional changes. Green entrepreneurs embody this theory through the development and innovation of technologies and business models that mitigate environmental degradation while also contributing to economic growth at the same time (Gibbs & O'Neill, 2014).

The Triple Bottom Line (TBL) extends the traditional accounting framework to include social and environmental performance as well as economic performance. Green entrepreneurship embodies the TBL approach in achieving profit, people, and the planet. Such a holistic view encourages businesses to consider the broader impacts of their activities and to pursue goals that support overall sustainability.

These theoretical bases can be considered quite strong, with concepts outlining principles and practices within green entrepreneurship. That is, they bring out the multidimensional aspect of green entrepreneurship—one that does not just look at economic gain but seeks to contribute to environmental sustainability and social well-being positively. This integrated approach is required to ensure the development of a sustainable and resilient economy in the face of ever-growing environmental challenges.

2.3. Drivers of Green Entrepreneurship

The concept of green entrepreneurship is a melting pot of environmental awareness, social consciousness, policy and institutional influences, economic incentives (in that the business prospects override other concerns), market demand and technological advances. All these

factors combined are creating an ecosystem that naturally allows green entrepreneurs to blossom, which in turn helps and supports good sustainable business practices.

The awareness of our environment and its importance for providing the air we breathe is essential for individuals and corporations to embrace the green movement. Social responsibility plays a major role in motivating individuals and some corporations to pursue green entrepreneurship. The public is becoming more conscious of environmental problems such as climate change, pollution, and resource depletion. As a result, there is an expectation for businesses to play a role in addressing these issues responsibly. Sustainable practices and environmental impact reduction are becoming increasingly common requests from consumers, investors, and other stakeholders at large companies. Entrepreneurs above have increased awareness about the environment, hence feeling forced to integrate environmental concerns in their business model and ensure that they develop environmentally friendly products or services (Abdelwahed et al., 2023; Alwakid et al., 2021).

Policy and Institutional Influences on Green Entrepreneurship Policies and regulations with an eye towards sustainability have been implemented by world governments, as there is continuously increasing pressure from the government regulatory agency on businesses. This includes pro-environment policies, like tax incentives and subsidies for companies adopting environmentally friendly practices; or strong regulations punishing ecologically damaging actions. The implementation of these policies not only promotes a green business environment, which encourages innovation and the creation of sustainable solutions by entrepreneurs (Alwakid et al., 2020; Chygryn 2017), but also aligns with international agreements and frameworks, such as the Paris Agreement. This global support makes sustainable practices essential for many businesses.

Similarly, economic incentives and market demand are also key factors in promoting green entrepreneurship. The sheer number of consumers looking for eco-friendly solutions opens doors to a lot of greener business ideas. There is a growing portion of consumers who are prepared to pay more for environmentally friendly, locally-sourced and sustainably made products. Consequently, interest among consumers in green products motivates businesses to innovate and create environmentally friendly items (Demirel et al., 2019; Lotfi et al., 2018). Secondly, a growing number of investors are considering sustainability criteria when choosing where to invest, and this encourages people seeking financial aid as well.

Technological development and innovation are key in the support for green entrepreneurship. This means that the door is always open for entrepreneurs to innovate and bring more efficient, less costly, and environmentally friendly solutions through the development of new technology or practices. Green entrepreneurs are given the tools to effectively address environmental challenges with innovations in renewable energy, waste management, sustainable agriculture, and green manufacturing (Drago & Gatto) 2022; Trapp & Kanbach). Also, abrasive growth in the field of information technology and digitalization allows various green businesses not only to access a more comprehensive marketplace but also to make their own process simple for themselves which further mark-up ESG optimistically.

To conclude, the ecological motives for green entrepreneurship are quite diverse; in addition to environmental concern and social responsibility, it is driven by institutional-policy conditions, economic-industry factors, or technological change.

2.4. Characteristics and Practices

Green entrepreneurship has a dynamic approach characterized by a sustainable business model, green innovation with technology integration, a high concern for ethics enabling social responsibilities, and a green marketing strategy that reflects changing consumer behavior.

Business models and practices that support sustainability are core to green entrepreneurship. These businesses are intended to exist with minimal negative environmental impact, primarily consisting of resource-efficient designs that promote waste reduction and use renewable energy sources. Lifecycle thinking is an aspect of green entrepreneurship, and often, they care about what happens to the product or service throughout its lifecycle, from production through disposal. It would both improve sustainability and, is often the most cost-effective manner leading to additional efficiency (Lotfi et al., 2018; Gevrenova, 2015). Regulatory change and volatility in asset price relating to climate may impact the company's strategy but those that are being made sustainable will be more resilient, provided it is done so with an eye on long term resilience of business.

Green entrepreneurship involves implementing green innovations and integrating technology. Advanced green technologies such as solar, wind, and other renewable energy systems, sustainable agricultural products, efficient transportation services, and water infrastructure renovation are all areas where entrepreneurs develop strategies to ensure that these solutions meet environmental goals while also being economically viable. The technological progress they deliver leads to the establishment and diffusion of novel designs in situ, which help us

decouple from potential traps that degrade modern business sustainability (Drago & Gatto 2022; Trapp & Kanbach 2021). Green entrepreneurs can also play a significant role in this area by improving the performance of their businesses through high technology integration. This can help reduce environmental footprint and replace previous practices (Chen et al., 2023).

Green entrepreneurs also hold important significance to ethical considerations and thrust corporate social responsibility (CSR) for them. These companies are fully transparent and accountable in how they operate, so their operations positively impact the environment as well as society overall. This includes ethical practices like fair labor conditions, giving back to communities where businesses operate, and responsibly sourcing materials. Green entrepreneurs focus on producing social value and building rapport with their stakeholders, leading to greater brand loyalty and a good reputation (Allen & Malin 2008; Abdelwahed et al., 2023). Designed to provide a social and public benefit beyond company objectives, CSR initiatives are typically workforce targeted community outreach programs providing environmental education with non-profits.

Green marketing and consumer behavior are the most important for green entrepreneurs. As people become more aware of environmental problems, they tend to look for sustainable goods and services. In introducing green marketing strategies, aspiring green entrepreneurs seize this trend displaying the numerous environmental benefits of their offering. For green marketing to be effective, it should focus on the clear communication regarding an organization's sustainable practices and include eco-labeling designed for consumers as a certification that explains environmental standards of products (Nguyen et al., 2023; Polas et al., 2022). Consumer awareness is important to create products they will find useful and relevant, which in turn should make the market more widespread.

In summary, the traits and behaviors of green entrepreneurship are encapsulated by sustainable business models, innovation in green space, ethical approach to doing business, and strategic activities to ensure their presence is felt due to strong practices applied during marketing. These dimensions of the green entrepreneurs are not only going to set them apart as different from conventional business structures but will also enable their rise with primacy in leading towards sustainable transition. Green entrepreneurs can attain financial success and help our planet and society by making a commitment to environmental stewardship.

2.5. Challenges and Barriers

For the growth and development of green entrepreneurship, there are numerous challenges as well as bottlenecks that come its way. Market and institutional barriers, operational and financial challenges, regulatory and policy constraints, as well as cultural and social barriers

Market, as well as institutional barriers are major hurdles for green ventures. The market for green products and services is typically a nascent market, with less consumer awareness and demand in comparison to traditional markets. This, in turn, can prevent green businesses from reaching economies of scale and compete against more traditional non-green companies (Makki et al., 2020; Uslu et al. 2025). Moreover, the presence of institutional obstacles such as inadequate infrastructure support systems and a lack of green financing or sufficient market stimulus can further impede these business models (Farinelli et al., 2011).

The firm is also facing significant operational and financial challenges. The initial costs for green entrepreneurs also tend to be higher than average, with requirements regarding specific technologies, sustainable materials, and conformity to environmental standards (Burzyńska et al., 2018; Nordin & Hassan, 2019). Accessing finance can be particularly difficult, as investors may perceive green businesses to be riskier. The other is that maintaining profitability and sustainability can be a precarious balance to walk, and without sufficient financial resources operational efficiencies are harder/impossible (Mrkajic et al., 2019).

Policy and regulatory limitations may also make it challenging for green entrepreneurs. Finally, some regulations are designed to be in support of sustainability but overall may create barriers that undermine innovation and increase compliance costs (Alvarez-Risco et al., 2021; Block et al., 2020). Unstable, ever-changing policies can cause ambiguity which makes it difficult for green businesses to plan future activities. Furthermore, green entrepreneurs are now experiencing a challenge of operate across global market since the lack of harmonized international standards also occurs (Cooke 2020).

Cultural and social barriers are also major challenges. Indeed, green entrepreneurs usually face substantial obstacles in the form of deeply entrenched consumer habits as well as social norms that support mainstream (non-green) products and practices (Silajdzic et al., 2015). It can be a challenging and resource-intensive task to educate consumers about the benefits of environmentally friendly products and to bring about changes in their behavior. Additionally, resistance to organizational and community change can pose social barriers that prevent the implementation of green practices (Amankwah & Sesen, 2021; Tien et al., 2020). How to

navigate within these customs and social structures is a concern for environmentally friendly entrepreneurs seeking to gain the support of communities.

Green entrepreneurship, in summary, involves challenges and barriers related to the market, operational, regulatory, and cultural circumstances. It takes the right market conditions, regulations, funding opportunities and social acceptance to get all those pieces in place. While facing significant obstacles, green entrepreneurs have the potential to be powerful change-makers in propelling a sustainable economy.

2.6. Impact and Outcomes

Green entrepreneurship results are outcomes of several dimensions, such as economic performance, environmental sustainability, and social well-being. A unique positive correlation between green entrepreneurial activities among traditional entrepreneurs makes an interesting conclusion.

From the perspective of the economy, green entrepreneurship helps business performance creating new markets for and giving it a competitive advantage. After all, a step towards sustainability also represents an investment in the efficiency of the company and reduces costs in most cases. These green companies may even serve a type of demographic that is willing to pay more for sustainable, environmentally conscious goods and services. Also, green entrepreneurship can help to establish the brand value and reputation of a company which improves customer loyalty and sales rate (Chen et al., 2023; Makhloufi, 2023) In addition to directly providing economic incentives for one company, these benefits also lead broader advances in the economy by promoting green industrial innovation and job growth (Mrkajic et al. 2023).

Green entrepreneurship navigates environmental impact and supports sustainability by decreasing eco footprints. At the forefront of environmental mitigation technologies and practices are green entrepreneurs. They work tirelessly every day to solve the problems impacting our beautiful planet. This includes developing renewable energy solutions, implementing waste reduction techniques, and establishing sustainable sourcing processes for materials. These green businesses work towards environmental objectives before they can lower greenhouse gas emission, conserve natural resources and enhance biodiversity (Nguyen et al., 2023; Polas et al., 2022). Several positive findings related to nature and carbon records can be accompanied by sustainability or ecology measurements. For example, 1) in terms of environmental fair trade, it is important to examine the connection between green

entrepreneurship activity and corporate social responsibility, and explain a sustainable approach; 2) use monetary efficiency metrics to address key definitional issues with management performance standards that are favorable as a result of PARCS.

Not only from a social point of view, green entrepreneurship has been triumphant in community building and societal well-being. Green companies are the kind of businesses that give back to local people by generating employment, making economic contributions, and investing in community projects, they also significantly enhance social equity by ensuring, for instance, fair wages, and they engage communities in their sustainability practices underpinning collaborative ownership (Alvarez-Risco et al., 2021; Tien et al., 2020) Moreover, green businesses can stimulate social innovation by responding to societal issues linked to health, education, and basic services through environmentally sensitive pathways (Silajdzic et al., 2015).

An in-depth comparative analysis with traditional entrepreneurship emphasizes the distinctiveness in both their manner and impact. Most of the traditional entrepreneurship focuses on maximizing financial returns, which is just happy at face value ignoring damaging effects to environments and lifestyles. Green entrepreneurship, on the other hand, has embedded in its main objectives a triple bottom line of profit for people and the planet, ensuring that economic endeavors do not come at an environmental or social cost (Schaper 2016; Cooke 2020). This comprehensive method positions green entrepreneurship as a more sustainable and responsible business model, something that is now being acknowledged and respected in the present-day economy (Gibbs & O'Neill, 2014).

Finally, green entrepreneurship is likely to have multiple economic and non-economic impacts on the environmental development of society everywhere. Green entrepreneurs have an important role in pushing for a more sustainable - and just- global economy by encouraging sustained business practices, environmental stewardship through policy changes, and community involvement. Their process, in contrast with traditional entrepreneurial models, highlights the need for sustainability to be incorporated into business strategies in ways that counter tackle global challenges currently.

2.7. Future Directions and Research Gaps

The field of green entrepreneurship is rapidly evolving, and there are several emerging trends that warrant closer study for potential support measures. One significant development is the integration of digital technology into green business. For example, to enhance transparency in

the supply chain, proponents are suggesting the use of blockchain. To manage energy more efficiently, there is a growing adoption of Internet of Things technology, and for optimizing resource use, artificial intelligence is being increasingly utilized. In addition to this, the circular model of the economy, which focuses on the re-use and preservation of raw materials, opens serious gates to entrepreneurs in the field of “green prospects”.

While developments have been made, many key questions still exist. More extensive studies on the long-term economic implications of green entrepreneurship are needed, especially in different regional contexts and sectors (Makhloufi et al., 2022). Broader adoption necessitates understanding the scalability of green business models and which market conditions make them applicable. However, studies on the behaviorist perspective of green entrepreneurship in terms of motivations behind and processes followed for making such decisions by green entrepreneurs have not been explored (Gibbs & O’Neill 2014).

It is suggested that future research can delve deeper into policy and regulation as a more vital contributor to green entrepreneurship development or decline. This is an issue which could be promoted through normative comparative studies across countries with a variety of regulatory norms. Considering the space where social entrepreneurship meets green entrepreneurship may also yield guidance on dealing with environmental and social problems at once (Abdelwahed et al., 2023). The acceptance of interdisciplinary research drawing on environmental science, economics, and business management could lead to a better understanding of sustainability challenges and promote integrative solutions.

The message for policy and practice is clear. Policymakers should create space to encourage green business by providing stimulus such as tax relief, grants, and subsidies for the financing of sustainable businesses (Alwakid et al., 2021). Furthermore, we anticipate the emergence of green entrepreneurship through initiatives like policies that support research and development in green technology and the implementation of mechanisms to facilitate easier access to affordable or no-cost funding for environmental initiatives. Additionally, educational programs focused on sustainability and entrepreneurship may be introduced to equip aspiring entrepreneurs with the essential knowledge for achieving success (Alvarez-Risco et al., 2021).

In reality, the application of a larger-scale sustainability philosophy through incorporating environmental and social criteria into your core strategy can be beneficial from a business perspective. Vibrant interlinks have occurred around businesses, governments, and NGOs to improve the outcomes of green entrepreneurship initiatives as well as to promote a conducive

milieu for sustainable innovation (Tien et al., 2020). In addition to measuring impact companies should communicate their sustainable efforts clearly and transparently in order to win the trust of their consumers or any other associated stakeholders.

3. Methodology

Bibliometric analysis examines quantitative and qualitative information in scientific publications, articles, books, and other academic sources (Li & Zhao, 2015). This examination method aims to understand the literature within a given research field, identify trends over time, and evaluate the types of information available on specific topics. Bibliometric analysis contributes to revealing the developmental progression of a particular area of study and provides insight into emerging subjects within that domain (Guo et al., 2019; Donthu et al., 2021). Increasingly, this technique is utilized to investigate various facets of scientific inquiry (Ellegaard & Wallin, 2015). It serves as a means to scrutinize the academic outputs of authors, institutions, and countries. (Wang et al., 2020). Additionally, bibliometric analysis can recognize trending issues and shifts related to a defined concept. (Wang et al., 2010). Of note, this examination approach has the capability to uncover gaps within the literature. (Donthu et al., 2020). The method encompasses explorations of authors, citations, publications, and keywords.

The analysis mentioned is applicable in various fields (Gaviria-Marin et al., 2018). In the field of management science, it has been utilized in areas such as operations research and management science (Merigo & Yang 2017), knowledge management (Gaviria-Marin et al., 2019), safety culture (Van Nunen vd, 2018), and risk management (Nobanee et al., 2020). In the field of entrepreneurship, it has been used in papers related to bibliometrics, entrepreneurship and crisis (Xu et al., 2021), entrepreneurial universities (Forliano et al., 2021), and academic entrepreneurship (Skute et al., 2019).

Articles from the Web of Science database were utilized in this study. The articles were accessed by searching for "green entrepreneurship" and other relevant keywords related to green entrepreneurship. The raw data was sourced from the Web of Science with plain text and was processed using the "bibliometric" package in the R program. It's worth noting that the accuracy and correlation integrity of the results derived from this process are noted to be different from those obtained using other bibliometric analysis tools, such as VOSviewer, which is primarily limited to visualization. The bibliometric package was used in this process.

The relationship between keywords was visualized with the help of The VOSviewer software (Van Eck and Waltman, 2017). A software program, VOSviewer developed specially for creating and visualising bibliometric maps. (Van Eck and Waltman, 2010). Alternatively, networks can be established using the major terms extracted from text-mined literature with VOSviewer (Bukar et al., 2023). It maps graphically where these networks are into one holistic network (Kirby, 2023).

4. Findings

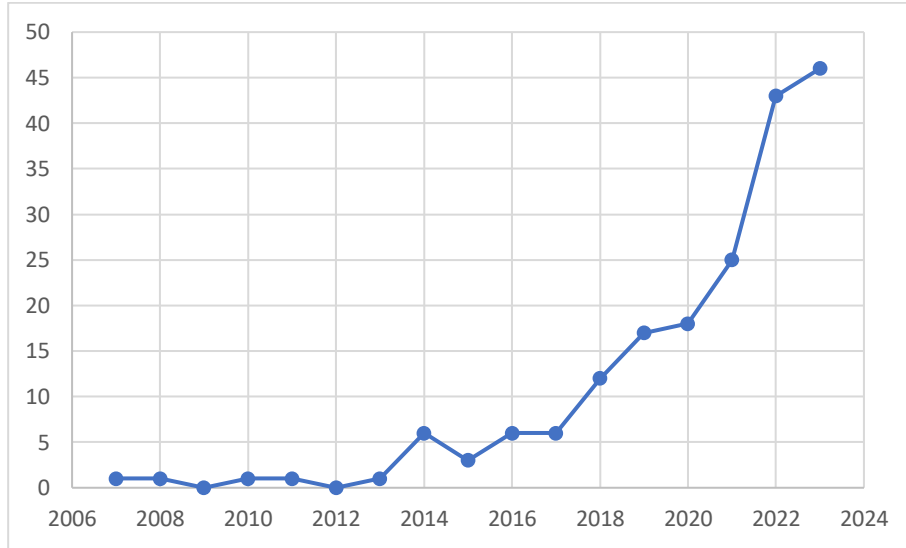
This study investigates the scientific development of the green entrepreneurship concept and is intended to inform future green entrepreneurship studies through bibliometric analysis. For this purpose, 195 articles, 100 journals, 552 authors, 626 keywords in the WOS accessed, and accessed articles and authors keywords were analyzed through the “bibliometrics” package in the R program. Table 1 provides general information about the analyzed articles.

Table 1. Information on the Articles

Description	Results
Time Interval	2007:2024
Articles	195
Annual Article Growth Rate	13.01
Average Age of Articles	3.51
Averages Citation Per Article	15.46
Keywords	626
Author	552
Number of Single Authored Article	22

The first green entrepreneurship article was identified in 2007, and the last one is dated 2024. We discovered 195 articles at an average age of 3.51 years. Thus, it could also be justified that Green Entrepreneurship concept is contemporary. The annual article growth rate was determined to be 13 percent.

Figure 1. Trend in Green Entrepreneurship Research Publications (2006-2024).

The trend analysis of green entrepreneurship research publications from 2007 to the present shows a consistently high and increasing interest in the field over the past two decades. From 2007 to around 2012, there was a low volume of publications, indicating that green entrepreneurship as a research topic was in its early stages. It is reasonable to assume that during this time, the research community began to recognize the importance of incorporating environmental concerns into entrepreneurial activities, although it was not yet widely acknowledged.

There is a significant increase in the articles starting from 2013 with gradual rise which indicates an increasing awareness and interest towards the topic. The increase indicates green entrepreneurship was slowly being recognized as a key area of research, potentially influenced by mounting global concerns over sustainability and the roles businesses could play in counteracting environmental harm. However, for the years post-2015 there is a significantly upward trend suggesting that serious attention to this concept has increased within academics.

The transition largest starts in 2019 when the number of publications suddenly increases dramatically. Some drivers behind this boom are greater international awareness of climate change, new more stringent environmental regulations, and the increased prominence of

sustainability in business operations. The large number of publications at this time evidenced the fact that green entrepreneurship had moved beyond a niche subject to become an area bonded in scientific space. Academics from different realms could have been discovering novel approaches of taking sustainability with entrepreneurship, as it would also be how society should see the importance on environmental welfare.

The concept of green entrepreneurship has already been extensively explored and is expected to continue growing until 2024. This trend reflects the increasing importance of environmentally sustainable businesses. The steady growth in publications also indicates the evolving nature of this field, with research frontiers and key interest areas changing over time.

In the past two decades, there has been an increasing research interest in green entrepreneurship, as evidenced by the trend analysis on publications. Initially started as a response to environmental issues, green entrepreneurship has now become established and recognized in academic circles for addressing major challenges in sustainable ways. Continuing research in this area highlights the significance of green entrepreneurship in promoting environmental protection and encouraging more sustainable practices.

Figure 2. Top Journals Publishing Green Entrepreneurship Research

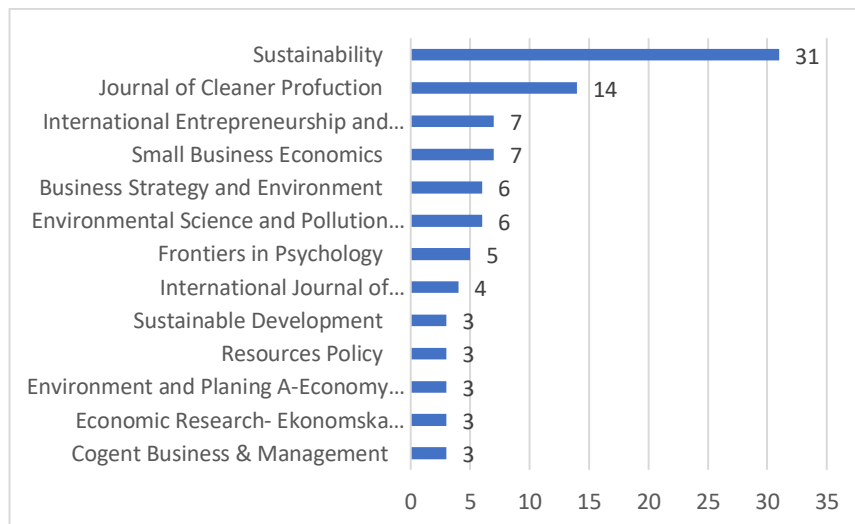

Figure 2 shows journals in which articles on green entrepreneurship were published. Accordingly, “Sustainability” published 31 articles on green entrepreneurship. The majority of the publications related to this concept were realized in this journal. Apart from this, “The Journal of Cleaner Production” includes articles on green entrepreneurship with 14 articles. The

fact that Sustainability is published monthly may have contributed to the fact that this journal contains many green entrepreneurship articles.

Table 2. Top Contributing Authors in Green Entrepreneurship Research

Authors	Articles
Makhloufi L	6
Gao Y	4
Gibbs D	4
Haldar S	4
Mondal S	4
Alvarez-Risco A	3
Del-Aguila-Arcentales S	3
Gupta H	3
Hussain S	3
Meirun T	3
O'neill K	3
Singh S	3
Soomro Ba	3
Tsai Sb	3

Table 2 shows the authors who wrote most green entrepreneurship articles. Accordingly, L. Makhloufi is the person who wrote the most green entrepreneurship articles. The majority of his articles in WOS are articles on the impact of the green entrepreneurship orientation on concepts such as eco-innovation, environmental performance (Makhloufi et al., 2022; Makhloufi, 2023; Makhloufi et al., 2024).

Table 3. Top Contributing Institutions in Green Entrepreneurship Research

Affiliation	Articles
Jilin University	7
Indian Institute of Technology	5
Bucharest University of Economic Studies	4
Dalian University of Technology	4
Harbin Institute of Technology	4
Ministry Of Education and Science of Ukraine	4
University College Dublin	4
Islamic Azad University	4
Mae Fah Luang University	4

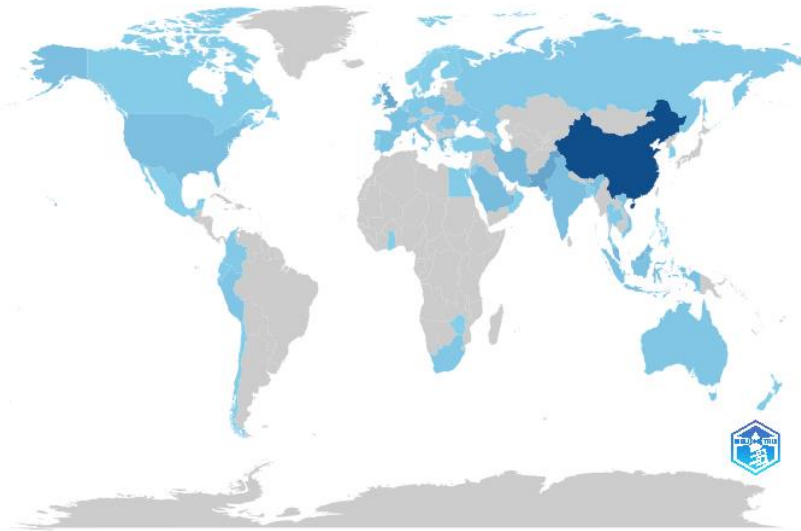
Table 3 shows the institutions with the highest number of publications in green entrepreneurship. This table shows the institution to which the authors belong, with the authors from Jilin University having the highest number of articles on green entrepreneurship.

Table 4. Top Contributing Countries in Green Entrepreneurship Research

Country	Frequency
China	123
Pakistan	38
UK	34
Iran	20
Malaysia	20
Greece	17
Saudi Arabia	17
India	14
USA	14
France	12
Indonesia	12
Italy	11
Spain	11
Poland	10
Vietnam	10

Table 4 shows the countries with the highest number of articles on green entrepreneurship. It is determined that China has the highest number of articles. The reason for the predominant number of green entrepreneurship articles coming from China may be that it is one of the countries with the highest levels of environmental pollution. Pakistan ranks second. Pakistan is one of the worst-performing countries in the world in terms of environmental pollution. Researchers may have turned more to green entrepreneurship articles to find solutions to the problems they face in their countries.

Figure 3. Geographical Distribution of Green Entrepreneurship Research Publications

The geographical representation of green entrepreneurship research publications provides us with some key understanding about the regions within which academic contributions on this topic are located in a global perspective. The most salient result of the analysis is that green entrepreneurship as a research subject has been largely conducted in China. This is probably due to China's major pollution burdens, and the Chinese government ensuring a strong policy on sustainability as well as green technologies. This has led China with an innovation focus and strong environmental research investments to be one of the worldwide leaders in this field.

Apart from China, other Asian countries such as India, Japan and South Korea have also exhibited high levels of research output on green entrepreneurs. This regional focus reflects the

increasing awareness of sustainable procedures in these highly dynamic economies. On the other hand, a number of contributions to HAEC are from European countries, with Germany and UK being major contributors, followed by Italy. In these countries, there are generally robust education and research institutions that put a high emphasis on sustainability, among other things, trying to embed green behaviour into company operations.

In addition, the map shows a growing enthusiasm for green entrepreneurship in places like Southeast Asia, South America and Africa. One of the characteristics of sustainability research and publication is that increasing contributions comes from countries, notably, Brazil in their studies on environmental justice or South Africa (but also Indonesia). Nonetheless, research in those regions are relatively less than the global leading countries suggesting a window of opportunity for advancing green entrepreneurship research.

On the other, researchers barely done any work in a few country of central Asia are shown on map as well some Middle eastern and African counties. There are a number of reasons this research gap may exist, including financial constraints and the lack of an infrastructure that would help assist in environmental fields. Resource mobilization and international collaboration efforts are required to make more communities in these regions contribute effectively towards green entrepreneurship.

Thirdly, the research locations could be influenced by national policies and institutional support. In general, results have shown that countries with strong government support for sustainability and green technologies lead to higher research output. It highlights how policy frameworks can drive straightforward academic and practical developments in green entrepreneurship.

Table 5. Most Cited Articles in Green Entrepreneurship Research

Article	DOI number	Total Citation
Dixon & Clifford (2007)	10.1108/09534810710740164	571
Demirel et al. (2019)	10.1007/S11187-017-9933-Z	358
Allen & Malin, (2008)	10.1080/08941920701612917	296

Silajdzic et al. (2015)	10.1016/J.Jclepro.2014.07.004	215
Ebrahimi & Mirbargkar (2017)	10.1007/S40821-017-0073-9	207
Yi Gf, 2021, Int Entrep Manag J	10.1007/S11365-020-00649-Y	191
Mrkajic et al. (2019)	10.1007/S11187-017-9943-X	171
Gibbs & O'Neill (2014).	10.1068/A46259	156
Makhloufi et al. (2022)	10.1002/Bse.2902	138
Zhao et al. (2020)	10.1016/J.Seps.2019.100757	114

Table 5 shows the most cited articles. The most cited article on green entrepreneurship is "Ecopreneurship – A New Approach to Managing the Triple Bottom Line," written by Sarah Dixon and Anne Clliford in 2007. Using semi-structured interviews, micro-ethnographic research, and literature review, Dixon and Clifford found a strong relationship between entrepreneurship and environmentalism. This article is also one of the first published articles on green entrepreneurship. The reason why this article is highly cited maybe because it is one of the first studies on the subject.

Table 6. Most Frequently Used Keywords in Green Entrepreneurship Research

Keywords	Frequency
green entrepreneurship	95
sustainable development	21
sustainability	20
green innovation	15

sustainable entrepreneurship	12
entrepreneurship	11
ecopreneur ship	9
green entrepreneurship orientation	8
green economy	7
green entrepreneurial intention	7
green absorptive capacity	6
green entrepreneurial orientation	6
environmental entrepreneurship	5
green entrepreneurs	5

Table 6 shows the most frequently mentioned keywords in the articles. Accordingly, the most frequently mentioned keywords other than green entrepreneurship itself are sustainable development, sustainability, green innovation, sustainability, entrepreneurship. The main goal of green entrepreneurship is to ensure a sustainable future. Therefore, it seems reasonable that researchers frequently use keywords related to sustainability at the most.

Figure 4. Word Cloud of Key Terms in Green Entrepreneurship Research

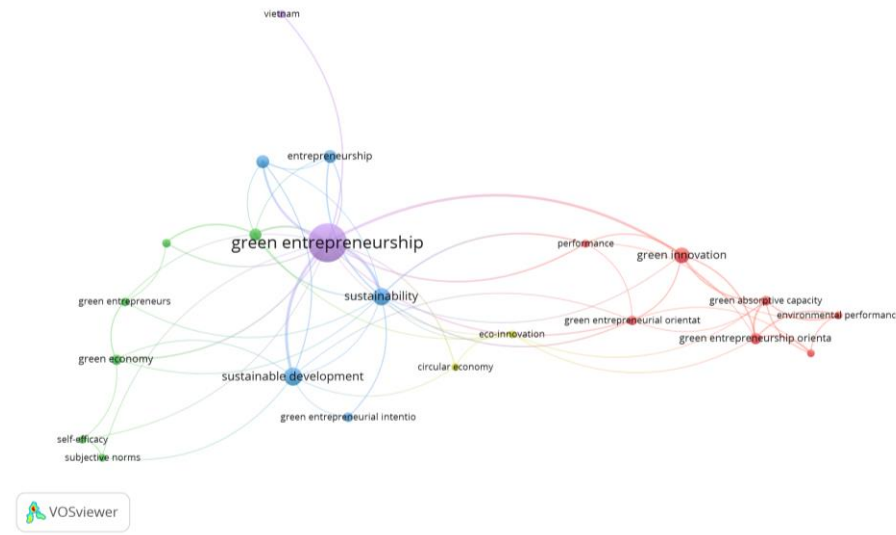

The word cloud analysis of green entrepreneurship revealed the following key themes and concepts represented in this field. The most central and major term is green entrepreneurship, which is clearly the focus of the study. Other terms in Types of text that range around it are also important and key to understanding green entrepreneurship. One of the most frequent terms in the word cloud is sustainability. On the one hand, it is the main and central public category, and, on the other hand, sustainability serves as the focus of the attention that is drawn to it as the primary stream of public life.

At the same time, sustainable development is quite popular, which indicates the association of green entrepreneurship with ensuring long-term socio-almost everyone's psychological and environmental well-being. Another important process in word count is green innovation. It emphasizes the need for innovation in green entrepreneurship, and it plays a leading role in addressing environmental issues and fostering sustainability. Compared to the above words, green innovation shows that research in this area is characterized by innovation-focused practices and technoscapes that optimize the negative impact on the environment.

Eco-friendly, renewable energy, and environmental impact are three other such terms. These words show the focus of green entrepreneurs on constructive action that helps the environment, the use of renewable forms of energy, and the most basic method of straining with its negative impact. The last four expressions are sustainable business and green technology. In general, these phrases represent a combination of green entrepreneurs and individuals 'economic activities, whereby the profitability of the business is the fundamental element, and in practice, entrepreneurs prove to be both ecological conscious and socially responsible.

Figure 5. Co-occurrence Network Analysis of keywords related to green entrepreneurship

The findings of green entrepreneurship keyword co-occurrence network analysis provide important implications for the existing research landscape in field. In the center of the network, they have identified as a core concept of "green entrepreneurship," which means their main focus area in academic literature. Its centrality serves to emphasize just how crucial the term is, signaling that it is a core concept imbricated within many other significant areas - in short something we could say defines research on this subject.

One of the biggest discoveries is that green entrepreneurship and sustainability are closely linked. This operator's impact-centered close-fit embodies that sustainability is an inherent and connecting feature of green entrepreneurship by targeting built-in objectives to drive sustainable activities as well as ecological saving. There is also a large correlation between the network and "sustainable development" supporting our idea that green entrepreneurship intends to achieve far broader sustainable development goals.

The research also illustrates the notion of "green innovation," a term that is closely related to green entrepreneurship. From this connection, it is clear that innovation in green businesses represents a significant facet of their operations with the creation of new forms or variations on environmentally conscious products and services. The use of terms such as "performance" and "environmental performance" in the context of green improvement corresponds to an

understanding that this form innovation is truly about output, showing how it includes both economic success imperatives with environmental wellbeing benefits.

In addition, the network displays numerous clusters that each represent a different sub-theme in green entrepreneurship. The cluster highlighted in Figure 5 links green entrepreneurship to "green economy" and "self-efficacy," implying that researchers are keen on the economic forces driving green entrepreneurial activities as well as individual impulses. Another group consists of terms like "circular economy" and "eco-innovation" pointing toward new tendencies as well a growing investigation effort in researching sustainable economic models and novel ecological solutions.

Thus, the inclusion of country-level terms such as "Vietnam" is interesting in highlighting the importance that regional-based studies, along with case analysis, play in understanding various aspects relating to green entrepreneurship. Such a regional focus could shed light on the particular challenges and opportunities green entrepreneurs face in different parts of the world, thus making a more comprehensive portrait.

Less connected terms such as - subjective norms - found by the network may represent new or underexplored areas in green entrepreneurship research. These peripheral keywords provide hints of the possible areas that might be overlooked in literature to target for future research, which allows room for improvement and adds more value as a part of knowledge discovery.

5. Conclusion

Over the years, green entrepreneurship has attracted attention as it enables people to contribute to vital areas, such as the environment, while lending fuel for economic growth. Green entrepreneurship implies that a new model of sustainability drivability has to be embedded within core business practices. This paper has thus presented a widespread bibliometric review intended to help in following the growth and diffusion of scientific research on green entrepreneurship.

One important result is an unmistakable uptrend in green entrepreneurship research from 2007 which shifts into a more rapid growth mode since around 2017. The research activity increase highlights the increasing global interest and recognition of green entrepreneurship as an important field. Much of the published work is qualitative-oriented and grounded in conceptual or theoretical foundations on green entrepreneurship. Thus, there are constructive opportunities

for more research and determinate longitudinal quantitative studies on green entrepreneurship with sustainability, the green economy and/or thematic innovation.

In sum, "Sustainability" was the journal with more publications on green entrepreneurship and we observed that it plays a central role in better understanding/promoting research work within this domain (Bibliometric Analysis). L. Makhloufi appeared as the most frequent author, addressing pivotal topics like green entrepreneurship orientation and its effects on eco-innovation with respect to environmental performance. Institutionally, Jilin University is the most prolific in contributions and China as a country comes out strongest with highest results which might be reflective of its large environmental problems coupled with an excellent policy framework supporting sustainable practice.

The distribution of research publications varies significantly, with high output in China, various European countries, and other Asian nations. However, the increasing global interest in green entrepreneurship, particularly from emerging regions like Southeast Asia, Latin America, and Africa, indicates that it is a promising area to invest in. These findings underscore the significance of enhancing international cooperation and developing research capacity in underrepresented regions.

The analysis of keyword co-occurrence revealed a strong connection between green entrepreneurship and concepts such as sustainability, sustainable development, and green innovation (Figure 5). These connections showcase various aspects of green entrepreneurship, including its environmental and alleviation dimensions. Additionally, the analysis identified areas of emerging interest and potential research gaps in the relationship between green entrepreneurship and broader sustainability goals, suggesting potential future inquiry into how these dynamics interact.

The study concludes that, green entrepreneurship is critical in the promotion of sustainable development. The study highlights how crucial it is to create an ecosystem that helps green entrepreneurs with supportive policies, financial perks, and technology. Future research can address the identified gaps in the literature and build on existing theoretical foundations to enrich our understanding of green entrepreneurship as a key player in fostering an economy that is more sustainable and resilient at both the local and the global level.

References

- Abdelwahed, N. A. A., Al Doghan, M. A., Saraih, U. N., & Soomro, B. A. (2023). Green entrepreneurship in Saudi Arabia: shaping the landscape of the greener economy. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 30(7), 1352-1376.
- Allen, J. C., & Malin, S. (2008). Green entrepreneurship: a method for managing natural resources?. *Society and natural resources*, 21(9), 828-844.
- Alwakid, W., Aparicio, S., & Urbano, D. (2020). Cultural antecedents of green entrepreneurship in Saudi Arabia: An institutional approach. *Sustainability*, 12(9), 3673.
- Alvarez-Risco, A., Młodzianowska, S., García-Ibarra, V., Rosen, M. A., & Del-Aguila-Arcentales, S. (2021). Factors affecting green entrepreneurship intentions in business university students in COVID-19 pandemic times: Case of Ecuador. *Sustainability*, 13(11), 6447.
- Anghel, G. A., & Anghel, M. A. (2022). Green Entrepreneurship among Students—Social and Behavioral Motivation. *Sustainability*, 14(14), 8730.
- Alwakid, W., Aparicio, S., & Urbano, D. (2021). The influence of green entrepreneurship on sustainable development in Saudi Arabia: The role of formal institutions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10), 5433.
- Amankwah, J., & Sesen, H. (2021). On the relation between green entrepreneurship intention and behavior. *Sustainability*, 13(13), 7474.
- Block, J., Fisch, C., & Rehan, F. (2020). Religion and entrepreneurship: a map of the field and a bibliometric analysis. *Management Review Quarterly*, 70, 591-627.
- Braun, P. (2010). Going green: women entrepreneurs and the environment. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 2(3), 245-259.
- Bukar, U. A., Sayeed, M. S., Razak, S. F. A., Yogarayan, S., Amodu, O. A., & Mahmood, R. A. R. (2023). A method for analyzing text using VOSviewer. *MethodsX*, 11, 102339.
- Burzyńska, D., Jabłońska, M., & Dziuba, R. (2018). Opportunities and conditions for the development of green entrepreneurship in the polish textile sector. *Fibres & Textiles in Eastern Europe*, 2 (128), 13-19.
- Chen, Y. S., Lin, Y. H., & Lai, Y. J. (2023). The determinants of green entrepreneurship: The perspectives of leadership, culture, and creativity. *Business Strategy and the Environment*, 32(6), 3432-3444.
- Chygryn, O. (2017). Green entrepreneurship: EU experience and Ukraine perspectives. *Centre for Studies in European Integration Working Papers Series*, (6), 6-13.
- Cooke, P. (2020). Dark entrepreneurship, the ‘dark triad’ and its potential ‘light triad’ realization in ‘green entrepreneurship’. *Urban Science*, 4(4), 45.
- Demirel, P., Li, Q. C., Rentocchini, F., & Tamvada, J. P. (2019). Born to be green: new insights into the economics and management of green entrepreneurship. *Small Business Economics*, 52, 759-771.
- Dixon, S. E., & Clifford, A. (2007). Ecopreneurship—a new approach to managing the triple bottom line. *Journal of Organizational Change Management*, 20(3), 326-345.

- Donthu, N., Kumar, S., & Pattnaik, D. (2020). Forty-five years of Journal of Business Research: A bibliometric analysis. *Journal of business research*, 109, 1-14.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296.
- Drago, C., & Gatto, A. (2022). An interval-valued composite indicator for energy efficiency and green entrepreneurship. *Business Strategy and the Environment*, 31(5), 2107-2126.
- Duran, C. (2024). Green Entrepreneurship And Sustainable Technoparks: Ecosystems of The Future. *International Research in Social, Human and Administrative Sciences XXII*, 61.
- Ebrahimi, P., & Mirbargkar, S. M. (2017). Green entrepreneurship and green innovation for SME development in market turbulence. *Eurasian Business Review*, 7(2), 203-228.
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105, 1809-1831.
- Farinelli, F., Bottini, M., Akkoyunlu, S., & Aerni, P. (2011). Green entrepreneurship: the missing link towards a greener economy. *Atdf Journal*, 8(3/4), 42-48.
- Forliano, C., De Bernardi, P., & Yahiaoui, D. (2021). Entrepreneurial universities: A bibliometric analysis within the business and management domains. *Technological Forecasting and Social Change*, 165, 120522.
- Gaviria-Marin, M., Merigo, J. M., & Popa, S. (2018). Twenty years of the Journal of Knowledge Management: A bibliometric analysis. *Journal of Knowledge Management*, 22(8), 1655-1687.
- Gaviria-Marin, M., Merigó, J. M., & Baier-Fuentes, H. (2019). Knowledge management: A global examination based on bibliometric analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 140, 194-220.
- Gevrenova, T. (2015). Nature and characteristics of green entrepreneurship. *Trakia Journal of Sciences*, 13(2), 321-323.
- Gibbs, D., & O'Neill, K. (2014). Rethinking sociotechnical transitions and green entrepreneurship: the potential for transformative change in the green building sector. *Environment and Planning A*, 46(5), 1088-1107.
- Guo, Y. M., Huang, Z. L., Guo, J., Li, H., Guo, X. R., & Nkeli, M. J. (2019). Bibliometric analysis on smart cities research. *Sustainability*, 11(13), 3606.
- Haldar, S. (2019). Green entrepreneurship in theory and practice: insights from India. *International Journal of Green Economics*, 13(2), 99-119.
- Kirby, A. (2023). Exploratory bibliometrics: Using VOSviewer as a preliminary research tool. *Publications*, 11(1), 10.
- Li, W., & Zhao, Y. (2015). Bibliometric analysis of global environmental assessment research in a 20-year period. *Environmental Impact Assessment Review*, 50, 158-166.
- Lotfi, M., Yousefi, A., & Jafari, S. (2018). The effect of emerging green market on green entrepreneurship and sustainable development in knowledge-based companies. *Sustainability*, 10(7), 2308.

- Makhloufi, L., Laghouag, A. A., Meirun, T., & Belaid, F. (2022). Impact of green entrepreneurship orientation on environmental performance: The natural resource-based view and environmental policy perspective. *Business Strategy and the Environment*, 31(1), 425-444.
- Makhloufi, L. (2023). Predicting the impact of big data analytics capability and green absorptive capacity on green entrepreneurship orientation and eco-innovation. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*.
- Makhloufi, L., Djermani, F., & Meirun, T. (2024). Mediation-moderation model of green absorptive capacity and green entrepreneurship orientation for corporate environmental performance. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 35(1), 139-157.
- Makki, A. A., Alidrisi, H., Iqbal, A., & Al-Sasi, B. O. (2020). Barriers to green entrepreneurship: An ISM-based investigation. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(11), 249.
- Meirun, T., Makhloufi, L., & Ghozali Hassan, M. (2020). Environmental outcomes of green entrepreneurship harmonization. *Sustainability*, 12(24), 10615.
- Misztal, A., & Kowalska, M. (2023). Factors of green entrepreneurship in selected emerging markets in the European Union. *Environment, Development and Sustainability*, 1-24.
- Mrkajic, B., Murtinu, S., & Scalera, V. G. (2019). Is green the new gold? Venture capital and green entrepreneurship. *Small business economics*, 52, 929-950.
- Muo, I., & Azeez, A. A. (2019). Green entrepreneurship: Literature review and agenda for future research. *International Journal of Entrepreneurial Knowledge*, 7(2), 17-29.
- Nguyen, T. T. T., Pham, H. C., Le, Q. H., Phan, T. T. H., Bui, V. H., & Nguyen, T. T. L. (2023). Moderating role of green knowledge sharing and employee green behavior among the relationship of green supply chain management, green entrepreneurship, and sustainable development goal: evidence from Vietnam textile sector. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(20), 58866-58881.
- Nobanee, H., Al Hamadi, F. Y., Abdulaziz, F. A., Abukarsh, L. S., Alqahtani, A. F., AlSubaey, S. K., ... & Almansoori, H. A. (2021). A bibliometric analysis of sustainability and risk management. *Sustainability*, 13(6), 3277.
- Nordin, R., & Hassan, R. A. (2019). The role of opportunities for green entrepreneurship towards investigating the practice of green entrepreneurship among SMEs in Malaysia. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 8, 99-116.
- Ovharhe, O. H., & Okolo, B. S. (2022). Sustainable development goals: Lean entrepreneurship and Green entrepreneurship. *International Journal of Research and Scientific Innovation*, 9(10), 59-71.
- Polas, M. R. H., Kabir, A. I., Sohel-Uz-Zaman, A. S. M., Karim, R., & Tabash, M. I. (2022). Blockchain technology as a game changer for green innovation: Green entrepreneurship as a roadmap to green economic sustainability in Peru. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(2), 62.
- Reza-Gharehbagh, R., Arisian, S., Hafezalkotob, A., & Makui, A. (2023). Sustainable supply chain finance through digital platforms: a pathway to green entrepreneurship. *Annals of Operations Research*, 331(1), 285-319.

- Schaper, M. (2016). Understanding the green entrepreneur. In *Making ecopreneurs* (pp. 7-20). Routledge.
- Silajdžić, I., Kurtagić, S. M., & Vučijak, B. (2015). Green entrepreneurship in transition economies: a case study of Bosnia and Herzegovina. *Journal of cleaner production*, 88, 376-384.
- Skute, I. (2019). Opening the black box of academic entrepreneurship: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, 120(1), 237-265.
- Soomro, B. A., Ghumro, I. A., & Shah, N. (2020a). Green entrepreneurship inclination among the younger generation: An avenue towards a green economy. *Sustainable Development*, 28(4), 585-594.
- Soomro, R. B., Mirani, I. A., Sajid Ali, M., & Marvi, S. (2020b). Exploring the green purchasing behavior of young generation in Pakistan: Opportunities for green entrepreneurship. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 14(3), 289-302.
- Sürücü, L., Yıldız, H., & Sağbaş, M. (2023). Paternal leadership and employee creativity: the mediating role of psychological safety. *Kybernetes*.
- Tien, N. H., Hiep, P. M., Dai, N. Q., Duc, N. M., & Hong, T. T. K. (2020). Green entrepreneurship understanding in Vietnam. *International Journal of Entrepreneurship*, 24(2), 1-14.
- Tien, N. H., Tien, N. V., Mai, N. P., & Duc, L. D. M. (2023). Green entrepreneurship: a game changer in Vietnam business landscape. *International journal of entrepreneurship and small business*, 48(4), 408-431.
- Trapp, C. T., & Kanbach, D. K. (2021). Green entrepreneurship and business models: Deriving green technology business model archetypes. *Journal of cleaner production*, 297, 126694
- Uslu, Y. D., Hancıoğlu, Y., & Demir, E. (2015). Applicability to green entrepreneurship in Turkey: A situation analysis. *Procedia-Social and behavioral sciences*, 195, 1238-1245.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, 111, 1053-1070.
- Van Nunen, K., Li, J., Reniers, G., & Ponnet, K. (2018). Bibliometric analysis of safety culture research. *Safety science*, 108, 248-258.
- Wang, M. H., Yu, T. C., & Ho, Y. S. (2010). A bibliometric analysis of the performance of Water Research. *Scientometrics*, 84(3), 813-820.
- Wang, X., Xu, Z., & Škare, M. (2020). A bibliometric analysis of Economic Research-Ekonomska Istra zivanja (2007–2019). *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 33(1), 865-886.
- Willemsen, S. J., & van der Veen, G. (2014). Organizing local “green” entrepreneurship: a brand perspective. *Journal of Place Management and Development*, 7(3), 235-246.

- Xu, Z., Wang, X., Wang, X., & Skare, M. (2021). A comprehensive bibliometric analysis of entrepreneurship and crisis literature published from 1984 to 2020. *Journal of business research*, 135, 304-318.
- Yi, G. (2021). From green entrepreneurial intentions to green entrepreneurial behaviors: The role of university entrepreneurial support and external institutional support. *International entrepreneurship and management journal*, 17(2), 963-979.
- Yin, C., Salmador, M. P., Li, D., & Lloria, M. B. (2022). Green entrepreneurship and SME performance: The moderating effect of firm age. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 18(1), 255-275.
- Zhao, X., Shang, Y., & Song, M. (2020). Industrial structure distortion and urban ecological efficiency from the perspective of green entrepreneurial ecosystems. *Socio-Economic Planning Sciences*, 72, 100757.

FİLM ELEŞTİRİSİ DERSİNİ ALAN ÖĞRENCİLERİN ELEŞTİRİ YAZIM KAZANIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Burhan KILIÇ¹

Öz

1950'li yıllarda üniversiteler çatısı altında Fransa'da eğitimi verilmeye başlanan film eleştirisi ülkemizde Muhsin Ertuğrul'un Pençe filmi için yazmış olduğu eleştiri yazısından itibaren uzun bir süre gazetelerin güdümünde film tanıtım faaliyetlerine yakın bir çizgide kalmıştır. Ülkemizde süreç içerisinde film eleştirisini bu çizgiden kurtarmak ve film eleştirisine hak ettiği saygınlığı kazandırmak için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulamalardan biri film alanı eğitimini içermektedir. Türkiye'de üniversitelerin ilgili alan müfredatında "film eleştirisi" dersleri bulunmaktadır. Ancak bu derslerin öğrencilerin sinemayı algılayışlarında ve filmleri değerlendirmelerinde yapmış olduğu katkıyı irdeleyen bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı film eleştirisi dersi alan öğrencilerin, verilen dersler sonrasında filmleri anlamalarında ve yorumlamalarında anlamlı bir farklılığın oluşup oluşmadığını irdelemektir. Bu amaç düzleminde bir vakıf üniversitesinde Film Eleştirisi dersi alan (Radyo Televizyon ve Sinema 4. Sınıf) 19 öğrenciden film eleştiri yaklaşımlarıyla eleştirilebilecek 10 filmin yer aldığı film örnekleminde bir adet film seçmeleri istenmiş, öğrencilerden bu film hakkında, 14 hafta boyunca işlenen dersin ilk haftasında, vize sınavlarından sonraki haftaya denk gelen 9. haftada ve derslerin son haftası olan 14. haftada en az 1 sayfalık eleştiri yazısı kaleme alması beklenmiştir. Öğrenciler belirtilen haftaların bitiminde seçmiş oldukları filmi toplamda üç kere eleştiri yazısıyla ele almışlardır. Eleştiri yazıları doküman analizi yöntemiyle incelenmiş, yazılar, kullanılan başlık, dil kullanımı, seçilen film eleştiri yaklaşımı ve bu yaklaşımın uygunluğu, üslup, yazılarda öne çıkan değerlendirme konuları, yetkinlik gibi temalara ayrılmıştır. Bu temalar özelinde ilk yazıdan son yazıya kadar var olan değişimler saptanmıştır. Eleştiri yazılarında süreç içerisinde ilk tur yazılarda hiç kullanılmayan, sosyolojik (K6), psikanalitik (K1, K3), göstergebilimsel (K13), tarihsel (K4, K8, K15), auteur (K5), ideolojik (K8, K12) ve feminist (K6) film eleştiri yaklaşımlarının tercih edilmeye başlandığı görülmüştür. Ancak yazılan eleştiri yazılarında bu yaklaşımların tam anlamıyla doğru seçilerek kullanıldığı söylenememektedir. Ayrıca katılımcıların filmleri değerlendirmek için yazmış olduğu yazıların film tanıtım yazısı ile film eleştiri yazısı arasında bir konumda kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Film eleştirisi, Sinema, Eleştiri

JEL Sınıflaması: I21, Z00, L82,

EVALUATION OF THE CRITICAL WRITING ACQUISITIONS OF STUDENTS TAKING THE FILM CRITICISM COURSE

Abstract

Film criticism, which started to be taught in France under the umbrella of universities in the 1950s, has remained in a line close to film promotion activities under the guidance of newspapers for a long time in our country since Muhsin Ertuğrul wrote a review for the film Pençe. In our country, various practices have been carried out in order to free film criticism from this line and to give film criticism the prestige that it deserves. One of these practices involves film education. There are "film criticism" courses in the curricula of universities in Turkey. However, there is no scientific study that examines the contribution of these courses to students' perception of cinema and their evaluation of films. The aim of this study is to examine whether there is a significant difference in the comprehension and interpretation of films by students taking film criticism courses after the courses. For this purpose, 19 students taking a Film Criticism course (Radio, Television and Cinema 4th grade) at a foundation university were asked to select one film from a sample of 10 films that could be criticized with film criticism approaches, and students were expected to write at least 1-page criticism about this film in the first week of the 14-week course, in the 9th week, which coincided with the week after midterm exams, and in the 14th week, the last week of the course. At the end of the specified weeks, the students reviewed the selected film three times in total. The criticism texts were analyzed by document analysis method, and the essays were divided into themes such as the title used, language use, the chosen film criticism approach and the appropriateness of this approach, style, evaluation topics that stand out in the essays, and competence. The changes in these themes from the first to the last text were identified. It was observed that sociological (P6), semiotic (P13), historical (P8, P15), ideological

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, burhankilic@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0894-129X

(P8, P12) and feminist (P6) approaches to film criticism, which were not used at all in the first round of criticism, started to be preferred. However, it cannot be said that these approaches are used by choosing them correctly in the criticism articles written. In addition, it was concluded that the articles written by the participants to evaluate the films remained in a position between film introduction and film criticism.

Key Words: Film Criticism, Cinema, Critism
JEL Classification: L88, M37, M38

1.Giriş

Medya metinlerinin eleştirel analizi becerilerinin geliştirilmesi, film/medya eğitiminin önemli bir görevidir. Bu metinlerden biri de sinema filmleridir. Öğrencilerin sinema filmi eleştiri becerilerinin geliştirilmesi de bu alanda önemli bir görev olarak karşımızda durmaktadır (Fedorov, 2015: 106). Ancak bu çalışmanın da irdelediği gibi sinema eğitimi uygulamaları film metinlerinin öğrenciler tarafından analiz edilirken yönetmenin dünya görüşü ve fikirlerinin yeteri kadar farkında olunmadığını, filmin olay örgüsünün, tür özelliklerinin öğrenciler tarafından yeterince anlaşılacak, yorumlanıp aktarılmadığını ve bu süreçte öğrenciler tarafından zorluklar yaşandığını göstermektedir. Film eleştirisi, üniversitelerde sinemaya bilimsel bir inceleme alanı olarak yer verilmesinden ve film kuramlarındaki gelişmelerden önce daha çok filmi ele alan kişilerin öznel yargılarını içeren bir çizgide konumlanmıştır. Bu konumlanış temel dayanağını sanat yapıtına yönelik geleneksel bakış açılarından almıştır. Bu dönemde filmlerin bir sanat yapıtı olarak yalnızca estetik bir inceleme konusu olduğu, onun eleştirel değerinin seyircide duygusal etki ve haz yaratmasından kaynaklandığı düşünülmüştür. Eleştiriye ise sinema seyircisi ile film eleştirmeninin filmlerden almış olduğu haz kaynaklarını ve filmsel anlatı sürecinin işleyişini inceleme, hazzın kaynaklarını teşhis ederek değerlendirme görevi yüklenmiştir (Özden, 2004: 46). Film eleştiri yazıları sinema sanatının neredeyse ilk yıllarında ortaya çıkmış olsa da film eleştirisinin akademik bir disiplin olarak gelişmesi için daha fazla bir zaman gerekmiştir. Film eleştirisi konusu akademik bağlamda ele alındığında birbirilerinden keskin çizgilerle ayrılmaktan ziyade daha çok birbirilerini destekleyen film incelemeleri, tarih, yöntembilim, kuram gibi alanlarının bulunduğu bir yapı aklı gelmektedir. Film eleştirisi alanı uzun zaman boyunca geleneksel yöntem üzerinden ilerlemiştir. Bu geleneksel ilerleyişte eleştiri temelde eleştirmenin kişiliği ve onun öznel değerlendirme ölçütleri bağlamında var olmuştur. Bu geleneksel ilerleyiş kuramsal yaklaşımların güçlenmesi ile değişim göstermiştir. Filmlerin kuramsal ve akademik bir inceleme alanı içinde var olmasıyla bilimsel temelleri olan bir eleştiri anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Böylece filmler eleştirmenin öznel haz ölçütlerinden ziyade farklı nesnel eleştirel yaklaşımlar içinde değerlendirilmiştir (Özden, 2004: 13). Film çalışmaları kurumsallaştıkça, eleştirinin analitik ve

bilimsel titizlikten yoksun olduğu düşünölmeye başlanmıştır; kurumsal gelişimden önce yapılan eleştiriler, sosyal, politik, kültürel veya tarihsel açıdan kör; ‘önemli’ konuları ele almadaki başarısızlığı nedeniyle amaçsız; teorik olarak basit ve uygun şekilde özdüşünömsel olmayan, sıradan dile bağıllığı açısından ‘toy’ olarak görölmüştür. Belki bu değerlendirmeler bir zamanlar olduğu gibi bilinçli olarak yapılmıyor veya ileri sürölmüyor olsa da üstü kapalı olarak varsayımlar şeklinde işlemiş ve film çalışmaları süreçleri ile pedagojisini etkilemiştir (Clayton ve Klevan, 2011: 2). Film eleştirisinin gelişmesinde filmlerin üniversiteler çatısı altında akademik bir çalışma alanı olarak yer alması etkili olmuştur. Bu duruma ilk örnek 1960’lı yılların öncesine dayanmaktadır. Sorbonne Üniversitesi’nde çeşitli çalışma alanlarında dersler veren profesörler sinema çalışmalarının bilimsel bir sisteme oturmasında etkili olmuştur. Bir estetisyen olan Prof. Etienne Souriau’nun koordinatörlüğünde bu üniversitede bir ‘Filmoloji Enstitüsü’ (Institut de Filmologie) kurulmuştur. Sinemayı farklı alanlarla ilgisi bağlamında ele alan akademisyenler bu kuruluş içerisinde çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmaların yanında yazılı kaynakları alana ilgi duyanlara sunmak için La Revenue Internationale de Filmologie adlı bir dergi çıkarmaya başlamışlardır. Bu dergide yayımlanan makalelerde psikoloji, görüntü algılaması, deneyim fenomenolojisi, sinema sosyolojisi, film üretiminin ekonomik kapsamı gibi konular işlenmiştir. Bilimsel kurum çatısı altında yapılan bu tür çalışmalar ve farklı bilim alanlarının da etkileriyle filmler hakkında yapılan incelemeler hem nitelik hem de nicelik açısından hızlı bir gelişim yaşanmasına imkân tanımıştır (Özden, 2004: 45). Film eleştirisinin bir ders olarak üniversiteye girişiyle sinemaya tutkuyla yaklaşan akademisyenler seçtikleri konuları hem öğrencilere hem de belirli sayıda film eleştirmeni ve sinema tarihçisine öğretme olanağı bulmuştur. Üniversitelerde sinema eğitiminin verilmesine ek olarak bu dönemde etkili sinema dergilerinde yer bulan sinema yazıları da film eleştirisinin gelişimine katkı sağlamış, böylece zamanla film eleştirisi kuramsal alanın etkisi altına girmiştir (Özden, 2004: 46). Kuramsal alanın etkisi altına giren film eleştirisi alanında film eleştirmenlerinden beklenen yazılarda ‘belirli kurallar içerisinde nitelikli bir görüş aktarımı’ olmuştur. Günümüze uzanan süreçte de bu beklenti varlığını korumuştur.

Bu çalışmada film eleştirisi dersi alan öğrencilerin eleştiri yazım kazanımlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın önemi Türkiye’de film eleştirisi dersi alan öğrencilerin film eleştirisi yazım kazanımları inceleyen ilk bilimsel çalışma olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada film eleştirisinin ve film eleştirisi eğitiminin tarihsel seyrine, film eleştirisinin yüklediği öneme değinilecek, film eleştirisi dersi alan öğrencilerin eleştirel yazım kazanımları doküman analizi yöntemiyle incelenecektir.

2.Film Eleştirisinin Önemi

Film eleştirisinin önemi söz konusu olduğunda değinmeden geçilemeyecek isimler ve oluşumlar bulunmaktadır. Film sanatının gelişim sürecinde eleştirmenler, etkin, destekleyici ve belirleyici olmuşlardır. Bu eleştirmenler ve içinde buldukları oluşumlar şöyle belirtilebilir; Adolph Brisson ve Film d'Art akımı, Luigi Chiarini ve İtalya Yeni Gerçekçiliği, Andre Bazin ve Fransız Yeni Dalgası (Atay, 1990: 6). Bu oluşumlar içerisinde yer alıp kendilerinden önce var olan sinemayı eleştirip yeni bir sinema dilini var eden ve Fransa'da ortaya çıkan Yeni Dalga akımından söz etmek gerekmektedir. Bu akımın ortaya çıkmasında *Chairs du Cinema* dergisinde yazılar yazan daha sonra birçoğu Fransız sineması için önemli yönetmenler hâline gelecek genç eleştirmenler etkili olmuştur. Bu genç eleştirmenler sinemanın Fransa'da ve ardından diğer ülkelerde akışını değiştirecek bir sinema dili oluşturmuşlardır. Film eleştirisinin öneminin görüldüğü en önemli örneklerden biri sayılabilecek bu akım *Chairs du Cinema* dergisi yazarları, okuyucuları ve Fransa'daki sinema kültürünün karşılıklı alışverişi ile oluşan bir ortamda ortaya çıkmıştır.

Eleştirmen Rosenbaum (1995: 11) Amerika'da film eleştirisinin hem akademik hem de ana akım dallarındaki kurumsal zayıflığının onu film eleştirisinin önemi hakkında düşünmeye sevk ettiğini belirtmektedir. Film eleştirmenliğinin özellikle yüce bir faaliyet olduğunu hiçbir zaman hissetmediğini ancak mesleğe karşı herhangi bir aşağılama veya küçümseme ile de başlamadığını belirtirken 1970'lerin başında akademik film çalışmalarının kurumsallaşmaya başlaması ve bundan bir süre sonra ana akım film eleştirmenliğinin göz kamaştırıcı hâle gelmesinden sonra, film eleştirmenlerinin "ehliyetleri" konusunun da düşünmeye başlandığını ve film eleştirisinin de öneminin ortaya çıktığını aktarmaktadır.

Aslında, "eleştiri krizi"nden yakınan ya da "eleştirmenin ölümü"nü yasinı tutan çok sayıda gazete makalesine, düzenli sempozyum ve konferanslara ve konuyla ilgili artan akademik üretime bakılırsa, genel olarak sanat ve kültür eleştirisinin, özel olarak da film eleştirisinin amaçlarının, statüsünün ve kurumunun gerçekten de olası bir yok oluşla karşı karşıya olduğunu iddia etmek mümkündür (Frey ve Sayad, 2015: 1). İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılın başında film eleştirisinin krizde olduğu düşünölmeye başlanmıştır. Bu krizi oluşturan nedenler ise; basılı gazeteciliğe olan ilginin azalışı, önemli eleştirmenlerin işlerinden uzaklaştırılmaları, çevrim içi "amatör" incelemelerin artması şeklinde belirtilmiştir. Bunun yanında film eleştirisi ve onun önemi ile ilgili akademik çalışmaların nadir olarak yapılması da bu krize katkı sunmuştur (Walmsley-Evans, 2018: 2; Kauffmann, 2021). Geçmişten bugüne filmleri eleştirme isteği, teknolojik gelişmelerin verdiği olanaklarla yaygınlaşmakta ve herkesin film eleştirisi

yazısı yazmasına imkân tanımaktadır. Ancak filmleri tanıtıcı bilgiler içeren sinema siteleri, kişisel bloglar, e-dergiler gibi alanlarda yayımlanan "eleştiriler" daha çok popüler okumalardan oluşmaktadır. Bu durum film eleştirisi alanındaki tanımlamaların muğlaklaşmasına neden olmaktadır. Popüler okumalar, eleştiri yöntemlerine ilişkin yeterli bilgi birikimini aktaramamakta ve buna eleştirel yöntem ve yaklaşım sorunu da eklenince yapılan iş "duyguların aktarımı"na dönüşmekte bu da eleştiri alanının derinliğine zarar vermektedir. Film eleştirisi konusunda "en doğru yaklaşım" şeklinde nitelenebilecek tek bir yaklaşım ya da irdeleme yöntemi bulunmamaktadır. Ancak belirlenecek eleştiri yaklaşımlarıyla filmleri derinlemesine eleştirmek, film eleştiri yazarının, filme, izleyiciye ve genel olarak eleştiriye yönelik bir sorumluluğudur (Kabadayı, 2013: 9). Eleştirilen yapıtı bilgilerimiz, kişiliğimiz, deneyimlerimiz ile algılayıp yeniden yorumlamak, yapıtın içeriğini kendi açımızdan anlatmak onu eleştirmektir (Yücel, 2007: 66). Böylece herkes filmleri eleştirme hakkı kazanmış olmaktadır. Ancak elde edilen bu hak, izlenecek tüm filmlerde ancak eleştirel yaklaşım ve yöntemlerle ortaya konulabilecek anlamların, herkes tarafından bu yaklaşım ve yöntemler kullanılmadan da ortaya çıkarılabileceğini düşündürmemelidir. Eleştiri yapma hakkını elde etmek, filmleri izlemeye davet etme ya da filmi beğenmeme ya da onu reddetmeye yönelik bir "kötüye kullanma" hakkı elde etme anlamına gelmemektedir. Eleştiri, filmi izleyenlere, ne seyrettiğinin ona açıklanmasını burada anlatılanların ne anlamlarla çevrili olduğunu hatta daha fazlasını sunmalıdır. Eleştiri bu şekilde yapılırsa ve niteliği "iyi bir eleştiri" olaksa filmi üretenlerle, izleyici ve film arasında kurulacak ilişkide bilmeye önem verilmiş, filmin "okundukça" zenginleştiği, ondan duyulan keyfin yaygınlığının artırıldığı bir unsura dönüşmüş olur (Kabadayı, 2013: 118).

Film eleştirisinin gerekliliği konusunda yapılan bir deneysel çalışmada (Manokhin vd., 2018) film izleyicilerinin filmi, okumuş oldukları eleştiri yazıları çerçevesinde algılama eğiliminde oldukları saptanmıştır. Aynı zamanda çalışmanın sonucu sinemayla ilgili medya metinlerini okumanın, filmin izleyicisinin değerlendirmesini büyük ölçüde belirlediğini, filmi tartışma gücünü genişlettiğini ve izleyicinin üst-söylem söz dizimini zenginleştirdiğini göstermiştir. Bu açıdan film eleştirisinin sanatsal bir ürün olan filmlerin anlatılarının birey ve topluma doğru aktarılması açısından bir önemi taşıdığı görülmektedir. Ancak burada toplumun kültürel yapısına ya da pratiklerine de değinmek önemlidir. Film eleştirileri kimi ülkelerde filmden önce okunurken kimi ülkelerde filmden sonra okunabilmektedir. Filmde önce ya da filmde sonra yapılan okumalar izleyicilerin filmi algılayışı ve yorumlayışını etkileyebilmektedir.

Medyada ve akademide yer alan film eleştirisi yazıları, filmleri yorumlamasının yanında filmler ile seyirciler arasında ilişki kuran bir yazı türüdür. Bu yazılar aynı zamanda filmlerin tanıtılmasında da işlev görür. Tarihsel seyirde eleştiri yazılarının tanımlayıcı işlevle ortaya çıktığı, süreç içinde de daha derinlikli akademik incelemelere dönüştüğü görülür. Derinlikli akademik yazılarda film eleştirilerinin en az bir film eleştiri yaklaşımı ile ele alındığı görülmektedir. Bu yazıların dışında medyada yer alan yazılarda film eleştiri yaklaşımlarının yüzeysel de olsa kullanıldığı bilinmektedir (Aytekin, 2021: 14). Bu noktada önemli olan ise kullanılan yaklaşımların doğru seçilmesi ve doğru kullanılmasıdır. Aksi takdirde seçilen yaklaşım yazıyı niteliksel açıdan değersiz bir hâle getirebilir. Çalışma örneğinde yer alan katılımcıların da öğrenci olduğu düşünüldüğünde bu seçimin öneminin ortaya çıkması muhtemeldir.

Önemsiz olarak görülen filmleri izlememek ve onları yok saymak bunlar dışında seyredilen filmlerin bir başyapıt gibi değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Ancak onları incelemek de zamanınızın boşa gittiği hissini uyandırma ihtimalini içermektedir. Film eleştirmeni açısından bakıldığında böyle bir durum yaşandığında istemsizce de olsa bazı standartlardan vazgeçmek gerekebilmektedir (Roberts, 2010: 397). Akademik yazıların çoğu tarafsız, nesnel veya bilgilendirici bir düzyazı hedefiyle yola çıkmaktadır. Genellikle ideolojik bir eleştiri olmadığı sürece akademik yazılar filmlerle kişisel etkileşimden şüphelenmekte ve değer yargılarından endişe duymaktadır (Clayton ve Klevan, 2011: 2). Film eleştirisindeki öznel yargılar bu yazının başka herhangi bir insan tarafından da yazılabileceği izlenimini verdiği için yazının değerinden eksiltme potansiyeli taşımaktadır.

Öte yandan öznel yaklaşımın film eleştirisi için kaçınılmaz ve kimi durumlarda gerekli olduğuna ilişkin çalışmalar (Barthes, 2007; Toles, 2001) da bulunmaktadır. Barthes Criticism and Truth adlı çalışmasında öznelliğin asosyal ya da kendi gelişigüzel duygularına teslim olmuş belirsiz bir varlık olmadığını, zaten dünyayla ilişkili olduğunu, dünya tarafından şekillendiğini ve ona katıldığını belirtmektedir. Ona göre eser farklı bir zamana ya da mekâna ait olsa bile, eleştirmenin ancak kendi öznelliği aracılığıyla nesneye 'yaklaşabilir' ve onun 'hakikatini' ortaya çıkarabilir.

Film eleştirisi yapılırken yazılacak metinde hangi eleştiri yaklaşımının kullanılacağını doğru belirleyebilmek için, filmi izlemeden önce ya da filmi izledikten sonra derinlemesine araştırma yapmak gereklidir. Okuma yaptıkça çalışma evrenini doğru sınırlandırmak mümkün olacaktır. Eleştiri yazarken, bir yazı filmle ilgili her şeyi ele alamayacağı için mantıklı açıklamalarla başlanmalı ve sınır belirlenmelidir. Belirlenen sınırlarda metnin ana çıkış noktaları iyi ifade

edilerek kuramsal çerçeve çizilmelidir. Ne hakkında yazıldığı, filmin hangi yaklaşım temelinde inceleneceği metni okuyacak olanların yazıdan beklentileri şekillendirecektir. Böylece yazar metinde kendinden bekleneceklerle ilgili sorumluluğunu da yönlendirebilecektir. (Kabadayı, 2013: 37). Film teorisi ve film eleştirisi aslında büyük ölçüde tek bir temel meseleyle ilgilenmiştir: “Sinematik” olan nedir? Sinema hangi yolları izlemelidir? Hangilerini reddetmelidir? Bu ruhla, bazı film kuramcıları, film ortamının temel özelliklerini keşfetmeye çalışmış, ortamın özelliklerini “kullanan” konuları, malzemeleri, prosedürleri ve etkileri gerçekten sinematik, bu temel özellikleri “ihlal edenleri” ise temelde sinematik olmayan olarak ilan etmişlerdir (Braudy ve Cohen, 2009: 241).

Film eleştirisi yazmak için seçilen aynı yaklaşımların yer aldığı yazılarda bile filmlere dair farklı çözümler bulduğu görülebilmektedir. Filmi benzer yaklaşımlar temelinde ele alan yazılarda eleştirmenin eğitimi, belirli konulardaki bilgi düzeyi, ilgi alanları, düşünce yapıları, içinde büyüdüğü ailenin ve ortamın özellikleri, filmlere bakış açısını etkilemektedir. İşte bu durum da yazarın eleştiriye yaklaşımında nesnellik ilkesinin işlerliğini sorgulatmaktadır. Bu nedenle film eleştirisinin, doğası gereği tamamıyla nesnel olacağını söylemek zordur. Ancak yine de bir yazının film eleştirisi olabilmesi için popüler okumalardan daha nesnel durabilmesi şarttır (Kabadayı, 2013: 11-12). Film eleştirisi alanında yetişmiş ve bu alanda yetkin kanaat önderleri olmadan izleyicilerin estetik değeri ölçememe durumu oluşmaktadır. İyi eleştirmenler olmadan izleyiciler iyi filmi kötü filmden ayırmakta güçlük çekebileceklerdir. İyi değerlendirmeler ve eleştiri yazıları olmadan mutlak değer duygumuzda kayıplar oluşabilecek ve her şey gittikçe göreceli hâle gelecektir. Eleştiri yazılarındaki değerlendirme eksiklikleri eleştirisinin değersizleşmesine neden olacaktır. Akademik eleştiri ile akademik olmayan eleştiriler de üniversitelerin ilgili bölümlerinde değerlendirme ve estetik kaygılara yeterince önem verilmediğinde akademik olmayan eleştiri yönünde benzeşme tehlikesi yaşamaktadır (Frey, 2016: 143).

Doğal olarak bir eleştirmenin, sinema alanında aktif olarak çalışmış olması gerekmektedir. Ancak bununla birlikte eleştirmenin, senaryo yazımıyla ilgili detayları yorumlayabilecek, film ekibi üyelerinin görevlerini ayırt edebilecek, kamera açıları, mizansen yaratma, estetik oluşum gibi konuları tanımlayabilecek ve müzik kullanımı, kurgunun özellikleri gibi maddeleri değerlendirebilecek bilgilere sahip olması gerekir. Eleştirmen, genel olarak, filmin yapım öncesi, yapım ve yapım sonrası tüm aşamalarına yönelik temel bilgileri öğrenmelidir (Kabadayı, 2013: 39). Bu konular dışında sinema dışında bir genel kültürel yetkinliğe de sahip olmak gerekmektedir. Eleştiri yazmak için ya da genel olarak filmler üzerine eğilmek için,

yalnızca sinema hakkında okumanın yeterli olmadığı bir gerçektir. Filmlere yönelik yorumlamayı yapabilmek, entelektüel altyapıyı gerekli kılar. Hangi eleştirel yaklaşım ele alınırsa alınsın, genel olarak kültürel, sosyal, ideolojik bilgilerin temellerine sahip olunmalı ve tarihsel gelişimin farkına varılmalıdır. Bunun dışında eleştiri metni yazarken kullanılması gereken kavramlar, teknikler ve yöntemler (plan, çekim, sahne, sekans, açı, karşı açı, devamlılık, devinim, diegesis, mizansen, anahtar ışık, dolgu ışığı gibi temel aydınlatma teknikleri, kurgu ve montaja dair ifadeler, sahneler arası geçiş yöntemleri vb.) hakkında bilgi sahibi olmak kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Film eleştirileri yalnızca izleyicileri değil filmin sorumluluğunu üzerinde taşıyan başta yönetmenler olmak üzere o filmlere katkı sunmuş kişileri de etkileyebilmektedir. Film eleştirilerindeki yapıcı uyarıları dikkate alan yönetmenler film dillerini zenginleştirerek daha nitelikli filmler ortaya çıkarabilirler. Bu açıdan eleştiri yazılarında yazarın niteliği ve sinemayı destekleyici alanlarla, sinema alanına hâkimiyetinin önemi ortaya çıkmaktadır.

3.Yöntem

Araştırmada *Film Eleştirisi* dersi alan 19 öğrenciden film eleştiri yaklaşımlarıyla eleştirilebilecek 10 filmin yer aldığı film örneklemeden bir adet film seçmeleri istenmiş, öğrencilerden bu film hakkında, 14 hafta boyunca işlenen dersin ilk haftasında, vize sınavlarından sonraki haftaya denk gelen 9. haftada ve derslerin son haftası olan 14. haftada en az 1 sayfalık eleştiri yazısı kaleme alması beklenmiştir. Öğrenciler belirtilen haftaların bitiminde seçmiş oldukları bir filmi toplamda üç kere eleştiri yazısıyla ele almışlardır. Eleştiri yazıları doküman analizi yöntemiyle incelenmiş, yazılar, kullanılan başlık, dil kullanımı, seçilen film eleştiri yaklaşımı ve bu yaklaşımın uygunluğu, üslup, yazılarda öne çıkan değerlendirme konuları, yetkinlik gibi temalara ayrılmıştır. Eleştiri yazıları bu temalar özelinde analiz edilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı *Film Eleştirisi* dersi alan 4. sınıf öğrencilerinin sinema eğitiminde bu dersi alana kadar edindikleri ve bu dersi aldıktan sonra edindikleri kazanımları film eleştiri yazılarına yansıtma becerisini sorgulamaktır. Araştırma verilen eğitimin niteliğini vurgulamaktan ziyade eğitim alan öğrencilerin film eleştirisi dersinden kazanımlarını ve bu kazanımların nasıl geliştirilebileceğini irdelemek gibi bir amacı da taşımaktadır.

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örnekleme bir vakıf üniversitesinde Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü'nde öğrenim gören ve *Film Eleştirisi* dersi alan 4. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Örnekleme yer alan katılımcı sayısı 19'tur. Öğrencilerin izleyerek hakkında eleştiri yazısı yazmaları beklenen film örnekleme (10 film) ise rastgele örnekleme tekniğiyle seçilmiştir. Filmlerin seçiminde farklı film eleştiri yaklaşımlarıyla ele alınabilecek nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Film listesinde; *Schindler List* (1993), *Jurassic Park* (1993), *War of the Worlds* (2005), *Deep Impact* (1998), *Armageddon* (1998), *Notorious* (1946), *The Maltese Falcon* (1941), *Taksi Driver* (1976), *The Bow* (2005), *Three colors: Blue* (1993) filmleri yer almıştır. Katılımcıların 11'i *Schindler List*, 3'ü *Notorious*, 2'si *Taksi Driver*, 2'si *Deep Impact*, 1'i *Three colors: Blue* filmleri hakkında eleştiri yazıları yazmıştır.

3.3. Araştırma Soruları

- 1.Eleştiri yazılarındaki başlıklarda değişim yaşanmış mıdır?
- 2.Film eleştiri yaklaşımlarından yararlanma düzeyi ne durumdadır?
- 3.İlk ve son tur yazılarda kelime sayısında değişim yaşanmış mıdır?
- 4.Katılımcıların yazılarında filme dair öznel yargılar ne boyuttadır?
- 5.Filmler ele alınırken film eleştirisinde kullanılması gereken unsurlardan yeterince yararlanılmış mıdır?
- 6.Eleştiri yazılarında filme ilişkin en çok öne çıkarılan unsurlar nelerdir?
- 7.Yazılarda yönetmenin filmografisi ve dünya görüşü ile eleştirilen film arasında bir bağ kurulmuş mudur?

4. Bulgular ve Tartışma

Tablo 1. İlk tur yazılarda katılımcıların yazılarında başlık kullanma durumu

Katılımcılar	Başlık Kullanımı (VAR-YOK)	Başlık Adı
K1	YOK	-
K2	VAR	Schindler Listesi
K3	YOK	-
K4	VAR	Schindler'in Listesi Film Eleştirisi
K5	VAR	Notorious (1946)
K6	YOK	-
K7	VAR	Krzysztof Kieślowski Renk Üçlemesinin İlk Halkası 'Mavi'

K8	YOK	-
K9	VAR	Schindler's List Film Eleştirisi
K10	VAR	Schindler's List Film Eleştirisi
K11	YOK	-
K12	YOK	-
K13	VAR	Deep Impact Film Eleştirisi
K14	VAR	Schindler's List
K15	VAR	Schindler'in Listesi" Film Eleştirisi
K16	VAR	Taxi Driver (Taksi Şoförü) Filmi Eleştirisi
K17	VAR	Schindler'in Listesi Filmi Eleştirisi
K18	VAR	Notorious (Aşktan Da Üstün) Filmi Tür Eleştirisi
K19	VAR	Notorious (Aşktan Da Üstün)

Tablo 2. İkinci tur yazılarda katılımcıların yazılarında başlık kullanma durumu

Katılımcılar	Başlık Kullanımı (VAR-YOK)	Başlık Adı
K1	VAR	Taxi Driver Film İncelemesi
K2	VAR	Schindler Listesi
K3	YOK	-
K4	VAR	Schindler'in Listesi: İnsanlığın Acımasız Yüzünün İzlerini Sürmek
K5	VAR	Notorious (1946)
K6	VAR	"Deep Impact" Filminin Sosyolojik Ve Feminist Eleştirisi
K7	VAR	Krzysztof Kieślowski Renk Üçlemesinin İlk Halkası 'Mavi'
K8	VAR	Schindler'in Listesi: Kim Bir Hayat Kurtarırsa Bütün Dünyayı Kurtarmış Sayılır
K9	VAR	Schindler'in Listesi: Holokost'un Gölgesinde Bir Kahramanlık Hikayesi
K10	VAR	Schindler'in Listesi Filmi Eleştirisi
K11	VAR	Schindler's List
K12	VAR	Schindler'in Listesi" Filminin İdeolojik Eleştirisi
K13	VAR	Deep Impact Film Eleştirisi
K14	VAR	Schindler's List
K15	VAR	Schindler'in Listesi Filminin Tarihsel Açından Eleştirisi
K16	VAR	Taxi Driver (Taksi Şoförü) Filmi Eleştirisi
K17	VAR	Schindler'in Listesi Filmi Eleştirisi
K18	VAR	Notorious (Aşktan Da Üstün) Filmi Tür Eleştirisi
K19	VAR	Notorious (Aşktan Da Üstün)

İlk tur yazılarında film eleştiri yazıları için başlık belirleyen katılımcı sayısı 13 olmuştur. İkinci tur yazılarda başlık kullanımı 18'e yükselmiştir. İlk tur yazılarda öznel bir başlık kullanan yalnızca 1 katılımcı (K7) bulunmaktadır. Öznel başlık kullanımı ikinci tur yazılarda toplamda 7 katılımcıya yükselmiştir. Bu katılımcıların 4'ü (K6, K8, K11, K12) ilk tur yazılarda hiç başlık kullanmamışken 2'si (K4, K9) yazmış oldukları başlıkları güncellemiştir.

Tablo 3. Üçüncü tur yazılarda katılımcıların yazılarında başlık kullanma durumu

Katılımcılar	Başlık Kullanımı (VAR-YOK)	Başlık Adı
K1	VAR	"Yabancılaşmanın Öyküsü: Taxi Driver Derinlemesine İnceleme"
K2	VAR	Schindler Listesi
K3	VAR	Schindler'in Listesi
K4	VAR	Schindler'in Listesi: İnsanlığın Acımasız Yüzünün İzlerini Sürmek
K5	VAR	Notorious (1946)
K6	VAR	"Deep Impact" Filminin Sosyolojik ve Feminist Eleştirisi
K7	VAR	Krzysztof Kieślowski Renk Üçlemesinin İlk Halkası 'Mavi'
K8	VAR	Schindler'in Listesi: İdeolojik ve Tarihsel Bir Çözümleme
K9	VAR	Schindler'in Listesi: Holokost'un Gölgesinde Bir Kahramanlık Hikayesi
K10	VAR	Oskar Schindler: Dönüşümün Hikayesi
K11	VAR	Schindler'in Listesi Üzerine Eleştirel Bir Bakış: Tarihin Travmatik Yansımaları ve Sinematografik Gerçeklik
K12	VAR	Schindler'in Listesi" filminin ideolojik eleştirisi
K13	VAR	Göstergebilimsel bağlamda Deep impact
K14	VAR	Schindler's List
K15	VAR	Schindler'in Listesi Filminin Tarihsel Açından Eleştirisi
K16	VAR	Taxi Driver (Taksi Şoförü) Filmi Eleştirisi
K17	VAR	Schindler'in Listesi Filmi Eleştirisi
K18	VAR	Notorious (Aşktan Da Üstün) Filminde Macguffin Kavramının Kullanımı
K19	VAR	Aşktanda Üstün (Notorious) Film Eleştirisi

Son tur yazılarda katılımcıların hepsinin yazılarında bir başlık bulunduğu görülmüştür. Son tur yazılarda katılımcıların bazıları (K1, K10, K11, K13, K18, K19) eleştiri yazılarındaki başlığa özen göstermeye çalışmış ve başlıklarını güncellemişlerdir.

Tablo 4. İlk tur yazılarda katılımcıların yazılarında film eleştiri yaklaşımı kullanma durumu

Katılımcılar	Film Eleştiri Yaklaşımı	Kullanılan Yaklaşım
K1	YOK	-
K2	YOK	-
K3	YOK	-
K4	YOK	-
K5	YOK	-
K6	YOK	-
K7	YOK	-
K8	YOK	-
K9	YOK	-
K10	YOK	-
K11	YOK	-
K12	YOK	-
K13	YOK	-
K14	YOK	-

K15	YOK	-
K16	YOK	-
K17	YOK	-
K18	VAR	Tür Eleştirisi
K19	YOK	-

İlk tur yazılarda film eleştirisi yaklaşımlarını temel alarak eleştiri yazısı yazan yalnızca 1 katılımcı (K18) bulunmaktadır. (Katılımcı dersi tekrar eden bir öğrencidir. Dersi daha önce almış olması bir eleştiri yaklaşımını kullanmış olmasını etkilemiş olabilir.) Kullanılan yaklaşım tür eleştirisi yaklaşımıdır.

Tablo 5. İkinci tur yazılarda katılımcıların yazılarında film eleştiri yaklaşımını kullanma durumu

Katılımcılar	Film Eleştiri Yaklaşımı	Kullanılan Yaklaşım
K1	VAR	Psikanalitik Film Eleştirisi
K2	YOK	-
K3	VAR	Psikanalitik Film Eleştiri
K4	VAR	Tarihsel Film Eleştirisi
K5	VAR	Auteur Film Eleştirisi
K6	VAR	Sosyolojik ve Feminist Eleştiri
K7	YOK	-
K8	YOK	-
K9	YOK	Sosyolojik Film Eleştirisi
K10	YOK	-
K11	YOK	-
K12	YOK	İdeolojik Eleştiri
K13	YOK	-
K14	YOK	-
K15	YOK	Tarihsel Eleştiri
K16	YOK	-(film tanıtımı)
K17	YOK	-
K18	VAR	Tür Eleştirisi
K19	YOK	-

İkinci tur yazılarda katılımcıların ilk turda başvurmadıkları film eleştiri yaklaşımlarına ikinci turda başvurdukları ve filmi bir eleştiri yaklaşımı temelinde ele almaya çalıştıkları saptanmıştır. Katılımcıların 9'u ikinci tur eleştiri yazılarında filmleri bir eleştiri yaklaşımı temelinde ele almışlardır. Filmleri eleştirmek için temel alınan yaklaşımlar; Psikanalitik, Tarihsel, Auteur, Sosyolojik, Feminist, İdeolojik ve Tür filmi yaklaşımları olmuştur. Bu durum dersler ilerledikçe öğrencilerde film eleştirisi yazısı yazabilmek için gerekli olan temel yeterliliklerin edinildiğini göstermektedir.

Tablo 6. Üçüncü tur yazılarda katılımcıların yazılarında film eleştiri yaklaşımını kullanma durumu

Katılımcılar	Film Eleştiri Yaklaşımı	Kullanılan Yaklaşım
K1	VAR	Psikanalitik Film Eleştirisi
K2	YOK	-
K3	VAR	Psikanalitik Film Eleştirisi
K4	VAR	Tarihsel Film Eleştirisi
K5	VAR	Auteur Film Eleştirisi
K6	VAR	Sosyolojik ve Feminist Eleştirisi
K7	YOK	-
K8	VAR	İdeolojik ve Tarihsel Eleştirisi
K9	YOK	-
K10	YOK	-
K11	YOK	-
K12	VAR	İdeolojik Eleştirisi
K13	VAR	Göstergebilimsel Eleştirisi
K14	YOK	-
K15	VAR	Tarihsel Eleştirisi
K16	YOK	-
K17	YOK	-
K18	VAR	Tür Eleştirisi
K19	YOK	-

Son tur yazılarda katılımcıların 9'unun (K2, K7, K9, K10, K11, K14, K16, K17, K19) film eleştirilerinde bir film eleştiri yaklaşımı kullanmadığı belirlenmiştir. İkinci tur yazılarda eleştiri yaklaşımı kullanmayan 2 katılımcı (K8, K13) son tur yazılarda film eleştiri yaklaşımı kullanmaya başlamıştır.

Tablo 7. Eleştiri yazılarında toplam sözcük sayılarının durumu

Katılımcılar	İlk tur yazıları	İkinci tur yazıları	Üçüncü tur yazıları
K1	203	291	297
K2	333	482	664
K3	504	248	858
K4	498	1019	1419
K5	343	465	693
K6	405	350	1497
K7	413	702	1083
K8	1408	304	847
K9	374	684	505
K10	313	490	677
K11	292	415	549
K12	328	272	960
K13	325	922	282
K14	606	1496	2584
K15	259	343	524
K16	205	259	388
K17	324	350	350
K18	240	518	506
K19	539	2557	882

İlk tur yazıların ardından yazılan ikinci tur yazılarında 15 katılımcının kullanmış olduğu kelime sayısının arttığı saptanmıştır. 4 katılımcının yazılarında ise kelime sayısının azaldığı görülmektedir. Kelime sayısındaki artış öğrencilerin film değerlendirmelerinde daha geniş bir çerçeveden bakmaya başladıklarının belirtisi olarak görülebilir.

Katılımcılardan kendilerine sunulan 10 filmlik listeden bir film seçmesi istenmiştir. Film listesinde *Schindler List* (1993), *Jurassic Park* (1993), *War of the Worlds* (2005), *Deep Impact* (1998), *Armageddon* (1998), *Notorious* (1946), *The Maltese Falcon* (1941), *Taksi Driver* (1976), *The Bow* (2005), *Three colors: Blue* (1993) filmleri yer almıştır. Katılımcıların 11'i *Schindler List*, 3'ü *Notorious*, 2'si *Taksi Driver*, 2'si *Deep Impact*, 1'i *Three colors: Blue* isimli filmler hakkında eleştiri yazısı yazmıştır. Eleştiri metinleri dil kullanımı açısından değerlendirildiğinde öznel dilin nesnel dile oranla daha fazla tercih edildiği söylenebilir. Katılımcıların ilk tur yazılarında öznel dil belirginken nesnel dil kullanımına özenin son tur yazılarda arttığı söylenebilse de filmi bir yaklaşım bağlamında nesnel ölçütlere uygun olarak değerlendirebildikleri söylenemez. Bu sonuca göre de katılımcıların filmleri değerlendirmek için yazmış olduğu yazıların film tanıtım yazısı ile film eleştiri yazısı arasında bir konumda kaldığı söylenebilir.

Filmlerin ele alınmasında öne çıkan konulara baktığımızda filmlerin hikâyesi yani filmin “ne anlattığı” katılımcılar tarafından en çok öne çıkarılan konudur. Katılımcıların yazılarını film tanıtım yazısı çizgisine taşıyan en önemli değişken bu olmuştur. Yazıların bir kısmında öne çıkarılan tema ya da konu sinematografi olurken bu yazılarda da çekim teknikleri açısından nitelikle bir değerlendirme yapıldığı söylenemez. Metinlerde daha çok başlıklar altında bir değerlendirmeye yer verildiği, mizansen ya da diegesis konusunda da başarılı bir değerlendirme yapılamadığı söylenebilir. Işık, renk, senaryo gibi değişkenler özelinde de film eleştirisi altında konumlandırılacak bir değerlendirmeye rastlanamamıştır.

5.Sonuç ve Öneriler

Film eleştiri yazılarının ele alınmasını içeren çalışmada eleştiri metinlerinde nesnel bir dil yaklaşımı aranmıştır. Ancak film eleştiri metnini yazan kişilerin yani filmi eleştiren kişilerin yetişmiş olduğu çevrenin, bu kişinin doğrudan ve dolaylı olarak kendine katmış olduğu düşüncelerin, yaşam görüşünün onun filmlerde öne çıkardığı noktaları ya da hiç bahsetmediği konuları etkilemiş olduğu görülmüştür. Bu nedenle film eleştiri metinlerinde tam anlamıyla bir nesnel yaklaşıma rastlanamamıştır. Doküman analizi yöntemi ile incelenen film eleştiri yazılarının bazılarında öznel dilden nesnel dile geçilme başarısının gösterildiği ancak

çoğunluğunda nesnel dilin kullanılma başarısının düşük olduğu belirlenmiştir. Eleştiri yaklaşımlarının tanınmaya başlanmasıyla filmlerin eleştirilmesinde doğru yaklaşımların seçilme başarısının yükseldiği, üslup açısından da bir değişim yaşandığı görülmüştür.

Eleştiri metinleri dil kullanımını açısından değerlendirildiğinde öznel dilin nesnel dile oranla daha fazla tercih edildiği söylenebilir. Katılımcıların ilk tur yazılarında öznel dil belirginken nesnel dil kullanımına özenin son tur yazılarda arttığı söylenebilse de filmi bir yaklaşım bağlamında nesnel ölçütlere uygun olarak değerlendirebildikleri söylenemez. Bu sonuca göre de katılımcıların filmleri değerlendirmek için yazmış olduğu yazıların film tanıtım yazısı ile film eleştiri yazısı arasında bir konumda kaldığı söylenebilir. Her ne kadar filmlerde kaçınılmaz olarak bazı konular işlense de film eleştirisi yalnızca bu konuları anlatmak için yazılmaz. Filmlerde geçen konuların ya da hikâyelerin belirli amaçlar ekseninde yorumlanarak herkesin görmekte ve anlamakta zorlanacağı anlamları bulup ortaya çıkarmak, film eleştiri uğraşısını anlamlı kılacaktır. Katılımcıların film eleştiri yazılarının film eleştirisi ile film yorumu yani eleştiri ile tanıtım yazısı arasında kalmasının anlamı şöyle açıklanabilmektedir:

Film eleştirisi insanlara filmi izleyip izlememeleri konusunda öneriler sunmaz. Bunun yerine, filmin senaryo, sinematografi, film düzenlemesi, oyunculuk ve tarihsel bağlam gibi unsurlarını ve daha ince ayrıntılarını araştırır. Film eleştirisi akademik ve bilimselken film tanıtım yazıları tüketici odaklıdır ve ortalama bir sinemasever için daha erişilebilirlerdir. Film tanıtım yazıları genellikle dergilerde, gazetelerde ve eğlence sitelerinde yayımlanır. Buna karşılık, film eleştirileri akademik dergilerde ve kitaplarda yayımlanabilir. Film tanıtım yazılarını film eleştiri yazılarına yaklaştırmak sinemanın gelişimi açısından da önemli olacaktır. Bu yazıları birbirine film eleştirileri lehine yaklaştıracak kişiler de sinema eğitim almış kişiler olabilecektir. Dolayısıyla sinema eğitimi alan öğrencilerden film eleştirisi kavramı altında ele alınabilecek metinler yazmaları beklenilmektedir.

Eleştiri yazılarında sosyolojik (K6), psikanalitik (K1, K3), göstergebilimsel (K13), tarihsel (K4, K8, K15), auteur (K5), ideolojik (K8, K12) ve feminist (K6) film eleştiri yaklaşımlarının tercih edildiği görülmüştür. Ancak yazılan eleştiri yazılarında bu yaklaşımların tam anlamıyla doğru seçilerek kullanıldığı söylenememektedir. Yazılan eleştiri yazılarında yönetmenin diğer filmlerine atıfların olmadığı, film yönetmeninin genel sanatsal görüşünün metinleri besleyici bir unsur olarak kullanılmadığı saptanmıştır. Bunun yanında yönetmenin dünya görüşünün eleştirilen film ile bağımlı kuran ifadelerle yer verilmediği söylenebilir.

Radyo, Televizyon ve Sinema öğrencilerini film izleyen ve film hakkında yazan kişilerden ayırabilecek nitelikler doğru film eleştirisi yaklaşımlarının seçilerek bu yaklaşımların doğru şekilde metne aktarılması, mizansenin nitelikli eleştirisi, sinematografik açıdan filmi öne çıkaran ya da onu nitelik açısından diğer filmlerden geride bırakan özelliklerin neler olduğunu belirleyebilmesidir. Film eleştirisi dersinin uygulamalı bir ders hâline gelerek 4. sınıftan daha önce verilmesi bu noktada önemli olabilir. Bu dersin saatlerinin artırılması öğrencinin bu dersten aldığı verimi artırabilir. Her şeyden önce öğrencilerin sinema gibi sanat çatısı altında ele alınabilecek bir konuda ve eğitiminin sanat çatısı altında verilebileceği bir bölümde yalnızca bir sınavdan almış olduğu puanla nitelikli görsel-işitsel eserler ortaya çıkarması ya da bu eserleri nitelikli şekilde ele almasının beklenmesi iyimser bir çaba olarak kalmaktadır. Sanatsal bir duyuş ve ifade yeteneği olan öğrencilerin eleyici bir değerlendirme sınavı ile bu bölümlere kabulü nitelikli bir eğitimi ortaya çıkarırken öğrencilerin de derslerden almış olduğu verimi artıracaktır. Öte yandan uzmanlaşma açısından sinema eğitiminin güzel sanatlar çatısı altına taşınması ya da fakülteler içinde sinema eğitiminin diğer birimlerden ayrı şekilde verilmesi niteliği artırıcı çözümler olabilir.

Kaynakça

- Atay, S. R. (1990). Türk film eleştirisinde yaklaşım biçimleri (Yayın No. 30866085) [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Aytekin, H. (2021). Film eleştirisi mi, yorumu mu, tanıtımı mı? Ahlat ağacı filmi hakkında yazılanlar üzerinden bir inceleme. *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 14-31.
- Barthes, R. (2007). *Criticism and truth*. P. K. Keuneman, (Çev.), London: Continuum.
- Braudy, L., & Cohen, M. (2009). *Film theory and criticism: Introductory readings*. New York: Oxford University Press.
- Fedorov, A. (2015). *Film criticism*. Moscow: ICO "Information for All".
- Frey, M., & Sayad, C. (2015). *Film criticism in the digital age*. London: Rutgers University Press.
- Frey, M. (2016). *The permanent crisis of film criticism: The anxiety of authority*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kabadayı, L. (2013). *Film eleştirisi: Kuramsal çerçeve ve sinemamızdan örnek çözümler*. Ayrıntı.
- Clayton, A., & Klevan, A. (2011). *The language and style of film criticism*. In A. Clayton, & A. Klevan (Eds.), *Introduction: The language and style of film criticism* (ss. 1-26). London: Routledge.

- Kauffmann, S. (2001). *Regarding Film: Criticism and Comment*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Manokhin, D. K., Srybnaya, M. A., Tyazhlov, Y. I., & Ushakova, S. V. (2018). The influence of film criticism on the interpretation of the film by the audience. *Медиаобразование*, (3), 99-107.
- Özden, Z. (2004). *Film eleştirisi: Film eleştirisinde temel yaklaşımlar ve tür filmi eleştirisi* (2 b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Roberts, J. (2010). *The complete history of American film criticism*. California: Santa Monica Press.
- Rosenbaum, J. (1995). *Placing moving: The practice of film criticism*. London: University of California Press .
- Toles, G. (2001). *A house made of light: Essays on the art of film*. Detroit: Wayne State University Press.
- Walmsley-Evans, H. (2018). *Film criticism as a cultural institution*. New York: Routledge.
- Yücel, T. (2007). *Eleştiri kuramları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

AZERBAIJAN HUKUKUNDA YENİ ANAYASA ŞİKÂYETİ MODELİ

Royal MAHARRAMOV¹

Öz

14 Temmuz 2023 tarihinde Azerbaycan'da yürürlüğe giren 981-VIQD numaralı kanun, Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'nin anayasa şikâyeti mekanizmasını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu değişiklikler, Azerbaycan hukuk sisteminde insan hakları ve özgürlüklerin korunması bağlamında önemli bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Araştırma, bu değişikliklerin içeriğini ve etkilerini anlamak amacıyla üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'nin Azerbaycan serüveni açıklanmıştır. Genel olarak ulusal hukuk kapsamında insan hak ve özgürlüklerin korunmasında hem Anayasa Mahkemesinin kurulduğu hem de öncesi durum açıklanmıştır. Daha sonra anayasa şikâyeti kurumunun neden etkisiz bir hak arama yolu olduğu araştırılmıştır. Bazı konuların (ek temyiz şikâyetini) etkisizlik nedenleri arasında incelemenin daha doğru olacağı kanısına varılmıştır. İkinci bölümde, 14 Temmuz 2023 tarihinde yapılan değişiklikle birlikte gelen actio popularis şikâyet örneği araştırılmıştır. Avrupa'da bu mekanizmanın nasıl uygulandığına dair örnekler olarak Polonya ve daha önce actio popularis uygulamış olan Macaristan'ın hukuki pratikleri değerlendirilmiştir. Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'nin son iki anayasa şikâyeti bu çerçevede karşılaştırılarak değişikliklerin etkileri ve potansiyel sonuçları ortaya konmuştur. Son olarak üçüncü bölümde, Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'ne sunulan davalardan birinin dilekçesi ve ek belgeleri üzerinden detaylı bir tartışma yapılmıştır. Bu tartışma, gelecekte Anayasa Mahkemesi'nin nasıl bir yol izleyeceği ve yeni düzenlemelerin uygulama pratiklerine olan etkileri hakkında öngörülerde bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelime: Anayasa şikâyeti, Anayasa Mahkemesi, Azerbaycan Anayasası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Actio popularis.

NEW CONSTITUTIONAL COMPLAINT MODEL IN AZERBAIJAN LAW

Abstract

Law No. 981-VIQD, which entered into force in Azerbaijan on July 14, 2023, radically changed the constitutional complaint mechanism of the Constitutional Court of Azerbaijan. These changes represent a significant transformation in the Azerbaijani legal system in the context of the protection of human rights and freedoms. In order to understand the content and impact of these changes, the research consists of three main parts.

In the first part, the Azerbaijani adventure of the Constitutional Court of Azerbaijan is explained. In general, both the establishment of the Constitutional Court and the situation before it in the protection of human rights and freedoms under national law are explained. Then, the reasons why the institution of constitutional complaint is an ineffective remedy are analyzed. It is concluded that it would be more appropriate to examine some issues (additional appeal complaint) among the reasons for ineffectiveness.

In the second part, the example of the actio popularis complaint, which was introduced with the amendment of July 14, 2023, is examined. As examples of how this mechanism is applied in Europe, the legal practices of Poland and Hungary, which had previously applied actio popularis, were evaluated. The last two constitutional complaints of the Constitutional Court of Azerbaijan are compared within this framework and the effects and potential consequences of the amendments are presented.

Finally, in the third part, a detailed discussion is made on the petition and additional documents of one of the cases submitted to the Constitutional Court of Azerbaijan. This discussion aims to make predictions about the future course of the Constitutional Court and the impact of the new regulations on the implementation practices.

Keywords: Constitutional complaint, Constitutional Court, Constitution of Azerbaijan, European Court of Human Rights, and Actio popularis.

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Meherremov.royal.97@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7043-8652

1. GİRİŞ

Azerbaycan’da veya dünyanın herhangi bir yerinde anayasa şikayetinin etkili bir şekilde uygulanması için öncelikli olarak gereken kurum Anayasa Mahkemesi’dir. Azerbaycan’da Anayasa Mahkemesi kurulmadan önce, siyasi sistemin en yüksek yargı organı Sovyet Yüksek Mahkemesi idi. Bu nedenle, Azerbaycan Anayasa Mahkemesi konusunu ele almadan önce Sovyet Yüksek Mahkemesi’nin rolünü ve yetkilerini anlamak önemlidir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri’nde (SSC) Yüksek Mahkemeler, “özel tehlikeli davalarda ilk derece mahkemesi olarak görev yapmak, ülkenin diğer mahkemelerini denetlemek ve mahkeme pratiğine dayanarak ortak içtihat oluşturmak” gibi geniş yetkilere sahipti (Ensiklopediya, 1976, s. 230). Bu genel yetkiler Azerbaycan’da da yıllarca uygulanmıştır (Ensiklopediya, 1976, s. 170). Sovyet ülkelerinde Yüksek Mahkemeler ve SSCB Yüksek Mahkemesi yargı işlevini gerçekleştirmekteydi.

Ancak, SSCB Yüksek Mahkemesinin Anayasayı koruma yetkisi 1977 Sovyet Anayasasında belirtilmemiştir. Buna karşın, 1977 tarihli SSCB Anayasası’nın 122/d maddesinde, SSCB Yüksek Sovyet’inin yetkileri arasında “SSCB Anayasasına uymak ve Üye ülkelerin Anayasa ve kanunlarının SSCB Anayasasına ve kanunlarına uyduğunu denetlemek” (Yaman, 2017, s. 163) yetkisi gösterilmiştir.

Sosyalist ülkelerde Anayasa Mahkemeleri bulunmamasıyla birlikte, Çekoslovakya ve Yugoslavya gibi bazı sosyalist ülkelerde bu tür mahkemeler vardı (Ensiklopediya, 1981, s. 494). Bugün Çekoslovakya ve Yugoslavya’nın varlığı sona ermiş olup, bu ülkeler farklı devletlere ayrılmıştır.

2. Anayasa Mahkemesi’nin Azerbaycan Siyasi Sistemine Girmesi

Azerbaycan’da Anayasa Mahkemesi (AYM) ilk olarak 18 Ekim 1990 tarihinde yürürlüğe giren “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında” Anayasa Kanunu’nda yer almıştır. Bu Anayasa Kanunu’nun 13. maddesinde erkler ayrılığı belirtilmiş ve Anayasa Mahkemesi, yüksek yargı organı olarak tanımlanmıştır. Ancak, bu kanunda AYM’nin yetkileriyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

AYM, kapsamlı bir şekilde ilk defa 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası’nda düzenlenmiştir. Anayasa, AYM’nin genel bilgilerini, yetkilerini ve başvuruların nasıl yapılacağını belirlemiştir

(Azerbaycan Anayasası'nın 130. maddesi²). 1997 yılında Anayasa Mahkemesi Kanunu yürürlüğe girmiş ve 1998 yılında AYM faaliyete geçmiştir. Ancak bu kanun, daha sonra yürürlükten kalkmış ve 23 Aralık 2003 tarihinde yeni bir Anayasa Mahkemesi Kanunu uygulanmaya başlanmıştır. Bu yeni kanun, anayasa şikâyeti kurumunu, kişilerin temel haklarını koruma yöntemi olarak sunmuştur.

Her iki Anayasa Mahkemesi Kanunlarında düzenlemeler dikkate alındığında Avrupa modeli bir anayasal denetim şeklinin düzenlendiği anlaşılmaktadır³. İlk başlarda bazı kurumlara somut norm denetimine başvurma yetkisi verilmişti. Daha sonra bu haklar vatandaşlara tanınmaya başlandı.

Fakat AYM'nin bir özel yetkisi vardır. Anayasa değişikliklerinin halk oylamasına sunulmadan önce anayasaya uygunluğunu esas bakımdan incelemektedir. AYM kanununun 61'inci maddesinde Milli Meclisin ve Cumhurbaşkanının anayasa değişiklikleriyle ilgili karar çıkarmasını düzenlemiştir. 61/4'üncü maddeye göre "AYM teklif edilmiş değişikliklerin Azerbaycan Anayasasının 155'inci maddesinin taleplerine uygunluğu hakkında gerekçelendirilmiş kararı kabul etmektedir".

2002 ve 2016 yıllarında AYM'nin anayasa değişiklikleriyle ilgili verdiği kararlar, bu maddenin nasıl uygulandığını göstermektedir. Kararların sonunda "Karar nihai olup, hiçbir kurum veya yetkili kişi tarafından iptal edilemez, değiştirilemez ve yahut resmi yorum yapılamaz" hükmü yer almaktadır.

2002 tarihli değişiklik ile ilgili karar kısmında AYM, "... halk egemenliği ve devletin temellerine ilişkin Azerbaycan Anayasasının genel hükümlerine ve Azerbaycan Anayasasının 155'inci maddesinin hükümlerine uygundur." ifadesine yer vermiştir. AYM, ölçü normu olarak Anayasanın Birinci Bölümünü ve 155'inci maddede⁴ sıralanmış olan "değiştirilemez maddeleri" referans almıştır.

² Azerbaycan Anayasasının 130'ncü maddesine değişiklik olarak sadece bir cümle eklendiği ve temel yapısında değişiklik olmadığı için Alesker Aleskerli'nin çeviri kullanılmıştır, metne buradan ulaşabilirsiniz: <https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>. Erişim tarihi: 04.01.2024.

³ Hem Amerika hem de Avrupa anayasal denetim şekilleri için detaylı bilgi için bakınız: Abdullayev, 2018, s. 23-31. Anayurt, 2023, s. 783 ve devamı.

⁴ Yukarıda gösterilen madde "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklikler Teklif Etme Teşebbüsünün Sınırlandırılması" isimli başlıkla bu şekilde düzenlenmiştir - Bu Anayasanın 1., 2., 6., 7., 8., ve 21'nci maddelerinde değişiklik yapılması veya iptal edilmesine ilişkin teklifler, III. fasılda öngörülmüş insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin iptali veya Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarda öngörüldüğünden fazla sınırlandırılmasına ilişkin teklifler referanduma çıkarılamaz.

2016 tarihli değişiklikle ilgili kararda AYM, anayasa değişikliği teklifinin Anayasanın 155'inci maddesine uygun olduğunu belirtmiştir⁵. Aynı zamanda Anayasaya yeni eklenen 98¹ maddesinde ek bazı cümlelerin yazılmasını da teklif etmiştir. Eğer gerekirse AYM'nin kararını seçim bülteni içerisinde eklenir ve oylamada herkes içeriği görmüş olur.

AYM, anayasa değişikliklerini denetlediği zaman Anayasanın değiştirilemez maddelerini ölçü normu olarak dikkate almaktadır. Bu yaklaşım, birçok ülkede (Rusya ve Almanya) olduğu gibi değiştirilemez maddeler ile anayasa normları arasında bir tür hiyerarşi olduğunu göstermektedir.

2.1. Anayasa Şikâyetinin Tarihi Serüveni

Anayasa şikâyetinin ilk örneklerinden biri, 1818 yılında Bavyera Eyaleti'nde görülmüştür. Bu tür bir şikâyet, vatandaşların anayasal haklarının ihlal edildiğini düşündüklerinde, iki meclisten birine başvurabilmelerini sağlamıştır (Göztepe, 1998, s. 26). Ancak, bugünkü anlamında anayasa şikâyeti kavramı, 1951 yılında kabul edilen Federal Almanya Anayasa Mahkemesi Kanunu ile şekillenmiştir. Bu düzenleme, anayasa şikâyetinin modern anlamda nasıl işlediğinin temelini atmıştır⁶. Daha sonra, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde de bu tür şikâyet mekanizmaları uygulanmaya başlanmıştır.

Azerbaycanda anayasa şikâyeti 2002 anayasa değişikliğiyle gündeme gelmiştir. 2003 yılında kabul edilen yeni Anayasa Mahkemesi Kanunu, anayasa şikâyeti mekanizmasını ülke hukuk sistemine dahil etmiştir. AYM kanununun 34/2'inci maddesine göre:

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 130/III'üncü maddesinin 4'üncü fıkrasında belirtilen komuya ilişkin şikâyetlerin Anayasa Mahkemesi tarafından değerlendirilmesine aşağıdaki hallerde izin verilmektedir:

1. *Uygulanması gereken normatif hukuki düzenlemenin mahkeme tarafından uygulanmaması halinde;*

⁵ Azerbaycan Anayasa Mahkemesi, "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının layihəsinə rəy verilməsinə dair, KT. 25/07/2016, <https://constcourt.gov.az/az/decision/1182> Erişim tarihi: 05.01.2024.

⁶ Federal Almanya Anayasa Mahkemesi Kanununun farklı maddeleri için ve Türk ve Alman anayasa şikâyeti modellerinin karşılıklı analizi için bakınız: Gören, Z. (2014). *Bireysel Başvuru Türk Anayasa Yargısında*, Ankara: Yetkin Yayınları.

2. *Uygulanmaması gereken normatif bir hukuki düzenlemenin mahkeme tarafından uygulanması;*

3. *Normatif yasal düzenlemenin mahkeme tarafından doğru yorumlanmaması durumunda.*

Madde normundan görüleceği üzere, tüm temel hak ihlallerinin mahkemeden kaynaklandığını düşüncesi mümkündür. Çünkü normların uygulanmasında problemlerin genellikle mahkemelerden kaynaklantadır.

Anayasa şikayeti mekanizması, başlangıçta bu sorunlara sınırlı bir çözüm sunmuş olsa da, 2023 yılında yapılan değişikliklerle, bu madde daha da sınırlı bir hale getirilmiş oldu. Son haliyle 34'üncü madde aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasınının 130. maddesinin III. Kısımının 4. fıkrasında öngörülen konuya ilişkin anayasa şikâyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin temyiz edilen kararının Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına veya kanunlarına uygun olmayan normatif bir kurala dayanması durumunda izin verilmektedir.

Anayasa şikâyeti, 2023 tarihi itibarıyla popüler dava (*actio popularis*) haline getirilmiş oldu. Anayasa Mahkemesi'nin kararlarına bakıldığı zaman somut norm denetimiyle ilgili kararlarının anayasa şikayeti kararlarından daha fazla olduğu görülmektedir. Anayasa şikayetinin toplumda Avrupa ülkelerindeki gibi köklü olarak yerleşemediği kararların çeşitliliğinden anlaşılmaktadır.

2.2. Azerbaycan'da Anayasa Şikayetinin Etkili Olmamasının Nedenleri

Azerbaycan'da anayasa şikâyeti kurumu hukuk literatürüne dahil olmuş olmasına rağmen, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından etkili başvuru yolu olarak kabul edilmemiştir. Bu durumun Azerbaycan hukuk sistemi için hem sebepleri hem de sonuçları oldu. Sebepler olarak; Yüksek Mahkemeye yapılan ek temyiz şikâyeti, Anayasa Mahkemesinin istatistiği (AİHM kararları kapsamında) tartışılmalıdır. AİHM'nin bu itirazlarından sonra ek temyiz şikayeti ve AYM istatistiği aşağıdaki gibidir.

Anayasa Mahkemesi'nin ilk oluşturulduğu dönemde anayasa şikayetlerine yer verilmediği biliniyor. Cumhuriyetin ilk yıllarında kabul edilen usul kanunlarında⁷ ise “ek temyiz şikâyeti”

⁷ Ceza Usul Kanunu 2000 yılında, Medeni Usul Kanunu 1999 yılında kabul edildi.

kurumu düzenlenmiştir. Bu kuruma göre, Azerbaycan’da anayasa şikayeti bulunmamasına rağmen, bireyler hak ihlalleri konusunda yüksek yargı merciine başvurma hakkına sahip olmuştur.

Ceza Usul Kanunundaki düzenlemeye göre, ek temyiz şikâyetine başvurulması için “ceza kanununun veya ceza usul kanununun normlarının uygulanmasının doğruluğunun incelenmesi” (m. 423) amacını gütmektedir. Madde metninden de anlaşılacağı üzere ek temyiz şikayeti aracılığıyla münhasıran hukuk konuları, yani ceza normları incelenecektir. Doktrinde genel kabul gören hukuk konusu terimi açıklanması olarak, “Yüksek Mahkeme kararında olaya uygulanmış olan ceza normlarının yeniden denetlenmesi” fikri gösterilmiştir (Kommentariya, 2016, s. 1131).

Medeni Usul Kanunu, ek temyiz şikâyeti için daha geniş bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenlemeye göre, başvurucunun Yüksek Mahkemenin kararının sonucunda kişinin hak ve yetkilerinin nasıl ihlal edildiğini veya hangi menfaatlerin askıya alındığını gerekçelendirmesi gerekmektedir (m. 425). Medeni yargılama açısından, ek temyiz şikâyeti Yüksek Mahkemenin verdiği kararın tarafların hak ve yetkilerine ya da menfaatlerine etkilerini inceler. Ceza yargılamasından farklı olarak, burada mesele ceza normlarının uygulanması değil, mahkeme kararının taraflara olan etkileridir.

Anayasa şikayetleri uygulanmaya başlasa da, bu uygulama hâlâ geçerlidir. Başka bir deyişle, bir kişi, mahkemenin nihai kararından sonra anayasa şikayetinde bulunmak için üç aşamalı mahkeme sisteminin yanı sıra, Yüksek Mahkemeye ikinci bir başvuruda bulunmak zorundadır. Ancak, ek temyiz başvurularının Yüksek Mahkeme başkanına yapılması ve kabul edilebilirlik kriterlerinin belirsiz olması gibi nedenlerle, AİHM anayasa şikayetinin etkin bir başvuru yolu olmadığını belirtmiştir.⁸ AİHM'nin bu kararından sonra, Yüksek Mahkemenin nihai kararına karşı anayasa şikayetinde bulunmak mümkün hale gelmiştir.

AİHM’in ikinci etkisizlik nedeni, Anayasa Mahkemesine yapılan başvuruların yüksek sayıda olmasıydı. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesi’nin güncel verilerini açıklamak önemlidir. Anayasa Mahkemesi’nin istatistikleriyle ilgili iki farklı veri mevcuttur.

⁸ AİHM bu tutumunu yıllarca savunmaktadır. Bu kararlar arasında: İsmayılov v. Azerbaycan, BN, 4439/04, KT. 17/01/2008; Aliyev and others v. Azerbaycan, BN. 28736/05, KT. 18/12/2008; Muradova v. Azerbaycan, BN. 22684/05, KT. 02/04/2009.

İlk veri, Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'nin 2023 yılı raporunda sunulmuştur. Bu rapora göre, Anayasa Mahkemesi 2023 yılında toplam 36 karar ve 11 kabul edilebilirlik kararı vermiştir. Ayrıca, raporda Anayasa Mahkemesi'ne 1912 dilekçe ve şikâyet başvurusu yapıldığı belirtilmektedir.⁹

Diğer veri ise, Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşunun 25'inci yıl dönümünde yapılan konferansta sunulmuştur. Konferansın açılış konuşmasında, Prof. Dr. Fərhad Abdullayev tarafından verilen bilgilere göre, Anayasa Mahkemesi 25 yıl boyunca toplam 545 karar ve 160 kararname¹⁰ kabul etmiştir (Abdullayev, 2023, s. 14). Ancak bu veriler daha genel bir bakış sunmakta olup, detaylı bilgi sağlamamaktadır. Örneğin, bu kararların kaçının anayasa şikâyeti ve kaçının somut norm denetimiyle ilgili olduğu gibi ayrıntılar verilmemiştir.

Bu durum, güncel ve detaylı verilerin eksik olduğunu ve bu nedenle tam bir değerlendirme yapmanın zor olduğunu göstermektedir.

3. Anayasa Şikâyetinin Actio Popularis Olması ve Arzulananlar

Anayasa şikâyetinin popüler dava halinde işlemesi pratiği ilk defa Azerbaycan'da uygulanmamaktadır. Hatta ilk Anayasa Mahkemesi olan Avusturya Anayasa Mahkemesinde yasaların yargısal denetiminde tartışılan iki yöntemde birisi *actio popularis* olmuştur (Kelsen, 2017, s. 153)¹¹. Bu tür örnek Macaristan'da ve Polonya'da da uygulanmıştır. Bu yüzden çalışmanın devamında yukarıda gösterilen ülkelerin pratiğini açıklamadan önce anayasa şikâyetiyle ilgili genel bilgilere dikkat çekecek, diğer ülkeler dikkate alınmış ve Azerbaycan'daki uygulamaların neler getireceği açıklanmıştır.

Anayasa hukuku doktrininde anayasa şikâyetinin gerçek anayasa şikâyeti ve gerçek olmayan anayasa şikâyeti kavramları kullanılmaktadır (Sağlam, 2012, s. 420). Gerçek anayasa şikâyeti (*eche Verfassungsbeschwerde*) uygulayan ülkeler arasında Almanya, Avusturya (Grabenwarter, 2020, s. 19-70), İspanya (Comella, 2013, s. 226-227) ve İtalya gibi ülkeler örnek gösterilebilir.

Almanca *uneche Verfassungsbeschwerde* olarak isimlendirilmiş gerçek olmayan anayasa şikâyetinin anlamı bu tür başvurudaki ana amaç ihlale neden olan idari işlem veya mahkeme kararı

⁹ Anayasa Mahkemesinin 2023 raporu için baxınız: <https://constcourt.gov.az/en/details/1701>. Erişim tarihi: 08.01.2024

¹⁰ Kararname sözü İngilizcedeki *rulings* sözünün çevirisi olarak kullanılmıştır.

¹¹ Kelsen'in önerdiği diğer bir yöntemse anayasayı korumayla görevli olan Genel Savcının olması ve federe ve federal kanunların anayasaya uygunluğuyla ilgili kuşku duyduğu kanunları Anayasa Mahkemesine götürmesidir. Bu tartışmalara rağmen Avusturya Anayasa Mahkemesi için bu yöntemler kabul edilmemiştir.

değil, bu ihlali teşkil eden norma karşı başvuruda bulunmaktadır (Sağlam, 2012, s. 422). Popüler dava olarak isimlendirilen bu dava türü neredeyse somut norm denetimiyle aynı düzeyde olmaktadır. Aliyev'e göre *actio popularis*'de kamu yararı ön plandadır ve ihlal normdan doğmaktadır (Aliyev, 2021, s. 48). Bugün Azerbaycan'da da bu uygulama yürürlükte olduğu için Polonya ve Macaristan'daki popüler dava pratiği dikkate alınacaktır.

3.1. Actio Popularis'in Kötü Örneği – Polonya Gerçekliği

Polonya'da Anayasa şikâyeti tartışmaları 1997 yılında başlamıştır. Tartışmaların odağı ise anayasa şikâyetinin prosedürünün ne olacağı konusudur (Tuleja, 2020, s. 636). Böylelikle, Polonya Anayasasının 79'uncu maddesine göre, Kanunda belirtilen esaslar çerçevesinde, anayasal özgürlükleri ve hakları ihlal edilen herkes, bir mahkeme veya kamu kurumunun, Anayasada belirtilen özgürlükleri ve hakları konusunda nihai kararını dayandırdığı bir kanun ya da norm kanunun Anayasaya uygunluğu için Anayasa Mahkemesine başvuru hakkına sahiptir (Anayasalar, 2011, s. 403).

Anayasanın 191'inci maddesi ise bu şikâyet kapsamında iki kriter sunmaktadır. Birinci kriter başvuru normla eylem arasında bir ilişki olduğunu kanıtlamalıdır. İkinci kriter ise normun hakları nasıl kötü etkilediğini açıklamalıdır (Tuleja, 2020, s. 637)¹².

Polonya Anayasa Mahkemesi normun uygulanması konusundaki problemlere değil, maddenin kendisini değerlendirmeye almaktadır. Başka anlatımla, anayasa şikâyetinin konusu kararın kendisi değil, nihai kararın yasal dayanağıdır (Granat and Granat, 2019, s. 136). Anayasa Mahkemesinin başvurucuların bireysel

haklarının ihlalleriyle ilgilenmez (Granat and Granat, 2019, s. 136). Bu nedenle anayasa şikâyetinin denetimi sırasında normun kendisinden mi yoksa uygulanmasından mı kaynaklandığını belirlenmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar Polonya'daki uygulamanın örnek alınmama nedenlerini göstermektedir. Bu nedenler arasında hukukun belirginlik ilkesi ile Anayasa Mahkemesinin yorumları arasında çelişki ortaya çıkabilmektedir. Bu belirsizliğin görünüş şekli olarak, normun Anayasa uygun

¹² Anayasa şikâyetine getirilen maddi kısıtlama olarak "sığınma ve mülteci hakkının" anayasa şikâyetine konu olamaz.

olmadığı düşünülse bile Anayasa Mahkemesinin karşısında gelen davada normu nasıl yorumlayacağı hukuk sistemi için önceden görülmemektedir.¹³

3.2. Örnek Alınacak (eski) Actio Popularis Uygulamacısı- Macaristan

Actio popularis dava türü Macar Anayasa Mahkemesi tarafından 2012 yılına kadar uygulanmıştır. Anayasa tartışmaları sırasında sosyalist devlet olan Macaristan'ın yeni sisteme geçerken Anayasa Mahkemesinin konumuyla ilgili tartışmalar çok önemli derecede kuvvetli tartışmalara neden olmuştur¹⁴. Kabul edilen anayasa kişilere sınırsız bir başvuru hakkı vermiş ve bununla da Macar Anayasa Mahkemesi dünyanın en geniş yargı yetkisine sahip Anayasa Mahkemesi olmuş oldu (Sólyom, 2020, s. 438). Geniş yargı yetkisini Macar Anayasa Mahkemesi *actio popularis* aracılığı ve yargısal aktivizmin harmanlanmasıyla kullanarak ülkede anayasa doktrinini genişletmiştir (Sólyom, 2020, s. 438). Eski Macar hukukunda anayasa şikâyetine göre, *hakim, davayı askıya almanın yanı sıra, görülmekte olan dava, hakimin anayasaya aykırılığını belirttiği bir kanunun veya devlet idaresinin diğer yasal araçlarının uygulanmasını gerektiriyorsa, Macar Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Benzer şekilde, davasında uygulanacak yasal normun anayasaya aykırı olduğunu düşünen bir kişi, hakimin yargılamayı askıya almasını ve Macar Anayasa Mahkemesine başvurmasını talep edebilir* (Tatham, 2013, s. 144).

Her ülkede olduğu gibi Anayasa Mahkemesinin böylesi önemli konumundan rahatsız olan ise Parlamento olmuştur. Bazen konular Mahkeme önüne tekrar tekrar gelebiliyordu. Anayasa Mahkemesi ise ilk tutumunu ve pozisyonunu her zaman korumaya devam etmiştir. Buna rağmen bu karşı durmada siyasi hedeflerine ulaşan Parlamento olmuştur (Sólyom, 2020, s. 439).

2011 yılında Anayasa Mahkemesi kanununa yapılan değişikliklerle 2012 yılında *actio popularis* kaldırıldı ve bu uygulamanın yerine gerçek anayasa şikâyeti getirildi. Artık normdan gerçekleşen ihlalden şikâyet yerine temel haklardan kaynaklanan başvurular anayasa şikâyetinin konusu olmuştur. Ulusal mahkemelerde hakimlerle birlikte davanın tarafları da eğer normdan kaynaklanan ihlal varsa direk Anayasa Mahkemesine başvurabilmekteydiler. *Actio popularis* dava türünün

¹³ Burada not olarak belirtmemiz gerekiyor ki, Polonya hukukunda başkalarının yerine şikâyetde bulunamama nedeniyle *actio popularis* olmadığını savunanlar da vardır. Bu konuda bakınız: Granat and Granat, 2019, s. 136.

¹⁴ Macaristanın sosyalist tarihi için bakınız: Aleskerov, 2007, s. 122-125; 148-149.

kaldırılrsa bile yargı organının nihai kararından Anayasa Mahkemesine yapılan anayasa şikâyeti incelediği zaman yine de somut norm denetimi yapılması mümkündür (Sólyom, 2020, s. 413).

Macar Anayasa Mahkemesinin iyi uygulamasının nedenlerinden birisi de kararlarının geriye uygulanmamasının yanı sıra ihlale neden olan olaya da uygulanmamaktadır. Aynı zamanda Anayasa Mahkemesi araştırma yaptığı zaman norm üzerinden çalışmalarını yapmamaktaydı, tersine ihlale neden olan olayı da önemli derece dikkate almaktaydı. Bu tür uygulama *prima facie* ihlal yok gibi görülse de olayın içeriğine varıldığında “kanayan yarının” kaynağını belli etmektedir. Diğer iyi uygulama ise hak yönünden hiçbir kısıtlamanın uygulanmamasıdır.

3.3. Actio Popularis’in Azerbaycan Anayasa Mahkemesindeki Görünümü

İlk olarak dikkat çekilmesi gereken konu karar isimleridir. Eski uygulama zamanında “*Başvurucu ismi* Yüksek Mahkemenin ... Dairesinin kararının Anayasa uygunluğunun denetlenmesi”¹⁵ gibi isimlendirilmekteydi. Buna karşı yeni uygulamada şu anda ise iki karar olduğu için o karar ismine bakılacaktır. İsim olarak “*Başvurucu ismi* ve ihlal edilen hakkın ismi”¹⁶ kaydedilmektedir.

Anayasa Mahkemesinin *actio popularis* incelemesi zamanında dikkat edilmesi gereken konuların ilki başvurular incelendiği zaman ihlalin maddeden mi yoksa maddenin uygulanmasından mı kaynaklandığını belirlenmek gerekmektedir. AYM kanununun metninden anlaşılan, Yüksek Mahkemenin kararının Anayasaya veya kanunlara uygun olmayan bir normu temel almasıdır. Bu tarz bir yaklaşım sanki yasama organı anayasaya aykırı bir norm çıkaracak ve mahkemeler de normları uygulayacaktır. Bu konuyu sadece madde metninden anlamak yetmez, Anayasa Mahkemesinin kararlarında uygulamalarını da dikkate almak gerekmektedir. Kanun değişikliğinden sonra yayımlanmış kararları dikkate almış bulunmaktayız.

Kanun değişikliğinden sonra Anayasa Mahkemesinin ilk kararı *E. Axundov* kararı olmuştur. Karara konu olan olayda ceza davasında şahidin ilk derece mahkemesinin kararından şikâyet verme hakkının olmaması tartışılmıştır. Anayasa Mahkemesinin genel görüşü eğer mahkeme kararı şahidin temel hak ve özgürlüklerini ihlal etmekteyse üst mahkemeye dilekçe verme hakkı bulunduğu yönde olmuştur. Mahkemenin dikkat çeken fikrini belirtmek gerekmektedir:

¹⁵ Bu uygulamanın en son kararı şöyledir: M. Şükürovun başvurusuna esasen Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin Medeni Hukuk Dairesinin 18 Temmuz 2022 tarihli kararının Azerbaycan Anayasasına ve kanunlarına uygunluğunun denetlenmesiyle ilgili.

¹⁶ Örnek karar olarak: E. Axundov’un mahkemeye başvuru hakkının ihlalliyile ilgili başvurusu.

Hukuk sisteminde olan boşluk, belirli bir normun bulunmaması anlamına gelir. Bu durum, nihayetinde Anayasa'da belirtilen insan hakları ve özgürlüklerinin uygulanmasında kısıtlamalara yol açabilir. Bu tür bir boşluk, anayasaya aykırı bir normla aynı hukuki sonuçlara sahip olmaktadır. Boşluğun ortadan kaldırılması genellikle yasama organının görevi ve yetkisi olsa da, anayasa mahkemesi yargısı aracılığıyla da bu boşluk giderilebilir.¹⁷

Anayasa Mahkemesi kanun değişikliğinden sonra incelemiş olduğu ilk kararında yeni inceleme şeklini belirtmiş oldu. Anayasa Mahkemesi önüne gelen olayda dikkat ettiği konu: İlk olarak normun olmadığını tespit etmeli ve olayın insan haklarını ve özgürlüklerini sınırlamaması için yeni bir norm yaratmalıdır.

Anayasa mahkemesi daha önce de yasama organına çağrıda¹⁸ bulunduğu kararlar vardı. İlk defa bu kadar net bir şekilde kendisinin *negatif kanun koyucu*¹⁹ olduğunu belirtmiş oldu. Bunun gelecekte ne gibi gelişmelere neden olacağı veya hangi sorunları kendisiyle birlikte getireceği hala gri bir bölge olarak kalmaktadır.

Anayasanın ikinci kararı ise *E. Salamlı* kararıdır. Karara konu olan olay bir aile davasında mal ayırımıyla ilgilidir. Mahkeme bu kararında anayasa şikayetine kapsamını belirlemeye çalışmıştır. Mahkemenin karardaki görüşüne göre:

Şikayetlerin incelenmesi sırasında, Yüksek Mahkemenin dayandığı normatif hukuki kanunun (maddi anlamda)²⁰ veya herhangi bir normun Anayasaya uygun olup olmadığını belirlemek için öncelikle şu noktalar araştırılmalıdır: Bu normun anayasa hukuku açısından anlamı, hukuk sistemindeki yeri ve diğer normlarla olan ilişkisi. Bu inceleme, normun anayasal niteliğini belirlemeye, normdaki belirsizlikleri ve boşlukları ortaya çıkarmaya ve ortadan kaldırmaya, böylece uygulamada meydana gelen çelişkileri gidermeye ve hukuk uygulamasında birliği

¹⁷ Azerbaycan Anayasa Mahkemesi, E.Axundovun məhkəməyə müraciət hüququnun pozulması barədə şikayətinə dair, KT. 06/102023. <https://constcourt.gov.az/az/decision/1379>. Erişim tarihi: 19.01.2024.

¹⁸ Anayasa Mahkemesinin yasa koyucuya çağırıda bulunmasından kasıt Mahkemenin yasama organına herhangi bir maddede değişiklik yapmasını kararında göstermesidir. Daha detaylı bilgi için bakınız: Zafer, 2019, s. 389-392.

¹⁹ Bundan başka anayasa mahkemelerine – *eş kanun koyucu, daimi oturumlu kurucu meclis, perde arkasında yasama, özel parlamento dairesi, gizli yasama, yüksek yasama, karşı-yasayıcı ve hakimler yasaması* gibi ifadeler de işletmektedir. Anayurt, 2023, s. 780-781.

²⁰ Parantez içerisinde yazılmış olan kısım bize aittir.

sağlamaya yardımcı olur. Ayrıca, bu süreç aynı zamanda normun Anayasaya aykırı şekilde uygulanmasının önüne geçilmesini sağlar.²¹

Anayasa Mahkemesi maddenin kapsamını göstermeye çalışmıştır. Böylelikle Anayasa mahkemesi değerlendirmesini yapacağı zaman maddelerde ve normlarda neleri dikkate alacağına vurgu yapmış bulunuyor. Aslında burada göstermiş olduğu fikirlerin hepsi soyut kalmaktadır. Bu yüzden de Mahkeme gelecek içtihadında fikirlerini daha detaylı şekilde açıklamasına ihtiyaç vardır. Çünkü zan altında bırakılan Yasama organının madde düzenleme yetkisinin sorgulanması yıllardır Amerika ve Avrupa’da tartışma konusudur. Maddenin düzenlenmesinde anayasaya aykırı hiçbir durum olmasa dahi uygulamadaki sıkıntıların giderilmesinde ve maddenin geliştirilmesinde Anayasa Mahkemesinin rol üstlenmesi hukuk sisteminin gelişimine de katkı sağlayacaktır.

4. Actio Popularis’in Geçmiş ve Gelecek Uygulaması – Mübariz Yolçiyev Deneyimi

Actio popularis uygulanmak istenen versiyonunun Anayasa Mahkemesinin işleyişi ile ilgili bazı konulara değinmek gerekmektedir. Yukarıdaki anayasa şikâyeti maddelerinden anlaşılacağı gibi Yüksek Mahkemenin kararından sonra (iç hukuk yollarının tüketmesi ilkesi) Anayasa Mahkemesine başvurmak mümkündür. Fakat madde ilk bakışta (*prima facie*) görünür biçimde insan hak ve özgürlükleriyle çatışma halindeyse kişiler anayasa şikâyetinde bulunabilir mi?

Anayasaya göre Anayasa Mahkemesinin somut norm denetimi bulunmaktadır. Anayasa somut norm denetimine başvuracak kurumların listesini vermiş bulunmaktadır²². Bu kurumlar arasında kişilere yer verilmemiştir. Bu yüzden de normların bu sıkıntılarının giderilmesinde anayasa şikâyetine başvurulmaktadır.

Anayasa Mahkemesi kararlarından önce sözlü duruşma yapmaktadır. Bu duruşma hem somut norm denetiminde hem de anayasa şikâyeti davalarında uygulanmaktadır. Bu duruşmalardan taraflardan başka bilirkişi olarak akademisyenler, Azerbaycan Avukatlar Barosundan üyeler, Savcılıktan üyeler ve diğer kurumlardan konuyla ilgili bilgi alınabilecek kişiler davet edilmektedir. Mahkeme,

²¹ Azerbaycan Anayasa Mahkemesi, E.Salmanlının şikâyeti üzrə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 225.2 və Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 34.1-ci maddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin I və III hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair, 28/12/2023. <https://constcourt.gov.az/az/decision/1409>. Erişim tarihi: 19.01.2024.

²² Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Mahkemesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcılığı, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisini, Mahkemeler ve Azerbaycan Cumhuriyetinin. İnsan Hakları Müvekkili

kararını açıkladığı zaman bu kişilerin de görüşlerine yer vermesi istisnai değildir. Yukarıdaki ikinci anayasa şikâyeti kararında bilirkişi olarak yer alan akademisyen Doç. Dr. Mübariz Yolçiyev olmuştur²³. Araştırmanın devamında Salmanlı davasındaki bilirkişi raporunu *actio popularis* uygulamasına tam açıklık getirmek için tartışacağız.

Anayasa Mahkemesinin (aynı zamanda Yüksek Mahkemenin yeni konularda) gerçekleştirmiş olduğu uygulama vardır. Anayasa Mahkemesi başvurulara toplumun fikirlerini almak için açık olarak dilekçeleri yerleştirerek ve herkesin erişimine açmaktadır²⁴. Fakat bu başvurular arasında anayasa şikayetlerine erişim sağlanmamıştır. Herkesin somut norm denetimiyle ilgili kararlara erişimi bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi önünde “Azerbaycan Cumhuriyetinde Devlet mülkiyetinin kamulaştırılmasının II Devlet Programı” Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin birkaç kısmının anayasaya uygunluğuyla ilgili anayasa şikâyeti bulunmaktadır. Bu anayasa şikayetini de hazırlayanlar arasında sayın Yolçiyev’in olduğu için Mahkeme kararını açıklamadan şikayetin usul kısmıyla ilgili bilgiler edinmek mümkündür²⁵.

İlk olarak bilirkişi raporunda sayın Yolçiyev’in değerlendirilmesine dikkat edildiği zaman sadece norma dayalı bir açıklama yapmadığı görülmektedir. Diğer üç mahkemenin kararlarını da dikkate alarak bir yorumda bulunmuştur. Sonrasında yasama organının düzenlemesinin nedenlerini açıklamaktadır. Yasa organının düzenlemesiyle ilgili açıklamalarındaki görüşlerini pratiğe bağlı olarak göstermektedir. Normda değil de uygulamadaki kanıtların sunulmasının ve detaylandırılmasının gerektiğini açıklamıştır (Bilirkişi raporu s.13). Başka bir anlatımla dava olarak *actio popularis* uygulamaya konulsa da sadece maddenin lafzı değil, uygulandığı zaman kapsamından kaynaklanan olası anayasa aykırılıkları da dava konu oluşturmaktadır.

Yolçiyev’in devlet mülkiyetin kamulaştırması ve kıymetli kağıtlarla ilgili şikâyeti norm uygulanmadan ve mahkemede herhangi bir dava açılmadan Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Başvurunun detaylarından anlaşılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin uygulanması vatandaşların

²³ Bu konuyu anlatmamızın nedeni sayın Doç. Dr. Yolçiyev’den kendisinin Anayasa Mahkemesine sunmuş olduğu bilirkişi raporunu bizim paylaşması ve araştırma kullanmamıza izin vermesidir.

²⁴ Anayasa Mahkemesi önündeki başvurular için bakınız: <https://www.constcourt.gov.az/az/reception>. Erişim tarihi: 20.01.2024.

²⁵ Bu şikayetin konusu Azerbaycanda haberlerde ve sosyal mediada oldukça gündeme getirilmiştir. Bu konuda bakınız: <https://www.qanunla.az/ozellesdirme-xalqa-ve-prezidente-qarsicinayet/?fbclid=IwAR23uJNItf9PKqrLLuHMGe56kFySwl6LuFhlt52OZCssciH51KJQDAZ5wE>. Erişim tarihi: 21.01.2024. Sayın hocamız bilirkişi raporunda olduğu gibi şikayetin kullanılmasında da tüm izinleri vermiş bulunmaktadır.

mülkiyet hakkının ihlaline yol açacaktır.²⁶ Geniş bir kesimi etkileyecek olan CBK'dan direk şikâyette bulunulması ve Anayasa Mahkemesinin de bu şikâyeti kabul etmesi anayasa şikâyeti için başka bir kapıyı da açmış bulunuyor.

5. Sonuç

Anayasa Mahkemesi Kanununda *actio popularis* veya anayasa şikâyeti terimleri kullanılmasa da vatandaşlar dilekçelerini “anayasa şikâyeti” olarak Mahkemeye sunmaktadırlar. Anayasa Mahkemelerinin genel amacı kişilerin hak ve özgürlüklerini korumak ve demokratik toplum düzeninin sürdürülür olmasını sağlamaktır. Azerbaycan Anayasa Mahkemesi kişilerin haklarını koruma konusunda her değişiklikte dolambaçlı bir yoldan gitmek zorunda kalmıştır. Bu yol yukarıdaki sakıncalarla birlikte insan hak ve özgürlüklerinin yorumlanmasının uzun süre bekleyeceğini göstermektedir.

Yeni anayasa şikâyeti modeli ile yasama organına “yardımcı” olunmak planlanıyorsa bile bu konu her zaman aynı karşılanmayacaktır. Macaristan'daki uygulamalar zamanı yasamanın birçok karara direndiğini ve Mahkeme önüne aynı konunun birçok defa geldiği belirtilmektedir. Azerbaycan'daki durum ise yıllar önce somut norm denetiminden sonra Milli Meclise yapılmış olan çağrı kararlarının hala uygulanmadığı ortadadır²⁷. Bu sefer anayasa şikâyeti aracılığı ile yapılan çağrılarının durumunun farklı olacağını bir garantisi bulunmamaktadır.

Actio popularis'in anayasa mahkemeleri tam olarak “negatif kanun koyucu” dönüştüğünü bir keza daha belirtelim. Azerbaycan'ın durumunun her zaman olumlu olmama ihtimali de vardır. Meclis kararlardaki değişiklikleri kanunlara yansıtmasa bile mahkemeler Anayasa Mahkemesi kararlarını uygulamak zorunluluğu nedeniyle dikkate alacak ve pratiğini o şekilde geliştirecektir. Mahkemelerin dayanak noktası Anayasa Mahkemesinin kararının gerekçesi olacaktır.

²⁶ Yolçiyev şikâyette mülkiyet hakkı ihlalinin olduğunu açıkladığı zaman kamulaştırma payının mülkiyet kapsamında olduğunu açıklamıştır. Şikâyette yazılanlara göre “... kamulaştırma paylarının verdiği an, onu alan her vatandaş o zaman o payın (mülkiyetin) sahibi olmaktadır. ... Başka bir ifadeyle kamulaştırma payı alıcı hakkı değil, mülkiyet hakkıdır” tanımı yapılmıştır.

²⁷ Bu kararlara örnek için bakınız: Azerbaycan Anayasa Mahkemesi, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində əks olunan uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75-ci maddəsinin şərh olunmasına dair, KT. 27/12/2006, qərarı. <https://constcourt.gov.az/az/decision/141>. Erişim tarihi: 21.01.2024).

Azerbaycan'daki anayasa şikayetine geri dönersek, etkili bir başvuru yolu olması için *açık ve net* bir şekilde düzenlenen “kabul edilebilirlik kriterlerine”²⁸ ihtiyaç vardır. Bu konunun herkesin ulaşabileceği bir metinde düzenlenmesi Anayasa Mahkemesinin hem ülke hem de AIHM içerisindeki etkisini arttıracaktır²⁹.

Actio popularis uygulamasında Macaristan uygulanmasındaki gibi bir çeşit sistemi olacağına inanmak istiyoruz. Maddi anlamda kanunların anayasaya uygulununun denetlenip gerçek anayasa şikâyeti modelinin uygulamaya konulacağı temenni edilmektedir. Bu sayede insan hakları sorunları Strazburg'da değil, Bakü'de çözüme bağlanmış olur.

Kaynakça

Kitap, makale ve tez

“Anayasa Mahkemesi raporu.” (2023). <https://constcourt.gov.az/en/details/1701>. Erişim tarihi: 08.01.2024

Abdullayev, F. (2018). Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Hüquqi Mövqeləri. Cilt 1. YY. Bakı.

Abdullayev, F. (2023). Açılış Nitqi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 25 illiyinə həsr olunmuş “Konstitusiyaya normalarının tətbiqi vasitəsilə qanunvericiliyin inkişafı mövzusunda” konfransı. 13-15.

Alekerli, A. (2005). “Azerbaycan Anayasası.” (çev. Alesker Aleskerli) <https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>. Erişim tarihi: 04.01.2024.

Aleskerov, A. (2007). Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi rejim Değişmeleri. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Aliev, C. (2021). Anayasa Şikayeti. Bası 2. İstanbul: Aristo.

Anayurt, Ö. (2023). Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar). Bası 6. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

²⁸ Anayasa Mahkemesi Kanununda və İç Tüzüğündə kabul edilebilirlik kriterləri belirgin olaraq göstərilmemiştir. Fakat AYM Başkanı Abdullayev Kanundan kriter olaraq; etkili başvuru mercileri tüketmesi ve 6 ay içerisinde Anayasa Mahkemesine başvurması gerekmektedir yazmaktadır. Abdullayev, 2018, s. 59.

²⁹ AIHM kararında Yüksek Mahkemeye “ek temyiz şikayeti” ekili olarak kabul edilmediği için AYM başvuruları Yüksek Mahkemenin nihai kararından sonra gidilmesi sağlandı. Bakınız: Abdullayev, 2018, s. 61. Fakat hala etkili merci olarak kabul edilmiyor. Bu konunun bir nedeni de “Kabul edilebilirlik kararları”nda gerekçeli ve detaylı açıklamaların olmaması da Mahkemenin etkili merci olmasının önüne geçmektedir. Bu konuda örnek karar için bakınız: Namazlı, 2018.

- Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları. (2011). T.C Ankara: Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı.
- Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası. (2016). (ed) Mövsümov, C. Kərimov, B və Hüseynov, Ə. Bakı: Digesta nəşriyyatı.
- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. (1976). Cilt 1. Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyası.
- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. (1981). Cilt 5. Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyası.
- Comella, V. F. (2013). *The Constitution of Spain: A Contextual Analysis*. Oxford and Portland: Hart Publishing.
- Gören, Z. (2014) *Bireysel Başvuru Türk Anayasa Yargısında*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gören, Z. (2019). *Anayasa Hukuku*. Bası 4. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Göztepe, E. (1998). *Anayasa Şikayeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Grabenwarter, C. (2020). *The Austrian Constitutional Court*. İçinde Armin von Bogdandy, Peter M. Huber & Christoph Grabenwarter (der), *Constitutional Adjudication: Institutions*, (ss. 19-70). Vol. III, Oxford: Oxford University.
- Granat, M. and Granat, K. (2019). *The Constitution of Poland: A Contextual Analysis*. Oxford: Hart Publishing.
- https://www.academia.edu/114540557/KM_nin_mektubu_M_Abdullayeva. Erişim tarihi: 17.02.2024
- Kelsen, H. (2017). *Yasaların Yargısal Denetimi*. (çev. Mehmet Turhan) içinde Mehmet Turhan. *Anayasa Hukukunda Kelsenci Temalar* (ss. 135-157). Ankara: Hukuk Yayınları.
- Namazlı, F. (2018). “Anayasa Mahkemesinin gerekçesi.”
- Sağlam, F. (2012). *Anayasa Şikayeti – Anlamı, Kapsamı, ve Türkiye Uygulanmasında Olası Sorunlar*, içinde (der) Göztepe Ece ve Aykut Çelebi. *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, (ss. 418-466). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sólyom, L. (2020). “The Constitutional Court of Hungary”, İçinde Armin von Bogdandy, Peter M. Huber & Christoph Grabenwarter (der), *Constitutional Adjudication: Institutions*, (ss. 357-446). Vol. III, Oxford: Oxford University.
- Tatham, A. F. (2013). *Central European Constitutional Courts in the Face of EU Membership: The Influence of the German Model in Hungary and Poland*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers
- Tuleja, P. (2020). *The Polish Constitutional Tribunal*. İçinde Armin von Bogdandy, Peter M. Huber & Christoph Grabenwarter (der), *Constitutional Adjudication: Institutions*, (ss. 619-672). Vol. III, Oxford: Oxford University.
- Yaman, A. (2017) *Sovyetler Birliğinden Rusya Federasyonuna Sovyet Sosyalizminin Anayasaları*, İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık.

Mahkeme Kararları

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

İsmayılov v. Azerbaijan. BN. 4439/04, KT. 17/01/2008.

Aliyev and others v. Azerbaijan. BN. 28736/05, KT. 18/12/2008.

Muradova v. Azerbaijan. BN. 22684/05, KT. 02/04/2009.

Azərbaycan Anayasa Mahkemesi Kararları

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının layihəsinə rəy verilməsinə dair, KT. 25/07/2016, <https://constcourt.gov.az/az/decision/1182> (Erişim: 05.01.2024).

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində əks olunan uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75-ci maddəsinin şərh olunmasına dair, KT. 27/12/2006, qərarı. <https://constcourt.gov.az/az/decision/141> (Erişim: 21/01/2024).

E.Axundovun məhkəməyə müraciət hüququnun pozulması barədə şikayətinə dair, 06/10/2023. <https://constcourt.gov.az/az/decision/1379> (Erişim: 19.01.2024).

E.Salmanlının şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 225.2 və Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 34.1-ci maddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin I və III hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair, 28/12/2023. <https://constcourt.gov.az/az/decision/1409> (Erişim: 19.01.2024).

DIFFERENCES IN SAFETY CULTURE AND SAFETY MOTIVATION AMONG DIFFERENT OCCUPATIONAL GROUPS

Sertaç TEMUR¹, Ahmet Ebrar SAKALLI², Hamdi Emre BAĞIRAN³, Zeynep Feride
OLCAY⁴, Mehmet Ali BADEM⁵

Abstract

In Turkey, the rate of fatal accidents per 100 thousand workers has been recorded as approximately 11 people per 100 thousand employees. The safety culture created in the workplace plays a significant role at reducing these rates. Employees with safety motivation are observed to exhibit positive safety behaviors. The aim of this study is to examine the relationship between the behaviors and attitudes of individuals belonging to different occupational groups towards safety culture and safety motivation. In this study, the scale conducted by Fung was applied to occupational groups in different sectors. Turkish adaptation and validity studies were carried out for the scales. In addition, ANOVA test, parametric tests, independent sample t-test were used.

The results of analyses have shown that the safety climate scale has a four-factor structure, and the safety motivation has a single-factor structure. When the safety attitude of the management, organization-al commitment and communication factors are examined in terms of occupational groups and sectors, it has been observed that the academic sector has less organizational commitment and safety attitude than the other groups. However, when the analysis between occupational groups and sectors were examined, no significant difference was found within the scope of safety motivation.

In conclusion, the management or leaders who are involved in safety reduce the risk-taking rates of the employees. In addition, academicians and workers in the educational sector show less safety attitude and have less organizational commitment.

Keywords: Safety Culture, Safety Climate, Safety Motivation, Organizational Commitment

JEL Classification: JEL-I, JEL-L, JEL-M

FARKLI MESLEK GRUPLARI ARASINDA GÜVENLİK KÜLTÜRÜ VE GÜVENLİK MOTİVASYONU FARKLILIKLARI

Öz

Türkiye'de 100 bin çalışan başına düşen ölümlü kaza oranı yaklaşık 11 kişi olarak kaydedilmiştir. İşyerlerinde oluşturulan güvenlik kültürü, bu oranların düşürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Güvenlik motivasyonuna sahip çalışanların olumlu güvenlik davranışları sergiledikleri gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın amacı, farklı meslek gruplarına mensup bireylerin güvenlik kültürü ve güvenlik motivasyonuna yönelik tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışmada Fung tarafından yapılan ölçek farklı sektörlerdeki meslek gruplarına uygulanmıştır. Ölçekler için Türkçe uyarlama ve geçerlilik çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca ANOVA testi, parametrik testler, bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır.

Analiz sonuçları güvenlik iklimi ölçeğinin dört faktörlü, güvenlik motivasyonunun ise tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Yönetimin güvenlik tutumu, örgütsel bağlılık ve iletişim faktörleri meslek grupları ve sektörler açısından incelendiğinde akademik sektörün diğer gruplara göre daha az örgütsel bağlılığa ve güvenlik tutumuna sahip olduğu görülmüştür. Ancak meslek grupları ve sektörler arasındaki analizler incelendiğinde güvenlik motivasyonu kapsamında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

¹ Asst. Prof., Uskudar University, Health Sciences Faculty, Occupational Health and Safety Department, sertac.temur@uskudar.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4845-1452

² Asst. Prof., Istanbul Medipol University, Vocational School of Health Services, Occupational Health and Safety Department, ahmet.sakalli@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0445-0722

³ Asst. Prof., Istanbul Aydin University, Anadolu BIL Vocational School, Occupational Health and Safety Department emrebagiran@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2395-9700

⁴ Asst. Prof., Istanbul Aydin University, Anadolu BIL Vocational School, Occupational Health and Safety Department zeynepolcay@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5720-7350

⁵ Lecturer, Izmir Kavram Vocational School, Occupational Health and Safety Department, mehmet.badem@kavram.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6205-925X

Sonuç olarak, güvenle ilgili yönetim veya liderler çalışanların risk alma oranlarını azaltmaktadır. Ayrıca, eğitim sektöründeki akademisyenler ve çalışanlar daha az güvenlik tutumu göstermekte ve daha az örgütsel bağlılığa sahip olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Güvenlik Kültürü, Güvenlik İklimi, Güvenlik Motivasyonu, Örgütsel Bağlılık

JEL Sınıflaması: JEL-I, JEL-L, JEL-M

1. Introduction

Statistical records indicate that the incidence rate of fatal accidents per 100 thousand workers in European Union countries in 2017, is 2.25 (Eurostat, 2020). In Turkey, the rate of fatal accidents per 100 thousand workers has been recorded as approximately 11 people per 100 thousand employees (Olçay et al., 2021). The safety culture created in the workplaces plays a significant role at reducing these rates. Workplace accidents and injuries are associated with safety culture (Choudry et al., 2007). Employees must have sufficient safety awareness for the desired safety culture to be created in workplaces. To talk about the existence of a safety culture in workplaces, employees should have sufficient motivation. Employees with safety motivation are observed to exhibit positive safety behaviors (Hedlund et al. 2016). Studies show that safety motivation is positively related to safety performance, that is, safe behavior (Neal & Griffin, 2004).

Safety culture, safety performance and safety motivation have been investigated separately in many studies. It is aimed to investigate the relationship between these terms and to be led to research on safety culture in Turkish literature.

1.1. Safety culture

The safety culture mentioned in the report, which was first prepared after the nuclear disaster in Chernobyl, in 1986, is generally described as a concept that has a strong impact on workplace accidents and injuries (Abdullah et al., 2016). Safety culture is often associated with the way employees think or behave on issues related to safety. According to Cooper (2000), safety culture is a sub-dimension of organizational culture that is thought to affect the attitudes, and behaviors of members in relation to an organization's ongoing health and safety performance (Cooper, 2000). There are many definitions in the literature on the definition of safety culture (Cooper, 2000; Turner et al., 1989; Özkan & Lajunen, 2003; Guldenmund, 2000; Wiegmann et al., 2004). As the concept of culture, which forms the basis of safety culture, is an abstract concept by nature, it is difficult to provide a concise definition of the concept (Yule, 2003). In addition, the definition of safety culture, as put forward by researchers, attempts to address different dimensions. Many researchers' definitions of safety culture by addressing different

dimensions have also been effective in this. The main difference between safety and security, whilst safety focuses on events that happened unintentionally, security focuses on events that happened intentionally (Line et al., 2006).

In addition to the fact that safety culture is an abstract concept, sectoral differences in which safety culture studies are conducted can be considered as one of the leading reasons for the diversity in the definition. Although the concept of safety culture is handled in different dimensions in a variety of sectors, the most basic similarities that stand out in the definitions are as follows (Wiegmann et al., 2004).

Table 1. Safety Culture Definitions (Wiegmann et al., 2004)

A safety culture expresses the values shared among group and organization members at all levels.
Safety culture concerns management and control systems, as well as safety issues in an organization.
Safety culture is ensured by the participation of individuals at all levels of the organization.
The safety culture in organizations has an impact on the behavior of the employee in the work environment.
Safety culture often reflects the relationship between reward systems and safety performance.
Safety culture reflects voluntary behavior in organizations regarding learning and development, as a result of incidents, accidents and mishaps.
Safety culture is a durable, stable, and resistant concept.

Source: Wiegmann et al., 2004

In general, the beliefs, attitudes and values of the individuals who make up the organizations, as well as all the activities, audits, surveillance and policies applied towards attaining and fostering the safety culture within the organizations are the dimensions of the safety culture (Reason, 2000). Reason (1997) cited conscious culture, reporting culture, fair culture, flexible culture and learner culture as key elements of safety culture. These elements interact with one another to provide a conscious safety culture structure for the reduction of organizational accidents, and a safer work environment (Reason, 1997).

1.2. Safety Culture – Safety Performance (Behavior) Relationship

According to Reason (1998), it has been argued that culture reaches all parts of the organizational system equally, and it exerts a consistent effect. Therefore, it could be claimed that it is more effective at improving safety performance than improved supervision or stricter procedures (Parker, 2006). When employees feel that their personal safety is taken seriously by the management, they are more willing to cooperate in order to improve safety performance (Choudry et al., 2007). This situation explains the direct effect of safety culture values on general safety behaviors (Clarke, 2000; Fung et al., 2005). Therefore, it can be said that safety performance emerges only when there is an adequate safety culture (Saad, 2016). According to Patankar and Sabin (2010), employee attitudes directly affect safe behaviors.

The commitment of the management to safety and risk-management behavior are taken as sub-dimensions of safety culture, and there is a relationship between the management's commitment to safety and risk-management behavior of employees (Yule et al. 2007; Mearns & Yule, 2009). Yule et al., (2007) took risk-management behavior as a sub-dimension of the safety climate and applied it as an indicator of safety performance. Training and informing the employees to understand the existing risks in their dangerous jobs by the management has a reducing effect on the risk- management behavior of the employees. Another perspective on risk- management behavior is that, in addition to innate personality differences, employees' past experiences affect their risk- management behavior. Generally, a person who has had a work accident in the past has higher safety awareness and shows better risk- management behavior (Fung et al., 2005). Risk-taking behavior is all the behaviors exhibited by the employees even though they do not have certain knowledge about the results (Neihart, 1999; Rosenbloom, 2003).

It is understood that management has a key role in building the safety culture. If the management shows a good approach to safety, the workers' safety performance could be change according to their behavior. And this situation affects the safety culture directly.

1.3. Safety Culture and Safety Motivation Relationship

Safety motivation refers to an individual's inclination to engage in safety-related behaviors and the importance they place on these actions. It encompasses the personal drive and values that encourage adherence to safety practices (Neal & Griffin, 2006). Awareness and willingness of employees to demonstrate better safety performance, depend on safety motivation (Vinodkumar & Bhasi, 2010). Safety performance is defined by two main elements: safety compliance and safety participation, both integral to safety behaviors. Safety compliance refers to the adherence

to required safety procedures and the actions necessary to maintain a safe work environment. On the other hand, safety participation involves proactive efforts that extend beyond an employee's formal responsibilities. This includes voluntarily assisting colleagues, promoting safety initiatives, taking initiative, and actively seeking to improve safety conditions at work. By engaging in safety participation, employees contribute to fostering a safety-conscious atmosphere that benefits the entire workforce, enhancing overall workplace safety (Neal & Griffin, 2002). Safety motivation is a crucial factor in determining whether employees follow safety guidelines and actively participate in safety-related activities. According to Christian et al. (2009), there is a strong connection between safety motivation and safety performance, with safety performance inversely related to the occurrence of accidents and injuries. This relationship highlights the role of safety motivation in enhancing workplace safety. Additionally, a study by Al-Bayati (2021) in the construction industry found that safety motivation positively impacts safety culture by improving safety performance, further reinforcing its importance in creating safer work environments.

1.4. Aim of the Study

The concept of safety culture, which has been proven to be effective in reducing occupational accidents in workplaces (Fung et al., 2005) has been investigated in the Turkish literature by using scales such as different parameters and safety climate. This study aims to reveal the relationship between safety culture, safety motivation and safety performance as well as pioneering the future safety culture studies to be conducted in the Turkish literature within the scope of scale adaptation.

2. Methods

The safety culture scale which is conducted by Fung et al. (2005) and the short form of safety motivation scale developed by Neal, Griffin, and Hart (2000) are used for sampling in this study. The items of the scales safety culture and safety motivation were firstly translated into Turkish from English by two Psychology and two Occupational Safety experts who were fluent in English and Turkish. It was later translated into Turkish by two English Language and Literature linguists. One of the most important problems in scale adaptation studies is that the mother tongues of the original scale, and the scales in the adapted studies are different. For this reason, cultural translations should be made in accordance with the adapted language. Afterwards, these Turkish translations were translated into English and compared with the original form of the scale, the translation-repeat process was completed. The English version

of the scale was carefully compared to the original and then reviewed by the experts in Psychology and Occupational Health and Safety. Following their thorough evaluations, the final version of the scale was established and determined to be suitable for use in the current study.

2.1. Sampling

In the factor analysis, it was stated that the ratio of the number of individuals/variables is important when deciding upon the sample selection (Doğan et al., 2017). Regarding this approach, many views have been put forward for the individual/variable ratio. Considering the literature, the most accepted opinions are; Kline(2014) stated that the individual/variable ratio should be kept at 10:1, with a sample size of not less than 100, but this ratio could be reduced to at least 2:1. According to a general rule, it is stated that the sample size of the research group should be five times the number of items or the number of observed variables for the use of factor analysis technique (Child, 2006).

2.2. Data Collection Tools

To determine the variability of participants, demographic information questions such as gender, age, education level, sector, occupational group were included.

In the study conducted by Fung et al. (2005), the Safety Culture scale was employed, yielding a Cronbach's alpha coefficient (α) of 0.89. Since the scale had not previously undergone validity and reliability testing in Turkish, this study conducted exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis, and internal consistency analysis with data from 409 participants. The original scale's sub-dimensions included organizational commitment and communication, accident and near-miss reporting, line management commitment, the supervisor's role, personal responsibility, co-worker influence, risk-taking behavior, and barriers to safe behavior. Due to their limited item count, the factors related to reporting accidents and near misses, as well as the supervisor's role, were excluded from the analysis. Participants assessed the scale items using a five-point Likert scale (1 = Strongly Disagree, 5 = Strongly Agree).

The scale used in the study is the short form of safety motivation that Neal, Griffin, and Hart (2000) discussed in their study which included two scales: safety motivation and safety knowledge, under the title of determinants of safety performance. In the original study, the alpha(α) value of safety motivation was found to be 0.93. As Turkish validity and reliability studies had not been carried out before, exploratory factor analysis and internal consistency

analysis were performed with the data collected from 409 participants in this study. Safety motivation scale measures individual motivation to perform safety-related operating procedures. (1= Strongly Disagree, 5= Strongly Agree).

SPSS 24.0 was used for statistical operations in the study. To determine the validity and reliability of the scale, firstly, the procedures related to validity were applied. The KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) sample fit test and Bartlett's test were performed primarily for the sample fit and factorability levels of the scale, and the significance level in this test was measured according to the $p < .001$ level. As there was a noticeable correlation between the factors in the safety culture scale in the analysis made, the "direct oblimin axis rotation technique" was used in the interpretation of the factors. This method further facilitates factor formation (Creed & Machin, 2003). In the safety motivation scale, on the other hand, the Varimax rotation method, which is the most widely used and which brings some factor loads in each column closer to 1, while bringing the remaining values closer to 0 was used (Çokluk et al., 2010). This method involves rotating factors to maximize variances with fewer variables. A kurtosis value between +1.0 and -1.0 is considered excellent for most psychometric purposes, while values within the range of -2.0 to +2.0 are generally acceptable (George & Mallery, 2010). Skewness, which measures the symmetry of a distribution compared to a normal distribution, is considered significant when it falls outside the -1.0 to +1.0 range, indicating a highly skewed distribution (Hair et al., 2013). The normality test results indicated that all dimensions in the study met the normality assumption, falling within the optimal range. Following this, confirmatory factor analysis (CFA) was conducted with a separate sample group. Parametric tests, such as independent sample t-tests and analysis of variance (ANOVA), were utilized to determine whether observed variations in the sample reflect consistent patterns in the broader population or are due to chance. Since the ANOVA revealed that one group differed significantly from the others, the Tukey test was applied due to the homogeneity of distribution and the categorical nature of the independent variable with three groups. Confirmatory factor analysis was performed using Amos 26.0, while all other analyses were conducted in SPSS.

3. Results

This research consisted of 409 participants from various regions of Turkey so as to ensure that the individual/variable ratio, which needs the most sampling among the sample selection proposals, is kept as 10:1 that is needed to conduct factor analysis. Data was collected by sending the relevant scale forms created on Google Form to the volunteer participants. Demographic information of the participants is shown in Table 2.

Table 2. Demographic Information

Variable (N=409)	Frequency	%
Gender	Male	289
	Female	120
Age	26 and below	109
	27-34	113
	35-41	107
	42 and above	80
Education Status	Primary education and below	24
	High school	44
	Bachelor's degree and above	341
Industry	Production	92
	Education	61
	Textile	56
	Construction	73
	Service industry	127
Profession Group	Worker	109
	Engineer-Technician	116
	Academician	55
	Occupational Health and Safety Professionals*	87
	Management Staff	42

(*Occupational health and safety professionals refer to occupational safety experts, workplace physicians, other health personnel and occupational safety technicians.)

In addition, unlike the example above, 261 people were used only to be used in confirmatory factor analysis.

Exploratory Factor Analysis (EFA): The Turkish version of the scale was administered to 409 adults. After the SPSS data entry was completed, exploratory factor analysis was performed. There are 2 items in each of the 2 factors in the original scale. The idea that a factor must have at least 3 items in order to be very stable is more accepted in the literature (Velicer & Fava, 1998; Hogarty, 2005). Therefore, 2 factors were not analyzed.

The KaiserMeyer-Olkin test (KMO) was performed to determine whether the sample size was sufficient. The KMO ratio should be above 0.5, and 0.70 is good, 0.80 is very good, and 0.90

is excellent (Sharma, 1996). In this study, the safety culture and safety motivation KMO values were found to be 0.86 and 0.82, respectively. Bartlett's value, on the other hand, was found to be 3279.23 and 1127.17 significance levels, $p < .001$, respectively.

According to Table 3, as a result of EFA, it was seen that the Turkish version of the safety culture scale had a four-factor structure that is different from the original scale and explained 66% of the total variance. As it is more accurate to remove items loaded more than once in factor analysis from the adaptation, items loaded on more than one factor were removed from the Turkish version. Stevens (1996) stated that values above .30 indicate sufficient loading for a variable to be included in a factor. The risk-management behavior factor and the obstacles to safety behavior factor, were reverse coded. In addition, items 3 and 7 in the management's safety attitude factor, were also reverse coded. While performing the analysis, the reverse coded factors and items were analyzed by rotating. As a result, high scores indicate a high safety culture and high safety motivation. The factor loadings of the scales are given in Table 3 and Table 3. Accordingly, the Turkish validity of the scale was found to have 4 factors, different from the original. Considering these factors:

- F1 = Organizational Commitment and Communication
- F2 = Management's Safety Attitude
- F3 = Risk-Taking Behavior
- F4 = Obstacles to Safe Behavior

Table 3. Factor Result of Safety Culture

	Organization al Commitmen t and Communicat ion (F1)	Managem ent's Safety Attitude (F2)	Risk- Taking Behavior (F3)	Obstacles to Safe Behavior (F4)
1 Top management takes job safety seriously.(Üst yönetim, iş güvenliğini ciddiye alır.)	,74			
2 There are adequate resources for job safety in the workplace. (İşyerinde, iş güvenliği için yeterli kaynaklar mevcuttur.)	,69			
3 Management gives low priority to safety training.(Yönetim, iş güvenliği eğitimine düşük seviyede öncelik verir.)		,82		

4	The workplace values our views on safety. (İşyeri, güvenlik konusundaki görüşlerimize değer vermektedir.)	,84			
5	You will always be informed about the results of the meetings that deal with occupational safety. (İş güvenliğini ele alan toplantıların sonuçları hakkında her zaman bilgilendirilirsiniz.)	,80			
6	The occupational safety department makes an important contribution to the safety of your workplace. (İş güvenliği departmanı, işyerinizin güvenliğine önemli bir katkı sağlar.)	,77			
7	Work efficiency is often seen as more important than job safety. (İş verimliliği genellikle iş güvenliğinden daha önemli görülür.)		,70		
8	Managers are very helpful if advice is sought on occupational safety issues.(İş güvenliği konularında tavsiye istenmesi halinde, yöneticiler çok yardımcı olmaktadır.)	,84			
9	Your manager is open to ideas on how you can improve safety (Yöneticiniz, güvenliği nasıl geliştirebileceğinize dair fikirlere açıktır.)	,82			
10	Your manager is not doing enough to ensure safety. (Yöneticiniz, güvenliği sağlamak için yeterince bir şey yapmıyor.)		,69		
11	Some employees pay less attention to safe work. (Çalışanlardan bazıları güvenli çalışmaya daha az dikkat göstermektedir.)			,88	
12	Some employees have difficulty perceiving the risks associated with their jobs.. (Bazı çalışanlar işleriyle ilgili riskleri algılamakta zorluk çekmektedir.)			,85	
13	Not all safety procedures, instructions or rules are fully implemented by employees. (Güvenlik prosedürlerinin, talimatların ya da kuralların hepsi, tam olarak çalışanlar tarafından uygulanmamaktadır.)			,55	
14	Some safety procedures, instructions or rules are difficult to follow. (Bazı güvenlik prosedürlerin, talimatların ya da kuralların uygulanması zordur.)				,77
15	There are some physical conditions in the workplace that limit the safe working space of people. (İşyerinde insanların güvenli bir şekilde çalışma alanını kısıtlayan bazı fiziksel koşullar vardır.)				,62

16	There are some safety procedures, instructions or rules that are difficult to follow. (Uygulanması zor olan bazı güvenlik prosedürleri, talimatları ya da kuralları vardır.)				,93
17	There are jobs that are difficult to work with safely. (Güvenli bir şekilde çalışılması zor olan işler bulunmaktadır.)				,81

Table 4. Factor Result of Safety Motivation

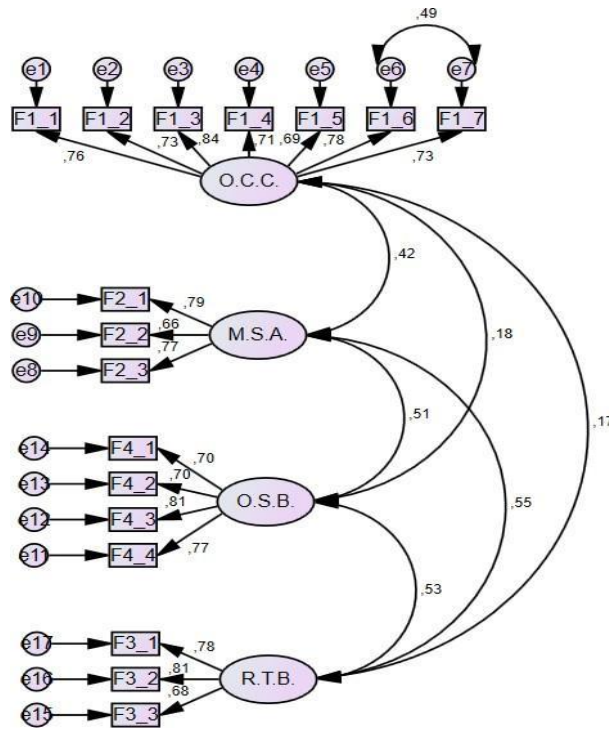
		Factor load (SM)
1	I believe that occupational health and safety is an important issue. (İş sağlığı ve güvenliğinin önemli bir konu olduğuna inanıyorum.)	,78
2	I believe it is valuable for me to make an effort to ensure or improve my personal safety. (Kişisel güvenliğimi sağlamak veya geliştirmek için çaba göstermemin değerli olduğuna inanıyorum.)	,78
3	I always think it is important to ensure the continuity of occupational safety. (İş güvenliğinin devamlılığını sağlamanın her zaman önemli olduğunu düşünüyorum.)	,85
4	I believe it is important to reduce the risks of accidents in the workplace. (İş yerindeki kaza risklerini azaltmanın önemli olduğuna inanıyorum.)	,73

As indicated in Table 4, it is seen that the Turkish version of the short form of safety motivation (SM) scale has a single factor, as in the original, and explains 79% of the total variance. The scale questions are presented in Table 3 both in English and in Turkish.

Confirmatory Factor Analysis (CFA): It was found to be a 4-factor scale according to EFA. In the next step, CFA was applied, and the 4-factor structure of the measurement tool was tested. While testing the CFA, 261 people were used, unlike the sample used in the EFA, and these 261 people only applied the CFA test.

A standardized regression coefficient of less than 0.5 in CFA is not desirable (Hair et al., 2013). For this reason, above 0.5 was taken into consideration. As can be seen in figure 1, all of the standardized regression loads are at the desired values (varying between 0.66 and 0.84). There is also a correlation between sub-dimensions. And

Figure 1. Safety culture CFA result

(Note: O.C.C.: Organizational Commitment and Communication, M.S.A.: Management's Safety Attitude, R.T.B.: Risk-Taking Behavior, O.S.B.: Obstacles to Safe Behavior)

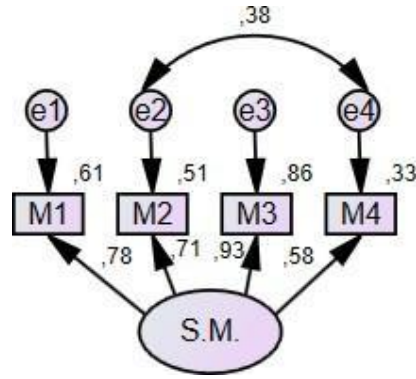
Table 5. CFA outcome of safety culture

Criterion	Good fit	Acceptable fit	Result achieved
(χ^2 /sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	1,88
RMSEA	$RMSEA < 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10$	0,06
SRMR	$SRMR < 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,05
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$	0,95
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI < 0,95$	0,91
AIC	Default model must be less than Saturated and Independent model		Default: 292 Saturated: 306 Independence: 2292

(Note: RMSEA – Root Root mean square error of approximation; CFI: Comparative fit index, GFI: Goodness-of-fit index, AGFI: Adjusted goodness-of-fit; RMSEA:Root mean square error of approximation; RMSR: Root mean square residuals; NFI: Normed fit index.) **For the reference values source:** (Bayram, 2010; Yakubu & Dasuki, 2018).

As can be seen in figure 2, all the standardized regression loads are within the desired values. (varying between 0.58 and 0.93).

Figure 2. Safety motivation CFA result

(Note: S.M.: Safety motivation)

As seen in Table 6, all of the CFA fit indices of safety motivation are in good relationship.

Table 6. CFA outcome of safety culture

Criterion	Good fit	Acceptable fit	Result achieved
(χ^2 / sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	0,25
RMSEA	$RMSEA < 0,05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0,00
SRMR	$SRMR < 0,05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0,00
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$	1,00
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI < 0,95$	1,00
AIC	Default model must be less than Saturated and Independent model		Default: 292 Saturated: 306 Independence: 2292

(Note: RMSEA – Root mean square error of approximation; CFI: Comparative fit index, GFI: Goodness-of-fit index, AGFI: Adjusted goodness-of-fit; RMSEA: Root mean square error of approximation; RMSR: Root mean square residuals; NFI: Normed fit index.) **For the reference values source:** (Bayram, 2010; Yakubu & Dasuki, 2018).

Cronbach Alpha coefficient values for the sub-dimensions of safety culture and safety motivation are specified in Table 7. Accordingly, the α value of the organizational commitment and communication sub-dimension is ,91; α value of management's safety attitude sub-dimension is ,72; α value of the risk-taking behavior sub-dimension is ,74; the α value of the obstacles to safe behavior sub-dimension, was found to be ,82 and the α value of the safety motivation was found to be ,91. If the calculated α value is at least 0.70, it is stated to be reliable (Karakoç & Dönmez, 2014).

Table 7. Internal consistency result of scale dimensions

Organizational commitment and communication	Management's safety attitude	Risk taking behavior	Obstacles to safe behavior	Safety Motivation	
α value	,91	,72	,74	,82	,91

(Note: α = Cronbach Alfa)

According to Table 8, a significantly positive correlation was observed between the organizational commitment and communication (F1) factor and the management's safety attitude (F2) factor. As organizational commitment and communication increase, it was observed that management's safety attitude also increases. Likewise, there is a positive relationship between organizational commitment and communication and safety motivation (SM). It was further observed that as organizational commitment and communication increased, safety motivation also increased.

Apart from this, the correlation between the management's safety attitude (F2) factor, and risk-management behavior (F3) was found to be significantly positive. Considering that F3 is reverse coded and inverted while scoring, we can state that as the management's safety attitude increases, risk- management behavior decreases. Likewise, there is a positive and significant relationship between the management's safety attitude (F2) and obstacles to safe behavior (F4). Considering that the F4 factor is reverse coded and inverted while scoring, as the management's safety attitude increases, obstacles of safe behavior decrease. It is also revealed that the correlation of the management's safety attitude factor with all the other factors in the scale is significant.

There is a positive and significant correlation between risk-management behavior (F3) and obstacles to safe behavior (F4). In addition, it was determined that there is a significant negative relationship between F3 and safety motivation. It means that this is very little. (-0.10).

Table 8. Correlation between the factors

		F1	F2	F3	F4	F5
F1	Pearson Correlation	1	,337 **	,082	,054	,170 **
	Sig. (1-tailed)		,000	,096	,278	,001
F2	Pearson Correlation	,337 **	1	,442 **	,387 **	,007
	Sig. (1-tailed)	,000		,000	,000	,893
F3	Pearson Correlation	,082	,442 **	1	,454 **	- ,102
	Sig. (1-tailed)					

		*				
	Sig. (1-tailed)	,096	,000		,000	,039
F4	Pearson Correlation	,054	,387 **	,454 **	1	- ,003
	Sig. (1-tailed)	,278	,000	,000		,953
F5	Pearson Correlation	,170 **	,007	- ,102 *	- ,003	1
	Sig. (1-tailed)	,001	,893	,039	,953	

** Correlation is significant at the 0.01 level.

* The correlation is significant at the 0.05 level.

.(Reverse factors and sweat coded items' scores were reversed)

(F1 = Organizational Commitment and Communication, F2 = Management's Safety Attitude, F3 = Risk-Taking Behavior, F4 = Obstacles Safe Behavior, F5 = Safety Motivation)

To summarize table 8, the correlation between the factors is as below:

- Between F1 and F2, F5,
- Between F2 and F1, F3, F4,
- Between F3 and F2, F4, F5,
- Between F4 and F2, F3,
- Between F5 and F1, F3

In Table 9, the differences in safety culture and safety motivation within occupational groups were investigated. The outcome of this research revealed that there was no significant difference between occupational groups in safety motivation ($p > 0,05$). Significant differences were found in the organizational commitment and communication (F1) factor within the occupational groups. When we look at these differences, it is seen that workers and technicians-engineers have more positive attitudes than academicians. In addition, it has been observed that the management staff have more positive attitudes than academicians and OHS employees.

According to the occupational groups, the management's safety attitude (F2) significantly differs. When we look at these differences, it has been determined that workers and technicians-engineers have more positive attitudes than academicians. There is no significant relationship between occupational groups in F3 and F4.

Considering the organizational commitment and communication (F1) factor, it is seen that the management staff has the highest average. The reason for this could be the fact that the management staff is obliged to report accidents, and to establish good communication with their subordinates (workers), and legally they have serious responsibilities regarding occupational

accidents. Indeed, in a similar study, it was stated that the audit personnel displayed higher organizational commitment and communication than the workers. The reason for this situation is that workers generally report their accidents, think that organizational commitment and communication are outside their field of interest, and that these should be managed by their superiors (Fung et al. 2005).

Table 8. Tukey test for occupational groups

Variables	Profession group	N	\bar{X}	Ss	p	Difference among groups
F5	1. Worker	109	4,68	,50		
	2. Technician-Engineer	116	4,78	,60	1,24	-
	3. Academician	55	4,85	,28		
	4. OHS employees	87	4,87	,60		
	5. Management staff	42	4,76	,52		
F1	1. Worker	109	3,84	,90		
	2. Technician-Engineer	116	3,84	,88	< ,01	1>3; 2>3;
	3. Academician	55	3,38	,88		5>4; 5>3
	4. OHS employees	87	3,50	,90		
	5. Management staff	42	4,06	,89		
F2	1. Worker	109	3,08	1,12		
	2. Technician-Engineer	116	3,10	1,03	< ,01	1>3; 2>3
	3. Academician	55	2,78	,94		
	4. OHS employees	87	2,52	1,00		
	5. Management staff	42	2,90	1,14		

F3	1.	Worker	109	2,43	,92		
	2.	Technician-Engineer	116	2,29	,84		
	3.	Academician	55	2,35	,92		
	4.	OHS employees	87	2,09	,99	1,27	-
	5.	Management staff	42	2,19	,96		
F4	1.	Worker	109	2,62	,99		
	2.	Technician-Engineer	116	2,47	,94		
	3.	Academician	55	2,74	,86	0,49	---
	4.	OHS employees	87	2,51	1,00		
	5.	Management staff	42	2,62	1,19		

(F1 = Organizational Commitment and Communication, F2 = Management's Safety Attitude, F3 = Risk-Taking Behavior, F4 = Obstacles Safe Behavior, F5 = Safety Motivation)

In Table 10, the differences in safety culture and safety motivation among the sectors studied were examined. As a result of these analysis, it was determined that safety motivation showed a significant difference between occupational groups. When this difference is examined; It turns out that manufacturing sector employees have fewer positive attitudes about safety motivation compared to other sector employees.

Significant differences were found in the organizational commitment and communication (F1) factor within the occupational groups. When we look at these differences; It is revealed that workers in the manufacturing and construction sectors have more positive attitudes than those working in the education sector.

According to the sectors worked, significant differences in management's safety attitude (F2) were determined. It is seen that the employees in the manufacturing sector have more positive attitudes about the management's safety attitude compared to the employees in the other sectors. There was no difference between F3 and F4 according to the sector.

Table 9. Sectors differences in safety culture and safety motivation (independent T-test result)

Variables	Working Sector	N	\bar{X}	Ss	p	Difference among groups
F5	1. Production	92	4,60	,52	,00	2>1; 4>1; 5>1
	2. Education	61	4,87	,26		
	3. Textile	56	4,76	,52		
	4. Construction	73	4,83	,68		
	5. Service industry	127	4,84	,53		
F1	1. Production	92	3,92	,72	,00	1>2; 4>2;
	2. Education	61	3,41	,84		
	3. Textile	56	3,84	,99		
	4. Construction	73	3,91	,75		
	5. Service industry	127	3,59	1,01		
F2	1. Production	92	3,39	1,03	,00	1>2; 1>3; 1>5
	2. Education	61	2,89	,85		
	3. Textile	56	2,80	1,14		
	4. Construction	73	2,98	1,06		
	5. Service industry	127	2,57	1,06		
F3	1. Production Education	92	2,44	,91	,14	-
	2. Textile Construction Service industry	61	2,34	,88		
	3. Textile	56	2,31	,86		
	4. Construction	73	2,30	,99		
	5. Service industry	127	2,12	,93		

F4	1.	Production Education	92	2,83	1,03		
	2.	Textile Construction	61	2,65	,88		
	3.	Service industry	56	2,39	1,04	,30	-
	4.		73	2,46	,96		
	5.		127	2,48	1,00		

(F1 = Organizational Commitment and Communication, F2 = Management's Safety Attitude, F3 = Risk-Taking Behavior, F4 = Obstacles Safe Behavior, F5 = Safety Motivation)

In table 11, differences in safety culture and safety motivation by gender were examined. The result of these examinations shows that women had significantly higher safety motivation attitudes than men.

A difference was found between gender and management's safety attitude (F2). Accordingly, men have a higher perception of management's safety attitude than women.

No gender differences were found between F1, F3 and F4.

Table 11. Gender differences for safety culture and safety motivation (independent T-test result)

Variables	Gender	N	\bar{X}	Ss	p	Difference among groups
F5	1. Male	289	4,73	,57	,00	2>1
	2. Female	120	4,87	,40		
F1	1. Male	289	3,78	,90	,06	-
	2. Female	120	3,60	,89		
F2	1. Male	289	2,98	1,10	,03	1>2
	2. Female	120	2,73	,99		
F3	1. Male	289	2,31	,92	0,37	-
	2. Female	120	2,22	,93		
F4	1. Male	289	2,54	1,02	0,40	-
	2. Female	120	2,63	,97		

(F1 = Organizational Commitment and Communication, F2 = Management's Safety Attitude, F3 = Risk-Taking Behavior, F4 = Obstacles Safe Behavior, F5 = Safety Motivation)

4. Conclusion

In conclusion of the study, it is revealed that management has a key role to establish a safety culture in the workplaces. Management's safety attitude is a crucial factor for developing a positive safety culture in the workplace, as it correlates with all the other factors within the scales analyzed. However, the safety attitude and organizational commitment of the education sector and academicians are insufficient compared to the other sectors in the study.

Considering the analysis on the effect of safety communication and organizational commitment on safety culture and safety motivation, it can be argued that the presence of safety-related communications and organizational commitment among employees, can also positively affect safety motivation, and prevent work accidents that may occur (Table 10).

When the differences in safety culture and safety motivation between different work sectors are examined, employees in the education sector experience problems in safety attitude, organizational commitment and communication factors compared to other sectors (Table 8). Considering the analysis examining the differences in safety culture and safety motivation among different occupational groups, it has been seen that academicians have less safety attitude and organizational commitment in safety attitude, organizational commitment and communication factors than other occupational groups (Table 8).

In a study conducted by Crossman (2008) on firefighters, it was commented that communication and incentives in the work environment positively affect safety motivation. It has been observed that the effectiveness of safety communication increases cooperation in work areas and provides a positive safety culture (Vecchio-Sadus, 2007).

According to a study on the high-risk industry, it is stated that OHS experts have a key role in overseeing the safety of employees and reducing accidents (Guennoc et al., 2019). In addition, workplace accidents and injuries are associated with safety culture (Choudry et al. 2007). For this reason, safety culture perceptions of OHS employees are very important. When the differences in safety culture and safety motivation between occupational groups are examined, it is seen that OHS professionals are significantly lower than the management staff in organizational commitment and communication factor compared to other sectors, while they are at the same level as other occupational groups. However, it was expected that these employees in critical missions would be higher professionally than other employees.

Considering the results of the analysis, it can be said that the participation and interest of the management or leaders in safety studies reduces the risk-taking rates of the employees. In a study investigating the impact of safety management on safety culture, it was seen that the commitment of managers or leaders, the inclusion of employees in safety procedures, communication and coordination, safety training and inspection practices had a positive effect on safety culture (Gao et al., 2019).

Employees in the manufacturing sector have a higher perception of organizational commitment and communication and management's safety attitude compared to other sectors, while they have a worse situation in terms of safety motivation compared to many other sectors. Investigating the reasons for this low level of safety motivation in the manufacturing sector may be the subject of further studies.

Finally, due to the lack of commitment to organization, it is recommended that these problems in the education sector should be examined in more detail in future studies and more social studies should be conducted for academicians. And this translation study will help for the future studies which are aimed to measure safety culture.

References

- Abdullah, M. S., Othman, Y. H., Osman, A., & Salahudin, S. N. (2016). Safety culture behaviour in electronics manufacturing sector (EMS) in Malaysia: The case of flextronics. *Procedia economics and finance*, 35, 454-461. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)00056-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)00056-3)
- Al-Bayati, A. J. (2021). Impact of construction safety culture and construction safety climate on safety behavior and safety motivation. *Safety*, 7(2), 41. <https://doi.org/10.3390/safety7020041>
- Bayram, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş AMOS Uygulamaları*. Ezgi Kitabevi. ISBN: 9758606891, 9789758606894
- Child, D. (2006). *The essentials of factor analysis*. A&C Black.
- Choudhry, R. M., Fang, D., & Mohamed, S. (2007) The nature of safety culture: A survey of the state-of-the-art. *Safety science*, 45(10), 993-1012. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2006.09.003>
- Christian, M. S., Bradley, J. C., Wallace, J. C., & Burke, M. J. Workplace Safety: A Meta-Analysis of the Roles of Person and Situation Factors. *Journal of Applied Psychology*, 94(5), 1103–1127. 2009. <https://doi.org/10.1037/a0016172>
- Clarke, S. (2000). Safety culture: under-specified and overrated?. *International Journal of Management Reviews*, 2(1), 65-90. <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00031>
- Çokluk Ö., Şekercioğlu G., Büyüköztürk Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*, Pagem Akademi, Ankara, 203.

- Cooper, M. D. (2000). Towards a model of safety culture. *Safety science*, 36(2), 111-136. [https://doi.org/10.1016/S0925-7535\(00\)00035-7](https://doi.org/10.1016/S0925-7535(00)00035-7)
- Creed, P. A., & Machin, M. A. (2003). Multidimensional properties of the Access to Categories of Experience scale. *European Journal of Psychological Assessment*, 19(2), 85. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.19.2.85>
- Crossman, D. C. (2008). The impact of safety culture on worker motivation and the economic bottom line (Doctoral dissertation, Capella University). Website: <https://www.proquest.com/dissertations-theses/impact-safety-culture-on-worker-motivation/docview/304816593/se-2> (Last Access: 24.05.2023)
- Doğan, N., Soysal, S., & Karaman, H. (2017). Aynı örnekleme açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanabilir mi?. *Pegem Atıf İndeksi*, 373-400. Website: https://www.researchgate.net/publication/318393409_AYNI_ORNEKLEME_ACIML_AYICI_VE_DOGRULAYICI_FAKTOR_ANALIZI_UYGULANABILIR_MI (Last Access: 24.05.2023)
- Eurostat. (2020, April 28). Are EU citizens safe at work?. <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/edn-20200428-1> (Last Access: 24.08.2023)
- Fung, I. W., Tam, C. M., Tung, K. C., & Man, A. S. (2005). Safety cultural divergences among management, supervisory and worker groups in Hong Kong construction industry. *International journal of project management*, 23(7), 504-512. <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2005.03.009>
- Gao, Y., Fan, Y., Wang, J., Li, X., & Pei, J. (2019). The mediating role of safety management practices in process safety culture in the Chinese oil industry. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 57, 223-230. <https://doi.org/10.1016/j.jlp.2018.11.017>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson. <https://doi.org/10.4324/9780429056765>
- Guennoc, F., Chauvin, C., & Le Coze, J. C. (2019). The activities of occupational health and safety specialists in a high-risk industry. *Safety Science*, 112, 71-80. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.10.004>
- Guldenmund, F. W. (2000). The nature of safety culture: a review of theory and research. *Safety science*, 34(1-3), 215-257. [https://doi.org/10.1016/S0925-7535\(00\)00014-X](https://doi.org/10.1016/S0925-7535(00)00014-X)
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*: Pearson Education Limited. ISBN: 129202190X, 9781292021904
- Hedlund, A., Gummesson, K., Rydell, A., & Andersson, M. (2016). Safety motivation at work: Evaluation of changes from six interventions. *Safety science*, 82, 155-163. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2015.09.006>
- Hogarty, K. Y., Hines, C. V., Kromrey, J. D., Ferron, J. M., & Mumford, K. R. (2005). The quality of factor solutions in exploratory factor analysis: The influence of sample size, communalities, and overdetermination. *Educational and psychological measurement*, 65(2), 202-226. <https://doi.org/10.1177/0013164404267287>
- Karakoç, F. Y., & Dönmez, L. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 13(40), 39-49. <https://doi.org/10.25282/ted.228738>

- Kline, Paul (2014). *An easy guide to factor analysis*. Routledge, 2014. Website: *An Easy Guide to Factor Analysis - Paul Kline - Google Kitaplar* (Last Access: 24.04.2023)
- Line, M. B., Nordland, O., Røstad, L., & Tøndel, I. A. (2006). Safety vs security? In PSAM Conference, New Orleans, USA. Website: https://www.researchgate.net/profile/Maria-Bartnes/publication/289470660_Safety_vs_security/links/568d02eb08aefb48d4bf256c/Safety-vs-security.pdf (Last Access: 24.04.2023)
- Mearns, K., & Yule, S. The role of national culture in determining safety performance: Challenges for the global oil and gas industry. *Safety science*, 47(6), 777-785. 2009. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2008.01.009>
- Neal, A. F., & Griffin, M. A. (2004). Safety climate and safety at work. In J. Barling, & M. R. Frone (Eds.), *The psychology of workplace safety* (pp. 15–34). Washington, D. C.: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10662-002>
- Neal, A., & Griffin, M. A. (2002). Safety climate and safety behaviour. *Australian journal of management*, 27(1_suppl), 67-75. <https://doi.org/10.1177/031289620202701S08>
- Neal, A., & Griffin, M. A. (2006). A study of the lagged relationships among safety climate, safety motivation, safety behavior, and accidents at the individual and group levels. *Journal of applied psychology*, 91(4), 946-953. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.4.946>
- Neal, A., Griffin, M. A., & Hart, P. M. (2000). The impact of organizational climate on safety climate and individual behavior. *Safety science*, 34(1-3), 99-109. [https://doi.org/10.1016/S0925-7535\(00\)00008-4](https://doi.org/10.1016/S0925-7535(00)00008-4)
- Neihart, M. (1999). Systematic risk-taking. *Roeper Review*, 21(4), 289-292. <https://doi.org/10.1080/02783199909553977>
- Olçay, Z. F., Sakalli, A. E., Temur, S., & Yazici, A. (2022) A study of the shift in fatal construction work-related accidents during 2012–2019 in Turkey. *International journal of occupational safety and ergonomics*, 28(3), 1522-1532. <https://doi.org/10.1080/10803548.2021.1900503>
- Özkan, T., & Lajunen, T. (2003) Güvenlik kültürü ve iklimi. *Pivolka*, 2(10), 3-4. 2003. Website: https://elyadal.org/pivolka/10/PiVOLKA_10_01.pdf (Last Access: 24.04.2023)
- Parker, D., Lawrie, M., & Hudson, P. A (2006) framework for understanding the development of organisational safety culture. *Safety science*, 44(6), 551-562. 2006. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2005.10.004>
- Patankar, M. S., & Sabin, E. J. (2010) The safety culture perspective. In *Human factors in aviation* (pp. 95-122). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-374518-7.00004-3>
- Reason, J. (1997) *Managing the Risks of Organisational Accidents*. Ashgate Publishing. Website: *Managing the Risks of Organizational Accidents - James Reason - Google Kitaplar* (Last Access: 24.04.2023)
- Reason, J. (1998). Achieving a safe culture: theory and practice. *Work & stress*, 12(3), 293-306. 1998. <https://doi.org/10.1080/02678379808256868>
- Reason, J. (2000). Safety paradoxes and safety culture. *Injury Control and Safety Promotion*, 7(1), 3-14.. [https://doi.org/10.1076/1566-0974\(200003\)7:1;1-V;FT003](https://doi.org/10.1076/1566-0974(200003)7:1;1-V;FT003)

- Rosenbloom, T. (2003). Risk evaluation and risky behavior of high and low sensation seekers. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 31(4), 375-386. <https://doi.org/10.2224/sbp.2003.31.4.375>
- Saad, N. M. (2016). PhD thesis. The influence of safety culture on safety performance in Saudi Arabian construction industry, University of Salford Manchesher, College of Science. Website: <https://www.proquest.com/dissertations-theses/influence-safety-culture-on-performance-saudi/docview/2568297409/se-2?accountid=151252> (Last Access: 24.04.2023)
- Sharma S. (1996). *Applied Multivariate Techniques*, John Wiley Sonc Inc, New York, 116. ISBN: 978-0-471-31064-8.
- Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences* (3rd ed.). Mahwah, New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9781410604491>
- Turner, B. A., Pidgeon, N., Blockley, D., & Toft, B. (1989). Safety culture: its importance in future risk management. In Position paper for the second World Bank workshop on safety control and risk management, Karlstad, Sweden (pp. 6-9).
- Vecchio-Sadus, A. M. (2007). Enhancing safety culture through effective communication. *Safety Science Monitor*, 11(3), 1-10.
- Velicer, W. F., & Fava, J. L. (1998). Affects of variable and subject sampling on factor pattern recovery. *Psychological methods*, 3(2), 231. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.3.2.231>
- Vinodkumar, M. N., & Bhasi, M. (2010). Safety management practices and safety behaviour: Assessing the mediating role of safety knowledge and motivation. *Accident Analysis & Prevention*, 42(6), 2082-2093. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2010.06.021>
- Wiegmann, D. A., Zhang, H., Von Thaden, T. L., Sharma, G., & Gibbons, A. M. (2004). Safety culture: An integrative review. *The International Journal of Aviation Psychology*, 14(2), 117-134. https://doi.org/10.1207/s15327108ijap1402_1
- Yule, S. (2003). Safety culture and safety climate: A review of the literature. *Industrial Psychology Research Centre*, 1-26. Website: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=29777e7c99e400b272d081ab4831eb0cf5ae5afc> (Last Access: 24.04.2023)
- Yule, S., Flin, R., & Murdy, A. (2007). The role of management and safety climate in preventing risk-taking at work. *International Journal of Risk Assessment and Management*, 7(2), 137-151. <https://doi.org/10.1504/IJRAM.2007.011727>

GÜMRÜK İŞLEMLERİNDE BLOKZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN ROLÜ*

Esat YILMAZ¹, Sezin AÇIK TAŞAR²

Öz

Hızla gelişen ve sürekli ihtiyaçları doğan teknoloji dünyasında verinin paylaşımı, saklanması ve güvenliği önemli bir hal almıştır. Verilerin dijital ortamda iznli kullanıcılar arasında tam zamanlı olarak güvenli şekilde paylaşılıp işlenebilmesi blok zincir teknolojisi ile mümkün olmaktadır. Teknoloji yapısında işlenen veriler ortak kullanıcılara özel olup değiştirilmesi mümkün değildir. Gümrük işlemleri günümüzde hala klasik yöntemlerle yürütülmekte olup çok sayıda belge, mevzuat ve paydaştan oluşmaktadır. Karmaşıklığın, hatanın ve verimsizliğin kaçınılmaz olacağı bu işleyiş teknolojik iyileştirmelere ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmada ülkenin dinamik fakat teknolojiden uzak bir organı olan gümrüklerdeki işleyişe blok zincir teknolojisinin dâhil edilmesi ile ortaya çıkabilecek etkiler incelenmiştir. Araştırma sorusunun ortaya çıkmasındaki gerekçe, gümrük işlemlerinin bütünüyle dijitalleşmesi ve bu dijitalleşmenin blok zincir ile sağlanıp sektörde ve gümrük müşavirliklerinde olumlu ya da olumsuz etkilerinin neler olacağı ortaya konmasıdır. Araştırma içeriğinde ilk olarak kavramsal açıklık getirmek adına gümrük ve blok zincir kavramlarına dair teorik bilgiler sunulmuş ardından teorik bilgiler ve çalışma konusuna yönelik kaynaklardan oluşan literatür özeti hazırlanmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde nitel ve nicel yöntemler kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemleri içerisinde anket, nitel araştırma yöntemlerinden ise derinlemesine görüşme modeli kullanılmış olup örneklem ise İstanbul'da faaliyet gösteren gümrük müşaviri, gümrük müşaviri yardımcısı ve yetkilendirilmiş gümrük müşaviri ünvanlı kadın ve erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Çalışma sonucunda blok zincir teknolojisinin gümrük işlemlerinde yer alması ile ticari verilerde doğruluğun oluşacağı, risk yönetiminin sağlanacağı, güvenlik artışı yaşanacağı, gümrük işlemleri ihlallerine yönelik denetimin daha etkin olacağı sonuçlarına ulaşılmıştır. Gümrük sektörü temsilcilerinin blok zincir teknolojisine uzak oldukları ve bu teknoloji hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıkları sonucuna da ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına ek olarak gümrük işlemlerinde blok zincirin durumu hakkında önerilere yer ayrılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, Blok Zincir, Gümrük İşlemleri, Gümrük Müşaviri.

JEL Sınıflaması: C44, H11, L33, O14, 033

THE ROLE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN CUSTOMS PROCEDURES

Abstract

In the rapidly developing world of technology with constant needs, sharing, storage, and security of data have become important. Blockchain technology makes it possible to securely share and process data among authorized users in a digital environment on a full-time basis. The data processed within the technology structure is private to common users and cannot be changed. Customs procedures are still carried out with classical methods today and consist of a large number of documents, legislation, and stakeholders. This process, where complexity, error, and inefficiency will be inevitable, requires technological improvements. In this study, the effects that may arise from the inclusion of blockchain technology in the functioning of customs, which is a dynamic but technologically distant organ of the country, are examined. The reason for the research question is to reveal the complete digitalization of customs transactions and the positive or negative effects of this digitalization on the sector and customs consultancies, provided by blockchain. In the research content, firstly, theoretical information about the concepts of customs and block chain was presented in order to provide conceptual clarity, and then a literature summary consisting of theoretical information and resources on the subject of the study was prepared. Qualitative and quantitative methods were used in the application part of the study. A survey model was used among the quantitative research methods, and an in-depth interview model was used among the qualitative research methods. The sample consists of male and female participants with the titles of customs consultants, assistant customs consultants, and authorized customs consultants operating in Istanbul. As a result of the study, it was concluded that with the inclusion of blockchain technology in customs transactions, accuracy in commercial data will be achieved, risk management will be ensured, security will be increased, and inspection of customs procedure violations will be more effective. It has also been concluded that customs sector representatives are far from

*Bu çalışma, Beykoz Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda aynı isimle kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Mezunlu, Beykoz Üniversitesi, esaatyilmz@gmail.com, ORCID: 0009-0006-6843-6611

² Doç. Dr., Beykoz Üniversitesi, sezinaciktasar@beykoz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0406-7734

blockchain technology and do not have sufficient knowledge about this technology. In addition to the results of the study, suggestions are made about the status of blockchain in customs transactions.

Keywords: Digitalization, Block Chain, Customs Procedures, Customs Consultant.

JEL Classification: C44, H11, L33, O14, 033

1. Giriş

Büyümekte olan ve büyümenin getirdiği ihtiyaçlara cevap vermeye çalışan dünya düzeninde üretim-tüketim döngüsü sınırı olmayan bir hal almıştır. Üretim-tüketim uluslararası anlamda tanımlanmaya başlamış olup böylece tedarik zinciri süreçleri de karmaşık bir yapıya evrilmiştir. Uluslararası boyutta işleyiş gösteren bu döngüde güven, zaman ve maliyet tasarrufu kavramları zarar görmeye ve önemli bir hal almaya başlamıştır. Tedarik zincirinde yer alan paydaşlar bu kavramları etkin yönetebildiği kadar rekabet elde edebilmiş olacaktırlar.

Uluslararası boyuttaki tedarik zincirinde gümrükler kendine has mevzuatları ile uluslararası ticarete konu olan eşya/malların ülke gümrük sınırlarına giriş ve çıkış işlemlerini düzenlemektedirler. Gümrüğe konu malların denetim, vergilendirme ve güvenlik tedbirleri gümrük idareleri tarafınca uygulanmaktadır. Bu kapsamda gümrük idareleri tedarik zincirinde önemli bir konumda bulunmaktadır (Belu, 2020). Gümrük mevzuatı hükümlerince eşyaların, lojistik araçların, mala ait belgelerin, e-gümrük kapsamındaki elektronik belgelerin, yolcuların ve eşyalarının kontrolü yani gümrük denetimi ilgili gümrük memuru tarafınca yerine getirilmektedir (Üyümez ve Gültekin, 2016). Gümrüklerdeki işlemlerinin yerine getirilmesinde gümrük memurları kadar gümrük müşavirleri ve yardımcıları, yetkilendirilmiş gümrük müşavirleri de dolaylı temsilci yetkisi ile önemli bir konumda yer almaktadırlar.

Teknolojik evrilmelerin getirisi olan dijitalleşme olgusu adına yapılan önemli çalışmalardan biriside blok zincir teknolojisidir. Bitcoin adında dijital para birimi ile duyulmuş olan blok zincir; işlemlerin dijital olarak, dağıtılmış haldeki ortak ağda yer alan bilgisayarlara güvenli şekilde paylaşım yapabilmesini sağlayan veri yapısıdır (Okazaki, 2018). Blok zincirde oluşturulan ortak ağ platformu, merkezi otoritesi olmayan ve izin dâhilinde katılabilen katılımcılara ait bilgisayarlar (düğümler) tarafından oluşmaktadır. Bu ağ platformunda düğümler tarafından kaydedilecek olan bilgiler ortak karar sonucunda bloklar haline dönüşüp birbirleri üzerine zincir halde bağlanmaktadır. Zincir halde kaydedilen veri blokları geriye dönük değiştirilemez ve yok edilemez özellik kazanmaktadır (Belu, 2020).

Hız, maliyet tasarrufu ve veri güvenliği unsurlarının yer aldığı blok zincir teknolojisinin uluslararası ticarete önem arz eden gümrük işlemlerinde kullanılması durumu incelenmesi

gereken konulardandır. Karmaşık, çok aracı ve yoğun iş yükünün olduğu gümrüklerde işlemlerin dijital ortamda blok zincir teknolojisi üzerinden yürütülebilmesi hali gümrüklerin daha dinamik ve bir yapıda olabilmelerini sağlayacaktır.

Bu konuda günümüzdeki yapılan araştırmalar nadir olup blok zincirinin gümrük sektörüne olabilecek etkileri üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı ise; şeffaflık ve veri kaybının esas olduğu blok zincir teknolojisinin, hala klasik yöntemlerle çalışan ve modernizasyona ihtiyaç duyan gümrük işlemlerine dâhil edilmesi ile gümrük ve paydaşlarının bu ihtimalden nasıl etkilenebileceği ve nasıl bir gelecek olacağı konusunda fikir edinebilmek amaçlanmıştır. Çalışma tasarlanırken şu sıra izlenilmiştir: İkinci bölümde konuyla ilgili kavramlar hakkında bilgi vermeye yönelik kavramsal çerçeve, üçüncü bölümde araştırma konusuyla ilgili çalışmaların yer aldığı literatür özeti bölümü hazırlanmıştır. Dördüncü bölümde İstanbul'da yer alan gümrük müşavirleri, gümrük müşavir yardımcıları ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirleri üzerinde ampirik çalışmaya ait bulguların yer aldığı uygulama bölümü bulunmaktadır. Bu bölümdeki bulgular anket ve derinlemesine görüşme yöntemleri ile elde edilmiştir. Anket modeli iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcılara ait demografik bilgileri elde edebilmek amaçlı tasarlanmış, ikinci bölümde ise Urciuoli, Hintsa ve Ahokas, (2013) ve Daştan (2021) çalışmalarında kullanılmış olan E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan diğer yöntemden derinlemesine görüşme kapsamında gümrük müşaviri ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirine on adet blok zincir teknolojisi ve gümrük sektörü üzerine sorular yöneltilmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde ise elde edilen verilere ait sonuçlar ve öneriler yer almaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Gümrük

2.1.1. Gümrük Kavramı

Gümrük, ülke özelinde düzenlenmiş olan gümrük kanunu ve gümrük mevzuatının işleyişi gümrükler tarafından kontrol edilmektedir. Gümrük kanununun uygulanması ile meydana gelen vergi ve harçların tahsilatını, eşyaların ithalat, ihracat ve depolama işlerini mevzuata uygun halde yürütülmesini görev edinen bir devlet hizmeti olarak tanımlanabilmektedir (World Customs Organization, 2018). Gümrük işlemlerinin kurallar dâhilinde uluslararası düzeyde uygulanması ve belli bir standartta olması gümrük mevzuatı aracılığı ile sağlanmaktadır (Aslan, 2020). Gümrük mevzuatı bütünüyle Gümrük Kanunu, Gümrük Yönetmeliği ve Sair Mevzuat'tan oluşmaktadır (Dölek, 2017).

2.1.2. Gümrük Müşaviri, Gümrük Müşavir Yardımcısı ve Yetkilendirilmiş Gümrük Müşaviri

Türkiye Gümrük Bölgesi sınırları içerisinde yürütülen gümrüğe konu işlemler kapsamlı denetleme ve takip gerektirmektedir. Karmaşık ve yoğun evrak takibi gerektiren bu işlemleri hak sahibi ya da yükümlüler adına gümrüklerde takip edilmesi amaçlı 1909 yılında gümrük komisyonculuğu mesleği ortaya çıkmış olup 1999 yılında 4458 sayılı Gümrük Kanunu ile Gümrük Müşavirliği adını almıştır (Yağcı, 2009; Sobacı, 2018; Aslan, 2020; Özkoç, 2021; Kara, 2022; Adaman, 2023; Çınar, 2023; Baytek Gümrük Müşavirliği, 2024; Yavaş, 2024; İGMD, 2024). Yetkilendirilmiş gümrük müşaviri ise, daha önceleri gümrük idareleri ve memurları tarafından yürütülen kontrol ve tespite dayalı işlerin bir kısmını gümrük idareleri adına yürütmektedir. Gümrük müşavir unvanı ile yedi yıllık çalışma süresini doldurmuş olanlar yetkilendirilmiş gümrük müşaviri olmaya hak kazanırlar.

2.1.3. E-Gümrük Kapsamında Gümrüklerde Dijitalleşme

2.1.3.1. Gümrük İdarelerin Modernizasyonu Projesi 1 (GİMOP)

Gümrük işlemlerini dijital ortama taşımak amaçlı geliştirilen ve 1997 yılında projelendirilip 1999 yılında kullanıma dâhil edilen projedir. Projenin ortaya konmasındaki amaç gelişen dünya teknolojisine gümrük idarelerinin uyumunu sağlamaktır (Özbek, 2005; İzmirlioğlu, 2020).

2.1.3.2. Gümrük İdarelerin Modernizasyonu Projesi 2 (GİMOP 2)

Projenin ilk aşaması olan 2006-2007 yılları arasında; hali hazırda kullanılan BİLGE sistemi analiz edilmiş, AB'nin Entegre Tarife Yönetimi Sistemi yazılımının geliştirilebilmesine yönelik analizler yapılmıştır. İkinci aşamanın gerçekleştiği 2009 yılında ise; BİLGE sistemi web tabanlı güncel sürümünün geliştirilmesi tamamlanmış, kâğıtsız beyanname uygulamasına E-imza ve mobil imza yenilikleri getirilmiş, AB ülkelerinde kullanılan “Bilgisayarlı Ortak Transit Sistemi” ve “Entegre Tarife Yönetimi Sistemi” yazılımları güncellenerek BİLGE sistemine dâhil edilmiştir (İzmirlioğlu, 2020).

2.1.3.3. Tek Pencere Sistemi

Gümrüklerin dijital bir yapıya dönüşmesi adına belgelerin sunulması, temini ve gümrük işlemlerinin başlatılması, yürütülmesi ve tamamlanabilmesi gibi gümrük faaliyetlerinin tek noktadan yapılabilmesine imkân sağlamıştır (İzmirlioğlu, 2020; Daştan, 2021; Yıldız, 2022; Gümrük Rehberi, 2023).

2.1.3.4. Bilgisayarlı Gümrük İşlemleri (BİLGE) Sistemi

Konusu gümrük işlemlerinden oluşan verilerin tam zamanlı olarak bilgisayar ortamında işlenebilmesini sağlayan yazılım projesidir. (Günerkan, 2022; Kara, 2022; Yıldız, 2022; Gümrük Rehberi, 2023; Durusoy, 2023).

2.1.3.5. Elektronik Veri Değişimi (EDI)

Gümrük işlemine konu eşyanın en baştan itibaren siparişi, mal bedelinin bankaya transferi, sevkiyat başvurusu ve gümrük işlemlerinin gerçekleşmesine kadar olan döngüdeki gerekli bilgi ve belgelerin elektronik ortamda taraflara paylaşılabilmesini sağlayan sistemdir (Uzgören ve Kara, 2002; Özbek, 2005; Ayvaz, 2006; Dereli, 2014; Bozhüyük, 2020; Yıldız, 2022).

2.1.3.6. Evrim, Mavi Bilişim ve Ulukom

Gümrük müşavirleri ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirleri tarafınca gümrük idarelerine fiziki olarak gitmeden bazı işlemleri yapabilmelerine olanak sağlayan paket programlardır (Bozhüyük, 2020). Bu paket programlar Ticaret Bakanlığı gümrük veri tabanı ile uyumlu olup gümrük idareleri ile eş zamanlı olarak çalışmaktadır (Evrin, 2024; Mavi Bilişim, 2024; Ulukom, 2024).

2.2. Blok Zincir Teknolojisi

2.2.1. Blok Zincir Kavramı

Blockchain Türkçe adını, blok kavramı ile Türkçe’de zincir karşılığına denk gelen “chain” kavramlarının birleştirilmesi ile almıştır. Blok zincirin adlandırılmasının altında çalışma yöntemi yatmaktadır. Şöyle ki, verilerin yüklendiği bloklar halka şeklinde ve aralarında kriptografik halde zincirlenmektedir (Özyüksel ve Ekinci, 2020). Blok zincir genel olarak merkezi bir karar alıcıya ihtiyaç duymayan, bloklara işlenen verilerin eş zamanlı takibinin yapılabildiği, dağıtık veri tabanına bu veri bloklarının sonsuz olarak kaydedildiği ve veri işleminin katılımcılar tarafından ortak kararlarla gerçekleştirildiği bir dijital veri kayıt defteri teknolojisidir (Özdemir, 2018). Blok zincirinin sağladığı en önemli özelliklerden birisi de verilerin geriye dönük değiştirilemez ve silinemez oluşudur (Akben ve Çınar, 2018; Durğay ve Karaarslan, 2018; Blockchain Türkiye, 2021).

2.2.2. Blok Zinciri İşleyişi

Blok zincir teknolojisinde bir işlem şu şekil meydana gelmektedir: Blok zinciri platformunda ilgili işlem talep edilmektedir. Talep sonrasında istenen ilgili işlem düğüm adı verilen farklı

bilgisayarlardan oluşan ortak bir ağda yayınlanmaktadır. Yayınlanan veri her düğümce düğümler ağı algoritmaları ile doğrulanması gerekmektedir. İlgili işlem düğümlerce yani katılımcılarca doğrulanırsa defter üzerinde yeni bir blok meydana getirme amaçlı diğer işlemlerle birleştirilir ve blok oluşturulmuş olur. Buradaki defter blok zincir platformu olarak tanımlanabilir (Öztürk ve Sülüngür, 2023).

2.2.3. Blok Zinciri Tipleri

İzin mekanizması özelinde blok zinciri teknolojisi açık, özel ve konsorsiyum şeklinde değişiklik göstermektedir.

2.2.3.1. Açık Blok Zincir

Bu tip blok zincirinde, veriler herkes tarafından işlenip takip edilebilir. Ortak ağ platformundaki düğümlerin her biri veri işleme ve takip etme konusunda eşit haklara sahiptirler ve ağa katılımları izin almadan da gerçekleşebilmektedir (Aktaş, 2018).

2.2.3.2. Özel Blok Zincir

Özel blok zincir ağına yalnızca düğümler tarafından izin alabilmişler katılım sağlayabilmektedir (Avunduk ve Aşan, 2018).

2.2.3.3. Konsorsiyum Blok Zincir

Yapı olarak hem açık hem de özel blok zincirin özelliklerini taşımakta olup bu blok zincir ağına katılımcılar merkezi otorite tarafınca daha önceden seçilmektedirler.

3. Literatür Özeti

Aydemir (2015) e-gümrük uygulamaları çalışmasında, gümrük işlemlerinin dijitalleşme anlamında eksik olduğu değerlendirilmektedir. Gümrük işlemlerinin elektronik ortamda görülmesi ile olumlu durumların ortaya çıkacağı açıklanmakta olup çalışma sonucunda gümrük işlemlerinin dijitalleşmesi ile hız, kâğıtsız ticaret, personel verimliliği, işletme bazında faaliyet gösterilen sektörlerin artış gibi güçlü yönler ve fırsatlar elde edilirken internet kesintileri ile iş akışının durması, fiber saldırılar, yazılım yatırımı ve çalışanların eğitimi için maliyetlerin doğması gibi zayıf yönler ulaşılmıştır.

Akben ve Çınar (2018) çalışmalarında, tedarik sürecindeki karmaşık yapının ve fazla sayıdaki aracı paydaşın blok zincir teknolojisi kullanılarak aşılabileceği anlatılmaktadır. Çalışma sonucunda tedarik zincirinde yer alan bürokrasi, evrak işleri ve gümrük işlemleri gibi süreçlerde

bilgi ve belgelerin blok zincir platformuna entegre edilmesi ile verimlilik sağlanarak süreçlere katkıda bulunacağı söylenmiştir. Blok zincirin karşısındaki engeller ise, teknolojik, hukuki ve ekonomik olarak gözlemlenmiş olup teknolojinin tam anlamıyla uygulanabilmesi için zaman gerektiği anlatılmıştır.

Aktaş (2018) blok zincir teknolojisinin gümrük işlemlerine yönelik potansiyel kullanım alanlarıyla alakalı çalışma yapmış ve bu çalışmada, gümrük idarelerinin daha etkili olabileceği, usulsüzlüğün önleneceği, denetimin ayrıntılı olacağı, kıymetli gümrük belgelerinin elektronik ortamda güvenle korunacağı ve gelecekte gümrük işlerine yönelik yeni projelere zemin hazırlayabileceği sonuçları elde edilmiştir.

Okazaki (2018) çalışmasında, blok zincir teknolojisinin gümrük işlemlerine dâhil edilmesi halinde işlemlere ait sürecin hızlanacağı, daha güvenilir hale geleceği ve şeffaf bir yapıya bürüneceği açıklanmıştır. Çalışmada, gümrük idarelerinin blok zincir üzerine sıfırdan bir platform inşa etmesi yerine hazır blok zincir tabanlı yardımcı paket programlar kullanmaları önerilmiştir. Ayrıca tedarik zincirini oluşturan gümrük müşaviri, lojistik firma ve nakliyeciler gibi paydaşların kendi aralarında bilgi ve belge alış-verişi yapabilecekleri blok zincir tabanlı bir uygulama geliştirmeleri de öneri olarak sunulmuştur.

Güçlü (2019) çalışmasında, blok zincir teknolojisinin kullanıldığı projelerden bahsederek bu teknolojinin işleyiş alanının sınırlı olmadığına değinmiştir. Blok zincir ile gümrük işlemlerinin daha verimli, daha hızlı ve daha denetimli bir hal alacağı ancak Ticaret Bakanlığı tarafından blok zincir tabanlı sistem ortaya konması gerektiği söylenmiştir.

Güler (2019) gümrük ve tedarik zincirinin dijital dünyadan eksik kaldığını vurgulamıştır. Çalışmada blok zincir teknolojisinin gümrük ve tedarik zinciri işlemlerinde güven artışı, verim artışı ve maliyet düşüşü sağlanacağı söylenmiştir. Bu olumlu sonuçların elde edilebilmesi için ise kamu ve özel sektör kuruluşlarınca dijital reformların takip edilip uygulanması gerektiği söylenmiştir. Araştırmada bunlara ek olarak gelecek dünyanın dijital olacağı ve robotlaşmanın fiziki çalışmayı geride bırakacağına değinilmiştir.

Belu (2020)' ye ait çalışmada gümrük işlemlerinde fazla aracı katılımcının olduğu söylenmiştir. Blok zincirin akıllı sözleşmesi ile aracı olmadan işlem başlatma ve bitirme özelliğinin kazanılıp, evrakların dijital ortama taşınması ile süreçlerin eş zamanlı izlenebilir, şeffaf, güvenilir, hızlı ve düşük maliyetle işleyeceği savunulmuştur. Gümrük süreçlerinin bu özellikleri kazanabilmesi ise blok zincir üzerinden bir platform yaratılarak sağlanacağı anlatılmıştır.

Özyüksel ve Ekinci (2020) blok zincir teknolojisi kullanımının ülke ekonomisine katkıda bulunacağı, maliyetlerin düşeceği, araçların azalacağı, evrak kontrollerinin dijital halde daha hızlı olacağı, insani hataların azalacağı ve ülkelere rekabet avantajı yaratacağı sonuçlarına varılıp blok zincirin gün geçtikçe olgunlaşacağı söylenmiştir.

Daştan (2021) çalışmasında, dış ticarete verilerin doğru olmasının önemine, veri güvenliliğinin önemine ve gümrüklerdeki sistemde kalite standartı olmayışından ötürü zaman kayıplarının yaşandığına değinmiştir. Dış ticaret ve gümrük işlemlerindeki bu tip sorunların çözülmesinin dijitalleşme ve e-gümrük uygulamaları ile sağlanacağı söylenmiştir.

Cesario (2021) çalışmasında, deni yolu ulaşımının başladığı ve bittiği limanlardaki tehditlerden bahsederek bu tehditlerin blok zincir teknolojisi ile giderilebileceği açıklanmıştır.

Özsomuncu (2021) çalışmasında, gümrüklerde blok zincir kullanımı ile fiziki işlemlerin blokzincir kapsamında dijitalleşerek hızlı ve şeffaf hal alacağını, gümrük kontrollerinin güçlenerek vergilendirmenin daha adil olabileceği düşüncesi savunulmuştur. Dijitalleşme ile gümrük müşavirlerinin sektörel alanının evirileceği belirtilmektedir. Blok zincire engel olarak ülkelerin veri paylaşmaya yönelmemesi ve gümrük mevzuatının blok zincir teknolojisine adapte edilmesi gerektiği sonucu söylenmiştir.

Kahveci (2022) çalışmasında, gümrüklerdeki iş yükünün ağır, karmaşık olduğu ve fiziki evrak sayısının çok olduğu söylenmiş bu durumun ise blok zincir kullanılarak dijitalleşme ile önleneceği anlatılmıştır.

Öztürk ve Sülüngür (2023) çalışmasında, blokzincirin gümrük işlemlerine dâhil edilmesi sonucunda maliyetin azalacağı, belge ve işlem güvenliğinin sağlanacağı, aracı paydaşların eksileceği, vergilerin adil toplanabileceği ve sahteciliğin önleneceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Tüfenk (2023) ait çalışmada blok zincir teknolojisinin her alanda fayda sağlayabileceğine değinilmiştir. Araştırmadaki gümrük işlemlerinde bu teknolojinin kullanılması başlığında ise veri kaydının blok zincir üzerinde yapılmasıyla şeffaflık, güvenlik ve verimlilik kazanılacağı konularına ulaşılmıştır.

4. Araştırma

4.1. Araştırma Amacı

Ülkemizde klasik yöntemlerle yürütülen gümrük işlemlerinin blok zincir teknolojisi kullanılarak bütünüyle dijitalleşmesi durumunda gümrük işlemlerinin bu durumdan olumlu

veya olumsuz nasıl etkileneceğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Buradan hareketle araştırma gümrük işlemlerinde blok zincirin kullanılmasına odaklanmıştır. Araştırmada gümrük müşavirlerinin blok zincir hakkındaki bilgi birikimlerini, blok zincirin gümrük işlemlerindeki yerini, gümrük işlemlerine blok zincir teknolojisini entegre etmekteki zorluklar ile engelleri ve bu teknolojinin gümrük müşavir mesleğinin geleceğine etkilerini ortaya konmak amaçlanmıştır.

4.1.2. Araştırmanın Sağlayacağı Katkılar

Bu araştırma; gümrük işlemlerinde blok zinciri teknolojisinin kullanımı ve gümrük müşavirliği mesleki geleceğine karşı etkilerini elde edilmiş olan analizler neticesinde tespitine katkı sağlamayı ve literatürdeki eksiklikleri giderip ek kaynak oluşturması umulmaktadır.

4.1.3. Araştırmanın Sınırlamaları

- Araştırmada konu, e-gümrük kullanımını etkileyen faktörler ölçeği kapsamında değerlendirilecektir.
- Konu, İstanbul ilinde faaliyet gösteren gümrük müşavirleri, gümrük müşavir yardımcıları ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirleri kapsamında yürütülecektir.

4.1.4. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Gümrük müşavirliği firmalarının temel faaliyet alanları ile e-gümrük kullanımını etkileyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2:Gümrük müşavirliği firmalarında ki çalışan personel sayısı ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3:Gümrük müşavirliği firmalarının ortaklık yapısı ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Gümrük müşavirlerinin blok zinciri teknolojisi hakkındaki bilgileri ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Gümrük müşavirliği firmalarının faaliyet yılı ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H6: Gümrük müşavirliği firmalarının hizmet verdiği işletmelere ait sektör bilgisi ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H7: Gümrük müşavirliği firmalarının bilgi belge temin süresi ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H8: Gümrük müşavirliği firmalarının bilgi ve belgelerini temin ettikleri kaynak ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H9: Gümrük müşavirliği firmalarının ihtiyaç duyduğu belgeler ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H10: Gümrük müşavirliği firmalarının ar-ge birimi mevcudiyeti ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H11: Gümrük müşavirliği firmalarının yazılım mevcudiyeti ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H12: Gümrük müşavirliği firmalarının kullandıkları yazılım programının operasyonel destek hizmeti ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H13: Gümrük müşavirliği firmalarının teknolojik yatırımları ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H14: Gümrük müşavirlerinin blok zinciri teknolojisi hakkında bilgi sahip olduğu kaynak ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H15: Gümrük müşavirliği firmalarının sektör işleyişi sorunları ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4.1.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, gümrük işlemleri ve gümrük müşavirleri ile ilgili alan araştırması kapsamında yorumlanmakta olup blok zinciri teknolojisiyle alakalı bilgilendirici teorik bilgiler ışığında desteklenmektedir. Araştırmada blok zincirin gümrük işlemlerine ve gümrük müşavirliğine ne yönde etki edebileceğinin tespitine en uygun şekilde nicel veri analiz yöntemlerinden anket modeli farklı gümrük idarelerine bağlı çalışmakta olan gümrük müşavirliği işletmelerindeki gümrük müşaviri, yardımcıları ve yetkilendirilmiş gümrük müşaviri ünvanlı katılımcılara yöneltilmiştir. Anketin ilk bölümündeki katılımcıların demografik bilgilerinin tespiti dışında ikinci bölümünde e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler ölçeği bulunmaktadır. Araştırma konusuna yönelik daha ayrıntılı veriler elde etmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme yöntemi, gümrük müşaviri ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirine yapılmıştır.

4.1.6. Evren ve Örneklem

Araştırmaya ait evren, İstanbul'da faaliyet gösteren gümrük müşavirliği ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirliği işletmelerinden oluşmaktadır. Nicel araştırma kapsamında evrendeki gümrük müşaviri çalışanlarına toplamda 1.300 adet anket ulaştırılmış olup, 10 kadın ve 33 erkek olmak üzere 43 adet geri dönüş alınabilmiştir. Buradan hareketle 43 ankete yönelik veri analiz çalışma kapsamına alınarak değerlendirilmiştir. İstanbul Gümrük Müşavirleri Derneği kayıtlarına göre kadın gümrük müşavir sayısı 301 kişidir. Bu sayı topluluğun düşük görülebilecek oranına denk geldiği için ankette ulaşılan kadın katılımcı sayısı da yine erkeğe düşüktür. Nitel veri analizi çerçevesinde gümrük müşaviri ve yetkilendirilmiş gümrük müşaviri ünvanlı olmak üzere iki adet katılımcıyla derinlemesine görüşme araştırmaya dâhil edilmiştir.

4.1.7. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Araştırmada katılımcılara gönderilen anket formu iki farklı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcılara yönelik demografik özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlı sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise Urciuoli, Hints ve Ahokas, (2013) ve Daştan (2021) çalışmalarında kullanılmış olan E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeği bulunmaktadır.

Ölçek tipi 5'li Likerttir. Ölçekte seçenekler, 1'den 5'e doğru sıralanmış olup, "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" seçenekleri yer almaktadır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için betimleyici istatistik türlerinden yüzde frekans dağılımı, standart sapma ve aritmetik ortalama tercih edilmiştir. Araştırmadaki verilerin normal dağılım varsayımına uygun olduğu tespit edilmiş ve parametrik hipotez testlerinden bağımsız örneklem t testi, f testi (anova) uygulanabilmiştir. Anova testi sonucu anlamlı farklılıklar çıkan sonuçlara yönelik post-hoc ve LSD çoklu karşılaştırma testleri uygulanarak farklılığın hangi gruplar arasında olduğu tespit edilmiştir. Kullanılan ölçeğin güvenilirliği için cronbach alpha testi uygulanmış ve E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeğinde 0,87 güvenilirlik elde edilmiştir. Elde edilen bu değer 0,7'den yüksek olduğu için ölçek güven testinde başarılı görülmüştür (Kılıç, 2016). Araştırma kapsamındaki verilerin analizinde SPSS 27.0 sürüm paket programı kullanılmıştır.

4.2. Bulgular

Araştırmada nitel veri analiz yöntemlerinden derinlemesine görüşme ve nicel veri analiz yöntemlerinden anket modeli uygulanmış ve elde edilen bulgular bu bölümde gösterilmiştir.

4.2.1. Nicel Veri Analiz Sonuçları

4.2.1.1 Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Değişken	Özellik	%
Temel Faaliyet Alanı	İthalat-İhracat	62,8
	Lojistik	14
	Danışmanlık	4,7
	Diğer	18,6
Çalışan Sayısı	1-5	11,6
	5-10	18,6
	10 ve Daha Fazla	69,8
Ortaklık Yapısı	Anonim Şirket	39,5
	Limited Şirket	60,5
Ar-Ge Birimi Mevcudiyeti	Hayır	65,1
	Evet	34,9
Faaliyet Yılı	1-5	23,3
	5-10	20,9
	10 Ve Daha Fazla	55,8
Hizmet Sunulan Firmalara Ait Sektör	Dış Ticaret	76,7
	Lojistik	11,6
	Diğer	11,6
İhracat-İthalat İşlemlerinde İhtiyaç Duyulan Belgeler	Gümrük Belgeleri	16,3
	Ticari Belgeler	9,3
	Hepsi	74,4
İhtiyaç Duyulan Bilgi ve Belgelerin Temin Edildiği Kaynak	Gümrük İdareleri/ YGM/ Gümrük Müşavirleri	7
	Lojistik Firmaları	2,3
	İhracat-İthalat Firmaları	41,9
	Hepsi	48,8
İhtiyaç Duyulan Bilgi ve Belgelerin Temin Edilme Süresi	1 İş Günü	27,9
	2-5 İş Günü	62,8
	5 İş Gününden Fazla	9,3
Gümrük Müşavirliği Firmalarının Operasyon Sürecinde Taraflara Veri Paylaşımı Sağlayan Yazılım Mevcudiyeti	Hayır	44,2
	Evet	55,8
Gümrük Müşavirliği Firmalarının Kullandığı Yazılım Programının Operasyonel Desteği	Hayır	41,9
	Evet	58,1
Gümrük Müşavirliği Firmalarının Verimlilik Üzerine Teknolojik Yatırım Düşüncesi	Hayır	51,2
	Evet	48,8
Sektörün İşleyişi İle İlgili Sorunlar	İletişim, Bilgi Ve Belge Eksikliği	44,2
	Belge Temin Süresi ve Süreç Uzunluğu	48,8
	Diğer	7
Blok Zincir Teknolojisi Bilgisi	Hayır	48,8
	Evet	51,2
Blok Zincir Teknolojisi Hakkında Bilgi Edinilen Kaynak	Dernekler	7
	Sosyal Medya	60,5
	Diğer	32,6

4.2.1.2. Ölçeğe Ait Frekans Dağılımları ve Aritmetik Ortalamaları

Bu bölümde ise; e-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeğine verilen cevaplara karşılık hesaplanan frekans dağılımları, aritmetik ortalamaları ve standart sapma sonuçları gösterilmiştir.

Anketteki seçeneklere denk gelen puan aralıkları tablo 2.'de gösterilmiştir:

Tablo 2. Beşli Likert Ölçeği' ne Ait Puan Aralığı

Puan	Seçenek
1,0 - 1,8	Kesinlikle Katılmıyorum
1,8 - 2,6	Katılmıyorum
2,6 - 3,4	Kararsızım
3,4 - 4,2	Katılıyorum
4,2 - 5,0	Kesinlikle Katılıyorum

(Taşar, 2017)'a ait çalışmada kullanılmış olan Tablo 3. gösterilen puan aralıkları; en üst limit ve en alt limitin farklarının aritmetik ortalamasından hesaplanmış ve 0,8 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeğine Ait Frekans Dağılımları ve Aritmetik Ortalamalar

Faktör adı	Madde	Frekans Dağılımları (n = 43)										X	S.S.
		Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum			
		F	%	F	%	F	%	F	%	F	%		
E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler	1	7	16,3	0	0	18	41,9	18	41,9	0	0	3,09	1,04
	2	2	16,3	0	0	21	48,8	8	18,6	12	27,9	3,65	1,04
	3	14	32,6	0	0	26	60,5	0	0	3	7	2,49	1,16
	4	2	4,7	0	0	21	48,8	8	18,6	12	27,9	3,65	1,04
	5	14	32,6	16	37,2	4	9,3	0	0	9	20,9	2,4	1,48
	6	18	41,9	0	0	23	53,5	0	0	2	4,7	2,26	1,15
	7	3	7	0	0	17	39,5	23	53,5	0	0	3,4	0,821
	8	3	7	0	0	10	23,3	30	69,8	0	0	3,63	0,618
	9	3	7	0	0	10	23,3	30	69,8	0	0	3,63	0,618
	10	3	7	0	0	10	23,3	30	69,8	0	0	3,63	0,618
E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeği											3,18	0,95	

4.2.1.3. T Testi Sonuçları

Araştırma kapsamında cevabı iki ve daha az seçenekli değişkenler için T testi uygulanmıştır. E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeği Puanlarının; blok zinciri teknolojisi hakkındaki bilgi sahipliği, gümrük müşavirliği firmalarının ar-ge birimi mevcudiyeti, gümrük müşavirliği firmalarının operasyon sürecinde taraflara veri paylaşımı sağlayan yazılım mevcudiyeti, gümrük müşavirliği firmalarının kullandığı yazılım programının operasyonel isteklere cevabı, gümrük müşavirliği firmalarının verimlilik üzerine teknolojik yatırım stratejileri değişkenlerine yönelik farklılaşp farklılaşmadığını tespiti amaçlı T testi uygulanmıştır.

Araştırmada uygulanan T testi sonucunda, E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler ile yukarıdaki değişkenler arasında herhangi bir anlamlı fark tespit edilmemiştir. Testlerdeki “p” anlamlılık değerleri 0,05 tavan değeri temel alınarak belirlenmiştir.

4.2.1.4. ANOVA Testi Sonuçları

Araştırmada kapsamında cevabı üç ve daha fazla seçeneğe sahip olan değişkenler için tek yönlü varyans (ANOVA) testi uygulanmıştır. E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeği Puanlarının; gümrük müşavirliği firmasının faaliyet alanı, gümrük müşavirlerinin blok zinciri hakkında bilgi edindiği kaynak, gümrük müşavir şirketlerinin ortaklık yapısı, müşavir şirketlerinin çalışan sayısı, gümrük sektörünün işleyiş sorunları, gümrük müşavirliklerinin hizmet sunduğu firmaların sektörleri, gümrük müşavirliklerinin ihtiyaç duyduğu bilgi ve belgelerin temin süresi, ihtiyaç duyduğu bilgi ve belgelerin kaynağı, müşavirliklerinin ithalat-ihracat için ihtiyaç duyduğu bilgi ve belgeler, müşavir şirketlerinin faaliyet yılı değişkenlerine yönelik farklılaşp farklılaşmadığını tespiti amaçlı ANOVA testi uygulanmıştır.

ANOVA testlerindeki “p” anlamlılık değerleri 0,05 tavan değeri temel alınarak belirlenmiş olup bu değer altında kalanların anlamlı değişken olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada uygulanan ANOVA testi sonucunda iki değişken üzerinde anlamlılık yakalanmıştır. Bunlar;

Gümrük müşavirliği firmasının faaliyet alanı değişkenine göre e-gümrük kullanımını etkileyen faktörler arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir [$F=3,77;P(0,018)<0,05$]. E-gümrük kullanımını etkileyen faktörlerin gümrük müşavir firmalarının hangi faaliyet alanları ile arasında farklılık gösterdiğini tespit etmek üzere LDS testine tutulmuş ve Diğer seçeneğinin e-

gümrük kullanımını etkilemesi ($X=3,81$); Lojistik seçeneğinden ($X=3,21$) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Gümrük müşavirlerinin blok zinciri hakkında bilgi edindiği kaynak değişkenine göre e-gümrük kullanımını etkileyen faktörler arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir [$F=3,63;P(0,036)<0,05$]. E-gümrük kullanımını etkileyen faktörlerin gümrük müşavirlerinin blok zinciri hakkında bilgi edindiği kaynak ile arasında farklılık gösterdiğini tespit etmek üzere LDS testine tabi tutulmuş ve Dernekler seçeneğinin e-gümrük kullanımını etkilemesi ($X=3,96$); Diğer seçeneğinden ($X=2,91$) daha yüksek olduğu görülmüştür.

Anova testi yapılan diğer değişkenler üzerinde ise herhangi bir anlamlılık tespit edilmemiştir.

4.2.2. Nitel Veri Analiz Sonuçları

4.2.2.1 Görüşmecilerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Araştırmanın nitel veri analiz bölümünde kullanılan derinlemesine görüşmeye katılan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Görüşmecilere Ait Demografik Özellikler

Unvan	Cinsiyet	Yaş	Deneyim	Uzmanlık Alanı	Şehir
Gümrük Müşaviri	Erkek	45	25 Yıl	İhracat-İthalat	İstanbul
Yetkilendirilmiş Gümrük Müşaviri	Erkek	37	17 Yıl	Antrepo Rejimi	İstanbul

2024 yılı Ticaret Bakanlığı verilerine göre İstanbul’ da 1302 adet kayıtlı gümrük müşaviri, Türkiye’de 386 adet yetkilendirilmiş gümrük müşaviri bulunmaktadır. Nitel veri analiz yöntemi kapsamında uygulanan derinlemesine görüşmede katılımcılar Türkiye’de 386 adet yetkilendirilmiş gümrük müşaviri arasından ve İstanbul’da 1302 adet gümrük müşaviri içerisinde bir kişi olmak üzere 2 ayrı katılımcı yer almıştır. Derinlemesine görüşmede katılımcılara 10 adet araştırmaya yönelik soru iletilmiş olup cevaplandırılması nitelik kazandırmak amaçlı karşılıklı istişare şeklinde gerçekleşmiştir.

4.2.2.2 Katılımcılar İle Gerçekleştirilmiş Olan Derinlemesine Görüşme

Görüşmeciden bulunduğu gümrük müşavirliğindeki IT desteğinin durumunu ve kullanılan yazılım şirketinin program geliştirme taleplerine olan duruşunun değerlendirilmesi istenilmiştir.

G1: İşletmemizin yazılım desteği ücret karşılığında EVRİM paket programı ile sağlanmaktadır. Bu hazır paket programı isteklerimize olumlu şekilde cevap vermektedir.

G2: Şirket bünyemizde yetkilendirilmiş gümrük müşavirliği mesleki işleyişine uygun gördüğümüz Mavi YGMS programını ücret karşılığı kullanmaktayız. Bu program geliştiricileri taleplerimizi olumlu olarak karşılamaktadırlar ancak müşavirler olarak ücretli program kullanmaktan hoşnut değiliz.

Görüşmeciden blok zincir teknolojisi hakkında bilgi ve deneyimlerine yönelik konuşma yapılmıştır.

G1: Blok zincir teknolojisi hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değilim. Blokzincir teknolojinin sektörümde kullanılacağını düşünmekteyim fakat bu teknolojinin temelleri daha atılmadığı için uzun zaman alacağını düşünmekteyim. Bu teknolojinin işleri güvenli ve verimli hale getireceğini söyleyebilirim. Kıymet ve menşei konularındaki riskler azalacaktır.

G2: Blok zincir teknolojisi bana gümrük işlemlerinin kâğıtsız, hızlı, güvenli şekilde, e-gümrük niteliğinde ve tarafların e-imza teknolojisini kullanacağı bir sistemi anımsamaktayım.

Katılımcıya gümrük sektörü hakkında iletişim, belge eksikliği, gümrük süreçlerinin uzunluğu gibi operasyonel sıkıntılarda bahsetmeleri rica edilmiştir.

G1: İşletme içi bir problem yaşamamaktayız. Ancak İstanbul trafiği, gümrüklere olan ulaşım zorluğu, gümrüklerdeki fiziki yetersizlikler, gümrüklerdeki ofis kiralarının maliyeti, gümrüklerdeki ofislerin çalışılabilir kapasitesinin oldukça az olması, gümrük idarelerinin ve bizim ortak olarak kullandığımız bakanlığa ait yazılım sistemlerinin çökmesi, çalışmaması, kullanımının zor olması, gümrük müşavirliğinde personel eğitiminin olmaması en büyük sorunlarımızdandır. Ayrıca bakanlığa ait gümrük yazılım programının herhangi bir kullanım eğitimi bulunmamaktadır.

G2: En büyük sorunumuz gümrük yazılım sisteminin yavaş, tutarsız ve teknolojiden geri kalmış olmasıdır. Gümrüklerde iş yükü oldukça fazladır ve program bu iş yükünü kaldıramamaktadır. Sistem üzerindeki donmalar ve hatalar bizim işlerimizi hatta mesleki hayatımızı kötü yönde etkilemektedir. Ayrıca gümrük yazılımında geriye dönük düzenlemeler yapılamamaktadır.

İhracat-ithalat sürecinde gümrükleme işleminde hangi bilgi ve belgelere ihtiyacın olduğu konusunda görüşmecilere sorulmuştur.

G1: Fatura, ATR, çeki listesi, Euro1, taşıma belgeleri ve Menşei Şahadetnamesi belgelerine ihtiyaç duymaktayız. Bazı özel gümrük mallarında ve gümrük rejimlerinde özel izinli bilgi ve belgelere ihtiyaç duymaktayız.

G2: Fatura, denizyolu eşyasında Konşimento, hava yolu transferi ile gelen malda Air Waybill, eşya resimleri, tır karnesi, menşei belgesi, transit evrakları, elleçleme izin belgesi, gümrük beyannamesi, etiketleme durumunda etiket örnekleri, antrepo açılışında arsa belgeleri, izin belgelerine gerek duymaktayız.

Katılımcılara bulunduğu şirketlerde veri güvenliği için yapılan uygulamalar ya da uygulamak istedikleri projeler ile ilgili düşünceleri sorulmuştur.

G1: Veri güvenliği için ofisten çıkarken bilgisayarları kapatıyoruz ayrıca serverda güvenlik duvarlarımız var. Veri güvenliği ile ilgili herhangi bir düşünülmüş ya da düşünülecek projemiz bulunmamaktadır.

G2: Veri güvenliği için verileri taşınabilir disklere kopyalamaktayız. Kullandığımız paket program olan MAVİ YGMS sistemi ne kadar güvende olursa bizde o kadar güvendeyiz.

Blok zincir teknolojisinin işletmeye verimlilik açısından katkılarının neler olabileceğine yönelik katılımcılara sorulmuştur.

G1: Blok zincir hakkında bilgi sahibi olmadığım için ve kullanımına dair bir örnek görmediğim için bu konuda çok fazla söz söyleyemeyeceğim. Gümrük müşaviri olarak benim iş yoğunluğumu azaltmayacaktır. Bence daha çok müşteri temsilcisinin işini hafifletebilir. Gümrük sektöründe bu teknoloji ile güvenliğin daha da artabileceğini düşünmekteyim. Ancak son kararı yine bizler alacağımız için gümrük işlemlerine çok katkısı olmayacaktır.

G2: Bu teknoloji bakanlık tarafından kurulup bizlere de ücretsiz kullanım imkânı sağlanırsa oldukça olumlu sonuçlar yaratır. Mesleki olarak yetkilendirilmiş gümrük müşavirine oldukça yarayacaktır. Çünkü biz işimizin büyük kısmını elektronik bilgisayar ortamı üzerinden gerçekleştirmekteyiz. Fakat gümrük müşavirliklerinin mesleki geleceğini olumsuz etkileyebilir. Ancak bu teknoloji ile işlerin daha güvenli, hızlı ve verimli olacağına inanmaktayım.

Katılımcıya sektöründe blok zincir kullanılmasıyla müşteri portföyünde artışı olması durumuna yönelik düşünceleri istenmiştir.

G1: Bence müşteri portföyünde herhangi bir artış veya azalış olmayacaktır. Bunun sebeplerinden biriside sektörde bu teknoloji ile ilgilenen çok fazla kişi bulunmamaktadır. Bu teknoloji ile uluslararası büyük firmalar ilgilenip kullanacaktır.

G2: Bu teknoloji hakkında fazla bilgim yok ve gerçek hayatta uygulandığını tecrübe etmediğim için herhangi bir söz edemeyeceğim.

Türkiye’de ve dünyada blok zincir teknolojisinin uygulamalarının kullanım oranı incelendiğinde bu teknolojinin gümrük şirketlerinde kullanılmasının önündeki engeller ve kısıtların neler olabileceği hakkında katılımcıya düşünceleri sorulmuştur.

G1: Bu teknolojinin sektörümüzde ve işletmemizde kullanılabilmesi için öncelikli olarak bağlı olduğumuz bakanlığın bu sisteme geçiş yapması gerekmektedir. Ardından blok zincir temelli bir uygulama geliştirip biz gümrük müşavirlerinin ve gümrük idarelerinin o platform üzerinden çalışabilmemiz gereklidir. Biz kendi başımıza bu teknolojiyi kullanmamız bir anlam ortaya çıkarmayacaktır. Mesleğimiz gereği tek başımıza değil diğer paydaşlarla iletişim ve alış veriş halindeyiz.

G2: Benim düşüncem sektörümün teknolojik gelişmelere açık olmadığı hatta istemediğidir. Çok paydaş, çok çalışan ve çok aracı rant, kaçakçılık gibi usulsüzlüklere zemin hazırladığı için bu sektörün bağımlılığı olabilir.

Blok zincir teknolojisinin kullanımının gümrük müşavirliği mesleğine dair ne gibi tehditler içerdiği sorulmuştur.

G1: Bu teknoloji mesleğime tehdit veya fayda sunmayacaktır. Biz müşavirler gözle görüp karar almadan işlem sonlanamayacağı için ve bunu da teknoloji bizim yerimize gerçekleştiremeyeceği için bir sorun ortaya çıkmayacaktır.

G2: Blok zincir teknolojisi birçok aracıyı ve şahsı ortadan kaldıracığı için müşavir yardımcıları, stajyerler bu teknolojiden olumsuz anlamda etkilenebilir. Yirmi kişi yerine beş kişi aynı işi bu teknoloji desteği ile gerçekleştirirse istihdam azalışı yaşanır. Bu teknolojiyi hayata geçirip bu teknolojiye ciddi yatırım yapanlar bu sektörde yazılım sahibi olarak gümrük müşavirliğinde tekelleşmeye yol açabilirler.

Katılımcıya blok zincir kullanımının yaygınlaşması ile gümrük idarelerinin bu teknolojiden nasıl etkileneceği sorusu iletilmiştir.

G1: Blok zincir teknolojisi ile gümrük idareleri etkilenmeyecektirler. Çünkü blok zincir ile belge güvenliği, belge paylaşımı sağlanacaktır. Ancak gelen tırın kontrolü, eşyaların kontrolü, evrakların kontrolü yine gümrük memurları ve biz gümrük müşavirleri tarafından yapılacaktır. Bu teknoloji gümrük idarelerinin yükünü çok fazla hafifletemeyecektir.

G2: Benim kanaatimce bu teknoloji gümrük memurlarının azalmasına hatta ortadan kalkmasına yarayacaktır. Bu sistem üzerinde paydaşlar birbirleri ile güven içerisinde iletişim kurduğunda ve evrak işini hallettiğinde memura ihtiyaç kalmayacaktır. Bu teknoloji bizim sektörümüze adapte edilecek ise devlet tarafından bu teknolojiye yönelik çok iyi bir temel hazırlanması ve hukukla desteklenmesi gerekmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Gümrük işlemleri genel olarak kamu ve özel sektör birlikteliğiyle gerçekleşmekte olup bu işleyiş sürekli güncellenen mevzuata bağlı kalmak zorundadır. Bu işleyişin kamu tarafında gümrük idareleri ve gümrük memurları yer alırken, özel sektör tarafında ise işletmeleri temsil eden gümrük müşavirleri, lojistik işletmeleri, bankalar ve komisyoncuları yer almaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere, gümrüklerde bir işlemin başlaması ve sonlanmasına kadar olan serüvende yoğun evrak akışı, çok sayıda paydaş ve uyulması gereken mevzuat yükü yer almaktadır.

Son zamanlarda gümrüklerde e-gümrük planlama ve uygulamaları hayata geçirilmeye çalışılsa da dijitalleşme için yeterli olamamıştır. Gümrük idareleri ya da gümrük müşavirlikleri ayırt etmeksizin dijitalleşmenin bütünüyle uygulanamadığı gümrük sektöründen yüksek verimlilik elde edilemeyecektir. Teknoloji çağında dijitalleşmenin önemli bir parçası olan blok zinciri işlemlere güvenlik, şeffaflık, denetlenebilirlik ve verimlilik sağlamaktadır. Blok zincir platformu üzerinden yapılacak işlemlerde veriler bloklara işlenmekte ve ortak izin dâhilinde kayıt altına alınmaktadır. Verilerin kayıt altına alınmasında kronolojik sıra izlenmekte olup, zincir bloklara işlenen verilerin değiştirilmesi ve silinmesi mümkün değildir. Bu teknolojinin sağladığı avantajlardan olan merkezi otoriteye ihtiyaç duyulmaması da veri işleme ve paylaşım hızını artırmaktadır. Bu bilgiler ışığında karmaşık ve klasik usul işlemlerin yürütüldüğü gümrüklerde blok zincir teknolojisiyle belge ve bilgilerin dijitalleşmesi, merkezi karar alıcı zorunluluğu olmadan iş görülmesi, işlemlerin tam zamanlı olarak takip edilebilmesi, bir işlem gerçekleşmesinde sadece izinli taraflar katılarak paydaşların azaltılabilmesi gibi faydalar ile gümrüklerin verimliliği artırılabilir. Araştırma konusu ile alakalı olan literatür incelendiğinde de hala fiziki evrak, kaşe, imza, fiziki müracaat gibi klasik yöntemlerle ilerleyen gümrük

işlemlerinin blok zincir ile elektronik zemine kavuşmasını, dijital yapıya bürünmesini desteklemekte olduğu görülmektedir

Bu çalışmada, İstanbul'da faaliyet gören gümrük müşaviri, yardımcısı ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirlerinden alınan verilerle blok zincir teknolojisinin gümrük işlemlerinde yaratacağı etkilerin tespiti amaçlanmıştır. Çalışmada anket ve derinlemesine görüşme yöntemleri kullanılarak veriler elde edilmiştir. Anketin kapsamını daha önce başka araştırmalara da konu olmuş olan E-Gümrük Kullanımını Etkileyen Faktörler Ölçeği oluşturmaktadır. Anket elektronik olarak 1.300 katılımcı adaya yönlendirilmiş ancak iş yükü, zaman kısıtlılığı, anket işlemeye karşı isteksizlik gibi faktörlerden dolayı 10 kadın ve 33 erkek katılımcı olarak toplam 43 katılımcının yanıtları elde edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada elde edilecek verilerin farklılık ve doğruluk gösterebilmesine yönelik olarak gümrük sektöründen farklı unvanlarda ve sektörün farklı faaliyet alanlarında yer alan gümrük müşaviri ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirine derinlemesine görüşme yöntemi sunulmuştur.

Bu çalışmada 15 adet hipotez oluşturulmuştur. Oluşturulan hipotezlerden araştırma sonucunda; "H1: Gümrük müşavirliği firmalarının temel faaliyet alanları ile e-gümrük kullanımını etkileyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır." ve "H14: Gümrük müşavirlerinin blok zinciri teknolojisi hakkında bilgi sahip olduğu kaynak ile e-gümrük kullanımını belirleyen faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezleri doğrulanmıştır.

Uygulanan anket ile elde edilen veriler incelendiğinde önem arz eden sonuçlardan bir tanesi şöyledir: Ankete katılan gümrük müşavirliklerinin yüzde 65,1 oranındaki kısmının Ar-Ge birimine yer ayırmadığı tespit edilmiştir. Anket kapsamında elde edilen başka önemli sonuç ise şöyledir: Katılımcıların blok zincir teknolojisi bilgisine bakıldığında, yüzde 51,2 oranında bilgisi olduğu yüzde 48,8 oranında ise blok zincir teknolojisi hakkında bilgisi olmadığı tespit edilmiştir.

Ankete sonucunda blok zincir teknolojisinin gümrük işlemlerinde kullanılabilmesi durumuna yönelik ulaşılan sonuçlar; "risk yönetiminin sağlanacağı, güvenlik artışı yaşanacağı, ticari verilerde doğruluğun oluşacağı, gümrük işlemleri ihlallerine yönelik denetimin daha etkin olacağı" şeklindedir. Katılımcıların yanıtlarına ait bu sonuçlar literatür ile kıyaslanmış olup literatürdeki; Akben ve Çınar (2018), Aktaş (2018), Okazaki (2018), Güçlü (2019), Güler (2019), Belu (2020), Cesario (2021), Kahveci (2022), Öztürk ve Sülüngür (2023) ve Tüfenk (2023)'e ait çalışmalarda ulaşılmış güven, denetlenebilirlik ve şeffaflık başlıklarıyla uyumaktadır. Fakat literatürde yer alan bu araştırmalarda ulaşılmış olan hız, maliyet verimliliği ve kazanç artışı olacağı sonuçlarına bu çalışmada ki anket sonucunda ulaşılamamıştır. Bu

sonuçlara araştırmadaki ankete katılan katılımcıların yanıtları yüksek oranda “kararsızım” ifadesinde yoğunlaşmıştır.

Çalışmada yer alan derinlemesine görüşmeden elde edilen veriler genelinde katılımcıların blok zincir teknolojisine ait bilgilerinin yok veya kısıtlı olduğu ve blok zincir teknolojisinin gümrük hayatına yönelik bir gelecek ummadıkları tespit edilmiştir. Blok zincir teknolojisinin gümrük işlemlerine dâhil edilebilmesinin sadece devlet projesi şeklinde gerçekleşebileceği katılımcılar tarafından savunulmuştur. Hukuki ve yasal düzenlemeler ile devlet politikalarının blok zincir önündeki engeller olduğu anlatılmıştır.

Araştırmada yer alan anket ve derinlemesine görüşmeden elde edilen veriler kıyaslandığında; ankette Blokzincir teknolojisinin gümrük işlemlerinde iyi bir rol alabileceği fikri kabul edilmiş fakat derinlemesine görüşme sonucunda aynı olumlu sonuca varılamamıştır. Derinlemesine görüşmedeki katılımcılar için blok zincir teknolojisi ile gelir artışı olacağı ve maliyet verimliliği kavramları hakkında kararsız oldukları ve teknolojinin gerçek hayattaki uygulamasını deneyimlemeden kararlarının değişmeyeceği tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen veriler akabinde gümrük müşavirlerinin blok zincir teknolojisine yabancı oldukları görülmüştür. Blok zincirin gelecekte kullanılması ile gümrük sektöründe başkalaşım olabileceği ön görülerek gümrük müşavirlerinin gelecekte bir avantaj yaratabilmeleri için faaliyet alanlarını dijitalleşme ve yazılım teknolojilerine dayalı güncellemeleri önerilmektedir.

Ticaret Bakanlığı tarafından sektördeki katılımcılara teknoloji dünyasına yönelik eğitim çalışmalarına yer ayrılmadığı görülmektedir. Gümrük ve dış ticaret sektörünün dijital dünyanın bir parçası olması gerektiği düşünülmektedir. Araştırmadan elde edilebilecek en önemli veriler arasında gümrük sektörünün pozisyon olarak dijital dünyadan oldukça uzak durduğu ve dijitalleşme öneminin kavranamamış olduğudur. Ülkeler arası rekabet avantajı ve sektörün daha sistematik işleme adına Ticaret Bakanlığı organizasyonu ile dijital uygulamalara dair sektör için eğitimlerde bulunulmalıdır.

Hali hazırda blok zincir teknolojisinin dünyada kullanım örnekleri bulunmaktadır. Gelecekte önem arz edecek olan bu teknolojinin öncüsü olmak devletlerarası rekabeti sağlamak adına mühim olmaktadır. Ticaret Bakanlığı tarafınca bu konu hakkında çalışılma başlatılmamış olduğu görülmektedir. Kısa zamanda blok zincir tabanlı uygulamanın hayata geçirilmesi halinde geleceğe dair küresel rekabette üstünlük elde edilebilir.

Gümrüğe konu birçok belge hala fiziki olarak hazırlanmakta, sunulmakta ve depolanmaktadır. Gümrük işlemlerinin klasik yöntemlerle yapılması yerine, blok zincir üzerinde gümrük işlemine özgü bir ağ ortamı oluşturulup bu ortam üzerinden gümrük idaresinin izin verdiği tarafların katılımıyla elektronik bilgi ve belge paylaşımı yapılarak bir gümrük işlemi dijital nitelikte başlatılıp sona erdirilebilir.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler arasında gümrük elektronik sistemlerin kullanım zorluğu ve aksaklıkları yer almaktadır. Gümrük idareleri kadar gümrük müşavirleri de bu sistemleri kullanmak zorundadırlar. Gümrük işlemine özgü geliştirilecek bir yazılım programı gümrük müşavirlerinin edindikleri tecrübeler ve taleplerine üzerine yapılmalıdır.

Gümrüklü antrepolarda eşya giriş-çıkış tutanaklarının tespitinde gümrüğe, antrepoya ve gümrük müşavirine ait ayrı ayrı programlarda bu eşya tutanaklarının dökümü, kaydı ve paylaşımı yapılmakta olup ayrıca bu tutanakların günlük, aylık, dönemlik ve yıllık şeklinde toplu raporları sunulmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere karmaşık şekilde birden fazla paydaşa ait birden fazla program tek bir işlem için kullanılmaktadır. Blok zincir teknolojisi ile bu paydaşların her birinin yer aldığı tek bir platform üzerinden eşyaya ait sayım tutanaklarıyla ilgili bütün işlemler gerçekleştirilebilir. Bu teknoloji özellikleri gereğince herkes tam zamanlı olarak evrak takibi yapabilir. Blok zincir üzerinde bu evraklar sonsuz ve kronolojik olarak depolandığı için ayrıyeten günlük, aylık, dönemlik raporlarında verilmesine gerek kalmayabilir.

Gümrük müşavirliği mesleğinde kadın gümrük müşavirlerini temsil eden sayı toplam sayının %10-15 oranını temsil etmektedir. Bu oran az olarak nitelendirmekte olup sektörün (Gümrük Müşavirliği Derneği ve Ticaret Bakanlığı) kadın gümrük müşaviri çalışanı sayısını artırması ve aynı zamanda kadın istihdamına dayalı teşvik paketleri hazırlaması önerilmektedir.

Bu çalışma İstanbul'da yer alan gümrük müşaviri, gümrük müşavir yardımcısı ve yetkilendirilmiş gümrük müşavirleri özelinde değerlendirilmiştir. Gelecekte araştırılabilecek farklı bölge, paydaş ve konulara yönelik gümrük sektörünü etkileyebilecek çalışmalara ışık tutacaktır.

Kaynakça

- Adaman, S. (2023). Gümrük Müşavirlerinin Dijital Gümrük Hizmet Algılarına Yönelik Bir Uygulama. Bandırma: T.C. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi.
- Akben, İ. ve Çınar, S. (2018). Lojistik Ve Tedarik Zinciri Yönetiminde Blockchain: Vaatler, Uygulamalar Ve Engeller. Anadolu 1. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, 1451-1461.
- Aktaş, G. (2018). Akıllı Sınır Yaklaşımı Çerçevesinde Blok Zinciri Teknolojisinin Gümrük İşlemlerinde Potansiyel Kullanım Alanları. Gümrük Ticaret Dergisi, (14), 18-31.
- Aslan, A. Ö. (2020). Gümrük İşlemleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Avunduk, H., ve Aşan, H. (2018). Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi Ve İşletme Uygulamaları: Genel Bir Değerlendirme. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(1), 369-384. <https://doi.org/10.24988/deuifb.2018331746>
- Baytek Gümrük Müşavirliği. (2024, 01 02). Gümrük Müşavirliği. Baytek Gümrükleme: <http://baytekgumruklem.com.tr/gumruk-musavirligi> adresinden alındı
- Belu, M. G. (2020). Blockchain Technology and Customs Procedures. The Romanian Economic Journal, 13-26.
- Blockchain Türkiye. (2021, 11). Üretim, Lojistik ve Ulaşım. Blockchain Türkiye: <https://bctr.org/wp-content/uploads/2021/04/10-Tedarik-Zincirleri-ve-Uluslararası-Ticaret-ic%CC%A7in-Blok-Zinciri.pdf> adresinden alındı
- Bozhüyük, B. G. (2020). Doğu Akdeniz Gemi Acenteleri Kapsamında E-Gümrük Hizmetinin Teknoloji Kabul Modeli İle Değerlendirilmesi, Journal of Maritime Transport and Logistics, 1(2), 102-113.
- Cesario, E.-S. (2021). Container Security: Combating the Rip-On Rip-Off technique and the Blockchain Technology. Netherlands: Invictus Corporation Ltd.
- Çınar, H. (2023, 12 16). Gümrük Müşavirliği. Dünya: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/gumruk-musavirligi/13952> adresinden alındı
- Daştan, Ü. (2021). E-Gümrük Kullanımının Gümrük İdarelerinin Etkinliği Ve Gümrük İşlemlerinin Etkililiği Üzerindeki Etkisi. İstanbul: T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Dereli, D. D. (2014). Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Gümrük Birliği Süreci Ve E-Gümrük Uygulamasının Türk Dış Ticaretine Muhtemel Etkileri. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dölek, A. (2017). Gümrük İşlemleri. İstanbul: Umut Kitap.
- Durğay, Z., ve Karaarslan, E. (2018). Blokzinciri teknolojisinin e-devlet uygulamalarında kullanımı: ön inceleme. 20. Akademik Bilişim 2018 Konferansı Bildirileri (s. 154-158). Karabük: Karabük Üniversitesi.
- Durusoy, B. (2023, 11 5). Bilge Sistemi Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Sistem Hakkında Doğru Bilinen Bazı Yanlışlar. Gümrük TV: <https://www.gumruktv.com.tr/kose-yazilari/bilge-sistemi-uzerine-genel-bir-degerlendirme-ve-sistem-hakkinda-dogru-bilinen-bazi-yanlislar> adresinden alındı

- Evrım. (2024, 01 11). Gümrükleme İhracat Sistemi. evrim: <https://evrim.com/gumrukleme-ihracat-sistemi/> adresinden alındı
- Güler, K. (2019). Uluslararası Ticaretin Dijitalleşmesi Ve Sanayi Akımlarının Etkisi: Endüstri 4.0 Devrimi Üzerine Bir Araştırma. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı.
- Gümrük Rehberi. (2023, 11 14). Tek Pencere Sistemi. Gümrük Rehberi: <https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/tek-pencere-sistemi#:~:text=Tek%20Pencere%20sistemi%2C%20g%C3%BCmr%C3%BCk%20i%C5%9Flemleri,ve%20tamamlaman%C4%B1z%C4%B1%20sa%C4%9Flayan%20bir%20sistemdir.adresinden%20alındı>
- Günerkan, M. (2022). Gümrük Sistemlerinde Öğrenme Algoritmaları İle Doğru Beyanname Oluşturma Ve Kontrol Uygulaması. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi.
- İGMD. (2024, 01 03). Mesleğimizin Tarihçesi. İstanbul Gümrük Müşavirleri Derneği: https://www.igmd.org.tr/meslegimizin-tarihcesi_tarihce_sayfasi adresinden alındı
- İzmirlioğlu, Y. T. (2020). E-Gümrük Hizmetlerinin Ve Yazılımlarının Kalitesinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama. İzmir : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahveci, A. (2022). Implications Of Blockchain On Customs And Customs' Procedures. A. O. Dündar, A. Kahveci, A. Kurtlu, A. E. Ayrancı, B. S. Kanduz, C. Gündoğan, . . . V. Bayram İçinde, Blockchain In Finance, Marketing And Others (s. 203-220). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Kara, D. Ö. (2022). Gümrük Müşavirleri ve Yetkilendirilmiş Gümrük Müşavirlerinin Mesleği İcrası Kapsamında Görev, Yetki ve Yükümlülüğünün İncelenmesi: Mevcut Sistemde Yaşanan Sorunlar. D. Academy içinde, PROCEEDINGS E-BOOK (s. 584). Tashkent - Uzbekistan: EMI Congress.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. Journal of Mood Disorders, 47-48.
- Okazaki, Y. (2018). Unveiling the Potential of Blockchain for Customs. World Customs Organization.
- Özbek, G. (2005). Dış Ticaret İşlemlerinde E-İş Ve Türkiye Gümrük İşlemlerinin Elektronik Ortama Taşınması E-Devlet Ve E-Gümrük Uygulamaları. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkoç, M. (2021). Türkiye’de Gümrük Mevzuatı Açısından “Yetkilendirilmiş Gümrük Müşavirliği” Uygulaması. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.
- Özsomuncu, C. (2021). Tedarik Zincirinde Blokzincir Teknolojisinin Kullanımı: Gümrük Sektörü Üzerine Bir Uygulama. İstanbul: T.C. İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Öztürk, L., ve Sülüngür, E. (2023). “Blockchain Teknolojisinin Gümrük İşlemleri ve Vergi Hukukundaki Olası Etki ve Yararları Hakkında Değerlendirme. Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 6(2), 100-111. Doi:10.46737/emid.1212841
- Taşar, S. A. (2017). Örgütsel Bağlılık ile Çalışanların Motivasyonu Arasındaki İlişki: Elazığ İli Banka Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sobacı, M. N. (2018). Gümrük Müşavirliği Mesleği Ve Gümrük Müşavirlerinin Sorumlulukları. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüfenk, M. B. (2023). Uluslararası Ticarete Blockchain Teknolojisi Üzerine Genel Bir Bakış. Gümrük Ticaret Dergisi, 10(33), 31-42.
- Uzgören, E., ve Kara, O. (2015). Elektronik Veri Değişim (EDI) ve Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri (BİLGE) Sisteminin Verimliliğinin Değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (6), 7-27.
- Üyümez, E. M., ve Gültekin, R. (2016). Gümrük Denetimi: Türkiye Uygulamalarının Analizi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(14), 343-365. <https://doi.org/10.20875/sb.30139>
- World Customs Organization. (2018). Glossary Of International Customs Terms. World Customs Organization.
- Yağcı, M. E. (2009). Gümrük Müşavirliği Mesleğinin Tarihsel Gelişimi Ve Türkiye'deki Dış Ticaret İşlemlerine Etkileri. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavaş, E. (2024, 01 03). Gümrük Müşavirlerinin Mesleki Örgütlenme Yapısı Nasıl Olmalıdır? <https://www.ergunyavas.com/gumruk-musavirlerinin-mesleki-orgutlenme-yapisi-nasil-olmalidir> adresinden alındı
- Yıldız, N. M. (2022). Kamu Kurumlarında Dijitalleşmenin Karar Alma Süreçlerine Etkisi: Gümrük Müdürlükleri Örneği. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

REKLAMCILIKTA YAPAY ZEKÂ: HEDEFLER VE KİŞİSELLEŞTİRMEYE YÖNELİK BİBLİYOMETRİK ANALİZ*

Bekir BULUT¹, Ali Erkam YARAR²

Öz

Son yıllarda yapay zekâ (Artificial Intelligence-AI) ve uygulamalarının kullanımı yaygınlaşmakta ve gelişimini her geçen gün artırarak sürdürmektedir. Yapay zekâ ve uygulamalarının gelişimine bağlı olarak reklamcılık alanında kullanılması tüketici içgörülerini yakalama, medya planlama ve satın alma, reklamın etkinliğini ölçme, yeni reklamların tasarlanması, hedef kitleye ulaşma ve kişiselleştirme açısından kolaylıklar sağlamaktadır. Hedef kitleye ulaşmada yapay zekâ, elde ettiği verileri derinlemesine analiz ederek tüketici davranışlarını, demografik bilgileri, çevresel faktörleri analiz eder ve reklamcıların hedef kitleyi daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Tüketicinin özelliklerini, ilgi alanlarını ve davranışlarını bilmek, reklamverenlerin en uygun ürün veya hizmet ile tüketicinin karşısına çıkmasına olanak tanır. Müşteri yolculuğunun kişiselleştirilmesinde ise yapay zekâ algoritmaları reklam öğelerini analiz ederek tüketicinin ilgisine göre sunduğu ürün veya hizmet ile etkileşimi en üst seviyeye çıkarmayı hedeflemektedir. Yapay zekânın hedefleme ve kişiselleştirme ile reklamcılığı yeniden şekillendirdiği, doğru hedef kitleye doğru mesajı doğru zamanda iletmede önemli katkılar sağladığı düşünülmektedir. Bu çalışmada, literatürde son 10 yılda (2014-2024) yapay zekânın reklamcılık alanında kullanılmasına yönelik hedefleme ve kişiselleştirmeyi içeren makalelerin bibliyometrik çerçevede analiz edilmesi ve reklamcılık alanındaki gelişiminin haritalandırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen anahtar kelimeler ve çeşitli eleme kriterleri uygulanarak Web of Science ve Scopus veri tabanlarında toplam 790 makaleye ulaşılmıştır. Yapılan analizler sonucu 2014 yılında konu ile ilgili makale sayısının 4 olduğu, 2019 yılında bu sayının 24'e ulaştığı ve 2024 yılına gelindiğinde ise 201 makalenin yayımlandığı tespit edilmiştir. Makalelerin yıllık büyüme oranının ise %52,27 olduğu görülmektedir. Bu çalışma, alandaki yayın eğilimlerinin tespit ederek gelecek çalışmalar için araştırmacılara ipuçları sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Reklamcılık, Yapay Zekâ, Hedefleme, Kişiselleştirme, Bibliyometrik Analiz

JEL Sınıflaması: M37 Reklamcılık, O39 İnovasyon (diğer), Y10 Veri: Tablolalar ve Grafikler

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ADVERTISING: BIBLIOMETRIC ANALYSIS FOR TARGETING AND PERSONALIZATION

Abstract

In recent years, the use of artificial intelligence (AI) and its applications has become widespread and continues to develop day by day. Depending on the development of artificial intelligence and its applications, its use in the field of advertising provides convenience in terms of capturing consumer insights, media planning and purchasing, measuring the effectiveness of advertising, designing new advertisements, reaching the target audience and personalization. In reaching the target audience, artificial intelligence analyzes the data it obtains in depth, analyzes consumer behavior, demographic information, environmental factors and helps advertisers better understand the target audience. Knowing the characteristics, interests and behaviors of the consumer allows the advertiser to come to the consumer with the most suitable product or service. In personalizing the customer journey, artificial intelligence algorithms analyze advertising elements and aim to maximize interaction with the product or service it offers according to the consumer's interest. It is thought that artificial intelligence reshapes advertising with targeting and personalization, and makes significant contributions in delivering the right message to the right target audience at the right time. This study aims to analyze the articles in the literature that include targeting and personalization for the use of artificial intelligence in advertising in the last 10 years (2014-2024) within a bibliometric framework and to map its development in the field of advertising. For this purpose, a total of 790

*Bu çalışma, 17.Ejons Uluslararası Kongresi "Teoriden Pratiğe Yapay Zekâ ve Toplum" Necmettin Erbakan Üniversitesi 21-22 Ağustos 2024/Konya kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Doktorant, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Reklamcılık ABD, bulbekir@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7749-748X

² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, acayar@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0919-314X

articles were reached in the Web of Science and Scopus databases by applying the determined keywords and various elimination criteria. As a result of the analyses, it was determined that the number of articles on the subject was 4 in 2014, this number reached 24 in 2019, and 201 articles were published in 2024. It is seen that the annual growth rate of the articles is 52.27%. This study identifies the publication trends in the field and provides clues to researchers for future studies.

Keywords: Advertising, Artificial Intelligence, Targeting, Personalization, Bibliometric Analysis

JEL Classification: M37 Advertising, O39 Innovation (other), Y10 Data: Tables and Charts

1. Giriş

Yapay zekâ (AI) teknolojilerinin gelişmesi, bu teknolojinin reklamcılık alanında da kullanılmasına neden oldu. Reklamcılık alanında kullanmaya başlanan AI teknolojileri, tüketicilerin karar yolculuğunda çeşitli fırsatların oluşmasını sağlayarak bu yolculuğun çalışma şeklinin anlaşılmasında önemli yer edindi (Kietzmann vd., 2018). AI ve makine öğrenme algoritmaları aracılığıyla dünya genelinde milyarlarca insanın çevrimiçi deneyimleri şekillendirilmeye başlandı. Kendi kendine öğrenme programları, insanların kişisel verilerini toplayan ve işleyen çeşitli algoritmik araçları içermektedir. Buna örnek olarak, kişiselleştirilmiş sosyal medya akışları, hedefli reklamlar, öneri sistemleri ve arama motorlarında algoritmik filtreleme özelliklerinin kullanıcı deneyimlerini özelleştirmesi gösterilebilir (Kozyreva vd., 2021). Bu özellikler düşünüldüğünde AI mekanizmaları yardımıyla büyük verilerden elde edilen bilgilerin çoğu deneyden daha akıllı ve hızlı çözümlenmeler gerçekleştirmesi, noktaların birleştirilmesinde insan gözünün tanıyamayacağı kalıpları belirleyebilecek yeteneğe sahip olması ve uzun veri kümelerinin bütünleşik resmini kusursuz bir şekilde çizebilmesi dijital pazarlamada kampanyaların hazırlanarak organize edilmesinde pazarlamacılara büyük katkı sağlamaktadır (Boyko ve Kholodetska, 2022). AI ve algoritmalarının reklamcılık alanında kullanıldığı düşünüldüğünde, özellikle hedefleme ve kişiselleştirme bağlamında reklam verenlerin tüketiciye ulaşma çabasında önemli bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu avantajın literatürdeki yerinin tespit edilmesi amacıyla bu çalışmada, reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmeye yönelik yapay zekânın kullanımına ilişkin bibliyometrik analiz ile bir çerçeve çizilmiştir. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde hedefleme ve kişiselleştirilmiş reklam dağıtımına (Gao vd., 2023; Laux vd., 2022; Van Esch ve Stewart Black, 2021; Chen, 2019) yönelik çeşitli çalışmaların yer aldığı fakat bibliyometrik analiz çerçevesinde bu çalışmanın son 10 yılı kapsamı ve WoS ile Scopus veri tabanlarının her ikisinin de taranarak bir veri ortaya koyması açısından önemlidir.

Dijital Reklamcılık

İnternet reklamcılığının 1994 yılında ortaya çıkmasına rağmen kısa bir sürede önemli bir reklam ortamı haline gelmiştir (Taylor ve Carlson, 2021). Geleneksel medyada iletişim, markalardan tüketicilere doğru tek yönlü bir akış halindeyken internet ve sosyal medyanın gelişimi ile birlikte bu akış iki yönlü olarak dönüşüm sağlamıştır (Pahari vd., 2024). İki yönlü akış, hedef kitlenin katılımına izin vermesi açısından avantajları ve dezavantajları bünyesinde barındırmaktadır. Dijital reklamcılık kapsamında çevrimiçi platformlardan gelir elde etmek amacıyla çeşitli girişimler karşımıza çıkmaktadır. Bu girişimlere örnek olarak banner reklamları ve pop-up'ların ortaya çıkması gösterilebilir (Niziaieva vd., 2022). Zaman içinde gelişen teknolojiyle birlikte yeni reklam ortamları oluşmuştur. Böylece dijital reklamcılık, bir sektör haline gelerek reklam verenlerin ve pazarlamacıların küresel ölçekte sürükleyici ve ilgi çekici deneyimler yaratmasını sağlamaktadır (Baek, 2023). Dijital reklamcılık özünde web sitelerini, uygulamaları, diğer çevrimiçi kanalları kapsayarak sosyal medyanın çok ötesindedir (Pahari, 2024). Dijital reklamcılığın temel amacı, hedef kitlenin reklam verenin istediği eylem ve davranışları ortaya çıkarması ve dijital platformlar yardımıyla tanıtım materyallerini oluşturarak dağıtılmasını sağlamaktır (Martín-García ve Alvarado-López, 2022). Dijital reklamcılığın son yıllardaki gelişimi geleneksel reklamcılığı geride bırakmıştır. 2018 yılında dijital reklamcılık artık baskın bir reklamcılık ortamına dönüşmüş, küresel reklamcılık harcamalarının yarısından fazlasına sahip hale gelmiştir (Statista, 2024). İnsan davranışlarının artık dijital mecralarda yer almaya başlaması markaların dikkatini çekerek reklam harcamalarının bu yöne kaymasına neden olmaktadır. Dijital reklam harcamaları 2023 yılında 679,8 milyar dolara ulaşmıştır ve 2024 yılında bu rakamın 270,3 milyar dolar olması beklenmektedir. Dijital reklam harcamalarında en büyük yatırımı ise 279,3 milyar dolar ile arama reklamcılığı almaktadır (Statista 2024). Dijital reklamcılığın etkileşim imkanını sunması, gelişen teknoloji ile birlikte yapay zekâ ve makine öğrenme algoritmalarının devreye girmesi sonucu reklam verenler, pazarlamacılar ve reklamcıların tüketiciyi birebir yakalamasına imkân tanımıştır. Reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirme bağlamında düşünüldüğünde yapay zekâ ve makine öğrenme algoritmalarının reklamcılık alanında çok önemli bir noktaya geldiğini söylemek mümkündür.

Dijital Reklamcılık ve Yapay Zekâ İlişkisi

Dijital reklamcılıkla birlikte yapay zekâ destekli makine öğrenim algoritmalarının verimli bir şekilde kullanılması dijital pazarlama açısından birçok fırsatı içinde barındırmaktadır. Yapay zekâ destekli dijital pazarlama, reklam verenlerin kampanya sürecinde içerik oluşturma,

potansiyel tüketicileri oluşturma ve ulaşma, müşteri edinme maliyetlerini düşürme, tüketici deneyimini yönetme, ulaşılabilir olma gibi birçok devrimi içinde barındırmaktadır (Van Esch ve Stewart Black, 2021). Günümüzde reklamcılar ve pazarlamacılar, kampanyalarını yönetmede ve geliştirmede daha fazla AI araçlarından, AI sohbet robotlarından, sanal/artırılmış gerçeklikten, çevrimiçi davranışsal hedefleme ve blok zinciri teknolojilerinden faydalanmaktadır (Baek ve Kim 2023; Baek vd., 2022 ; Bakpayev vd., 2022 ; Yun ve Strycharz 2023). AI teknolojilerinin devreye girmesi dijital reklamcılıkta insan merkezli bir süreç olmaya devam ederken insan hatalarını da en aza indirmektedir. Bu kapsamda dijital reklam alanında üretken yapay zekâ tarafından sağlanan algoritmik öneriler, tavsiyeler ve seçimler çevrimiçi platformlarda reklam üretimi ve sunumuna katkı sağlamaktadır. Üretken yapay zekâ, reklam bileşenlerinin hangi kombinasyonlarının hedef kitlenin online arama sonuçlarında ve sosyal medya akışlarında en iyi performansı göstermesini belirlemektedir. Reklam algoritması bu kombinasyonları reklam olarak dağıtarak kullanıcılar hakkında veri toplamaktadır. AI destekli makine öğrenimi, elde edilen sonuçları optimize ederek farklı reklam bileşeni kombinasyonlarını test eder (Hocutt, 2024). Sonuç olarak elde edilen veriler reklamcıların tüketici ile iletişimde büyük bir avantaj sağlamaktadır. Yapay zekânın kişiselleştirme desteği dijital reklamcılığı şekillendirmektedir. Dijital reklamcılığın dönüşümünde ChatGPT, Google Bard, DALL-E 2 ve Midjourney gibi üretken yapay zekânın ortaya çıkışı, dijital reklamcılığın şekillendirilmesini hızlandırmaktadır (Baek, 2023). AI araçlarının geniş bir tüketici verisinden yararlanması, kişiselleştirme ve hedefleme kapsamında tüketicilere ulaşmayı ve onlarla etkileşim kurmayı kolaylaştırmaktadır.

Çevrimiçi Davranışsal Reklamcılık

Pazarlamacılar, tüketicilerin beğenilerini tespit edip, tıklamalarını takip etmekte, satın alımlarını ve hatta oy verme kararlarını dahi tahmin eden algoritmalarından yararlanmakta ve bunun için kullanıcıların kişisel verilerini kullanmaktadır (Leszczynska ve Baltag, 2024). Kişisel veriler, reklam verenler için hedef kitleye ulaşmada önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Elde edilen kişisel veriler, ziyaret edilen web siteleri, izlenen videolar, arama motorundaki aramaları içerir ve bu olguya çevrimiçi davranışsal reklamcılık denilmektedir (Boerman vd., 2017). Boerman vd., (2017), tüketicilerin çevrimiçi davranışlarının takip edilmesi ile elde edilen verilerin reklamları hedeflemek için tek tek kullanması tanımlarından yola çıkarak çevrimiçi davranışsal reklamcılığı, insanların çevrimiçi davranışlarının izlenmesi sonucu elde edilen bilgilerin insanlara hedeflenen reklamların tek tek gösterilmesi uygulaması olarak tanımlamışlardır (Boerman vd, 2017). Çevrimiçi davranışsal reklamcılığa örnek olarak,

bir reklam ağının tüketicilerin web site ziyaretlerini takip etmesi gösterilebilir. Tüketici, araba ile ilgili birkaç web sitesi ziyaret ederse reklam ağı, tüketicinin araba ile ilgilendiğini tespit ederek karşısına arabalara yönelik reklamları göstermektedir. Bu durum, iki farklı kişinin aynı anda web sitelerinde gerçekleştirdikleri ziyarette birisinin araba reklamlarını görmesi, diğerinin ise mobilya reklamlarını görmesine neden olmaktadır (Boerman vd, 2017). Tüketicilerin bu tür reklamlara maruz kalması, gizlilik endişelerini de artırmaktadır. Kişiselleştirme dediğimiz bu olgu üzerine yapılan bir araştırmada, web sitesi tasarımında gerçekleştirilen kişiselleştirmede satın alma niyetine yönelik duyarlılığın etkilenmediği fakat web sitesinin kullanımına yönelik duyarlılığın etkilendiği ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar bu durumu kişiselleştirme ile ilgili kullanıcıların gizlilik endişelerinin artmasından kaynaklandığını düşünmektedir (Gupta vd., 2024).

Reklamda Hedefleme ve Kişiselleştirme

Hedefli reklamcılık ile tüketicilere ilgilendikleri konulara yönelik reklamların gösterilmesi amaçlanır ve bu yaklaşım makine öğrenimine dayalı bir yaklaşımdır. Makine öğrenimi süreci, potansiyel tüketicilerin tespit edilmesi ve tanımlanması, bilgilerin deşifre edilmesi, pazar segmentasyon süreçlerinin otomasyonu ve optimizasyonuna olanak tanımaktadır (Choi ve Lim, 2020). Birçok tüketici çevrimiçi etkileşimlerinde reklamların rahatsız edici olmalarından dolayı endişe duysa da reklamın modern ekonominin önemli bir bileşeni olduğu ve markaların ürünlerini müşterilerine ulaştırmak için reklamlara ihtiyaç duyduğu gerçeğini inkar etmemektedir (Boyko ve Kholodetska, 2022). Bu anlamda AI ve makine öğrenimi temelli yaklaşımlar, tüketicilerin kişiselleştirmeden kaynaklı endişelerini azaltma yoluna gitmişlerdir. Kişiselleştirmedeki iyileştirmeler ve reklam mesajlarının müdahaleciliğinin azaltılması, müşterinin elde tutulmasını iyileştirmektedir ve pazarlama verimliliğini en üst düzeye taşımaya yardımcı olmaktadır (Lo vd., 2015). Böylece makine öğrenimi temelli yaklaşımlar, hedef kitleye metnin ve reklamın sunulma şeklini optimize etmektedir. Kısaca tüketicileri iyi bir şekilde analiz ederek onlara ihtiyacı olanı sunmakta ve yönlendirebilmektedir (Jukić, 2023). Iyer vd., (2005), reklam hedefleme yeteneğini fiyatlandırma hedefleme yeteneğinden daha önemli görmektedir. Markaların farklı tüketici grupları için farklı reklam seviyelerini seçme imkanına kavuştuğunda bu durum markaların hedeflenen fiyatları belirleme yeteneğine sahip olup olmadıklarından bağımsız olarak yüksek kar oranlarına neden olabilmektedir. Buna karşı fiyatları hedefleme yeteneği, karşılaştırma yapan tüketiciler için artan rekabeti beraberinde getirmektedir. Markalar, ürünlerine ilgi duyan tüketicilere daha fazla ulaşmak için reklamlarını bu yönde yönlendirmektedir ve bu durum pazarda daha fazla farklılaşmayı beraberinde

getirmektedir. Rekabet halindeki markalar, fiyatlama hedeflemesinden çok reklam hedeflemesinden yararlanmaktadır (Iyer vd., 2005).

Kullanıcı Deneyiminin Özelleştirilmesi

Markalar, AI destekli araçlardan yararlanarak tüketiciye ulaşmaya çalışmaktadır. Gelişmiş bir tahmin algoritması, tüketicilerin gelecekteki davranışlarını tahmin etmek için güvenilir verilere ihtiyaç duymaktadır. Güvenilir verilere ise dijital ortamlarda tüketicilerin davranışlarının izlenmesi ve kaydedilmesiyle ulaşılmaktadır. McDonald's gibi fast food markaları müşteri siparişlerini tahmin etmek, yeni menü önerilerinde bulunmak ve araçtan servis trafiğini hızlandırmak için yapay zekâ destekli araçlardan yararlanırken Spotify ve Netflix aboneleri giderek daha fazla kişiselleştirilmiş, müzik ve video koleksiyonları tüketmektedir (Malthouse ve Copulsky, 2023). Amazon gibi alışveriş platformları ise tüketicilerin tarama ve satın alma geçmişine ait verileri kullanmakta, geçmiş satın alımlara yönelik promosyonlar önererek kişiselleştirilmiş hizmet sağlamaktadır. Buna bağlı olarak da kişiselleştirilmiş üçüncü taraf reklamlar tüketiciler tarafından görüntülenmektedir (Leszczynska ve Baltag, 2024). İçerik ile ilgili literatürdeki çalışmalardan yola çıkılarak, içerik ve reklam arasındaki alaka düzeyine yönelik "uygulanabilirlik", içerikle ilişkilendirilen ruh hali veya his ile ilgili mesajın "duygusal tonu" ve tüketicinin içerik ile etkileşim düzeyini belirten "içerik katılımı" faktörlerinin birlikte veya ayrı ayrı tüketici gruplarını hedeflemede, onların ilgi alanlarına ve mevcut zihinsel durumlarına hitap etmede önemli bir çıktı olduğu düşünülmektedir (Häglund ve Björklund, 2024). AI tarafından tüketicilerin çevrimiçi davranışlarına ait verilerin elde edilmesi, bu verilerden içgörülerin ortaya çıkarılmasında, kişiselleştirilmiş ve özelleştirilmiş ürün veya reklamların tüketiciye sunulmasında hassas bir hedeflemeye imkan tanımaktadır (Ljepava, 2022). AI'nın kişiselleştirme potansiyeli, tüketici satın alma niyetini etkilemedeki etkinliğini belirleyen faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. AI sayesinde tüketicinin satın alma yolculuğu daha sürükleyici ve daha ilgi çekici bir hale gelebilmektedir (Khandelwal vd., 2024).

Bu çalışmada, reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmede yapay zekâ kullanımına yönelik yayınlanan makalelerin mevcut yapısının ortaya konulması ve araştırma temalarının belirlenmesi amacıyla bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Böylece yayın kalıplarının tespit edilmesi, temel çalışma alanlarının belirlenmesi, ortaya çıkan araştırma alanlarını ve daha fazla araştırma gerektiren potansiyel bilgi boşluklarının belirlenmesi, yapılan kapsamlı analiz ile araştırmacılar için değerli içgörülerin sağlanması ve gelecek araştırmaların şekillendirilmesi açısından önemlidir (Pahari vd., 2024).

2. Yöntem

Bu araştırmada reklamcılık alanında hedefleme ve kişiselleştirme kavramlarının yapay zekâ ile herhangi bir biçimde kullanıldığı yayınlara yönelik bibliyometrik analiz yapılmıştır. Analiz ile ilgili kavramların birbirleri ile olan ilişkileri incelenerek literatürün yapısını ortaya çıkarmak ve yayın eğilimlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini ise Web of Science (WoS) ve Scopus veri tabanları oluşturmuştur. Veri tabanlarından elde edilen veriler R bibliometrix (Aria ve Cuccurullo, 2017) kütüphanesine aktarılarak biblioshiny paketinde analiz edilmiştir. Bibliyometrik analizde anahtar kelime, yazarlar, makaleler, dergiler dahil olmak üzere çok sayıda teknik kullanılmaktadır (Singh ve Singh, 2019) ve her yöntemin kendine özgü güçlü ve zayıf yönleri (Liu vd., 2020) bulunmakla birlikte en iyi yöntem, araştırmacının belirli araştırma sorularına bağlı kalmasıdır.

Çalışmada aşağıda yer alan temel araştırma soruları incelenmiştir:

1. Reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmede yapay zekânın kullanımına yönelik alandaki bilimsel yayınların küresel eğilimi nasıldır?
2. Bu eğilime göre ortaya çıkarılması beklenen bilgiler nelerdir?
3. Alandaki çalışmalar hangi yönde gelişmektedir?
4. Makalelerin yayınlandığı dergilere ilişkin en çok atıf alan dergi, yayın ve yazarlara ilişkin dağılımları nasıldır?
5. Makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler nelerdir? Makaleler hangi konulara odaklanmaktadır?
6. Makalelerin ortak yazarlık ilişkileri ve ağı nasıldır?
7. En çok atıf alan makaleler hangileridir ve makalelerin bibliyometrik eşleşme durumları nedir?

3. İnceleme Yöntemi

Çalışma, reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmede yapay zekânın kullanımına yönelik literatürün bibliyometrik bir çerçevesini ortaya çıkarmayı amaçlanmaktadır. Bibliyometrik analiz, akademik yayınları anlamak için etkili bir yöntemdir (Nicolaou, 2022). Bibliyometrik analiz, literatürün nesnel olarak değerlendirilmesi, temel araştırma alanlarını ve ortaya çıkan temaların belirlenmesi için nicel teknikler ve yazılım kullanan teknoloji destekli bir inceleme

yöntemidir (Ford vd., 2023). Bibliyometrik analiz, bilimsel haritalamayı desteklemek amacıyla karmaşık paketlerin yaygınlaşmasıyla popülerlik kazanmaktadır ve bu tür paketler ortaya çıkmadan önce bibliyometrik analizlerin gerçekleştirilmesi zahmetli ve yoğun emek gerektiren analizler olarak karşımıza çıkmaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017). Bibliyometrik analiz, belirli bir araştırma alanının gelişimini ortaya koyarak bu alanın haritalandırılması, bilgi boşluklarının tespit edilmesini ve araştırmacılar için çeşitli içgörülerin ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır (Adalı vd., 2024; Donthu vd., 2021). Çalışmada, reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirme ile birlikte yapay zekâyı içeren çalışmalarını belirlemek amacıyla PRISMA protokolünü benimsemiştir (Moher vd., 2009). PRISMA protokolü tutarlılık ve şeffaflık sağlamakla birlikte gelecekte araştırmanın tekrarlanabilmesine izin vermektedir (Kraus vd., 2022; Paul vd., 2021).

3.1. Tanımlama

Reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmede yapay zekâ kullanımına yönelik literatürdeki başlıca çalışmalar incelenerek anahtar kelimeler belirlenmiştir. Belirlenen anahtar kelimeler, reklam araştırmalarında önemli deneyimlere sahip bir profesör ve bir doçent tarafından incelenmiştir. Belirlenen anahtar kelimeler, Web of Science (WoS) “tüm alanlar” ve Scopus “başlık-özet-anahtar kelimeler” arama kurallarını kullanarak taratılmıştır. WoS ve Scopus veri tabanları kullanılarak maksimum makaleye ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışmada PRISMA protokolüne dayalı anahtar kelimeleri, literatür tarama sonuçları, filtreleme işlemleri ve tarama süreci Şekil 1’de yer almaktadır. 2014-2024 yılları arasında WoS (n=39,827) ve Scopus (n=326) veri tabanlarında toplam 40,153 yayına ulaşılmıştır.

3.2. Tarama

Tarama öncesinde dahil etme ve hariç tutma kriterleri belirlenmiştir. Konferans bildirileri, kitaplar, kitap bölümleri, kitap incelemeleri hariç tutulmuştur. Yayın türü olarak sadece “makale” seçeneği filtrelenmiştir. Yayın dili olarak ise sadece “İngilizce” yayınlar tercih edilmiştir. Yayın aralıkları ise 2014-2024 olarak belirlenmiştir. WoS’da “İletişim, İşletme, Sosyal Bilimler Disiplinlerarası”, Scopus’da “Sosyal Bilimler, İşletme, Yönetim ve Muhasebe” kategorileri ile arama sınırlandırılmıştır. WoS’da 816, Scopus’da 97 olmak üzere toplam 913 yayına ulaşılmıştır. Bu işlemler 12 Ağustos 2024 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 2024 yılı henüz tamamlanmadığı için yeni yayınların 2024 yılı içerisinde eklenme ihtimali ortaya çıkmıştır.

3.3. Uygunluk

WoS ve Scopus veri tabanlarından elde edilen çıktılar R’da birleştirilerek biblioshiny’de analiz edilmek üzere kullanılmıştır (Aria ve Cuccurullo, 2017). Birleştirme sırasında 46 makalenin her iki veri tabanında da yer aldığı tespit edilerek çalışmadan çıkarılmıştır (n=867).

3.4. Dahil Etme

Verilerin birleştirilmesi sonucu elde edilen 867 yayın, biblioshiny’e aktarılarak yayın türü “makale” olarak filtrelenmiştir. Filtreleme sonucunda 77 makale daha analiz dışı bırakılarak analiz için nihai makale sayısına ulaşılmıştır (n=790).

Şekil 1. Bibliyometrik analiz için literatür tarama ve seçim sürecini gösteren akış şeması

Veritabanı aramasıyla belirlenen

Scopus (n=326)

Veritabanı: Web of Science ve Scopus

Arama Süresi: 2014-2024

Anahtar Kelimeler:

("Advertising" AND "Advert" OR "Target Group" OR "Target" OR "Personalization" OR "Consumer") AND

("Artificial Intelligence" OR "AI")

Kaynak Türü: Makale

WoS Kategorileri: İletişim, İşletme, Sosyal

Scopus Kategorileri: Sosyal Bilimler, İşletme,

Scopus (n=97)

WoS ve Scopus veritabanlarının R aracılığı ile birleştirilmesi sonucu her iki veritabanında da

Biblioshiny'de 'makale' seçeneğinin filtrelenmesi (konferans bildirileri, kitap bölümleri, kitap incelemeleri hariç tutuldu) (n=77)

Analiz Yöntemi: Bibliyometrik

Kaynak: : PRISMA Protokolü (Moher vd, 2009).

4. Bulgular

Reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmeye yönelik yapay zekânın kullanımı, reklamcılık literatürüne genel bir bakış sunmaktadır. En üretken makaleler, ülkeler, yazarlar gibi çeşitli istatistikleri içermektedir. R programı aracılığıyla biblioshiny’de yapılan analizler, alana dair bir bakış sunarak ortaya çıkan eğilimleri vurgulamaktadır.

Tablo 1. Genel Bilgiler

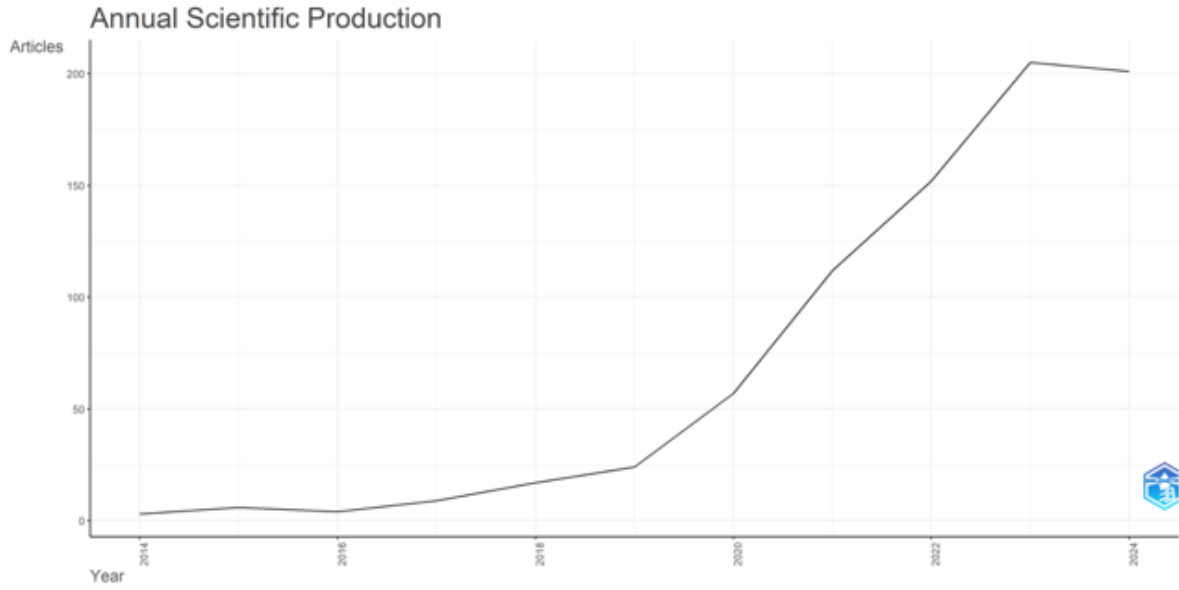
Tanımlama	Sonuç
Zaman Aralığı	2014-2024
Makale	790
Dergi	203
Yıllık Büyüme Oranı (%)	52,27
Yazar	2143
Tek Yazarlı Yayın	82
Uluslararası Ortak Yazarlık (%)	36,2
Anahtar Kelime (ID)	1588
Yazar Anahtar Kelime (ED)	2777
Makale Başına Ortalama Atıf	21,53

Tablo 1 incelendiğinde 10 yıllık bir süreçte (2014-2024) reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirme kapsamında yapay zekânın kullanılmasına yönelik bilimsel çalışmalarda Web of Science ve Scopus veri tabanlarında 790 makalenin 2143 yazar tarafından 203 farklı dergide yayınlandığı görülmektedir. Makalelerin yıllık büyüme oranının %52,27 olduğu, tek yazarlı yayınların 82 yazar tarafından gerçekleştirildiği, uluslararası ortak yazarlık oranının %36,2 olduğu, anahtar kelime (ID) sayısının 1588, yazar anahtar kelime (ED) sayısının 2777 olduğu ve makale başına ortalama atıf sayısının 21,53 olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Yıllara Göre Yayın Sayıları

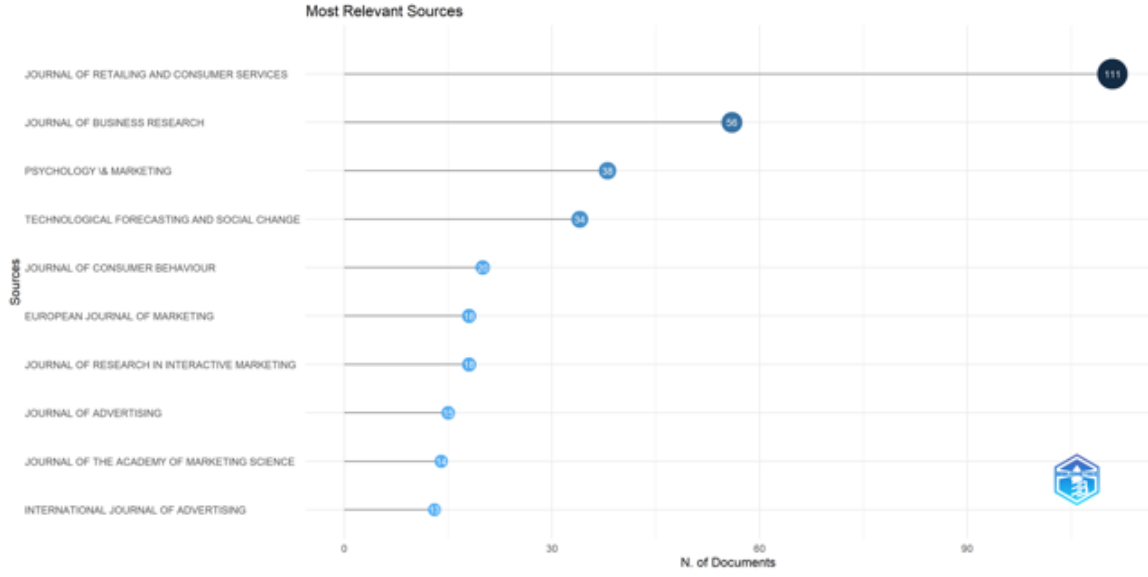
Yıl	Makaleler
2014	3
2015	6
2016	4
2017	9
2018	17
2019	24
2020	57
2021	112
2022	152
2023	205
2024	201

Şekil 2. Yıllara Göre Yayın Sayıları

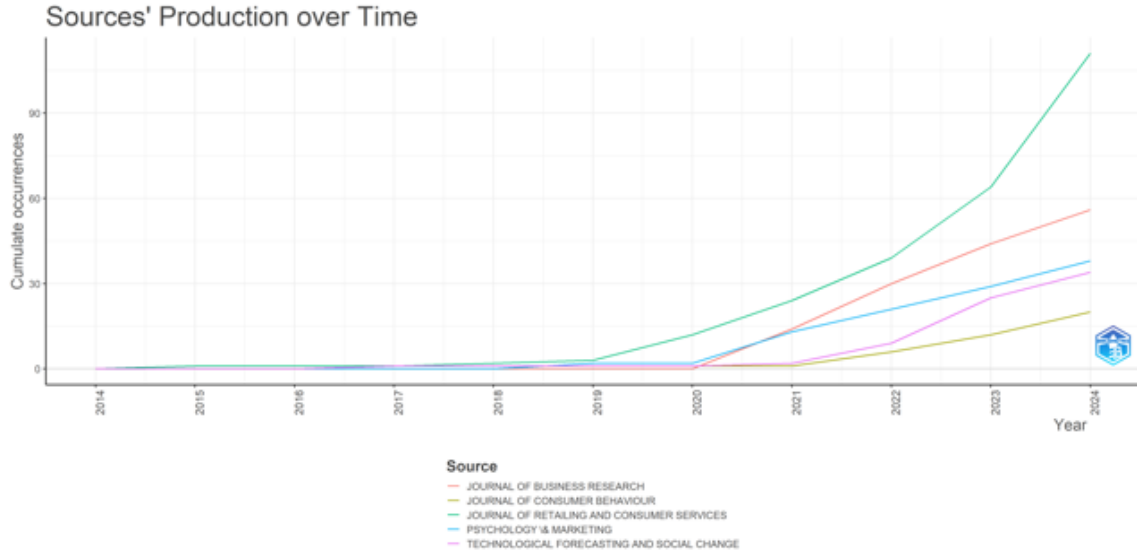
Yıllara göre yayın sayıları incelendiğinde 2014 yılından 2024 yılına yayın sayısında önemli bir artış görülmektedir (Tablo 2, Şekil 2). 2014 yılında 3 yayın, 2015 yılında 6 yayın literatürde yer alırken 2021 yılına gelindiğinde bu sayı 112 yayına, 2023 yılında ise 205 yayına ulaşmıştır. Araştırmanın yapıldığı 12 Ağustos 2024 tarihi de göz önüne alınarak 2024 yılında 201 yayının literatürde yer aldığı görülürken yayın üretiminin de devam etmesi beklenmektedir.

Şekil 3. En Çok Yayın Yapan Kaynaklar

Şekil 3’te en çok yayın yapan 10 kaynak incelendiğinde, “Journal of Retailing and Consumer Services” dergisinde 111, “Journal of Business Research” dergisinde 56, Pychology&Marketing” dergisinde 38 ve Technological Forecasting and Social Change” dergisinde 34 makalenin yer aldığı görülmektedir.

Şekil 4. Kaynakların Yayın Periyotları

Şekil 4’te kaynakların 2014-2024 yılları arasında araştırma konusu ile ilgili yayın periyotları incelendiğinde konuya eğilimin 2019 yılından sonra başladığı 2021 yılından sonra ise önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu artışta ise en önemli payı ”Journal of Retailing and Consumer

Services” dergisinin aldığı görülmektedir. Derginin 2019 yılında 3 yayını bulunurken, 2020’de 12, 2021’de 24, 2022’de 39, 2023’te 64 ve 2024’te 111 yayına ulaştığı gözlenmiştir.

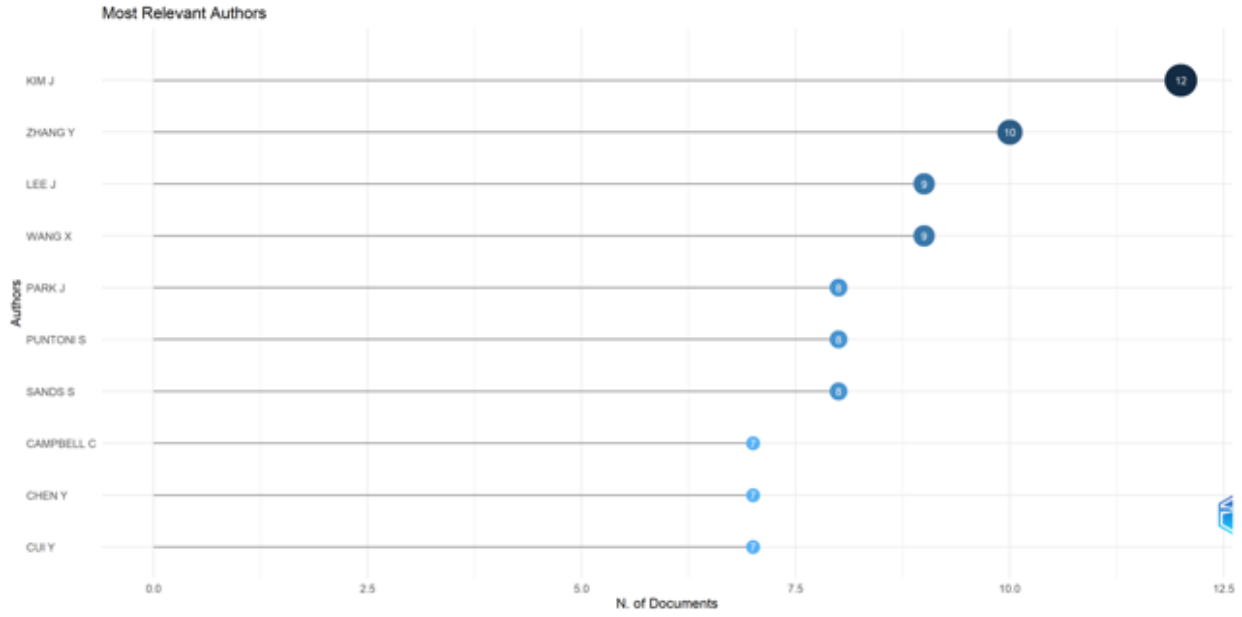
Tablo 3. En Çok Atıf Alan Dergiler

Kaynak	h-index	g-index	m-index	TA*	YS*	YB*
Journal of Retailing and Consumer Services	28	45	2,8	2378	111	2015
Journal of Business Research	19	35	4,75	1344	56	2021
Psychology & Marketing	16	30	2,667	909	38	2019
Journal of Advertising	12	15	1,333	537	15	2016
Journal of The Academy of Marketing Science	12	14	1,2	1366	14	2015
Technological Forecasting and Social Change	12	20	1,5	421	34	2017
European Journal of Marketing	11	18	2,2	352	18	2020
Journal of Research in Interactive Marketing	10	18	1,429	469	18	2018
Journal of Service Research	9	10	2,25	502	10	2021
International Journal of Bank Marketing	8	9	2	243	9	2021

*TA: Toplam Atıf, YS: Yayın Sayısı, YB: Yayın Başlangıcı

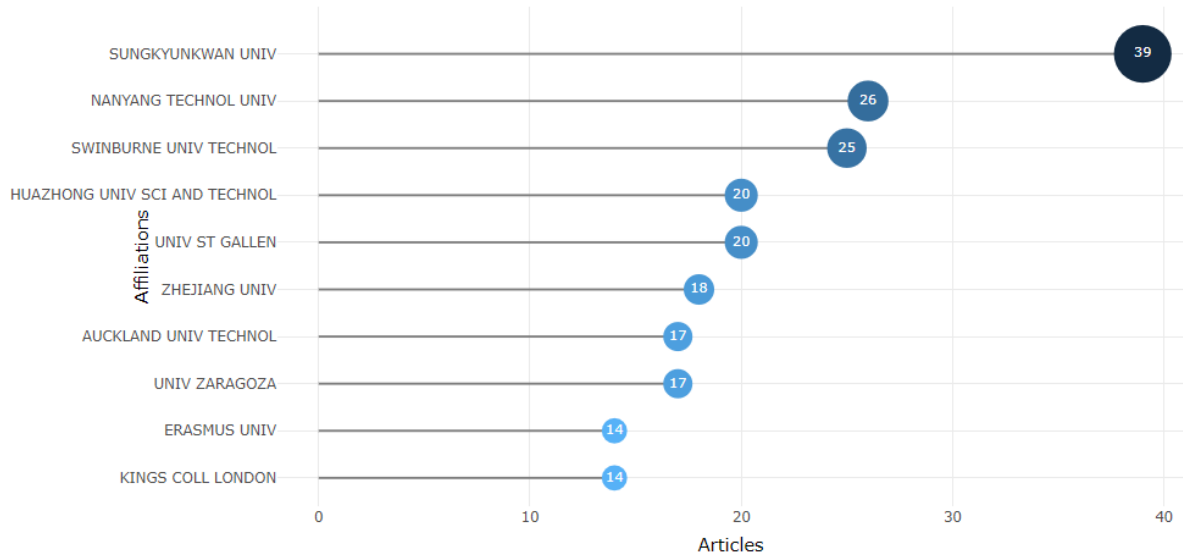
Reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmeye yönelik en iyi dergilerin karşılaştırması Tablo 3’te yer almaktadır. Karşılaştırmada Hirsch’in önerdiği H-indeksi (h) kullanılmıştır (Hirsch, 2005). H-indeksi, derginin kalitesini ve üretkenliğini değerlendirmek için bir ölçü olsa da yayınların yayınlanma yılına bağlı olarak yayın yılına hitap etmemesi bir sınırlamadır çünkü yeni yayınların daha eski yayınlar kadar atıf almadığı da bir gerçektir (Sing vd., 2024). Yayın kalitesini belirlemek için bir diğer ölçü ise g-indeksidir. Bu ölçü en çok atıf alan makalelerin aldığı atıfların dağılımına göre hesaplanır. G-indeksi en iyi makalenin birlikte en az g^2 atıf aldığı benzersiz en büyük sayı olarak karşımıza çıkar (Egghe, 2006). Tablo 3’te dergilerde yayınlanan makalelere yapılan toplam atıf sayıları, h, g ve m index değerleri incelendiğinde “Journal of Retailing and Consumer Services” dergisinin yayın sayısının (n=111) diğer dergilerin yaklaşık 2 katı ve daha fazla olduğu, toplam atıf sayısının (n=2378) ise belirgin şekilde göze çarptığı görülmektedir. Yayın başlangıcı 2021 yılı olmasına rağmen “Journal of Business Research” dergisinin toplam yayın sayısının 56, toplam atıf sayısının ise 1344 olduğu ve sıralamada ikinci sırada yer aldığı dikkat çekmektedir.

Şekil 5. Makale Sayısına Göre En Çok Yayın Yapan Yazarlar

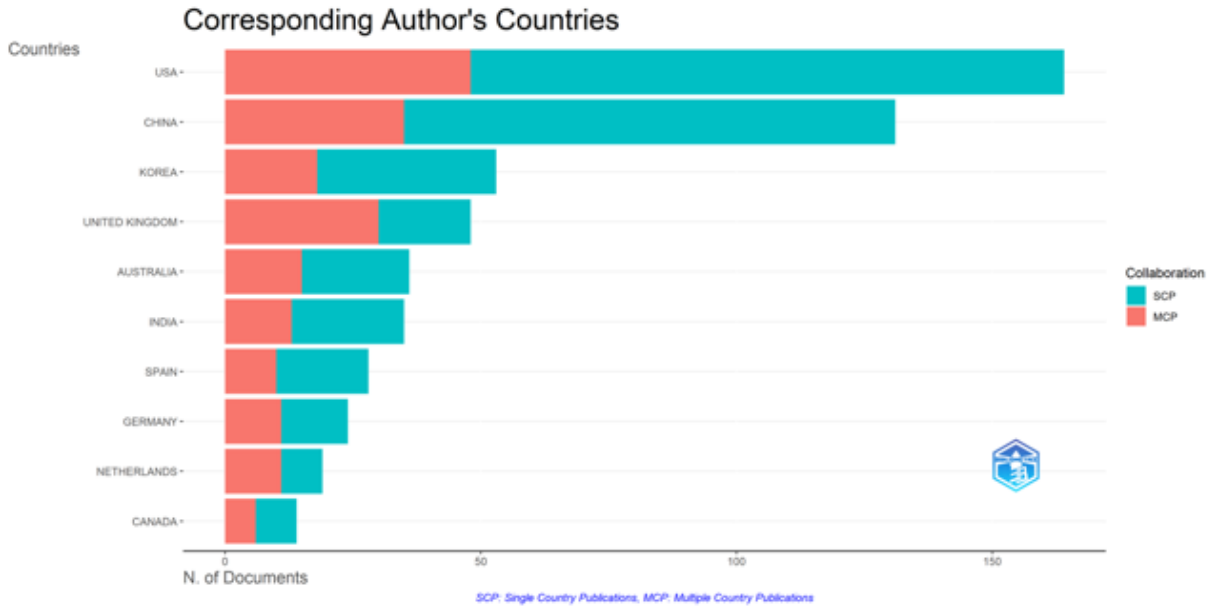
Şekil 5’te son 10 yılda makale sayısına göre en çok yayın yapan yazarlar incelendiğinde Kim J’nin 12 yayın ile ilk sırada yer aldığı, Zhang Y’nin 10 yayın ile ikinci sırada yer aldığı, Lee J ve Wang X’in 9’ar yayının bulunduğu görülmektedir.

Şekil 6. En İlgili Kuruluşlar

Şekil 6 incelendiğinde konu ile ilgili en ilgili kuruluşun 39 makale ile “Sungkyunkwan Üniversitesi” olduğu, “Nanyang Technological Üniversitesi”nin 26 makale yayınladığı ve “Swinburne Technology Üniversitesi”nin 25 makaleye yayınladığı tespit edilmiştir.

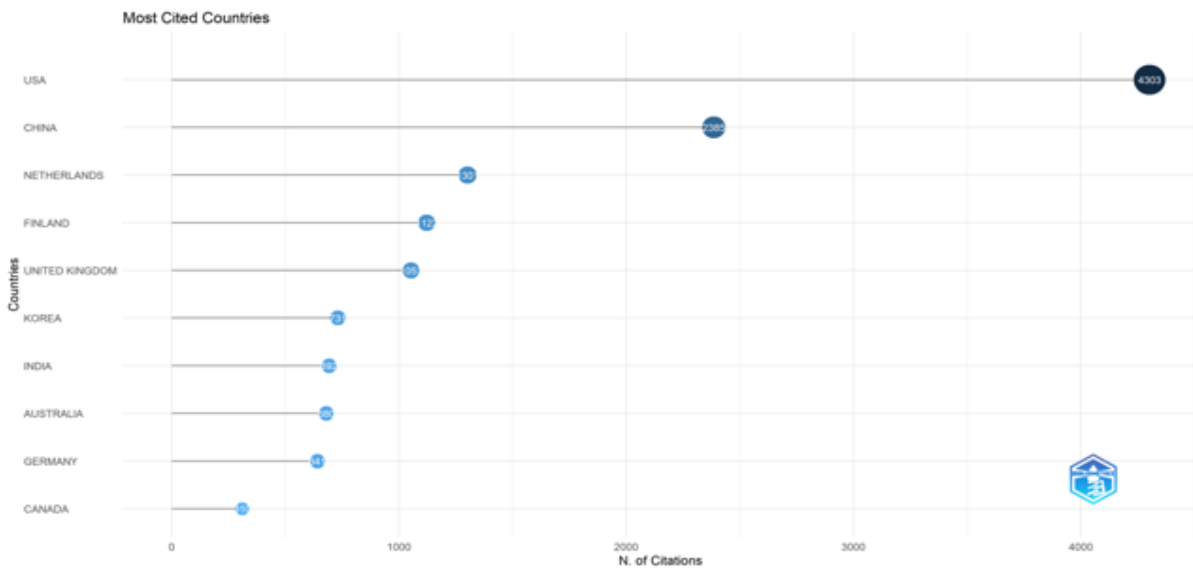
Şekil 7. En İlgili Yazarların Ülkesi

*SCP: Tek Yazarlı, MCP: Çok Yazarlı

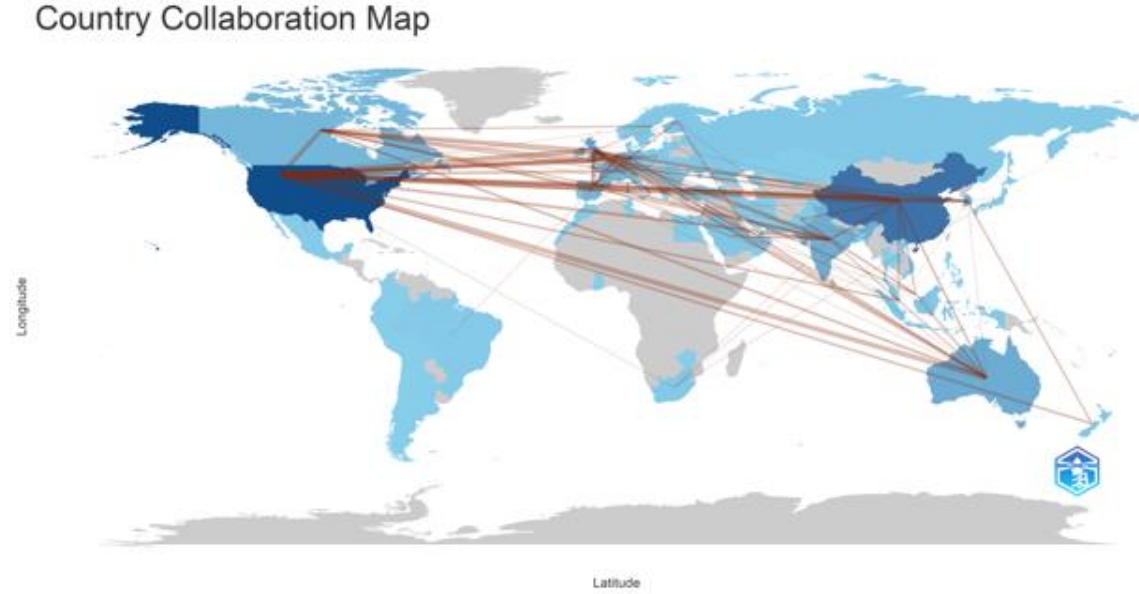
Şekil 7 incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nden 164 makale yayınlandığı, Çin'den 131 makale, Kore'den ise 53 makale yayınlandığı görülmektedir. Tabloda makalelerin ülke dağılımlarına ek olarak makalelerin tek yazarlı veya çok yazarlı olmasına yönelik bilgiler de yer almaktadır. Şekil 7 incelendiğinde en fazla makale yayınlayan Amerika Birleşik Devletleri'nin aynı zamanda en fazla çok yazarlı yayının üretildiği ülke konumunda olduğu görülmektedir ((n=48). Çin ise çok yazarlı yayın noktasında ikinci sırada yer almaktadır (n=35). Çin'in yanı sıra yayın üretimi noktasında dördüncü sırada olan Birleşik Krallık'ın çok yazarlı yayın noktasında üçüncü sıraya yerleştiği tespit edilmiştir (n=30).

Şekil 8. En Çok Atıf Alan Ülkeler

Şekil 8’de en fazla atıf alan ülkeler incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri’nin 4303 atıf, Çin’in 2385 atıf, Hollanda’nın 1301 atıf aldığı görülmektedir.

Şekil 9. Küresel İşbirliği Haritası

Şekil 9, küresel iş birliğinin yolunu göstermektedir. Ortak yazarlık ağı, yeni bilginin keşfine giden yolu aydınlatarak (Donthu vd., 2021) reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmedeki akademik gündemin ilerlemesine katkı sağlar. Haritada uluslararası araştırma ağlarının varlığı mavi renkte gösterilmiştir. Reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmeye yönelik yapay zekânın kullanımı konularında en fazla yayın yapan ülkelerin aynı zamanda daha yüksek bir oranda iş birliği yaptıkları görülmektedir. İş birliği, ülkelerin birbirleri ile bilgi paylaşımında bulduklarını ve bilimsel anlamda birbirlerini desteklediklerini ifade etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin’in, bilimsel politika ve uygulamaları nedeniyle diğer ülkelerle en yüksek oranda ağ kurma oranına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Küresel Çapta En Çok Atıf Alan Makaleler

Yazar ve Dergi	DOI	TA*	Yıllık TA
DWIVEDI Y, 2021, INT J INF MANAGE	10.1016/j.ijinfomgt.2020.102168	842	210,50
DAVENPORT T, 2020, J ACAD MARK SCI	10.1007/s11747-019-00696-0	613	122,60
LONGONI C, 2019, J CONSUM RES	10.1093/jcr/ucz013	565	94,17
HUANG M, 2021, J SERV RES	10.1177/1094670520902266	335	83,75
HUANG M, 2021, J ACAD MARK SCI	10.1007/s11747-020-00749-9	304	76,00
PUNTONI S, 2021, J MARK	10.1177/0022242920953847	303	75,75
HOYER W, 2020, J INTERACT MARK	10.1016/j.intmar.2020.04.001	294	58,80
KIM S, 2019, MARK LETT	10.1007/s11002-019-09485-9	221	36,83

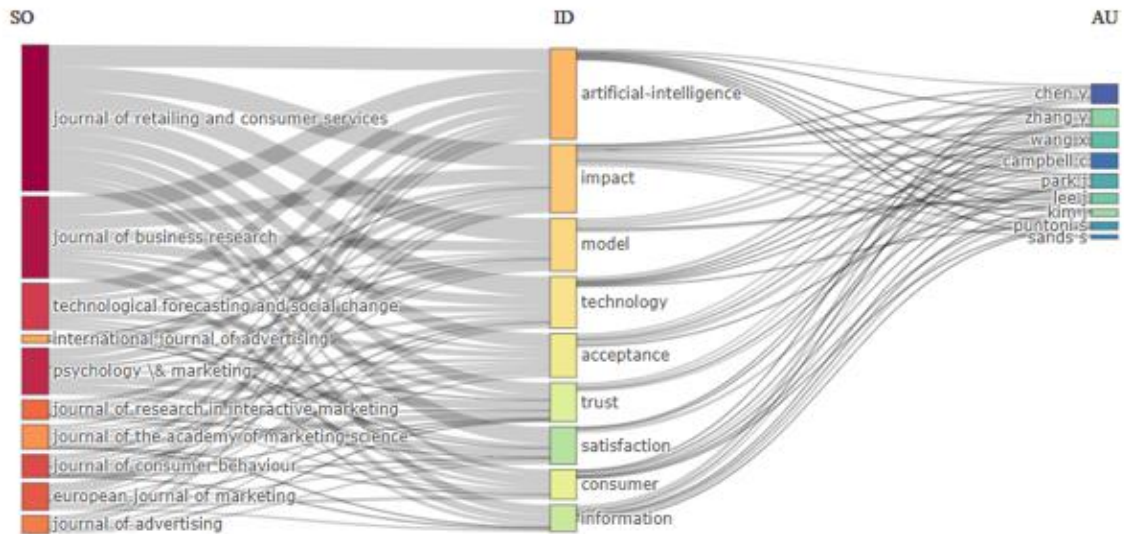
LONGONI C, 2022, J MARK	10.1177/0022242920957347	217	72,33
SUNDAR S, 2020, J COMPUT-MEDIAT COMMUN	10.1093/jcmc/zmz026	203	40,60

*TA: Toplam Atıf

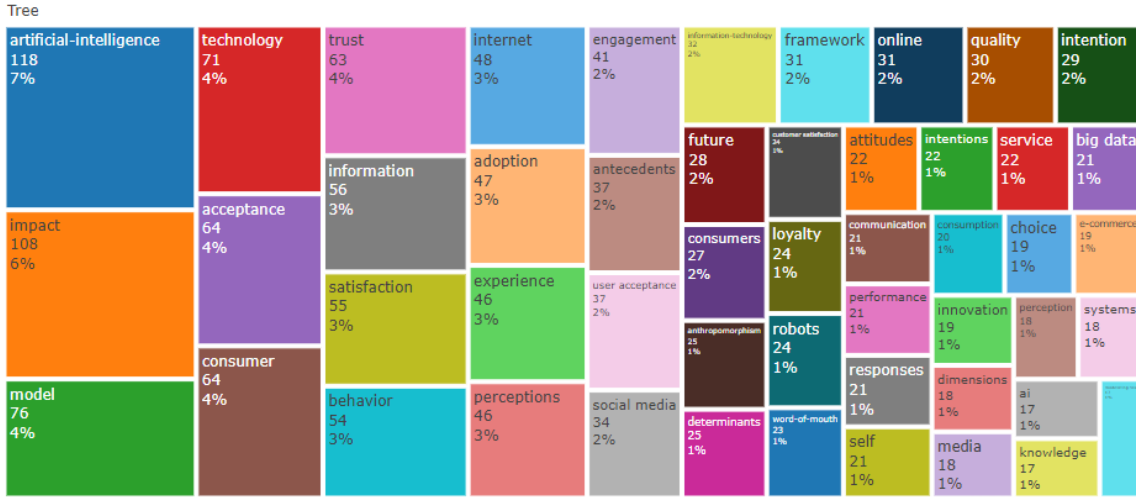
Tablo 4’te reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirme bağlamında yapay zekânın kullanımına yönelik küresel çapta en fazla atıf alan makaleler incelendiğinde, Dwivedi ve arkadaşlarının (2021) International Journal of Information Management dergisinde yayınlanan “Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions” adlı dijital ve sosyal medya pazarlama araştırmalarının geleceğine yönelik makalenin 824 atıf aldığı (Dwivedi vd., 2021), Davenport ve arkadaşlarının (2020) Journal of the Academy of Marketing Science dergisinde yayınlanan “How artificial intelligence will change the future of marketing” adlı yapay zekânın pazarlamanın geleceğine nasıl bir etki yapacağına yönelik makalenin 613 atıf aldığı (Davenport vd., 2020) görülmektedir. Longoni ve arkadaşlarının (2019) ise Journal of Consumer Research dergisinde yayınlanan “Resistance to Medical Artificial Intelligence” adlı tüketicilerin tıbbi yapay zekâyâ karşı direncini kapsayan makalenin ise 565 atıf aldığı (Longoni vd., 2019) görülmektedir.

2014-2024 yılları arasında reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmeye yönelik yapay zekânın kullanımı ile ilgili yayınlara bir bakış sağlamak amacıyla Üç Alan Diyagramı kullanılmıştır. Diyagram üç ana unsur üzerine kurularak (Dergiler, anahtar kelimeler ve yazarlar) aralarındaki ilişkinin görselleştirilmesi sağlanmıştır (Şekil 10).

Şekil 10. Üç Alan Diyagramı

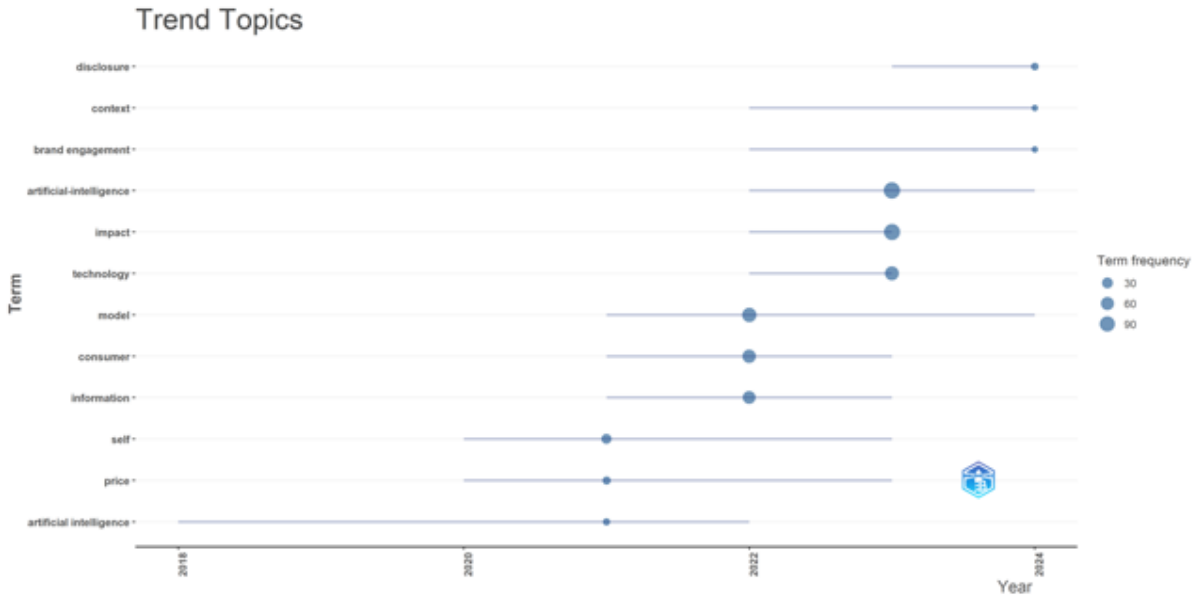

Şekil 12. Tree Map (En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler)

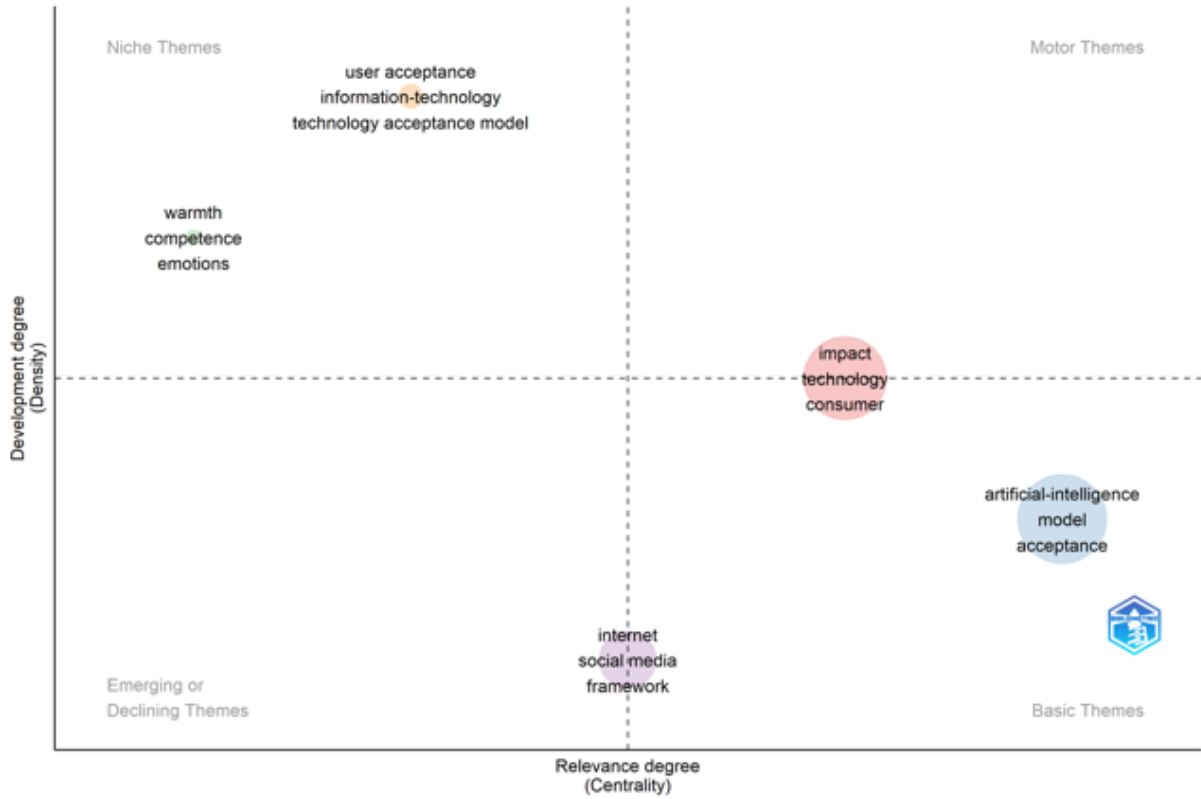
Şekil 11 ve Şekil 12’de yer alan anahtar sözcüklerin “artificial intelligence” (yapay zekâ) 118 (%7), “impact” (etki) 108 (%6), “model” (model) 76 (%4), “technology” (teknoloji) 71 (%4), “acceptance” (kabul) 64 (%4), “consumer” (tüketici) 64 (%4) ve “trust” (güven) 63 (%4) kez tekrarlandığı ortaya çıkmıştır.

Şekil 13. Yıllara Göre Trend Konular

Şekil 13’te “artificial intelligence” (yapay zekâ), impact” (etki) ve “technology” (teknoloji) konularının 2022-2023 yılları arasında trend konular olduğu görülürken, 2024 yılında “disclosure” (ifşa), “context” (bağlam) ve “brand engagement” (marka katılımı) konuları popüler hale gelmeye başlamıştır. “Artificial Intelligence” konusunun bu çalışma kapsamında

Şekil 15. Reklamcılıkta Yapay Zekâ: Hedefleme ve Kişiselleştirmeye Yönelik Tematik Analiz

Araştırma konusu kapsamında reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmede yapay zekâ kullanımının kavramsal yapısının ortaya çıkarılması, kavramların gelişim süreci ve etkileşimlerinin ortaya konulması incelenmiştir. Bu inceleme tematik analiz yardımı ile gerçekleşmiş olup konuların birbirleri ile ilişkileri ve literatürdeki etkilerine göre bir kümeleme ortaya çıkmıştır. Tematik analiz sayesinde literatürün kavramsal yapısı keşfedilebilecektir. Şekil 15'te araştırma temalarının dört kadranda yer aldığı görülmektedir. Bu kadrانların açılımı şöyledir (Singh vd., 2024; Vasconcelos vd., 2023):

1. Birinci kadrان (sol üst) niş veya özel temaları temsil eder.
2. İkinci kadrان (sol alt), ortaya yeni çıkan veya gerileyen temalardır.
3. Üçüncü kadrان (sağ üst), motor temaları temsil eder.
4. Dördüncü kadrان (sağ alt), temel temaları temsil eder.

Analizde “anahtar kelime” metrikleri kullanılmıştır. Şekil 15 incelendiğinde sol üst kadranda yer alan temaların özel ve çevresel olduğu söylenebilir. Bu temalarda “user acceptance” (Kullanıcı kabulü), “information technology” (Bilgi teknolojisi), “technology acceptance model” (Teknoloji Kabul Modeli) konularının öne çıktığı görülmektedir. Bu temalara ek olarak,

“Warmth” (Samimiyet), “competence” (Yetenek) ve “emotions” (Duygu) temalarının niş temalar olduğu görülmektedir. Sağ alt kadranda yer alan temalar, araştırma alanları için önemli bir yere sahiptir fakat yeterince gelişim gösterememiştir. Bu anlamda “artificial intelligence” (Yapay zekâ), “Model” (Model) ve “Acceptance” (Kabul) temaları öne çıkmaktadır. Sol alt kadranda yer alan temaların hem zayıf hem gelişmiş hem de niş temalara işaret etmektedir. Bu anlamda bazı konuların literatürde yeni incelenmesi, bazı konuların ise yeterince incelendikten sonra önemini yitirmeye başlaması bu temaların sol alt kadranda yer almasına neden olabilmektedir. Şekil 15’te sol alt kadranda tam olarak bir temadan bahsetmek mümkün değildir. Burada yer alan temalar, sol ve sağ kadranda birleşme noktasında yer almaktadır ve “internet” (internet), “social media” (sosyal medya), “framework” (yapı, çerçeve) temalarını içermektedir. Bu kadranda yer alan temaların araştırmalar için hem öneme sahip olabileceği hem de gelişim göstermeye devam edebileceği şeklinde yorumlanabilmektedir. Sağ üst kadranda yer alan temalar ise hem gelişimini büyük ölçüde tamamlamış hem de araştırma alanlarının yapılandırılmasında önemli bir yere sahip olan temalardır. Sağ üst kadranda belirgin bir şekilde bir temaya rastlamak mümkün değildir. Temalar, sağ alt kadranda ile kesişme noktasında yer almaktadır. Kesişme noktası, “Impact” (etki), “technology” (teknoloji) ve “consumer” (tüketici) temalarından oluşmaktadır. Bu temalar, araştırma alanlarının yapılandırılması için önemli bir yere sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma 2014-2024 yılları arasında reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmeye yönelik yapay zekâ kullanımının literatürdeki yerini tespit etmek amaçlanmıştır. Literatürde yayın sayısının her geçen gün artması nedeniyle geleneksel yöntemlerle verileri anlamlı hale getirmek zorlaşmaktadır. Bu anlamda bibliyometrik analizler literatürdeki verilere ulaşmayı sağlayarak alandaki araştırmacılara literatürün panoramik bir resmini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, R Studio programı ve R Studio programına kod yazılarak eklenen Bibliometrix veri analiz aracı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen anahtar kelimeler Web of Science ve Scopus veri tabanında taratılmıştır. Elde edilen verilerin incelenmesi sonucu taramaya çeşitli sınırlılıklar getirilmiştir ve işlemlerin sonucunda konu ile ilgili 790 makaleye ulaşılmıştır (Şekil 1). Analiz sonuçları incelendiğinde konu ile ilgili literatürde 2014 yılında 3 makalenin yayınlandığı tespit edilirken her geçen yıl konuya olan rağbetin arttığı tespit edilmiştir ve 2024 yılına gelindiğinde bu sayı 201 yayına ulaşmıştır (Tablo 2, Şekil 2). Makalelerin yıllık büyüme oranı %52,27’dir ve bu oran konuya olan ilginin derecesini ortaya koymaktadır (Tablo 1). “Journal of Retailing and Consumer Services” dergisinin konu ile ilgili

toplam 111 makale yayınladığı ve konuya en fazla ilgi gösteren dergi olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3). Dergi, 2019 yılında konuya ilgi göstererek 3 makale yayınlamıştır. 2020 yılında bu rakam 12'ye, 2024'te ise bu rakam 111'e ulaşmıştır. Verilerden de anlaşılacağı üzere son 5 yılda dergi büyük oranda konuya ilgi göstermiştir (Şekil 4). Derginin toplam atıf sayısı incelendiğinde 111 yayının 2378 atıf aldığı tespit edilmiştir. Bu durum en fazla atıf alan derginin "Journal of Retailing and Consumer Services" olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 3). Makale sayısına göre en çok yayın yapan yazarlar incelendiğinde Kim J, 12 yayın ile ilk sırada yer almaktadır (Şekil 5). En fazla makale yayınlayan ülkeler incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin 164 makale yayınladığı ve ikinci sırada 131 makale ile Çin'in geldiği görülmektedir. Bu ülkelerin tek yazarlı ve çok yazarlı yayın birliktelikleri ele alındığında Amerika Birleşik Devletleri'nin (n=48) aynı zamanda en fazla çok yazarlı yayının üretildiği ülke olduğu tespit edilirken yine Çin'in (n=35) ikinci sırada yer aldığı görülmektedir (Şekil 7). Bu sıralama en fazla atıf alan ülkeler kategorisinde de bozulmamıştır ve Amerika Birleşik Devletleri'nin 4303 atıf, Çin'in ise 2385 atıf aldığı belirlenmiştir (Şekil 8). Alanda en fazla kullanılan kelimelerin "artificial intelligence" 118 (%7), "impact" 108 (%6), "model" 76 (%4), "technology" 71 (%4), "acceptance" 64 (%4), "consumer" 64 (%4) ve "trust" 63 (%4) olduğu bulunmuştur (Şekil 11, Şekil 12). Alandaki trend konuların 2022 ve 2023 yıllarında "artificial intellegence", "impact" ve "technology" olduğu, 2024 yılında ise "disclosure", "context" ve "brand engagement" konularının ilgi gördüğü görülmektedir (Şekil 13). Eş birliktelik analizi sonucuna göre alanda iki küme öne çıkmaktadır: Birincisi "artificial intellegence" ikincisi ise "impact" kümesidir (Şekil 14). Bu kümelerin alandaki etkisi bakımından ve araştırmacıların ilgisi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Tematik analiz sonuçları ele alındığında kesişme noktası, "Impact" (etki), "technology" (teknoloji) ve "consumer" (tüketici) temalarının araştırma alanlarının yapılandırılmasında önemli bir yere sahip olduğu öngörülmektedir (Şekil 15).

Çalışma, reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirmeye yönelik yapay zekânın kullanımında araştırma temalarını ve trendlerini tespit ederek konu ile ilgili öne çıkan temaları ortaya koymaktadır. Tüketici araştırmaları, mevcut teknoloji kullanımının da ötesinde yapay zekâdan oldukça fazla destek alacak şekilde tasarlanmaktadır. Çünkü yapılan tematik analizler "tüketici", "teknoloji" temalarının ve ikisi arasındaki "etki" temasının potansiyel araştırma yapılabilecek temalar olduğu gösterilmektedir. Yapay zekânın elde edilen temalardan yola çıkılarak reklamcılık alanında kullanılması, doğal dil işleme (NLP) ve makine öğrenimine dayalı üretken yapay zekânın tüketicilere kişiselleştirmiş bir deneyim sunmada geniş bir veri

ağından yararlanması hedef kitleyi yakalamada etkili bir strateji olarak görülmektedir. Reklam verenlerin tüketiciye ulaşmadaki en etkili stratejilerinden birinin kişiselleştirme olduğu göz önüne alındığında reklamda hedeflemenin çok önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir (Pahari vd., 2024). Yapay zekânın tüketicilere sunduğu kişiselleştirilmiş ürün, marka veya reklam önerileri, reklam verenlerle tüketicilerin daha fazla etkileşime girmesine neden olacaktır (Laux vd., 2022). Yapay zekânın tüketiciler tarafından faydalı olarak algılanması, reklam alaka düzeyi ile programatik reklamcılığa yönelik tutumlar arasındaki ilişkiyi düzenlediği bilinmektedir. Tüketicilerin yapay zekâyı faydalı bulmasının bir sonucu olarak reklam alaka düzeyleri ile programatik reklamcılığa yönelik tutumlar arasındaki ilişkinin gücü artmaktadır (Ciuchita vd., 2023). Hedefe yönelik kişiselleştirmede yapay zekânın çeşitli algoritmalar aracılığıyla tüketiciye ihtiyacı olan ürüne yönelik teklifler veya ilgi alanlarında yer alan konulara yönelik markalar ve reklamlarını önermesi, tüketicinin arayışını kolaylaştırmakla birlikte çeşitli etik problemleri de beraberinde getirmektedir. Kişiselleştirilmiş hizmet ve teklif önerileri gibi hizmetlerin tüketici verilerinin kullanılmasının bir sonucu olsa da veri gizliliği konusuna önem veren markaların tüketici tarafından daha fazla değer görmesi beklenmektedir (Shu ve Liu, 2021). Sonuç olarak reklam verenler, etik unsurları göz ardı etmeden tüketiciye ulaşmanın ve onlara güven vermenin yollarını araması gerekmektedir.

6. Öneriler

Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak son 10 yılda reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirme konularında yapay zekâ kullanımına yönelik yayın sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Bu anlamda popüler temaların tespit edilmesi araştırmacılar için yol gösterici niteliktedir. Bu araştırma, alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için geleceğe yönelik ipuçları vermekle birlikte alanın adeta bir resmini çekmektedir. Elde edilen araştırma sonuçlarından yola çıkacak araştırmacılar için çeşitli içgörülerin yakalanabilmesi ve bu yönde üretilecek akademik çalışmaların literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırmanın “WoS” ve “Scopus” veri tabanlarında, “2014-2024” yıllarını kapsamaması, sadece “İngilizce” yayınları ve “makaleleri” içermesi, kategorik olarak WoS’da “İletişim, İşletme, Sosyal Bilimler Disiplinlerarası”, Scopus’da “Sosyal Bilimler, İşletme, Yönetim ve Muhasebe” olarak yer alması ve anahtar kelime tercihi araştırmayı sınırlayan bir etkendir. Araştırmanın PRISMA protokolüne uygun olarak hazırlanması, çalışmayı nicel hale getirerek aynı anahtar kelimeler ve sınırlılıkları içermesi durumunda tekrarlanabilirliğini de ortaya koymaktadır. Gelecekte bu çalışmanın farklı zaman dilimlerini içermesi, farklı anahtar kelimelerin tercih edilmesi, makale dışındaki diğer

yayınların (kitap bölümü, bildiri vb.) eklenmesi gibi araştırma evreninin çeşitlendirilmesi yeni çalışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilecektir.

Kaynakça

- Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Adalı, G., Yardibi, F., Aydın, Ş., Güdekli, A., Aksoy, E., & Hoştut, S. (2024). Gender and Advertising: A 50-Year Bibliometric Analysis. *Journal of Advertising*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/00913367.2024.2343291>
- Baek, T. H. (2023). Digital Advertising in the Age of Generative AI. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 44(3), 249–251. <https://doi.org/10.1080/10641734.2023.2243496>
- Baek, T. H., and M. Kim. 2023. “Ai Robo-Advisor Anthropomorphism: The Impact of Anthropomorphic Appeals and Regulatory Focus on Investment Behaviors.” *Journal of Business Research* 164(open in a new window): 114039. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.114039>
- Baek, T. H., M. Bakpayev, S. Yoon, and S. Kim. 2022. “Smiling AI Agents: How Anthropomorphism and Broad Smiles Increase Charitable Giving.” *International Journal of Advertising* 41(open in a new window) (5(open in a new window)): 850–867. <https://doi.org/10.1080/02650487.2021.2011654>
- Bakpayev, M., T. H. Baek, P. van Esch, and S. Yoon. 2022. “Programmatic Creative: AI Can Think but It Cannot Feel.” *Australasian Marketing Journal* 30(open in a new window) (1(open in a new window)): 90–95. <https://doi.org/10.1016/j.ausmj.2020.04.002>
- Boerman, S. C., Kruikemeier, S., & Zuiderveen Borgesius, F. J. (2017). Online Behavioral Advertising: A Literature Review and Research Agenda. *Journal of Advertising*, 46(3), 363-376. <https://doi.org/10.1080/00913367.2017.1339368>
- Boyko, N., ve Kholodetska, Y. (2022). Using Artificial Intelligence Algorithms in Advertising. 2022 IEEE 17th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT)
- Ciuchita, R., Gummerus, J.K., Holmlund, M. and Linhart, E.L. (2023), "Programmatic advertising in online retailing: consumer perceptions and future avenues", *Journal of Service Management*, Vol. 34 No. 2, pp. 231-255. <https://doi.org/10.1108/JOSM-06-2021-0238>
- Chen, G., Xie, P., Dong, J., & Wang, T. (2019). Understanding Programmatic Creative: The Role of AI. *Journal of Advertising*, 48(4), 347–355. <https://doi.org/10.1080/00913367.2019.1654421>
- Choi, J.-A., ve Lim, K. (2020). Identifying machine learning techniques for classification of target advertising. *ICT Express*, 6(3), 175-180. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ict.2020.04.012>

- Davenport, T., Guha, A., Grewal, D., ve Bressgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 24-42. <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00696-0>
- Donthu, N., S. Kumar, D. Mukherjee, N. Pandey, and W. M. Lim. (2021). “How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines.” *Journal of Business Research* 133: 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>.
- Dwivedi, Y. K., Ismagilova, E., Hughes, D. L., Carlson, J., Filieri, R., Jacobson, J., Jain V., Karjaluoto H., Kefi H., Krishen, A.S., Kumar V., Rahman, M.M., Raman R., Rauschnabel P.A., Rowley J., Salo J., Tran G.A., & Wang, Y. (2021). Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions. *International journal of information management*, 59, 102168. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102168>
- Egghe, L. 2006. “Theory and Practise of the G-Index.” *Scientometrics* 69 (1): 131–152. <https://doi.org/10.1007/s11192-006-0144-7>.
- Ford, J., Jain, V., Wadhvani, K., & Gupta, D. G. (2023). AI advertising: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 166, 114124. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.114124>
- Gao, B., Wang, Y., Xie, H., Hu, Y., & Hu, Y. (2023). Artificial Intelligence in Advertising: Advancements, Challenges, and Ethical Considerations in Targeting, Personalization, Content Creation, and Ad Optimization. *Sage Open*, 13(4). <https://doi.org/10.1177/21582440231210759>
- Gupta, S., Paul, J., Stoner, J. L., & Aggarwal, A. (2024). Digital transformation, online advertising, and consumer behaviour. *International Journal of Advertising*, 1-24. <https://doi.org/10.1080/02650487.2024.2317632>
- Häglund, E., ve Björklund, J. (2024). AI-Driven Contextual Advertising: Toward Relevant Messaging Without Personal Data. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/10641734.2024.2334939>
- Hirsch, J. E. 2005. “An Index to Quantify an individual’s Scientific Research Output.” *Proceedings of the National Academy of Sciences* 102 (46): 16569–16572. <https://doi.org/10.1073/pnas.0507655102>.
- Hocutt, D. L. (2024). Composing with generative AI on digital advertising platforms. *Computers and Composition*, 71, 102829. <https://doi.org/10.1016/j.compcom.2024.102829>
- Iyer, G., Soberman, D., & Villas-Boas, J. M. (2005). The Targeting of Advertising. *Marketing Science*, 24(3), 461-476. <https://doi.org/10.1287/mksc.1050.0117>
- Jukić, D. (2023). Time To Say Goodbye: A Neuromarketing Perspective. *International Scientific Conference „Marketing and Media Identity: AI–The Future of Today “*,
- Khandelwal, A. R., Yadav, R., Chaturvedi, A., & Kumar, A. S. (2024). Examining the Impact of AI and Digital Marketing on Consumer Purchase Intention. In *Emerging Developments and Technologies in Digital Government* (pp. 220-242). IGI Global.
- Kietzmann, J., Paschen, J., & Treen, E. (2018). Artificial Intelligence in Advertising. *Journal of Advertising Research*, 58(3), 263. <https://doi.org/10.2501/JAR-2018-035>

- Kozyreva, A., Lorenz-Spreen, P., Hertwig, R., Lewandowsky, S., & Herzog, S. M. (2021). Public attitudes towards algorithmic personalization and use of personal data online: Evidence from Germany, Great Britain, and the United States. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-11.
- Kraus, S., Breier, M., Lim, W. M., Dabić, M., Kumar, S., Kanbach, D., Mukherjee, D., Corvello, V., Piñeiro-Chousa, J., Liguori, E., Palacios-Marqués, D., Schiavone, F., Ferraris, A., Fernandes, C., & Ferreira, J. J. (2022). Literature reviews as independent studies: guidelines for academic practice. *Review of Managerial Science*, 16(8), 2577-2595. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00588-8>
- Laux, J., Stephany, F., Russell, C., Wachter, S., & Mittelstadt, B. (2022). The Concentration-after-Personalisation Index (CAPI): Governing effects of personalisation using the example of targeted online advertising. *Big Data & Society*, 9(2), 20539517221132535.
- Leszczynska, M., ve Baltag, D. (2024). “Can I have it non-personalised?” An Empirical Investigation of Consumer Willingness to Share Data for Personalized Services and Ads. *Journal of Consumer Policy*, 47(3), 345-372. <https://doi.org/10.1007/s10603-024-09568-9>
- Liu, J., Li, X., & Wang, S. (2020). What have we learnt from 10 years of fintech research? Ascintometric analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 155, 120022. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120022>
- Ljepava, N. (2022). AI-enabled marketing solutions in Marketing Decision making: AI application in different stages of marketing process. *TEM Journal*, 11(3), 1308-1315.
- Lo, S. L., Cornforth, D., & Chiong, R. (2015). Effects of training datasets on both the extreme learning machine and support vector machine for target audience identification on twitter. *Proceedings of ELM-2014 Volume 1: Algorithms and Theories*.
- Longoni, C., Bonezzi, A., & Morewedge, C. K. (2019). Resistance to medical artificial intelligence. *Journal of Consumer Research*, 46(4), 629-650. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucz013>
- Malthouse, E., ve Copulsky, J. (2023). Artificial intelligence ecosystems for marketing communications. *International Journal of Advertising*, 42(1), 128-140. <https://doi.org/10.1080/02650487.2022.2122249>
- Martín-García, N., & Alvarado-López, M. C. (2022). The relationship between advertising effectiveness and creativity: a critical approach to the campaigns winning Efi and the El Sol festival (2011-2020). *Revista Mediterránea de Comunicación/Mediterranean Journal of Communication*, 13(2), 279-300. <https://www.doi.org/10.14198/MEDCOM.21745>
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *BMJ*, 339, b2535. <https://doi.org/10.1136/bmj.b2535>
- Nicolaou, C. (2022). Generations and branded content from and through the internet and social media: Modern communication strategic techniques and practices for brand sustainability—The Greek case study of LACTAchocolate. *Sustainability*, 15(1), 584. <https://doi.org/10.3390/su15010584>

- Niziaieva, V., Liganenko, M., Muntyan, I., Ohiienko, M., Goncharenko, M., & Nazarenko, O. (2022). Balancing interests in the field of tourism based on digital marketing tools. *Journal of Information Technology Management*, 14(open in a new window), 59–77. <https://doi.org/10.22059/jitm.2022.88875>
- Pahari, S., Bandyopadhyay, A., V. M, V. K., & Pingle, S. (2024). A bibliometric analysis of digital advertising in social media: the state of the art and future research agenda. *Cogent Business & Management*, 11(1), 2383794. <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2383794>
- Paul, J., Lim, W. M., O’Cass, A., Hao, A. W., & Bresciani, S. (2021). Scientific procedures and rationales for systematic literature reviews (SPAR-4-SLR). *International Journal of Consumer Studies*, 45(4), O1-O16. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/ijcs.12695>
- Singh, P. K., & Singh, B. K. (2019). Analysis of Social Structures in Scientometrics. In: B. K. Singh, R. J. Maurya, Krishna Kumar Kesharwani, & Sarvesh Kumar (Eds.), *Academic libraries: Collection to connectivity (A collection of essays in honour of Dr. T. N. Dubey)* (pp. 245–254). Shree Publishers & Distributors.
- Singh, A. P., Behera, R. K., & Bala, P. K. (2024). Evolution of sustainable retailing and how it influences consumer behavior: a bibliometric review. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 1–31. <https://doi.org/10.1080/09593969.2024.2381066>
- Shu, Sheng, and Yi Liu. 2021. "Looking Back to Move Forward: A Bibliometric Analysis of Consumer Privacy Research" *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research* 16, no. 4: 727-747. <https://doi.org/10.3390/jtaer16040042>
- Statista, (2024, Kasım 02). “Statista Market Insights” <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-advertising/worldwide#ad-spending>
- Taylor, C. R., & Carlson, L. (2021). The future of advertising research: new directions and research needs. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 29(1), 51–62. <https://doi.org/10.1080/10696679.2020.1860681>
- Van Esch, P., & Stewart Black, J. (2021). Artificial Intelligence (AI): Revolutionizing Digital Marketing. *Australasian Marketing Journal*, 29(3), 199-203. <https://doi.org/10.1177/18393349211037684>
- Vasconcelos, L.F., Sigahi, T.F.A.C., Pinto, J.d.S., Rampasso, I.S. and Anholon, R. (2023), "Supply chain management maturity and business models: scientific mapping using SciMAT", *Benchmarking: An International Journal*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/BIJ-04-2023-0255>
- Yun, J. T., and J. Strycharz. 2023. “Building the Future of Digital Advertising One Block at a Time: How Blockchain Technology Can Change Advertising Practice and Research.” *Journal of Current Issues & Research in Advertising* 44(open in a new window) (1(open in a new window)): 24–37. <https://doi.org/10.1080/10641734.2022.2090464>

THE RELATIONSHIP OF ADDICTIVE-LIKE EATING, RELATIONSHIP QUALITY, BODY SATISFACTION, PERSONALITY TENDENCIES, AND HEDONISTIC EATING*

Sena KAYA¹, Filiz KUMOVA²

Abstract

The present study aimed to explore the correlational and predictive relationships between addictive-like eating tendencies and hedonistic eating, body satisfaction, romantic relationship quality, and obsessive-compulsive, borderline, and dependent personality disorder tendencies. Possible differentiation in addictive-like eating tendencies by gender and marital status were also analyzed for explanatory purposes. Furthermore, the addictive-like eating and hedonistic eating tendencies of the participants were compared concerning their body mass index. Seven hundred sixty-eight participants aged 18-63 participated in the present study. The results revealed that there were medium positive correlations between addictive-like eating and hedonistic eating, obsessive-compulsive, borderline, and dependent personality disorder tendencies, whereas there was a medium correlation between addictive-like eating and body satisfaction. Furthermore, hedonistic eating, body satisfaction, and borderline personality disorder tendencies were found to be significant predictors of addictive-like eating inclination. It was found that these predictive relationships did not differ by gender or marital status. Moreover, results indicated that both addictive-like eating and hedonistic eating behaviors of the participants whose body mass indexes were equal to or above 25 were significantly higher than those with body mass indexes lower than 25. Based on the results of the present study, it was suggested that the evaluation of individuals exhibiting addictive-like eating behaviors in terms of deterioration in body satisfaction, hedonistic eating tendency, and DPD, OCPD, but especially potential BPD dispositions, would help the clinicians following a comprehensive treatment plan and sustaining more efficiency concerning the psychotherapy processes and outcomes. Moreover, it was recommended to replicate the present study with the participation of a patient group with extremely addictive-like behaviors, as the results might differ depending on the sample.

Key Words: Addictive-Like Eating, Hedonistic Eating, Romantic Relationship Quality, Body Satisfaction, Personality Disorder Tendencies.

JEL Classification: I10, I12

BAĞIMLILIK BENZERİ YEMENİN, İLİŞKİ KALİTESİ, BEDEN MEMNUNİYETİ, KİŞİLİK EĞİLİMLERİ, HEDONİSTİK YEMEYLE İLİŞKİSİ

Öz

Mevcut çalışma bağımlılık benzeri yemenin algılanan romantik ilişki kalitesi, beden memnuniyeti, hedonistik yeme ve obsesif-kompulsif, sınır durum ve bağımlı kişilik bozukluğu eğilimleri ile olan ilişkisinin korelasyon ve yordayıcı ilişkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Bağımlılık benzeri yeme eğiliminin cinsiyet ve medeni duruma göre olası farklılaşmaları da uygun analizlerle incelenmiştir. Ayrıca katılımcıların bağımlılık benzeri yeme ve hedonistik yeme eğilimleri vücut kitle indekslerine göre de karşılaştırılmıştır. Bu çalışma 18-63 yaş arasındaki 768 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar bağımlılık benzeri yeme eğilimi ile hedonistik yeme, Obsesif-Kompulsif, Borderline ve Bağımlı kişilik bozukluğu eğilimleri arasında orta düzey pozitif, bağımlılık benzeri yeme ile beden memnuniyeti arasında ise orta düzey negatif korelasyon olduğunu göstermiştir. Ayrıca hedonistik yeme, beden memnuniyeti ve Sınır-Durum Kişilik Bozukluğu eğiliminin, bağımlılık benzeri yeme eğiliminin anlamlı yordayıcıları olduğu görülmektedir. Bu yordayıcı ilişkilerin cinsiyete veya medeni duruma göre

*Bu makale Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Klinik Psikoloji Tezli Yüksek Lisans Programı gereğince hazırlanan "Bağımlılık benzeri yeme davranışının algılanan romantik ilişki kalitesi, beden memnuniyeti, kişilik eğilimleri ve hedonistik yeme ile ilişkisinin incelenmesi" isimli tezden üretilmiştir.

¹ Klinik Psikolog, Peras Psikoloji, psikologsenakaya@gmail.com ORCID: 0000-0002-1719-5882

² Dr.Öğr Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, fkumova@fsm.edu.tr ORCID: 0000-0001-8420-629X

farklılık göstermediği bulunmuştur. Ayrıca analizler sonucunda vücut kütle indeksi 25 ve üzerinde olan katılımcıların hem bağımlılık benzeri yeme hem de hedonistik yeme davranışlarının, vücut kütle indeksi 25'ten düşük olan katılımcılara göre anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma sonuçlarına dayanarak, bağımlılık benzeri yeme davranışı sergileyen bireylerin beden memnuniyetinde bozulma, hedonistik yeme eğilimi, Bağımlı Kişilik Bozukluğu, Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğu ve özellikle de Borderline Kişilik Bozukluğu eğilimleri açısından değerlendirilmesinin, klinisyenlere kapsamlı bir tedavi planı takip edilmesi ve psikoterapi sürecinin veriminin artırılması açısından faydalı olacağı öngörülmüştür. Bunun yanı sıra, sonuçların örnekleme göre farklılık gösterebileceği göz önünde bulundurularak, bu çalışmanın aşırı düzeyde bağımlılık benzeri yeme davranışı gösteren bir hasta grubu ile de tekrarlanması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık Benzeri Yeme, Romantik İlişki Kalitesi, Hedonistik Yeme, Beden Memnuniyeti, Kişilik Bozukluğu Eğilimleri

JEL Sınıflaması: I10, I12,

1. Introduction

1.1. Addictive-like Eating

Addiction, with a variety of subtypes such as drugs, alcohol, gambling, etc., is a serious multidimensional problem concerning its tremendous negative effects on both the individual and the social well-being. Consideration of disordered eating behaviors as a subtype of addiction has long been a question of interest (Gleaves & Carter, 2008). There is no clear definition of food addiction yet since it was first defined by Randolph in 1956 (Hauck et al., 2020; Hebebrand et al., 2014), and synonymous use of “food addiction,” “eating addiction,” and “addictive-like eating” is quite frequent in the literature (Gleaves & Carter, 2008; Schulte et al., 2017). Addictive-like eating was evaluated within the binge-eating spectrum in some studies (e.g., Davis, 2013); however, no binge attacks were mentioned in that eating pattern, and people who were not diagnosed with Binge eating disorder (BED) might also meet the criteria for addictive-like eating. Thus, some studies revealed that addictive-like eating shared similar features with addiction, such as impulsivity, similar behavioral patterns, brain regions, and neural pathway activations (e.g., DiFeliceantonio et al., 2018; Gleaves & Carter, 2008; Goldier & Park, 2015; Meule et al., 2012; Romero et al., 2019; Tran et al., 2020).

The main behavioral theme related to addictive-like eating was considered to be the compulsive behavioral pattern, similar to substance-alcohol addictions (APA, 2013; Lüscher et al., 2020). The emergence of regret as a result of addictive-like behavior was also compatible with the pattern observed in addictions (Collins et al., 2021). Another concept associated with addictive-like eating was loss of control. Various studies have addressed loss of control over food or the act of eating as one of the prominent indicators of addictive-like eating (e.g., Collins et al., 2021; Lacroix & Von Ranson, 2020; Van Ostrand, 2015).

Addictive-like eating is considered to be one of the potential explanations of obesity, which is foreseen as an epidemic in the world (Cullen et al., 2017; Ruddock et al., 2017). Moreover, addictive-like eating is a public health issue due to its prevalence in different age groups (Hauck et al., 2020; Laurent & Sibold, 2016) and weight (normal or obese) groups (Pursey et al., 2014; Şanlıer et al., 2016). Furthermore, a couple of studies indicated that in addition to obesity, addictive-like eating was also associated with several psychological problems such as anxiety, depression, eating disorders, post-traumatic stress disorder, impulsivity, and overwhelmed life stress (Burrows et al., 2020; Collins et al., 2021; Meule et al., 2012; Mills et al., 2020; Najem et al., 2020). Moreover, studies exploring addictive-like behaviors in terms of gender yielded conflicting results (Carr et al., 2020; Herman & Polivy, 2010; Rolls et al., 1991; Schulte & Gearhardt, 2018; Şanlıer et al., 2016). Although some studies explored the relationship between eating disorders and marital status (e.g., Berenson et al., 2015; Bussolotti et al., 2002; El-Akabawy et al., 2022; Van den Broucke & Vandereycken, 1988), addictive-like eating/food addiction has not been examined yet concerning marital status to the best of our knowledge.

Considering both the importance of the topic and the mentioned debates and gaps in the literature, the present study aimed to focus on addictive-like eating, which was a relatively understudied phenomenon, and related psychological structures and personality dispositions, as explained below, to contribute to the initiatives for clarifying the structuring of this behavior and the contradictory literature findings.

1.2. Body Satisfaction

Body dissatisfaction is defined as being dissatisfied with either the whole body or various parts of the body (Stice & Shaw, 2002). The number of studies on the relationship between body satisfaction and food addiction was quite few, and most of them were conducted with just the participation of university students, but still, a couple of studies yielded a positive relationship between addictive-like eating and body dissatisfaction (e.g., Meadows et al., 2017; Şanlıer et al., 2016; Wu et al., 2020). Furthermore, in a study on body dissatisfaction with early onset (Bornioli et al., 2019), it was found that body dissatisfaction predicted eating disorders and alcohol-substance-tobacco use in the following years of life. Body dissatisfaction was considered a significant potential risk factor for the onset of eating disorders such as Anorexia Nervosa (AN), especially under circumstances in which giving weight was praised and thinness

was a prerequisite for beauty (Dane & Bhatia, 2023), but it would also lead to other forms of abnormal eating behaviors such as binge eating when impulse inhibition was impaired (Stanford et al., 2018). Body dissatisfaction would be considered a threat to physical, psychological, and social well-being (Dane & Bhatia, 2023), and this threat would even be more significant for women, as several studies demonstrated that body perceptions of women were worse than those of men (e.g., Freire et al., 2020; Şanlıer et al., 2016).

The present study aimed to broaden and deepen the findings of the mentioned few studies by both merely focusing on addictive-like eating and increasing the diversity of the participant group.

1.3. Personality Disorder Tendencies

Identifying personality traits also seemed important when exploring impaired eating behavior and certain psychological disorders. There were examples of studies on AN, Bulimia Nervosa (BN), BED, and obesity in the literature yielding a positive correlation between the mentioned disorders and personality inclinations such as obsessive-compulsive personality traits and introversion (e.g., Davis & Claridge, 1998), the tendency to avoid pain (e.g., Peterson et al., 2010), neuroticism, and impulsivity (e.g., Elfhag & Morey, 2008). Furthermore, various studies demonstrated that eating disorders had high comorbidity rates, changing between 49% and 77% with personality disorders (e.g., Godt, 2002; Maranon et al., 2004).

The leading personality tendency that drew attention within the scope of abnormal eating behaviors was dependent personality (DP). Gore et al. (2012) stated that individuals with dependent personality disorder (DPD) had difficulty making decisions and acting alone in their daily lives; they felt helpless when they were alone, and they strongly needed the presence of another person. Several studies also pointed out the misconception that having an addiction did not necessarily mean having a DPD as well (e.g., Amodeo, 2015; Griffiths, 2017), despite the considerable comorbidity rates of addictions and DPD (e.g., İnceoğlu et al., 2000; Rø et al., 2005). In the Turkish literature, some studies examined the relationship between food addiction/addictive-like eating and some personality traits (e.g., Kıcalı, 2015; Tekin et al., 2018); however, as far as we know, the relationship between addictive-like eating and DPD tendency has not been examined yet. It was decided to include DPD disposition in the present study concerning the mentioned gap in the literature.

Studies in the field of addiction indicated that various personality tendencies, such as impulsivity, reward sensitivity, emotion regulation difficulties, and self-management, were also

associated with addiction (Murphy et al., 2014; Oulette et al., 2017; Wolz et al., 2016). The personality pattern associated with impulsivity, reward sensitivity, and difficulty in emotion regulation was borderline personality (Bornovalova et al., 2005). A couple of studies revealed that patients with borderline personality disorder (BPD) had higher impulsivity and more difficulties in emotion regulation and stress management compared to the ones who were not diagnosed with BPD (Eichen et al., 2017). People with high impulsivity tend to prefer a small short-term reward (such as food or drug stimulants) over a bigger long-term reward (Poulton & Hester, 2020; Tang et al., 2019). Moreover, several studies indicated that borderline personality tendencies were directly related to addictive behaviors (e.g., Kienast et al., 2014). It was concluded that impulsive people might show more addictive-like eating behaviors under circumstances where delicious foods were present (Tang et al., 2019). However, there were still only a few studies that explored the relationship between food addiction and impulsivity (Tekin et al., 2018; Wolz et al., 2016). Considering the scarcity of the related literature findings and the mentioned overlapping features of addictions, impulsivity in general, and BPD, it was decided to explore the relationship between addictive-like eating tendencies and BPD disposition in the present study.

Addictive-like eating is considered to be similar to substance addiction since it might have negative consequences such as weight gain and health problems in the future, and this behavior used to be repeated despite awareness of these negative consequences (Goodman, 1990). This situation seemed to coincide with the loss of control expressed in a couple of studies on food addiction (e.g., Collins et al., 2021; Fortuna, 2012; Ifland et al., 2009; Van Ostrand, 2015). Furthermore, several neuroimaging studies on substance and food addictions revealed similarities concerning loss of control (e.g., Fortuna, 2012; Ifland et al., 2009).

Another demonstrated feature of substance addiction was compulsive behavior (APA, 2013; Lüscher et al., 2020). Compulsive behaviors demonstrated in addiction also seemed quite similar to the repetitive behaviors in obsessive-compulsive disorder as specified in DSM-5. Several studies revealed that obsessive-compulsive disorder coexisted with obsessive-compulsive personality disorder (OCPD) at varying rates (45%-65%) (e.g., Garyfallos et al., 2010; Lochner et al., 2011). The significant features of OCPD were defined as sticking to defined routines, high desire for control, perfectionism, and avoiding ambiguity, rigidity, and resistance in the DSM-5 (APA, 2013). Repetitive, addictive behaviors, which were resistant to change, might be associated with rigid, unchanging attitudes and routines of the OCPD tendency. However, studies exploring the relationship between OCPD tendencies and

addictions indicated contradictory results. For example, the study of Suzuki et al. (2002) showed that alcoholics demonstrated a higher tendency toward OCPD compared to non-alcoholics, whereas, in another study, it was found that gambling addicts had fewer OCPD inclinations than the group that did not have gambling addiction (Medeiros & Grant, 2018).

Research findings regarding the relationship between eating disorders and OCPD traits also revealed contradictory results. A couple of studies indicated a positive relationship between OCPD tendencies and AN, BN, and BED (e.g., Anderluh et al., 2003; Davis, 2013; Goldier & Park, 2015), whereas some other studies demonstrated insignificant relationships (e.g., Galanti et al., 2007). Contradictory research results on addiction and eating disorders concerning OCPD traits yielded the suggestion that it would be important to examine the relationship between addictive-like eating tendencies and OCPD disposition in the present study.

1.4. Hedonistic Eating

Hedonistic eating is a behavior triggered by hedonic hunger (Şarahman, 2019) that would be defined as a different type of hunger other than homeostatic/physical hunger, which stems from biological needs (Cappelleri et al., 2009; Şarahman, 2019). It is driven by pleasure instinct, and it is related to the delicious taste of the food (Lowe & Butryn, 2007). Having easy access to pleasurable food in the modern world was considered to be associated with obesity (Espel-Hyunh et al., 2018), and it was argued that continuous exposure to delicious, pleasurable food caused a loss of control (Lowe et al., 2016). A series of studies revealed that the tasty food motivated overeating both for animals (e.g., Barbano & Cador, 2005; Lowe & Butryn, 2007) and humans (e.g., Espel-Hyunh et al., 2018; Van Dillen et al., 2016). Moreover, several studies indicated that hedonic hunger was associated with binge eating and loss of control over eating (e.g., Lowe et al., 2016; Witt & Lowe, 2014; Yılmaz et al., 2024), reward sensitivity (e.g., Feig et al., 2018; Manasse et al., 2015), and impulsivity (Nederkoorn et al., 2015). Reward sensitivity, impulsivity, and loss of control regarding overeating triggered by hedonic hunger seemed similar to the picture in addiction (Blundell & Finlayson, 2011; Goodwin et al., 2016) and addictive-like eating tendency (Ivezaj et al., 2019; Laurent and Sibold, 2016; Ruddock et al., 2015). It seemed important to explore the relationship between hedonistic eating and addictive-like eating in the present study due to the mentioned commonalities.

1.5. Perceived Romantic Relationship Quality

The relationship between disordered eating behavior and dissatisfaction in romantic relationships has been a topic of interest for a couple of researchers (e.g., Pratt et al., 2016;

Tolmacz et al., 2021). Partners might influence each other in terms of weight control and eating behavior (Dailey, 2018). Moreover, it was known that sometimes eating was a method of suppressing feelings about relationship problems (Butler et al., 2010). There were a series of studies that indicated that relational dissatisfaction and marital quality were associated with impairments in eating behavior and eating disorders (e.g., Gagnon-Girouard et al., 2010; Whisman et al., 2012). For example, AN and BN patients themselves and/or their partners experienced confusion and intense stress due to the eating disorder (e.g., Arcelus et al., 2012; Linville et al., 2015); thus they argued more (e.g., Van den Broucke & Vandereycken, 1988). Addictive-like eating is also an impaired eating behavior, and there were quite a few studies addressing food addiction to romantic relationship quality/satisfaction (e.g., Moore et al., 2021). Considering this gap in the literature, it was decided to explore this relationship as well in the present study.

2. Aim

The present study aimed to explore the correlational relationships between addictive-like eating behavior and perceived romantic relationship quality, body satisfaction, hedonistic eating, obsessive-compulsive, borderline, and dependent personality disorder tendencies, and the predictive power of these variables on addiction-like eating. Potential differentiations for the mentioned correlational and predictive relationships by gender and marital status were also examined for explanatory purposes. Furthermore, potential differences in addictive-like eating tendencies and hedonistic eating tendencies regarding the body mass index (BMI) were explored, too. The hypotheses (H) of the present study were as follows:

H₁- Addictive-like eating will negatively correlate with perceived romantic relationship quality and body satisfaction;

H₂- Hedonistic eating, borderline, dependent, and obsessive-compulsive personality disorder dispositions will positively correlate with addictive-like eating tendencies;

H₃- Perceived romantic relationship quality, hedonistic eating, body satisfaction, and dependent, borderline, and obsessive-compulsive personality disorder tendencies will significantly predict addictive-like eating behavior.

3. Method

The present research study was preregistered and carried out based on the permission of Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, University Ethics Committee dated 09/09/2021. Data

were collected online in 2022, based on accessibility and voluntariness, via various social media channels (Instagram, Facebook, LinkedIn, etc.).

3.1. Participants

The required sample size for this study was calculated using Cohen's (1992) guidelines with the G*Power 3.1.9.7 software based on a multiple linear regression model. The model aims to predict one dependent variable using five independent variables (predictors). These predictors include perceived romantic relationship quality, hedonistic eating, body satisfaction, and tendencies related to borderline, dependent, and obsessive-compulsive personality disorders. The power analysis was conducted with a small effect size ($f^2 = 0.02$), 80% power ($1 - \beta = 0.80$), and a significance level of 5% ($\alpha = 0.05$). Based on this calculation, a minimum of 668 participants was determined to ensure sufficient statistical power and reliable results.

Data were collected from 785 participants. Data from 11 participants were eliminated from the study due to the univariate and multivariate outlier analyses. Analyses were conducted on the data of 768 participants.

3.2. Materials

Demographic Information Form

It was developed by the researchers to obtain socio-demographic information of the participants such as gender, age, marital status, occupation, height and weight, etc.

Addictive-Like Eating Behaviors Scale

It was developed by Ruddock et al. (2017), and its Turkish adaptation was carried out by Demir et al. (2020). It consisted of 15 items and two subscales, namely appetite urge and low diet control. The total score is available. There was no cut-off point in the scale; high scores for the total score indicated more frequent addictive-like eating behaviors. The higher the score in the appetite urge and low diet control subscales, the higher the appetite and lower the diet control, respectively. The Cronbach Alpha reliability coefficient of this scale in the present study, evaluated as a total score, was .90 and aligned with that of the Turkish adaptation study.

Perceived Romantic Relationship Quality Scale

The original form of the scale was developed by Fletcher and Simpson (2000), and the Turkish validity-reliability study was conducted by Sağkal and Özdemir (2018). This scale consisted of 6 items, and higher scores indicated higher romantic relationship satisfaction.

Psychometric properties of the Turkish adaptation were tested via two different studies, and the Cronbach Alpha coefficients of this scale were found to be .85 and above. The Cronbach Alpha reliability coefficient of this scale in the present study was .84.

Hedonistic Eating Scale

The scale was developed by Atik et al. (2019) and consisted of 15 items. Higher scores indicated higher hedonistic eating behavior. Cronbach Alpha reliability coefficient of this scale in the present study was .92, which is quite similar to that of the original study, which was 0.97.

Body Satisfaction Scale

The original scale was developed by Avalos et al. (2005), and its Turkish adaptation was conducted by Bakalım and Karçkay in 2016. The Turkish version of the scale consisted of two factors and nine items in total. It was assessed over the total score. Higher scores indicated higher body satisfaction. The Cronbach Alpha reliability coefficient of this scale in the present study was .94, which is quite similar to that of the original study, which was 0.87.

Coolidge Axis II Inventory – Plus Turkish Short Form (CATI+ TR KF)

The original scale was developed by Coolidge (2006). Turkish Short Form was developed by Bilge in 2018. The scale consisted of 10 subscales, each corresponding to an Axis II personality disorder as named in the DSM, and 78 items in total, including two validity items. Each subscale was assessed concerning its total score. Higher scores indicated a higher tendency of personality disorder subject to the relevant subscale. In the present study, DPD, BPD, and OCPD subscales were used in the relevant analyses. The Cronbach Alpha reliability coefficients of the DPD, BPD, and OCPD subscales in the present study were .79, .78, and .73, respectively.

3.3. Data Analysis

Normality assumptions of the data were tested via skewness-kurtosis analysis (within the range of ± 1). Total scores of the Addictive-like Eating Behaviors Scale, Hedonistic Eating, Body Satisfaction, and Perceived Romantic Relationship Quality Scales fit the normal distribution. However, as the total score of the dependent personality disorder subscale of Coolidge Axis II Inventory – Plus Turkish Short Form did not fit the normal distribution, these scores were further analyzed according to their standard z scores to detect univariate outliers. Considering the z-score range of $-3/+3$, 11 univariate outliers were detected and removed from the data.

Data were also analyzed for multivariate outliers. Six multivariate outliers were identified by using Mahalanobis distance for a cut of score of 23.4, with $df= 7$ and $p < .001$. These six outliers were excluded from the data.

Data of the remaining 768 participants were analyzed by frequency analysis, Spearman correlation analysis, multiple linear regression, two-way ANOVA, and Mann-Whitney U analysis with $p < .05$ via SPSS (v. 25).

Collinearity and VIF values were checked for multiple linear regression analysis. It was decided that the analysis results were valid since it was seen that there was no collinearity between the scores of the outcome variable and the predictors, and the VIF value was below 2.5.

3.4. Procedure

Informed consent was obtained from all of the participants. Participants filled out the Addictive-like Eating Behaviors Scale, Coolidge Axis II Inventory – Plus Turkish Short Form, Hedonistic Eating, Body Satisfaction, and Perceived Romantic Relationship Quality Scales, and the Demographic Form, respectively.

4. Results and Discussion

4.1. Results

Seven hundred sixty-eight participants (58.6% female and 41.4% male; 56.6% single and 43.4% married) over the age of 18 ($M = 29.3$, $SD = 7.3$), who had a romantic relationship at least for six months, participated in the present study. The distribution of the participants' occupations was as follows: 66.2 % white collar, 12.4% student, 2.3 % worker, 4.4 % unemployed, and 14.7 % unspecified.

Descriptive statistics of the research variables are presented in Table 1:

Table 1. Descriptive statistics of research variables

Research Variables	Min. Value	Max. value	\bar{x}	s
Addictive-Like Eating Behaviors Scale	15	74	43.05	10.42
Perceived Romantic Relationship Quality Scale	16	42	34.99	5.85
Hedonistic Eating Scale	15	75	46.38	11.31
Body Satisfaction Scale	9	45	32.80	7.85

Coolidge Axis II Inventory Plus Turkish Short Form Borderline Personality Disorder Subscale	9	33	21.32	4.77
Coolidge Axis II Inventory Plus Turkish Short Form Obsessive-Compulsive Personality Disorder Subscale	9	35	19.44	5.44
Coolidge Axis II Inventory Plus Turkish Short Form Dependent Personality Disorder Subscale	7	25	13.08	4.04

4.2. Correlation Analysis

The correlational relationships between the research variables are presented in Table 2.

Table 2. Correlations between the research variables

	Addictive-like eating	Romantic rel. quality	Hedonistic eating	Body satisfaction	Borderline P.D.	Obsessive-compulsive P.D.	Dependent P.D.
Addictive-like eating	1						
Romantic rel. quality	-0.054	1					
Hedonistic eating	0.652***	0.008	1				
Body satisfaction	-0.547***	0.256***	-0.293***	1			
Borderline P.D.	0.395***	-0.253***	0.270***	-0.388***	1		
Obsessive-compulsive P.D.	0.345***	-0.162***	0.240***	-0.361***	0.677***	1	
Dependent P.D.	0.349***	-0.191***	0.241***	-0.477***	0.699***	0.642***	1

*N=768, *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001*

It was found that there was a positive relationship between addictive-like eating behavior tendency and hedonistic eating, borderline, obsessive-compulsive, and dependent personality disorder inclinations. Furthermore, addictive-like eating behavior tendency negatively correlated with body satisfaction; however, there was no statistically significant relationship between addictive-like eating behavior tendency and the perceived romantic relationship quality (Table 2).

The correlational relations between the research variables were re-examined by gender and marital status as well to find out any possible differentiations. The results were all compatible with those of the overall group, except one: addictive-like eating tendency

negatively correlated with perceived romantic relationship quality in the female participants' group (see supplementary materials).

4.3. Multiple Linear Regression Analysis

The results of the Multiple Linear Regression Analysis are presented in Table 3.

Table 3. Multiple linear regression analysis results regarding the predictive power of independent study variables on addictive-like eating tendency

D.V.	I.V.	B	Stand. Error of B	β	%95 C.I. Upper Boundary	%95 C.I. Lower Boundary	Part Correlation Coeff.	t	p
Addictive-Like Eating	Constant	31.734	2.082	-	27.647	35.822	-	15.24	0.00
	Hedonistic Eating	0.477	0.023	0.517	0.431	0.522	0.487	20.65	0.00
	Body Satisfaction	-0.464	0.035	-0.350	-0.533	-0.396	-0.315	-13.36	0.00
	Borderline P.D.	0.229	0.050	0.119	0.131	0.327	0.108	4.59	0.00

$R^2=0.574$ $F(3,764)=345.332$ $p<0.001$, $n=768$, $VIF<2.5$, stepwise method was used

The results showed that the model was statistically significant ($F(3,764)=345,332$; $p<0.001$) and accounted for approximately 57.5% of the total variance of the addictive-like eating tendency. 57.5% of the total variance of addictive-like eating was explained by hedonistic eating, body satisfaction, and BPD disposition. Hedonistic eating, body satisfaction, and BPD disposition alone explained 24%, 10%, and 1% of the total variance in addictive-like eating tendencies, respectively, in case other variables in the model held constant (Table 3).

Multiple regression analyses were performed concerning gender and marital status, and the results were in line with those of the overall participant group (see Supplementary Materials).

4.4. Group Comparisons

Addictive-like eating and Hedonistic Eating tendencies of normal weight/thin ($BMI < 25$) and overweight ($BMI \geq 25$) groups were compared by the Mann-Whitney U test as the BMI of the participants did not distribute normally. The BMI of the participants was calculated by the researchers based on the participants' self-reports of their height and weight (weight (kilo)/ height (m^2)).

The respective results are presented in Table 4.

Table 4. Comparison of participants' addictive eating and hedonistic eating scores by body mass index

Variable	BMI	n	Median	1 st quartile	3 rd quartile	U	z	p
Addictive-like eating	<= 25	458	43.00	35.00	51.00	42061.00	-9.265	0.000
	>25	304						
Hedonistic eating	<= 25	458	46.00	39.00	53.00	55442.000	-4.766	0.000
	>25	304						

Results revealed that both addictive-like eating and hedonistic eating tendencies of the participant group with BMI ≥ 25 were significantly higher than those of the participant group with BMI <25 (Table 4).

Possible differentiations regarding addictive-like eating tendencies by gender and marital status were also examined by two-way analysis of variance (ANOVA). Results indicated that neither the main effects of gender ($F = 0.235, p > 0.05$) and marital status ($F = 0.000, p > 0.05$) nor their interaction ($F = 0.490, p > 0.05$) had a significant effect on addictive-like eating behavior tendencies.

4.5. Discussion

Addictive-like eating has only recently become a topic of interest for researchers and has not yet been explored deeply in the national literature. Based on the idea that addictive-like eating might be one of the potential causes of obesity, it was considered that exploring the factors related to this behavior would be beneficial in terms of both psychotherapy process management and prevention studies. For this purpose, in the present study, addictive-like eating inclination was examined in terms of BPD, DPD, and OCPD tendencies, body satisfaction, hedonistic eating, and romantic relationship quality, and as demonstrated below, was tried to be discussed holistically and comprehensively.

In line with our expectation (H1), results yielded a negative association between addictive-like eating and body satisfaction; however, contradictory to our expectation (H1), there was not a significant relationship between perceived romantic relationship quality and addictive-like eating. Correlational analysis results for gender and marital status groups were in line with those of the overall participant group, except that perceived romantic relationship quality negatively correlated with addictive-like eating in the female participant group. The relevant finding for female participants was compatible with that of the studies examining the

association of satisfaction and/or quality of a romantic relationship with impaired eating or eating disorders (e.g., Markey et al., 2001; Tolmacz et al., 2021). As far as we know, the relationship between addictive-like eating and romantic relationship quality has not been studied yet; thus, this finding would be considered a new contribution to the literature. Considering that the participants of the present study were not diagnosed with any eating disorder and the studies examining couple relationships in the literature were generally conducted on couples with an eating disorder in one of the partners (e.g., Evans and Wertheim, 1998; Whisman et al., 2012), the non-significant result of the correlation analysis for the overall participants might be interpreted as that the romantic relationship quality of the present study participants might be less affected compared to the eating disorder patient group as they experienced less stress. The result regarding body satisfaction was also consistent with the literature findings (e.g., Imperatori et al., 2018; Şanlıer et al., 2016; Wu et al., 2020). Previous studies on this subject were generally carried out with the participation of university students. The generalizability of the related present study findings was higher than that of the previous studies for the diversity of the participants' occupations.

Consistent with our expectation (H 2), it was found that addictive-like eating tendencies positively correlated with hedonistic eating, borderline, obsessive-compulsive, and dependent personality disorder dispositions. These findings were compatible with those of the literature concerning food addiction-hedonistic eating (e.g., Laurent & Sibold, 2016; Loxton & Tipman, 2017), eating disorders-BPD (Aliloo et al., 2018; Murphy et al., 2014; Sansone et al., 2004), both eating disorders and addictions-OCPD (Anderluh et al., 2003; APA, 2013; Suzuki et al., 2002), and addictive-like eating-DPD inclinations relationships (eg, Lent & Swencionis, 2012; Wonderlich et al., 1990). The number of studies examining the relationship between addictive-like eating and DPD dispositions was quite limited, and as far as we know, no studies were exploring the relationship between addictive-like eating tendencies and borderline and obsessive-compulsive personality disorder inclinations. Considering these mentioned gaps in the literature, those relevant findings of the present study seemed unique and contributing. Moreover, the results indicated that those mentioned relationships did not differ either by gender or marital status. There were no studies that directly explored those relationships in the literature, to the best of our knowledge. Future research was recommended to get a clear perspective of the topic.

Furthermore, results revealed that approximately 57.5% of the total variance in addictive-like eating tendency was explained by hedonistic eating, body satisfaction, and BPD

disposition. These findings were partially consistent with our expectations (H 3). Results regarding the predictive power of these mentioned factors on addictive-like eating tendencies by gender and marital status were in line with those of the overall sample (see supplementary Materials). These findings were supported by the previous studies directly in terms of hedonic hunger/hedonistic eating (e.g., Davis & Loxton, 2014; Laurent & Sibold, 2016; Loxton & Tipman, 2017) and body dissatisfaction (Bornioli et al., 2019; Şanlıer et al., 2016; Wu et al., 2020) and indirectly regarding BPD tendency in terms of its relationship with impulsivity (e.g., Tang et al., 2019; Wolz et al., 2016; Wonderlich et al., 1990).

Incompatible with our expectation (H 3), results showed that OCPD and DPD dispositions were not significant predictors of addictive-like eating tendencies. There were studies both revealing the positive relationship between eating disorders and addictions and OCPD patterns (e.g., Lüscher et al., 2020; Jiménez-Murcia et al., 2007; Suzuki et al., 2002), as well as the ones yielding a non-significant or opposite result (e.g., Lüscher et al., 2020; Galanti et al., 2007; Medeiros & Grant, 2018). However, as mentioned before, the present study was the first one, to the best of our knowledge, that explored this relationship concerning addictive-like eating.

Furthermore, although there were few studies indicating the positive relationship between dependent personality traits and food addiction (Lent & Swencionis, 2012) or the comparatively high prevalence of dependent personality disorder in eating disorders (Wonderlich et al., 1990), the aforementioned studies were mainly carried out by the participation of the related patient groups, not the normal population as it was the case in the present study. The present study did not aim to diagnose psychopathology but to focus on a behavioral tendency, and the mentioned sample difference in quality might have caused the incompatible results related to DPD tendency. It was considered that the findings of the present study on OCPD and DPD tendencies might still contribute to the literature in terms of providing new data and inspiring future research on that topic. Future research was recommended to get a better understanding of the predictive relationships between addictive-like eating and OCPD and DPD dispositions.

Moreover, results revealed that both addictive-like eating behavior and hedonistic eating tendencies of the participant group with a BMI of 25 or above were higher than those of the group with a BMI of below 25. These results were in line with those of a couple of previous studies (e.g. Joyner et al., 2015; Kaur & Jensen, 2021; Şanlıer et al., 2016). It would be an

overgeneralization to argue that addictive-like eating was the sole reason of being overweight/obese (Pursey et al., 2014), but still, the results suggested that addictive-like eating might be one of the primary factors related to obesity and should be considered in obesity prevention programs. Furthermore, the results indicated that addictive-like eating tendencies did not differ by either gender or marital status. Findings in the literature on this subject were also contradictory (e.g., Carr et al., 2020; Schulte & Gearhardt, 2018; Şanlıer et al., 2016). Future research was recommended to explore the possible differentiations in addictive-like eating tendencies by different sociodemographic factors.

5. Suggestions and Conclusion

This study seemed important and innovative as, although there were some studies on addictive-like eating and the mentioned concepts in the literature, as far as we know, there was no study examining these concepts together. Furthermore, studies on addictive-like eating were quite limited for the Turkish sample. Moreover, previous studies, both on impaired eating and addiction-like eating, were generally conducted only on women. In the present study, addictive-like eating was explored in terms of both genders, and the number of male and female participants was close. It was considered that examining demographic variables such as marital status, gender, and body mass index within the scope of addictive-like eating made the present study multidimensional and comprehensive. The present study seemed to provide a theoretical contribution to the literature and inspiration for further research due to its stated features.

Another possible contribution of the present study was the assessment process of the patient groups that might be encountered in the clinical practice. Based on the results of the present study, it was suggested that the evaluation of individuals exhibiting addictive-like eating behaviors in terms of deterioration in body satisfaction, hedonistic eating tendency, and DPD, OCPD, but especially potential BPD dispositions, would help the clinicians following a comprehensive treatment plan and sustaining more efficiency for the psychotherapy processes and outcomes.

One of the limitations of the present study was that only adults participated in the present study. Future research on the addictive-like eating tendency of children and adolescents might be beneficial in terms of clarifying the related dynamics and forming more comprehensive protective programs for behavioral change against obesity. Another limitation of the present study was that the participants were selected based on accessibility and voluntariness. This selection method limited the generalizability of our research findings. This limitation was tried

to be overcome by increasing the variety of social media channels that were used to collect data, enabling the participation of people from different occupations. Furthermore, BMI calculations were based on the participants's self-reports that would possibly be affected by the social bias.

The present study, as mentioned before, did not aim to diagnose addictive-like eating/food addiction; it rather focused on tendencies in a normal participant group. It was recommended to replicate the present study with the participation of a patient group with extremely addictive-like behaviors, as the results might differ depending on the sample. Future research would also use more accurate BMI evaluations other than self-report to overcome the social bias problem. Moreover, future studies would also include a life stress or depression scale in their studies to explore its relationship with addictive-like eating.

References

- Aliloo, M. M., Nosratabad, T. H. & Vazifehkhori, A. K. (2018). The role of impulsivity, sensitivity to reward and anhedonia in distinction people with borderline personality disorder from ordinary people. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 24(2), 136-147.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*, 5th ed. Arlington: American Psychiatric Association.
- Amodeo, M. (2015). The addictive personality. *Substance Use & Misuse*, 50(8-9), 1031-1036. <https://doi.org/10.3109/10826084.2015.1007646>
- Anderluh, M. B., Tchanturia, K., Rabe-Hesketh, S. & Treasure, J. (2003). Childhood obsessive-compulsive personality traits in adult women with eating disorders: Defining a broader eating disorder phenotype. *The American Journal of Psychiatry*, 160(2), 242-247. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.160.2.242>
- Arcelus, J., Yates, A. & Whiteley, R. (2012). Romantic relationships, clinical and subclinical Eating disorders: A review of the literature. *Sexual and Relationship Therapy*, 27(2), 147-161. <https://doi.org/10.1080/14681994.2012.696095>
- Atik, D., Neşe, A. & Özcan Yüce, U. (2019). Scale development study: Hedonistic Eating Scale. *Acta Medica Antalya*, 3(2), 147-153. <https://doi.org/10.30565/medalanya.545200>.
- Avalos, L., Tylka, T.L. & Wood-Bacalow, N. (2005). The body appreciation scale: Development and psychometric evaluation. *Body Image*, 2, 285-297. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2005.06.002>
- Bakalım, O. & Taşdelen-Karçkay, A. (2016). Body Appreciation Scale: Evaluation of factor structure and psychometric properties among male and female Turkish University Students. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 410-422. <https://doi.org/10.17860/efd.38032>.

- Barbano, M. F. & Cador, M. (2005). Various aspects of feeding behavior can be partially dissociated in the rat by the incentive properties of food and the physiological state. *Behavioral Neuroscience*, 119(5), 1244-1253. <https://doi.org/10.1037/0735-7044.119.5.1244>.
- Berenson, A. B., Laz, T. H., Pohlmeier, A. M., Rahman, M., & Cunningham, K. A. (2015). Prevalence of food addiction among low-income reproductive-aged women. *Journal of Women's Health*, 24(9), 740-744. <https://doi.org/10.1089/jwh.2014.5182>
- Bilge, Y. (2018). DSM-5 kişilik bozuklukları için kısa bir ölçek: Coolidge Eksen II Envanteri Plus Türkçe Kısa Formu'nun geliştirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 14-21. <https://doi.org/10.5455/apd.302642951>.
- Blundell, J. E. & Finlayson, G. (2011). Food addiction not helpful: The hedonic component implicit wanting is important. *Addiction*, 106, 1216-1218. DOI: 10.1111/j.1360-0443.2011.03413.x
- Bornioli, A., Lewis-Smith, H., Smith, A., Slater, A. & Bray, I. (2019). Adolescent body dissatisfaction and disordered eating: Predictors of later risky health behaviors. *Social Science & Medicine*, 238, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.112458>.
- Bornovalova, M. A., Leujez, C. W., Daughters, S. B., Rosenthal, M. Z. & Lynch, T. R. (2005). Impulsivity is a common process across borderline personality and substance use disorders. *Clinical Psychology Review*, 25(6), 790-812. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2005.05.005>
- Burrows, T., Verdejo-Garcia, A., Carter, A., Brown, R. M., Andrews, Z. B., Dayas, C. V., Hardman, C. A., Loxton, N., Sumithran, P. & Whatnall, M. (2020). Health professionals and health professional trainees' views on addictive-like eating behaviors: A cross-sectional study. *Nutrients*, 12(9), 2860-2875. <https://doi.org/10.3390/nu12092860>.
- Bussolotti, D., Fernández-Aranda, F., Solano, R., Jiménez-Múrcia, S., Turón, V. & Vallejo, J. (2002). Marital status and eating disorders: An analysis of its relevance. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(6), 1139-1145. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(02\)00336-7](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(02)00336-7)
- Butler, E. A., Young, V. J., & Randall, A. K. (2010). Suppressing to please, eating to cope: The effect of overweight women's emotion suppression on romantic relationships and eating. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 29(6), 599-623. <https://doi.org/10.1521/jscp.2010.29.6.599>
- Cappelleri, J. C., Bushmakin, A. G., Gerber, R. A., Leidy, N. K., Sexton, C. C., Karlsson, J., & Lowe, M. R. (2009). Evaluating the Power of Food Scale in obese subjects and general sample of individuals: development and measurement properties. *International Journal of Obesity*, 33, 913-922. <https://doi.org/10.1038/ijo.2009.107>.
- Carr, M. M., Schulte, E. M., Saules, K. K. & Gearhardt, A. N. (2020). Measurement invariance of modified Yale Food Addiction Scale 2.0 across gender and racial groups. *Assessment*, 27(2), 356-364. <https://doi.org/10.1177/1073191118786576>.
- Collins, R., Haracz, K., Leary, M., Rollo, M. & Burrows, T. (2021). No control and overwhelming cravings: Australian adults' perspectives on the experience of food addiction. *Appetite*, 159, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.105054>.

- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.155>.
- Coolidge, F.L. (2006). *Coolidge Axis II Inventory Plus-Revised; Manual*. Colorado Springs, CO: Author.
- Crandall, C. S. & Schiffhauer, K. L. (1998). Anti-fat prejudice: Beliefs, values, and American culture. *Obesity Research*, 6(6), 458-460. <https://doi.org/10.1002/j.1550-8528.1998.tb00378.x>
- Cullen, A. J., Barnett, A., Komesaroff, P. A., Brown, W., O'Brien, K. S. & Hall, W. (2017). A qualitative study of overweight and obese Australians' views of food addiction. *Appetite*, 115, 62-70. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2017.02.013>.
- Dailey, R. M. (2018). Exploring the role of the romantic relationship context in weight loss. *Journal of Social and Personal Relationships*, 35(5), 679-701. <https://doi.org/10.1177/0265407517693430>.
- Dane, A., & Bhatia, K. (2023). The social media diet: A scoping review to investigate the association between social media, body image and eating disorders amongst young people. *PLOS Global Public Health*, 3(3), 1-26. <https://doi.org/10.1371/journal.pgph.0001091>.
- Davis, C. (2013). Compulsive overeating as an addictive behavior: Overlap between food addiction and binge eating disorder. *Current Obesity Reports*, 2, 171-178. <https://doi.org/10.1007/s13679-013-0049-8>
- Davis, C. & Claridge, G. (1998). The eating disorders as addiction: A psychobiological perspective. *Addictive Behaviors*, 23(4), 463-475. [https://doi.org/10.1016/S0306-4603\(98\)00009-4](https://doi.org/10.1016/S0306-4603(98)00009-4)
- Davis, C., & Loxton, N. J. (2014). A Psycho-Genetic Study of Hedonic Responsiveness in Relation to "Food Addiction". *Nutrients*, 6(10), 4338-4353. <https://doi.org/10.3390/nu6104338>
- Demir, D., Bektaş, M., Demir, S. & Bektaş, İ. (2021). Psychometric properties of the Turkish version of the addiction-like eating behavior scale for university students. *Current Psychology*, 40, 2590-2598. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00664-w>
- DiFeliceantonio, A. G., Coppin, G., Rigoux, L., Thanarajah, S. E., Dagher, A., Tittgemeyer, M. & Small, D. M. (2018). Supra-additive effects of combining fat and carbohydrate on food reward. *Cell Metabolism*, 28(1), 33-44. <https://doi.org/10.1016/j.cmet.2018.05.018>.
- Di Segni, M., Patrono, E., Patella, L., Puglisi-Allegra, S. & Ventura, R. (2014). Animal models of compulsive eating behavior. *Nutrients*, 6(10), 4591-4609. <https://doi.org/10.3390/nu6104591>
- Eichen, D. M., Chen, E., Boutelle, K. N. & McCloskey, M. S. (2017). Behavioral evidence of emotion dysregulation in binge eaters. *Appetite*, 111, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2016.12.021>.
- El-Akabawy, G., Abukhaled, J. K., Alabdullah, D. W., Aleban, S. A., Almuqhim, S. A., & Assiri, R. A. (2022). Prevalence of eating disorders among Saudi female university

- students during the COVID-19 outbreak. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 17(3), 392-400. <https://doi.org/10.1016/j.jtumed.2022.02.001>
- Elfhag, K. & Morey, L.C. (2008). Personality traits and eating behavior in the obese: Poor self control in emotional and external eating but personality assets in restrained eating. *Eating Behaviors*, 9(3), 285-293. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2007.10.003>
- Espel-Hyunh, H. M., Muratore, A. F. & Lowe, M. R. (2018). A narrative view of the construct of hedonic hunger and its measurement by the Power of Food Scale. *Obesity Science & Practice*, 4(3), 238-249. [10.1002/osp4.161](https://doi.org/10.1002/osp4.161)
- Evans, L. & Wertheim, E. H. (1998). Intimacy patterns and relationship satisfaction of women with eating problems and the mediating effects of depression, trait anxiety and social anxiety. *Journal of Psychosomatic Research*, 44(3-4), 355-365. [https://doi.org/10.1016/S00223999\(97\)00260-2](https://doi.org/10.1016/S00223999(97)00260-2).
- Feig, E. H., Piers, A. D., Kral, T. V. E. & Lowe, M. R. (2018). Eating in the absence of hunger is related to loss of control eating, hedonic hunger, and short term weight gain in normal-weight women. *Appetite*, 123, 317-324. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.01.013>.
- Fletcher, G. J. O., Simpson, J. A., ve Thomas, G. (2000). The measurement of Perceived Relationship Quality Components: A confirmatory factor analytic approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(3), 340-354. <https://doi.org/10.1177/0146167200265007>.
- Freire, G. L. M., Da Silva Paulo, J. R., Da Silva, A. A., Batista, R. P. R., Alves, J. F. N. & Do Nascimento Junior, J.R.A. (2020). Body dissatisfaction, addiction to exercise and risk behaviour for eating disorders among exercise practitioners. *Journal of Eating Disorders*, 8, 1-9. <https://doi.org/10.1186/s40337-020-00300-9>
- Fortuna, J. L. (2012). The obesity epidemic and food addiction: Clinical similarities to drug dependence. *Journal of Psychoactive Drugs*, 44(1), 56-63. <https://doi.org/10.1080/02791072.2012.662092>
- Gagnon-Girouard, M. P., Gagnon, C., Bégin, C., Provencher, V., Tremblay, A., Boivin, S. & Lemieux, S. (2010). Couple dissatisfaction and eating profile: A mediation effect of coping style. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 15, 240-246. <https://doi.org/10.1007/BF03325305>.
- Galanti, K., Gluck, M. E. & Geliebter, A. (2007). Test meal intake in obese binge eaters in relation to impulsivity and compulsivity. *International Journal of Eating Disorders*, 40(8), 727-732. <https://doi.org/10.1002/eat.20441>.
- Garyfallos, G., Katsigiannopoulos, K., Adamopoulou, A., Papazisis, G., Karastergiou, A. & Bozikas, V. P. (2010). Comorbidity of obsessive-compulsive disorder with obsessive compulsive personality disorder: Does it imply a specific subtype of obsessive-compulsive disorder? *Psychiatry Research*, 177(1-2), 156-160. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2010.01.006>
- Gearhardt, A. N., Corbin, W. R., & Brownell, K. D. (2009). Food addiction: An examination of the diagnostic criteria for dependence. *Journal of Addiction Medicine*, 3(1), 1-7. <https://doi.org/10.1097/adm.0b013e318193c993>.

- Gleaves, D. H. & Carter, J. D. (2008). Adolescent addiction: Epidemiology, assessment and treatment (First press). Essau, C.A. ve Delfabbro, P (Eds.), *Eating addiction* (ss. 179-206). Academic Press Elsevier.
- Godt, K. (2002). Personality disorders and eating disorders: The prevalence of personality disorders in 176 female outpatients with eating disorders. *European Eating Disorders Review*, 10(2), 102-109. <https://doi.org/10.1002/erv.441>.
- Goldier, L. R. & Park, R. J. (2015). Does compulsive behavior in Anorexia Nervosa resemble an addiction? A qualitative investigation. *Frontiers in Psychology*, 6, 1-12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01608>.
- Goodman, A. (1990). Addiction: Definition and implications. *British Journal of Addiction*, 85(11), 1403-1408. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1990.tb01620.x>
- Goodwin, B.C., Browne, M., Rockloff, M. & Loxton, N. (2016). Differential effects of reward drive and rash impulsivity on the consumption of a range of hedonic stimuli. *Journal of Behavioral Addictions*, 5(2), 192-203. <https://doi.org/10.1556/2006.5.2016.047>
- Gore, W. L., Presnall, J. R., Miller, J. D., Lynam, D. R., & Widiger, T. A. (2012). A five-factor measure of dependent personality traits. *Journal of Personality Assessment*, 94(5), 488–499. <https://doi.org/10.1080/00223891.2012.670681>
- Griffiths, M. D. (2017). The myth of ‘addictive personality’. *Global Journal of Addiction & Rehabilitation Medicine*, 3(2), 1-3. DOI: 10.19080/GJARM.2017.03.555610
- Hauck, C., Cook, B. & Ellrott, T. (2020). Food addiction, eating addiction and eating disorders. *Proceedings of the Nutrition Society*, 79(1), 103-112. <https://doi.org/10.1017/S0029665119001162>
- Hebebrand, J., Albayrak, Ö., Adan, R., Antel, J., Dieguez, C., de Jong, J., Leng, G., Menzies, J., Mercer, J. G., Murphy, M., van der Plasse, G. & Dickson, S. L. (2014). “Eating addiction”, rather than “food addiction”, better captures addictive-like eating behavior. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 47, 295-306. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2014.08.016>.
- Herb, K. M. (2019). Core features and conceptualization of addictive-like eating: A network analytic approach. Eastern Michigan University ProQuest Dissertations Publishing (Masters thesis).
- Herman, C.P. & Polivy, J. (2010). Sex and Gender Differences in Eating Behavior. In: Chrisler, J., McCreary, D. (eds). *Handbook of Gender Research in Psychology*. (ss. 455-469). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1465-1_22.
- Ifland, J. R., Preuss, H. G., Marcus, M. T., Rourke, K. M., Taylor, W. C., Burau, K., Jacobs, W. S., Kadish, W. & Manso, G. (2009). Refined food addiction: A classic substanceuse disorder. *Medical Hypotheses*, 72(5), 518-526. <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2008.11.035>.
- Imperator, C., Mancini, M., Marca, G.D., Valenti, E.M., & Farina, B. (2018). Feedback Based Treatments for Eating Disorders Related Symptoms: A Systematic Review of the Literature. *Nutrients*, 10, 1806. <https://doi.org/10.3390/nu10111806>

- Ivezaj, V., Widemann, A. A., Lawson, J. & Grilo, C. M. (2019). Food addiction in sleeve gastrectomy patients with loss-of-control eating. *Obesity Surgery*, 29, 2071-2077. <https://doi.org/10.1007/s11695-019-03805-8>.
- İnceoğlu, I., Franzen, U., Backmund, H. & Gerlinghoff, M. (2000). Personality disorders in patients in a day-treatment programme for eating disorders. *European Eating Disorders Review*, 8(1), 67-72. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)10990968\(200002\)8:1<67::AID-ERV326>3.0.CO;2-U](https://doi.org/10.1002/(SICI)10990968(200002)8:1<67::AID-ERV326>3.0.CO;2-U).
- Jiménez-Murcia, S., Fernández-Aranda, F., Raich, R. M., Alonso, P., Krug, I., Jaurrieta, N. Álvarez-Moya, E., Labad, J., Menchón, J. M. & Vallejo, J. (2007). Obsessive-compulsive and eating disorders: Comparison of clinical and personality features. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 61(4), 385-391. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1819.2007.01673.x>
- Joyner, M. A., Gearhardt, A. N. & White, M. A. (2015). Food craving as a mediator between addictive-like eating and problematic eating outcomes. *Eating Behaviors*, 19, 98-101. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2015.07.005>
- Kaur, K. & Jensen, C.D. (2021). Does hedonic hunger predict eating behavior and body mass in adolescents with overweight or obesity? *Children's Healthcare*, 51(2), 184-198. <https://doi.org/10.1080/02739615.2021.1983435>
- Kıcalı, G. D. (2015). Üniversite öğrencilerinde beslenme alışkanlıkları ve yeme bağımlılığının farklı kişilik özellikleri ve psikiyatrik belirtilerle ilişkisinin incelenmesi. (Uzmanlık Tezi). Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi
- Kienast, T., Stoffers, J., BERPohl, F., & Lieb, K. (2014). Borderline Personality Disorder and Comorbid Addiction. *Deutsches Aertzblatt International*, 111(16), 280-286. <https://doi.org/10.3238/arztebl.2014.0280>.
- Lacroix, E. & Von Ranson, K. M. (2020). Lived experience and defining addictive-like eating: A synthesis of qualitative research. *Current Addiction Reports*, 7, 437-445. <https://doi.org/10.1007/s40429-020-00343-7>.
- Laurent, J. S. & Sibold, J. (2016). Addictive-like eating, body mass index, and psychological correlates in a community sample of preadolescents. *Journal of Pediatric Healthcare*, 30(3), 216-223. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2015.06.010>.
- Levallius, J., Monell, E., Birgegård, A., Clinton, D., & Forsen Mantilla, E. (2022). Binge eating and addictive-like behaviours in males and females. *Psychological Reports*, 125(1), 148-166. <https://doi.org/10.1177/0033294120971750>
- Lent, M. R. & Swencionis, C. (2012). Addictive personality and maladaptive eating behaviors in adults seeking bariatric surgery. *Eating Behaviors*, 13(1), 67-70. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2011.10.006>.
- Linville, D., Cobb, E., Shen, F. & Stadelman, S. (2015). Reciprocal influence of couple dynamics and eating disorders. *Journal of Marital and Family Therapy*, 42(2), 326-340. <https://doi.org/10.1111/jmft.12133>
- Lowe, M. R. & Butryn, M. L. (2007). Hedonic hunger: A new dimension of appetite? *Physiology and Behavior*, 91(4), 432-439. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2007.04.006>.

- Lowe, M. R., Arigo, D., Butryn, M. L., Gilbert, J. R., Sarwer, D. & Stice, E. (2016). Hedonic hunger prospectively predicts onset and maintenance of loss of control eating among college women. *Health Psychology*, 35(3), 238-244. <https://doi.org/10.1037/hea0000291>.
- Loxton, N. & Tipman, R. J. (2017). Reward sensitivity and food addiction in women. *Appetite*, 115, 28-35. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2016.10.022>.
- Lüscher, C., Robbins, T. W. & Everitt, B. J. (2020). The transition to compulsion in addiction. *Nature Reviews Neuroscience*, 21, 247-263. <https://doi.org/10.1038/s41583-020-0289z>
- Manasse, S. M., Espel, H. M., Forman, E. M., Ruocco, A. C., Juarasico, A. S., Butryn, M. L., Zhang, F. & Lowe, M. R. (2015). The independent and interacting effects of hedonic hunger and executive function on binge eating. *Appetite*, 89, 16-21. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.01.013>.
- Markey, C. N., Markey, P. M. & Birch, L. L. (2001). Interpersonal predictors of dieting practices among married couples. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 464-475. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.15.3.464>.
- Maranon, I., Echeburua, E. & Grijalvo, J. (2004). Prevalence of personality disorders in patients with eating disorders: A pilot study using the IPDE. *European Eating Disorders Review*, 12(4), 217-222. <https://doi.org/10.1002/erv.578>
- Meadows, A., Nolan, L. J. ve Higgs, S. (2017). Self-perceived food addiction: Prevalence, predictors and prognosis. *Appetite*, 114, 282-298. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2017.03.051>.
- Medeiros, G. C. & Grant, J. E. (2018). Gambling disorder and obsessive-compulsive personality disorder: A frequent but understudied comorbidity. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(2), 366-374. <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.50>.
- Meule, A., Lutz, A., Vögele, C. & Kübler, A. (2012). Women with elevated food addiction symptoms show accelerated reactions, but no impaired inhibitory control, in response to pictures of high-calorie food cues. *Eating Behaviors*, 13(4), 423-428. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2012.08.001>.
- Mills, J. G., Thomas, S. J., Larkin, T. A. & Deng, C. (2020). Overeating and food addiction in Major Depressive Disorder: Links to peripheral dopamine. *Appetite*, 148, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.104586>.
- Moore, D. D.; Lin, C. & Cooper, C. E. (2021). A need of further training for marriage and family therapy students on food addiction and related eating disorders. *The Qualitative Report*, 26(10), 3046-3066. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2021.4533>.
- Murphy, C. M., Stojek, M. K. & MacKillop, J. (2014). Interrelationships among impulsive personality traits, food addiction and Body Mass Index. *Appetite*, 73, 45-50. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2013.10.008>.
- Najem, J., Saber, M., Aoun, C., El Osta, N., Papazian, T. & Khabbaz, L. R. (2020). Prevalence of food addiction and association with stress, sleep quality and chronotype: A cross sectional survey among university students. *Clinical Nutrition*, 39(2), 533-539. <https://doi.org/10.1016/j.clnu.2019.02.038>.

- Nederkoorn, C., Dassen, F. C. M., Franken, L., Resch, C. & Houben, K. (2015). Impulsivity and overeating in children in the absence and presence of hunger. *Appetite*, 93, 57-61. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.03.032>.
- Neighbors, L.A. & Sobal, J. (2007). Prevalence and magnitude of body weight and shape dissatisfaction among university students. *Eating Behaviors*, 8(4), 429-439. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2007.03.003>
- Oulette, A.S., Rodrigue, C., Lemieux, S., Tchernof, A., Biertho, L. & Bégin, C. (2017). An examination of the mechanisms and personality traits underlying food addiction among individuals with severe obesity awaiting bariatric surgery. *Eating and Weight Disorders Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 22, 633-640. <https://doi.org/10.1007/s40519-0170440-7>.
- Peterson, C. B., Thuras, P., Ackard, D. M., Mitchell, J. E., Berg, K., Sandager, N., Wonderlich, S. A., Pederson, M. W. & Crow, S. J. (2010). Personality dimensions in bulimia nervosa, binge eating disorder, and obesity. *Comprehensive Psychiatry*, 51(1), 31-36. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2009.03.003>
- Poulton, A. & Hester, R. (2020). Transition to substance use disorders: Impulsivity for reward and learning from reward. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 15(10), 1182-1191. <https://doi.org/10.1093/scan/nsz077>
- Pratt, K. J., Balk, E. K., Ferriby, M., Wallace, L., Noria, S. & Needleman, B. (2016). Bariatric surgery candidates' peer and romantic relationships and associations with health behaviors. *Obesity Surgery*, 26, 2764-2771. <https://doi.org/10.1007/s11695-016-2196-y>
- Puhl, R., Latner, J., O'Brien, K., Luedicke, J., Danielsdottir, S. & Forhan, M. (2015). A multinational examination of weight bias: predictors of anti-fat attitudes across four countries. *International Journal of Obesity*, 39, 1166-1173. <https://doi.org/10.1038/ijo.2015.32>
- Pursey, K. M., Stanwell, P., Gearhardt, A. N., Collins, C. E. & Burrows, T. L. (2014). The prevalence of food addiction as assessed by the Yale Food Addiction Scale: A systematic review. *Nutrients*, 6(10), 4552-4590. <https://doi.org/10.3390/nu6104552>.
- Rø, Ø., Martinsen, E. W., Hoffart, A., Sexton, H. & Rosenvinge, J. H. (2005). Interaction of personality disorders and eating disorders: A two-year prospective study of patients with longstanding eating disorders. *International Journal of Eating Disorders*, 38(2), 106-111. <https://doi.org/10.1002/eat.20083>
- Rolls, B. J., Fedoroff, I. C., & Guthrie, J. F. (1991). Gender differences in eating behavior and body weight regulation. *Health Psychology*, 10(2), 133. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.10.2.133>
- Romero, X., Agüera, Z., Granero, R., Sánchez, I., Riesco, N., Jiménez-Murcia, S., Gisbert Rodríguez, M., Sánchez-Gonzalez, J., Casalé, G., Baenas, I., Valenciano-Mendoza, E., Menchon, J.M., Gearhardt, A. N., Dieguez, C. & Fernández-Aranda, F. Is food addiction a predictor of treatment outcome among patients with eating disorder? *European Eating Disorders Review*, 27(6), 700-711. <https://doi.org/10.1002/erv.2705>

- Ruddock, H. K., Christiansen, P., Halford, J. C. G. & Hardman, C. A. (2017). The development and validation of the Addiction-Like Eating Behaviour Scale. *International Journal of Obesity*, 1(11), 1710-1717. <https://doi.org/10.1038/ijo.2017.158>.
- Ruddock, H. K., Dickson, J. M., Field, M. & Hardman, C.A. (2015). Eating to live or living to eat? Exploring the causal attributions of self-perceived food addiction. *Appetite*, 95, 262-268. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.07.018>.
- Sağkal, A. S. & Özdemir, Y. (2018). Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği'nin (ARİKÖ) Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46, 22-40. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.329888>.
- Sansone, R. A., Levitt, J. L. & Sansone, L. A. (2004). The prevalence of personality disorders among those with eating disorders. *Eating Disorders*, 13(1), 7-21. <https://doi.org/10.1080/10640260590893593>
- Schulte, E. M. & Gearhardt, A. N. (2018). Associations of food addiction in an sample recruited to be nationally representative of the United States. *European Eating Disorders Review*, 26(2), 112-119. <https://doi.org/10.1002/erv.2575>.
- Schulte, E. M., Potenza, M. N. & Gearhardt, A. N. (2017). A commentary on the “eating addiction” versus “food addiction” perspectives on addictive-like food consumption. *Appetite*, 115, 9-15. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2016.10.033>.
- Stanford, F. C., Tauqeer, Z. & Kyle, T. K. (2018). Media and its influence on obesity. *Current Obesity Reports*, 7, 186-192. <https://doi.org/10.1007/s13679-018-0304-0>
- Stice, E. & Shaw, H. E. (2002). Role of body dissatisfaction in the onset and maintenance of eating pathology: A synthesis of research findings. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(5), 985-993. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(02\)00488-9](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(02)00488-9).
- Suzuki, K., Muratamatsu, T., Takeda, A. & Shirakura, K. (2002). Co-occurrence of obsessive compulsive personality traits in young and middle-aged Japanese alcohol-dependent men. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 26(8), 1223-1227. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.2002.tb02659.x>.
- Şanlıer, N., Türközü, D. & Toka, O. (2016). Body image, food addiction, depression and body mass index in university students. *Ecology of Food and Nutrition*, 55(6), 491-507. <https://doi.org/10.1080/03670244.2016.1219951>.
- Şarahman, C. (2019). Yetişkin bireylerin hedonik açlık durumlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yüksek lisans tezi)*
- Tang, C. S., Gan, Y., Ko, J., Kwon, J., Wu, A., Yan, E. & Yogo, M. (2019). The associations among emotional factors, personality traits, addiction-like eating: A study on university students in six Asian countries/regions. *International Journal of Eating Disorders*, 54(2), 125-131. <https://doi.org/10.1002/eat.23298>.
- Tekin, A., Yetkin, A. & Gürsoy, Ç. (2018). Genç erişkinlerde yeme bağımlılığı ile dürtüsellik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(4), 171-178. <https://doi.org/10.26453/otjhs.416562>.
- Tolmacz, R., Bachner-Melman, R., Lev-Ari, L. & Brondvine, D. (2022). Associations between pathological eating, relational attitudes and satisfaction in romantic

- relationships. *Eating and Weight Disorders*, 27, 1385–1393.
<https://doi.org/10.1007/s40519-021-01283-5>
- Tran, H., Poinsoot, P., Guillaume, S., Delaunay, D., Bernetiere, M., Bégin, C., Fourneret, P., Peretti, N. & Iceta, S. (2020). Food addiction as a proxy for Anorexia Nervosa severity: New data based on the Yale Food Addiction Scale 2.0. *Psychiatry Research*, 293, 1-8.
<https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113472>
- Van den Broucke, S. & Vandereycken, W. (1988). Anorexia and bulimia nervosa in married patients: A review. *Comprehensive Psychiatry*, 29(2), 165-173. 10.1016/0010-440x(88)90010-7.
- Van Dillen, L. F. & Andrade, J. (2016). Derailing the streetcar named desire. Cognitive distractions reduce individual differences in cravings and unhealthy snacking in response to palatable food. *Appetite*, 96, 102-110.
<https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.09.013>.
- Van Ostrand, G. (2015). Why some women eat too much: A qualitative study of food-dependent women. Walden University ProQuest Dissertations Publishing (PhD thesis).
- Yılmaz, H. Ö., Köse, G., Günal, A. M., Aydın, B. K., & Yılmaz, S. (2024). The Interrelationship of Eating Behaviors in Overweight and Obese Adults. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(2), 259-267. <https://doi.org/10.53424/balikesirsbd.1398035>
- Whisman, M. A., Dementyeva, A., Baucom, D. H. & Bulik, C. M. (2012). Marital functioning and binge eating disorder in married women. *Journal of Eating Disorders*, 45(3), 385-389. <https://doi.org/10.1002/eat.20935>.
- Witt, A. A. & Lowe, M. R. (2014). Hedonic hunger and binge eating among women with eating disorders. *International Journal of Eating Disorders*, 47(3), 273-280.
<https://doi.org/10.1002/eat.22171>.
- Wolz, I., Hilker, I., Granero, R., Jiménez-Murcia, S., Gearhardt, A.N., Dieguez, C., Casanueva, F. F., Crujeiras, A. B., Menchón, J. M. & Fernández-Aranda, F. (2016). “Food addiction” in patients with eating disorders is associated with negative urgency and difficulties to focus on long-term goals. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-10.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00061>.
- Wonderlich, S. A., Swift, W. J., Slotnick, H. B. & Goodman, S. (1990-b). DSM-III-R personality disorders in eating-disorder subtypes. *International Journal of Eating Disorders*, 9(6), 607-616. [https://doi.org/10.1002/1098-108X\(199011\)9:6<607::AID-EAT2260090603>3.0.CO;2-0](https://doi.org/10.1002/1098-108X(199011)9:6<607::AID-EAT2260090603>3.0.CO;2-0).
- Wu, Y. K., Zimmer, C., Munn-Chernoff, M. A. & Baker, J. H. (2020). Association between food addiction and body dissatisfaction among college students: The mediating role of eating expectancies. *Eating Behaviors*, 39, 1-8.
<https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2020.101441>.

BELGESEL FİMLERDE KARAKTERLERİN ANLATIYA ETKİSİ: *HAYAT BAZEN* BELGESEL ÖRNEĞİ*

Cem HAKVERDİ¹

Öz

Belgesel filmlerin gerçeklik ile ilişkisini sorgulayan çalışmalar çoğu zaman belgesel film aracılığıyla ortaya çıkabilecek olan gerçekliğin yönetmenin gerçekliği olabileceğine vurgu yapmaktadır. Filmsel gerçeklik ve anlatının şekillenmesinde önemli etkileri olabilecek diğer bir unsur da karakterlerin belgeselin yapım sürecindeki durumlarıdır. Durum böyle olsa da mevcut çalışmalar belgeselin öznesi konumundaki kişilerin filmin yapım sürecindeki deneyimlerini aktarmak konusunda sınırlı bir içgörü sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı belgeselin öznesi konumundaki kişilerin belgeselin yapım sürecini nasıl deneyimlediklerini ve filmsel gerçekliği ne yönde etkileyebileceklerini irdeleyerek mevcut çalışmalara katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada amaçlı örnekleme tekniği benimsenmiş ve çalışma için seçilen belgeselin öznesi konumundaki karakterler ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya örneklem olarak karakter odaklı ve gözlemci belgesel yaklaşımı ile gerçekleştirilmiş bir belgesel olan *Hayat Bazen (Life Sometimes, 2017)* adlı film seçilmiştir. Örneklem belgeselin yapımcısı ve yönetmeni ile makalenin yazarı aynı kişi olduğu için çalışma otoetnografik yöntemin unsurlarını barındırmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda belgeselin öznesi konumundaki karakterlerin, diğer bütün etkenler ile birlikte tartışılan konu özelindeki gerçekliğe etki edebileceği ve anlatının şekillendirilmesinde önemli etkileri olabileceği sonucu çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sinema, Gözlemci Belgesel, Belgesel ve Gerçeklik, Karakter Odaklı Belgesel, Doğrudan Belgesel

Jel sınıflaması: L82, Z, Z0

THE INFLUENCE OF CHARACTERS ON NARRATIVE IN DOCUMENTARY FILMS: A CASE STUDY OF *LIFE SOMETIMES*

Abstract

Studies on the relationship between documentary films and reality often emphasise that the reality that may emerge through the documentary film may be the director's reality. Another element that can significantly impact the shaping of filmic reality and narrative is the characters' situation while making the documentary. Although this is the case, existing studies offer limited insight into the experiences of the subjects of the documentary during the making of the film. This study aims to contribute to the existing studies by examining how the subjects of the documentary experience the making of the documentary and how they can affect the reality of the documentary. In line with this purpose, a purposive sampling method was adopted in the study, and in-depth interviews were conducted with the characters who were the subjects of the documentary selected for the study. *Life Sometimes (Hayat Bazen, 2017)*, a documentary made with a character-oriented and observational documentary approach, was chosen as a sample for the study. Since the producer and director of the sample documentary and the article's author are the same person, the study also contains elements of the autoethnographic method. As a result of this study, it was concluded that the characters, who are the documentary's subjects, together with all other factors, can affect the subject's reality under discussion and have essential effects on shaping the narrative.

Keywords: Cinema, Observational Documentary, Documentary and Reality, Character-Driven Documentary, Direct Cinema

Jel classification: L82, Z, Z0

*Bu çalışma Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Film Tasarımı Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik Programı kapsamında hazırlanmış olan, *Toplumsal Yabancılaşmanın Sinemaya Yansıması: Hayat Bazen* adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, email@cemhakverdi.com, ORCID: 0000-0001-7647-8172

1. Giriş

Kurgusal anlatılarda rol alan oyuncuların performansları filmin hikâyesinin izleyiciye inandırıcı ve etkileyici bir biçimde aktarılabilmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle aralarında Constantin Stanislavski, Lee Strasberg, Elia Kazan ve David Mamet gibi isimlerin de bulunduğu pek çok yazar ve yönetmen doğru oyuncu seçimi, oyuncuların nasıl davranması gerektiği, karakterlerin derinliği, oyuncunun film için önemi vb. gibi konularla ilgili çalışmalar yürütmüş ve farklı yönleriyle oyunculuğun önemine dikkat çekmişlerdir (Stanislavski, 2013; Stanislavski, 1989; Strasberg, 1988; Kazan, 1997; Mamet, 1997). Söz konusu belgesel filmler olunca kurgusal anlatılarda olduğuna benzer bir oyunculuktan ve oyuncu seçiminden bahsedebilmemiz pek mümkün değildir. Çünkü belgesel filmler rol yapmayan gerçek kişiler ile ilgilidir ve belgeseldeki kişiler ancak kendilerini oynayabilir veya kendilerini sunabilirler (Nichols, 2017, s.28). Belgesel filmlerde yer alan kişilerin filmin yapım sürecindeki durumları, sadece hikâyenin doğal bir şekilde aktarılabilmesi bakımından değil, aynı zamanda duygunun yaratılması ve film aracılığıyla görünür kılınmak istenen gerçekliğin üzerindeki etkileri bakımından da oldukça önemlidir. Bu nedenle belgeselciler çoğu zaman ele almakta oldukları konuları en etkili ve en doğal biçimde izleyiciye aktarabilecek kişilere ihtiyaç duymaktadır.

Kurgusal anlatılarda yönetmen senaryoda yer alan bir karakterleri en iyi şekilde oynayabilecek olan oyuncuların arayışındadır. Bu doğrultuda oyuncu ajansları, tiyatro okulları veya bunlara benzer diğer kaynaklar filmlere oyuncu bulabilmek için önemli olabilmektedir. Belgesel filmlerde amaç kurgusal bir karakter yaratmak olmadığı için, belgeselcinin arayışı bilgilerini veya deneyimlerini en etkili biçimde aktarabilecek, kamera önünde “iyi” görünebilecek ve “olması gerektiği gibi” davranabilecek gerçek kişilere ulaşmak ve onları filmde yer almaya ikna etmek içindir. Bu süreçte belgesel film yönetmenin filmi için katılımcılar seçebileceği oyuncu ajansına benzer bir kaynak bulunmamaktadır. Belgeselciler için bu kaynak çoğunlukla hayatın içindedir. Doğru kişilerin belirlenmesinde belgeselcinin gerçekleştirmiş olduğu araştırmalar, gözlemler ve sahip olduğu iletişim ağı oldukça önemlidir. Belgesel film aracılığıyla ele alınan bazı konularda katılımcıların kim olduğunun çok bir önemi olmayabilir. Söz gelimi eğitim veya hukuk sistemini konu edinen bir belgesel filmde alanında uzman bir akademisyen veya hukukçuya gidilebilir. Katılımcıların kamera karşısında kendilerini rahat hissedememeleri veya başka herhangi bir olumsuzluk yaşanması durumunda belgeselci alanında uzman diğer kişilere de gidebilir. Ancak bazı belgeseller direkt belirli kişilerin tecrübelerini ya da yaşamlarını filmin merkezine almaktadırlar. Başka bir ifade ile bu filmlerin yapılaş amaçları o kişilerin kendileri ile ilgilidir. Bu gibi durumlarda, yaşanabilecek her türlü olumsuzluğa rağmen belgeselcinin

çalışmasına aynı kişiler ile devam etmekten başka pek bir seçeneği bulunmaz. Karakter odaklı belgesel olarak adlandırılan bu tür çalışmalarda (Bernard, 2007, s. 21) film aracılığıyla ortaya çıkabilecek gerçeklik ve duygular çok büyük oranda belgeselin öznesi konumundaki kişilerin ne hissettikleri, ne söyledikleri ve nasıl davrandıkları ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle bu tarz belgesellerde kameranın ve küçük de olsa bir film ekibinin varlığının, belgeselin öznesi konumundaki karakterlerin filmin yapım sürecindeki davranışlarını ne yönde etkileyebileceği konusu, belgesel film aracılığıyla ortaya çıkarılan filmsel gerçekliği irdeleyebilmek bakımından önem arz etmektedir. Belgesel filmlerde yer alan insanlar profesyonel oyuncular değildir. Bu nedenle kamera ile birlikte bir film ekibinin varlığı ve hatta hikâyelerini hiç tanımadıkları çok fazla sayıdaki insanın izleyecek olması ihtimali karakterlerin üzerinde baskı hissetmelerine sebep olabilmektedir. Buna bağlı olarak karakterler duygularını aktarmak konusunda zorlanabilmekte veya çekimser davranabilmektedirler.

Bu çalışmaya örneklem olarak dâhil edilen *Hayat Bazen* adlı belgesel film karakter odaklı bir çalışmadır ([http-2](http://2)). Belgesel aracılığıyla filmin öznesi konumundaki iki ana karakterin yaşamları üzerinden kent ile kırsal yaşamın pratiklerine yönelik eleştiriler getirilmektedir. Diğer bütün belgesel filmlerde olduğu gibi bu çalışmaya dâhil edilen belgeselde de film aracılığıyla izleyiciye sunulan kent ve kırsal yaşama ilişkin gerçeklik, belgeselcinin ele aldığı konu ile ilgili sahip olduğu deneyim ve gözlemler ile birlikte, filmin araştırma sürecinde yapmış olduğu araştırmalardan elde ettiği bulguları “yaratıcı bir biçimde yorumlamasıyla” ortaya çıkmıştır. Belgeselin bir diğer özelliği ise gözlemci belgesel yaklaşımı ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Gözlemci belgesel yaklaşımı ile gerçekleştirilen belgesellerde yönetmen kişilere ve kamera önünde yaşanan olaylara herhangi bir müdahalede bulunmama eğilimindedir. Belgeselci tarafından bu yaklaşımın tercih edilmesindeki temel neden yaşananları yaşadıkları gibi, mümkün olabilecek en gerçek halleri ile izleyiciye aktarmaktır. Bu amaç doğrultusunda belgeselci filmin öznelerini 2,5 yıl süre ile takip etmiştir. Amaç ve yöntem bu olsa da bir belgesel film aracılığıyla, herhangi bir gerçekliği var olduğu gibi aktarabilmek pek çok nedenden dolayı çok olası değildir. Bunun temel sebebi her şeyden önce gerçeklik denen kavramın kendisi ile ilgilidir. Diğer bir neden ise belgesel yapımının olağan süreçleri ile ilgilidir. Bir belgeselin yapım süreci teknik olanakları, yönetmenin “yorumunu” ve karakterlerin durumlarını da kapsamaktadır. Bu sebeplerden dolayı çalışma kapsamında belgesel sinemanın gerçeklik ile olan ilişkisine bir açıklama getirilmektedir. Bir sonraki bölümde ise çalışmaya örneklem olarak dâhil edilen belgeselin yapım özellikleri ile ilişkili olduğu için gözlemci belgesellerin yapım özelliklerine yer verilmektedir. Daha sonra,

çalışmaya örneklem olarak dâhil edilmiş olan belgeselin katılımcıları ile gerçekleştirilmiş olan görüşmelerden elde edilmiş bulgular ile birlikte, belgesel sinemada belgeselin öznesi konumunda yer alan kişilerin anlatının şekillendirilmesindeki ve filmsel gerçekliğin ortaya çıkarılmasındaki etkilerine yer verilmektedir.

2- Belgesel Sinema ve Gerçeklik

Belgesel film izlemek üzereyken gerçekliklere tanıklık edileceği düşüncesi belgesel filmleri diğer pek çok anlatı formundan farklılaştırmaktadır. Başka bir ifade ile belgesel filmleri diğer biçemlerden ayıran belirleyici özellik gerçeklik ile kurduğu ilişkidir (Nichols, 2007, s. 161; Adalı, 1986, s. 15). Belgesel sinemanın ne olduğunu tek bir cümle ile tanımlayıp anlaşılır kılabilmek pek mümkün değildir. Fakat belgeseli en yalın haliyle tarif edebilmek için Nichols’a referansla şu tanımlamalar kullanılabilir: “Belgesel sinema gerçeklere değinir” ve “kendileri gerçek olan insanlarla ilgilidir” (2017, s.35). Ancak her şeyden önce gerçeklik kavramının tanımlanmasındaki güçlükten dolayı bu tanımlamalar tek başlarına çok bir anlam ifade etmeyerek eksik kalmaktadır. Çünkü gerçeklik dediğimiz olgunun kapsamı ve anlamı oldukça geniştir. Zaman içerisinde değişiklik de gösterebilen gerçeklik kavramının “toplumsal, politik, kültürel, ekonomik, dini, ahlaki, hukuki, felsefi” vb. gibi pek çok alanda bir karşılığı bulunmaktadır (Adanır, 2015, s.6). İngiliz Belge Okulu’nun kurucusu, yönetmen ve kuramcı John Grierson belgeselin gerçeklik ile olan ilişkisine yaratıcılık ve yorumlama süreçlerini de dâhil ederek belgesel filmler için “gerçeklerin yaratıcı bir biçimde işlenmesi, yorumlanması” tanımlamasını yapmaktadır (Grierson, 1933, s.8). Gerçek olanın ne olduğu, film yapım sürecinde gerçekliğin hangi bölümünün seçildiği ve seçilen bölümü ilgilendiren gerçekliğin ne kadarına ulaşılabildiği konusu bir hayli muğlak iken, bütün bu sürece kaçınılmaz olarak bir de yönetmenin yorumu ve yaratıcı olabilmek amacıyla yapmış olduğu tercihler dâhil olmaktadır. Yönetmen yaratıcı olabilmek için görüntülenmek istenen sahnenin her türlü detayını dilediği gibi yeniden düzenleyebilir (Arhneim, 2002, s.114). Böyle bir durumda ancak filmsel bir gerçekliğin ortaya çıktığından bahsedebilir ki bu da film aracılığıyla temsil edilenler üzerine düşünülmesini gerektirmektedir.

Sinemanın gerçeklik ile olan ilişkisi üzerine paylaşılmış birçok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerin içinde Roy Arnes *Sinema ve Gerçeklik* adlı çalışmasında sinemanın gerçeklik ile olan ilişkisini üçlü bir yaklaşımla açıklamaktadır. Çünkü Arnes’a göre aralarında Siegfried Kracauer ve André Bazin gibi isimlerin de yer aldığı bazı kuramcılar, sinemanın gerçeklik ile kurduğu ilişkiyi açıklamak bakımından tek yönlü ve dolayısıyla dar bir bakış açısı sunmaktadırlar. Arnes bu düşüncesini Kracauer’in “fiziksel gerçekliğin kefareti” kavramı ve

Bazin'in dışavurumcu stili dışlamış olmasıyla örneklendirmektedir. Armes gerçekliğe yönelik olarak üç temel sinemasal yaklaşım olduğundan bahsetmektedir: gerçekliğin ortaya çıkarılması, gerçekliğin taklit edilmesi ve gerçekliğin sorgulanması (Armes, 2011, ss. 10-11). Bu üç yaklaşımdan ilki belgesel sinema, daha da özelinde bu çalışmanın da odağında yer almakta olan gözlemci belgesel yaklaşımı ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü belgeselcinin amacı bir şeyler yaratmak veya hayal etmek değil insanı, doğayı, olan biten her şeyi mümkün olduğunca müdahalesiz bir biçimde izleyiciye göstermektir.

Belgesel sinemanın gerçeklik ile olan ilişkisi sinemanın ortaya çıktığı ilk yıllara kadar uzanmaktadır. 22 Mart 1895 yılında Lumière Kardeşler tarafından Paris'te gerçekleştirilen toplu gösterim etkinliğinde izletilmiş olan filmler sinema tarihinin ilk filmleri olarak görülmektedir. Her ne kadar bu tarihten önce gösterimler gerçekleştirilmiş olsa da daha önceki zamanlarda kullanılan cihazlar tek bir kişinin film izlemesine olanak tanıyordu. Lumière Kardeşler'in yapmış olduğu gösterimlerde kullanmış oldukları sinematograf adlı cihaz daha öncekilerden farklı olarak bir arada film izlemeyi mümkün kılmıştır. Bu ilk gösterimlerdeki *Bir Trenin La Ciotat Garı'na Girişi* (1895), *Lumière Fabrika'sından Çıkan İşçiler* (1895), *Lyon'daki Cordeliers Meydanı* (1895) gibi gündelik hayatın içindeki sıradan olaylardan oluşan filmler, aynı zamanda belgesel sinemanın ilk örnekleri arasında gösterilmektedir (McLane, 2012, s.9; Saunders, 2014, s. 44). Sinemanın ilk yıllarda üretilmiş olan bu filmlerin önemli bir kısmında kamera bir gözlem aracı olarak kullanılmış ve kamera önünde yaşananlara herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Bu sayede, yaşanmış gerçek olaylar mümkün olabilecek en gerçek halleriyle izleyicilere sunulmuştur. Bu özellikleri sayesinde sinema tarihinin ilk belgeselleri olarak da gösterilebilecek olan bu filmler, aynı zamanda gözlemci belgesel yaklaşımının yapım özelliklerini de taşımaktadırlar. Pek tabii bu filmleri gerçekleştiren yönetmenlerin çalışmalarını belgesel filmlerin ya da gözlemci belgesellerin yapım özelliklerinin bilincinde olarak gerçekleştirmiş olabileceklerinden bahsedebilmemiz mümkün değildir. Henüz çok yeni bir ifade aracı olan sinematografin mevcut potansiyelini gösterebilmesi ve çekilen filmlerin belge değeri taşıyor olması sebebi ile son derece önemli olan bu filmler dramatik yapıdan son derece uzaktadırlar. 1922 yılında Robert Flaherty'nin gözleme dayalı olarak gerçekleştirmiş olduğu *Kuzeyli Nanook* filmi dramatik yapısı ile birlikte etnografik yaklaşım ile gerçekleştirilmiş belgesellerin erken bir örneği olarak kabul edilmektedir. Flaherty belgeselin yapım sürecinde bir Eskimo ailesinin gündelik yaşantısına eşlik ederek onların yaşamı üzerinden Eskimo halkının yaşam koşullarını görünür kılmak istemiştir. Fakat Flaherty filminde çeşitli mizansenlere yer vermesi, filmin yeniden kurgulanmış

olması, kurgulanış biçimi vb. gibi nedenler sebebi ile eleştirilere maruz kalmıştır (Clarke, 2012, s.132). Bu nedenle *Kuzeyli Nanook* her ne kadar dramatik yapıya sahip olan bir belgesel olsa da sinema tarihinde belgesel terimi ilk defa Grierson tarafından, Flaherty'nin *Moana* (1926) filmi için kullanılmıştır (Hardy, 1966, s.13; McLane, 2012, s.9).

Öte yandan, belgesel filmler her ne kadar gerçeklik ile yakın ilişki içinde olsalar da belgesellerin de bir çeşit kurgu olduğunu belirtmemiz gerekir (Austin, 2007, s. 180). Fakat belgesellerin kurgulanış biçimleri kurmaca anlatılara göre oldukça farklıdır. Kurgusal bir filmde bütün detaylar henüz senaryo aşamasındayken tasarlanmaktadır; kim hangi cümleleri kuracak, bir diğeri başkasına nasıl cevap verecek, karakter bir diyalog sonunda nereye bakacak ve nasıl tepki verecek, bu esnada hangi kıyafetleri giyecek, mekâna hangi kapıdan girecek ve içeri girdiği zaman nereye oturacak... Belgesel filmlerin kurgusunda bu türden düzenlemelere pek sık rastlanmamaktadır. Fakat bu durum belgesel filmlerin kurgulanmadığı anlamına gelmemektedir. James Clarke belgesel filmlerin “yapılandırılmış ve kurgulanmış” olan diğer anlatılara kıyasla çok daha “dürüst ve soylu” bir konuma yerleştiriliyor olmasından duyduğu rahatsızlığı ifade ederek, belgesel film malzemelerinin de seçildiğini ve manipüle edildiğini aktarmaktadır. Ancak bu türden düzenlemeler kurgusal olan anlatılarda senaryo aşamasında planlanırken belgesel filmlerde daha çok kurgu sürecinde gerçekleştirilmektedir (Clarke, 2012, s. 123). Yönetmen D.A. Pennebaker'ın *Baby* (1954) filminin kurgu sürecinde filmin üretim sürecinde malzemeye bir hikâye dayatmak veya yönlendirmek yerine, hikâyenin ve ritmin montaj aşamasında ortaya çıkmasının gerektiği yönündeki düşüncesini paylaşmış olması, kurgunun belgesel filmlerdeki rolünün ve öneminin anlaşılması bakımından önemlidir (Saunders, 2007, s.10).

Oyun yazarı Eugène Ionesco “Gerçeğin sayısız veçhesi ve yine ona ulaşmayı mümkün kılan sayısız yol vardır, bunlar arasında kendiniz için en uygun olduğuna inandıklarınızı seçin” diye belirtmektedir (Clarke, 2012, s.25). Fransız oyun yazarının gerçeklik hakkındaki bu yaklaşımı hayatın her alanında uygulanabileceği gibi pek tabii belgesel sinema için de geçerlidir. Belgesel sinemada da gerçeğe ulaşmanın ve gerçekliği aktarmanın çok sayıda yolu bulunmaktadır (Bordwell, 2008, s. 338). Gerçek hayatta olan biteni izleyiciye olduğu gibi anlatabilmeye en yakın olan yöntemlerden biri gözlemci belgesel yaklaşımıdır.

3. Yapım Özellikleri Bakımından Gözlemci Belgeseller

1950’li yılların sonlarına doğru Amerika, Kanada ve Avrupa’da yaşanan teknolojik gelişmeler kolay taşınabilen 16mm kameraların ve senkronize ses kaydının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Ortaya çıkan yeni teknolojiler sadece belgesel filmlerin değil, kurmaca ve deneysel anlatıların da yapım biçimlerine etki etmiştir (McLane, 2012, s. 219). Gözlemci belgesellerin ortaya çıkmasında teknolojik gelişmelerin çok önemli payı olsa da tek faktör bu değildir. Genel anlamda İtalyan Yeni Gerçekçiliği filmlerinin, belgeselcileri gündelik hayatı olan akışı içinde aktarmak üzere teşvik ettiğinden bahsedebilmemiz mümkündür. Öte yandan televizyonda gösterilmek üzere içeriklere ihtiyaç vardır ve haber yayıncılığı yapan kuruluşlar televizyon gazeteciliğine dair yeni bir yaklaşım arayışındadır (Bordwell ve Thompson, 2019, s. 435). Kolay taşınabilen kameraların ve senkronize ses kaydının ortaya çıkması ve diğer faktörler ile birlikte aralarında Robert Drew, Richard Leacock, D. A. Pennebaker, Albert Maysles gibi isimlerin de yer aldığı pek çok belgeselci olan biteni kendi olağan akışı içinde izlemeye yönelip, “yaşamı yaşandığı gibi gösterme” çabasına girişmişlerdir.

Gözlemci belgesel yaklaşımında belgeselci yaşanan olaylara herhangi bir müdahalede bulunmayarak olan biteni doğrudan aktarma eğilimindedir (Nichols, 1991, s. 38). Bu nedenle gözlemci sinema, doğrudan sinema olarak da bilinmektedir (Buckland, 2015, s. 162). Gözlemci belgesel (observational documentary) -ya da doğrudan sinema (direct cinema)- ile sinema gerçek (cinéma vérité) yaklaşımları zaman zaman karıştırılarak yanlış bir şekilde birbirlerinin yerlerine kullanılabilir. Temelde her iki yaklaşımın da amacı gerçeklere ulaşmak olsa da gerçeği ortaya çıkarmak için izlemekte oldukları yöntemler bakımından bazı farklılıklara sahiptirler. Gözlemci belgesel yaklaşımında belgeselci görünmez olmayı tercih eder. Yani olaylara herhangi bir müdahalede bulunmadan, gözlemci olarak olayları izleyerek filmi için gerekli olabilecek bir şeylerin ortaya çıkmasını beklerler (Vogels, 2005, s.3). Oysa sinema gerçek yaklaşımında belgeselci açık bir şekilde katılımcı konumundadır. Belgeselciler zaman zaman karakterleri ve olayları “kışkırtarak” gerçeği ortaya çıkarma eğiliminde olurlar (Teksoy, 2005, s.503).

Gözlemci belgesel yaklaşımı ile çalışmalar yürüten belgeselciler filmlerini yönetmediklerini, yaşananları kendi akışı içinde takip ettiklerini iddia etmektedirler. Bu nedenle bu yaklaşım ile çalışmalar gerçekleştiren belgeselcilerin filmlerinin sonuna baktığımız zaman, yönetmen ibaresinin çoğu zaman kullanılmadığını görürüz. Örneğin Robert Drew tarafından gerçekleştirilmiş olan *Önseçim* (Primary, Robert Drew, 1960) adlı belgeselin sonunda Drew kendisi için *conceived by* (tarafından tasarlanmış, düşünülmüş) ve *produced by* (tarafından

yapılmış) ifadelerini kullanmayı tercih etmiştir. Gözlemci belgesellerin birçoğu gündelik yaşamda karşılaşılabilecek “sıradan” hikâyelere odaklanmış gibi görünebilmektedir. Ancak gözlemci belgesellerin birçoğunda “gizli bir gündemin” bulunuyor olması muhtemeldir. Buckland, gözlemci belgeselleri açıklamaya yönelik ele aldığı yazısında şu retorik soruları sormaktadır: “Wiseman’ın *Lise (High School)*, Frederick Wiseman, 1968) belgeselini çekmesinin amacı sadece okulların nasıl işlediğini göstermek midir? Yoksa eğitim sistemine bir eleştiri mi getirmektedir?” (2015, s.162). Belgeseli izlediğimiz zaman anlarız ki film aracılığıyla sadece eğitim sistemine değil, sosyal ve kurumsal yapılara yönelik bir eleştiri de getirilmektedir. Aslında Wiseman filmin merkezine bir okulu alarak eğitim sistemi ile birlikte dayatılan cinsiyet rollerine, tektipleştirmeye ve daha pek çok baskıyı gündeme getirerek Amerikan toplumuna yönelik bir eleştiri getirmektedir. Wiseman’ın kendi filmlerinin gerçekliği ile ilgili yaptığı tanımlama da oldukça önemlidir. “Gerçeklik kurguları” olarak tanımlamakta olduğu filmlerinin gerçekliği nesnel olarak temsil etme niyetinde olmadığını -belki de olamayacağını- belirterek, gördüklerini ve bulduklarını aktarmak amacıyla olduğunu savunmaktadır. (Aufderheide, 2007, s. 52).

Gözlemci belgesel yaklaşımının önemli örnekleri arasında yer alan *Önseçim, Lise, Karda Yürüyenler (Les Raquetteurs)*, Michel Brault, Gilles Groulx, 1958), *Seyyar Satıcı (Salesman)*, Davis Maysles, Albert Maysles, Charlotte Zwerin, 1969) vb. gibi filmlerde belgeselciler yaşamı sadece olduğu gibi kaydetmek ile yetinmemiş, olan biteni olduğu gibi aktarabilmek arzusuyla filmlerin kurgu sürecine mümkün olabilecek en az müdahalede bulunma eğiliminde olmuşlardır (Nichols, 2017, s. 191). Bir belgeselin kurgu sürecine az müdahalede bulunmak herhangi bir metne bağlı olmamak, müzik kullanmamak, dış anlatıcıya ve ses efektlerine yer vermemek, sık sık kesmeler yapmak yerine daha uzun planlar kullanmayı tercih etmek vb. gibi anlamlara gelebilmektedir.

Gözlemci belgesellerin yapımında çekimlerin tamamlanması diğer belgesel yapım yöntemleri ile kıyaslandığında daha uzun sürebilmektedir. Zira yaşananlara herhangi bir müdahalede bulunmama eğiliminde olan belgeselci “kamarasını bir gerilim ortamına götürmekte ve bir kriz çıkmasını umutla beklemektedir” (Barnouw, 1993, s. 254) ve bunun gerçekleşmesi zaman alabilmektedir. Benzer şekilde kurgu süreçleri de kurgusal anlatılara kıyasla çok daha uzun sürebilmektedir. Önceden tasarlanmış bir senaryonun olmayışı ve aslında filmin çok büyük oranda kurgu sürecinde ortaya çıkıyor olması sebebi ile çok sık değişiklikler yapılabilmekte ve hatta zaman zaman kurgu devam ederken yeni çekimlerin gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulabilmektedir. Zira Walter Murch’un de belirttiği gibi kurgu sadece bir takım görüntüleri

bir araya koymak işi değil, “bir yolun keşfidir” (Murch, 1995, s. 3-4). Söz konusu belgesel filmler olunca denenmesi gereken çok fazla yol olabilir ve bu da doğal olarak kurgu sürecinin de öngörülenden daha uzun sürmesine neden olabilmektedir.

Gözlemci belgesellerin yapım yaklaşımlarını anlayabilmek için, bu yaklaşımın ilk ve önemli örnekleri arasında yer alan *Önseçim*'e filmine bakmak yerinde olacaktır. Belgeselde Robert Drew; Richard Leacock, Terence Macartney-Filgate ve Albert Maysles ile birlikte Demokrat Parti'nin önseçim sürecinde başkanlık için yarışmakta olan adaylardan John. F. Kennedy ve Hubert Humphrey'in Wisconsin'deki seçim kampanyalarını takip etmektedir. Çekimleri büyük oranda Maysles tarafından gerçekleştirilen film için 7,5 saatlik görüntüden 50 dakikalık bir belgesel ortaya çıkmıştır (McLane, 2012, s. 225). Daha önceleri *Life Magazine* adlı dergide muhabir olarak çalışmakta olduğundan bahseden Robert Drew, film hakkında verdiği bir röportajda daha önce kullanılması mümkün olmayan taşınabilir bir kameraya, kamera ile birlikte ses kayıt olanağına ve yakınlaştırma (zoom) yapabilme özelliği olan bir lense sahip olduklarından bahsetmektedir ([http-1](#)). Sahip oldukları bu yeni teknik olanaklarla bir hikâye arayışına girmiş olduklarından bahseden Drew, bu esnada Demokrat Parti'nin başkanlığı için Wisconsin'de seçim kampanyası yürütmekte olan John F. Kennedy'yi takip etmenin çok etkileyici olabileceğini düşünmüş olduğunu aktarmaktadır. Drew'un, Kennedy'yi belgesel filmde yer almaya ikna etmek için kurmuş olduğu cümleler gözlemci belgeselleri en yalın haliyle tanımlamak bakımından önemlidir. Drew, Kennedy ile arasında geçen diyalogda yürütülmekte olan seçim kampanyasını “beş gündüz ve gece takip etmek” istediğini ve bu amaç doğrultusunda “yanında sürekli bir kameranın ona eşlik etmesi gerektiğini” söylemiş, Kennedy ise ona “Bunu neden yapmalıyım?” sorusuyla yanıt vermiştir. Belgeselci kendisine bunun “yeni bir gazetecilik yöntemi” olduğunu ve bu sayede “süreç içinde neler olup bittiğinin en yalın haliyle izlenebileceğini”, “belgeselin yapım sürecinde kendisini hiç yönlendirmeyeceğini”, “sorular yöneltmeyeceğini”, “herhangi bir metin oluşturmayacaklarını” belirtmiş ve sadece “kendisi ile birlikte hareket ederek onu takip etmek zorunda olduğunu” ifade etmiştir. Kennedy'nin tekrar “Bunu neden yapmalıyım?” sorusunu yöneltmesi üzerine belgeselci “Bu gerçek bir Wisconsin tarihi olacak” yanıtını vermiştir ([http-1](#)). Bu yöntemler ve amaç doğrultusunda belgeselci film aracılığıyla Wisconsin'deki gündelik hayattan kesitler sunmaktadır. Kamera başkanlık seçimleri için mücadele eden Kennedy ve Humphrey'in oldukça yakınında, onlarla birlikte hareket etmektedir. Kamera onları sadece kamusal alanlarda değil, bazen otel odası ya da arabalarının içi gibi özel alanlarda da takip etmektedir. Kamera eldedir ve önceden planlanmış sahneler bulunmamaktadır. Bu sayede izleyici kendisini iki aday

ile birlikte hareket ediyormuş gibi hissedebilmektedir. Robert Drew ile Kennedy arasında geçen diyalogdan da anlaşılacağı üzere kamera uzun süreler kayıta olmalı ve karakterler ile beraber hareket etmelidir. Burada amaç karakterleri olabildiğince uzun süre takip ederek hikâyeyi anlatmaya yetecek olaylara tanıklık etmek ve bu tanıklıkları kayıt altına almaktır. Çekimlerin gerçekleştirilmesi için herhangi bir senaryo oluşturulmadığı gibi çekimler esnasında karakterlere herhangi bir müdahalede bulunulmamakta ve kendilerine sorular yöneltilmemektedir.

Bütün bu çabaya rağmen belgesel film aracılığıyla aktarılanların mutlak bir gerçekliğinin olduğundan bahsedebilir miyiz? André Bazin “Kameranın gösterdiğini anlamak onun neyi, neden dışarıda bıraktığını bilmekle yakından ilişkilidir” diye belirtmektedir (Bazin, 2005, s.30). Bu görüş sadece gözlemci yöntem ile gerçekleştirilmiş olan filmlerin değil, daha genel anlamda belgesel sinemanın doğası hakkında önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Belgesel film yapımında filme dâhil edilenler ile filme dâhil edilmeyip gösterilmeyenler üzerine mutlaka düşünülmesi gerekmektedir. Ayrıca bir önceki bölümde aktarıldığı üzere belgesel sinemanın gerçekliğini etkileyen pek çok başka unsur bulunmaktadır.

4. Yöntem

Bu çalışma belgesel filmlerde belgeselin öznesi konumunda yer alan katılımcıların belgeselin yapım sürecindeki deneyim aktarımları üzerinden, katılımcıların anlatı üzerindeki etkilerini saptayabilmek ve bu deneyimlerin belgesel aracılığıyla ortaya çıkabilecek olan filmsel gerçeklik üzerine olabilecek etkilerini irdeleyebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma aracılığıyla iki temel soruya yanıt aranmaktadır:

- 1- Bir belgesel filme katılımcı olup, belgeselin öznesi konumunda yer almak katılımcılar tarafından nasıl deneyimlenmektedir?
- 2- Katılımcıların filmin yapım sürecindeki deneyimlerinin belgeselin içeriğine ve belgesel aracılığıyla ortaya çıkabilecek olan filmsel gerçeklik üzerine olabilecek muhtemel etkileri nelerdir?

Türkiye’deki mevcut çalışmalar belgesel sinemanın gerçeklik ile ilişkisini belgeselin öznesi konumundaki kişilerin deneyim aktarımları üzerinden sorgulamak konusunda sınırlı bir içgörü sunmaktadır. Belgesel sinemanın gerçeklik ile ilişkisini konu eden çalışmalara bakıldığı zaman daha çok yönetmenin film yapım sürecindeki etkileri ve teknik olanakların sınırlamaları üzerinden yürütülmekte olduğu görülmektedir. Bu çalışma aracılığıyla mevcut çalışmalara,

karakterlerin doğrudan deneyim aktarımlarının da dâhil ederek katkı sağlanması hedeflenmektedir. Çünkü özellikle filmin merkezine karakterleri yerleştiren karakter odaklı belgesel film çalışmalarında katılımcıların yapım sürecindeki etkisi filmin yönetmeni ya da teknik olanakların sınırlamaları kadar önemli olabilmektedir.

Çalışma kapsamında amaçlı örnekleme tekniği benimsenmiş ve örneklem olarak *Hayat Bazen* (2017) adlı belgesel film seçilmiştir. Çalışmaya örneklem olarak bu belgeselin seçilmesindeki iki temel neden bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki belgeselin yapım özellikleri ile ilgilidir. Karakter odaklı bir çalışma olan belgeselin yapım sürecinde katılımcılara ve etraflarında yaşanan olaylara herhangi bir müdahalede bulunulmayarak gözlemci belgesel yaklaşımının yapım özellikleri benimsenmiştir. Bu haliyle düşünüldüğü zaman bahsi geçen çalışma belgesel sinemada anlatının şekillenmesi ve ortaya çıkabilecek filmsel gerçekliğin belgeselin öznesi konumundaki katılımcıların deneyimleri üzerinden sorgulanabilmesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmaya örneklem olarak bahsi geçen belgeselin seçilmesindeki ikinci neden ise çalışmanın yazarı ile çalışmaya örneklem olarak belirlenen belgeselin yapımcı ve yönetmenin aynı kişi olmasıdır. Bu nedenle çalışma otoetnografik yöntemin unsurlarını barındırmaktadır.

Belgeselin öznesi konumunda yer alan katılımcıların anlatıya ve filmsel gerçekliğe ne yönde etki edebileceğinin saptanabilmesi için belgeselin öznesi konumunda yer alan iki katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı-yapılandırılmış biçimde tasarlanan görüşmelerde katılımcılara yöneltilmek üzere 10 soru belirlenmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılara yöneltilmiş olan 10 sorunun ilk 3'ü daha genel sorulardır. Bu soruların katılımcılara yöneltilmesindeki amaç rahat bir başlangıç yapıp konuya giriş yapılmasıdır. İkinci grup içinde yer alan diğer 7 soru ise katılımcıların belgeselin yapım sürecindeki deneyimlerini saptayabilmek amacıyla hazırlanmıştır. Karakterlerin aşağıdaki sorulara vermiş oldukları yanıtlardan yola çıkarak kendilerine başka sorular da yöneltilmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılara şu temel sorular yöneltilmiştir:

1. Grup sorular:

- 1- Belgesel film izler misiniz?
- 2- Sizce belgesel filmlerin yapılış amaçları neler olabilir?
- 3- Belgesel filmlerin gerçekliği hakkında neler söylemek istersiniz?

2. Grup sorular:

- 1- Belgeselin yapım sürecinde sizi en çok zorlayan durumlar neler oldu?
- 2- Belgeselin yapım sürecinde belgeselin çekimlerini yönlendirdiğinizi hissettiğiniz anların olduğunu düşünüyor musunuz?
- 3- Belgeselin yapım sürecinde ne kadar “kendiniz” olabildiniz?
- 4- Belgeselin genel olarak izleyiciye sunduğu gerçeklik algısında sizin rolünüzü nasıl görüyorsunuz?
- 5- Günlük yaşantınızdaki davranışlarınız ile belgesel filmin çekim zamanlarındaki davranışlarınızın örtüştüğünü düşünüyor musunuz?
- 6- Belgeselin son halini izlediğinizde kendi katkılarınızı nasıl değerlendirdiniz?
- 7- Eklemek istediğiniz başka düşünceler var mı?

Derinlemesine görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler esnasında ses kayıt ve not alma tekniklerini kullanılmıştır. Görüşmeler gerçekleştirilmeden önce katılımcılara çalışmanın amacından ve kapsamından bahsedilmiş, elde edilen verilerin hangi amaç için kullanılacağı açıklanmış ve kendilerinden onam formu alınmıştır. Görüşmeler Alanya Üniversitesi'nin 25.06.2024 tarih ve 07 sayılı etik kurul kararına müteakiben gerçekleştirilmiştir.

5. Analiz ve Bulgular

5.1. *Hayat Bazen* Belgeseli Hakkında

Hayat Bazen metropol tipi yaşam tarzının üzerlerinde oluşturduğu çeşitli baskılardan yorulup, daha sakin ve daha doğal bir yaşam sürmek amacıyla Bozcaada'ya yerleşen otuzlu yaşların başlarındaki bir çiftin hikayesine odaklanmaktadır. Belgesel aracılığıyla izleyiciler katılımcıların İstanbul'da geçirdikleri son altı aylarına ve Bozcaada'daki yeni yaşantılarından iki yıllık süreçten kesitlere tanıklık etmektedirler. Belgeselin yayımlandığı web sayfasında filmin içeriği ile ilgili açıklama kısmında şu bilgiler yer almaktadır:

Büyükşehirlerde yaşam birçok açıdan oldukça yorucu. Çoğumuz yaşadığımız şehirlerden çıkıp daha sakin bir yaşam sürmenin hayalini kuruyoruz. Merve ve Haluk'un da böyle bir hayali vardı. 2017 yılında İstanbul'daki işlerinden istifa edip Bozcaada'ya yerleşerek bu hayali gerçekleştirdiler. Sanıldığının aksine bu süreç çok da kolay olmadı. Bu belgesel onların İstanbul'daki son birkaç aylarından, taşınma sürecinden ve Bozcaada'daki yeni yaşamlarından kesitler içeriyor.

Çekimleri 2,5 yıl süren belgeselin bir senaryosu bulunmamaktadır. Çekimler sırasında karakterlerin davranışlarına yönelik herhangi bir müdahalede bulunulmamış, kendilerine sorular yöneltilmemiştir. Belgeselin yapım sürecinde kamera mümkün olabildiğince karakterler ile beraber hareket ederek onların yaşamlarına tanıklık etmiştir. Bu yapım özellikleri ile düşünüldüğü zaman film gözlemci belgeselin yapım özelliklerine sahiptir. Belgeselin çekimlerinin ve kurgusunun tamamlanabilmesi başlangıçta öngörülen sürenin oldukça üzerinde mümkün olabilmıştır. Gözlemci belgesellerin yapım özellikleri düşünüldüğü zaman çekimlerin ve kurgunun tamamlanması için geçirilen sürenin tahmin edilenin üzerinde tamamlanmış olması anlaşılır bir durumdur. Zira çalışmada Barnouw'a referansla aktarıldığı üzere belgeselci "kamarasını bir gerilim ortamına götürmüş ve bir kriz çıkmasını umutla beklemiştir" ve bunun gerçekleşmesi zaman almıştır (1993, s. 254). Yine Murch'un ifade ettiği gibi (Murch, 1995, s. 23) kurgu sürecinde denenebilecek yollar oldukça fazladır. Ayrıca belgeselin çekimlerinin 2,5 yıl sürdüğü de düşünülecek olursa, filmin tamamlanmasının öngörülen sürenin üzerinde gerçekleşmiş olması anlaşılabilir bir durumdur. Bahsi geçen belgeseldeki "gerilim ortamı" karakterlerin büyükşehirle, kırsaldaki yaşam koşullarıyla, yeni yerleştikleri bölgedeki farklı sosyal ve kültürel geçmişe sahip olan kişilerle kurmuş oldukları ilişkilerle ve birbirleriyle olan ilişkileri ile ilgilidir. Belgeselci film aracılığıyla bütün yaşamlarını İstanbul'da geçirmiş olan karakterler için "Büyükşehir dışında başka bir yaşam ne kadar mümkün?" başta olmak üzere; "Kırsal kesimde yaşayan farklı sosyo-ekonomik statüden olan yerel halk ile iletişim kurmakta zorlanacaklar mı?"; "Zaman kavramının oldukça farklı deneyimlendiği kırsal hayatta, büyükşehirde özgü alışkanlıklarından vazgeçebilecekler mi?"; "Modern dünyanın kurallarını bozabilecekler mi? Yoksa şehri de arkalarından götürecekler mi?" vb. gibi sorulara yanıtlar aramakta ve bu sayede kent yaşamı ile kırsal yaşamın pratiklerini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Belgesel tamamlandığı 2017 yılında Türkiye'de *Bozcaada Uluslararası Ekolojik Belgesel Film Festivali* ve *Sürdürülebilir Yaşam Film Festivali*'nde; *Middle East Now Film Festivali* kapsamında ise İtalya'da gösterilmiştir. Daha sonra 2018 yılında Bulgaristan'ın Burgaz şehrinde düzenlenen *Burgaz Uluslararası Film Festivali*'ne de katılım sağlayarak festival sürecini tamamlamış, 2022 yılından bu yana ise *Youtube* üzerinden izlenebilmektedir.

5.2. Belgeselin Yapım Sürecinde Karakterlerin Durumu: *Hayat Bazen* örneği

Erving Goffman *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu* adlı çalışmasında gündelik yaşamdaki insan ilişkilerini tiyatro üzerinden, tiyatroya özgü bazı kavramları kullanarak açıklamaktadır. Goffman'a göre insanlar sosyal etkileşimlerinde tıpkı tiyatro sahnesindeki benzer biçimde

çeşitli roller sergilemektedirler (Goffman, 2021, s. 79). Goffman'ın çalışması tıpkı gündelik yaşamda olduğu gibi, belgesel sinemada benliğin sunumu konusunda da açılım sağlamaktadır. Belgeselin katılımcılarından herhangi bir rol yapması beklenmiyor olmasına rağmen, gündelik yaşantısında belirli roller icra etmekte olan bir insanın belgeselin yapım sürecinde var olan kameranın ve belgesel ekibinin varlığı ile birlikte, potansiyel gösterimlerde bir izleyici karşısına çıkacaklarını bile bile “kendisi gibi” olup, kendi gerçekliklerini olduğu gibi aktarabilmesi mümkün olabilir mi? Çalışmaya örnekleme olarak dâhil edilen belgesel film özelinde bu pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Belgeselin her iki öznesi de kendilerine bu konu ile ilgili olarak yönlendirilen sorulara kameranın ve film yapımcısının varlığının üzerlerinde oluşturmuş olduğu baskından bahsetmektedirler:

Tam olarak kendim gibi olamadığımı düşünüyorum. Bir değer üzerinden belirtmem gerekirse 5 üzerinden 3 kadar kendim olabilmişimdir en fazla. Burada benim için birkaç farklı sebep vardı. Her şeyden önce kameranın varlığı önemli bir sebepti. Şu an burada başka herhangi bir şey için de kamera açılrsa ben yine çok fazla kendim gibi olamayabilirim. Bu biraz benimle ilgili bir şey de olabilir, bilemiyorum. Kameranın olduğunu bilmek izleniyor olduğumu hissettiriyor. Böyle bir durumda daha ölçülü olmalıyım, cümlelerimi daha özenli seçmeliyim vb. gibi düşünceler geliyor aklıma. Aynı zamanda dış görünüşümün nasıl olduğunu merak ediyorum. Bu da benim kaygılanmama neden oluyor olabilir. Bir taraftan da anlatacaklarımı çok fazla insanın izleyecek olması düşüncesi var. Ayrıca içinde bulunduğumuz durum tabii ki. İstanbul'dan yeni ayrılmış, İstanbul'a 8-10 saat uzaklıkta olan küçük bir adada yeni bir yaşama başlamanın belirsizliği ve onun getirdiği bir sürü farklı düşünce vardı. Bir yandan da kamera sürekli açık ve olan biteni kayıt altına alıyordu (Merve Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024).

Tiyatroda yukarıdan oynamak diye bir şey vardır. Normalde bir insan güler ama en arkadaki seyirciye kadar ulaşabilmek için çok daha yukarıdan gülerler ya, böyle de bir şey vardı. Ben bir şey güldüysem biraz fazladan gülmüş olabilirim. Veya herhangi küçük bir şaka ile geçirilebilecek bir konuyu kameranın varlığını da bildiğim için o şakanın üzerine biraz daha gitmiş olabilirim. Onun ilgi çekici olabileceğini düşünmüş olabilirim o sırada. Yani kameranın orada olduğunu bildiğim sürece ister istemez davranışlarımın doğal olmadığını düşünüyorum. Yüzde yüz bir yapaylıktan ya da yüzde yüz bir doğallıktan bahsetmiyorum. İkisinin arasında değişen bir şey. Bu tabii benimle alakalı bir durum. Yönetmen bana herhangi bir yönlendirmede bulunmadı, içgüdüsel olarak “kameralara oynamak” diye bir şey var sanırım, sanki bazı anlarda kameralara oynadığımı hissediyorum. Zaten sosyal bir ortama girdiğimizde bile ne kadar doğal davranıyoruz ki? (Haluk Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024).

Siegfried Kracauer, Marie Epstein'e referansla “hiçbir profesyonel taklidin bir topçunun ya da bir balıkçının hayranlık uyandıran jestlerini üretemeyeceğinden” bahsetmektedir. Kracauer'e göre kurmacaya dayalı anlatılarda profesyonel olmayan insanların oyuncu olarak tercih

edilmesi belgesel yaklaşımı ile ilgilidir ve oyuncu olmayan kişiler gerçekliği aktarmak konusunda çok daha etkili olabilmektedir (Kracauer, 1960, s. 98). Ancak çalışmanın katılımcıları tarafından aktarıldığı üzere kameranın varlığı, hikâyelerinin çok fazla kişi tarafından izlenecek olması vb. gibi sebeplerle belgeselin öznelere üzerlerinde bir baskı hissetmiş ve kendilerini rahat ifade etmekte zorlanmışlardır. Belgeselcilerin katılımcı bir yaklaşımla filmlerini gerçekleştirmeyi tercih ettikleri sinema gerçek yaklaşımının öncü filmleri arasında yer alan *Bir Yaz Günceci (1961)* adlı belgesel de karakterin üzerinde hissetmiş olduğu bu baskıya vurgu yaparak başlamaktadır. Filmin hemen başlarında Jean Rouch, Edgar Morin'e insanları bir masanın etrafına oturtarak konuşturmalarının iyi bir fikir olabileceğinden bahsetmekte ve ona "Ortada bir kamera varken bir konuşmayı nasıl normalmiş gibi kaydedebiliriz ki?" diye sormaktadır. Daha sonra Rouch, Marceline'i işaret ederek onun kamera önünde ne kadar rahat olup olamayacağına yönelik bir soru yöneltmektedir. Morin'in bu soruya yanıtı "Deneyebilir." olur. Ancak Marceline daha en başında epey zorlanacağını düşündüğünü ifade etmektedir: "Kesin tedirgin hissedeceğim." Rouch'un sormuş olduğu "Sizi tedirgin eden nedir?" sorusuna kesin bir yanıt alamayız ama Marceline kendisini hazır hissetmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Sinema gerçek yaklaşımı ile çalışmaya dâhil edilen belgeselin yapım tekniği olan gözlemci belgesel yaklaşımı arasında temel farklılıklar olsa da belgeselin katılımcılarının üzerlerinde hissetmiş oldukları baskının anlaşılabilir olması bakımından bu önemli bir örnektir. Marceline tarafından paylaşılmış olan "tedirginlik" ve kendini "hazır hissetmeme" duygularına benzer bir şekilde Merve de bazı paylaşımlarda bulunmuştur:

Ben gündelik hayatımda bile kurduğum cümleleri oldukça özenle seçmeye çalışırken bir de bunların kayıt altına alınıyor olması... Sanki dünyanın en önemli açıklamalarını yapıyormuşum gibi kaygılarım oldu. Her şey kayıt altına alınıyor, ben bunu tekrar düzenleyemem ve bunun bir geri dönüşü yok gibi bir düşünce oluştu. Bu benim için oldukça zor bir süreçti. Bu tabii o zamanki düşüncelerim. Şu an olsa muhtemelen çok daha rahat olurum. Çünkü artık zihinsel olarak çok daha rahatım. O zaman zaten kendi kendime de rahat değildim, çünkü her şey bizim için çok yeniydi (Merve Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024).

Bill Nichols gözlemci belgesellerin yapım yöntemine ilişkin olarak "toplumsal oyuncular yaşamlarına devam ederken kamera orada değilmiş gibi onları izler" diye belirtmektedir (Nichols, 2007, s. 169). Ancak buradaki "miş" gibi vurgusu oldukça önemlidir. Çünkü kameranın varlığını görmezden gelebilmek ya da tamamen untabilmek profesyonel olmayan oyuncular için pek de kolay değildir:

Ben kamerayı ne kadar görmesem de, ne kadar arkadan ya da uzaktan takip ediyor olsa da filme alındığımı biliyordum. Bunu biliyor olmak yeterli zaten. Çünkü ben oyuncu değilim. Belki oyuncular sürekli kameralarla birlikte oldukları için kameraları unutabiliyorlardır. Sürekli kameranın önünde olmak zor bir deneyimdi. Kameranın önünde olup da doğal davranabilmek de ayrıca zordu. Kamera normalde hayatımızda olmadığı için, doğal olmayan bir şey ile birlikte hareket ediyorken doğal olabilmek çok zor oluyor. Ayrıca biz Merve ile baş başa da değildik, yanımızda hep bir üçüncü kişi (belgeselci) vardı. Benim normal gündelik hayatımda yönetmen de yok kamera da yok (Haluk Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024).

Çalışmaya örneklem olarak dâhil edilen belgeselde belgeselci zaman zaman karakterlerin üzerlerindeki baskıyı hafifletmek ve kendilerini rahat hissetmelerini sağlamak için kamerayı ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Ancak belgeselin tamamlanıp ortaya çıkabilmesi için yaşananların gözlemlenmesi ve kayıt altına alınması gerekmektedir. Baskıyı hafifletmek amacıyla zaman zaman kamera kullanılmamış ve bunun yerine konuşmaların takip edilebilmesi için bir ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Bu sayede belgeselin öznelerinin kendi aralarında veya başkalarıyla gerçekleştirecekleri diyalogların kaydedilmesi, içlerinde hikâyeye katkı sağlayacak bölümlerin olması durumunda bu diyalogların ilgili görüntüler ile eşleştirilerek kullanılması düşünülmüştür. Bu yöntem sayesinde karakterler zaman zaman kameranın varlığını unutabilmiş ve kendilerini daha rahat hissedebilmişlerdir: “Kamerayı unutmam mümkün değildi. Fakat bazen kamera yerine ses kayıt cihazı oluyordu, onu unuttuğum zamanlar oldu. Kamera bir göz gibiydi ama ses kayıt cihazı bir süre sonra kendisini unutturuyordu. Kameranın olmadığı zamanlar benim için daha az stresliydi” (Merve Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024). Gözlemci belgeselerde belgeselcinin katılımcıların davranışlarına herhangi bir müdahalede bulunmadığı yönünde bir düşünce vardır. Dolaylı olarak da olsa bir müdahalenin olup olmadığını saptayabilmek oldukça güçtür. Bu konuyla ilişkili olarak Bill Nichols “İnsanlar, ne istediğini açıkça söylemeyen bir yönetmeni tatmin etmek için, onlar hakkında görüşümüzü olumlu ya da olumsuz etkileyebilecek şekilde davranışlarını değiştirirler mi?” sorusunu yönelmektedir (Nichols, 1991, s. 193). Bu konuda katılımcılardan Haluk’un paylaşmış olduğu deneyimler oldukça önemlidir. Çünkü belgeselci kendisinden herhangi bir talepte bulunmamış olmasına rağmen, o zihninde oluşturmuş olduğu “köylü imajına” göre hareket etmektedir:

Biz o dönemde büyükşehirden kırsala göçüyoruz düşüncesiyle geldik. Zaten kafamızda “köylü olmak” vardı. Şimdi fark ettiğim kadarıyla davranışlarımın bir kısmı bu düşünce ile paralel şekilleniyormuş. Mesela odun kırarken gündelik kıyafetlerle de odun kırabilirdim. Ne bileyim ayağımda her zaman giydiğim ayakkabılarım, bir jean pantolon ve gömlekle de odunları kırabilirdim. Fakat o sırada o köylülük düşüncesi biraz daha perçinlensin diye olacak ki ayağımda sarı çizme, üstümde dedemden kalma hırka, saç baş dağınık... Kendi kendime köylülük temasını

biraz daha öne çıkarmaya çabalamış olabilirim. Köylü böyle davranır, köylü şöyle davranır... Zaten buraya gelirken de kafamızda bir köylü modeli vardı. Fakat bunların hepsi bir kalıp yargıymış. Çünkü ilerleyen zamanda bizim zihnimizdeki köylünün burada olmadığını gördük. Zaten süreç sonra daha da garipleşti. Sen köylü olmaya çalışıyorsun da etrafında o köylü yok. Zaten burası da (Bozcaada) o köy değilmiş en azından, bu da işin en ilginç kısmı (Haluk Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024).

Katılımcıların aktardığı deneyimlerden anlaşılacağı üzere kameranın ve belgeselcinin belgeselin özneleri ile birlikte hareket ediyor olması onların üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Bu nedenle zaman zaman “içinden geldiği gibi davranmak” ve “düşüncelerini içinden geldiği gibi ifade edebilmek” vb. gibi konularda zorluk yaşamışlardır. Peki, acaba kamera ve kamera ile birlikte belgeselci onların hayatlarında olmasaydı orada olup biten şeyler ne kadar farklı olabilirdi?: “Hayatta çok fazla ihtimal var, birçok şey farklı olabilirdi veya olamazdı. Bence hiç kesintisiz kayıt yapılırsa bile insan kendisi gibi olamayıp, farklı davranıyor olabilir. Bunu bilebilmek bana kalırsa pek de mümkün değil” (Merve Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024). Nichols belgesel sinemanın ne olduğundan bahsederken belgesellerin “rol yapmayan ya da oynamayan gerçek kişiler hakkında” olduğundan söz etmektedir. Nichols’a göre kişiler oyuncu olmayan gerçek kişilerdir ancak onlar da “kendilerini oynamaktadırlar”. Bu “oyunculuğu” layığıyla yerine getirebilmek için önceden elde etmiş oldukları deneyimlere başvurmaktadırlar (Nichols, 2007, s. 28).

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma belgesel sinemada filmin öznesi konumunda yer alan katılımcıların, belgeselin yapım sürecindeki deneyim aktarımları üzerinden anlatının üzerine olabilecek etkilerini irdelemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmaya örneklem olarak bir belgesel film seçilmiş, karakterlerin filmsel gerçekliğe olan etkilerinin saptanabilmesi için ise belgeselin katılımcıları ile yarı-yapılandırılmış biçimde tasarlanmış olan derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya örneklem olarak seçilen belgesel film gözlemci belgesel yaklaşımı ile gerçekleştirildiği için çalışmada gözlemci belgesel yaklaşımına bir açıklama getirilmiştir.

Çalışma kapsamında literatürden ve gerçekleştirilmiş olan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular, belgesel filmlerde yer alan katılımcıların filmin yapım sürecinde kendilerini rahat hissedemedikleri durumların olabileceğini ve bu durumun belgeselin içeriğine etkilerinin olabileceğini göstermektedir. Katılımcıların kendilerini rahat hissedememelerindeki temel neden kameranın ve küçük de olsa bir ekibin varlığıyla ilişkilidir. Profesyonel oyuncu olmayan

hemen herkes için kamera oldukça yabancı bir objedir. İnsanlar sosyal kaygıları veya performans baskısı sebebiyle kameranın varlığında kendilerini rahat hissedemeyebilirler. Bu durumda belgeselcinin katılımcıları kameranın varlığına alıştırmaları veya daha farklı yöntemler geliştirmesi gerekmektedir. Belgeselin yapım şartları uygunsa kameranın katılımcıların görüş alanına girmemesi, mümkün olabiliyorsa çok daha küçük ekiplerle çalışılması vb. gibi yöntemler katılımcıların kendilerini rahat hissedebilmeleri için denenebilecek yöntemler arasında olabilir.

Katılımcıların kendilerini rahat hissedememelerindeki diğer önemli bir neden ise anlatacaklarının hiç tanımadıkları insanlar tarafından izlenecek olması ihtimalidir. Bu durum katılımcılar için bir anlamda hiç tanışık olunmayan insanlara özel hayatların açılması anlamına gelebilmektedir. Bu konu özelinde de belgeselciye çok önemli görevler düşmektedir. Her şeyden önce belgeselci belgeselin katılımcıları ile daima iletişim halinde olup onları süreç ile ilgili bilgilendirmelidir. Gerekli olan güven ortamının sağlanması her koşulda mutlaka gerekmektedir. Eğer katılımcı belgeselcinin amacını anlar ve belgeselciye güvenirse kendisini daha rahat hissedebilir.

Öte yandan belgeseller her ne kadar gerçek kişiler ile ilgili olsa da gerçek kişiler de “kendilerini oynamaktadırlar”. Belgeselin öznesi konumundaki kişiler kendilerini oynarken filmin gerçekliğine ne derece etki edebilir? Çalışma kapsamında gerçekleştirilmiş olan derinlemesine görüşmelerde katılımcıların aktarmış olduğu düşünceler bu konu özelinde de düşünmeye değerdir. Söz gelimi Haluk bir espriyi ya da bir tartışmayı fazla uzattığından veya her zaman giymiş olduğu gündelik kıyafetleri giymek yerine kendi zihnindeki imaja en yakın olan “köylü kostümünü” de giyerek “köylüyü oynuyor” olduğundan bahsetmektedir. Bu “oyunun” film içinde görünür olduğu pek çok bölüm bulunmaktadır. Örneğin Haluk’un İstanbul’dan ayrılma fikri aklına gelmeden önce bir köpek sahiplenmek gibi bir niyeti yoktur. Ancak kırsal bir alanda yaşayacaklarına karar verdikten sonra bir köpek sahiplenmek gerektiğini düşünmeye başlar. Üstelik sahip olunacak olan bu köpeğin, bahçelerinin girişine “Dikkat köpek var!” tabelası yazmayı gerektirecek kadar büyük olması gerektiği düşüncesini de İstanbul’dan ayrılmadan önce arkadaşlarıyla bir araya geldiklerinde paylaşmıştır. Çünkü Haluk’un zihnindeki köylü imajına göre köylülerin bir takım özellikleri vardır. Bu özelliklerden biri de köylülerin çoğunun bahçesinde yabancılara havlayan büyük bir köpeğinin olmasıdır. Nitekim yeni yaşantılara başladıktan kısa bir süre sonra civar köylerden birine giderek Sivas Kangal cinsi bir köpek sahiplenmişlerdir (http-2). Yine benzer şekilde Haluk’u gündelik “temiz” kıyafetleri ile odun kırarken görürüz (http-2). Odun kırarken gündelik temiz kıyafetler giyilmez diye genel

bir kural bulunmuyor olmasına rağmen normal şartlarda bu eylemi gerçekleştiren insanların eyleme uygun kıyafetler giydiğini ve uygun ekipmanlar kullandığını biliriz. Bu veya buna benzer örneklerdeki durumlar -miktarı ve tekrarı ile orantılı olarak- katılımcıları “doğal görünmekten” uzaklaştırabilmektedir. Buna bağlı olarak izleyiciyi hikâyeden kopabilir ve hikâyeden kopan bir izleyici için artık belgeselin gerçekliğinin veya başka herhangi bir detayının pek de bir önemi kalmayabilir. Normal şartlarda belgeselcinin küçük bir müdahalesi ile kolaylıkla düzeltilebilecek bu durumu düzeltmek söz konusu gözlemci belgeseller olunca çok kolay olamayabilir. Zira makalede aktarıldığı üzere filmlerini bu yaklaşım ile gerçekleştiren belgeselciler olaylara müdahale etmeme ve karakterleri yönlendirmeme eğilimindedirler. Bu örnekler karakterlerin “kendilerini oynaması” esnasında ortaya çıkabilecek olan sayısız ihtimalden sadece birkaçıdır.

Bunlar dışında belgeselin yapım koşulları ve konuya göre değişmekle birlikte içinde bulunulan durumun kendisi de katılımcıların üzerinde bir baskı oluşturabilmekte ve bu da belgeselin duygusuna ve içeriğine etki edebilmektedir. Örneğin, Merve belgeseli izledikten sonra belgeselin yapım sürecinde gerek Haluk ile olan iletişimde gerekse kendi davranışlarının bir bölümünde “kendisi gibi olmadığını” ifade etmektedir. Bunu ona düşündüren nedenlerden biri belgeselin belirli yerlerinde Haluk ile aralarında geçen tartışmalardır ve onun düşüncesine göre bu tartışmaların ortaya çıkmasında veya uzamasında kameranın varlığının da etkisi olabilir. Aralarında geçen tartışmanın temel çıkış noktası belgeselin yapılıyor olması değil, tartışmaya devam edilip tartışmanın sonucundan “haklılık ile ayrılma” ısrarıdır. Bunun nedeni belgeseli daha sonra başka pek çok insanın izleyecek olmasıyla ilişkili olarak, o günkü duygular içinde “bu tartışma benim haklı çıkmamla neticelenmelidir” gibi bir düşüncenin varlığı olabilir. Merve’nin düşüncesine göre olan biten ne varsa belgeselci tarafından gerçeğe en yakın haliyle yansıtılmak istenmiştir ama bu pek de mümkün olamamıştır. Onun düşüncesine göre bunun sebebi kameranın varlığı sebebiyle kendisini rahat hissedemiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Kendi belgesel deneyiminden yola çıkarak belgesel filmlerin gerçekliği hakkında düşüncesini şu sözlerle ifade etmektedir: “Bu süreci kendim bizzat deneyimledim. Belgesel filmler gerçekliği en yakın haliyle anlatmaya çalışıyor ama mutlak gerçeklik diye bir durum söz konusu olamaz” (Merve Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024). Görüşmeler sırasında benzer bir düşüncüyü Haluk da ifade etmektedir. O da özellikle Merve ile olan ilişkilerinin belgesel aracılığıyla normalden farklı yansıtıldığını, “sanki sürekli gergin ve sürekli tartışan bir çift” oldukları gibi gördüklerini, normalde durumun bundan çok farklı olduğunu ve bunun belgeselin gerçekliği hakkında bir sorun teşkil ettiğini düşündüğünü belirtmektedir

(Haluk Yavuzer, kişisel görüşme, 18.07.2024). Belgeselin her iki öznesine de benzer düşünceleri paylaştıran birden fazla neden bulunmaktadır. Her şeyden önce belgeselin yapım sürecinde var olan kamera ve belgeselci nedeniyle katılımcılar kendilerini yeterince rahat hissedememiş olduklarından bahsetmektedirler. Ayrıca çok kısa bir süre önce her ikisi de İstanbul'daki işlerinden istifa edip evlerini boşaltıp, İstanbul'a dair sahip oldukları her şeyi geride bırakarak kısa vadeli de olsa bir planları olmadan İstanbul'a 8 saat uzaklıkta küçük bir adada yeni bir hayata başlamak üzeredirler. Yani durum sadece belgeselin teknik olarak yapım koşullarıyla ilgili değil, ayrıca karakterlerin kendi duygusal durumlarıyla da ilişkilidir. Bütün bunlar birleşince karakterlerin birbirleriyle, doğayla, komşularıyla vb. diğer her şey ile kurduğu ilişki daha stresli veya daha olumsuz yaşanmış ve bu da belgesele yansımış olabilir.

Bütün bunlara rağmen belgeselin aktarmış olduğu gerçekliğe sadece yapım koşulları ve karakterlerin duygusal durumu üzerinden bir eleştiri getirmek eksik olacaktır. Belgesel her ne kadar gözlemci belgesel yaklaşımı ile gerçekleştirilmiş olsa da gözlemlenen ve kayıt altına alınan her şey, belgeselci tarafından "yaratıcı bir biçimde yorumlanarak" yansıtılmıştır. Bu yaratıcı yorumlama sürecinde belgeselci filmin yapım koşullarıyla ilgili birçok konuya maruz kalmakta ve bilinçli ya da bilinçsiz olarak pek çok duygu geliştirmektedir. Walter Murch'un "çerçeve dışı" bilgi olarak tanımladığı bu durumun belgeselci tarafından filme dâhil edilenler - ve edilmeyenler- konusu üzerine oldukça önemli etkileri bulunmaktadır (Murch, 1995, s. 23). Öte yandan makalede aktarıldığı üzere, gözlemci belgesel yaklaşımının doğasına uygun bir biçimde belgeselci kamerasıyla birlikte "bir gerilim ortamına gitmiş ve beklediği krizin çıkmasını umutla beklemiştir". Bu amaç doğrultusunda karakterlerin yaşamış oldukları "çatışmalar" belgeselci tarafından "beklenen kriz" olarak görülüp filme yansıtılmış ve bunun dengesi yönetmenin önceliklerine göre herhangi bir yöne doğru daha ağır basmış olabilir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular belgeselin öznesi durumundaki kişilerin de diğer bütün faktörler ile birlikte belgeselin gerçekliğine etki edebileceğini ve anlatının şekillendirilmesinde önemli etkilerinin olabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Adalı, B. (1986). Belgesel sinema. Hil.
- Adanır, O. (2015). Sinematografik imge ve gerçeklik. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 1-8.
- Armes, R. (2011). Sinema ve gerçeklik: Tarihsel bir inceleme (1. baskı) (Çev. Z. Özen Barkot). Doruk.
- Arnheim, R. (2002). Sanat olarak sinema. Öteki.
- Aufderheide, P. (2017). Documentary film: A very short introduction (1. baskı). Oxford University.
- Austin, T. (2007). Watching the world: Screen documentary and audience (1. baskı). Manchester University.
- Barnouw, E. (1993). Documentary: A history of the non-fiction film (2. baskı). Oxford University.
- Bazin, A. (2005). What is cinema?. University of California.
- Bernard, S. C. (2007). Documentary storytelling: Making stronger and more dramatic nonfiction films (2. baskı). Focal.
- Bordwell, D. (2008). Film art: An introduction (8. baskı). McGraw-Hill.
- Bordwell, D. & Thompson, K. (2019) Film history: An introduction (4. baskı). McGraw-Hill.
- Brault, M. ve Groulx, G. (Yönetmen). (1958). Les Raquetteurs [Film]. National Film Board of Canada.
- Buckland, W. (2015). Film studies: An introduction. Hachette.
- Clarke, J. (2012). Sinema akımları: Sinema dünyasını değiştiren filmler (1. baskı) (Çev. Ç. E. Babaoğlu). Kalkedon.
- Drew, R. (Yönetmen). (1960). Primary [Film]. Robert Drew.
- Flaherty, R. J. (Yönetmen). (1922). Nanook of the North [Film]. Revillon Frères.
- Flaherty, R. J. (Yönetmen). (1926). Moana [Film]. Flaherty, R. J., Frances, H. Flaherty.
- Goffman, S. (2021). Gündelik yaşamda benliğin sunumu (4. baskı) (Çev. B. Cezar). Metis.
- Grierson, J. (1933). The Documentary Producer. Cinema Quarterly, 2(1), 7-9.
- Hakverdi, C. (Yönetmen). (2017). Hayat Bazen [Film]. Cem Hakverdi.
- Hardy, F. (1966). Grierson on documentary. Berkeley and Los Angeles: University of California.
- Kazan, E. (1997). Elia Kazan: A life. Da Capo.
- Kracauer, S. (1960). Theory of film: Redemption of physical reality (1. baskı). Oxford University.
- Lumière, L. ve Lumière, A. (Yönetmen). (1895a). La Sortie de l'usine Lumière à Lyon

[Film]. Société Lumière.

Lumière, L. ve Lumière, A. (Yönetmen). (1895b). L'Arrivée d'un train en gare de La Ciotat Ciotat [Film]. Société Lumière.

Lumière, L. ve Lumière, A. (Yönetmen). (1895c). Lyon'daki Cordeliers Meydanı [Film]. Société Lumière.

Mamet, D. (1997). True and false: Heresy and common sense for the actor. Vitage.

Maysles, D., Maysles, A., Zwerin, C. (Yönetmen). (1969). Salesman [Film]. Maysles Films Inc.

McLane, B. A. (2012). A new history of documentary film (2. baskı). Continuum.

Morin, E. ve Rouch, J. (Yönetmen). (1961). Chronique d'un été [Film]. Argos Films.

Murch, W. (1995). In the blink of an eye: A perspective on film editing (2. baskı). Silman-Lames.

Nichols, B. (1991). Representing of reality: Issues and concepts in documentary (1. baskı). Indiana University.

Nichols, B. (2007). Belgesel sinemaya giriş (1. baskı). Boğaziçi Üniversitesi.

Pennebaker, D.A. (Yönetmen). (1954). Baby [Film]. D.A. Pennebaker.

Saunders, D. (2007). Direct cinema: Observational documentary and the politics of the sixties (1. baskı). Wallflower.

Saunders, D. (2014). Belgesel. Kolektif.

Stanislavski, C. (1989). Creating a role. Routledge.

Stanislavski, C. (2013). An actor prepares. Bloomsbury Academic.

Strasberg, L. (1988). A dream of passion: The development of the method. Plume.

Teksoy, R. (2005). Rekin Teksoy'un sinema tarihi. Oğlak.

Vogels, J. B. (2005). The direct cinema of David and Albert Maysles. Southern Illinois University.

Wiseman, F. (Yönetmen). (1968). High school [Film]. Zipporah Films.

http-1: <https://www.youtube.com/watch?v=1pqS2Piu-2E> (Son Erişim Tarihi: 15.10.2024)

http-2: https://www.youtube.com/watch?v=r_zUD0R1G2A&t=1s (Son Erişim Tarihi: 15.10.2024)

beykozakademi

DERGİSİ

CİLT 12 - SAYI 02
YIL 2024

E-ISSN 2651-5393

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILI

www.beykoz.edu.tr • 0216 912 22 52

/ beykozedutr

ISSN 2147-8082

9 772147 808009 >